

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
ŞEHİRCİLİK VE KENTSEL DÖNÜŞÜM BİLİM DALI

OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE MALÎ
REFORMLARIN
İSTANBUL'DAKİ MEKÂNSAL YANSIMALARININ
BANK-I OSMANÎ-İ ŞÂHÂNE ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN
DEĞERLENDİRİLMESİ

DOKTORA TEZİ

Esmâ ÜNLÜ

İstanbul
Ocak-2024

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
ŞEHİRCİLİK VE KENTSEL DÖNÜŞÜM BİLİM DALI

OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE MALÎ REFORMLARIN
İSTANBUL'DAKİ MEKÂNSAL YANSIMALARININ
BANK-I OSMANÎ-İ ŞÂHÂNE ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN
DEĞERLENDİRİLMESİ

DOKTORA TEZİ

Esmâ ÜNLÜ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Sadettin ÖKTEN

İstanbul
Ocak-2024

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Mimarlık Anabilim Dalı, Şehircilik ve Kentsel Dönüşüm Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Prof. Dr. Sadettin ÖKTEN (İmza)

Üye Prof. Dr. Aynur ATMACA CAN (İmza)

Üye Prof. Dr. Murat GÜL (İmza)

Üye Dr. Öğr. Üyesi Nuray OCAKLI (İmza)

Üye Dr. Öğr. Üyesi Serhat ANIKTAR (İmza)

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Erhan İÇENER
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Doktora tezi olarak hazırladığım “**Osmanlı Modernleşmesinde Malî Reformların İstanbul’daki Mekânsal Yansımalarının Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Örneği Üzerinden Değerlendirilmesi**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

İmza

Esmâ ÜNLÜ

ÖN SÖZ

Osmanlı İstanbul'unun ilk banka yapısı olan "Bank-ı Osmani-i Şahane Genel Müdürlük Binası"nın temsil ettiği medeniyet tasavvuru ve değerler sistemi bağlamında ele alındığı bu tez çalışmasında; söz konusu yapının, arka planı, oluşturduğu etki alanı ve mekânsal yansımalarının değerlendirilmesi yoluyla, mimari biçimlenmeyi ve şehrin dönüşümünü yönlendiren temel dinamikler araştırılmıştır.

Bu çalışmanın gerçekleşmesinde en büyük emek danışman hocamındır. Doktora çalışması yapmam konusunda beni teşvik ederek böyle bir çalışmada yer almama vesile olan, çalışmanın her aşamasında sabrı, hoşgörüsü, eşsiz vizyonu ve yönlendirmeleriyle samimi desteğini esirgemeyen, çok kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Sadettin Ökten'e can-ı gönülden teşekkürlerimi sunuyorum. Kıymetli Hocam, mensubu olduğu medeniyet tasavvurunun her yönüyle zengin geçmişini tanıyıp anlamaktan mahrum kalan bu toplumun evlatları olarak bizlere, gönülden gönüle ışık ve sevgi sızdırarak hayat veren tatlı anlatımıyla, gözlerden gizlenmiş olsa da güçlü kökleriyle hâlâ yaşamaya devam eden medeniyetimizi anlattı ve ardındaki değerler sistemini okumayı öğretti. Her birimizi bir emanet gibi gören, kabiliyetlerimizi hayata medeniyetimize özgü anlam, değer ve hizmet katmak üzere açığa çıkarmaya teşvik eden, hocalığı ibadet edercesine özenle, sevgiyle ve sabırla yapan kıymetli hocama gönülden şükranlarımı ve muhabbetlerimi arz ediyor, hürmetlerimi sunuyorum. Kıymetli hocamın bizlere verdiği emeğin gereğini yerine getirebildiğimize şahit olması en büyük arzumdur.

Tez izleme komitesi toplantılarındaki destek ve teşvikleri için Doç. Dr. Aras Neftçi ve Dr. Öğr. Üyesi Nuray Ocaklı Hocalarıma da çalışmaya kattıkları vizyon, çalışmanın gelişimi sürecinde gösterdikleri hoşgörü ve sabır için teşekkürlerimi sunuyorum. Gözden kaçırdığım konuları vurguladılar, kaynak önerilerinde bulundular, farklı bakış açılarıyla, yönlendirmeleriyle çalışmanın gelişimine katkı sağladılar.

Tez sınav jürisi üyeleri Prof. Dr. Murat Gül, Prof. Dr. Aynur Atmaca Can ve Dr. Öğr. Üyesi Serhat Anıktar Hocalarıma da değerlendirmeleri, farklı bakış açıları ve önerileriyle sağladıkları katkılar için ayrıca teşekkürlerimi sunuyorum.

Çalışma sürecinde literatür araştırmalarımnda yararlandığım kaynaklarda emeği geçen tüm değerli bilim insanlarına, samimi dostluk ve arkadaşlıklarıyla beni motive ederek destek olan isimlerini saymadığım tüm yakınlarıma da ayrıca teşekkür ederim.

Bu akademik çalışmanın, mensubu olduğumuz İslam Medeniyet Tasavvuru'nun yaşadığımız çağın gereklerine uygun yeni ve güçlü bir yorumla hayata aktarılabilmesinde yeni bir bakış açısı sunarak, mimarimiz ve şehirlerimizin özgün kimliğine kavuşabilmesine katkı sağlamasını dilerim.

Esmâ ÜNLÜ

ÖZET

**OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE MALÎ REFORMLARIN
İSTANBUL'DAKİ MEKÂNSAL YANSIMALARININ
BANK-I OSMANÎ-İ ŞÂHÂNE ÖRNEĞİ
ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Esmâ ÜNLÜ

Doktora, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Şehircilik ve Kentsel Dönüşüm

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Sadettin ÖKTEN

Ocak, 2024 – 422 + XXIII Sayfa

19.yüzyılda sanayileşme hızlanırken Avrupa'da çok şubeli anonim şirket bankaları gelişir ve paralelinde banka binalarının mimarileri de bu kurumların statülerini yansıtacak, kimliklerine değerler ve karakteristik özellikler atfedecek şekilde tasarlanmaya başlar. Günümüzde de, tüm dünyada ve ülkemizde ekonominin ayrılmaz finans kuruluşları olarak bankalar, prestij unsuru ve simgesel anlamı güçlü yönetim binaları ile şehirlerimizin dönüşümünü yönlendirmeyi sürdürmektedirler. Tez çalışması, Osmanlı İstanbul'unun ilk banka binasından yola çıkılarak Osmanlı modernleşmesinde malî reformların İstanbul'a mekânsal yansımalarının değerlendirilmesini konu edinmektedir. Söz konusu mimari eser, Osmanlı modernleşmesinde malî reformlar kapsamında kurulan ilk devlet bankasının idare ve merkez şube binası olarak 19.yüzyıl sonunda inşa edilmiştir. Bu özel yapı, belirgin kitlesele büyüklüğü ve Voyvoda Caddesi ile Haliç'e bakan cephelerinin tasarımlarındaki mimari üslup farklılığıyla, inşa edildiği dönem İstanbul'unun finans merkezi olan Galata'da dikkatleri çekmeyi sürdürmektedir. Bu tez çalışmasında; İstanbul'da banka işlevi ile tasarlanan ilk yapı olarak etkileyici bir örnek olan "Bank-ı Osmani-i Şahane Genel Müdürlük Binası"; farklı bir medeniyet tasavvurunun değerlerini temsil eden mimari bir öge olarak ele alınmış, kurumsal yapısı ve mimari üslubu ile şehri dönüştürmedeki etkisi incelenmiştir. Böyle önemli bir yapının varlığı ve işleyişi üzerinden temsil ettiği medeniyet tasavvuru ve değerler sisteminin, mimarinin biçimlenmesinde ve şehrin dönüşümündeki güçlü etkisi tespit edilerek ifade

edilmeye çalışılmıştır. Şehirdeki değişimin izahı için Osmanlı Devleti İslam Medeniyet Tasavvuru alanında, Osmanlı İstanbul'unun ilk banka binası ise Batı Uygarlığı alanında ele alınarak, mimari biçimlenmeyi, şehrin gelişimini ve kimlik dönüşümünü motive ederek yönlendiren temel dinamikler araştırılmıştır.

Beş bölümden oluşan tez çalışmasının giriş bölümünde; mimariyi biçimlendiren, şehri yapılandıran ve toplumsal değişimler sonucu şehri dönüştüren asıl etkenin tespiti için “medeniyet tasavvuru ve değerler sistemi” ne dair bir kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. İkinci bölümde; Osmanlı modernleşmesinde mali reformlar kapsamında kurulan ilk devlet bankası olan “Bank-ı Osmani-i Şahane” ele alınmıştır. Mimari bir eser olarak Banka Binası'nın yorumlanıp şehirdeki etkisinin okunabilmesi için, Banka'nın Osmanlı malî idari sistemi ve toplumsal yapısında edindiği güçlü ve derinlikli konum vurgulanmıştır. Üçüncü bölümde; Banka Binası'na duyulan gereksinime değinilerek, bu yapının mimarisini biçimlendiren etkenler üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde; Banka Binası'nın inşa edildiği Voyvoda Caddesi'nden başlayarak şehirde varlığıyla yönlendirdiği kentsel değişim ve dönüşüm etkisine yer verilmiş, bu mimari eserin şehirdeki var oluşu medeniyet tasavvuru ve değerler sistemi bağlamında anlamlandırılmıştır. Böylece, Osmanlı malî modernleşmesinin şehirdeki güçlü göstergelerinden olan bu yapı, malî, toplumsal, kültürel, tarihsel arka planıyla incelenmiş, oluşturduğu etki alanı ve mekânsal yansımalarıyla şehrin dönüşümündeki etkisi izah edilmiştir. Tez çalışması, “mimarinin ve şehrin, toplumun zihin ve duyu dünyasında kabul görüp benimsenen değerler sisteminin vaz'ettiği ilkeler doğrultusunda biçimlenerek kimlik kazandığı” tespitinin izah edildiği değerlendirme ve sonuç bölümüyle sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bank-ı Osmanî-i Şâhâne (Osmanlı Bankası), Osmanlı Devleti, banka mimarisi, mimari üslup, silüet ve şehir kimliği, medeniyet tasavvuru ve değerler sistemi, kentsel değişim ve dönüşüm, Bankalar (Voyvoda) Caddesi, Galata, Alexandre Vallauray, İstanbul.

ABSTRACT

**EVALUATION OF THE SPATIAL REFLECTIONS OF
FINANCIAL REFORMS IN OTTOMAN MODERNIZATION IN
ISTANBUL ON THE EXAMPLE OF
“BANK-I OSMANÎ-İ ŞÂHÂNE”**

Esmâ ÜNLÜ

Ph. D. Department of Architecture, Urbanism and Urban Transformation

Supervisor: Prof. Dr. Sadettin ÖKTEN

January, 2024 - 422 + XXIII Pages

As industrialization accelerated in the 19th century, multi-branch joint-stock company banks developed in Europe, and in parallel, the architecture of bank buildings began to be designed to reflect the status of these institutions and to attribute values and characteristic features to their identities. Today, banks, as integral financial institutions of the economy all over the world and in our country, continue to direct the transformation of our cities with their administrative buildings that have strong prestige and symbolic meaning. The thesis is about evaluating the spatial reflections of financial reforms in Ottoman modernization on Istanbul, based on the first bank building of Ottoman Istanbul. The architectural work in question was built at the end of the 19th century as the administrative and central branch building of the first state bank established within the scope of financial reforms in the Ottoman modernization. This special building continues to attract attention in Galata, which was the financial center of Istanbul at the time it was built, with its significant mass and the difference in architectural style in the designs of the facades overlooking Voyvoda Street and the Golden Horn. In this thesis study; "Bank-ı Osmani-i Şahane Headquarters Building", which is an impressive example as the first building designed with a bank function in Istanbul; It has been considered as an architectural element representing the values of a different civilization vision, and its impact on transforming the city with its institutional structure and architectural style has been examined. Through the existence and functioning of such an important building, the strong influence of the civilization vision and value system it represents on the shaping of architecture and the

transformation of the city has been tried to be determined and expressed. To explain the change in the city, the Ottoman Empire was discussed in the field of Islamic Civilization Imagination, and the first bank building of Ottoman Istanbul was examined in the field of Western Civilization, and the basic dynamics that motivated and guided the architectural formation, development of the city and identity transformation were investigated.

In the introduction part of the thesis, which consists of five chapters; A conceptual framework of "civilization vision and value system" has been created to determine the main factor that shapes the architecture, structures the city and transforms the city as a result of social changes. In the second part; "Bank-ı Osmani-i Şahane", the first state bank established within the scope of financial reforms in the Ottoman modernization, was discussed. In order to interpret the Bank Building as an architectural work and understand its impact on the city, the strong and deep position of the Bank in the Ottoman financial administrative system and social structure is emphasized. In the third part; The need for the Bank Building was touched upon and the factors that shaped the architecture of this building were emphasized. In the fourth part; Starting from Voyvoda Street, where the Bank Building was built, the urban change and transformation effect that it caused with its presence in the city is included, and the existence of this architectural work in the city is interpreted in the context of the vision of civilization and the system of values. Thus, this structure, which is one of the strong indicators of Ottoman financial modernization in the city, has been examined with its financial, social, cultural and historical background, and its impact on the transformation of the city has been explained with its sphere of influence and spatial reflections. The thesis study is concluded with the evaluation and conclusion section, where the determination that "architecture and the city gain their identity by being shaped in line with the principles set by the system of values accepted and adopted in the mental and emotional world of the society" is explained.

Keywords: Banque Impériale Ottomane (Ottoman Bank), Osmanlı Devleti, bank architecture, architectural style, silhouette and city identity, civilization vision and value system, urban change and transformation, Banks (Voyvoda) Street, Galata, Alexandre Vallauray, Istanbul.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiii

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Konusunun Tanımlanması, Amacı, Kapsamı, Sınırı ve Yöntemi.....	1
1.2. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve	6
1.2.1. Özakpınar ve Ökten'in Medeniyet ve Kültür Kavramlarına Yaklaşımları ...	8
1.2.2. Medeniyet Tasavvuru ve Değerler Sisteminin Aktarılma Biçimi	16
1.2.3. Kültür Değişmeleri	18
1.2.4. Mimarinin Değerleri Aktarmada Rolü ve Kentsel Değişim.....	19
1.2.5. Medeniyet Tasavvuru Bağlamında Şehir Olgusu.....	22
1.2.6. Medeniyet Tasavvuru Bağlamında Osmanlı Modernleşmesinin Tarihsel Arka Planı.....	30
1.3. Kavramsal Çerçeve Bağlamında Çalışma Konusunun Ele Alınış Biçimi	40

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE MÂLÎ REFORMLAR VE BANK-I OSMANÎ-İ ŞÂHÂNE.....	44
2.1. Klasik Osmanlı İktisadi Görüşü ve Mâlî Yapısı	44

2.1.1. Klasik Osmanlı İktisadi Görüşünün ve Mâlî Yapısının İlkeleri ve Sistemleri.....	45
2.1.2. Osmanlı Devleti'nin 19.Yüzyılın Modern Bankaları Öncesinde Finansman İhtiyacını Karşılama Yöntem, Kurum ve Uygulamaları	54
2.1.3. Modern Avrupa Devletleri'nin İktisadi Yönelimi ve Bunun Sonucu Olarak Klasik Osmanlı Mâlî Yapısının Sorunları	56
2.2. Osmanlı Modernleşme Sürecinde Mâlî Yapıda Gerçekleştirilen Reformlar	62
2.2.1. İrad-ı Cedid Hazinesi.....	64
2.2.2. Tanzimat ve Islahat Fermanlarının Mâlî Cephesi	65
2.2.3. Baltalimanı Ticaret Antlaşması	67
2.2.4. Osmanlı Ticaret Kanunu	69
2.3. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne (1863) ve Osmanlı Mâlî Yapısındaki Konumu.....	71
2.3.1. Osmanlı Devleti'nde Modern Devlet Bankasını Hazırlayan Süreç.....	73
2.3.2. İlk Osmanlı Bankası “Ottoman Bank (1856)”	74
2.3.3. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne (1863)	77
2.3.4. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin Osmanlı Mali İdari Sistemindeki Konumu... 82	
2.4. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin İlk Mekânları ve Bankanın Toplumsal Hayata Yansımaları	84
2.4.1. Bankanın Faaliyete Başladığı İlk Yapı Saint Pierre Han ve Banka Lojmanı	85
2.4.2. Banka Personeli, Etkinlik Alanı ve Mudi Tabanı.....	96
2.4.3. Bankanın Örgütlenmelerine Öncülük Ettiği Kurumlar	110
2.5. Bölüm Değerlendirmesi	116

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BANK-I OSMANÎ-İ ŞÂHÂNE GENEL MÜDÜRLÜK BİNASI 117

3.1. “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Genel Müdürlük Binası” nın Yapım Kararı ve Yer Seçimini Yönlendiren Etkenler	118
---	-----

3.1.1. “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne” İçin Yeni Yönetim Merkezi Yapımına Dair Karar	119
3.1.2. “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne” Genel Müdürlük Binası’nın Yer Seçimini Yönlendiren Etkenler	124
3.1.3. “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne” Genel Müdürlük Binası’nın Projesi ve Açılışı	129
3.2. Alexandre Vallaury ve Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Genel Müdürlük Binasının Mimarı Olarak Görevlendirilmesindeki Etkenler	139
3.2.1. Osmanlı Modernleşmesinin Mimarlık Faaliyetlerine Etkisi	139
3.2.2. Modernleşme Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Mimarlık Eğitimi, İnşaat Faaliyetleri ve Yabancı Mimarlar.....	141
3.2.3. Osmanlı Mimarlığında Batı Etkileri ve İstanbul’da Yansımaları	146
3.2.4. Alexandre Vallaury ve Mimar Kimliği	149
3.2.5. Alexandre Vallaury’nin “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Binası”nın Mimarı Olarak Seçilmesindeki Etkenlere Dair Değerlendirme	164
3.3. “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne” Genel Müdürlük Binası’nın Mimari Biçimlenmesindeki Etkenler	168
3.3.1. Alexandre Vallaury’nin Eğitim Aldığı Dönem ve Beaux Arts Mimarisi..	169
3.3.2. Alexandre Vallaury’nin İstanbul’da Doğan ve Yaşayan Bir Levanten Olmasının Etkisi	177
3.3.3. II. Abdülhamid Dönemi Siyasi, Politik ve Kültürel Bakış Açısının Etkisi ve Dönemin Sosyal Yaşamı	183
3.3.4. Batı Uygarlığında Banka Binalarının Biçimlenmesi ve 19. Yüzyılda Modern Banka Mimarisinde Eğilimler.....	190
3.3.5. “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne” Genel Müdürlük Binasının İnşası ve Günümüze Dek Mimari Açından Geçirdiği Değişimler	202
3.3.6. Genel Müdürlük Binasının Mimari Özellikleri	207
3.3.7. Genel Müdürlük Binasının Mimari Biçimlenmesindeki Etkenlerin Değerlendirilmesi	221

3.4. Bölüm Değerlendirmesi	230
----------------------------------	-----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BANK-I OSMANÎ-İ ŞÂHÂNE GENEL MÜDÜRLÜK BİNASI'NIN İSTANBUL'DA MEKÂNSAL YANSIMALARI VE VAROLUŞUNUN ANLAMI	233
--	------------

4.1. “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne” Genel Müdürlük Binası'nın İstanbul'da Mekânsal Yansımaları	235
--	-----

4.1.1. Banka Binası'nın İnşaa Edildiği Dönemde İstanbul'daki Kentsel Değişim Faaliyetleri	236
---	-----

4.1.2. Banka Binası'nın Voyvoda Caddesi'nin Dönüşümündeki Etkisi	249
--	-----

4.1.3. Banka Binası ve İşlevinin Etkisi ile İstanbul'da Görünürlük Kazanan Diğer Finansal Kuruluşlara Dair Yapılar	307
--	-----

4.2. “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne” Genel Müdürlük Binası'nın İstanbul'da Varoluşunun Anlamı	339
--	-----

4.2.1. Osmanlı Devleti'nin Mâlî Sorunları ve Çözüm Önerisi : Banka Kurumu.343	
---	--

4.2.2. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin Kurulduğu Dönemde Osmanlı Toplumunu	350
--	-----

4.2.3. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ile Osmanlı Toplumunu İlişkisi ve Sonuçları	354
---	-----

4.3. Bölüm Değerlendirmesi	375
----------------------------------	-----

BEŞİNCİ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	377
-------------------------------------	------------

KAYNAKÇA	393
-----------------------	------------

ÖZGEÇMİŞ	422
-----------------------	------------

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: Medeniyet tasavvuru ve değerler sisteminin kimlikli hayat tarzını oluşturmasına dair hazırlanan akış şeması.....	12
Şekil 1.2: Medeniyet tasavvuru ve değerler sistemi bağlamında mimari ve şehrin kimlik kazanmasına dair akış şeması.....	24
Şekil 1.3: Tez konusunun medeniyet tasavvuru ve değerler sistemi bağlamında ele alınarak değerlendirilmesine dair akış şeması.....	41
Şekil 2.1: Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Şubeleri, (Autheman, 2002: 264 ve Eldem, 1997: 121).....	80
Şekil 2.2: Galata Saint Pierre Han'ın Konumu (1887-1891 R. Huber Haritası)	86
Şekil 2.3: Saint Pierre Kilisesinin 1/100 Ölçekli 1842 Planı	86
Şekil 2.4: Saint Pierre Kilisesinin Kesiti.....	87
Şekil 2.5: Saint Pierre Han ve Yapı Grubu Yerleşimi.....	89
Şekil 2.6: Saint Pierre Han Eski Banka Sokağından Görünümü ve İç Mekan.....	90
Şekil 2.7: Saint Pierre Han Eski Banka Sokağından Görünümü	90
Şekil 2.8: Saint Pierre Han Rölöve Projesi, Batı Görünüşü.....	92
Şekil 2.9: Saint Pierre Han Rölöve Projesi, Güney Görünüşü.....	92
Şekil 2.10: Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Lojmanı Cephesindeki Cumba, (Rölöve).....	94
Şekil 2.11: Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Lojmanı Ön Cephe.....	94
Şekil 2.12: Taksim Topçu Kışlası karşısında Bank-ı Osmanî-i Şâhâne lojmanı ve karakol binası kısmi 1944-1945	95
Şekil 2.13: Banka Lojmanı'nın Yeri	95
Şekil 2.14: 1893-1912 Yılları Arasındaki Bank-ı Osmanî-i Şâhâne İstanbul İdare Merkezi Personeline Ait Nicolas Andriomenos tarafından hazırlanan albümünden fotoğraflar.....	98
Şekil 2.15 : Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Şube Personellerine Ait 1895 Yılında Çekilmiş Fotoğraflar.....	99

Şekil 2.16: Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye alınan ilk Müslüman Kadın Feride Şevket Hanım (soldaki), Nihal Rauf Atakan (ortadaki), (Ammour ve Baruh, 1999), Mevhibe Celaleddin Hanım (sağdaki)	102
Şekil 2.17: a) 1889-1897 yılları arasında Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Genel Müdürü olarak görev yapan Sir Edgar Vincent (1857-1941) (soldaki), b) Tarabya'daki Summer Palace Oteli (sağdaki)	104
Şekil 3.1: Banka Genel Müdürü "Sir Edgar Vincent"ın yapılması istenen binaya dair Paris Komitesi üyesi Théodore Berger'e 7 Şubat 1890 tarihli mektubu	120
Şekil 3.2.: 7 Şubat 1890 tarihli mektubun çevirisi (son iki paragraf hariç)	121
Şekil 3.3 : Sir Edgar Wilson'dan Londra Komitesi üyelerinden W. Lander'a gönderilen 7 Şubat 1890 tarihli mektup.....	122
Şekil 3.4 : a) Alexandre Vallauray tarafından çizilen 4 Şubat 1890 tarihli vaziyet planı (üstte) (7 Şubat 1890 tarihli mektup eki), b) A. Vallauray'nin vaziyet planından üretilen ve "Banka ve Reji Merkez Binaları"nın mevcut ve yeni yapılacak binalarının yerini gösteren açıklayıcı kroki (altta)	123
Şekil 3.5 : a) Arazinin Tütün Rejisi ve Banka tarafından satın alınmadan önceki tapu belgelerinden bir kısım (solda), b) 20 Nisan 1890 tarihli Sabah Gazetesinde Banka ve Reji İdaresi'nin yeni binalarını inşa kararı haberi (sağda)	124
Şekil 3.6 : 1899 tarihli "Altıncı Daire-i Belediye Ser Mühendisi Ferid" mühürlü planda Banka'nın satın aldığı parseller ile birlikte üç parselin görünümü (Solda Banka Sokağı 6 ve 8 numarada bulunan 46,8 m2 arsa, ortada Ahır arsası denilen 92.7 m2 arsa, sağda Hezaren 12 ve 16 numarada 38,9 m2 arsa)	126
Şekil 3.7 : Banka'nın satın aldığı iki arsanın yeri ve 38,90 m2 lik arsanın yer değiştirilerek diğer arsaya birleştirilmesine dair kroki (Şekil 3.6'dan yararlanılarak ve Şekil 3.4 ile yönü uyarlanarak çizilmiştir.)	127
Şekil 3.8 : Alexandre Vallauray tarafından çizilen ve imzasını taşıyan Banka Binası Planları.....	130
Şekil 3.9 : Alexandre Vallauray'nin Banka Binası Ön Cephe Çizimi.....	131
Şekil 3.10 : a) Soldaki "Plan des Caves" olarak isimlendirilen 2.Bodrum Katta, ortada kasalar ve çevresinde yerleştirilmiş depolar, üst sağ köşede küçük bir mutfak, tuvalet	

ve ahırlar bulunmaktadır. b) Sağdaki “Plan de l’entresol” olarak isimlendiren zeminin altındaki 1. Bodrum Katta ise Mecidiye Kasası ve Yemek Salonu görülmektedir.	131
Şekil 3.11 : a) Soldaki zemin kat planı, müşterilerin kabul edildiği merkez şube katı olarak planlanmıştır, b) Sağdaki 1.kat planında Genel Müdüre ait hususi makam odası ile sekreter ve tercümanların odaları görülmektedir.....	132
Şekil 3.12 : a) Soldaki 2.kat planında Hükümet Nazırı Odası, muhasebe şefi odası, müfettiş odaları ve muhasebe servisi planlanmıştır, b) Sağdaki tavan arası planında iâşe dairesi, arşiv ve hizmetçi odaları bulunur.....	132
Şekil 3.13 : a) 16 Mayıs 1891 tarihli Sabah Gazetesi'nden... İnşa edilen Banka Binası'nın mahzenine Londra'dan kasa sipariş edildiğine dair haber, (solda), b) 28 Mayıs 1892 tarihli Sabah Gazetesi'nden... Banka'nın yeni genel müdürlük binasının açılışına dair haber, (sağda).	133
Şekil 3.14 : a) Banka'nın açılışından kısa süre sonra Servet-i Fünun dergisinin 11 Ağustos 1892 tarihli kapağında yayınlanan Banka binası arka cephe fotoğrafı (sol), b) 18 Ağustos 1892 tarihli kapağında Banka binası ön cephe fotoğrafı (sağ)	135
Şekil 3.15 : Bankanın Saint Pierre Han'daki eski yerinden yeni yaptırdığı kendi binasına yaptığı altın nakline dair The Graphic Dergisi'nde yayınlanan çizim, Karaköy, İstanbul, 08.07.1892.....	136
Şekil 3.16 : The Graphic Dergisi'nde yayınlanan Banka açılışına dair çizim, Karaköy, İstanbul, 08.07.1892	137
Şekil 3.17 : Osmanlı Tebaası Vallaur'y'nin Ecole des Beaux Arts'a Kabul Belgesi.....	153
Şekil 3.18 : 1878'de Ernest Coquart atölyesindeki öğrencilerin fotoğrafı.....	154
Şekil 3.19 : 1885 yılında Sanayi-i Nefise Mektebi'nin Öğretmen ve Öğrencileri.....	159
Şekil 3.20 : a) Cercle d'Orient üyeler arasında Vallaur'y'yi (oturan kişi olduğu sanılmakta) gösteren karikatür, b) Muhabir Üyeliğe Seçilen Vallaur'y'nin Institut de France'a el yazısı ile beyanı.....	160
Şekil 3.21 : École des Beaux Arts kampusu tamamlandığında Bonapart sokağındaki girişten görünümü.....	171
Şekil 3.22 : École des Beaux Arts Kampüsü.....	172

Şekil 3.23 : Coquart'ın Palais des Etudes avlusu için yeniden düzenleme ve örtü projesi.....	174
Şekil 3.24 : Crédit Lyonnais Bankası dış cephesi.....	175
Şekil 3.25 : Crédit Lyonnais Bankası iç merdiveni.....	177
Şekil 3.26 : Palazzo Medici	192
Şekil 3.27 : a) İlk National Bank of the United States, Philadelphia, (solda), b) Royal Bank of Scotland, Bishopsgate, London, 1877, (sağda)	193
Şekil 3.28 : John Soane'ın tasarladığı İngiltere Bankası (Bank of England) Binası, a) Plan şeması (üst solda), b) Bina girişinin tasarımına ilham veren Tivoli'deki Vesta Tapınağı (üst sağda), c) İngiltere Bankası cephesi (altta).....	194
Şekil 3.29 : Bank of United States Binası (1795) a) Planı (solda), b) Görünüşü (sağda).....	195
Şekil 3.30 : National Provincial Bank a) Gibson Salonu, Bankacılık Salonu (1865), (solda), b) Gibson Hall dış görünümü, (sağda).....	198
Şekil 3.31 : Societe Generale genel merkezinin girişi, 1910 yılında Rue de Provence'da sağ taraftaki yapı.....	200
Şekil 3.32: a) Banka Giriş Holü Gravürü, L'illustration, 5 Eylül 1896 (üst sol) b) Gravürle aynı döneme ait olduğu düşünülen bir fotoğraf karesi (üst sağ)	203
Şekil 3.33 : Banka binasının geçirdiği kritik dönüşüm evrelerinin ifade edildiği "Kronolojik Analiz Paftası" (Kahya Y., 2012).....	206
Şekil 3.34 : Banka iç mekânı (ana merdiven solda), (galeri boşluğu sağda).....	208
Şekil 3.35 : Banka iç mekânı a) Banka giriş kapısının içeriden görünüşü (Soldaki), b) Zemin katta Banka Merkez Şubenin fotoğrafı (Sağdaki)	209
Şekil 3.36 : 1894 tarihli fotoğrafta Banka ve Reji binasının çatısında cam konstrüksiyon.....	210
Şekil 3.37: Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Genel Müdürlük Binası iç mekan galeri boşluğu ve çevresindeki koridor.....	211

Şekil 3.38 : Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Genel Müdürlük Binası'nın Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun, 2010 tarihli Osmanlı Bankası dosyasından alınan kuzey ve güney cepheleri.....	212
Şekil 3.39 : Bank-ı Osmani-i Şahane Binası Ön Cephe.....	213
Şekil 3.40 : Bank-ı Osmani-i Şahane Binası Kuzey Cephesi'nde katlar ve cephe düzenini oluşturan akslar işaretlenmiştir.....	214
Şekil 3.41: Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Binası Ön Cephe.....	216
Şekil 3.42: Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Binası Arka Cephesi.....	217
Şekil 3.43 : Charles Garnier'in tasarladığı Opera Binasına ait vaziyet planı ve görünümü.....	218
Şekil 3.44: a) Opera Binasının Ön Cephesi, Ana Girişi (güney cephe, üstte), b) Opera Binasının Arka Cephesi, Sahne Arkası Girişi (kuzey cephe, altta)	219
Şekil 3.45: Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Binası Giriş (Kuzey) Cephesinden Detay Fotoğrafları.....	223
Şekil 3.46: Bank-ı Osmani-i Şahane Binası Yan (Doğu) Cephesinden Detay Fotoğrafları.....	226
Şekil 4.1 : Antoine-Ignace Melling tarafından çizilen 19. yüzyıl başı İstanbul'unu tasvir eden gravürü.....	237
Şekil 4. 2 : a) Bâb-ı Âlî deniz cephesi, (üst), b) Bâb-ı Âlî denizden görünümü, (alt)...	238
Şekil 4.3 : a) Bâb-ı Hümayûn girişinin sağında, Sur-u Sultani'ye dikine uzanan ve 1866'ya kadar Hazine-i Celile-i Maliye (Maliye Nezareti) olarak kullanılan bina, (sol üstte) b) Fuad Paşa Konağı ve sağında Beytülmal ve Masarifat Muhasebesi, (sağ üstte), c) Darülfünun Binası denizden görünümü, (altta).....	239
Şekil 4.4 : a) Bahriye Nezareti, (1868-P.Sebah), (üstte), b) Bâb-ı Seraskeri Binası, (altta)	240
Şekil 4.5 : Galata'da Altıncı Daire Belediyesi önünden geçen atlı tramvay hattı.....	241
Şekil 4.6 : a) 1870'de Graphic Dergisi'nde Yüksek Kaldırım, [32], b) 1890'da Tünel sonrası Yüksek Kaldırım Yokuşu.....	243

Şekil 4.7 : a) İstanbul Tüneli'nin 1876'da hazırlanan kesiti, (üst), b) Gavand'ın Tünel Projesi güzergah planı, 1876 (alt sol), c) Tünel Pera İstasyonu, 1884 (alt sağ)	244
Şekil 4.8 : İstanbul Tüneli'nin E. H. Gavand tarafından 1876'da hazırlanan farklı seviyelerdeki kesitleri.....	245
Şekil 4.9 : 1858-60 D'Ostoya Haritası'nda Galata ve Voyvoda Caddesi.....	248
Şekil 4.10 : 19. yüzyıl sonunda Galata'da ve Voyvoda Caddesi'nde etnik dağılım.....	251
Şekil 4.11 : Tarihi süreçte Voyvoda Caddesi.....	255
Şekil 4.12 : a) Has Han 2002, (solda), b) Has Han (sağda)	258
Şekil 4.13: a) Baltazzi Han'ın zemin ve üzerinde iki kattan oluşan hali 1890'larda çekilen bir fotoğrafta görülmekte, b) Akbank tarafından kullanılmakta olan ve iki kat ilave edilen Baltazzi Han.	261
Şekil 4.14 :a) 1316'da inşa edilen Cenova Sarayı (Palazzo del Comune) (1847-1856 döneminde İstanbul'da Sicilyateyn Elçisi olan Baron Romualdo Tecco'nun çiziminden), b) Cenova Sarayı'nın yarısının cadde genişletme çalışmalarında yıkılmasıyla inşa edilen Bereket Han.....	262
Şekil 4.15 : Voyvoda Caddesi'ndeki binaların yapım yıllarına göre dağılımı, ("U" caddenin kuzeyindeki/üst tarafındaki binaları, "A" caddenin güneyindeki/alt tarafındaki binaları ifade etmektedir), Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Binası'nın inşasından önce ve sonra Voyvoda Caddesi'nde inşa edilen yapılar.....	264
Şekil 4.16: Charles Goad'un 1905 Tarihli Galata ve Beyoğlu Sigorta Planında Voyvoda Caddesi'ndeki Hanlar	266
Şekil 4.17 : Charles Goad'un 1905 Tarihli Galata ve Beyoğlu Sigorta Planında Voyvoda Caddesi'ndeki Hanlar	269
Şekil 4.18 : a) Parselin 1926'da çekilen fotoğrafı, b) Günümüzdeki Vefai Han.....	269
Şekil 4.19 : Hamdi Paşa Hanı, a) Voyvoda Caddesi'ne bakan cephesi ve yan cephesi, b) Eski Banka Sokağı'na bakan arka cephesi.....	270
Şekil 4.20 : a) Ankara Sigorta Binası (Hamdi Paşa Han'ın yerine inşa edilen), (solda) b) Nazlı Han, (sağda)	271
Şekil 4.21 : a) Jeneral Han (solda), b) Voyvoda Han (sağda).....	271

Şekil 4.22 : a) Castro ve Helbig Han (19.yüzyıl sonu kartpostalda Castro Han'da Alman Postanesi) (solda), b) Castro ve Helbig Han'lar yerine inşa edilen Osmanlı Sigorta Han, (sağda) (İş Bankası Binası)	273
Şekil 4.23 : Ankara Han.....	273
Şekil 4.24 : Société Ottomane de Change et de Valeurs S.A. - Şirket-i Osmaniye Kambiyo ve Esham, 25x10 £ au porteur (hamiline) hisse senedi belgeleri, (27.04.1895).....	277
Şekil 4.25 : Societe Ottomane de Change et de Valeurs (Şirket-i Osmaniye-i Kambiyo ve Esham) Binası vaziyet planı. (Vallaury'nin Banka için çizdiği plan).....	279
Şekil 4.26 : 1895 tarihli R. Huber Haritasında Societe Ottomane de Change et de Valeurs Binası.....	279
Şekil 4.27 : a) Societe Ottomane de Change et de Valeurs Binasının Voyvoda Caddesi'ne bakan cephesi (14.07.2021), b) Cephede kitabe detayı.....	280
Şekil 4.28 : a) Societe Ottomane de Change et de Valeurs Binasının Voyvoda Caddesi'ne bakan cephesi ve yan cephesi, (soldaki), b) Binanın gravürü.....	280
Şekil 4.29 : 1905 Goad Haritası'nda yapı "Chemins de fer d'Anatolie" adıyla gösterilmiştir.....	281
Şekil 4.30 : a) Crédit Général Ottoman (İtibar-ı Umumi Bankası) Binası (sonrasında Sümerbank Binası) (soldaki) Giriş Cephesi b) Binanın genel görünümü (sağdaki).....	282
Şekil 4.31 : Dersaadet Su Şirketi (Narlıyan Han)	284
Şekil 4.32 : Dersaadet Su Şirketinin Binası, 1905 Goad Haritası'nda değişen Tahtaburunyan Han adıyla gösterilmiştir.....	285
Şekil 4.33: Dersaadet Tramvay Şirketi (Şark Han), Mimarı: M.Nouridjan.....	288
Şekil 4.34: a) Binanın Şark Sigorta Şirketi tarafından satın alınması sonrası G.Mongeri tarafından hazırlanan cephe projesi, 1925. (solda), b) Bina için G. Mongeri tarafından hazırlanan mermer kitabe projesi, 1926, (sağda).....	289
Şekil 4.35: a) Gavand'ın 1876 Tünel Planı'nda Tramvay Şirketi Binasının inşa edileceği alanda iki ahşap bina vardır. (soldaki) Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Binası'nın yapılacağı arsada da henüz Glavani Han bulunur, b) 1895 tarihli Huber Haritası'nda Tramvay Şirketi.....	290

Şekil 4.36 : 1905 Tarihli Goad haritasında Dersaadet Tramvay Şirketi'nin yeri.....	290
Şekil 4.37 : a) Yapının 1940'larda Burla Biraderlerin kullanımında olduğu dönemde ve henüz orijinal görünümünü koruyan değişmemiş cephesi (soldaki), b) Yapının günümüzdeki cephesi.....	291
Şekil 4.38 : 1905 Goad Haritası'nda "The Economic Co-operative Society"	292
Şekil 4.39: 1905 Goad haritasında Hezaren Han ve komşu binaları.....	294
Şekil 4.40 : Hezaren Han ve cephe detayları.....	295
Şekil 4.41: a) Assicurazioni Generali Han Kuzey Cephesi (Voyvoda Caddesi'ne bakan cephesi) (soldaki resim), b) Generali Han, (sağdaki resim).	298
Şekil 4.42 :a) Assicurazioni Generali Han'ın yerinde daha önce bulunan ahşap Vitalis Han, b) Generali Han.....	299
Şekil 4.43 : a) Assicurazioni Generali Şirketi'nin reklam amaçlı basılan kitapçığında şirketin inşa ettirdiği yeni merkez binası, (solda), b) Yapının günümüzdeki görünümü, (sağda)	299
Şekil 4.44 : a) Minerva Han giriş cephesi, (soldaki), b) Minerva Han tüm cephe perspektifi, (ortadaki), c) Kasa Dairesi, (sağdaki)	301
Şekil 4.45 : a) Minerva Han Giriş Holü, (sol üstte), b) Giriş kapısı üzerindeki Minerva büstü ve altında Minerva'nın simgesi olan baykuş figürü, (sol altta), c) Ticareti ve sanayiye temsil eden figürler, (sağ üstte), d) Hanın isminin yazılı bulunduğu giriş kapısından detay, (sağ altta)	301
Şekil 4.46 : a) Salahattin Giz'in objektifinden 1930'larda Minerva Han'da Doyçe Bank (Deutsche Bank), (solda), b) Banque D'Athenes, Zemin kat planı.....	302
Şekil 4.47 : Union Han Cephesi.....	303
Şekil 4.48 : Bahtiyar Han.....	305
Şekil 4.49 : 1905 Goad Haritasında Bahtiar & Camondo Han.....	306
Şekil 4.50 : Yeni Cami Şubesi ilk yapıldığı orijinal hali ile Goad Sigorta Planı'nda görülmektedir. Goad, İstanbul'un Sigorta Planı, cilt 1, no: 6, 1904.....	308

Şekil 4.51 : Pervititch Sigorta Planı'nda Bankanın Yenicami Şubesi'nin, kuzey ve doğuya yapılan eklerden sonraki hali. Pervititch, Sigorta Planı: Eminönü. Yeni Cami. Balıkpazarı, no: 75, 1934.....	309
Şekil 4.52 : a) Yenicami Şubesi dış görünüşü (solda), 1934, b) Yenicami Şubesi iç mekan (sağda)	310
Şekil 4.53: a) Yenicami Şubesi dış görünüşü, 2020, b) Yeni Cami Cehesi.....	310
Şekil 4.54 : Cité de Péra.....	313
Şekil 4.55 : Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Genel Müdürlük Binası ve Pera Şubesinin hava fotoğrafında işaretlenen yeri.....	313
Şekil 4.56 : Bankanın Pera Şubesinin Açıldığı Siniosoglou Apartmanı Yeri.....	314
Şekil 4.57 : 19. Yüzyılda Siniosoglou Apartmanı.....	315
Şekil 4.58 : Siniosoglou Apartmanı'nın 2011'de Salt Beyoğlu olarak restore edildikten sonraki görünüşü (sol) iç mekan merdiven detayı (sağ)	316
Şekil 4.59 : Düyûn-ı Umûmiye İstanbul Merkez Binası zemin kat plan şeması.....	317
Şekil 4.60 : Düyûn-ı Umûmiye Binası'nın Haliç'e bakan arka cehesi.....	318
Şekil 4.61 : Düyûn-ı Umûmiye İstanbul Merkez Binası inşa edildiği yıllarda çekilen bir fotoğraf.....	319
Şekil 4.62 : Düyûn-ı Umûmiye Binası giriş cehesi ve ana giriş kapısı.....	321
Şekil 4.63 : İç Mekandan anıtsal giriş holü , ikinci kat koridoru ve plan şeması.....	322
Şekil 4.64 : Pervititch haritasında Reji Şirketine ait Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası...	324
Şekil 4.65 : 1928 Pervititch Haritası'nda Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası'nı oluşturan bloklar.....	325
Şekil 4.66 : Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası'na ait yapı bloklarının 1998'de hazırlanan rölöveden yararlanılarak gösterimi.....	326
Şekil 4.67 : Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası Kartpostal.....	327
Şekil 4.68: 20.yüzyıl başında Cibali Fabrikası.....	328
Şekil 4.69 : Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası Haliç Silueti.....	329

Şekil 4.70 : A Blok restorasyon öncesinde döşeme ve tavan detayı (A) ile kuzey ve batı cephesi.....	329
Şekil 4.71: Wiener Bank Verein, Eski fotoğraf, (Barillari ve Godoli)	333
Şekil 4.72 : Wiener Bank Verein Binası a) Güney Batı Giriş Cephesi, b) Denize Bakan Güneydoğu Cephesi.....	335
Şekil 4.73 : Wiener Bank Verein'in Yeri a) 1905 Goad Haritası'nda Credit Lyonnais'in kullandığı Han (solda) b) Pervititch Haritasında Ziraat Bank'ın kullanımında (sağda) gösterilmiştir.....	335
Şekil 4.74 : Germany Han-Deutsche Orient Bank A.Ş. (Pervititch Sigorta Planı).....	336
Şekil 4.75 : Deutsche Orient Bank A.Ş., a) Sultan Hamam Sokağı'na bakan yan cephesi (solda), b) Zemin kat planı, (sağda)	337
Şekil 4.76 : a) Deutsche Orient Bank Bahçekapı Şubesi Binası Vaziyet Planı, b) Binanın Restorasyon Projesinden Cephe Çizimi, c) Binanın Giriş Cephesinden Fotoğrafi.....	338
Şekil 4.77: a) Deutsche Orient Bank giriş kapısı, b) Deutsche Orient Bank kule detay fotoğrafı.....	339
Şekil 4.78 : Banka Binası yapılmadan önce Pera ve Galata.....	340
Şekil 4.79 : 1900'lü yılların başında Voyvoda Caddesi'nde Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Binası ve Caddedeki hareketlilik.	341
Şekil 4.80 : Üçüncü Galata Köprüsü inşa halinde iken ve henüz Banka Binası inşa edilmemiş iken 1875'te çekilen bir fotoğrafta Galata silüeti.....	344
Şekil 4.81 : Bank-ı Osmani-i Şahane Genel Müdürlük Binası / İstanbul-Eminönü'nden Bakış / (Abdullah Freres, 1880-1893)	347
Şekil 4.82 : Bank-ı Osmani-i Şahane Genel Müdürlük Binası ve Çevresi, c1870-1910, Guillaume Berggren (LOC)	348
Şekil 4.83 : Banka Binası yapıldıktan sonraki süreçte Voyvoda Caddesi'nin gelişimi a) Bina açılışının yapıldığı dönem, b) İlerleyen Dönemde (1890-1910) Banka Binası ile aynı hizada bulunan ahşap Vitalis Han yerine A.Generali Han'ın inşa edilmesiyle yapılaşma devam eder.	348

- Şekil 4.84 : a) Bankanın ilk 200 kuruşluk banknotunun çeşitli bordür ve metin tasarım denemeleri, (solda), b) Bankanın ilk 200 kuruşluk banknotunun ön ve arka yüzü (sağda) 355
- Şekil 4.85 : a) Bankanın ilk beş liralık banknotu, 5 livres turques. Mehmed Halid mühürlü, Tristram ve Deffès imzalı [15 Zilhicce 1299]-1882-10-25, (solda), b) Bankanın beş liralık banknotunu elinde tutan telgraf memurunu gösteren dönem kartpostalı, (sağda) 356
- Şekil 4.86 :a) Bankanın danışma bürosu (solda), b) "Annuity Day, Imperial Ottoman Bank, Stamboul Branch" - Bankanın İstanbul şubesinde senelik kupon ödeme gününü gösteren çizimler, (sağda) 359
- Şekil 4.87 : a) Bank-ı Osmani-i Şahane Beyrut Şubesi, 1906, (solda) b) 1864'te açılan, 29 Nisan 1903'te saat 20.00'de bir Bulgar ihtilal komitesinin saldırısıyla tamamen yıkılan Osmanlı Bankası'nın Selanik şubesinin 1904'te 1904'te Barouh ve Amar'ın tasarımıyla yeniden inşa edilen hali, (sağda) 361
- Şekil 4.88 : Bank-ı Osmani-i Şâhâne'nin 1928'de Gulio Mongeri tarafından tasarlanan İzmir Şubesi.....362
- Şekil 4.89 : Bank-ı Osmani-i Şahane'nin Samsun ve Aydın (sağda) şube binaları.....362
- Şekil 4.90 : Bank-ı Osmani-i Şahane inşa edilmeden önce Galata silüeti.....365
- Şekil 4.91 : Bank-ı Osmani-i Şahane inşa edildikten sonra Galata silüeti.....366
- Şekil 4.92 : a) Bankanın giriş holünün ilk dönemlere ait bir fotoğrafında görülen Arapça kitabe (salt galata arşiv) (üst solda) ve bu hol ve kitabenin günümüzde çekilen bir fotoğrafı (üst sağda) b) Bankanın merkez şubesi olarak kullanılan mekanına giriş kapısının üzerindeki kitabe, (altta) 367
- Şekil 4.93 : a) Bankanın giriş holünde, Arapça kitabenin karşısındaki duvarda yer alan Latince kitabe, (üstte), b) Kitabedeki Latince Yazı.....368

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Çalışma Konusunun Tanımlanması, Amacı, Kapsamı, Sınırı ve Yöntemi

Tez çalışmasında ele alınan ana konu ve amacın belirtildiği bu bölümde, araştırmanın kapsamı, bu çalışmadan sağlanması beklenen fayda ve çalışma yöntemi konularına değinilmiştir.

Çalışma Konusunun Tanımı : Mimari biçimlenmeyi ve şehrin gelişip dönüşmesini teşvik ederek yönlendiren temel dinamiklerin tespiti konusu, her toplumda ve her dönem gündemdedir. Çalışmada, Osmanlı Payitahtının ilk banka yapısı olarak özel ve etkileyici bir örnek teşkil eden “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Genel Müdürlük Binası” ele alınarak, bu dinamikler araştırılmaktadır. Böyle önemli bir yapının varlığı ve işleyişi üzerinden temsil ettiği medeniyet tasavvuru ve değerler sisteminin, mimarının biçimlenmesinde ve şehrin dönüşümündeki etkisi tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Söz konusu mimari eser, Osmanlı modernleşmesinde malî reformlar kapsamında kurulan ilk devlet bankasının idare ve merkez şube binası olarak 19.yüzyıl sonunda inşa edilmiştir. Banka kurumu, Batı Uygarlığı'nın kapitalist değerler sisteminin ilkeleriyle oluşan bir toplumsal örgütlenme biçimidir. Bu kurum 19. yüzyılda değişen dünya düzeni kaynaklı mali bunalımlar neticesinde Batı Uygarlığı'ndan alınarak Osmanlı mali sistemine dâhil edilmiştir. Banka kurumunun, ardında Batı Uygarlığı'nın kapitalist değerlerini taşıyan eylem biçimleriyle oluşturduğu etki alanı neticesinde Osmanlı toplumsal yapısında zihinsel, sosyolojik ve hatta psikolojik köklü değişim ve dönüşümler yaşanır. Banka kurumunun İstanbul'da görünen simgesi olan “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Genel Müdürlük Binası”, İslam Medeniyet Tasavvuru'na mensup Osmanlı toplumsal yapısında yaşanan bu değişimlerin somutlaşmış bir göstergesidir.

Bu özel yapı, belirgin kitlesel büyüklüğü ve Voyvoda Caddesi ile Haliç'e bakan cephelerinin mimari üslup farklılığıyla, inşa edildiği dönem İstanbul'unun finans merkezi olan Galata'da günümüzde de dikkatleri çekmeyi sürdürmektedir. Tez kapsamında söz konusu Banka Binası, Osmanlı toplumsal yapısının zihniyette ve benimseyerek hayat tarzına aksettirdiği değerler bağlamında geçirdiği köklü değişimin

göstergesi bir mimari eser olarak ele alınmakta ve var oluşunun arka planındaki mali, toplumsal, kültürel vb çok boyutlu etkenlerle birlikte incelenmektedir. Tez çalışmasının konusu, İstanbul'un bu ilk banka yapısının kapsamlı incelemesinden yola çıkarak Osmanlı modernleşmesinde malî reformların İstanbul'a mekânsal yansımalarının değerlendirilmesidir.

Çalışmanın Amacı, Önemi, Özgünlüğü, Yararı : Toplular arası hayat tarzı farklılıkları, toplumların mensup olduğu medeniyet tasavvurlarının ideal olarak önerdiği ilkesel değerlerdeki farklılardan kaynaklanmaktadır. Her medeniyet tasavvurunun kendi değerler sistemi doğrultusunda kurguladığı ideal bir hayat tarzı vardır. Tüm toplumlar mensup olduğu medeniyet tasavvurunun tanımlayıcı ögesi olan değerler bütününe göre eylemlerini gerçekleştirir. Toplumlar mensup oldukları medeniyetin ideal hayat tarzını yaşama konusundaki taleplerini, toplumsal iradenin yansıması olan bir siyasal erk vasıtasıyla gerçekleştirir. Siyasal erkin bu hayat tarzını realiteye aksettirme amaçlı tüm düzenleyici eylemleri, medeniyete ait değerler sisteminin yönlendirmesiyle şekillenir. Mimari biçimlenme ve şehrin düzenlenmesi de dâhil hiçbir bireysel veya toplumsal eylem, medeniyet tasavvurunun değerler sisteminden bağımsız değildir. Dolayısıyla siyasal erkin eylemlerine yön veren medeniyet tasavvuru ile bu tasavvura dair varlık anlayışının mekânlara yansımasıyla şekillenen bir eylem türü olan mimarlık yakından ilişkilidir. Eylemlerinde işlev yanında duygu boyutunu da arayan insan varlığı, mimarinin ve şehrin işlevi yanında benimsediği değerler sistemiyle örtüşen bir estetiğin yansıtılmasıyla duygusal boyutuna da hitap etmesini bekler ve talep eder. Siyasal erk, toplum hayatında benimsenen değerler sisteminin yaşanılabilirliği açısından önemli eylemlere dair mekânları, şehir silüetinde anıtsal mimari eserlerle vurgular. Değerlerin şehir silüetinde anıtsal mimari eserlerle temsil edilerek bireylere anımsatılması yoluyla, bu değerlerin toplumsal bilinirliği, yaşanılabilirliği ve etkinliği güçlendirilir. Böylelikle mimari ve şehir, toplumun inandığı, sevdiği, benimseyerek mensubiyet kazandığı medeniyet tasavvuruna ait değerlerin yansımalarıyla kimlik kazanır.

Siyasi erk, toplumsal hayat tarzında bir değişimi hedeflediğinde, bu hedefini çoğunlukla temsil ögesi niteliğinde anıtsal mimari eserler inşa ederek gerçekleştirir. Bu bağlamda Tanzimat Fermanı ile ivme kazanan Osmanlı modernleşme sürecinin de, Devlet-i Aliyye'nin Payitahtı İstanbul ve tüm Osmanlı coğrafyasında inşa edilen mimari eserlerle temsil edilerek somutlaşıp, toplumsal yaşamda etkinlik kazandığı

görülür. Tanzimat Fermanı'nın getirdiği siyasi, idari, malî vb alanlardaki her türlü yasal düzenlemeler ve bu düzenlemelerin uygulamalarıyla ortaya çıkan değişimler, topluma o döneme dek benimsemiş olduğu değerlerden tümüyle farklı değerlerle yeniden yapılandırılan bir hayat tarzı sunmaktadır. Topluma sunulan yeni hayat tarzının mekânsal yansımaları ise, şehirde yeni mimari eserlerle fiziki varlık ve görünürlük kazanmakta, aynı zamanda şehrin kimlik dönüşümünü de başlatmaktadır.

Tanzimat sürecinde malî reformların zorunlu kıldığı yeni bir kurum ve aynı zamanda Devlet-i Aliyye'de devlet bankası statüsüyle kurulan ilk banka olarak "Bank-ı Osmanî-i Şâhâne", başka bir medeniyet tasavvurunun örgütlenme ve eylem biçimiyle Osmanlı toplumsal yaşamına dâhil olmuştur. Bu kurumun yönetim mekânı ve merkez şubesi işleviyle inşa edilen Payitahtın ilk banka binası, şehirde banka kurumunu ve mimarisini üreten Batı Uygarlığı'nın değerlerini temsil etmektedir. Bu kurumun Osmanlı toplumsal hayat tarzına getirdiği değişimler, şehir silüetinde mekânsal yansımalarıyla görünürlük kazanmaktadır. Tez çalışmasında söz konusu Banka Binası'nın, kurumsal işlevi ve mimari üslubuyla şehri dönüştürmedeki etkisi incelenerek; 19. yüzyıl sonu İstanbul'unda dönem mimarlığına ve şehrin değişip dönüşmesine yön veren temel dinamiklerin anlaşılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda tez çalışması ile;

- Medeniyetler arası etkileşimin, mimari eserler üzerinden değerleri dönüştürme biçimi ve yönteminin anlaşılması,
- Farklı bir medeniyet tasavvurundan alınarak toplumsal hayata dâhil edilen yeni bir işlev ve bu işlevi temsil eden yeni bir mimari yapı türünün kenti dönüştürmedeki etkisinin tespiti,
- Bu dönüştürme etkisinin arka planında yer alan medeniyet değerlerinin topluma yansıma biçiminin tespiti,
- Banka yapısının, Osmanlı toplumunun kimliğini ve kültürel yapısını oluşturan değerler sistemi üzerindeki etkileri ve bu etkilerin şehrin gelişimine yansımalarının ortaya konulması,
- Mimarinin, medeniyet değerlerinin temsili yoluyla şehrin dönüşümünü yönlendirme biçiminin anlaşılması hedeflenmiştir.

Çalışma konusu olan mimari eserin, medeniyet tasavvuru ve değerler sistemi bağlamında ele alınması, tez çalışmasına özgünlük kazandırmaktadır. Çalışmanın

tarihsel yanı olduğu gibi, günümüzde artarak devam eden mimari ve kentsel dönüşüm projelerine yeni ve özgün bir bakış açısı sağlanması anlamında güncel bir yanı da bulunmaktadır.

Kentsel dönüşüm, modern kent yaşamının gerektirdiği talepler ve kontrolsüz büyüme etkisindeki kentlerde, ekonomik etkinliğini ve güncelliğini yitiren veya yasa dışı uygulamalarla oluşan yerleşim bölgelerinin modernizasyonuna ilişkin bir kavramdır. Temelde tarihi kentlerde eski sosyal, kültürel ve ekonomik önemini yitirmiş bölgelerin yenilenerek kent yaşamına kazandırılması; göç alan sanayi kentlerinin kenar bölgelerinde gelişen niteliksiz ve yasadışı yerleşimlerin, yasal ve sağlıklı yaşam koşullarına kavuşturulması şeklinde iki amaca hizmet eder. Ülkemizde genel olarak çarpık yapılaşmanın giderilmesi şeklinde uygulanırken, kentsel yenileme, temizleme, sağlıklılaştırma, yeniden geliştirme, soylulaştırma gibi dönüşüm modelleri kullanılır. Fakat 1999 depremi sonrasında riskli yapıların dönüştürülmesine yönelik eğilim 2011’de Van depremiyle pekişmiş, 2012’de yürürlüğe giren 6306 sayılı Afet Yasası ile “kentsel dönüşüm” afet ve deprem odaklı bir kavram olarak afet yasasıyla bütünleşmiştir (Yaman ve Şahinbaş, 2017). Tez çalışması kapsamında kavram kargaşasının önlenmesi açısından, yukarıda izah edilen anlamları kazanmış “kentsel dönüşüm” kavramı yerine “kentsel değişim” ifadesi kullanılmıştır. “Kentsel değişim” kavramıyla toplumun mensup olduğu medeniyet tasavvuruna ait değerler sisteminin ilkeleriyle şekil alan toplumsal hayat tarzının ve bu hayat tarzının mekânlara yansısıyla toplumun değerlerle bağının ifadesi olarak şekillenmiş şehir kimliğinin dönüşmesi ifade edilmektedir.

Ülkemizde 6 Şubat 2023’de yaşanan son deprem felaketlerinde de izlendiği üzere, öncelikli olarak depreme dayanıklı yapılar bağlamında ele alınmakta olan, sağlamlaştırarak sıhhileştirme ve yenileme içeriği üzerinde durulan kentsel dönüşüm kavramının pek çok yönü, acil çözülmesi gereken sorunlar nedeniyle ihmal edilebilmektedir. Kentsel dönüşüm uygulama bölgelerinde yapılan müdahalelerle, toplumun mensup olduğu medeniyet değerlerinin yansısıyla şekillenen kentsel kimlikle birlikte toplumsal hayat tarzında da ciddi ölçüde değişimler gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Bu çalışma sonucunda ulaşılmaması beklenen bulgular aracılığıyla, mimarlık ve kentsel dönüşüm kavramlarına günümüzde algılandığından farklı olarak, medeniyet tasavvuru ve değerler sistemi bağlamında daha derinlikli bir anlam

kazandırılması amaçlanmaktadır. Bu kapsamlı bakış açısıyla, ülkemizde geliştirilen kentsel dönüşüm projelerinin niteliğinin artırılması hedeflenmektedir.

Çalışmanın Planı ve Kapsamı : Tez çalışması; kavramsal çerçevenin sunulduğu giriş bölümü, ardından gelen üç ana bölüm ve sonuç-değerlendirme bölümü ile toplam beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; mimariyi biçimlendiren, şehri yapılandıran ve toplumsal değişimler sonucu şehri değiştirip dönüştüren asıl etken olarak “medeniyet”, “kültür”, “medeniyet tasavvuru ve değerler sistemi” kavramlarına değinilmektedir. Ayrıca, banka kurumuna duyulan ihtiyacın anlaşılması açısından Osmanlı modernleşmesinin evrelerine de yer verilmiştir.

İkinci bölümde; Osmanlı modernleşmesinde idari ve malî reformlar kapsamında devlet bankası statüsüyle kurulan ilk banka olarak “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne” ele alınmaktadır. 19.yüzyılın değişen dünya düzenine uyum sağlama çabasındaki Osmanlı malî sistemi ve ekonomisine yön veren eğilimler ile yenileşme girişimleri incelenip, yaşanan malî problemlere değinilerek, malî sistemde banka kurumunu gerekli kılan nedenler vurgulanmıştır. Ardından Banka’nın kuruluş süreci ve faaliyetleri, diğer kurum ve kuruluşlarla ilişkileri, devlet yatırımlarındaki etkisi ve toplumsal yapıya yansımalarına değinilerek, bu yeni kurumun devlet ve toplum yaşamına derinlemesine nüfuz etmiş etkinliğine dikkat çekilmiştir. Böylelikle, tez konusu olarak ele alınan Banka Binası’nın işlevi gereği malî yönü öne çıkan bir anlam zemini oluşturulmuştur.

Üçüncü bölümde; faaliyetlerini uzun yıllar Saint Pierre Han’da kiraladığı odalarda sürdüren tüzel bir kuruluş olarak Banka’nın, işlevsel ihtiyaçlarını karşılamak ve kurumu temsil etmek üzere inşa edilen merkez şube ve yönetim binası ele alınmaktadır. Bu ele alış, Banka Binası’nın mimarisiyle şehirde temsil ettiği Batı Uygarlığı’na ait kapitalist değerler sistemi bağlamında okunması açısından önemlidir. Söz konusu binanın tasarım ve inşasıyla görevlendirilen Alexandre Vallaury’nin yaşamı, ait olduğu kültür ve aldığı mimarlık eğitimden yola çıkılarak, Batı Uygarlığı’na ait değerler sisteminin yapının mimari biçimlenmesine yansımaları ifade edilmiştir. Ayrıca söz konusu binanın mimari biçimlenmesindeki dönem koşulları gibi etkenlere değinilmiştir. Bu şekilde banka kurumunun, İstanbul’da merkez binasının mimarisi yoluyla somut görünürlük ve varlık kazanarak oluşturduğu güçlü temsil etkisinin, bu kurumun ve mimarisinin aktarılmış olduğu Batı Uygarlığı’na dair vurguladığı değerler sistemi bağlamında anlamlandırılması amaçlanmıştır.

Dördüncü bölümde; Osmanlı modernleşme sürecindeki malî reformların mekânsal yansımalarıyla şehirde başlayan değişim ve dönüşüm süreci aktarılarak, Banka Binası'nın inşa edildiği dönem İstanbul'u hakkında genel bir fikir oluşturulması amaçlanmıştır. Sonrasında söz konusu banka yapısının Voyvoda Caddesi ve Osmanlı Payitahtı İstanbul'unun fiziki biçimlenmesinde etkili olan mekânsal yansımalarına değinilmiştir. Yapının temsil ettiği ve Osmanlı Payitahtı İstanbul'una aktardığı medeniyet tasavvuru açısından önemi vurgulanarak; mimarinin medeniyet tasavvuru değerler sistemini temsil yoluyla kentsel değişimi yönlendirme biçimi değerlendirilmiştir. Böylelikle medeniyetler arası etkileşimin mimari üzerinden değerleri dönüştürme biçimi ve yönteminin modellenmesi amaçlanmaktadır.

Tez çalışmasında elde edilen bulguların sunulmasıyla değerlendirildiği sonuç bölümü olan beşinci bölümle tez çalışması tamamlanmaktadır.

Çalışmanın Sınırlılıkları ve Metodu : Çalışma, banka kurulması ihtiyacını doğuran koşulların belirmeye başladığı II.Mahmut Dönemi modernleşme girişimlerinden başlayarak, 1931'de söz konusu bankanın devletin resmi bankası statüsünün sona ermesi arasındaki zaman aralığını kapsamaktadır. Çalışmanın içeriği toplumsal, iktisadi, kentsel yapıdaki geniş kapsamlı değişim ve dönüşümleri konu aldığından, bu şekilde makro ölçekte bir zaman aralığı tercih edilmiştir. Çalışma metodolojisi, nitel araştırma yöntemlerinden olan yorumlama yöntemi olarak belirlenmiştir. Konuyla ilgili literatür araştırma, belge veya arşiv tarama, kuramsal/kavramsal çerçevenin oluşturulması, birincil ve ikincil kaynaklardan elde edilen verilerin değerlendirilerek yorumlanması yöntemi kullanılmıştır. Literatür taraması ile çalışma sınırları ve aşamaları belirlenerek, iktisadi, toplumsal, tarihsel arka plan ve kuramsal anlam zemini oluşturulmuştur. Giriş bölümünün devamında tez çalışmasına temel oluşturacak ve araştırma konusunun ele alındığı bağlamı tanımlayacak ayrıntılı bir kuramsal ve kavramsal altyapı hazırlanmıştır. Sonraki bölümlerde konular, bu kuramsal çerçeve bağlamında ele alınarak değerlendirilmiştir.

1.2. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Ülkemizde gözlemlenen mimari yapılanma ve kentsel dönüşüm çalışmalarıyla şehirlerimizin günümüzde aldığı biçim, toplumsal yapının tüm sosyal kesimleri tarafından huzursuzlukla karşılanmaktadır. Ökten'e göre şehirlerimizde yaşanan ve

kimliksizlikle nitelenen bu sorunun temel nedeni, toplumsal yapının mensup olduğu İslam Medeniyet Tasavvuru'na; son iki yüzyıldır dünyada yaşanan hızlı değişimin getirdiği yeni koşullara uyum sağlayan, ancak önceki uygulamaları tekrarlamadan çözüm üreten yeni bir yorum getirilememiş olmasındır (Ökten, 2013). 19.yüzyıl tüm dünyada değişimin fark edildiği ve kırsaldan kente toplumların her kesimi tarafından hissedildiği bir yüzyıldır. Bu güçlü değişimin yansımaları Osmanlı Payitahtı İstanbul'da da hissedilir.

19. yüzyılda İstanbul'da yaşanan kentsel değişimin, tez konusunun bu bölümde sunulacak kavramsal yapı bağlamında değerlendirilmesiyle izahı hedeflenmektedir. Değişimin izahı için Osmanlı Devleti İslam Medeniyeti alanında, İstanbul'da inşa edilen ilk Banka Binası ise "Batı Uygarlığı" alanında ele alınarak, mimari biçimlenme ile şehirde değişim ve dönüşüm etkisini teşvik edip yönlendiren temel kaynağın tespit edilmesine çalışılmıştır. Bu şekilde, İstanbul'da söz konusu banka yapısının varlığıyla yönlendirdiği değişim etkisinin, medeniyet tasavvuru ve değerler sistemi bağlamında açıklanması amaçlanmıştır.

Konunun anlam akışını oluşturacak kavramsal çerçevenin doğru zemine oturtulması açısından, bu bölümde bazı kavramların anlam sınırlarının belirlenmesi gerekli görülmüştür. Bu bağlamda medeniyet, uygarlık, kültür, medeniyet tasavvuru, değerler sistemi, "Batı Uygarlığı" ve İslam Medeniyet Tasavvuru" kavramlarının tez çalışmasında taşıdığı anlamların izahının yanı sıra konunun Osmanlı modernleşmesi ile bağlantısı nedeniyle modernleşme kavramına da yer verilmiştir. Medeniyet tasavvuru ve değerler sistemi kavramlarının mimari ve şehrin biçimlenmesi ile değişip dönüşmesindeki etkinliğine dikkat çekilerek kavramsal bir çerçeve oluşturulmuştur.

Ökten, her medeniyet tasavvurunun, kendine has kavram dünyasını kendine özgü bir biçimde ürettiğini söyler (Ökten, 2015b: 16). Günlük dilde yoğun olarak ve bazen de birbirini yerine kullanılan kültür ve medeniyet (uygarlık) kavramları, Doğu ve Batı coğrafyalarında bilim adamları ve düşünürlerin mensup oldukları medeniyetin etkisinde yaşadıkları toplumsal yapılarla çalıştıkları disiplinlere bağlı şekillenen zihinsel dünyalarına göre farklı anlamlarda tanımlanabilmektedir. Kavramlar ve içerikleri, tüm zihin yapımızı, düşünce biçimimizi, yaşam biçimimizi ve tüm insani üretimlerimizden oluşan kültür ürünlerimizi de biçimlendirir. Literatürde kültür ve medeniyet kavramlarının, Fransız, İngiliz ve Alman toplumlarının yaşadıkları tarihi

süreçlerle bakış açıları doğrultusunda farklı anlamlar kazanmış olması, Osmanlı toplumunda da farklı algılamalarla ele alınışı göstermektedir ki, kavramların kullanım içeriğinin ve anlamlarının ifade edilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu aşamada tez çalışması kapsamında kültür ve medeniyet kavramları konusunda kabul edilen ve temel alınan yaklaşımlar olarak Özakpınar ve Ökten'in görüşlerine yer verilecektir.

1.2.1. Özakpınar ve Ökten'in Medeniyet ve Kültür Kavramlarına Yaklaşımları

Özakpınar'ın "Medeniyet Teorisi" ve Ökten'in "Medeniyet Tasavvuru ve Değerler Sistemi" (teorisi) konularındaki çalışmaları, tez çalışmasının üzerinde inşa edildiği kuramsal anlam zemininin oluşturulması açısından önem arz etmektedir. Ökten, Özakpınar'ın vaz'ettiği medeniyet teorisini mekâna uyarlarken, medeniyet değerleri ile mimariyi ve şehir mekânını bağlayan yaklaşımıyla bir yöntem sunmaktadır. Bu yöntem değerlerle eylemleri ve bir eylem türü olan mimariyi bağlantılandıran bir yöntemdir. Bu nedenle mimariyi ve şehir mekânını biçimlendiren, şehrin değişip dönüşmesini başlatıp yönlendiren temel dinamiğin tespitinde yol gösterici bakış açısını kazandıran bu çalışmalara değinilmesi gerekli görülmüştür. "Medeniyet" ve "kültür" kavramlarının tez kapsamında hangi anlamda ele alınacağından belirtilmesi açısından öncelikle burada, sunduğu medeniyet teorisi ile bu kavramlara dair zihinlerdeki karmaşayı açıklığa kavuşturan Özakpınar'ın tanımlama ve görüşlerine yer verilmiştir.

Özakpınar medeniyet teorisi ile ilgili çalışmasına, değerlendirmeleri doğrultusunda "kültür ve medeniyet problemi ile ilgili varsayım konumunda açıklayıcı bir fikir, bilimsel bir teori bulunmadığı" tespitiyle başlar. Kültür ve medeniyet kavramlarına dair mantıksal tanımlar ve psikolojik ikna metoduyla yürütülen fikir ve tartışmaların oluşturduğu belirsizlik ve tutarsızlıklara dikkat çeker. Bu kavramlara ait tanımlar, olguların somut görünüşlerini tümüyle kapsayacak şekilde ayrıntılandırılrsa da mutlaka bazı özelliklerin tanım dışında kaldığını izah eder. Kapsamın hakiki manâda ve kuşatıcı genişlemesinin, muhakemeyi somut görünümlere bağlılıktan kurtarıcı soyutlamalarla mümkün olduğunu belirterek, muhakeme gözlenen olaylar üzerinde yapıldığı halde, soyutlanan niteliğin bir zihinsel kurgu yani kavram olduğunu söyler. O'na göre; kavram, olayların gerçeğini kavrayış biçimimizdir ve bilimsel teoriler, olayların esasını kavratıcı yeni kavramlarla kurulur. Bir teorinin başarısı, olayları somut benzerliklerine göre sınıflandırmasında değil, tümünü soyut bir prensipte

birleştirmesindedir. Bilimin amacı, olayları aydınlatıp açıklayan soyut prensibin, bir teori konumunda ifadesidir (Özakpınar, 2018: 26-28, 35).

Özakpınar'a göre; doğada kendiliğinden var olmayan kültür ve medeniyet, insanda doğuştan var olan kapasitelerin genetik kurguyla otomatik ortaya çıkan sonuçları da değildir. İnsan kültür ve medeniyeti; bir imkânlar alanında kendi tercihleri doğrultusundaki eylemleriyle oluşturur. İnsanın seçip geliştirdiği davranışları ve davranışları aracılığıyla geliştirdiği somut cisimler kültür öğeleridir. Doğada kendiliğinden var olan bir cisme, insan zihninin hayal ve tasarım gücüyle bir işlev yükleyerek bir kullanım biçimi bulması da kültüre girer. Ardında bulunan zihinsel kapasiteyle insan davranışları, algılanan dış dünyaya anında verilen tepkilerle sınırlı değildir. Algı planından kaybolan cisimler ve olayları zihninde temsil etmeyi sürdüren insan, bunların sembolik tasarımları üzerine verdiği zihinsel hükümlerle yapacağı eylemleri kararlaştırır (Özakpınar, 2018: 13, 39, 40). Dış dünyayı zihinde sembollerle temsil, kavramlaştırma yaparak semboller arası ilişki kurma, soyut muhakemeyle hüküm verip sorgulayabilme insana özgü temel zihin kapasitesinin farklı görünüşleridir. İnsanın, süreklilik gösteren kültürler ve medeniyetler kurmasının temelinde de sahip olduğu zihinsel kapasite bulunur (Özakpınar, 2018: 14, 15-17).

Bir inanç ya da tasavvur insan zihninde, doğaya doğrudan reaksiyon ve zihinde rasyonel temsil şeklinde iki farklı düzeyde oluşur. Medeniyete imkân veren, kültürü geliştiren kaynak, rasyonel tasarım düzeyine erişen sembolik zihin yetisidir (Özakpınar, 2016: 20, 22). Kültürler arasındaki farkı oluşturan da zihin düzeyi farkıdır. Özakpınar'a göre medeniyet, insanın zihin yapısının, bilinçli ve rasyonel düzeyde geliştirip benimsediği bir inançla, biyolojik gereksinimleri temin ve doğaya tepki seviyesinin üzerine çıkarak gelişmesidir. Medeniyet, insanın kendi zihin gerçeğinin bilincine varıp yaşamının gayesini belirleyerek, eylemlerini bilinçli yapıp gerçekleştirme düzeyine erişmesidir. İnanca dayalı rasyonel bir ruhsal yücelişin bilinciyle medeniyet, belli doğrultudaki kurallara dayalı eylemleri üreten ahlâk nizamıdır (Özakpınar, 2018: 42-44). Bütün medeniyetler, kurulmasına temel olan rasyonel bir inanç ve ahlak nizamı çerçevesinde kültür eserlerini oluşturur (Özakpınar, 2015: 172, 173).

Ziya Gökalp, Erol Güngör ve Mümtaz Turhan'ın yaklaşımlarını yeniden değerlendirerek geliştirdiği bilimsel medeniyet teorisinde Özakpınar; kültür ve

medeniyeti aralarındaki yapısal bağı göstererek, kavramsal düzeyde ayırt eder. Teoriye göre kültürden ayrı bir kavram olarak medeniyet; kültürün kaynağı ve belirleyicisi olup, bireylerin ruhunu kuşatarak toplumsal yapının temelini oluşturan bir ahlak ve inanç nizamıdır. Medeniyet bağlamında insan üretimiyle ortaya çıkan her şey ise kültürdür (Özakpınar, 2018: 21-34, 54). Medeniyetin inanç ve ahlâk nizamının imkân verdiği, insan zihninin tasarımlarından çıkan her çeşit ürün ve eser, maddî-manevî, ferdî-toplumsal irade, duygu-metot ayrımı benzeri mantiki ayrımlara gidilmeksizin kültür ögesidir (Özakpınar, 2015: 215). Nesnelere kendileri kültür öğeleri değildir. Kültür, insan zihninin görüş, tasarlama, duygulanım, anlayıp değerlendirme yöntemiyle ilişkilidir. Kültür ürünlerine somut şeklini veren ve işlev yükleyen insan zihnidir. Kültürün özü bütünüyle manevî ve zihnî olduğundan maddi ve manevi kültür ayrımı gereksizdir. Edebi eserler, örf ve âdetler, bilimsel teoriler, teknik yöntemler, sosyal ve psikolojik tavırlar, resim, musiki, hat, mimarî benzeri tüm sanat eserleri kültür öğeleridir (Özakpınar, 2018: 40).

İnanç medeniyetin ruhsal temelini, o inançtan kaynaklanan ahlâk nizamı da medeniyetin toplumsal temelini oluşturur. Bağlanılan inanç, insan ilişkilerini rasyonel olarak düzenler, bir hayat tarzı ve ahlâk nizamı getirir (Özakpınar, 2015: 172, 173). Bu temeller üzerinde birleşme bilinç ve güveniyle insanlar, o inanç ve ahlâk nizamının yaşanmasını sağlayacak devlet örgütlenmesi ile iktisadi yapısını kurarak, medeniyetin kimliğini yansıtan önemli kültür eserlerini üretirler (Özakpınar, 2016: 23). Medeniyetin somut toplum yaşamında gerçekleşip varlığını devam ettirmesi, siyasal teşkilat kadar iktisadi yapının varlığına da bağlıdır. Bu nedenle medeniyetler, iktisadi yapının gelişeceği tarıma elverişli nehir havzaları, kara ve deniz ticaret yollarının birleştiği yerlerde kurulmuştur. Teoriye göre medeniyet, siyasal teşkilatlanma ve iktisadi yapılanmayla realite kazanır. Medeniyetin merkezi taşıyıcı sütunu bir inanç ve ahlâk nizamı, destekleyici yan sütunları siyasal teşkilatlanmayla iktisadi yapılanmadır (Özakpınar, 2018: 56). Her inanç ve ahlâk nizamının içeriğinde bir değerler sistemi vardır ve toplum üyeleri o değerlere yönelir. Kültür öğeleri de, inanç ve ahlâk nizamının benimsediği değerler sistemine göre birleşerek ahenkli bir bütünlüğe kavuşur (Özakpınar, 2016: 18). Bir medeniyetin kültürü, değişmeye açık olsa da inanç ve ahlâk nizamının değerler sistemine göre seçicidir. Medeniyet kültüre, kendi inanç ve ahlâk nizamı ile bağdaşan ve bağdaşmayanları muhakeme ederek ayırıp seçme gücü kazandırır (Özakpınar, 2016: 22).

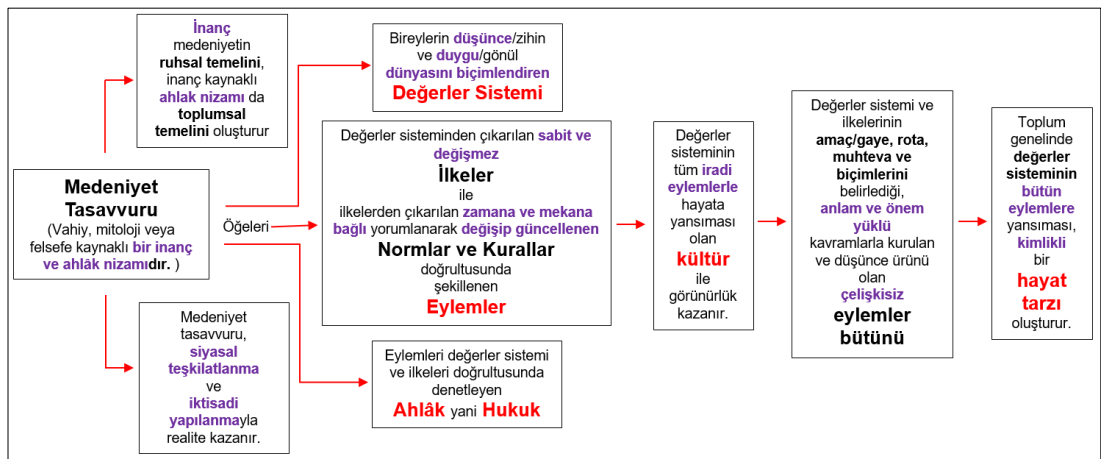
Toplumun bireyleri arasında birlikteliği oluşturan bir inanç ve ahlâk nizamının var olması, toplum halinde yaşamının gerekli şartıdır. Her toplum kendine özgü bir kültüre sahip olabilirse de, medeniyet yalnız inanç ve ahlâk nizamını akılcı niteliklere bağlayan toplumlarda görülür. Medeniyet, insan yaşamının bütün tezahürlerinin, inanç ve ahlak nizamının ana değerleriyle uyumlu olmak şartıyla yeni koşul ve ihtiyaçlara göre değişmesine müsait bir zemin hazırlar. Kendisiyle bağ kurup mensubiyet kazanan kültürde ruhsal bir yükseliş sağlayan medeniyet, mensuplarına bilim, sanat, mimarlık eserleri gibi önemli kültür eserleri üretmenin azim ve coşkunluğunu verir. Türlü sebeplerle medeniyet bilinci kaybolduğunda, kültür bütünlüğüyle birlikte, toplum mensubu bireylerin eylemlerini düzenleyici etkisini de kaybeder (Özakpınar, 2013).

Tüm toplumlarda sürekli ve kurumlaşmış ilişkileriyle toplumsal hayat, düzen ve istikrarı sağlayıp belirsizlikleri gideren bir inancın getirdiği kurallara dayanır. Emin, düzenli, anlamlı bir hayat sürebilmek için insan, kendi varlığını, doğayı, doğaüstü kuvvetleri ve bunlarla ilişkilerini anlamlandırma ihtiyacını karşılayan bir inanca bağlanarak belirsizlikleri gidermelidir. Hayatta eylemlere götürecekararlar ancak belirsizlikler giderildiğinde verilebildiğinden, her toplum yapısının temelinde bir inanç vardır. Toplumun inancına bağlı ahlâk nizamı, insan ilişkilerini düzenleyen kuralların kaynağıdır (Özakpınar, 2016: 17, 18).

Kimlik ve toplumsal yaşayış anlamında medeniyetlere farklı karakterini veren, medeniyetleri kuran inancın belirleyici etkisidir. Her inanç ve ahlâk nizamının içerdiği değerler sisteminde belirli gayeler, eylemler, ürünler değerlidir ve toplum üyeleri o değerlere yönelir. Kültür öğelerinin seçilip biçimlendirilmesini, kabul veya reddedilmesini, vurgulanmasını sağlayan, inanç ve ahlâk nizamıdır. Medeniyetin temelindeki inanç ve ahlâk nizamı, kültür eserlerini oluşturmak için gerekli ruhsal enerjiyi sağlayarak zihin tasarımlarının istikametini ve niteliklerini belirler. Bu da her medeniyetin ayrı kimliğinin kendi kültür eserlerine yansımalarını sağlar. İnanç, telkin ettiği değerlerle gösterdiği amaç istikametinde faaliyetleri şekillendirir. Bir toplumda kültür bütünlüğü, kültür öğelerini birbirine uygun olarak yapılandıran bu yöneliştir. Kültür öğeleri, inancın benimsettiği değer sistemine göre ahenkli bir bütün oluşturur. Bir medeniyetin kültürü, değişime açık olsa da, inanç ve ahlâk nizamının değerlerine göre seçicidir. Medeniyetlerde kültürün değişme imkânı, kültürün gelişme yolunu açık tutar. Her kültür farklı kültürlerle temas halinde gerekli bulduğu birtakım kültür öğelerini alarak yapısına kaynaştırırken, kültür bütünlüğüne uymayan bazı öğeleri

reddeder. Kültür bütünlüğü, kültürün bir inanç ve ahlâk nizamına bağlı olmasından kaynaklanır (Özarpınar, 2016: 17-27).

Ökten'e göre medeniyet tasavvuru, insanın var oluşuyla ilgili evren, insan, hayata dair evrensel sorularına tatmin edici cevaplar veren bir temel anlatıdır (Ökten, 2021-2022: 10). Medeniyet tasavvuru, toplum tarafından inanılan bir değerler sistemiyle, bu sisteme uygun tanımlanan hareket biçimlerini ve bu biçimleri denetleyen ahlâk ve hukuku içine alır (Ökten, 2015b: 13). Bütün medeniyet tasavvurları kutsala dayanır. Her insanın benimsediği medeniyet tasavvurunda ilahi veya felsefi temele dayanan, aşkın ya da rasyonel bir kutsalı vardır. Ancak o kutsal her zaman semavi dinlerin tanımladığı kutsal olmayabilir (Ökten, 2015b: 156). Medeniyet ve kültür ilişkisi konusunda Özarpınar'ın teorisinden yola çıkan Ökten'e göre medeniyet, bireyin düşünce ve duygu dünyasını biçimlendirip düzenleyen bir değerler sistemiyken, kültür bireyin bu sisteme göre gerçekleştirdiği tüm eylemlerle oluşturduğu düşünce ve duygularının dışı vurumudur (Ökten, 2020). Bireysel ve toplumsal yaşamda olayları şekillendirip yorumlayan bütüncül hayat anlayışı olan medeniyet tasavvuru, bireylerin zihin ve gönüllerinde idrak edip severek benimsediği, eylemlerini değerlerine göre gerçekleştirdiği sistemdir. İnsanın akıl/zihin ve duygu/gönül dünyasındaki değerler sistemine medeniyet tasavvuru; bu değerlerin uygulanarak insan eylemleri ile hayata yansımaya kültür denir (Ökten, 2021a). (Şekil 1.1).

Şekil 1.1 : Medeniyet tasavvuru ve değerler sisteminin kimlikli hayat tarzını oluşturmasına dair hazırlanan akış şeması (Ökten'in 2021-2022 ders notlarından yararlanılarak hazırlanmıştır) (Ökten, 2021-2022).

İnsan varlığının iç dünyası içgüdüler, akıl, duygusal alan ve hükmü yargılayan vicdan ile hafıza ve iradeden ibaret altı kademedir oluşur. İnsanların akıllarıyla anlayıp zihnen idrak ettiği, gönlüyle inanıp severek bağlandığı değerler sistemi hayatlarındaki eylemlerini yönlendirir. İnsanın akıl/zihin ve gönül/duygu dünyasında var olup eylemleriyle görünürlük kazanan değerler sistemi, harekete intikal ettiğinde, insanın tüm davranışlarını biçimlendirip dış dünyaya yansırken kültürü oluşturur (Ökten, 2021a: 14-17).

İçgüdü, akıl/bilinç, duygu alanı, hafıza, vicdan ve iradeden oluşan iç donanımına sahip insanın eylemleri içgüdüsel ve iradi eylemler olarak iki türdür. Hafızasındaki veriler kurallardan yola çıkarak, içgüdü ve duygularının katkılarıyla, vicdanının denetiminde akıyla muhakeme ederek karar veren insan, iradesi ile kararlarını beden üzerinden somut, gözlemlenebilen eylemler ve uygulamalara dönüştürür. Eylem, birey ve toplum için bir varoluş ifadesidir. Birey ve toplum mensup olduğu medeniyet tasavvurunun inanıp benimsediği değerler sistemine göre karar alamadığında kendisi ve ötekisi için var olamaz. Karar aldığı halde kararlarını eylemleriyle görünür kılamadığında ise sadece kendisi için var olur, öteki için var olamaz. Birey ve toplum mensup olduğu medeniyet tasavvurunun inanıp benimsediği değerler sistemine göre aldığı kararları eylemleri ile görünür kıldığında ve görünür kıldığı eylem öteki tarafından beğenilip takdir edildiğinde varoluşunu tam olarak gerçekleştirmiş olur. Varoluş bir erk/iktidar ifadesidir, değer hayata yansımasıdır, kimlik inşası ve kimliğin yaşatılmasıdır. Dolayısıyla eylem, varoluş ve erk/iktidar ifadesidir. Eylemler, doğa yasaları, toplumsal yasalar, deneyimlerle şekillenen duygu ve bilgi uzayının kapsamıyla sınırlıdır. Erk eylemlere dolaylı ya da doğrudan sınırlamalar getirebilir. Güçlü bir erk eylemleri ile tüm duygu ve bilgi uzayını doldurur (Ökten, 2021-2022: 2). Somut eylemler yoluyla gerçekleşen varoluş ile soyut değer görülür, algılanır, deneyimlenir hale gelir. Soyutun somutta görülmesi ise (heykel, hat vb) temsil öğeleri ile olur. Eylem, anlam ve önem yüklenen kavramlar ile kurulan bir düşünce ürünüdür. Değerler değişmez sabit ilkeleri belirler, ilkelerden çıkarılan kurallar/normlar eylemleri yönlendirir. Kavramın adı ve tanımı değişmediği halde, bir toplumda farklı dönemlerde veya aynı medeniyet tasavvuruna mensup farklı toplumlarda aynı ya da farklı dönemlerde anlam, önem, kapsam, içerik değişebilir. Değeri beşer/bilge bir kişi ya da aşkın kaynak/peygamber vaz'eder, değerden kaynaklanan ilke ve kuralı koyar. Birey değeri, değer kapsam ve içeriğini akıl ile bilir/anlar. Değerin anlam ve önemi yaşam pratiği ve deneyimleme ile

bireylere öğretilerek, iç donanımları ve özellikle duygu alanları eğitilir. Değer bireylerde içselleşir, eylemlerinde görünür hale gelir. Bireyler değer ile bir kimlik kazanır (Ökten, 2021-2022: 4).

Medeniyet tasavvuru, değerler sistemiyle oluşturulan, düşünsel ve duygusal boyutları olan, birey ve toplum için gerekli soyut bir söylem/yapıdır. Bireyin, özellikle seçkinlerin evren, insan, hayat hakkında (evrenin başlangıcı, sonu, işleyişi, sınırı, insanın evrendeki yeri, hayatın anlamı, gayesi, kader, irade vb), ahlâk (davranışları belirleyen ilke ve kurallar, bunların kaynağı, sebebi vb), bilgi (kaynağı, doğruluğu, sınırı vb), sanat hakkında (sanat, güzel, çirkin nedir, neden) evrensel sorularına yanıt veren medeniyet tasavvuru, birey ve toplum için gereklidir. Seçme, değiştirme, terkip yeteneği, sahip olma ve hükmetme tutkusuna sahip bireylerden oluşan toplumda kaos önlemek için, güven, geçim ve huzuru sağlayan, topluma ortak idealler, bunları içeren herkesin kabul ettiği ilkeler ve kurallar gereklidir. Medeniyet tasavvuru; bireyin evrensel sorularını yanıtlayıp, topluma ortak idealler, ilkeler ve kurallar sunar. Evren tasviri yapar, evrende bireyi tanımlar ve konumunu belirler. Bireyler ve toplum için hayatın anlamını, gayesini belirlerken bireyin öteki ve toplumla ilişkilerini düzenler, davranışlarını yönlendirir (Ökten, 2021-2022: 5).

Duygusal ve düşünsel soyut bir yapı/anlatı olan medeniyet tasavvurunun birinci temel ögesi değerler sistemidir. İkinci ögesi değerler sisteminden çıkarılan ilkeler, kurallar (davranışlar), üçüncü ögesi ise davranışları denetleyen ahlâk, hukuktur. İradesiyle yapma ve yapmama özgürlüğüne sahip bireyde ahlâk ve hukukun yaptırımı ve ceza kurula uymayı sağlar. Birey ve toplum tarafından öğrenilip, bilinip, anlaşılacak bilgi düzeyine erişen medeniyet tasavvuru; birey ve toplumda içselleştirilip sevildiğinde inanç düzeyine geçer ve evrensel sorulara verdiği cevaplar birey ve toplum için tatminkâr hale gelmiştir. İdealler toplumsal davranışlara yansır ve davranışları yönlendirir. Medeniyet tasavvuru ve uygulamaları evrensel sorulara tatminkâr cevaplar verip, topluma idealler/hedefler sunduğunda, bireysel/toplumsal sorunları çözdüğünde, bu etki topluma yayılır ve kabul görür (Ökten, 2021-2022: 5).

Medeniyet tasavvurunun anlatısı/tasviri, değerler sistemi, değerlerin kapsam ve içeriği, ilkeleri üzerinde toplumsal mutabakat/uzlaşma seçkinlerden başlayarak kitleye yayılır. Toplumsal uzlaşma, ardında ona hayat veren soyut değerlerin bulunduğu somut bir talep haline geldiğinde, toplumsal talep edici iradeye dönüşür. Somut talep, icra/inşa edici

erk/iktidar ile gerçekleşir. Erk tarafından talep ve imkâna göre çözüm üretilir. İmkân ve çözüm, zamana ve mekâna bağlıdır, imkân değiştiğinde çözüm de değişir. Soruna getirilen çözüm, toplumsal talebin yerine getirilip somutlaşmasıyla, üzerinde toplumsal mutabakat sağlanmış olan değerler algılanıp deneyimlenir. Toplumun medeniyet tasavvuruna, değerler sistemine güven ve inancı artarken bir tatmin duygusu oluşur. Medeniyet tasavvuru, değerler sistemine uyumlu uygulamalarla genişleyip zenginleşirken, yeni yorumlar ve kavramlarla gelişir. Aynı medeniyet tasavvuruna sahip farklı toplumlarla oluşan medeniyet ailesinde, değerler sistemi ve ilkeler aynı olduğu halde, toplumlar arası kural ve uygulama farkları olabilir. Medeniyet tasavvuru, ortak değer ve kimlik tanımladığı toplumların katkılarıyla gelişip zenginleşir (Ökten, 2021-2022: 6).

Medeniyet tasavvuru maddi veya manevi bir erk/güç tarafından temsil edilir, yaşatılır, yaygınlaştırılır. Erkin siyasi, fikri-ideolojik, dini-mistik, ekonomik, sanat-estetik vb farklı alanlarda etkinliğiyle toplumsal hayat boşluk kalmaksızın kuşatılarak kurgulanır/tasarlanır ve yine erk tarafından eylem olarak icra ettirilir. Eylemlerin muhteva ve biçimleri medeniyet tasavvurunun değerler sistemi ve ilkelerine dayanır. Değerler sistemi ve ilkelerinden çıkarılan muhteva ve biçimdeki program ve ritüellerin tekrarı gelenekleri oluşturur. Hayat bir bakıma tekrarlanan biçimlerden yani geleneklerden oluşur (Ökten, 2021-2022: 8). Herbir iradi eylem bir değere dayandığından, toplumsal kabul ve takdir görmüş yaygın bir eylem olarak tanımlanabilecek gelenekler de bir değere dayanır. Toplum, inandığı değeri, yaygın kabul görmüş bir eylem biçimi olan gelenekle görünür ve yaşanır kılmıştır. Geleneğe göre davranış, birey ve toplum için inandığı gibi yaşamak anlamına geldiğinden mutluluk vericidir (Ökten, 2020).

İnsan, yaşamak için bir takım değerler belirlemek, kabuller yapmak ve onlara inanmak zorundadır. İnsanın seçme ve seçtiğini değiştirme yeteneğini yöneten, akıl, içgüdü ve duygu boyutunu yöneten bir üst sistem olarak medeniyet tasavvuru, hayatı yaşanır kılar. Değerleri şekillendiren ve değerleri hayata taşıyan davranışları üreten referans medeniyet tasavvurudur. Değerlere uygun davranılmadığında uygulanan yaptırımlar da yine değerlere aittir. Medeniyet tasavvuru bir bilgi, inanç ve ahlâk kompozisyonudur (Ökten, 2015a:14-17). İnsanın, evrensel sorularını yanıtlayan değerler sisteminin birey olarak hayatına tanımladığı anlam ve gayeyi gerçekleştirmek üzere yaptığı belli tür eylemler; inanılan değerler sistemini kendisi ve “öteki” için

görünür kılar. Gerçekleştirdiği bu eylemlerine göre bireye yüklenen niteliğe “kimlik” denir. Değere bağlı olarak biçimlenen ve görünürlük kazanan eylemlerle kimlik ortaya çıkar. Kimlikte asıl olan değer, davranışı yani eylemi doğurur. Soyut olan değer ve bu değere göre oluşan somut eylem, var oluşu ortaya çıkarır. Eylem, zaman ve mekân bağlamında değişebilirken, kimliği belirleyip inşa eden değer değişmez, değişmemelidir. Değer-eylem ilişkisinin her dönemin koşullarına göre yeniden yorumlanarak, dönemin ihtiyacına uygun olarak kimlik inşa edici değeri yansıtan eylemler bütünüünün oluşturulması zorunludur (Ökten, 2020).

Medeniyet tasavvurunun toplumsallaşması yavaş gelişen bir olgudur. Bir medeniyet tasavvuru belli bir sürede uygun yoğunluğa eriştiğinde toplumda yankı bulurken, o tasavvura ait davranışlar, muaşeret, giyim, alış-veriş, mimari ve sanatlar gibi toplumun bütün eylemlerinde görünür hale gelir. Medeniyet tasavvurunu görünür kılan tüm eylemlerin özünde, o eylemlere hayat veren bir değerler vardır. Kendi bütünlüğü içinde tutarlı bir sistem oluşturan değerlerden neşet eden eylemler de çelişkisiz bir bütünlük halindedir. Bir medeniyet tasavvurunun yaşaması, zamanın ve zeminin ihtiyacına göre yeni biçimler üretebilmesi anlamına gelir (Ökten, 2021a).

1.2.2. Medeniyet Tasavvuru ve Değerler Sisteminin Aktarılma Biçimi

Dünyanın sürekli değişen koşullarında çeşitli sebeplerle karşılaşan toplumlar birbirlerinden etkilenirler. Hayat akarken çeşitli sorunlara çözüm arayışında, bazen diğer toplumlardan aktarılan biçimler kullanılabilir. Toplumlar bu biçim aktarımında mensup oldukları medeniyetin değerler sistemine göre seçici olmadıklarında, biçimle birlikte değerler de aktarılır. Böylelikle biçimle birlikte gelen değerler, alıcı toplumun kimliğinde değişime neden olur. Bu bölümde Özakpınar ve Ökten’in görüşleri doğrultusunda değerler sisteminin aktarılma biçimine yer verilecektir.

İnsanlar/toplumlar mensup oldukları medeniyet tasavvurunun inandıkları değerler sistemine göre hayatlarını kurgularlar. Değerlere dayalı hayat kurgusunun gerektirdiği eylemlere göre de yaşadıkları mekânları, şehirleri, kullandıkları nesnelere biçimlendirir ve üretirler. İnsanların tercihleri, inandıkları değerler sistemine göre şekillenir. Kullandığımız her objenin bir maddesi yani materyali, biçimi ve bir de ruhu yani özünde taşıdığı değer yargısı vardır. Diğer canlılardan farklı olarak seçip, değiştirme ve terkip yeteneği ile insan, doğadaki materyallerle yaşamında ihtiyaç

duyduğu objeleri üretirken mensup olduğu medeniyet tasavvuruna ait değerler sistemine göre kararlar alır, materyali inandığı değerler sistemine göre biçimlendirir. Biçim somuttur, görülür; öz yani değer ise soyuttur, görülmez (Ökten, 2021-2022: 8).

Değerlere uygun biçimler kimliği oluşturduğundan, değer-biçim ilişkisi çok önemlidir. Her nesnenin bir kullanım yani işlev boyutu ve bir de duygu alanımıza hitap eden simge boyutu vardır. Biz objeyi madde olarak kullanıp faydalanırken, bir süre sonra onun ruhu yani özü ile taşıyıp yansıttığı değer bizim ruhumuzu işgal eder ve bizi başka bir insana dönüştürür. Başka bir medeniyet tasavvurunun ürettiği eylem, nesne, mekân, yaşam tarzı vb her biçim; bağlı olduğu değerle birlikte gelir ve o değeri biçimi kullanan birey ve topluma benimsetir. O objeyi kullandığımız sürece, objeyi üreten medeniyet tasavvurunun iradesinin/değerlerinin kullanım ve duygu boyutu ile bize ilettiği mesajları alırız. O objeyi üreten, biçimlendiren, form veren medeniyet tasavvuru; objeyi içgüdüsel olarak değil, kendi tasavvurundaki bir değer gereği yapılmış seçimlere dayalı olarak üretmekte, kendine özgü bir değer veya değerler sistemini o obje vasıtasıyla anlatmaktadır (Ökten, 2021-2022: 8).

Diğer bir medeniyetin mensubu bireyler, üretilen o nesneyi kullanma süreçlerinde, fark etmeksizin o nesneyi üreten medeniyetin değerler sistemiyle tanışırlar. Yararı ve işlevi nedeniyle objeyi hayatlarından çıkartamadıkları ve kendi medeniyet tasavvurlarına uygun olarak dönüştüremediklerinden ardındaki değerler sistemi insanlara sirayet eder. İnsanlar farkında olmadan o medeniyet tasavvurunun değerlerinin etkisine girerek dönüşürler. Başka medeniyet tasavvurundan alınan biçimler, bağlı oldukları değerlerle o biçimleri kullanan toplumları dönüştürürler. Toplumun kendine ait değerler sisteminin bütünlüğü bozulur. Mimari eserler ve şehir kurmak da medeniyet tasavvuruna göre şekillenen birer terkiptir. Burada da sözü edilen etki geçerlidir. İslam Medeniyet Tasavvuru'nda değer-biçim ilişkisinde değerın ifadesi olan ve bu değeri duygu dünyamıza taşıyan simge boyutu önceliklidir. Batı Uygarlığı'nda ise kullanım boyutu yani işlev önceliklidir (Ökten, 2021-2022: 8).

Biçimden değere geçişle toplum, değerler sistemini ve ilkelerini benimseyerek bilinçli bir kimlik kazanır. Muhteva (program) ve biçim (pratik), soyut değerın/ilkenin maddi öğeler üzerinden sezilmesi, algılanması ve somutlaşmasıdır. Biçim, muhtevası ile bir değeri/ilkeyi çağırıştırır, temsil eder. Değer (soyut)-biçim (somut) ilişkisini temsil öğeleri kurar. Her medeniyet tasavvurunun kendine özgü temsil öğeleri somuttur ve

soyut bir çağrışım/hatıra içerir. Belli zaman, mekân, olay ve kişiye gönderme yapar, bir anlatıyı hatırlatır, canlandırır, tekrar yaşatır (Ökten, 2021-2022: 8).

Erk temsil öğelerini kullanırken sanatın duyguya hitap eden etki gücünden yararlanır. Müzik işitsel/soyut; heykel, tasvir, vitray, resim görsel/somut; mimari yaşamsal mekân deneyimi; edebiyat hayal gücü ve içsel yolculuk yoluyla medeniyet tasavvurunun değerler sistemiyle ilişki kurulmasını sağlayan temsil öğeleridir. Toplum böylece temsil öğeleri vasıtasıyla etkilenir, medeniyet tasavvuruna bağlanır ve temsil edilen medeniyet tasavvuruna ve bu tasavvurun tekrarlanan eylemleriyle oluşmuş geleneklerine göre yaşar. Temsil öğelerinin en yoğun, çeşitli, gelişmiş birlikteliği şehirde görülür (Ökten, 2021-2022: 8).

1.2.3. Kültür Değişmeleri

Kültür değişmesi, tarihin her devrinde bütün toplumlarda, ticaret, seyahat, istila ve savaşlar, siyasal temaslar, göç, bilgi alışverişi vb yoluyla yaşanan bir olgudur (Özakupınar, 2018: 52, 53). Tarihi ve sosyal bir mesele olan kültür değişmesi olgusunu kaçınılmaz bir realite olarak gören Özakupınar; değişmenin faktörlerini, bilinç ve istikametini, medeniyetin ve kültürün sahip olduğu güç ve yapıyla bağlantılandırır (Demirci, 2017: 80).

Özakupınar'ın teorisine göre, alıcı toplumun medeniyeti ile bağdaşan kültür öğeleri gerektiğinde başka bir medeniyet dairesinden alınabilir. Bilinçli ve kendine güvenen medeniyetlerin kültürleri, kendilerinin inanç ve ahlâk nizamlarına dair aykırılık barındırmayan tüm kültür öğelerini, gereksinim veya beğeni sebebiyle dışarıdan alarak kendi bütünlüğüne adapte eder. Alıcı kültürün medeniyet değerlerine göre değerlendirmeksizin alınan öğeler ise, uyumsuzluk ve aksaklıklarla anlamsız biraradalıklar oluştururken, doğru ve yanlış belirleyen ölçüleri yok eder. Mensubu olduğu medeniyetin şuurundaki bir kültür, bütünlüğünü o medeniyetin inanç ve ahlâk nizamından almaktadır. Bu bilinci taşıyan kültür seçimlerinde titizdir, kendi inanç ve ahlâk nizamıyla uyuşmayan kültür öğelerini onaylamaz, terk eder. Başka bir medeniyetten transfer ettiği kültür öğelerini öz yapısına uydurur, kendi inanç ve ahlâk nizamına göre mevcut bulunan öğelerle yeniden başka bir medeniyetten transfer edilenler arasında ahengi sağlar. Alım yapan kültürün mensubu olduğu medeniyetin inanç ve ahlâk nizamı sarsıldığıdaysa kültürün, tercih gücünü ve ahenkli özgün

bütünlük halini kaybettiği görülmektedir. Böylelikle toplumsal yaşam, fertlere ruhi memnuniyet sağlayan ahengini kaybetmekte, sürecin devamı durumunda da medeniyet çökmektedir (Özakpınar, 2018: 53).

Tarihte görülen medeniyet değişimi veya farklı bir medeniyete geçme olayları, kültür değişmesi gibi yaşamın doğal olaylarından değildir. Toplumun mensubu olduğu medeniyet dışında benimsediği başka bir medeniyet, o toplumun tüm yaşam biçimini değiştirirken, kültürünü de yeni baştan üretir. Toplumsal yapı da, yeni benimsediği medeniyetin değişik inanç ve ahlâk nizamına uygun olarak baştan teşkilatlanır. Toplumsal faaliyetlerin hiçbiri yeni medeniyetin etki alanı dışında kalmaz. Yaşam biçimi, toplumsal ilişkiler, zihin faaliyetleri, yeni bir amaca yönelerek yeniden şekillenir. Dolayısıyla toplumlarda medeniyet değiştirme olayları olağanüstü durumlardır (Özakpınar, 2018: 53, 54).

Avrupa medeniyeti ile temasa geçen ilkel kültürlerin çözülürken, bazı medeniyetlerin sarsılması, kültür değişmesi açısından önem arzeder. Özakpınar'ın teorisi ilkel kültürlerin çözülmesini, mukavemeti temin edecek şuurlu ve rasyonel bir medeniyet anlayışının bulunmamasına bağlar. Medeniyetlerin sarsılmasınysa, öz medeniyetinin değerine dair kuşkuya kapılıp güvenini kaybeden toplumların seçim yeteneğini ve kendi özüne aykırı kültür öğelerini reddedebilme kuvvetini kaybetmesiyle ilişkilendirir. Medeniyetin çöküşü de, kendine ait inanç ve ahlak nizamının bireylerin ruhunu kavrayıp kuşatma özelliğini ve toplumsal yapının temeli olma kuvvetini kaybetmesiyle gerçekleşir (Özakpınar, 2018: 51, 56).

1.2.4. Mimarinin Değerleri Aktarmada Rolü ve Kentsel Değişim

Özakpınar'ın teorisine göre somut veya soyut bütün kültür eserleri manevidir. İnsan sembolik düşünme kapasitesiyle, tabiatta mevcut bulunmayan eserleri ve genetiğinde programlanmış durumda bulunmayan eylem biçimlerini tasarlar ve bilfiil uygular. Böylece planladıklarını gözlemlenebilir eylemleri ve eylemleri sonucu oluşturduğu eserleriyle kendi dışına çıkarır. İnsanın tabiata eylem ve eserler olarak ilave ettiği kültür öğeleri rastlantısal olarak değil, toplumsal yapının temelinde bulunan inanç ve ahlâk nizamının belirleyip verdiği sınırlar ve ilhamın yönlendirmesiyle seçilip şekillenir. Tüm kültür öğelerini belirlediği manevi çerçevede ürettiren inanç ve ahlâk nizamı olarak medeniyet, bireylerin ortaklaşa inandığı bu nizamın değerlerine göre

kurulan istikrarlı ve güven verici toplum yapısı ve hayat tarzıyla toplumsal gerçeklik kazanır (Özakpınar, 2018: 45-50).

Belli muhtevadaki programlar ve belli biçimdeki pratiklerin tekrarından oluşan gelenekler, toplumsal ölçekteki eylemsel deneyimler ve hatıralardır. Medeniyet tasavvurunun değerler sistemi ve ilkelerine dayanan, belli olay ve kişileri konu alan program ve pratikler, belli zaman ve mekânlarda tekrarlanarak gelenekselleşir. Program ve pratiğin tekrarı yoluyla değerler sisteminin ilkeleri toplum bireyelerine hatırlatılır. Bu şekilde somut biçimler vurgulanarak bireyelerin duygu dünyasında medeniyet tasavvurunun soyut değerler sistemine güven ve bağlılıkları güçlenir. Bireyelerin iç dünyalarında somut biçimlerden ardındaki soyut değerlere geçiş vasıtasıyla toplumsal kimlik ve aidiyet oluşur (Ökten, 2021-2022: 9).

İnsanın zihinde tasarlayıp kendi dışında gerçekleştirdiği maddi yapısıyla somut algılanabilen alet, makine, kulübe, saray gibi oluşumlar yanında; örf ve adet, fikir, ideoloji, bilimsel teori, şiir gibi soyut oluşumlar da kültüre girer. Başka bir ülkeden alınıp kullanılan teknolojik bir ürünün arkasında görünmeyen bir kapasite vardır. Mimari eserler gibi teknolojik ürünler de insan zihninin tasarımından doğduğu için manevi nitelik taşır. İnsan zihni bir teknoloji ürününü tasarlarırken, düşünme ve araştırma çabası sonucu olan soyut bilgilerden yararlanır; verimlilik, etkinlik ve ekonomik olma gibi ölçütlere göre düşünür ve hayal eder. Yani bir teknolojik ürün, maddi yapıya dönüşmeden önce insan zihninin bir etkinliğidir. Kültür eseri olarak bir zihin kapasitesinden kaynaklandığı için manevi nitelik taşıyan bir teknolojik ürün satın alınabilirken, onu doğuran teknolojik kapasite ve o ürünü yaratma ihtiyacını doğuran ruhsal ve toplumsal değişimler alınmaz. Çoğunlukla o değişimlerin farkına dahi varılamaz. Teknolojik kapasite, uzun ve karmaşık bir gelişme süreci sonunda ortaya çıkan soyut düzeyde bir zihin niteliğidir (Özakpınar, 2018: 48-51).

Sanatın toplumsal hitap ve etkileme gücünden yararlanılarak oluşturulan temsili kültür öğeleri kullanılarak, medeniyet tasavvurunun değerler sistemi toplumsal yaşamda vurgulanır. Heykeller, dış mekânda toplumun geçiş güzergâhındaki meydanlar gibi açık alanlarda veya önemli anıtsal yapıların iç mekânında giriş holü gibi geniş ve daima geçilen bir yerde konumlandırılarak, malzeme-form bütünlüğü ve sürekli görsellikle duygusallığa, benimsemeye ve inanca yol göstericilik yapar. Tasvirlerde, dış mekân bina cephelerinde belli bir üsluba gönderme, üslup-duygu-düşünce

bütünlüğü vardır. Geçiş güzergâhlarında bulunan rölyefler belli bir olaya ya da o olayda yer alan kişiye gönderme yapar. Vitraylar belli bir anlatı ya da şahsa gönderme yapan yapıda duvar elemanları olarak ışık ve renk öğeleridir. Resim, bir erki temsil eden ve işlevlendiren yapılarda, özel binalarda geniş holler ve geçiş mekânlarında, özellikle iç mekânda seramik pano veya duvar resmi şeklinde görülür. Estetik bir obje olarak bir mesaj/gönderme içeren resimde genel olarak olay öndedir, kişi ikinci plandadır. Bu göndermelerden yola çıkılarak soyut değerler dünyasına girilir. Bu konu üzerinde ilave okuma ve müzakere ile takviye gönderme ilk izlenimi geliştirir (Ökten, 2021-2022: 9).

Her inşa edilen biçimin insan üzerinde bir etkisi vardır. İnsan belli bir geometri ve mekânsal düzende yaşamak zorunda kaldığında, o mekânsal düzen, kendi düzenini, hiyerarşisini ve nizamını insanın maddi hayatına ve iç dünyasına yansıtır. O mekânın kurgusu, mekânı kullanan insanların hayatına hâkim olmaya başlar (Ökten, 2015b:96).

Önemli binalar, köprüler, kuleler, kaleler gibi eserler, medeniyet değerlerinin mekân-insan ilişkisi ve etkileşimini güçlendiren yaşamsal deneyim yoluyla psikolojik olarak içselleştirilmesini sağlar. Gerçek ölçekte bilfiil içinde yaşanan mekânlar, o mekânların iletmiş mesaj veya gönderme yaptığı değerlerin algılanıp duyumsanarak temellük edilmesini sağlar. Şehirdeki yeri, cephesi, iç mekânı, bahçesiyle saraylar gibi yönetim binaları dünyevi iktidarın algılandığı, mabedler dini duygusallığın ve fena-beka ikileminin hissedildiği, özel insan-özel mekân vurgusuyla üniversite binaları bilim ve düşüncenin temsil edildiği ve opera-tiyatro binaları da sanatın görünür kılındığı yapılardır. Bunların tümü medeniyet değerlerine doğrudan gönderme yapan yapılardır. Sanayi devrimi ve rasyonel medeniyet değerlerine yani moderniteye gönderme yapan istasyon ve havalimanı yapıları ise teknolojiyle bugüne hâkim oluşu vurgularken, hâkimiyetin geçmişten gelen hikâyesine ve birikimine gönderme yapar. Bu yapıların şehirde sürekli deneyimlenerek kullanılması veya görülmesi, bireylerin ve toplumun iç dünyalarında bu somut biçimler vasıtasıyla geçiş yaptıkları soyut değerlere bağlanıp benimsemelerini sağlar (Ökten, 2021-2022: 9).

Mimari bir yapı, kültür eseri olarak maddi yapı haline dönüşmeden önce insan zihninin bir tasarımıdır. Zihinsel bir tasarım olarak soyut bir düşünce ve hayal olan mimari eser, maddi yapısıyla bir zihinsel tasarımın zihin dışında algılanabilen madde planında gerçekleşmesidir. Mimari yapının, onu tasarlayan mimarın zihnindeki tasarım ile

bağlantısı, onu insanın manevi varlığından bağımsız bir salt madde olmaktan çıkarır. Bir mimari eserin tasarımını ilham eden nitelik ve duygu, yapılışına ölçü ve üslupla girerek, o eseri algılayanlarda aynı nitelik ve duyguyu uyandırır. Bütün kültür eserleri esasta insan zihninin tasarımlarından çıkması ve insan zihninde bir duygu ve anlam uyandırması bakımından manevidir (Özakpınar, 2018: 49).

İnsan zihninin tasarımlarından çıkan maddi yapılı ya da zihnen kavranabilir kültür eserlerinin hepsi insan zihninde bir duygu ve anlam uyandırır. Zihinsel bir tasarım olarak Süleymaniye, soyut bir düşünce ve hayaldir. Bir zihinsel tasarımın zihin dışında algılanabilen madde planında gerçekleşmesiyle Süleymaniye'nin Mimar Sinan'ın zihnindeki tasarım ile bağlantısı, onu insanın manevi varlığından bağımsız bir salt madde olmaktan çıkarır. Bir mimari eseri olarak onun tasarımını ilham eden nitelik, inancın yüceliği duygusudur. Onun yapılışına, bu yücelik duygusunu, onu algılayanlarda da uyandıracak ölçü ve üslup girmiştir. Eser taşıdığı dinsel nitelik dışında insan zihninin tasarımından doğduğu için manevi nitelik taşır (Özakpınar, 2018: 48, 49).

1.2.5. Medeniyet Tasavvuru Bağlamında Şehir Olgusu

Kostof, mimarlığın kent tarihinin önemli bir parçası olarak incelenmesi gerektiğini ifade eder (Danışman, 2007). Mimari etkinliğin boşluktaymış gibi gerçekleştirilemeyeceğini, mimari ürünün bir yerlere oturması gerektiğini belirtir (Çelik, 1983). Tez konusu olarak ele alınan Banka Binası'nın İstanbul'un değişimindeki etkisinin izahı için bu bölümde, medeniyet tasavvuru bağlamında şehir olgusuna değinilmiştir.

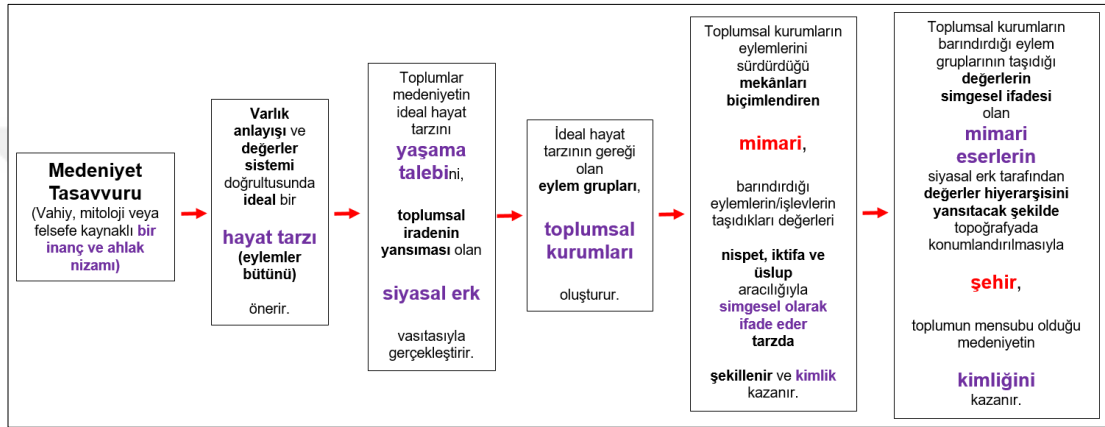
Her dönemde egemen bir ortak zihniyet, toplumu harekete geçirmektedir. Tercihleri yönlendiren bu zihniyet, bir uygarlık olgusudur ve kuşaklar boyunca aktarılır. Kentler somut ve soyut anlamda simgeler bütünüdür. Tarihi süreçte pek çok toplum, inanıp benimsediği değerler doğrultusunda yaşadıkları coğrafyada kendi değerlerini mekâna yansıtarak şehirlerini kurmuşlardır (Can, 2003: 28, 29, 30). İnsanın maddi ve manevi boyutları olduğu gibi, kentlerin de görünen işlevsel biçimleri yanında, o şehri kuran toplumun değerler sisteminin yansımalarından oluşan simgesel boyutları vardır. Toplumun benimsediği değerler sisteminin yaşama yansımaları olan hayat tarzı ve

mekânları, şehrin kurulduğu topoğrafya ve çevresel faktörlerin etkileşimiyle kent kimliğini oluşturur.

Bir medeniyet fikri olmaksızın herhangi bir eğitim modeli, sanat dili ya da estetik geliştirilemez, hayat ve şehir kurulamaz (Kaplan, 2022: 74). Medeniyet fikri olmaksızın bir şehir fikri olamayacağını belirten Kaplan, Batı Uygarlığı'nın Grekler'den itibaren gelen pagan uygarlık kökleri nedeniyle dünyaya, hakikate ve hatta Tanrı'ya mülk âlemi yani fiziki dünya ekseninde baktığını ifade eder. Grekler bağımsız kent/site devletleri kurmuşlardır. Garnizon metaforu ile kurulan iki yüzün üzerinde Grek kolonisindeki elit aktörler grubunun, ekonomik mülkü ele geçirip, ticaretle güçlendikleri, askeri örgütlenmeleriyle merkezi koloniyi devirme çabalarına giriştikleri görülür (Kaplan, 2022: 100). Deleuze, İslam Medeniyeti'nde "medine" kavramını "galaksi (a network of towns-bir şehirler ağı)" metaforuyla açıklar. Galaksi yani şehirler ağı, İslam Medeniyeti'nin kurucu şehirlerini birbirine bağlar. 9., 10., 11. ve 12. yüzyıllardan itibaren İslam şehirleri arasında güçlü akışkanlık bulunur. Kurtuba şehri Bağdat'ı yakından takip ederken, yazılan bir kitap 6 ay sonra diğer şehirlere ulaşmaktadır. İlim tahsili için tüm şehirler arasında seyahatler yapıldığı görülür (Kaplan, 2022: 62, 63). Batı Uygarlığı ve İslam Medeniyeti'nin bahsi geçen iki şehir anlayışında da, bu şehirleri şekillendiren medeniyet tasavvuruna ait değerler sisteminin yansımaları görülür. Bu aşamada Ökten'in yaklaşımıyla medeniyet tasavvuru değerler sisteminin şehre yansıma biçimine değinilecektir.

Ökten, şehri tanımlarken "insanın bidayetden (başlangıçtan) bugüne kadar ortaya koyduğu en karmaşık, en üst düzeydeki organizasyonu olduğunu" belirtir. Ökten'e göre toplumsal eylemler bütünü olan şehri kurmak gibi, dönüştürmek ve muhafaza etmek de ahlâki birer problem olduğundan, değerler sisteminden bağımsız değildir. Fiziksel yapılanmasında şehirlere biçimi, düzeni, hiyerarşiyi, estetiği veren tercih ve bilincin arka planında medeniyet tasavvuru vardır (Ökten, 2015b: 11, 12, 42). Her medeniyet tasavvuru, şehri kurarken değerler sisteminin görünmesi ihtiyacıyla, ilkelerini sembolik olarak maddi kalıba döker. İncasına göre yaşayabilmek hedefiyle şehri inşa ederken, medeniyet değerlerinin emrettiği davranışları kolaylaştırmak, teşvik edip özendirmek, bu davranışları engelleyen unsurları bertaraf etmek ilkeleri doğrultusunda ilerler. Böylelikle her medeniyet tasavvuru kurduğu şehre, kendi değerler sistemine dayalı davranış biçimlerini kolaylaştıran bir biçimsel tasarım getirir (Ökten, 2015b: 58, 138, 139). Üslup bir tattır, bize soyuttan gelen bir işaret, bir

göstergedir. Değerlerin ürünü olarak ortaya çıkan üslup, mimariye ve şehre medeniyet tasavvurunun değerler sistemine dayalı ilkeler getirir. Medeniyet tasavvuru değişip kendi içinde yeni açılımlar getirdikçe, üslup da ona bağlı olarak değişir. Üslup özelliklerine bakıldığında her nesne gibi şehrin de işlevsel ve simgesel iki boyutu vardır. Üslup simgesel boyutun ifadesidir ve değerler sistemiyle örtüşür. Şehrin biçimi ve üslubu, şehri inşa eden toplumsal yapının medeniyet tasavvurunu yansıtır (Ökten, 2015b: 140, 143, 170). (Şekil 1.2).

Şekil 1.2 : Medeniyet tasavvuru ve değerler sistemi bağlamında mimari ve şehrin kimlik kazanmasına dair akış şeması, (Ökten'in ders notlarından yararlanılarak hazırlanmıştır) (Ökten, 2021-2022).

İnsanlığın birey ve toplum olarak, mensup olduğu medeniyet tasavvurunun inanıp benimsediği değerler sistemine ait ilkelerden doğan hayat tarzının, zaman ve zemine göre değişebilen normlar/kurallarına uygun eylemlerinin biçimlendirdiği kültür ürünlerinin en gelişmiş şehirdir (Ökten, 2021-2022: 1). Her mekânı bir değer inşa eder. Şehir de, insanların birey olarak zihin ve gönüllerinde benimsedikleri ve toplum olarak üzerinde uzlaştıkları değerlerin, fiziki görünürlük kazanarak somutlaştığı mekânların hiyerarşisinden oluşur. Toplumun inandığı, bağlılık duyduğu, hissettiği, değerler sistemine göre yaşamak istediği hayat tarzına uygun inşa edilen ve dinamik bir olgu olan şehrin fiziki yapısı ve barındırdığı hayat tarzı zamanla değişir. Şehir mekânında ve hayat tarzında görünürlük kazanan “Medeniyet Tasavvuru” nun yaşatılması ve intikali şehir üzerinden gerçekleştirilir (Ökten, 2021-2022: 3).

Fiziki yapı ve mekânlarıyla algıladığımız şehir, toplumun hayat tarzı ve bu hayat tarzına uygun eylemlerinin biçimlendirdiği, birbiri ile uyumlu bütünlük oluşturan mekânlar ve eylemler kompozisyonudur. Şehir mekânı toplumun hayat tarzını yönlendiren norm/kuralların ardındaki ilkeleri vaz'eden değerlere göre inşa edilir. Farklı değerler, farklı hayat tarzları ve farklı şehir mekânlarını oluşturur (Ökten, 2021-2022: 1). Şehirdeki her türlü mimari yapının, şehrin kurulduğu coğrafyanın topoğrafyasındaki hiyerarşik yerleşimi de, şehri kuran veya dönüştüren toplumun üzerinde mutabakat sağladığı medeniyet tasavvurunun değerler sisteminde vaz'edilen ilkelerin yönlendirmesiyle belirlenir. Mimari eserler, "Medeniyet Tasavvuru" nun şehirdeki güçlü temsil öğeleridir (Ökten, 2021-2022: 3).

Değerler, abidevi eserleri veya doğal özellikleriyle anımsadığımız şehirlerin gizli yapı taşlarını oluşturur. Ökten'e göre şehirden kastedilen "sadece biçimler veya sadece eylemler" değil, bunların ardındaki toplum yapısı ve fertlerin "ortak ifadeleri ve duygusallıklarının bileşkesi"; şehir hayatını, çevresini, çehresini düzenleyen, "medeniyet tasavvuru ve özündeki bir değerler sistemi" dir (Numan, 2013). Gönüllerde ve zihinlerdeki medeniyet tasavvuru, bireylerin tercihleri ve seçme yeteneği ile hayata yansıdığı anda bütünlük içinde biçimler yani kültür ortaya çıkar. İnsanın bütün donanımları ve eylemlerinde bir bütünlük oluşur. Medeniyet tasavvurunun değerlerine göre oluşan tüm maddi unsurlar, en güzel ve bütüncül haliyle şehirde görülür. Şehir, bir medeniyet tasavvuru ile bu tasavvura uygun şekilde yaşamını sürdüren toplumun eseri olarak var olur. Bu eser, toplumun kendi kimliğini deklare etme ihtiyacından ortaya çıkar. Şehri ortaya çıkaran ekonomik, askeri, siyasi ve sosyal sebepler olsa da, en mühim sebep, toplumun kendi kimliğini deklare etme ihtiyacıdır (Ökten, 2015a:18, 19).

Bireyin evrensel sorularını cevaplayan medeniyet tasavvuru, topluma da bir ideal tanımlayarak bir ülkü ve hedef gösterir. Medeniyet tasavvuru tarafından verilen cevaplar ve topluma gösterilen ideal, toplumda inanç düzeyine yükseldiğinde, bireylerin ve toplumun eylemleri bu inanç düzeyinin reel dünyada görülen somut karşılıkları olarak ortaya çıkar. Doğada kendiliğinden var olmayan, binaları, caddeleri, meydanları, anıtları vb içeren bütün fiziksel yapısıyla yapay bir oluşum olan şehri de, insanlar veya toplum, bilinçli ve iradi eylemleriyle inşa eder. Bazen yüzyılları kapsayan inşa sürecinde, birey ve toplum mensup olduğu medeniyet tasavvuruna göre

icra ettiği iradi eylemleriyle bireysel ve toplumsal ölçekte var oluşunu gerçekleştirir (Ökten, 2017: 15-18).

İlk bakışta fiziksel bir realite olarak algılanan şehir de böyle bir iradi eylemler bütünü olarak inşa edildiğinden, tamamıyla toplumun sahip olduğu medeniyet tasavvurunun dış dünyaya yansımastır. Özgün bir şehrin fiziksel yapısına bakıldığında, buradan yola çıkılarak bu şehri inşa eden toplumun zihin ve duygu kodlarına erişilebilir (Ökten, 2017: 15-18). Çünkü her şehri kuran bir medeniyet tasavvurudur. Antikiteden moderniteye bütün büyük şehirler, bir medeniyet tasavvurunun hayata geçtiği yerlerdir. Medeniyet tasavvuruna sahip olmayan toplum şehir kuramaz. Bir toplumun yaşadığı çağda problemlerine cevap veren bir medeniyet tasavvuru varsa, o toplumun o çağa ait bir şehri de vardır. Her medeniyet tasavvuru hayata intikal etmek için kendine özgü bir şehir kurar ve bütün özellikleri o şehirde ortaya çıkar. Bütün mekânsal kararlarda bir bilinç ve tercih söz konusudur. Bu bilincin alt düzeyi içgüdü, üzerinde akıl ve aşk vardır, insanlara muhabbetle bakan bir göz ve vicdan vardır. Bu üç kademe davranışlarımızı belirlerken, davranışlarımız yaşadığımız şehre de yansır. Hayata, zamana, insana, eşyaya dair bir tasavvurunuz varsa, o tasavvur hayata geçer ve şehre vurduğu damga ile o mekânın aidiyetini ve kimliğini oluşturur. Size ait bir kimlik olmazsa mekân inşa edilemez, ancak hacim inşa edilebilir (Ökten, 2021b).

Bir toplum, şehirle ilişkisini yeniden inşa etmek, dönüştürmek veya koruyup yaşatmak şeklinde üç düzlemde ortaya koymak mecburiyetindedir. Bunlardan ilki, mensup olunan medeniyet tasavvurunun görünür kılınması zorunluluğundan hareket ederek yeni bir şehir inşa etmektir. Yaşadığı şehirler kendi medeniyet tasavvurunu görünür kılmıyorsa, toplum maddi enerjisi ve manevi coşkusuyla yeni bir şehir inşa ederek kendi medeniyet tasavvurunu orada görünür kılar. Toplumun şehirle ilişkisinde ikinci eylem tarzı; mevcut bir şehri kendi medeniyet tasavvurunu görünür kılacak şekilde bir başka yapıya dönüştürmesidir. Mevcut şehir, toplumun medeniyet tasavvurunu görünür kılıyorsa, bu şehri korumak ve zamanın değişen şartlarına göre yaşatmak da üçüncü eylem tarzıdır (Ökten, 2017: 15-18). Tarihi süreçte bir şehirde yaşayan egemen toplumun benimsediği değerler sisteminin kuruluş döneminde ya da değişim anlamında şehre yansımastına dair pek çok örnekler bulunmaktadır.

Bir sanat yapıtı olarak kent salt pratik iyileştirme, siyasal denetim ve anıtsallık varsayımının ötesindedir. Algılanabilir bir düzeni amaçlar, ama bu da kenti törensel

bir simge olarak görmeye dayanır. Kentin bir sanat yapıtı, denetlenebilir ve yönetebilir bir tasarım olduğu düşüncesi, Helenistik kentlerde ortaya çıkar. Politik ya da toplumsal amaçların etkisinde Helenistik plancılar, eski Yunan kentlerine ilginç odak noktaları yerleştirip, törenlerin yapılacağı eksenler geçirmek, yolları anıtsallaştırıp kente görkemli bir düzen getirmek üzere çalışır. Kamu yapıları toplumun simgeleridir, yüce işlevlere, din, eğitim gibi kentin kurumsal kalıplarına hizmet eder. Roma İmparatorluğu'nun çöküşü sonrası klasik kentler küçülerek yaşamını sürdürürken, gururlu Helenistik ve Roma dönemi biçimleri Hristiyan toplumunun gereksinimlerine uyarlanır. Doğu'da da benzer şekilde İslam orduları Yunan-Roma dünyasının harabe kentlerini ele geçirdiğinde yavaşça kendi yaşam biçimlerine uydurmuşlardır. Helenistik ve Roma dünyasının revaklı caddeleri, sonraki dönemin çarşılarına dönüşür. Helenistik ve Roma dünyasının düzenli kentlerinin büyük ızgara planları dar aralıklara, çıkmaz sokaklardan oluşan büyük mahallelere dönüşür (Kostof, 1982). Kostof'un izah ettiği bu şehirlerdeki dönüşümler de göstermektedir ki bir şehirdeki toplumun değerler sistemi ve hayat tarzı değiştiğinde, şehirler de o toplumun yeni değerleri ve hayat tarzına uyarlanmakta ve yeniden kimlik kazanmaktadır.

Kostof, 7 ve 8. yüzyıllarda İslam dininin gelişiminin ardından etki alanının genişlemesiyle birlikte Orta Doğu ülkelerinde, İslam öncesi mevcut olandan sadece kısmen etkilenen, tümüyle yepyeni bir mimari-kentsel geleneğin oluşturulduğuna dikkat çeker. Tarihi süreçte çok az rastlanan bu durum incelendiğinde, yeni bir kültürel itici güce dayalı olarak ortaya çıkan yeni bir mimari geleneğin, ilk anıtlarından itibaren ortaya çıkışının izlenmesi mümkündür der. O'na göre önceki kültürlerden nelerin alındığını ve nelerin İslam ile yeni yaşama tarzına ilişkin yeni buluşlar olduğunu görmek mümkündür. İslam'ın ilk bir iki yüzyılı sonrası farklılaşma ve bölgesel çeşitlenmenin artışıyla Emevi Kurtuba'sı, Abbasi Samara'sı, Buhara ve Kairowan'da İslam mimarisi olarak nitelenebilecek eş özellikler seçilemediği görülür. Ancak Kostof, mimari yapıtlar bu şehirlerdeki gibi bölgesel özellikler gösterse de temelde dinsel ve günlük yaşantıyı derinden etkileyen, İslam dünyasının başlı başına bir varlık olarak değerlendirilmesini haklı çıkartan genel "prorammatic" çizgiler bulunduğunu belirtir. O'na göre bu şehirlerde hayatın ve ölümün İslami esaslara göre düzenlenişi üzerine temellenmiş hükümdar sarayı, cami, mezarlar gibi yapı tipleri ve gelenekler halinde birikmeye başlayan genel çizgiler dikkat çekmektedir (Çelik, 1983). Kostof'un dikkat çektiği hususlar, İslam medeniyetine dair değerlerin ve hayat tarzının

gerektirdiği eylemlerle mekânlarının bu medeniyetin mensubu toplumlarda Şehirlere yansımaya ve görünür kılınmasına dair güçlü bir örnek teşkil etmektedir.

1750'lerde Avrupa kentlerinin yapısını etkileyen önemli değişikliklerden ilki, kültür devrimidir ve Rönesans'tan beri Avrupa'ya egemen olan klasik dilin üstünlüğüne meydan okur. Barındırdığı tüm üsluplarla kent dokusunun insanın sürekliliğini belgelediği anlayışı ve planlamada bellek önem kazanır. Klasizimin tasarım birliği yerine, çevrenin görünüm açısından birliğini sağlamanın yolları aranır. Çevreselcilik var olanı kabul edilebilir kılar ve modern kusursuzluk uğruna eskinin yıkılmasını önler. Görkem çağı bitmiştir. 18.yüzyıl sonundaki siyasal ve askeri devrimler sonucu kapitalizm ve burjuvazinin zaferi toplumsal düzendeki değişikliğin bir yönünü, sanayileşme ve kent nüfusunun artışı, ulaşım değişiklikleri, yeni profesyonel yöneticiler sınıfının yükselişini gibi sonuçları diğer yönünü ifade etmektedir. Tüm bunlar eski kent merkezlerini etkiler (Kostof, 1982). Max Weber'e göre, maddi düzlemi dokuyan bir ruh vardır ve kapitalizmin dayandığı ruh Protestanlığın ahlaki değerlerine dayanmaktadır (Can, 2003: 30). Kapitalizmin yeni değerlerinin etkisindeki burjuvazi de kendi imgesinde yeniden biçimlendiği işleri, konutları ve eğlence yerlerini kentin anıtsal merkezine, Barok dönemin soylu sarayları ve kiliselerinin yerlerine kurmak istemektedir. Haussmann burjuva bir imparator ve onu tahta çıkaran paralı sınıf için çalışmaktadır. İş yaparken liberal, siyasal olarak sağ kanattan üst orta sınıf tüccarlar, bankacılar ve sanayiciler yasa ve düzen yanında, işlerini yönetebilmek için elverişli koşullar, yaşamak için güzel yerler ve boş zamanları için kültür ve eğlence merkezleri talep ederler. Haussmann hızlı ulaşım için sokak şebekesini akılcaştırıp düzenler ve bu şebekeye uygun iş yapıları apartmanlar yerleştirir. Kostof, o dönem yeni olan endüstriyel-kapitalist bakış açısının etkisindeki Haussmann'ın Paris'i ele almasını, günümüzdeki modern kent anlayışının ilk kavramsallaştırması olarak görmektedir. Planlama toplum yaşamının akılcı yoldan ıslahı olarak düşünölmekte, yollar ve meydanlar eşgüdümlü çalışan hizmetler sisteminin çerçevesini oluşturmaktadır (Kostof, 1982). Böylece Paris ve ardından diğer Şehirler, o toplumların benimsediği yeni kapitalist değerlere göre yeniden şekillendirilerek kimlik kazanmışlardır.

Medeniyet tasavvuru önce oluşumunu yönlendirdiği Şehrin silüetinde ortaya çıkar. Şehri inşa edip, koruyan, muhafaza eden toplumun medeniyet tasavvuru, Şehrin silüet ve dokusunda görünür. Bir Şehri inşa eden veya dönüştüren ve kullanan toplumun

medeniyet tasavvuruna ait temel değerinin fiziki dünyada yani mimaride karşılığı olan yapılar, şehrin silüetinde bilinen en prestijli konumlarda yer alır. İslamın yaşandığı müslüman şehrinde ulu camiler, Ortaçağ Avrupası'nda katedraller, modernitenin şehirlerinde yüksek binalar, medeniyet tasavvurunun temel değerini şehrin silüetindeki en prestijli yerde yansıtır. Din, kendi mesajını sanatla verir. Özgün bir şehirde o şehri kuran, dönüştüren medeniyet tasavvurunun en üst değerlerinin mimariye ve mekâna yansımaları farkedilir (kten, 2015a: 28, 29, 34). Ökten'e göre insanların ihtiyaçlarına göre şekillenmiş şehirler "işlevsel"; insanların kabiliyetlerini, çok renkliliğini ve çok sesliliğini ortaya koyan bir yapılanmaya sahip şehirler ise "simgesel boyutu" ile ortaya çıkar (kten, 2015b: 75).

İslam Medeniyet Tasavvuru inşa, dönüştürme ve koruma eylemlerinde, nispet, iktifa ve üsluptan oluşan üç ilkeye göre hareket eder. İslam Medeniyet Tasavvuru'na göre, en mükemmelen şekilde yaratılmış doğal çevredeki fiziksel nispetler kemlin zirvesindedir. Sani-i hakiki'nin keml nitelikleriyle yarattığı çevredeki nispetlere riayet, İslam şehrinin birinci ilkesidir. Bu nispetlerdeki gizli ve aşıkr güzellikleri insanlara tanıtarak, şehrin fiziki yapısına bakıldığından Sani-i hakiki'nin cemline doğru bir düşünce ve duygu yolculuğuna çıkmak nispet ilkesinin vazgeçilmez gayesidir. İkinci ilke olan iktifa ilkesinin temelinde İslam Medeniyet Tasavvuru'na göre İslam Peygamberi'nin (sav) ahlk ile ahlklanmak olgusu yer alır. İslam Peygamberi'ne (sav) Allah (c.c.) tarafından dünyadan olabildiğince az alması öğretilmiş, İslam Medeniyeti mensuplarının da İslam Peygamberi'ne (sav) benzemesi ve onu her şeyden çok sevmesi emredilmiş olduğundan, şehir kurarken dünya ile olan ilişkinin de minimal düzeyde tutulması zaruridir. nc ilke, bireyin ve toplumun fizik dünyadaki tasarruflarının eseri olan mekân ve şehri inşa ederken, üslup ilkesinin gereklerine uymaktır. İslam Medeniyet Tasavvuru'na göre Allah'ın yeryüzündeki halifesi ve kendisine emanet tevdi edilmiş insanı merkeze koyan, insan merkezli, insan ölçeğinde ve insana şefkat, merhamet ve hizmetle yaklaşan bir üslupla, insana hrmetkr, riayetkr ve insanı ezmeyen şehirler inşa edilmelidir (kten, 2017: 15-18). şehirlerimizin eski ve özgün dokusunda, İslam Medeniyet Tasavvuru'nun Osmanlı yorumuna göre yapılan mekânsal düzenlemelerinde, İslami değerlerin zaman ve zemin koşulları bağlamında görünür ve yaşanır kılındığı görülmektedir (kten, 2020).

1.2.6. Medeniyet Tasavvuru Bağlamında Osmanlı Modernleşmesinin Tarihsel Arka Planı

Literatürde farklı bakış açılarıyla hazırlanan çok sayıda çalışmada yer alan modernleşme kavramı incelendiğinde, özünde medeniyet tasavvuru, dünya görüşü, değerler sisteminde köklü bir değişim ve dönüşümü ifade ettiği fark edilecektir. Bu bölümde toplumun medeniyet tasavvuru ve değerler sisteminde oluşturduğu dönüşüm bağlamında modernleşme kavramına değinilecek, Batı Uygarlığı ve Osmanlı Devleti'nde modernleşme algısına yer verilecektir.

“Modern” terimi Latince “modernus” sözcüğü ile ilk olarak 5. asırda Hristiyan dönemini öncesindeki Romalı ve Pagan dönemden ayırdetmek amacıyla kullanılır (Aslan ve Yılmaz, 2001: 96). Geçmişe kıyasla yeni bilinçliliğe sahip olduğunu ileri süren çağın ifadesidir (Habermas, 1990: 31-34). Modernleşme Batı’da, Rönesans, Reform, Sanayi Devrimi, Aydınlanma ve Fransız İhtilali” benzeri eylemlerle kültürel, sosyal, bilimsel, teknolojik ve ekonomik alanlarda oluşan “değişme ve ilerlemeyi” ifade eder. Toplumsal hayatta önemi azaltılan geleneğin ve dinin yerine getirilen modernleşme, toplumsal yapının akıl ve bilim çerçevesinde oluşturulması projesidir. Modernite veya modernlik, modern olanın belirlediği gerçekliklere uygun olarak, toplumsal yaşamın akılcı, bilimsel teknolojik ve idari etkinlik ürünlerinin yaygınlaştırılmasıyla farklılaşmasıdır. Modernleşme süreci Batı’da Rönesans’la, skolastik düşünceye başkaldırıyla başlayıp “dinde yenilik” anlamındaki Reform hareketiyle devam eden, aklın öncelenip bireyin merkeze alındığı bir süreçtir (Göksuçukur, 2019: 4-13). Modernizm düşüncesi, ideal toplum düzeni amaçlı, sürekli ve doğrusal bir ilerleme anlayışına dayanır ve laik bir harekettir. Rönesans ve Reformasyondan Aydınlanmaya uzanan değişimdeki düşünce, bilim ve bilginin “gizem” den arındırılması; bilim ve bilgilenmenin Tanrısal bir süreç olmaktan çıkarılıp, akıl temelli insani özelliğe indirgenmesidir (Aslan, Yılmaz, 2001: 97).

Moderniteye geçiş sürecini belirleyip yönlendiren dört devrim; önce insanı, ardından insanın dünyasını etkileyen “bilimsel, siyasal, kültürel, teknik ve endüstriyel devrimler” dir (Jeanniere, 1994: 16). Batı dünyasına ait modernlik ideolojisi, “Kul” kavramı ve bu fikrin isnat ettiği “Tanrı” kavramının yerine başka bir şey koyar (Touraine, 1995: 26). Newton’un yer çekimi kanununu keşfiyle başlayan bilimsel devrim sonrası, “Tanrı tarafından yönetilen, Tanrı’nın ihtişam ve istemlerini yansıtan

doğadan, kendi yasalarını belirleyen bir doğaya ve gök mekaniğine” değişen dünya görüşüyle fiziksel evren, mekanik, determinizme boyun eğen ve yasalarının keşfi gereken bir evrene dönüşür. Modernlik görüşü, toplumsal yapının merkezine Tanrı yerine bilimi koymakta ve dini inançları özel yaşam dâhilinde sınırlamaktadır. Tüm devrimler, pozitivizmi zirveye ulaştıran bilimsel devrimden türemiştir. Modern demokrasinin devletin tek rasyonel biçimi haline gelişi olan Siyasal Devrim’e göre kaynağını Tanrı yerine halktan alan iktidar, vatana bağlılık ya da gelenekle değil, “ulus” haline gelen halkın onayıyla meşruiyet kazanır. Siyasal teoriler, iktidarın demokratik biçimini akılda temellendirir. Kültürel Devrim, yeni fiziksel dünya görüşüne kök salan bir düşünce hareketidir. Düşüncenin laikleşmesi, toplumsal hayattaki tüm ölçütlerin bilimselleşip rasyonelleşmesidir. Toplumsal yaşamın temeli din değil, rasyonel/bilimsel temeller olacaktır. İnsanla doğa arasında aracı konumdaki teknik yapının özerklik kazanması anlamında aletten makineye geçişi ifade eden Endüstriyel Devrim’de “emek ve çalışma vetiresi” doğrudan üretici olan insana/bireye değil, “makine”ye bağlıdır. Endüstri Devrimi’nin aşamaları, tabiatla, bilimsel ve kültürel devrimlerin tasvir ettiği yeni ilişki tipini yapılandırır (Habermas, 1990: 16-20; Göksuçukur, 2019: 4-13).

Tarihsel olarak 17. ve 19. yüzyıllar arasında “Bilimsel Devrim, Aydınlanma ve Pozitivizm” in etkisinde “Kuzey Amerika ve Batı Avrupa” da yaşanan politik, ekonomik ve toplumsal sistem değişimleriyle gelişerek Avrupa’ya yayılan modernleşme, 19. ve 20. yüzyılda Asya, Afrika ve Güney Amerika’ya geçer (Eisenstadt, 2007: 11). Toynbee Batı tarihinde modern çağı 15. yüzyılda yedi denizlerin teknolojik fethine, Weber 16. yüzyıla, bazı araştırmacılar 18. yüzyıl Aydınlanma çağı ve Fransız İhtilâline bağlar (Habermas, 1990: 21; Göksuçukur, 2019: 4-13). 16. yüzyıl Batı emperyalizmi, 17. yüzyılda kapitalizmin hâkimiyeti ve doğa bilimlerinde geliştirilen yeni araştırma yöntemleriyle ilişkilendirilen ve Avrupa’da başlayan modernlik; dünyayı etkileyen toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimidir. Sanayileşme, kentleşme, demokratikleşme, rasyonel düşünme benzeri olgularla toplumsal değişimin, siyasi, idari ve iktisadi rasyonalizasyonu ve toplumun yeniden yapılanmasının ifadesidir (Göksuçukur, 2019: 4-13). Berman, modernitenin tarihsel üç aşamasını vurgular. 16. ve 18. asırlar arası fertleri geleneksel bağlarından koparıp yepyeni bir yaşam örüntüsüne zorlayan modernliğin toplumsal formları gelişirken; Fransız Devrimi iktisadi ve siyasal anlamda bu örüntüye sunduğu katkıyla fertlerin

yenilenen ve bağlayıcı kimlikler edinmesini sağlar, kapitalizm ve pazar ekonomisinin yayılıp genişlemesi modern tecrübenin son aşamasıdır. Kendisinin getirdiği köklü dönüşümler neticesinde modernite, iktisat, siyaset ve benzeri pek çok sahada kurumsallaşır. Modernitenin ruhu, “seküler kültür ile evrenselci hukuk sistemi” nden oluşur. Modernitenin siyasal formları, Fransız Devrimi’nin başlattığı demokratik devrimlerle biçimlenirken; iktisadi örgütlenmesi ise endüstri devrimi ile gerçekleştirilir (Çiğdem, 1997: 68, 69; Göksuçukur, 2019: 4-13).

17. yüzyılda Avrupa’daki teknolojik birikme ve iktisadi büyüme, tüm toplumları modernleşme adlı kültürel ve kurumsal bir değişme vetiresine iterken, dünya çapındaki etkileriyle yeni bir yaşam ve sosyal teşkilatlanma biçimi oluşturur. Modernleşme kavramının farklı tanımlamalarında hâkim nitelik, tarıma dayanmış toplum yapısından sanayiye dayanmış toplum yapısına geçişin vurgulanmasıdır. Modernleşme, topluma getirdiği belirgin farklılaşma ve uzmanlaşmayla, toplumsal yapının önceki değerlerinden soyutlanarak yeni baştan dizaynı manâsına gelir (Aslan ve Yılmaz, 2001: 93, 94). Batı dışı toplumların 16. yüzyıldan itibaren yaşadıkları değişim süreci olarak ise modernleşme, “ileri” olduğu kabul gören ülkelerin kurum, değer ve tüketim modellerinin benimsenmesi sürecidir ve daima “başkasına uyumu” ifade eder. Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleri modern olarak nitelendiğinden, modernleşme kavramı çoğu kez “batılılaşma” şeklinde anlaşılır (Göksuçukur, 2019: 4-13). Batı’ya özgü bir süreç olan rasyonelleşme yalnızca bilimde değil, devletlerin örgütlenme biçiminden bürokrasiye, aile bireyleri arası özel ilişkilere kadar her alanda işlevini ve etkisini gösterir. Diğer kültürler için rasyonelleşme dünyaya uyum göstermek anlamına gelir (Demirhan, 1992; Göksuçukur, 2019: 4-13).

Medeniyetin modernite ve teknoloji ile doğrusal olarak ilişkilendirilmesi, bu kavramların Aydınlanma sonrası şekillenen Batı düşüncesinde ve Batı dışı toplumların neredeyse tümünde yepyeni manâlar kazanmalarını sağlar, böylece “modern olmak” ile “medeni olmak” eşanlamlı olarak kabul görür. Bu durumda arzulanan bir gelişmişlik düzeyi olan medeniyete ulaşmak ancak modernleşme yoluyla mümkündür. Batı dışı tüm toplumların Batı modernitesiyle kurduğu genelde savunmacı nitelik taşıyan hiyerarşik ilişki biçimi, Avrupa emperyalizmi ve ardından kapitalizmin dünya düzenini yeniden kurgulamasıyla şekillenir (Kalın, 2010).

Guenon'a göre Erken Rönesans ile başlayan modern Batı düşüncesi ve ortaya koyduğu modern Batı Uygarlığı'nın bilgi ve varoluş düzeni, maddeci yönelimi kaynaklı hiyerarşik kopuşla dağılır. Sunduğu düşünce ve hayat düzeninin “bir üst ilke” olarak metafizik ile bağı kopar. Bilgi ve varlık hiyerarşisine göre, her meselede alt mertebenin ilkeleri üst mertebeden alması zorunludur. İnsan yapımı olmayan bu zorunlu ilkeler, Allah'ın yaratış biçimiyle ilgili metafizik ilkelerdir. O'na göre, bilgi ve varlık hiyerarşilerinin farkında ve buna uygun hayat tasavvuru olan İslam Medeniyet Tasavvuru ile mensubu toplumlar için “medeniyet”, bu hiyerarşilerin farkındalığını kaybeden ya da bu hiyerarşileri koparıp bozmuş Batılı toplumlar için “uygarlık” kavramı kullanılmalıdır (Guenon, 2022: 9-24). Bu tez kapsamında da bilgi ve varlık hiyerarşilerinin farkındalığına uygun hayat tasavvuruyla Osmanlı Devleti ve mensubu olduğu İslam Medeniyet Tasavvuru için “medeniyet”, bu hiyerarşilerin farkındalığını kaybedip koparan Batılı toplumlar için “uygarlık” kavramı kullanılacaktır.

Medeniyet, temsil ettiği inanç ve ahlâk nizamını benimsemiş tüm milletler arasında ortaktır. Özakpınar'ın teorisine göre Batı uygarlığının esası da bir inanç ve ahlâk nizamıdır, bilim ve teknoloji değildir (Özakpınar, 2018: 35-57). Sosyal, ekonomik ve tarihi koşulları ile Batı uygarlığı, saf bir inanç ve ahlâk nizamı değil, bir inanç ve ahlâk nizamları alaşımıdır. Bu uygarlığın oluşumuna Roma medeniyetinin güce tapan ihtiras ve acımasızlığına ek olarak Hristiyanlığın yüzeyselleşen ve törenselleşen duygusal etkileri de girmiştir. İnsan aklının ve iradesinin bireyin kaderini belirleyen tek kaynak olduğunu savunan hümanizmin uzantısı bireycilik de Avrupa uygarlığının oluşumuna katılmıştır (Özakpınar, 2016: 68). Batı Uygarlığı tarihte ilk kez yerkürenin her yanında hayatı etkileyip belirleyen bir uygarlıktır (Duralı, 1999: 13).

İslâm'ın temsil edip şekillendirdiği oranda Tek Tanrılı vahiy diniyle Eskiçağ Ege medeniyetinde şekillenen felsefe-bilim sistemi geleneği, sonraki medeniyetlerin oluşup şekillenmesinde etkilidir. Duralı'nın vahiyle bağlantısının kopması nedeniyle dindışı olarak tanımladığı Yeniçağ Batı Avrupa Uygarlığı, 1400'lerin sonlarından itibaren Hristiyan medeniyetinden türese de, 1600'lerin ikinci yarısından sonra Hristiyanlığa şiddetli karşı çıkışla biçimlenir. Toplumsal ve siyasal yapısındaki ruhban ve ruhban olmayanlar, dindışı-dünyevi zümreyi oluşturan hükümdar-asilzadeler ile derebeyi-toprak zadedânları arası çıkar çatışmaları sonucu Katolikliğe yaslanan “Hristiyan Ortaçağ Avrupa Uygarlığı” na tepkiyle oluşmuştur. Yeniçağ Batı Avrupa

Uygarlığı; prensip olarak “Tanrı” kaynaklı dini gündem dışı bırakıp onun yerine, insan dimâğının ürettiği felsefi temeller üzerine kurulur (Duralı, 1999: 13-23).

Çağdaş İngiliz-Yahudî uygarlığı ise, başlangıçta dinî, siyâsî, toplumsal hareketler olan Islâhât, İnsancılık ile Aydınlanma’yı felsefeden türetilmiş iktisâdî-siyâsî kurumlaşmaların ideolojik temellerine dönüştürür. İnsanların şekilci düşünme-bilme mekesini temel alan Yeniçağ Batı Avrupa ve Çağdaş İngiliz-Yahudî uygarlıkları, diğer tüm kültür ve medeniyetlerin benimsediği “Tanrıcı ve doğayı aşkın” dayanak yerine, “İnsancı-dünyacı (hümanist-fizikçi)” dayanağı koyar. Yeniçağ dindışı Batı Avrupa’nın kurumlaşmış felsefesi, esas aldığı René Descartes’ın (1596-1650) çığır açıcı res extensa (conception) kavrayışı gereği bilimin (klasik mekaniğin) işleyişini örnekleyip hayatı ve dünyayı izah ederek Maddeci-Mekanistik dünya tasavvurunu üretir. İngiliz-Yahudî uygarlığında dünya görüşü hâline gelen insancılık-dünyacılığın içeriği, insanın maddî ilişkiler ağıyla doldurulur. İngiliz-Yahudî uygarlığının geliştirdiği iktisadi model olan maddî ilişkiler ağı, üretim-tüketim dengeleriyle dokunur. Bu iktisat modelinde temel ihtiyaçlara göre üretim yerine, durmadan yükselen kâr hadleri hedefi ve tüketimi artıran yöntemlerle ihtiyaçlar üretilir. Kâr haddini sürekli artırma esâsına dayanan bu ideoloji “Sermâyecilik (Capitalisme)”tir (Duralı, 1999: 13-23).

Üretim hammaddesini ucuza elde etme hedefi sömürü ve sömürgecilik düzenini oluşturur. 1400’lerin başları İtalyası’nda belirip Fransa ve Batı Avrupa’ya geçen Rönesans ile başlayan Yeniçağ Batı Avrupa uygarlığı, insan ve tabiatı aşkın esâslara dayandırmayı terkedip, Tanrısallıktan koparılan akıl üzerinde temellenerek yükselir. 1700’lerin ortalarından itibaren bu dünya tasavvurunu esas alarak iktisât ve sanayi etkinliğine dayalı sermayecilik ideolojisini devreye sokan, 18. yüzyılın son çeyreğinde çağdaşlığı başlatan İngiliz kültürü, 19. yüzyılın ikinci yarısında dünya çapında uygarlık hâline gelir. İngiliz Yahudi uygarlığı, iktisâd esaslı bir felsefe sisteminin verisi olan Liberal Kapitalizm (Hür Sermâyecilik) ile günümüzde insanlığın tümünü biçimlendirmeye devam etmektedir. İngiliz-Yahudî uygarlığı ve temel ideolojisi liberal kapitalizm, 250 yıllık tarihinde, kendisini biçimlendiren felsefi sistem tutarlılığını askerlikten eğitime her alana uygulamış, nisbî eleştiri ve tartışma serbestliğiyle fikren, sanayi devrimiyle maddeten yeni şartlara uyum sağlamıştır. Karşılaşılan tüm maddî, bireysel ve toplumsal sorunlara, tamamen sekülerleştirilmiş

felsefe sistem düşünüşüyle bilimden ve iktisâdî hedefler doğrultusunda uygulaması ile sanayiden çözüm getirmeleri beklenir (Duralı, 1999: 13-23).

Osmanlı-Türk modernleşme süreci temel hatlarıyla merkezden çevreye, tavandan tabana yayılan bir Avrupalılaşıma-Batılılaşma tarihidir. 19. yüzyıl Osmanlı düşüncesinde medeniyet, medenilik ve medenileşme kavramları da Avrupa merkezci kullanılır. Medeniliğin ölçütü, Tanzimat reformları sonrası aydın zümre arasında yaygınlaşan “vulgar Batılılaşma”dır. Osmanlı'nın son devrinde medenileşmenin tek yönteminin Batılılaşma olduğunu düşünen aydınlar, bu kabullerinin şekillendirdiği bir modernleşme-medenileşme programı önerirler. 19. asırda medeniyet ve kültür kavramlarının birbiri yerine kullanılıp karıştırılması, vulgar modernleşmenin sonuçlarındandır. Osmanlı aydınlarınca, teknoloji, sanayi ve gündelik hayata dair Avrupalı usullerin uyarlanmasıyla modern medeniyete dâhil olunacağına inanılmıştır. Ancak medeniyetlerin esasını teşkil eden “evren anlayışı, varlık tasavvuru, insan kavramı ve dünya görüşü”, bu tarz derinlikten yoksun uyarlamaları geçersiz kılmaktadır (Kalın, 2010).

İslam Medeniyet Tasavvuru'na mensubiyetle şekillenen toplumsal yapısı, siyasi ve iktisadi örgütlenişleriyle Osmanlı Devleti, yüzyıllarca bu medeniyetin hayata geçirilip küresel ölçekte temsil edildiği güçlü bir devlet yapılanmasıdır. 8. ve 18. yüzyıllar arası dünya tarihini yönlendirip zamanın ruhunu belirleyen, çağa yön veren İslam Medeniyet Tasavvuru, 13. ve 14. yüzyıllardaki Moğol ve Haçlı saldırılarında Kurtuba'nın (1226) ve Bağdat'ın (1258) düşüşüyle ilk siyasi medeniyet krizini yaşar (Kaplan, 2022: 17-35). Osmanlı'nın çözüm olarak İbn Haldun'un asabiye teorisini uygulamadaki etkinliğiyle ilk medeniyet krizi aşılar. İslami ilkelere sıkı bağlılık Osmanlı'nın yaratıcı ruhunu ve kurucu iradesini besleyip güzel bir temsiliyet üretir ve İslam Medeniyet Tasavvuru'nun Osmanlı yorumu doğar. İlk kriz Osmanlı'nın İstanbul'u fethedip Avrupa içlerine yerleşmesiyle tam olarak aşılar. Bu krizde İslam Medeniyet Tasavvuru mensubu toplumların İslam Medeniyeti ile ilişkileri zedelenmez (Kaplan, 2022: 32-33).

Devlet-i Aliye olarak anılan Osmanlı Devleti'nin, çok yönlü buhran olarak nitelendirilen ve reaksiyoner olan Tanzimat düzenlemeleriyle modernleşme sürecine girmesi ise, ikinci büyük medeniyet krizidir. Aksiyonu üreten Avrupa'nın moderniteyle gerçekleştirip kurallarını belirlediği alanda eylemde bulunmak

anlamında reaksiyon, güçlü olsa da aksiyonu üreteni güçlendirerek yeniden üretir. Pasif bir modernleşme olan Osmanlı modernleşmesi, Osmanlı'nın kendine güvenini yitirmesidir (Kaplan, 2022: 19, 34). Bu ikinci medeniyet krizinde İslam Medeniyeti mensuplarının temel inanç ve ahlâk nizamıyla ilişkileri zedelenir, durdukları yeri reaksiyoner bir psikolojiyle yitirirler. Bireyler ve toplumun İslam Medeniyeti'nin değerler sistemiyle uyumlu duyma, algılama, düşünme, var olma ve yaşama zeminleri kaybolur. İslam Medeniyet Tasavvuru değerler sistemi ile şekillenen Osmanlı toplumunun zihni ve yaşam alanı, Batılı/seküler kavramlar ve kurumlar tarafından şekillendirilerek yok olmuştur. Modernleşme süreci, Osmanlı toplumunun zihninde, idrakinde, insan ve mekân tipinde bir kriz ve çözülmedir. Bu, ontolojik olarak İslam Medeniyet Tasavvuru'nun mekânında, insan bedeninden başlayıp şehir de dâhil hayatın her alanına yayılarak yaşanan çok katmanlı bir krizdir. İslami değerler sistemiyle şekillenmiş zemin, zaman, mekân yitirilmiş, fert ve toplumun zemin, zaman ve mekânla ilişkisi yok olmuş, şehir de değerler sisteminin aldığı hasar neticesinde (Kaplan, 2022: 37) kimliğini kaybetmiştir. İnsanlık tarihinde bütün medeniyetlerin, sanatın, düşüncenin, ahlâkın kaynağı dindir. İslam Medeniyet Tasavvuru'nda da siyaset, ahlâk ilminin alt disiplinidir. Din her şeyin kökü, başlangıcı ve en kadim olandır. Batı'da dine karşı ortaya çıkan modernite, tarihte ilk ve tek din dışı uygarlıktır. 18. yüzyıla kadar İslam Medeniyet Tasavvuru çağa yön verirken, sonrasında Batı Uygarlığı moderniteyle dünyayı etkisi altına almıştır (Kaplan, 2022: 34, 37, 38).

Fethettikleri yerlere İslamiyet'in insanlık anlayışını taşıyarak Batı'ya ilerleyen Osmanlılar, insanların farklılıklara rağmen yüksek bir ahlâk nizamı çerçevesinde barış ve huzurla bir arada yaşamalarını sağlar (Özakupınar, 2015: 9). Batı'da büyük çapta toprağın kaybedildiği 1699 tarihli Karlofça Antlaşmasıyla, Osmanlı Devleti Batı'da gelişen askeri ve teknik üstünlüğü fark etmeye başlar (Lewis, 2004; Koçak, 2008: 32). İlk olarak Avusturya ile imzalanan Karlofça Antlaşması'ndaki bu toprak kaybıyla statüsünü ve kendine güvenini yitirir (Kaplan, 2022: 39). 1718 yılında Avusturya ordusu karşısında aldığı yenilgi sonrası ağır şartlar içeren Pasarofça Antlaşması'yla, Belgrad dâhil Sırbistan'ın büyük bölümü, Ulah ve Bosna kaybedilir, iki yüz yıl önceki sınırlara dönülür (Özakupınar, 2015: 87). 18. yüzyılda görülen Batılılaşma yönelimi ve teşebbüslerinin ana sebebi de, Batı tekniğinin öğrenilmesi yoluyla ordunun yeniden geçmişteki kuvvetine kavuşturulmasıdır (Koçak, 2008: 33).

Batı'nın gücüne erişmek için Lale Devri ile başlayan değişim girişimleri, III. Selim, II. Mahmut, Tanzimat ve Meşrutiyet devirlerinin yenilik ve ıslahatlarıyla sürdürülür (Özakpınar, 2015:9). Turhan, 1951'de yayınlanan "Kültür Değişmeleri" kitabında Lale Devri'nden cumhuriyetin ilanına dek yaşanan kültür değişmelerini yorumlar. Turhan eserinde, Lale Devri'nin başından III. Selim'e dek olan süreyi (1718-1789) "serbest kültür değişmeleri", II. Mahmut'tan cumhuriyete dek olan süreyi de (1808-1923) "zorlayıcı kültür değişmeleri" dönemi olarak isimlendirir. Serbest kültür değişmesinin ölçütü, değişiklikleri halkın isteyip başlatması, değişikliğin kabulüne zorlanmamasıdır. Zorlayıcı kültür değişmeleri dönemini de, II. Mahmut (1808-1839), Tanzimat (1839-1876), II. Abdülhamid (1876-1908) ve Meşrutiyet (1908-1923) dönemleri olarak dört evrede inceler (Özakpınar, 2015:17,18).

Turhan'a göre büyük şehirlerdeki kültür değişmelerinin seyrinde, başta toplumda bir değişme oluşturmeyen tek tek öğelerin ithal edildiği bir evre vardır. Lale Devri'ndeki değişimler böyledir. Bu devirdeki kültür alımları bilinçlilik bakımından öncekilerden farklıysa da, benimsenmesi için halk zorlanmamıştır. Öğelerin alınmasıyla serbest kültür değişmeleri 18.yüzyıl sonuna kadar sürer. Lale Devri'nde Paris'e ve Viyana'ya gönderilen elçiler, kuvvetli izlenimlerle dönerler (Özakpınar, 2015: 86). Reform hareketi, 1719'da Viyana'ya gönderilen elçilik heyeti ve ardından 1721 yılında Paris'e Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin elçilik göreviyle gönderilmesi ile başlar. Avrupa ile bu şekilde kurulan öncü temaslar, Fransa'nın bahçe, dekorasyon ve mobilya türlerinin rağbet görmesiyle sonuçlanır (Lewis, 2004: 46, 47; Koçak, 2008: 33). Osmanlı'nın batılılaşma sürecinde, Batı hakkında bilgi toplayıp aktarma amacıyla ülke dışına çıkan ilk devlet adamı Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Paris seyahati önemlidir. Osmanlı elçilerinin sefaretnamelere aktardığı veriler, Osmanlı Devleti'nin Avrupa kültür ve yaşayışına dair fikir, anlayış ve kanaatlerini ciddi oranda etkiler (Koçak, 2008: 34, 36). Ziyet ve giyim eşyası gibi mamul ürünler ülkeye girerken, mimarlık ve sanat eserlerinden de etkilenmeler görülür. Devrin en önemli yeniliği olan İbrahim Müteferrika'nın İstanbul'da kendi evinde Said Efendi ile birlikte 1727'de açtıkları ilk basımevinde, 1743'e kadar 17 eser basılır (Özakpınar, 2015: 86). III. Ahmet (1703-1730) döneminde Kâğıthane kıyılarında Saadabad'da emperyal bir kompleksin yapılması, zihniyetin değiştiğini gösteren ilk kanıttır. "Cedvel-i Sim (Gümüş Kanal)" denilen Saadabad Sarayı ve bahçelerinin ilham kaynağı, olağanüstü büyüklük ve düzenleriyle sefirlerin sultana aktardıkları Versailles, Trianon gibi klasik Fransız

saraylarıdır (Koçak, 2008: 49). Avrupa'ya karşı ruhsal direncin kırılmasındaki önemli etken askeri yenilgiler olduğundan, başlangıç evresi kültür değişimleri genelde askeridir. Serbest kültür değişmelerinden zorunlu kültür değişmelerine geçiş dönemi olan III. Selim döneminden Tanzimat'a kadar değişimler ağırlıklı olarak askerlik ve bağlantılı alanlarda gerçekleşir (Özakpınar, 2015: 87).

Şehzadelik döneminden itibaren devlet idaresine ilişkin ıslahat fikrini geliştiren III. Selim, yıpratıcı ve yenilgiyle biten bir savaş sürecinde tahta çıkar. Rusların Kırım'ı ilhâkı üzerine açılan harpte Rusya ve Avusturya karşısında yaşananlar, esaslı ıslahat yapılmadıkça devletin ayakta duramayacağı kanaatini oluşturur. III. Selim, ateşkes sonrası Sadrazam Koca Yusuf Paşa'dan, devlet düzenine ilişkin herkesin görüşünü alıp yazılı tasarı halinde kendisine sunmasını ister. Islahat konusundaki tekliflerin bir kısmı devletin en güçlü devri olan Kanûni Sultan Süleyman dönemi kanunlarına dönülmesi gerektiğini, ikinci kısmı ise ıslahatın ancak Avrupa ordularının fen ve kurallarına göre yapılabileceğini ileri sürer. III. Selim ikinci görüşe göre hareket ederek, kendinden sonraki değişme ve ıslahat hareketlerinin de istikametini seçmiştir. III. Selim döneminde, ordu dışındaki sahaların hiçbirinde toplumun yaşam tarzı, kılık kıyafeti, örf ve adetlerine dair değişime girilmez. Yeniçerilerin yanında "Nizam-ı Cedid" ismiyle kurulan ordu, planlanan yepyeni askeri teşkilatlanmanın çekirdeğini oluşturmaktadır (Özakpınar, 2015: 87, 89-91). III. Selim döneminde Avrupa'ya gönderilmiş sefirlerin buldukları ülkeleri anlatan sefaretnamelerin her biri "program" vasfındadır (Uçman, 1989: 27; Koçak, 2008: 34). 1793 yılında Viyana şehrine giden Ebubekir Ratip Efendi'nin sefaretnamesi, o dönem Avusturya'sının askeri, idari ve mali örgütlenmesine dair detaylı bilgilerle III. Selim'in ıslahat hareketlerine örnek teşkil eder. Batılılaşma eğilimi askeri sebeplerle başlamıştır ancak, Avrupa'nın yaşam tarzı artık Osmanlı saray yaşamına yansyarak kendini hissettirmektedir. Askeri, idari ve özellikle diplomasi alanlarındaki reformlar yanında Avrupa ve Fransız kültürüne de açık olan III. Selim döneminde Avrupa'nın müziği, dansı ve operası Topkapı Sarayı'nda görülmeye başlar (Koçak, 2008: 35, 49, 50). Böylelikle değerler sistemindeki dönüşümün de başladığı anlaşılmaktadır.

II. Mahmut devrinde (1808-1839) zorlayıcı kültür değişimleri başlar. Nizam-ı Cedid ordusu III. Selim'in ve Alemdar Mustafa'nın katliyle son bulsa da askeri ıslahat devam eder. 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırılır, ancak yerine kurulan ordu iyi yetiştirilemez. Tıbbiye okulları açılır ve tıp öğreniminin Fransızca yapılması kabul edilir. II. Mahmut

açılıştaki, tıp öğretiminin Avrupa'da ilerleyen bilgilerin hakkıyla öğrenilip Türkçe olarak tüm memlekete yayılabilmesi için Fransızca olduğunu vurgular. Ülkede ilk nüfus sayımının yapılması, ülke içi seyahatte geçiş belgesi ve dış ülkelere gidebilmek için pasaport yükümlülüğünün getirilmesi, posta teşkilatının kurulmaya başlanması, memleket çapında polis teşkilatının gerekliliğine dair değişiklikler bu dönemin yenilikleridir. Devlet teşkilatı yeniden düzenlenir. Vezirlikler kaldırılır, nazırlıklar konur, sadrazamlık başvekâlete çevrilir. Avrupa'daki hükümetlerin görev alanlarını kapsayan bir kabine kurulmaya çalışılır. Saray teşkilat ve merasimleri değiştirilir. Saray mensuplarının, nazırların, askerlerin ve halkın kıyafetlerinde değişiklik yapılır. Padişah bazen yarı şarklı yarı garpli kıyafette, bazen de eski kıyafetiyle görünmektedir. Sarık yasaklanıp fesin getirilmesi halkın tepkisini çekse de önemli bir sorun çıkmaz. Padişahın resmi ziyafetlerde şarap içilmesine izin vermesi, resmini büyük merasimlerle resmi dairelere astırması, yabancılarla sıkı temasta bulunması, ilk buharlı geminin satın alınması dikkat çeken yeniliklerdir. Ev döşemesi ve yaşayış tarzında Avrupa'yı taklit görülür. Turhan'a göre II. Mahmut devriyle başlayan zorlayıcı değişimler döneminde Batı'ya yönelişte kılık kıyafet, yaşayış tarzı, teşkilat gibi görünüşe ait düzenlemeler üzerinde durulması stratejik hatadır. Bu eğilimi Batı uygarlığına teslim olma tutumu olarak gören Turhan'a göre yapılan değişiklikler Batı uygarlığının özünü, niteliğini, esas öğelerini belirleyemediğinden işlevsel değildir. Batı'nın gücüne eriştiremeyecek biçimsel değişikliklerdir. II. Mahmut devrinde her türlü ıslahata karşı olan yeniçeri ocağı kaldırılırken, açılan okullar ve Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi yoluyla sonraki devirlerde etkili olacak insanlar yetiştirilerek batılılaşmaya zemin hazırlanmıştır (Özakpınar, 2015: 91- 93).

Tanzimat Dönemi'nde (1839-1876) ıslahatın ağırlık noktası, ordudan idari teşkilata kayar. II. Mahmut döneminde ordu ve toplumsal hayata ilişkin değişiklikler yeterli gelmeyince, devletin siyasal yapısına ve idari teşkilatına ilişkin ıslahata yönelinir (Özakpınar, 2015: 93). Ülkenin kurtuluşu, yönetim teşkilatını ve sosyal yapının Avrupa'dakilere benzer biçimde düzenlenmesinde görülür (Özakpınar, 2015: 128). Tanzimat Dönemi'ni başlatan Gülhane Hattı Hümayunu ile padişahın yetkileri sınırlanırken, müslim gayrimüslim eşitliği ve bütün uyrukların haklarına kanun teminatı getirilir, idare, maliye ve eğitim alanlarında ıslahat tasarıları açıklanır. Turhan'a göre toplumsal ve siyasal yapı özü bakımından aynı kaldığından, Tanzimat değişiklikleri de ıslahat amacına ulaşamamıştır. Tanzimat siyasal açıdan kaçınılmaz

olsa da, toplum yapısına uyuşmayan, toplumun özümsemeye hazır olmadığı, uygulanması imkânsız hükümleriyle tepeden inme bir harekettir. 1861 yılında Abdülmecid'in vefatıyla tahta geçen Abdülaziz, yeniden otoriter bir idareye döner. Tanzimat hedeflediği sosyal, siyasi, idari konularda başarılı olamasa da, bu süreçte hürriyet fikirleri ve kötü idareye karşı bilinçli bir muhalefet gelişirken, millet temsilcilerinden oluşan bir meclis fikri belirmeye başlar. Dil ve edebiyatta, eğitimde, ticaret ve sanayide etkili girişimler görülür. Turhan'a göre Tanzimat'ın asıl sorunu, gereken hazırlığı yapmadan, plansız ve sistemsiz yeni kurumlar açılmasıdır. Kurumların faaliyetleri belli amaca göre düzenlenip, bu faaliyetleri ehil şekilde yapacak insanlar henüz yetiştirilmemiştir. Turhan, bu dönemde de Batı'ya yönelimin asıl hedefini gerçekleştirecek vasıtaların saptanamadığını belirtir (Özakpınar, 2015: 93-95). O'na göre birbiriyle bağlantısız sabit kalıplardan oluşan cansız parçaların toplamı olan sahte kültür, yaşayan bir bütün oluşturamaz. Kendilerinden içten bir gelişme beklenmeyen, zamanla değişen sahte kalıplar içinde hareket eden insanların niteliğinin de bir önemi yoktur. Sahte kültürün oluşturduğu değer kargaşasında, değerli ile değersiz birbirinden ayırt edilemeden yan yana durur. Kendi köklerimizden koparılışımızın resmi bildirgesi olan Tanzimat Fermanı, kendi gerçeklerimizle teması kaybetmenin ve başkalarının (Batı Uygarlığı'nın) kültürüne eklenmenin belgesidir. Başka bir tarihin derinliklerinden gelen toplumsal gelişmelerin ürünü olan kurumlar, kendi tarihimizin buhranlı bir döneminde hazırlık yapılmaksızın kendi toplumsal yapımıza enjekte edilmek istenmiştir (Özakpınar, 2015: 104).

1.3. Kavramsal Çerçeve Bağlamında Çalışma Konusunun Ele Alınış Biçimi

Şehirlerin kuruluşunda merkez alınıp temel oluşturan yapılar olduğu gibi, şehirlerin değişim ve dönüşümünü başlatan yapılar da bulunmaktadır. “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Genel Müdürlük Binası”, yapıldığı dönem İstanbul’unda modernite ve kapitalist değerler sistemine ait özgün kimliğin simge yapısı olarak varlık ve görünürlük kazanmıştır. Tez çalışması kapsamında medeniyet tasavvuru ve değerler sistemi bakış açısıyla ele alınan Banka Binası, Payitaht İstanbul’unu temsil ettiği değerler doğrultusunda dönüştürmede etkin önemli yapılardandır. İstanbul’un tarihi dönüşümlerinden yola çıkılarak, 19.yüzyıl sonunda inşa edilen ilk banka binasının etkisiyle şehirde yaşanan dönüşümün izahı amaçlanmaktadır.

İstanbul, tarih boyu ev sahipliği yaptığı dört farklı ait değerler sisteminin, silüetine yansıyan simge yapılarıyla farklı kimlikler kazanmıştır. Her değişim döneminde hâkim medeniyet tasavvuru kendi değerler hiyerarşisinin sembol yapılarını ekleyerek, şehri kendi değerler sisteminin hiyerarşisine göre yeniden yapılandırır. Hâkimiyet kazanan her medeniyet tasavvuru, topoğrafyanın en önemli noktalarına en yüce değerinin simge yapısını inşa etmiştir (Ökten, 2021-2022: 3). Banka Binası da temsil ettiği medeniyet tasavvurunun simge yapısı olarak, şehre yansıyan değerler hiyerarşisindeki kırılmayı vurgulamaktadır. Tez çalışmasında, 19. yüzyıl sonlarında şehirde görülen dönüşümün, temel olarak zihinde, düşünce biçiminde, dünya görüşünde, dolayısıyla değerler sistemindeki bir dönüşümle başladığının ifade edilmesi hedeflenmektedir.

Şekil 1.3 : Tez konusunun medeniyet tasavvuru ve değerler sistemi bağlamında ele alınarak değerlendirilmesine dair akış şeması

Tanzimat reformlarının zorunlu kıldığı banka kurumu, Osmanlı idari ve toplumsal yapısının o dönem kendi medeniyet tasavvurunun özgün toplumsal kurumlarıyla çözülememiş gereklilikleri doğrultusunda toplumsal yaşama katılmıştır. Batı Uygarlığı'nın kendi medeniyet tasavvuru doğrultusunda yaşadığı tarihi ve toplumsal süreçlerden doğan bir toplumsal kurum olarak banka kurumu, Osmanlı Payitahtı İstanbul'da önce faaliyetleri/eylemleri, ardından kurumu temsil eden yönetim ve merkez şube binasıyla var olur. Şehir topoğrafyasının İslam Medeniyet Tasavvurunun değerler sistemi hiyerarşisine uygun kullanımı ile biçimlenmiş İstanbul'da işlevi

nedeniyle var olup hayata katılan Banka Binası, Batı Uygarlığı'nın kapitalist değerler sisteminin güçlü bir simge yapısı olarak somut ve etkin görünürlük kazanmıştır. Şehir topoğrafyasında büyük kitlesel yapısıyla değerler hiyerarşisindeki değişimi yansıtan banka binası, silüette bugün de belli olduğu gibi kapitalist değerler sistemini ağırlığı inkâr edilemez şekilde vurgular. Günümüzde çok daha güçlü hissettiğimiz küresel kapitalizmin şehirdeki dönüştürme etkisinin bu banka binası ile başladığı söylenebilir. Banka yapısı Batı Uygarlığı'nın kapitalist değerler sisteminin İstanbul'daki ilk simgesel yapısı olması bakımından önemlidir. (Şekil 1.3).

Medeniyet tasavvuru, evrensel ve temel varoluşsal sorularına sunduğu tatmin edici yanıtlarla insanın sınırlarını (haddini), birey olarak dünyada ve evrendeki, diğer insanlara ve diğer varlıklara karşı toplumdaki konumunu belirlemesini sağlar. İnsanın tüm eylemlerini belirlediği sınırlar ve gerektirdiği (vaz'ettiği) değerler sistemi doğrultusunda şekillendirerek yönlendirir. Şehrin yansıttığı değerler hiyerarşisi, birey ve toplum olarak insana, mensup olduğu değerler sistemine göre durması gereken konumunu hatırlatırken, değerler sisteminin ideal olarak önerdiği (vaz'ettiği) hayat tarzını yaşayabilmesi için eylemlerini yönlendirmesinde destek olur.

Başka bir medeniyet tasavvurunun değerlerinden doğan bir kültür ürünü olarak nakledilen ve alınan yeni bir biçim, birey ve toplum yaşamının tüm ayrıntılarına nüfuz ederken, zamanla nakledildiği tasavvurun başka biçimlerinin de alınmasını sağlar. Nakledilen biçim, zamanla bireylerin ve toplumun duygu dünyasını etkileyerek estetik anlayışını ve değerlerini değiştirir.

Banka önce kurumsal yapısı ve faaliyetleri ile Osmanlı Devleti'nin Mali İdari Sistemine ve Osmanlı toplumsal hayat akışına dâhil olarak, öncelikle Devlet'in iş yapma biçimlerini, sonra toplumun eylemlerini değiştirip dönüştürür. Bankanın toplumsal yaşama dâhil ettiği her türlü örgütlenme, bürokrasi vb eylem, aynı zamanda banka kurumunu doğuran Batı Uygarlığı'nın zihinsel düşünce ve duygu kodlarıyla değerler sistemini de taşımaktadır. Taşınan değerler Osmanlı toplumsal hayat tarzına zamanla yerleşmekte, toplum genelinde kabullenilmektedir.

Banka mimarisinin üslup olarak biçimi ve estetik anlayışı da Batı Uygarlığı'nın değerler sistemini vurgulamakta, İstanbul'da toplumsal yaşamda bu değerler sistemini güçlü ve etkin biçimde yansıtmaktadır. Mimari eserler, "Medeniyet Tasavvuru" nun şehirdeki güçlü temsil öğeleridir. Bu nedenle şehirdeki ilk banka kurumunun yönetim

merkezi olarak inşa edilen mimari yapı ve bu yapı için tercih edilen şehir mekânı/bölgesi de ayrıca önem arz etmektedir. Tez çalışmasında kavramsal çerçeve bağlamında kurulan model şu şekilde özetlenebilir :

- Batı Uygarlığı’ndan transfer edilen banka önce kurumsal yapısı ve işleviyle, bunun ardından inşa edilen maddi yapısıyla şehre katılır.
- Batı Uygarlığı’nın değerler sistemi, başlangıçta bankanın faaliyetleriyle yani eylemleriyle toplumsal hayata nüfuz etmeye, böylelikle bireylerin davranış, düşünce ve tercihlerine yansımaya başlar.
- Ardından banka için inşa edilen “Genel Müdürlük ve Merkez Şube Binası” ile yapının işlevselliği ve simgeselliği görünürlük kazanır.
- Yapı ve mimarisi, toplumsal hayata işlevsellikle girmiş, önce işleviyle ardından simgesiyle etkisini ve gücünü ortaya koymuştur. Toplumsal hayattaki ekonomik zorunluluklar, böylelikle kültürel sonuçlar doğurmuştur.
- Banka kurumunun ve banka binasının mimari üslubunun ardındaki değerler sistemi, işlevselliğin biçimini tanımlamakta ve simgeselliğin duygularını yansıtmaktadır.
- Osmanlı toplumu, bu biçim üzerinden işlev ve simge boyutları ile Batı Uygarlığı’nın medeniyet tasavvurunun kapitalist değerler sistemini tanımakta, bankanın Osmanlı yaşamına sirayet eden yoğun ve güçlü faaliyetleriyle tanımaya başladığı bu değerler sisteminin etkisi altında kalmaktadır.
- Batı Uygarlığı’nın değerler sistemini yansıtan banka yapısı mimarisiyle, mensup olduğu medeniyet tasavvurunun ürettiği kültürün İstanbul’da taşıyıcısı, aktarıcısı ve sürdürücüsü olarak var olmaktadır.
- Batı Uygarlığı değerler sistemi, banka yapısı üzerinden Osmanlı toplumu ile konuşmakta, zihinsel ve duygusal manada onun değişmesine yol açmaktadır.
- Bu değişim de, tüm kültür ürünlerine yansıdığı gibi mimariye ve şehir yapılanmasına da yansımaktadır.

Bir sonraki bölümde bu bölümde sunulan kavramsal çerçeve bağlamında, Osmanlı Devleti’nde o döneme kadar var olmayan bir kurumsal yapı olan ilk bankanın kuruluşunu hazırlayan süreçler izah edilmeye çalışılacaktır. Banka kurumuna ihtiyaç duyulmasını gerektiren koşullar, kuruluş süreci ve faaliyetlerine değinilerek, Osmanlı mali sistemindeki konumu ve Osmanlı toplumsal yapısında kazandığı önemin vurgulanması hedeflenmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE MÂLÎ REFORMLAR VE “BANK-I OSMANÎ-İ ŞÂHÂNE”

19.yüzyılda dünyada değişen dengeler, Osmanlı Devleti'nin kendine mahsus kurumsal yapılarının işlerliğini de sarsıntıya uğratarak, değişmeye ve yeni dünya düzenine uyum sağlamak üzere yeniden yapılanmaya zorlar. 19.yüzyılın değişen dünya düzenine uyum sağlamaya çalışan Osmanlı malî sistemi ve ekonomisine yön veren eğilimlerle yenileşme girişimlerinin incelendiği bu bölümde, yaşanan malî problemler ve bir banka kurulmasını zorunlu kılan nedenler üzerinde durulmuştur. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin kuruluş süreci ve faaliyetleri, diğer kurum ve kuruluşlarla ilişkileri, devlet yatırımlarındaki etkisi vb konulara değinilmiş, sisteme eklenen yeni bir kurum olarak Osmanlı devlet yapısı ve toplum yaşamına derinlemesine nüfuz etmiş etkinliği vurgulanmıştır. Osmanlı Devleti'nde ekonomik ve sosyolojik olarak banka kurumunu gerekli kılan koşullar ifade edilmiştir. Bu amaçla, 19.yüzyılda özellikle Avrupa'da yaşanan gelişmelere uyum ve entegrasyonda zorlanan Osmanlı Devleti'nin malî alandaki reform girişimleri özetlenmiştir.

2.1. Klasik Osmanlı İktisadi Görüşü ve Mâlî Yapısı

İktisat kültür üzerine temellenirken, kültür de ahlâk üzerine temellenir (Tabakoğlu, 2014). Hayatın bireysel ve toplumsal düzeydeki tüm eylemleri gibi, iktisadi eylemleri yönlendiren ilkeler de toplumun mensup olduğu medeniyet tasavvurunun değerler sistemine dayanır. Osmanlı Devleti'nin iktisadi görüşü ise İslam Medeniyet Tasavvuru'na mensubiyetle biçimlenmiştir.

İslâm iktisadı, Kur'an ve Hadisleri temel alan ilkelere dayanır. Bu prensipler, İslâm'ın “zaman değiştiginde hükümler de değişir” kuralına göre hususi koşullarda bambaşka şekillerde yorumlanarak uygulanmıştır. Aile, miras, kamusal menfaatlerle sınırlanan şahsi mülkiyet, israf, zekât ve ribâ yasakları, devletin iktisadî fonksiyonu gibi konuların temel yönleri bu prensiplerle belirlenmiştir. İslâm iktisadında çerçeveyi belirleyen en önemli unsur adalettir. Kâinatla ilgili adaletin sağlanıp dengelerin

kurulmasında, “maddenin manânın emrine verilmesi” esası önemlidir. Ruhun ebediliği maddenin geçiciliği nedeniyle insanın amacı, dünyada yaşadığı sınav sürecini en etkin ve verimli biçimde ibadet (Allah’a kulluk ve Allah’ı bilmek) şuuruyla değerlendirip, kalb-i selîmi (temiz kalb) elde etmesidir. İktisadî aktiviteler, yalnızca bu temiz kalbi temin ve ahlâki arınma vetiresini kolaylaştıran tedbirlerdir. Sosyal adaleti temel alan İslam iktisadı; kutuplaşma ve rekabetin rekabeti öldürmesi gibi iki iktisadî eğilimi gidermede kökten tedbirleriyle, servetin zenginler elinde bir güç olmasını engelleme ilkesiyle, gelir oluşum ve bölüşümünde sisteme müdahale etmiştir. Zenginlik, iktidar, güç ve itibar sebebi değil, infâk ve hizmet sebebi olmalıdır. Tekelci eğilimler engellenip anti-enflasyonist para sistemi ve fiyat mekanizmasıyla toplum refahının sağlanması amaçlanır. “Kul hakkı” kavramını esas alan İslâm iktisadı ilkeleri, israfın bertarafı, adil gelir bölüşümü, siyasî ve iktisadî bağımsızlığın temini, toplumsal adalet, emniyet ve refah olarak sıralanabilir (Tabakoğlu, 2014).

İslam’ın iktisadi ilke ve uygulamalarını esas alan (Tabakoğlu, 2014); yönetimindeki insanları yani Allah’ın kullarını (ıbadullahı), Allah’ın emaneti (vediatullah) olarak gören Osmanlı iktisadi sistemi de bu ilkeler doğrultusunda şekillenmiştir (Genç, 2021). Osmanlılar; insan şahsiyetini esas alan, çıkarlar konusunda topluma öncelik veren İslam iktisadından devraldıkları mali sistemi geliştirmişlerdir. Devletin ve devlet gelir-giderlerini konu alan kamu maliyesinin ilk hedefi, sosyal ve iktisadi adaletin sağlanmasıdır (Tabakoğlu, 2014).

2.1.1. Klâsik Osmanlı İktisadî Görüşünün ve Mâlî Yapısının İlkeleri ve Sistemleri

Klâsik Osmanlı zihniyetinin ilk temel unsuru, mensup olduğu İslam Medeniyet Tasavvuru’na ait tevhid inancının siyasi yansıması olan üniter ve merkezi devlet anlayışıdır. İkincisi, geçmişin tecrübe birikimiyle oluşan gelenekçilik yaklaşımı, Osmanlı sisteminin yenilenen koşullara uyumunu sağlarken aynı zamanda sisteme esneklik kazandırır. Üçüncü olarak sistemde, adalet ve refah ideallerinden hareketle devletin varlığının devamı amacıyla gereken gelirin sağlanması faaliyeti adaletle dayandırılmalıdır. Adaletin hedefi de sosyal refahın sağlanmasıdır. Devletin ekonomik kararlarında ana sebep “ıbadullahın terfih-i ahvalleri”, diğer bir deyişle toplumsal refahıdır. İnsan ekonomi için var değildir. İnsan için var olan ekonomi sosyal refahı hedeflemektedir. Devlet gelirlerini arttırmak için refah ve adalet dengesi sarsıldığında

bunalım oluşur. Dördüncüsü, Osmanlı ekonomisi talep yönlü değil arz yönlüdür. Osmanlı zihniyetinde insan alıcı değil verici olmalıdır. Kapitalizmi ve Batı Uygarlığı'nı oluşturan en önemli etken burjuva zihniyetyken, Osmanlı toplumsal yapısı ve ekonomisi “ahî zihniyeti” ile yönlendirilir. Osmanlı'da, Batı kapitalizmini üreten sömürgeci faaliyetlerle sınıflar arası mücadeleler görülmez (Tabakoğlu, 2016: 240-243). Osmanlılar, ülkenin her bölgesinde ihtiyaçların yerinde karşılanıp her ferdin “muhtaç olmadan kendine yetecek düzeyde bir iş ve üretimle hayatını devam ettirmesini” sağlayan bir yapı ve ekonomik sistem inşa etmiştir (Bulut, 2019).

Osmanlı ekonomisinde, iktisadî faaliyetin hedefi devlet ve toplum ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Devlet, bu ekonomi anlayışının gereği kanunları ve kurumları oluşturur. İnandıkları dinin yapısındaki modeli, sosyo-ekonomik dünyaya uygulamalar (Genç, 2000: 64, 65). Osmanlı ekonomik, siyasal ve sosyal sisteminin temel yapısal unsurları; millet sistemi, vakıflar, mirî toprak rejimi, esnaf örgütlenme tipi, iktisadî dünya görüşünü oluşturan provizyonizm, fiskalizm, tradisyonalizm ve yönetici meritokratik seçkinler kadrosudur (Genç, 2000: 75). Osmanlılar, Avrupalılar gibi merkantilist politikalarla kapitalist gelişimde emek, sermaye ve fiyatlardaki kontrolün kaldırılmasıyla oluşan pazar mekanizmasıyla yatırımları, istihdamı ve ihracatı artırmaz. Aksine avarız, mirî mubayaa, tağşiş, müsadere, narh, ihraç gümrük vergileriyle ithalatı artıran, üretim miktar ve kalitesini denetleyen, kronikleşen bütçe açıklarına rağmen anlaşılması güç paradoksal politikaları sürdüren bir sisteme sahiptir. Osmanlı paradoksal yapılarının en dikkat çekenleri; dış ticarete istisnalar dışında 1838'e dek sürdürülen ihraç yasaklı-ithal serbestili politika, pazarlık gücünün zirvesindeyken dahi sistemin temel unsuru kabul edilen kapitülasyon politikası ve 17-19. yüzyıllar arası ziraat ve bir kısım ticaret dışındaki iktisadî faaliyetlerde belirli zümrelerin teknelci hâkimiyetine tahsis edilen her türlü mal ve hizmet üretimidir (Genç, 2000: 55-58; Küçükkalay, 2007). Devletin ekonomiye narh, kârların belirlenmesi, üretim faktörlerinin kontrolü, müsadere gibi müdahaleleri de bunlara dâhildir. Genç'in Osmanlı iktisadî dünya görüşünü açıklayan provizyonizm, fiskalizm ve tradisyonalizmden oluşan üçlü teorik modeli, Osmanlı'nın çıkarları aleyhine aldığı bu ekonomik kararların anlaşılması açısından önemlidir (Küçükkalay, 2007). Osmanlı ekonomik sistemi, sayılan üç prensibin zaman, bölge ve sektörlere göre değişen oranlarda birleşimleriyle iktisadî hayatı yönlendirir (Genç, 2000: 48).

Provizyonizm (İaşe) İlkesi : Ekonomik etkinlik ve oluşturduğu mal ve hizmetlere üretici açısından bakıldığında mal ve hizmetin bolluğu ve kalitesinden önce kâr oranının yüksekliği hedeflenirken, tüketici açısından bolluk ve ucuzluk önemlidir. İaşe prensibi, iktisadi etkinliğe tüketici tarafından bakan anlayışın dayandırıldığı prensiptir ve Osmanlılar provizyonisttir. Toplumun yaşaması, sosyal düzenin korunup devletin tüm faaliyetlerinin aksamadan yürütülmesi amacıyla bu ilke, Osmanlı ekonomi politikasının en dikkate değer ilkesidir. Üretim ve ticarete sıkı bir müdahalecilik benimsenmiştir. İaşe ilkesine dayalı iktisat politikası, ihracatı kısıtlayıp ithalatı teşvik eder. Üretimin hedefi yurt içi ihtiyaçların karşılanmasıdır, ancak ihtiyaç fazlası ihraç edilebilir. Ülkede yeterli üretilmeyen ürünlerin temini gereği ithalatta sınırlama yoktur. Dış ticarete yabancılara tanınan kapitülasyonların nedeni de budur. Ekonomide verimliliğin düşük, ulaştırmanın zor ve pahalı, mevcut durumu değiştirme amaçlı müdahalelerin verimliliği artırmak yerine düşürücü etki yaptığı şartlarda, iktisadî faaliyete tüketici açısından bakan provizyonizmde iktisadî aktivitenin gayesi, insanların gereksinimlerinin karşılanmasıdır. Üretimi sağlanan hizmet ve malların “bolluğu, kalitesi ve ucuzluğunun sağlanması”, diğer bir deyişle “piyasada mal arzının mümkün olan en üst seviyede tutulması” asıl hedeftir. Bu hedefi gerçekleştirmek için Osmanlılar ziraatta mirî arazi sistemini uygulamış, ihracatı sınırlayıp ithalata yol vermiş, sınaî üretimde ise esnaf örgütlenmesini desteklemiştir. Zirai üretim öncelikle üretildiği bölgenin ihtiyacını karşılar, fazlası ülke içinde diğer bölgelere gönderilir. Üretim ve tüketim dengesini koruma amacıyla devlet, her mal ve hizmetin üretimini ayrı loncalar halinde örgütler (Genç, 2000: 41-44). Ana ihtiyaç maddelerinin darlığının önlenerek bolluk ekonomisinin teminata alınması, Sultanın en ciddi sorumluluklarından kabul edilir (İnalçık, 2018: 50). Provizyonizmin amacı, halkın memnuniyeti gibi gündelik siyasete bağlı hedefler değil, ekonominin işlerliğine süreklilik kazandırarak tebanın, ordunun, bürokrasinin, sarayın kıtlığa düşmeden yaşayıp varlığını sürdürmesini sağlamaktır. İslam’a göre teba, Allah’ın yöneticilere bir emaneti olduğundan, bu siyasetin gereği değil, halkın adalet içinde refahı da düşünülerek dinin emri olarak yapılır. Modelin en önemli ilkesi olan provizyonizm, iç pazarda mal arzını en üst düzeyde tutabilmek için ihracatı engelleyip, ithalatı serbest bırakır (Genç, 2000: 76).

Tradisyonalizm (Gelenekçilik) İlkesi: Gelenekçilik, sosyal ve iktisadî münasebetlerde zamanla oluşmuş dengeleri, eğilimleri mümkün olduğunca koruyup,

değişim eğilimini önleme ve değişim durumunda tekrar eski dengeye dönmek üzere değişimi kaldırma iradesinin hâkim olmasıdır (Genç, 2000:44-46). Genç, Osmanlıların zihinlerinde ilerleme, kötünden iyiye kademeli bir değişme fikrine yer olmadığını belirtir. Osmanlı düşüncesine göre dindeki gibi sosyo-ekonomik dünyada da tek olan hakikat yani vahye uyararak yerleştirilen gelenek ve tecrübelerle oluşan sistem muhafaza edilmelidir (Küçükkalay, 2007). Gelenekçilik ilkesinin arkasında iâşe ilkesi vardır. Ziraat, esnaflık ve ticarete iâşe ilkesi kaynaklı ayarlamaların hedefi, üretim-tüketim dengesinin sağlanmasıdır. Üretimdeki bir azalma veya tüketimdeki bir artma, minimal düzeyde olsa da ulaşım koşullarının yetersizliğiyle kıtlığa dönüşebilmektedir. Üretim sistemindeki denge bozulduğunda bunalım tehlikesi olduğundan, uzun süreli tecrübe ve adaptasyonlarla oluşan üretim ve istihdam yapısı değişimden korunur. Esnaf örgütlerinde işçi ve dükkân sayılarının sabitlenmesi, ziraatte işletme büyüklüklerinin belirli seviyede tutulması, zirai işletmeyi bırakıp şehre göçün yasaklanması gibi düzenlemeler, bu dengenin sürdürülmesini amaçlar. İktisadî politika prensibi olan gelenekçiliğin işlevi, bu düzenlemelerin değişmeden korunmasını sağlamaktır. Avrupa’da “denenmiş iyiler olan gelenekler korunmalıdır, değişme kötüdür” düşüncesi modern zamanların başında “değişmenin iyi, değişmemenin kötü olacağı” inancına dönüşmüştür. Osmanlı’da ise gelenek, hukukî yaptırım gücüne kavuşturulan kurallar bütünlüğüdür. Ekonomik hayatta gelenekten sapma olduğunda, değişmeyi kaldırıp eskiyi geri getirme iradesi hâkimdir (Genç, 2000: 44-46, 77, 78).

Fiskalizm (Gelircilik-Maliyecilik) İlkesi : Devletin iktisadî hayata dair tavrını belirleyip yönlendiren üçüncü ilke fiskalizm; hazinenin gelirlerini mümkün olduğunca en yüksek seviyeye çıkarmak ve eriştiği seviyenin altına inmesini önlemek anlamına gelir. Ana hedefi gelirleri artırmak olan fiskalizmde, bu hedefe ulaşılmadığında harcamalar kısılr. Devletin hazine gelirlerinin artırılması, ekonomide pazar ve para münasebetlerinin gelişimi ve devletin ekonomiye etki kuvvetiyle bağlantılıdır. Osmanlı dönemi Avrupası’nda pazar ilişkilerindeki genişlik ve hızlı büyüme, fiskalizme manevra ortamı sağlamış, Avrupa’da fiskalizm esneklik ve değişkenlik kazanmıştır. Osmanlı pazar ilişkilerinin hacmi düşük ve artış hızı da yavaş olduğundan Osmanlı fiskalizmi, dar sınırlarda katı ve değişmez nitelik kazanır (Genç, 2000: 46-48, 77-78). Fiskalizmde, sistemin yaşaması güçlü bir organizasyonun devamıyla mümkün olduğundan, devlet ve yetkililerinin iktisadî kaynaklar üzerinde kesin söz hakkı olduğu düşünülmektedir. Devlet ve temsilcilerinin, çok güçlü ve etkili olmasını

sağlayacak ayrıcalıklı kaynak tahsisi gerekliliği, Osmanlı fiskalizminin özüdür. Devlet ve temsilcilerine, görev süreleriyle sınırlı olarak reayaya/halka oranla astronomik düzeyde imkânlar verilir. Görev sonunda bu imkânların geri alınması, üst kademelere kaynak tahsisine dair meşruiyet temelini, sistemin sürdürülmesindeki işlevine bağlı olduğunu düşündürür (Genç, 2000: 65, 66). Kamu gelirini ekonomi dışı amaçlarla azamiye çıkarma çabası olan fiskalizm, temel ilkelerdendir. İmparatorluk ekonomisi ve ticaretinin örgütlenmesinde, merkezi hazinede mümkün olduğunca kıymetli maden (külçe, altın ve gümüş para) biriktirilmesi amaçlanır. Zenginliğin temel vasıtası askeri kuvvet olduğundan, fiskalizm askeri emperyalizmle bir arada, Osmanlı fetih devleti düşüncesinin temelidir. Çağdaş sistemlerin teşvik edici gücü kâr iken, İslami bir sistemde amaç insanların refahıdır (İnalçık, 2018: 45,46). Provizyonizm ve fiskalizm arasında sembiyotik bir ilişki vardır. Ülke ekonomisinin %80'i Osmanlı'nın en büyük vergi kaynağı ziraî ekonomiden oluşur. Âdem-i merkeziyetçi ziraî ekonomide ziraattan alınan vergiler, devletin en büyük malî yükü olan tımarlı sipahilerin finansmanını sağlar. Fiskalizmdeki masrafların azaltılması politikasının bu şekilde ülke geneline yayılmasıyla Devlet, vergi gelirleriyle kaynakları arasında ilişki kurarak bürokratik masraf ve formaliteden kurtulur. Tesis edilen yönetim sistemi, üretim ve gelirin maksimize edilmesi ve bölgelere atanan yöneticilerin merkezin eşitlik, adalet, reayaya zulmedilmemesi ilkeleri doğrultusunda görevini sürdürmesiyle ayakta durur (Küçükcalay, 2007).

Uygulamada, 19. yüzyılın başlarında provizyonizm ve fiskalizm bütün canlılığıyla işletilirken; sistemin üçüncü prensibi tradisyonizm reform döneminde hızla aşınmıştır. Osmanlı ıslahat faaliyetlerinde mükemmel olan eskiyi ihya düşüncesi egemenken, 18. yüzyıl sonlarından itibaren reform dönemi farklıdır (Küçükcalay, 2007). Osmanlılar anti-kapitalist bir zihniyete sahiptir (Genç, 2000: 72). Osmanlı iktisadî dünya görüşü, provizyonizm, fiskalizm ve gelenekçiliğe ek olarak eşitlikçi eğilimin hâkimiyeti, itidallilik ve hoşgörü ilkesiyle pekiştirilir. Dinin, Tanrı önündeki eşitlik akidesi sosyal ve iktisadî alana da yansır. Rekabet ve çatışma yerine, işbirliği ve dayanışma değerlerine öncelik tanınır. Osmanlı yönetimi birikimci ve gelişmeci değil, paylaşımcı ve refahı yaygınlaştırıcı yöntemi seçmiştir. Bütün bu değerlerin esas kaynağı İslam dininin değerler sistemidir (Genç, 2000: 66-70).

Geniş topraklara yayılan devlet yapısında esnekliğiyle Osmanlı maliyesi; fethedilen yerlerin mahalli geleneklerini değerlendirerek malî bütünleşmeyi sağlamıştır. Osmanlı

Devleti'nde özerk ve yarı özerk birimlerin çevrelediği güçlü merkezîyetçilik, siyasi ve ideolojik anlamdadır. İdari ve malî alanda geçerli merkezkaç (âdem-i merkezi) yönetim de merkezin kontrolündedir. Osmanlı bürokrasisinin temeli, malî bürokrasidir. Yenileşme devrine girilirken de hâkim sisteme dönüşme yoluna giren kapitalizm karşısında klasik sisteminin güçlülüğünü aksettirmesine rağmen, Osmanlı teşkilat ve müesseselerinin zaman içinde yaşlanarak esnekliklerini kayb ettikleri görülür. Osmanlı'nın ülkesi modern kapitalizmin nüfuz sahasına girerken bürokrasisi de Batılılaşma yolunda dönüşmeye başlamıştır (Tabakoğlu, 2016: 213, 214).

Osmanlı Mâlî Teşkilatı : Osmanlı Devleti'nin merkezî maliye teşkilâtı olup kuruluşu 14. yüzyıla kadar uzanan Bâb-ı Defterî, malî bürokrasinin merkezî kurumudur ve defterdar tarafından yönetilir. Devletin büyümesiyle gelişip kurumsallaşan Bâb-ı Defterî'de defterdar sayısı da artarken, Rumeli, Anadolu defterdarları haricinde eklenen Arap, Acem, şikk-ı sani, şikk-ı salis gibi yeni defterdarlarla iş bölümü sağlanır. Teşkilât geliştikçe defterdar yönetiminde “cizye muhasebesi, muhasebe-i evvel, maden mukataası, haremeyn muhasebesi ve mukataası, piyade ve süvari mukabelesi, mevkufat, mukataa-i evvel, gibi” pek çok gelir-gider kalemi oluşturulur. Oluşturulan kalemlerin temel işlevi, merkezî hazineye aktarılan gelirlerin kayda alınıp gerekli yerlere usule uygun harcanmasını sağlamaktır. Fakat Devletin tüm gelirlerinin merkezî hazinede toplanması mümkün değildir. Osmanlı'da devlet gelirlerinin tümüyle merkezî hazineye aktarılması yerine bazı gelirlerin mahallinde harcanması tercih edilir. Parasal ilişkilerin ve ulaşım imkânlarının sınırlı olduğu modern dönem öncesindeki tarım ekonomilerinde malî ve iktisadî ilişkiler çoğunlukla aynî değişim kaidesi üzerine inşa edildiğinden; Osmanlı Devleti de maliye teşkilâtını timar sistemi üzerine kurmuştur (Bölükbaşı, 2013: 1, 2). Osmanlı Devleti'nin malî teşkilatı, merkez maliyesi, timar sistemi, vakıflar ve loncalardan oluşur. Sistemde merkez maliyesinin payı bütçelerle belirlenirken, timar teşkilat ve yapısının oluşturulmasında sayımlardan yararlanılmıştır. Vakıflar ise, sayım ve devlet denetimine tabi olsa da özerk kurumlardır (Tabakoğlu, 2016: 213, 214).

Osmanlı Merkez Maliyesi ve Bütçeler : Osmanlı'da muhasebe sistemi “çift yanlı usul”e değil “çıkarma veya merdiven usulü”ne dayanır. Tespit edilen gelirlerden giderler çıkartılmakta, olumlu veya olumsuz fazlaya ulaşılmaktadır. Denklikten çok gelir fazlası sağlayıp beklenmeyen harcamaların finanse edilebilmesi ve gereksiz harcamalardan kaçınma anlayışı vardır. Osmanlı bütçeleri, 17. yüzyılda ülkenin

toplam malî gelirinin %24'ünü denetlemektedir. Sağlık, bayındırlık, diyanet, eğitim, vs. yatırımlarla işletmeleri hazineye para çıkışıyla değil, vakıflar, ocaklık gibi bazı mahsuplar ve vergi muafiyetleriyle yapıldığından, kamu yatırım harcamaları bütçelerde yer almaz. Osmanlı bütçelerinde, devletin timar ve vakıf sistemi dışında kalan nakdi harcamaları kaydedilir. Giderlerin % 70'ini bulabilen asker maaş ve tazminatları, harcamaların en mühimidir. Osmanlı gider siyasetinin diğer esası tahsis ilkesidir. Belli gelirler belli harcamalara tahsis edilir. Oysa çağdaş iktisadî-malî uygulamada tersine tahsisin yokluğu ilkesi vardır. Hazineye girmeden belli harcama alanına ayrılan gelirler olan mahsuplar bütçelerde önemli yer tutar. Arz yönlü iktisat gereği tahsis siyasetinin temel hedefi, üretim ve refahın azalmasını önlemektir. Harcama siyasetinin diğer ilkesi, giderlerin senesi gelirlerinden karşılanmasıdır. Beklenmedik giderler, normal hazine gelirleriyle değil yeni kaynak oluşturularak ödenir. 16. yüzyıl sonunda Osmanlı merkez maliyesinin harcama artış hızı, gelir artış hızından yüksektir (Tabakoğlu, 2016: 394-397).

Timar Sistemi : İmparatorluk ekonomisi ve maliyesi, esas olarak devletin toprak mülkiyetini elinde tutması ve zenginlik kaynağı olan tarımsal üretimi kontrol etmesine bağlıdır. (İnalçık, 2018: 52) Ülke topraklarından mülkiyeti kişilere ait olanlar mülk arazi; gelirleri cami, medrese, hastane, imarethane gibi topluma hizmet veren kuruluşların masraflarına ayrılanlar vakıf arazi ve devletin olanlar da mirî arazi olarak tanımlanır. Mirî araziler; hizmetleri mukabili devlet adamlarına tahsis edilir. Toprağın mülkiyeti devlete, tasarruf hakkı köylüye, üreticinin devlete vermesi gereken vergi dirlik sahibine aittir. Böylece devlet hazinesinden memur ve sipahi maaşları için para çıkmaz. Yıllık gelir 20.000 akçeyi aşmıyorsa timar olarak adlandırılır (İnalçık ve Quataert (Ed.), 2004: 145-161). Hz. Peygamber (sav) dönemindeki ikta uygulaması, Selçuklu ve Osmanlı'da timar sistemi olarak devam eder (Tabakoğlu, 2016: 240). Zirai temelli Osmanlı ekonomisinin esası olan timar sistemi, tarım teknolojisi gelişmese de, yüksek zirai üretim için gerekli ortamı sağlar. Osmanlı Devleti zirai topraklarda devlet (mirî) mülkiyeti esasına dayalı tespit edilen optimum toprak büyüklüklerinin bozulmamasına özen gösterir (Tabakoğlu, 2016: 416-418). Timar sisteminin esasında, vergi gelirlerinin devlet adına çalışan vazifelilere hizmet bedeli karşılığı tahsisi vardır. Dönemin şartları verginin toplanıp nakde dönüştürülmesini ve merkezî hazineye nakledilmesini zorlaştırdığından, vergi gelirlerinin büyüklüğüyle hizmetlerin mahiyetine uygun olarak “zeamet, has ve timar” kategorileri oluşturulmuştur. Zeamet

ve timarlar hizmet bedelleri karşılığında vazifeli kişilere tahsis edilirken, hasların büyük kısmı devlet merkez maliyesinin temel gelir kaynağı olarak masraflarına ayrılır. Ayrıca cizye, avârız ve tarım dışı mukataaların gelirleri merkezî hazineye aktarılır (Bölükbaşı, 2013: 2). Selçuklu dönemindeki ikta sisteminin devamı olan timarın esası; devletin soyut mülkiyetindeki toprakların, maaşlarını timar gelirlerinden bizzat alan devlet memuru sipahilerin (eyalet askerleri) gözetiminde, kullanım hakkına sahip köylülerce işletilmesidir. Timar, geniş manasıyla, “geçimlerini sağlamak veya hizmetlerine ait harcamaları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara muayyen bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsil yetkisiyle birlikte tahsis edilmiş, çoğunluğu toprak olan vergi kaynakları”dır. Osmanlı Devleti, askeri, idari ve sosyal görevleri için maaş ödemek durumunda olduğu kişilere has, zeamet ve timar şeklinde dirlikler tahsis etmektedir. Has ve zeamet gelirleri padişaha veya yüksek rütbeli devlet memurlarına verilirken, timarlar, beratla sipahilere (eyalet askerleri) tahsis edilir. Devlet, ziraatten alacağı vergiyi, kendisi araya girmeden, doğrudan çoğunluğu asker olan timar sahiplerine bırakır. 16. yüzyılda timarın malî sistemdeki payı %37 iken, ekonominin nakdileşmesine paralel olarak zamanla azalır (Tabakoğlu, 2016:416-418).

Vakıf Sistemi : Ülkenin eğitim, sağlık, sosyal yardım, diyanet ve bayındırlık yatırımlarını yürüten vakıf sistemi, malî sistemin üçüncü alt ögesi ve sosyal güvenliğin temel kurumudur. Vakfın esası; bir malı Allah’ın mülkü olarak ferdi mülkiyetten çıkararak, bazı mal ve hizmetlerin finanse edilmesi için insanların faydalanmasına sunmaktır. İslami vakıf sistemi en olgunlaşmış biçimini Osmanlı uygulamalarında bulur. Osmanlı’da vakıflar, modern devletin temel fonksiyonu olan kamu hizmetlerini; sosyal güvenlik, eğitim, sağlık ve bayındırlık faaliyetlerini yürütür. Bu hizmetler hazine yerine bazı vergi muafiyetleri ve vakıflar aracılığıyla finanse edilir. Vakıf sisteminde finanse eden (asl-ı evkaf denen, bina, arazi, nakit para vs.) ve edilen (müessesat-ı hayriye denen eğitim, din, bayındırlık, sağlık, sosyal yardım kurumları) olmak üzere iki unsur vardır. Finanse eden mallar (taşınır ve taşınmaz), esnaf ve zirai üreticilere iş sahaları teşkil eden, iktisadî ve sosyal hayatın esasları olan han, dükkân, çarşı, hamam, zirai topraklar gibi taşınmazlardır. Han, hamam, çarşı, zirai topraklar gibi taşınmazların gelirleriyle hayır kurumları olan cami, medrese, zaviye, hastahane, kervansaray gibi eğitim, din, bayındırlık, sağlık ve sosyal yardım kurumları ile sosyal güvenlik sistemi finanse edilir (Tabakoğlu, 2016: 444, 445). “Hayır” kavramından türeyip toplumsal ve ekonomik bütünleyicilik işlevini üstlenen vakıfların, servetin

toplumda yeniden paylaşımındaki rolü önemlidir. Seçkinler elindeki servetin önemli bölümü hayır amaçlı vakıflara aktarılmaktadır (İnalçık, 2018: 51). Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nde tüm sistem İslam Medeniyet Tasavvuru'nun değerler sisteminin hayata yansması şeklinde biçimlenmiştir.

Lonca Teşkilatı: Ahî teşkilâtı, Ahî Evran Şeyh Nasîruddin Mahmud'un fütüvvet anlayışıyla Anadolu'da teşkilâtlandığı örgütlenmedir. Anadolu'da yerleşik hayata geçen Türkler'in bölgedeki Rum ve Ermeni esnaflarca dışlanmaları nedeniyle Türk esnaf ve sanatkârlarının kendi içlerinde birleşmeleriyle doğar. Ahîlik; 13. yüzyılda kurulan, belirli ilke ve kurallar çerçevesinde gelişen esnaf ve zanaatkârlar topluluğudur. Bizans topraklarını ele geçiren Selçukluların düzeni sağlamasını destekleyen Ahî Teşkilatı, Osmanlı Devleti'nin kurulmasında da etkindir. Osmanlı Devleti'nde değişen iktisadî yapı, sermaye birikimi, sınırların genişlemesi, Müslüman olmayan azınlıkların Osmanlı ticaretine katılması ve artan talepleriyle yetersiz kalan Türk Ahîlik Teşkilatı, yeni özellikler kazanarak yerini Lonca Teşkilatı'na bırakmıştır. Aynı meslek mensubu kişilerin bir şeyh ve pir'in denetiminde bir arada çalıştıkları loncalar, esnaf arasında dayanışmayı sağlamak amaçlı kurulan devlet denetimindeki organizasyonlardır. İstanbul'un fethi sonrası 15.yüzyılda kurumlaşan lonca teşkilatı, Osmanlı ekonomisinin temel yapıtaşını oluşturur. Ahîlik Teşkilatı, Müslümanlardan oluşurken, lonca teşkilatında gayrimüslimler de bulunur. Mesleğe sadakat, gelenek ve göreneklere bağlılık gibi ahlâki kuralların geçerli olduğu loncalarda, kararlara uymayanlara para cezası, loncadan çıkarılma, sanattan alıkonulma gibi cezalar uygulanır. Lonca Teşkilatı'nda, örgütlenmeye girerken Ahî Teşkilatı'nın koyduğu mesleğe giriş engelleri kaldırılmıştır, bir din ya da tarikata mensubiyet şartı aranmaz (Akbaş, Bozkurt ve Yazıcı, 2018: 168-175). Lonca Teşkilatı, üretim ve piyasa koşullarını düzenleyip, üyelerini korur (Yazıcı, 1996: 158-160). Amaç, "Osmanlı Devleti"nin iktisadî görüşü gereği çatışma ve rekabetin önlenmesidir (Akbaş, Bozkurt ve Yazıcı, 2018: 175-176). Loncalar ticari hayatta İslami ilkeleri uyguladığından, Osmanlı ticari anlayışında "serbest rekabet, gerektiğinden fazla kazanç, spekülasyon vb" yerine "toplumsal dayanışma ve yardımlaşma" ön plandadır. Avrupa ürünlerinin ülkeye girişi ve kapitülasyonlarla "lonca teşkilatları" sarsılır (Demirci, 2003: 142). 19. yüzyıl sanayi devrimi sonrası Batı ürünleriyle rekabet edemez. Osmanlı ekonomisinin gördüğü zarar, fiyat artışının da etkisiyle esnafları olumsuz etkilediğinden, gedikler kaldırılarak esnaflar şirkete dönüşmeye teşvik edilir (Akbaş, Bozkurt ve Yazıcı, 2018:

191-192). İlk olarak zorunlu gıdalar haricinde kalan esnaf tekelleri 1764'te lağvedilir (Bayram, 2012: 110). Tanzimat Fermanı ve Avrupa devletleriyle yapılan ticaret anlaşmaları sonrası, tekelciliğin sanayi ve ticarete gelişime engel olduğu gerekçesiyle, 17 Haziran 1861'de Abdülmecit'in fermanıyla ticaretteki gedik kuralları kaldırılır (Akbaş, Bozkurt ve Yazıcı, 2018: 196).

2.1.2. Osmanlı Devleti'nin 19.Yüzyılın Modern Bankaları Öncesinde Finansman İhtiyacını Karşılama Yöntem, Kurum ve Uygulamaları

12. ve 13. yüzyılda Doğu Akdeniz'de İslam Hukukuna dayalı gelişen ileri kredi ve finans kurumları, Avrupa'dakilere göre daha iyi durumdadır (Pamuk, 2017: 74). Ticaret finansmanında Avrupa'daki kredi araçları ve modern bankacılık olmasa da, İslam hukuk sistemi mâlî finansmana çözüm getirmiştir (Bulunur, 2013: 270-272, 277, 278). 19. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nde finansman ihtiyacı dönemin özgün kurum ve yöntemleriyle karşılanır. Modern bankacılık ise 19. yüzyılda devletin artmakta olan dış finansman gereksiniminin karşılanması amacıyla Galata bankerlerinin önderliğinde kurulur (Uluyol, 2019). Bu bölümde Osmanlı döneminde bankaların kurulması öncesi finansman ihtiyacını karşılayan sarraflar, para vakıfları, lonca sandıkları gibi yöntem, kurum ve uygulamalara değinilmiştir.

19. yüzyıl öncesi bankacılık ve finansman muameleleri Osmanlıların özgün kurumlarına ek olarak, sarraflar ve bankerler tarafından gerçekleştirilir (Uluyol, 2019). Bankerler, Avrupa'da yüksek öğrenim görüp 1850'lerden itibaren her türlü finansal işlem ve dış borç komisyonculuğunda itibar kazanır (Pamuk, 2008: 13,14). Ticari hayata hâkim Ermeni, Yahudi ve Rum azınlıklar bankerlik işini zamanla bankacılığa dönüştürür. Modern bankacılık gelişene dek devlete, esnaf ve tüccara ait banka ve borç verme işlemlerini yürüten Galata bankerleri, kurumsal bir banka olmadığından yüksek kârlar ederler (Apak ve Tay, 2012: 66, 67). Devletin ve seçkinlerin nüfuz alanı dışındaki ana kredi kaynağı bankerler tefecilik mertebesinde pahalıdır (Eldem, 1999: 17, 18). Osmanlı Devleti'nin kısa vadeli kredi ihtiyacı için "Bank-ı Osmanî-i Şâhâne" sonrası da, bankerlerden borçlanma sürer. Dış borçlanma süreciyle Zarifi, Kamando, Baltazzi, vb. Galata bankerleri yabancı ortaklarıyla, ana faaliyet alanı Devletin borçlanma ihtiyacı olan bankalar kurarlar. 1872'ye kadar "Şirketi Maliye-i Osmaniye Bankası, Şirketi Umumiye-i Osmaniye Bankası, Avusturya Osmanlı Bankası,

Avusturya Türk Bankası, İtibar-ı Umumi Osmani Şirketi, Kambiyo ve Esham Şirketi Umumiyesi (1872), İkinci İstanbul Bankası” vb bankalar kurulumu (Coşar, 2009).

Osmanlılar, 19. yüzyıla kadar modern finans kurumları yerine para vakıflarıyla finans ihtiyacını karşılar (Bulut, 2017: 51). 16.yüzyılın Şeyhülislam Ebussud Efendi gibi kanun yorumcuları faizi kabul etmez, farklı yöntemlerle yasallaştırılıp tefecilik boyutu altında tutulmasını sağlar. 16.yüzyıl ortasından itibaren kentsel merkezlerde çoğalan ve bankacılığa yaklaşan kurumlar olan nakit para vakıfları, sermayenin verimsiz alanlara kaymasına çözüm getirir (Eldem, 1999: 17-19). Gelir fazlası tasarrufların ekonominin hizmetine sunulması yöntemi olarak bu vakıflarda (Bulut, 2017: 51), vakıf paralar % 15’i geçmeyen bir faizle işletilerek gelir temin edilir (Ülker ve Toraman, 2012: 70; Uluyol, 2019). Kredi maliyetlerinin belirlenip piyasa istikrarının sağlanmasında önemli fonksiyonlarıyla para vakıfları, devletin en önemli finansal kurumlarıdır (Uluyol, 2019). Kredi işlemlerini kurumsallaştıran bu vakıflarda para, faizsiz ödünç verme (karz-ı hasen), kâr-zarar veya emek-sermaye ortaklığı, vakfin parasıyla peşin alınan malları satarak kâr elde edilmesi şeklinde yöntemlerle kullanılır (Bulut, 2017: 52).

Ticaretin bel kemiği ahîlik sisteminde, orta sandık uygulamasıyla sermaye kaynağına ihtiyacı olan esnafa sandıkta birikmiş paralardan verilirken geri ödemesi kâr/zarar ortaklığı biçiminde yapılır. Dayanışma teşvik edilip orta sandığıyla sürdürülen yardımlaşma bankacılık sistemine ihtiyacı 19. yüzyıla kadar geciktirir. Varlıklarını çeşitli sandıklarla sürdüren loncalar, üyeleri sadece Müslüman olan ahîlikten farklı olarak, İstanbul’un fethi sonrası gayrimüslim azınlıkların da dâhil olduğu bir mesleki esnaf örgütüdür. Esnaf sandığı, esnaf vakfı, esnaf kesesi denen yardım sandıklarında toplanan paralarla, lonca giderleri, maddi durumu kötü veya hasta esnafıya, evlenmek isteyenlere ve yoksul cenazelerinin kaldırılmasına kullanılan yardımlar karşılanır. Yardım sandıklarına bağışlanan para, işini geliştirmek arzusunda olan ya da ihtiyaç sahibi esnafa borç verilirken, karşılığında alınan % 1 oranındaki nema hayır işlerinde kullanılır (Uluyol, 2019).

Görüldüğü üzere İslam Medeniyet Tasavvuru’nun ilkeleri doğrultusunda şekillenen Osmanlı iktisadi görüşü ve mâlî sisteminde tüm kararlar, toplumsal refahın sağlanmasını ve sürdürülmesini hedeflemektedir. İslami ilkelerden doğan dayanışmayı teşvik eden toplumsal kurumlarla 19.yüzyıla dek banka kurumuna gerek duyulmaz.

2.1.3. Modern Avrupa Devletleri'nin İktisadî Yönelimi ve Bunun Sonucu Olarak Klâsik Osmanlı Mâlî Yapısının Sorunları

Osmanlı Devleti ile Avrupa Devletlerinin iktisadî görüşleri ve dayandıkları ilkelerin incelenmesi, Osmanlı ekonomisindeki bozulmaların anlaşılması açısından gereklidir. Bu nedenle bu bölümde banka ihtiyacına sebep olan süreçlerle, sanayi devrimi ve modern iktisadî büyüme karşısında Osmanlı Devleti'nin durumunun anlaşılması için Avrupa'da yaşanan gelişmelere ve bu gelişmeler sonucu Osmanlı İktisadi sisteminde yaşanan sorunlara yer verilmiştir.

Kapitalizm, birkaç yüzyılda burjuvazinin oluşumu, ulusallık ve modern devletin biçimlenmesi, uluslararası ticaret ve egemenliğin dünyada genişlemesi, ulaşım ve taşımacılıkta teknik gelişmeler, yeni üretim yöntemleri ve zihniyetlerin çıkması gibi süreçlerle gelişir. Gelişmenin birinci safhasında 16.yüzyılda Amerika'nın keşfi ve yağmalanması, ikinci safhasında 17. yüzyılda burjuvazinin ortaya çıkışı belirleyicidir (Beaud, 2003: 17, 18). Klâsik dönem Batı zihniyetinin belirleyicisi ve feodal sistemin esası olan Hristiyanlığın kapitalizmi engelleyici özellikleri, Rönesans ve Hristiyanlığı rasyonalleştiren Reform hareketleriyle değiştirilir. Kapitalizm tarihi, bir anlamda Hristiyanlıktan sapma ve yerini alan ideolojilerin kültürde yer edinme tarihidir (Tabakoğlu, 2014). Modern kapitalistlerin ataları tüccarlar ve ticaret yöntemleri, 14. ve 15. yüzyılda başka değerler üzerine kurulu Hristiyan kentlerin çöküşüyle ortaya çıkar. Ticaretten doğan yeni bir sınıf olarak "savaşçı ve aydın aristokrasi"nin yerini alan burjuvaziyle, "üretim ve servetin güç aracına dönüştüğü" bir toplum biçimi olan "sanayi uygarlığı", beş yüzyılda gelişir. Bu gelişimin aşamaları; Hristiyan kentlerini yok eden Rönesans, iş hayatında kâr etmeyi baş erdem sayıp Hristiyanlara bankacılık yapma izni veren Protestanlık ve aristokrasinin gücünü Fransız burjuvazisine aktaran 1789 devrimidir (Ragon, 2010: 17).

15. yüzyıl ortalarında denizciliğin gelişimi, Amerika'nın keşfi, Afrika'nın güneyinden Hindistan'a ulaşılması gibi gelişmelerle Akdeniz limanlarındaki üstünlük, Atlantik'teki yeni deniz yollarına geçer. Artan ticaret hacmiyle kârlar sermaye birikimini hızlandırırken, kârların Fransa ve İngiltere'de üretime yöneltilmesi sanayileşmeyi hazırlar. İslam dünyasındaki bilimsel gelişimin etkisiyle Luther ve Calvin gibi Hristiyan bilim adamları, kilise yönetiminin engelleyici gücünü yıkan Reform sürecini başlatır. Çalışıp kazanma ve artan kazancın sermayeye

dönüştürülmesi gereğini vurgulayan, faizin belli oranda alınıp verilebileceğini ileri sürerek kilise öğretilerine karşı çıkan Calvin'in düşüncesi, Fransa, İsviçre, Hollanda, İskoçya, İngiltere ve Amerika'da taraftar bulur. Calvinistlik ve Protestanlık sanayileşmeyi hızlandırırken, Aristo ve Hristiyanlık öğretileriyle şekillenen Orta Çağ düşüncesini yıkar. Batı ortaçağında toplum hayatını statikleştiren Kilise ve feodal yönetim kuralları etkinliğini kaybedip bilimsel gelişmeler hızlanırken, kapitalizmin ilk aşaması olan ticari kapitalizm ve doktrini merkantilizm doğar. Ticari kapitalizm, 15. yüzyıl ortasından 18. yüzyılın ortasına kadar Batı Avrupa ülkelerinde uygulanan iktisadi sistemdir (Aydemir ve Güneş, 2016). 1450-1750 yılları arası Batı Avrupa'da merkantilist politikanın amacı; devleti zenginleştirip güçlendirmek, ülkeye değerli maden akışını arttırmak, bunun için gerekli önlem ve koşulları sağlamaktır. Ortaçağın ekonomik düşüncelerine tepki olan Merkantilizm, Rönesans ve Reform hareketlerinin Batı Avrupa'da başlattığı uyanışın politik ve ekonomik alandaki yansımasıdır [1]. 17. ve 18.yüzyıl Avrupa aydınlanma çağında, modern kapitalizmin zihni temelleri atılıp Hristiyanlığa karşı aklın üstünlüğü vurgulanır. Tabii düzen topluma model alınıp, Tanrı inancının yerini insan merkezli anlayış olan hümanizm alır. Feodalitenin yıkılan değerler sistemi yerine yeni değerler sisteminin esası; toplumun tabiat örneğinde yeniden teşkilatlanması, "büyük balık küçük balığı yutar" olgusunun içtimaî kanun olmasıdır. İktisada yansıması da kapitalizme hâkim olan serbest rekabet zihniyetidir. Kapitalizmin ideal insan tipinin temel sâiki ferdî menfaat ve somut şekli modern kapitalizmi oluşturan burjuvadır. Yahudiliğin etkisindeki protestan veya laik burjuva ahlâkının temeli "bu dünyada başarılı olan öbür dünyada da başarılı olur" fikridir (Tabakoğlu, 2014).

19. yüzyılda güçlenen kapitalist toplumun temeli ticaretin gelişip sanayinin ilerlemesidir. Bunu "ortaçağ şehirlerinin ticaret şehirlerinin gücü karşısında çökmesi ve şehir proleteriyasının doğuşu" şeklinde iki felaket izler. Burjuvazinin kârlılık ilkesi ilk andan itibaren toplumun dengesini alt üst eder. Fabrikalar ve proleterya şehirlere yığılır. Yeni uygarlığın ibadet mekânları borsalar, bankalar ve ticaret odalarıdır ve buralarda tanrı paradır. Ortaçağ şehirlerinin yerini alan burjuva toplumunun düz ticaret kentlerinde kârlılığın ardından en önemli mesele ulaşımın. Ticaret kentlerinde yapılan geniş düz yollar, 19.yüzyılda eski şehirleri alt üst edip yerleşim bölgelerini, yeşil alanları ve şehir sanatını dolaşıma feda eder (Ragon, 2010: 17-19). Liberaller, devletin ekonomik ilişkilere hiç müdahale etmemesi gerektiğini savunur. Sanayi devriminden

doğan teori; insanları Fransa’da şiddetle bir vuruşta, İngiltere’de fark edilemeyecek bir evrimle toplumun eski formlarını parçalayıp yerine yeni ve uygun örgüt formlarını koymaya yöneltir (Benevelo, 1981: 19-21). Banka kurumları da bunlardan biridir.

Ticarî kapitalizmle sağlanan birikimin 19. yüzyıl başlarında sanayiye yönlendirilmesiyle gerçekleşen sanayi devrimi, protestan bir ülke olan İngiltere’de başlar (Tabakoğlu, 2014). 18. yüzyıl ikinci yarısından 19. yüzyıl ikinci yarısına kadar İngiltere ve takiben tüm Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya’yı tesirine alan sanayi devrimi; küresel etkisiyle toplumsal yaşamı kökten değiştirir. Teknolojik alanda başlayan değişimler ekonomik ve sosyal alanlara yayılıp, tarım toplumlarını dinamik sanayi toplumlarına dönüştürür. Sanayi Devriminin en önemli sebepleri; üretim araçlarındaki teknik gelişmeler, su yolu ve demiryolu gibi ulaşımdaki gelişmeler; kapitalist yaklaşımla sermaye birikimi ve artan emek arzının oluşturduğu değişimlerdir. Sanayi devrimiyle üretim kültür ve teknolojisindeki değişiklikler, toplumları yeniden yapılandırır. Batıda ihracatın sanayi ürünlerine kayması, parayı elinde tutan “ticaret ve sanayi burjuvazisi” ni doğurur. Kapitalizmle birlikte oluşan milliyetçilik ve işçi sınıfı bazı sorunlar getirirken, sanayi devrimiyle Avrupa’nın hammadde ve pazar ihtiyacı artar (Yalçın, 2012). Modern kapitalizmin hâkim sistem olmasının belirlediği sanayileşme dönemi, aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin 18. yüzyıl sonlarında başlayan yenileşme dönemidir (Tabakoğlu, 2014).

19. yüzyılda; Küçük Kaynarca Antlaşması’ndan (1774) itibaren toprak kayıplarıyla Osmanlı sınırlarının küçülmesi, ABD’nin kuruluşuyla (1776) genişleyen sosyo-ekonomik piyasalar, Fransız İhtilaliyle (1789) siyasi yönetim felsefesindeki değişim, Sanayi Devrimiyle 18-19. yüzyılda biriken küresel sermaye gibi temel kırılmaların etkisiyle Osmanlı Devleti; dünyada belirleyici vasfını yitirir. Osmanlı devlet ekonomisi ve dış ticareti, yabancı devletlerin çıkarına yönelik dizayn sürecine girer (Buluttekin, 2014). Tarihi süreçte dünyada yaşanan değişimler Osmanlı mâlî yapısında zorlayıcı etkilere neden olur. Bu bölümde dünyada yaşanan değişimler paralelinde Osmanlı mâlî yapısında yaşanan sorunlara yer verilmiştir. Yeni deniz yollarının keşfi ile deniz ticareti, yeni teknolojinin gelişimi ve savaşlardaki etkisi, uzun süreli savaşlar ve düzenli ordu ihtiyacı, Amerika’nın keşfine bağlı para hareketleri ve para ekonomisi, kapitülasyonlar, Sanayi Devrimi, timar sisteminde bozulma, bütün bu değişimlere bağlı oluşan bütçe açıkları ve borçlanma olarak sıralanabilecek bu sorunlara aşağıda kısaca değinilmiştir.

Batı'nın Osmanlı Devleti'ni devreden çıkarıp doğrudan Doğu'ya ulaşma ihtiyacı, 15.yüzyıl sonu deniz keşifleri ve Amerika'nın keşfi gibi değişimlerle dünya ticareti, 16.yüzyıl sonlarında Akdeniz'den okyanuslara kayar. Osmanlı'nın dünya ticaretinden aldığı pay azalır, yerli sanayiye dış rakipler çıkar ve Osmanlı sistemini dönüşüme zorlar. Amerika'nın keşfiyle dünya ekonomisi nakdileşirken klâsik Osmanlı timar düzenini etkisizleştirmiştir (Tabakoğlu, 2016: 488, 490, 492-494). 16.yüzyılda Akdeniz ticaretine hâkim ve dünya ticaretinde belirleyici olan Osmanlı Devleti, 1571 İnebahtı Savaşı sonrası İngilizlerin ve Hollandalıların Akdeniz'de etkinleşmesiyle (1580-1590) bölgesel güce dönüşür. Akdeniz'de güçlü bir filo bulundurma zorunluluğu Osmanlı maliyesinin yükünü ağırlaştırır, 1590 itibariyle hazine muazzam açık vermeye başlar (İnalçık ve Quataert (Ed.), 2004: 538-542). 17. yüzyıl sonlarından itibaren uzun süren savaşlar da, Osmanlı maliyesini etkiler (Aşçı, 2007: 12). Devrin yeni silah ve tabya usulleri talimli ordu ihtiyacını artırırken, yükselen idari ve askeri harcamalar devletlerin eski vergi usulleri ve maliye teşkilatlarını değiştirmesini gerektirir (Tabakoğlu, 2016: 488). Osmanlı Devleti'nde de sürekli büyük ordu besleme zarureti ve 17. yüzyıl sonundaki savaşlar devamlı bütçe açığı oluşturur (Pamuk, 2008: 97). Savaşlarda açık veren devletin 16. yüzyılda başlayan mâlî bunalımı derinleşir, bütçe açıkları kronikleşir (Sakal ve Gölçek, 2017). Bütçe açıkları 18. ve 19. yüzyıllarda giderek büyür. Savaşlar, bütçe açıkları ve finansman yöntemlerinin birikimli etkisi, devlet maliyesi ve ekonomisinde baskılara neden olur (Pamuk, 2008: 97). Devlet, gelir ve giderleri önceden bilip ayarlamak için yeni kurumlarla maliyede merkezileşmeye gitmek durumundadır (Aşçı, 2007: 13).

Amerika'nın keşfiyle piyasaya giren altın ve gümüş gibi değerli madenler, satın alım gücünü destekleyip talebi yükselterek fiyatları artırır. Gümüş bollaşırken, Osmanlı ülkesinde yabancı para hâkimiyeti başlar. Batı'da fiyatlarda ve satın alma gücündeki yükselme; para temininde zorlanan Osmanlı ülkesinde para darlığını artırıp 1683 sonrası ekonomideki nakdileşmeyi güçlendirir. Batı Avrupa ülkeleri bu safhada Amerika'nın sağladığı imkânlarla, hammadde alımı ve mamul madde satımına dayalı ticari emperyalizm yani merkantilizm siyasetine yönelir. Merkantilizmle Avrupa'nın artan hammadde talebi Osmanlı ülkesine yönelip sanayisini olumsuz etkiler (Tabakoğlu, 2016: 489, 490, 498, 506). Amerika'nın ucuz kaynaklarıyla Atlantik ekonomisinin yükselmesi, Avrupa'nın saldırgan merkantalist politikaları, 18.yüzyılda Avrupa'da imalat ve ulaştırma maliyetinin düşmesi vb etkenler Osmanlı ile ticareti

büyütüp para sistemini çökertir ve Osmanlı dış ticaretinin dünya ekonomisindeki ağırlığını azaltır (İnalçık ve Quataert (Ed.), 2004: 538-542).

Ekonomideki en büyük sıkıntı, kapitülasyonların varlığıdır. Osmanlı Devleti; 1740'tan itibaren sürekli hale gelen, düşük gümrük vergisine bağlı kapitülasyonlarla ekonomide bolluğu amaçlar. Yabancılara verilen ticari ayrıcalıklar, sonrasında malî bunalım nedeni olur. Klâsik dönemde ülkedeki ticaretin gelişmesi ve mal bolluğu amacıyla verilen kapitülasyonlar; 19. yüzyılda Osmanlı ekonomisinde ağır çöküntüye neden olur. Kapitülasyon politikalarıyla; transit dış ticaretten alınan gümrüklerle hazineye katkı sağlanıp, ticaretin Akdeniz havzasında tutulmasına çalışılmıştır (Sakal ve Gölçek, 2017). Osmanlı Devleti'nde ilk kapitülasyonlar "sınırlı ayrıcalıklar dönemi"; ikincisi Kanuni Süleyman tarafından 1535'de Fransa'ya tanınan ve sonrasındaki padişahlarla döneminde yenilenerek 1740'a kadar süren "geniş kapsamlı kapitülasyonlar dönemi"; 1740'dan Lozan Antlaşması (1723) ile feshedilmelerine dek "sürekli kapitülasyonlar dönemi" olarak üç dönem vardır (Pamir, 2002: 85-86). 17. yüzyıldan itibaren kapitülasyonlar artık verilmek "zorunda" bırakılan ayrıcalıklardır (Türkmen, 1995: 334).

Sanayi devrimi safhasındaki Batı kapitalizmi karşısında enerjisini kaybeden Osmanlı ekonomisi, kapitalizmin etkisine girer (Tabakoğlu, 2016: 458). Sanayi Devrimi, hammadde, bol gıda ve mamul mallarına yeni pazar arayışındaki Batı Avrupa ülkelerini 19. yüzyıl ikinci çeyreğinde sanayileşemeyen ülkelere yöneltir (Pamuk Ş., 2008: 4). 1830'larda sanayinin kârlarıyla Avrupa, 19.yüzyıl ortasında dünyanın bankasıdır. 1873-1896 buhranında sanayileşmiş milletlerin sermaye ihtiyacı azalırken, sanayileşmemiş olanlar artan ithalatlarını dıştan sermaye teminiyle dahi ödeyemez (İnalçık ve Quataert (Ed.), 2004:897). 1820'lerde birinci sanayi devrimini tamamlayan "İngiltere", 19.asırda dünyanın en büyük üreticisi, yeni düzenin hegemonik devletidir (Beaud, 2003:123). Sanayi devrimini korumacı politikalarla sürdüren Avrupa ülkeleri, İngiliz mallarının pazarlarına girişini engeller. İngiltere, 1820-1840 yılları arası Latin Amerika'dan Çin'e yerel iktidarlarla serbest ticaret anlaşmaları yaparak, tekstil ürünleriyle Osmanlı vb çevre ülkelerin iç pazarını ele geçirir. Osmanlı anlaşmalarla serbest ticarete zorlanır, açık pazara dönüşür ve sanayisi tasfiye olur (Eşiyok, 2010).

Mâlî bunalımın hissedildiği 16. yüzyılın yarısında kamu harcamaları artar, Osmanlı tarım ve toprak rejimi olumsuz etkilenir. Klâsik manâda ordunun finansman imkânı

yoktur, modern bir ordunun finansmanı içinse toprak sistemine müdahale edilip esaslı değişimler yapılmalıdır (Sakal ve Gölçek, 2017). 17. yüzyıldaki malî kapitalizmden sanayi kapitalizmine geçiş gibi değişimler paralelinde timar sistemi, dünyanın yeni iktisadî dengelerinde önemini kaybeder, merkezi para ekonomisine bağlanıp iltizamlaşır. Timarların iltizama verilmesi zirai işletmeleri verimsizleştirir, 1696'da malikâne sistemi getirilir (Tabakoğlu, 2016: 506, 507). İltizam yaygınlaşıp toprak mülkiyeti özelleştikçe, ekonominin ve devlet maliyesinin kontrolü zorlaşır. Sistemin çözülmesiyle, timar sistemine ilişkin düzeltme ve ıslahat çalışmaları görülür. 1726'da fermanla sancak ya da vilayetin timar topraklarını ellerinde tutan yerli ağalarının vali yapılmasıyla güçlü bir ayanlar sınıfı doğar. Avrupa ile artan ticaretten ekonomik pay almak için ayanların yönetsel teşkilat yapılmasıyla, devletin adli, mali ve idari nizamı zarar görür. Malî bunalımın diğer sebebi, malî yapının işleyişindeki aksaklıklardır (Sakal ve Gölçek, 2017). Devlet bütçesi tek elden yönetilmemekte, farklı ihtiyaçlara farklı bütçeler tahsis edilmektedir. Devletin asıl hazinesi “Hazine-i âmire” nin yanında, sarayın ve padişahın masraflarıyla ilgilenen “iç hazine (Enderun hazinesi) ve ceb-i hümayun hazinesi” ile darüssaade ağalarının denetimindeki “Haremeyn evkafı hazinesi” bulunmaktadır. 1793'ten itibaren “irad-ı cedid” hazinesiyle “tersane” ve “zahire hazineleri” eklenir (Özilhan, 2020: 61). Devlet finansmanı, savaş ganimetleri gibi belirli olmayan gelirlerle, belirli olmayan harcamalar arasında düzenlendiğinden, “Tanzimat Fermanı”na kadar “Osmanlı Devleti”nde muntazam bütçeler yoktur. Bu durum mali sistemi intizamsızlığa sürüklerken bütçedeki açıkların da büyümesine neden olur (Sakal ve Gölçek, 2017).

16.yüzyıldan itibaren kısa vadeli kredi alınan sarrafların kredi kapasiteleri, 18.yüzyılın sonlarında devletin artan gereksinimlerini karşılayamaz. Devlet ödünç alınan fonları kendi gelir kaynaklarıyla ilişkilendirerek uzun vadeli borçlanmaya gider. İtibar meselesi olarak görüldüğünden başlangıçta dış borçlanmaya gidilmez, bütçe açıkları iltizamla vergi toplayan mültezimlerden iç borçlanmayla karşılanır. İlk kez 1683'te II. Viyana Kuşatması sonrası iç borçlanmaya gidilir. 1775'te esham senetleriyle başlatılan iç borçlanmada, belli gelir garantisiyle ihraç edilen hisse senetleri kişiler arası tedavül edebilmektedir. 17. yüzyıl sonunda bir gelir kaynağından vergi toplama hakkının hayat boyu satıldığı malikâne düzeni başlatılır (Pamuk, 2008: 10-13, 101-103). 1780'lerde malikâne ve esham sistemi genişletilir ancak, iç borçlanmanın son safhasında, kısa vadeli bono işlevi gören kaimeye başvurulur (Tabakoğlu, 2016: 603).

1787-1792 savaşında devlet ilk kez Fransa, İspanya veya Hollanda'dan borçlanmayı düşünse de, olağüstü savaş vergileri ve mal varlıklarının müsaderesiyle ek gelir sağlar (Pamuk, 2008: 101-103). Ayrıca esham ihracıyla sağlanan fonlar yetmez, 1788'de ilk kez Cezayirli Hasan Paşa'dan iç borçlanmaya gidilir (Tabakoğlu, 2016: 590, 606, 612). Osmanlı Devleti yabancı kaynaklardan borçlanmaya, İstanbul'da 1829'larda kurulan "Galata Borsası" ve borsanın en önemli unsuru "Galata Bankerleri" nden sağladığı iç borçlarla başlar. Bütçe açıklarının kapatılması için borçlanma dışında çare kalmamıştır (Pamuk, 2008: 10-14).

2.2. Osmanlı Modernleşme Sürecinde Mâlî Yapıda Gerçekleştirilen Reformlar

1820'lerde Batı'nın askeri, siyasal ve iktisadî gücüyle karşılaşan Osmanlı ekonomisi, sanayi devrimi sonrası küreselleşme döneminde dışa açılmaya başlar. Batı'nın artan gücü karşısında merkezi devlet, reformlarla etkinlik ve kuvvetini yükseltmeye çalışmaktadır. Kendi içinden ve dış dünyadan kaynaklanan gelişmeler, toplumsal, kurumsal ve iktisadî yapılanmaları süratle 18. yüzyıldakinden çok farklı yapılara dönüştürmüştür (Pamuk, 2008: Sunuş). 19. yüzyıl başlarından itibaren şekillenen dengeler sonrası Osmanlı ekonomisinin dışarıya açılımı, Avrupa devletleriyle ve sermayesiyle yapılan pazarlıklar sonucu gelişir. Osmanlı ekonomisinin yabancı sermayeye ve dış ticarete açılımı için Avrupa devletlerine bahşedilen tavizlerle yürüyen reform girişimleri ise, merkezi devletin ekonomideki denetimini azaltır. Ekonominin dışa açılımı ve maliyenin Avrupalı sermaye denetimine girme sürecinde, "1838 ticaret anlaşması, 1854'de başlayan dış borçlanma, 1850'lerde yabancı sermayeye verilen imtiyazlar vb" önemli kırılmalarda merkezi devlet, askeri, siyasal, mali güçlüklerle ve zorunluluklarla karşı karşıyadır (Pamuk, 2008: 5-7).

İmparatorluğun pazarlarına merkezi idareden alınan imtiyazlarla hâkimiyet kârlı olduğundan; Avrupa Devletleri, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını değil devamını, merkez teşkilatının takviyesini, bürokrasinin büyüyerek faaliyet ve mesuliyet sahasını genişletmesini tercih ve teşvik etmiştir. Avrupa nüfuzunu artıran değişiklikler, Osmanlı müesseselerinin yeniden organizesine yol açar. Avrupa'nın desteklediği merkezileşme, hükümeti Batı modelinde düzenleyip merkezi idareyi güçlendirme hedefli Tanzimat; devletin, şehirdeki loncalar, taşradaki ayanlar vb rakiplerini zayıflatıp yeni dünya düzenindeki yerini muhafaza etmesini sağlar. Merkezi idare,

Avrupa'nın desteğini Osmanlı iktisadî faaliyetinin Batı'ya hammadde temin edip mamul mallar ithal etmesiyle öder (İnalçık ve Quataert (Ed.), 2004: 887, 888).

19.yüzyılın 4 safhaya ayrılabilen Osmanlı iktisadî politikasında 1826'ya kadar olan ilk devrede himayeci politikalarla, inhisarlar ve ham maddelerin yerli üretimde kullanılması hâkimdir. Mevcut şartlara uymak olarak tasvir edilebilen 1826-1860 arası ikinci devrede Osmanlı pazarları dışarı açılır ve iç pazarlar bir derece serbest bırakılır, dünyanın geri kalanındaki gibi ticaret serbestleşir. 1860-1908 arası üçüncü evrede gümrükler artırılırken, yerli imalatçılar himaye edilir. İktisadî liberalizm hâkim olmakla birlikte himaye taraftarları, liberalizm taraftarı Osmanlılara ve Avrupalılara direnmeye çalışırlar. Jön Türk ihtilaliyle başlayıp I. Dünya Savaşı ile devam eden dördüncü evrede mücadeleye devam edilir ve himayekâr milli ekonomi taraftarları serbest ticaret taraftarlarına galip gelir (İnalçık ve Quataert (Ed.), 2004: 888).

Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) Fermanlarıyla 1876 Kânûn-ı Esâsî'si, Osmanlı Devleti'nde merkezileşme ve batılılaşmanın resmen tanınıp teyid edilmesi ve sağlanması açısından önemlidir. Bu girişimleriyle siyasetini değiştiren hükümet, yüksek adaleti, yasalara uymayı, tebaanın tümünün yasalar karşısında eşitlenmesini ve ekonomik gelişimi taahhüt etmektedir. Ancak iktisat tarihi açısından 1826 yeniçeri ocağının kaldırılması ve 1838 ticaret anlaşması daha önemli dönüm noktalarıdır. 1826'da yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla, reforma muhalefet eden bir kuvvet de ortadan kaldırılmış olmaktadır. Bu, iktisadî ve sosyal tepkilere yol açar. Şehir ekonomisinde çok büyük rolleri olan yeniçeri askerleri loncalara girerek esnaf olmuş, arızı olarak askeri ücret bordrosundan maaş almışlardır. Padişahın 1826'daki Yeniçeri Ocağı'nı lağvetmesi, lonca mensuplarını zayıflatarak en güçlü himaye yanlılarını devre dışı bırakır ve liberalizme yol açar (İnalçık ve Quataert (Ed.), 2004: 889). Yeniçerilerin kaldırılması, çok köklü ekonomik neticeler doğurur. Lonca imtiyazının hamisi askeri kuvvetin ortadan kaldırılışıyla, serbest ticaret kriterlerine uygun politikalar uygulanabilmiştir (Eşiyok, 2010).

Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile olan savaşta İngiliz desteğini kazanmak için baskı altında imzalanan 1838 Balta Limanı Antlaşması ise, devlet inhisarlarını ve Avrupa tüccarlarına çıkarılan engelleri kaldırırken, 1826'da tespit edilen iktisadî serbestiyi devam ettirir. 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları ve 1876 Anayasasının Ortadoğu strüktürünü Batıninkine yaklaştırması gibi; 1826 ve 1838'de alınan kararlar

Osmanlı ve Avrupa ekonomilerini fazlasıyla yakınlaştırır. 1861-1862 Ticaret Antlaşması ve 1867-1874 Sanayi Reform Komisyonu, Osmanlı ekonomisinin uluslararası ekonomiye iştirak şartlarını yenilemeye çalışsa da başarılı olamaz. Serbest ticaret ve himaye taraftarları arasındaki mücadele devam etse de, Avrupa ekonomisine katılma fikri değişmeyen Bâb-ı Âlî'nin 1881'de Düyûn-ı Umûmiye'yi kabulüyle Batı yatırımcılarına itimat sağlanması da bu bağlantıyı tasdikler (İnalçık ve Quataert (Ed.), 2004: 889). Bu bölümde Osmanlı modernleşme sürecinde malî yapıda gerçekleştirilen reformlara kısmen değinilerek, Osmanlı Devleti'nde banka kurumunun sisteme dâhil edilmesini sağlayan süreç ve altyapının anlaşılması amaçlanmıştır.

2.2.1. İrad-ı Cedid Hazinesi

1768-1820 arası yenilgilerle biten savaşlar bütçe harcamalarını artırmıştır. Savaşlar ve reformlar, Osmanlı maliye, para ve fiyat sistemini etkileyip, para değerindeki düşmeler ve 1830'lara kadar sürecek fiyat artışları dönemini başlatır. III. Selim döneminde 1792'de savaş bittiğinde, ulema ve devlet adamlarının köklü reform tekliflerini içeren layihalara (raporlar) göre Nizam-ı Cedid hareketi başlatılır ve finansmanı için İrad-ı Cedid Hazinesi kurulur. Böylece Tanzimata kadar devam eden çoklu hazine dönemi başlar. 1788'de bölgesel idarecilerin malî sorunlara çözüm arayışları III. Selim ıslahat hareketlerini başlatmıştır. Yenileşme ve Batılılaşma eğilimi, I.Mahmud (1730-1754) ve III. Mustafa'nın (1757-1774) ıslahatlarını sürdüren III. Selim'in, Nizam-ı Cedid Dönemini (1790-1839) askeri yönüyle açmasıyla hızlanır ve giderek idari boyut kazanır (Tabakoğlu, 2016: 611, 612). Bu dönem; askeri giderler ve muhtemel savaşların finansmanı için 1793'te kurulan İrad-ı Cedid Hazinesi aracılığıyla yürütülen yeni malî yöntem; esham ve malikâne sistemini tasfiyeyi, timar sistemini ıslahı amaçlamaktadır. Timar sistemi tasfiye edilirken merkezi ordunun büyümesi, Osmanlı gider bütçelerini de genişletmektedir. 1793'e dek Hazine-i Amire ve ihtiyaç durumunda destek alınan padişaha tahsisli iç hazineden oluşan merkez maliyesi; III. Selim döneminde Hazine-i Amire (Miri Hazine) yanında yenileşme faaliyetleri ve Nizam-ı Cedid'in finansmanı için kurulan İrad-ı Cedid (1793), Tersane-i Amire (1805), Zahire Hazinesi ve defterdarlıkları ile şekillenir. Hazine-i Amire gelirleri (vergiler) hazineler arasında dağılır. Çoklu hazineyle oluşturulan fonlar, III. Selim döneminde malî bunalımların şiddetlenmesini önler. Devlet anlayışında değişmelerle

artan bütçe giderleri ve fiyat hareketlerinin baskısıyla, önlemler yetersiz kalır. Bu dönem, Osmanlı malî tarihinde büyük değişim döneminin ilk aşamasıdır, fevkalâde önemlidir. III. Selim'in tahttan indirilmesi ve İrad-ı Cedid Hazinesi'nin lağvı ile dönem sona erer (Tabakoğlu, 2016: 619-622).

2.2.2. Tanzimat ve Islahat Fermanlarının Malî Cephesi

Osmanlı maliyesinde yenileşme çabaları II. Mahmud'un son dönemlerinde başlar. Divan-ı Hümayun kaldırılıp, yerini bakanlar kurulu sayılan Meclis-i Vükela veya Meclis-i Has alır. Hariciye, Dâhiliye ve Maliye Nezaretleriyle, bakanlıklar esasına dayalı merkezi idarenin temeli atılır (Şener, 1990). Askeri teşkilattaki merkezileşme, malî teşkilatı da merkezileştirir. 3 Kasım 1839'da Tanzimat ilan edilir. 25 Mayıs 1840'ta tüm hazineler kaldırılıp çok hazineli dönem kapanır, Maliye Hazinesi'nde birleştirilir (Özilhan, 2020: 61, 62, 75, 76). Tanzimatla, geleneksel Osmanlı vergi sistemi değişir, vergi adaleti, iltizam usulünün lağvı ve bir gider bütçesinin hazırlanması vurgulanır. Tanzimat'la tekli hazine sistemine dönülür, timar sisteminin kaldırılmasıyla vergiler merkezileşip bütçelerde yer alır. Belediye teşkilatı kurulur, bazı vergiler belediye vergileri halini alır (Tabakoğlu, 2016: 686). Tanzimatın vergi reformu, 16. yüzyılın geleneksel malî uygulaması üzerine kurulmuştur. Reformlara rağmen gelirler merkezileşme masraflarını karşılayamaz, hükümet yeni kaime çıkararak borçlanır. Kırım Savaşı'nın malî yükü hükümeti yeni çareler bulmaya iter (Özilhan, 2020: 74, 76-78).

Malî ıslahatı temel alan hukuki düzenlemeleriyle Tanzimat, bir devletleştirme ve merkezileşme hareketidir. Klâsik dönemde özerk yönetimler alanındaki eğitim, sağlık ve sosyal yardım, ulaşım ve haberleşme vb hizmetler, Tanzimatla birlikte devlet faaliyet alanına girip devlet bütçelerini büyütülmüştür. Tanzimat Dönemi (1839-1876)'nde eklenen karşılıksız para basımı, bütçe masraflarının usule bağlanıp gelir gider dengesini sağlayabilecek idarenin oluşturulamaması gibi sebeplerle malî bunalım artar. Tahsise dayalı vergi düzeninden merkeziyetçi sisteme geçilir ve malî bürokrasi büyür. Tanzimat yönetiminin malî alanda; doğrudan geliri ve serveti vergilendirmek, istisna ve muafiyetsiz ödeme gücü olan herkesi vergilendirmek, etkin bir malî bürokrasiyle bu gelirleri merkezde toplamak şeklinde üç temel hedefi vardır. Devlet giderlerinin kanunlarla önceden belirlenip onaylanarak harcamaların yapılması

vurgulanır. Çoklu hazine lağvedilerek, tek bütçe ve tek hazine sistemine dönülür. Bunlar devlet yapısında merkezileşmenin göstergesidir. Padişah ve hanedan üyelerinin hususi varidatları da Maliye Hazinesi'ne devredilerek kendilerine maaş tahsis olunur. 1845 yılına gelindiğinde idari, siyasi, malî alanlarda istenen değişim gerçekleşmemiştir. Osmanlı zihniyetinin kapitalist sistemden farklı, adalet ve ihtiyaçları karşılamaya dayalı iktisadî önceliklerinden dolayı, reformlarla dönüştürülmeye çalışılsa da batılı anlamda sonuç vermemiştir (Tabakoğlu, 2016: 678-685). Maliyede ıslahat Tanzimat'ın temelidir; idari ıslahat malî merkezîyetçiliği uygulama vasıtasıdır. Tanzimat sonrası uygulama zorluğuyla, ülke reformları uygulayan ve geleneksel yapıyı sürdüren bölgelere ayrılır, farklı bölgelerde farklı malî yükümlülükler varlığını sürdürür (Şener, 1990). Tanzimat'ın malî uygulaması Maliye Nazırı'nın yetki ve sorumluluğundadır. 1840'da Maliye Nezareti tüm malî işlerden sorumlu konuma gelip devlete ait tüm varidat ve harcamaları tek merkezden yönetirken modern bütçelerin hazırlanmasına zemin hazırlanır. İlk bütçeler denk bütçelerdir. Sonraki dönemlerde giderlerin gelirlerden daha hızlı artması, bütçe açıklarına yol açar (Tabakoğlu, 2016: 691). Osmanlı devlet teşkilatı oluşturulan yeni kurumlarla belirgin bir değişim yaşamıştır.

Osmanlının finans kapitalinin egemenliğine girişi, 1839'da Tanzimat'ın merkezi devletin gücünü artırma amaçlı reformlarıyla başlar. Tanzimat reformları sonucunda, dünya sisteminde Osmanlının çevre konumu meşrulaşır. Gülhane Hattı Hümayunu, devletin artık bağımlı olduğu bir sistemde kendine düşen payı alabileceği yasal çerçevenin sağlandığı anlamına gelmektedir. Tanzimat reformlarıyla devletin örgütlenme yapısı değişirken, dönüşen bürokratik yapı aracılık rolüyle İmparatorluğun çevreleşmesine katkı sağlar. En çarpıcı örneği Osmanlının borçlanma politikasıdır (Biber, 2009). 1853'te başlayan Kırım Savaşı'nın finansmanında, 1854-1855 ilk dış borçları yetersiz kalır, yarım milyar kuruşluk kaime basılır. 1856'da savaş bittiğinde Osmanlı maliyesi derin krizdedir ve bir devlet bankasının kurulması zorunludur (Eldem, 1997: 27). 4 Şubat 1856'da, Paris Barış Konferansı'nın açılışı öncesi müttefik güçlerin talebi ve baskısıyla Abdülmecid, 1839'daki Tanzimat reformlarını tamamlayan "Islahat Fermanı"nı ilan eder. Fermanın maliyeye ilişkin 24. ve 25. maddelerinde, Bâb-ı Âlî'nin hedefleri "kaimeleri tedavülde çekip malî durumu sağlıklı hale getirmek ve Devleti'n henüz işletilmeyen kaynaklarını değerlendirmek" şeklinde belirtilip, banka kurulması, iç piyasa olanaklarının yetersizliğinden yabancı

sermayeye başvurulması kabul edilir (Autheman, 2002: 19). Batılı devletlerin baskılarıyla 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı, Osmanlı Devleti üzerinde kurulacak finans egemenliğinin temelini oluşturur. Islahat Fermanı ve Paris Anlaşması, Osmanlı Devleti'ne yatırılacak her tür sermayeye teminat vermektedir (Eldem, 2005: 432-433). Fermanla yabancılara ve azınlıklara büyük ayrıcalıklar tanınır. Ayrıca, malî ve parasal sistemde reforma dönük banka ve benzer mali kuruluşların oluşturulması, Devleti'n maddi ve kamusal gelirlerini arttırmaya dönük bir fon oluşturulma gerekliliği belirtilir. Osmanlı Devleti "parasal istikrarsızlığa son verip devletin kredibilitesini arttırmak", yeraltı ve yerüstü maddi zenginliklerin işletilebilmesi için gerekli parayı temin edecek "banka gibi kurumlar oluşturmak", tarımsal ürünlerin nakli için "demiryolları yapmak", ziraat ve ticaretin geliştirilmesi için "Avrupa sermayesinden yararlanmak" gibi işleri taahhüt ederek sıralar. Bu şekliyle ferman, Osmanlı'nın malî anlamda bir yarı sömürge oluşunun ilanıdır (Eldem, 2005: 432-434; Biber, 2009).

2.2.3. Baltalimanı Ticaret Antlaşması

1826'da yeniçeri ocağının kaldırılması, 1838 antlaşması ve 1839 Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin dünya piyasasıyla bütünleşmesinin işaretidir, tekel ve ticareti sınırlama siyasetini tümünden değiştirirler (İnalçık ve Quataert (Ed.), 2004: 944). Avrupa'da Sanayi Devrimi hammadde ihtiyacını artırmıştır. Osmanlı hükümeti tedbiren 1826'dan itibaren hammaddenin dışarı çıkışıyla esnafın işsiz kalmasını önlemek amaçlı bir himaye sistemini uygular. Yedd-i vahid (tekel) usulü denen sistemin, yeni kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediyye ordusuna kaynak bulmak, üreticinin mahsulünü ucuza satıp aldanmasını önlemek gibi gayeleri de vardır. Bu uygulama, İngiltere'nin Osmanlı'yı sömürmesini engelleyip İngiliz tüccarları rahatsız eder (Sayar, 1978: 177). 1836 müzakerelerinde Osmanlı heyeti başkanı Tahir Efendi, 1833'ten itibaren Osmanlı ticaretinde kendine ters hükümleri kaldırtmaya çalışan İngilizlere karşı eski düzenden yine taviz vermemiştir (Gürsel, 1985:688). Ancak 1837'de Londra büyükelçiliği döneminde masonluğa kaydolan, İngilizlere yakınlığı bilinen Reşid Paşa hariciye nazırlığına getirilmiştir ve Osmanlı Devleti'ni iktisadî olarak çökertecek bu antlaşmadan çekinmez (Aşçı, 2007: 9). Osmanlı saltanatını tehdit eden Mehmed Ali Paşa tehlikesiyle Rusya'nın artan nüfuzunun birleştiği dönemde Osmanlı yönetimi, iktisadî ödünler karşılığı İngiltere'nin desteğini alarak ülkenin

toprak bütünlüğünü korumayı umar (Pamuk, 2008: 29). Mısır valisinin Mayıs 1838'de istiklâlini ilan edeceği beyanına karşı İngiltere'nin Osmanlı'ya yardım sözüyle 16 Ağustos 1838'de anlaşma imzalanır (Eşiyok, 2010).

Antlaşmanın esas kısmı iç ticaretle ilgilidir, zeyli İngiltere'den ithal edilecek mallarla transit eşyaların gümrük şekillerini içerir (Aşçı, 2007: 9). Zeylle yedd-i vahid kaldırılırken emperyalizmin engelleri de kalkar, iktisadî sistemimiz felce uğrar. İç ticaretin, Osmanlı tebaasına münhasır olması da kaldırılıp istisnasız İngiliz tüccarına verilir. İngilizler tüm Osmanlı mahsulünü istisnasız ihraç etme izni kazanır, transit resmi kaldırılır. İngiliz gemileriyle gelen İngiliz emtiası için bir defa gümrük ödedikten sonra, ithalatçı veya alıcı bir daha gümrük ödemeyecektir (Gürsel, 1985: 689). Bu anlaşmayla gümrük vergileri çok düşük düzeyde dondurulur, tekeller kaldırılıp Osmanlı ekonomisi İngiliz tüccarlarının denetimine verilir. Böylece, İngiliz tüccarları Osmanlı tüccarına karşı korunurken Osmanlı hazinesi önemli bir gelir kaynağından mahrum kalır (Aşçı, 2007: 9-11). Ayrıca antlaşma hükümlerinin Mısır, Afrika dâhil tüm Osmanlı ülkelerinde uygulanacağı, isteyen dost devletlere de istisnasız teşmil edileceği taahhüt olunur (Açba, 2004: 38-40; Aşçı, 2007). İç ticaretin dış rekabete karşı korumasını kaldırıp ülkeyi yabancı mallara açan anlaşmayla; gümrüksüz İngiliz malları Osmanlı ekonomisini zayıflatır (Biltekin, 2009: 1-10).

1838-1841 arasında Fransa, Alman Prenslükleri, Sardunya, İsveç ve Norveç, İspanya, Felemenk, Belçika, Prusya, Danimarka ve Toskana'yla yapılan benzer anlaşmalar; Osmanlı aleyhine 1860-1862 anlaşmalarıyla tamamlanır (Eşiyok, 2010). Sınırlamaları kaldırarak serbest ticareti Britanya'dan önce Osmanlı'ya kabul ettiren anlaşmalar; üç önemli noktayı vurgulamaktadır. Osmanlı Devleti'nde yaşayan Avrupalılar konsolosluk mahkemelerinde kendi yasalarıyla yargılanıp Osmanlı vergilerinden muaf olacak, ithal mallarda gümrük vergisi belli miktarı aşmayacaktır. Böylece yabancılar İmparatorluk yasaları dışında bırakılırken, ithalata ayrıcalık tanınıp, ticaretin çoğu yabancılara verilir. Bu şekilde Avrupa kapitalistleri için hammadde alımı, mamul mal satımı ve sermaye yatırımına uygun geniş bir pazar oluşmuştur. İlk safhada Osmanlı Devleti'nin uluslararası dış ticareti ve ulaşım olanakları geliştirilip ekonomik ve toplumsal yapısı "Batılı prensipler" istikametinde yeni baştan örgütlenir. Kapitalizmin Osmanlı Devleti'nde problemsiz işlemesi amacıyla; demiryolu çalışmaları, malî reformlar, yabancı sermaye imtiyazları, sanayiye teşvik, özel mülkiyetle yabancılara toprak satışının yasallaştırılması, özerk eyalet sisteminin

kurulması, Osmanlı kaynaklarında yabancı kontrolünün Düyûn-ı Umûmiyeyle açık statü kazanması vb koşullar ise anlaşmaları takiben hazırlanır. Osmanlı ülkesine dış borçlanma, ticaret ve doğrudan yatırım yoluyla giren yabancı sermaye, Osmanlı üretim, ticaret ve maliyesini denetime alır (Öztürk ve Keskin, 2011).

1838 anlaşması, sanayi devriminin Osmanlı Devleti'ne etkisini güçlendirir (Biber, 2009). Osmanlı Devleti, gümrük vergisi düzeylerini Avrupa ülkeleriyle birlikte belirlemeyi prensip olarak kabullenerek hür dış ticaret hakkından vazgeçmektedir (Pamuk, 2008: 29). Osmanlı Devleti bu anlaşmayla malî bunalımlarında mühim bir ilâve gelir vasıtasını kaybeder ve Kırım Savaşı'nda dış ticaret için ilâve vergi alamaz. Böylece Avrupa piyasalarında borçlanmak zorunda kalır (Aşçı, 2007: 10, 11). Osmanlı'yı sanayi kapitalizmi ve ardından finans kapitalin egemenliğine sokan 1838 anlaşması, Osmanlı Devleti'nin dünya sistemine eklemlenmesinin en önemli adımıdır (Biber, 2009). Bu anlaşmayla iktisadî liberalizm koşulları sağlanırken, Tanzimat reformlarıyla siyasi liberalizmin temelleri atılır. İngiltere'nin yoğun baskısıyla gerçekleşen Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) Fermanlarıyla 1800-1908 arasında Osmanlı Devleti'nin siyasi, idari, malî ve kültürel her alanda kapitalizme intibakı yönünde adaptasyon amaçlı uyarlamalar gündeme gelir (Eşiyok, 2010). 1838 Anlaşması kapitalizme mukavemet gösteren Osmanlı Devleti'nin direncini kırıp korumasını kaldırır, kapitalist üretim münasebetlerinin Osmanlı pazarına girmesini sağlar. Anlaşmanın uzun vadeli sonucu, malî bunalımlarla ilişkili borçlanmanın sürekli artmasıyla devletin "Duyûn-ı Umûmiye" ye teslimi olmuştur (Sakal ve Gölçek, 2017).

2.2.4. Osmanlı Ticaret Kanunu

İstanbul'un fethi sonrası, faiz kelimesi geçmese de paranın zaman değeri gerçeği hüküm sürmeye başlamıştır (Kazgan, 1996: 89). 19.yüzyıl ortasında dolambaçlı faiz işlemleri dışında, düşük orandaki faizi resmen kabul eden Osmanlılar, bir ictihad getirmektedirler. 28 Şubat 1838'de Maliye Nezareti kurulup, ilk kâğıt para 1840'da "kaimei muteberei nakdiye" adıyla % 8 faizle 8 yıl sonra ödenmek üzere tedavüle girer. Böylece, para vakıfları ve Galata bankerlerinin de etkisiyle faiz işlemleri, resmi ve aleni nitelik kazanır (Çağatay, 1971).

19. yüzyılda ülkeler arası ticaret sistemi ve ekonomik hayat, Avrupa hukuk sistemi haricinde kalmayı engeller. Merkezi yönetim gereği hukuki mevzuata gereksinim

duyan Osmanlı Devleti, dünyadaki yeni ekonomik düzene uyum için Fransız Ticaret Kanununu adapte eder. 1850’de kabul edilen ticaret kanununu gereği faiz kabul edilir, ticaret davalarında din-mezhep ayrımı kaldırılır. Modern anlamda şirketler de, İslam hukukunda olmayan tüzel kişiler olarak kanunda yer alır (Ortaylı, 2018: 185). Osmanlı modernleşme sürecinin kritik adımlarından olan 1850 tarihli Ticaret-i Berriye Kanunnamesi, Batılı faiz teorisinin Osmanlı hukukuna giriş anahtarıdır. Osmanlı hukukundaki şer’i ahkâmın temel ilkelerinden olan riba yasağına rağmen, kanunda faiz ve güzeşte kavramı yer alır (Bilicioğlu, 2023). Batı menşeli kanunların ilki olan kanun, 1807 tarihli Fransız Ticaret Kanunu esas alınıp hazırlanır, zeyillerle son şeklini alır (Alkan, 2022: 136). Osmanlı Devleti’nde banka kurulmasına hukuki altyapı oluşturması nedeniyle, bu kanuna dair bilgiye yer verilmesi gerekli görülmüştür.

Kanunun öncelikli gerekçesi tebaa tüccarlarının “yargısal menfaatlerini” korumaktır. Yerli tüccarlar arası davalar “Ticaret Nezareti” bünyesindeki “Ticarethane”de, ecnebi tüccarlar arası davalar kapitülasyonlar gereği konsolosluk mahkemelerinde görülmektedir. Ecnebi tüccarların Devlet-i Âliyye tebaasını ilgilendiren ihtilaflarda şer’i mahkemelere gitmeleri zorunludur. Fakat himaye patentleriyle gayrimüslim tebaayı şer’i mahkemelerin nüfuzundan çıkarmaktadırlar. Kanunun koşullar gereği zaten uygulanan ticari kurallara göre düzenlenmesi, şer’i ahkâmla uyumsuz maddeler içerse de zarurettir ve tebaa tüccarlarının menfaatindedir. Kararın şer’i dayanağı “maslahat ve zaruret”tir, meclis müftüsü ve ulema dâhil Meclis-i Vâlânın tüm üyelerince oy birliğiyle kabul edilir. 23 Mayıs 1848’de Meclis-i Âlî-i Umumide görüşülen taslağın Sultana arz tezkiresi, kanunun meşruiyet paradigmasını özetler. Kanun, şeriata uyumsuz hükümler içerse de, devletin ve tebaasının bulunduğu olağan üstü şartların dayattığı mecburiyetler ve tebaanın lehine maslahatlar için zarureten onaylanmıştır. Kanun tebaa tüccarlarını ticaretle “servet biriktirmeye” teşvik eder, malî işlemlerine “imtiyazlı bir hukuki altyapı” hazırlar. Genç’in vurguladığı “klâsik iktisadi paradigma”, kanunla yerini “ticari zenginleşme ve iktisadî gelişmeyi” vaat eden müstakil ticaret hukukuna bırakır. İktisadî güç için ticaretin önemi anlaşıldığından, arz tezkiresi ticari gelişme ve ekonomik zenginleşme için gerekli tedbirleri vurgular. Ticari işlemler artık şer’i ahkâmın ilkeleriyle denetlenemediğinden, pratikte ticareti düzenleyen hukuki yapının şeriat-ı garra ile ilişkisi kalmamıştır. Kanunla konsolosluk mahkemeleri devreden çıkarılıp, Ticarethanenin adli saygınlığı güçlendirilir. Ticaret hukuku devlet açısından istiklal

sorunudur. Ticaret Kanunu'nun iyileştirilmesi için ilk 1851'de Ticaret Nezaretinde "Meclis-i Mahsusa" oluşturulur. Coğrafi konumu ve arazisinin imkânlarına rağmen "Osmanlı Devleti"nin ticarete geri kalmışlığı hayat memet meselesine dönüşmüştür. Avrupalı devletler, devletler arası ticareti "kendi inanç ve ihtiyaçları doğrultusunda" tanzim etmişlerdir. Ticaretten pay almak zorundaki "Devlet-i Âliyye" için bu düzene uyum dışında çözüm kalmamıştır. Devlet, kapitalizme kapalı ve karşı olan "klâsik iktisadî tavrı"ndan vazgeçip, "kapitalist ilkelerle tanzim edilmiş Batılı ticari düzende yer edinme zorunluluğunu" böylece ilan eder (Bilicioğlu, 2023).

Güzeşte ve faiz hükümlerini düzenleyen Ticaret Kanunu, parasal bir meblağın ödenmesi, bir malın veya hizmetin teslimi gibi malî taahhütlerin zamanında ifa edilmeyişini, tazmini gereken bir malî zarar olarak açıklar. Vadesi geçen bir ödeme taahhüdünün, aylık % 1 oranındaki tazminatı güzeşte olarak tanımlanır. Fiilî zarardan bağımsız parasal meblağ standart oranlı "güzeşte" ile tazmin edilir. Alacaklı ile borçlu arasında bir faiz mukavelesi varsa geçerlidir. Zeyil güzeşteyi, nakdi borçlarda ödemenin gecikmesi kaynaklı zararın meşru tazminat formu olarak açıklar. Faiz mukaveleleri de kanunun araçsallaştırdığı itibar ilkesinin uzantısı olarak meşruiyet kazanır. İtibar ilkesi faizi, "sermayenin ödünç kullanımından dolayı sermaye sahibine ödenen meşru menfaat ücreti" olarak tanımlar. "Faiz ve güzeşte" kavramları önceki kullanımlarından farklılaşarak, kanunun yeniden tanımladığı iki temel kavrama dönüşmüştür. Bu açıdan Kanun, faizin Osmanlı hukukunda müesses hâle geliş sürecini başlatır, piyasada ticari bir teamüle dönüşen tazminat prosedürünü, hukuki kontrol altına alır. Ulema Kanunun "faiz ve güzeşte" gibi şer'i ahkâma aykırı hükümlerine rağmen, fıkıhtaki "zaruret ve menfaat" kavramlarına dayanarak kanunun meşruiyetini destekler. Ticaret Kanunu, ekonomik olarak var olup yok olma arasında zaruri, bilinçli ve iradi bir tercihtir (Bilicioğlu, 2023). Bu kanun Osmanlı Devleti'nde banka kurumunun kurulmasında da bir altyapı oluşturmaktadır.

2.3. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne (1863) ve Osmanlı Mâlî Yapısındaki Konumu

Avrupa'da 19.yüzyılda teknolojik ilerlemeyle sanayileşme hızlanırken, bankacılıkta önemli gelişmeler yaşanmış ve yüzyılın ikinci yarısında sanayi-finans işbirliği büyümeyi hızlandırmıştır. Para ekonomisi sınırları genişleyip uluslararası ticaret artarken malî sermaye güçlenir. Yerel aile bankalarından çok şubeli anonim şirket

bankalarına gelişim sürecinde, sanayi ve bankacılık iç içe geçer. Fransa ve Almanya gibi ülkelerde karma bankacılık denilen banka yatırımlarının sanayi yönelimiyle büyük işletmelerin oluşumu hızlanır. Anonim şirket bankaları İngiltere, Fransa vb Avrupa ülkelerinde hızla artarken, yerel ve aile bankaları azalır (Coşar, 2009).

1838 antlaşmasıyla para ekonomisine giren Osmanlı Devleti'nin, Tanzimat Fermanıyla maliye, eğitim, idari ve askeri alandaki düzenlemeleri harcamaları artırmış, gelirler artan giderleri finanse etmede yetersiz kalmıştır. Devletin gelir ihtiyacı, borçlanma ihtiyacını artırır. Tanzimat'a dek yalnızca Padişah ve Saray ile çalışan bankerlerin yönetim yapısındaki reformla vekil, vükela ve valilerle işbirliğine gitmesi malî karmaşayı artırır. Merkezi hazineyi güçlendirip bütçe hazırlamak ve bütçe disiplinini kurmak uzun süre mümkün olamaz. Kaime uygulamasıyla karşılıksız para basımı, bankerlerden alınan borçlar geri ödenmeden yenilerinin alınması, borçlanma maliyetini yükseltir ve malî kargaşa oluşturur (Coşar, 2009).

Osmanlı'nın iktisadî ve parasal tarihi açısından 19. yüzyıl ve özellikle 1840 yılı sonrası farklıdır. Bu dönemde eğitim, hukuk ve adalet, yönetim, ekonomi, maliye ve para bakımından Batılı reform çabaları öne çıkar, dünya pazarlarıyla bütünleşme sağlanır, Avrupa ile yapılan dış ticaret, Osmanlı ekonomisini temel malların ihracatçısı, mamul malların ithalatçısına dönüştürerek büyür. Limanların ve demiryollarının inşası ve Avrupa sermayesinin modern bankacılık kurumlarını kurması, bu süreci destekler. Makedonya, Batı Anadolu ve Suriye kıyılarında tarım hızla ticarileşirken; İmparatorluğun ticarileşmiş bölgelerinde para talebi ve kullanımını önemli ölçüde artırmıştır (Pamuk, 2008: 103-109). Dünya ticaretine ve pazarlarına entegrasyon sürecinde Osmanlı para sisteminin istikrarsızlığı, Osmanlı yönetici kadroları ve Batılı çıkar grupları için çözülmesi gereken bir sorundur (Bayraktar, 2002). Bu bağlamda parasal istikrar, reformların ve uluslararası ticaretin büyümesinin ön koşulu olduğundan; Avrupalılar özellikle İngilizler, istikrarlı para sisteminin oluşturulması için Osmanlı Devleti'ne baskı yapar (Pamuk, 2008: 103-109). Dolayısıyla "Osmanlı Devleti" nde bankacılık faaliyetlerini biçimlendiren temel etken, "bütçe açıklarının finansmanı ve yabancı sermayenin gereksinimleri" olmuştur (Coşar, 2009).

2.3.1. Osmanlı Devleti'nde Modern Devlet Bankasını Hazırlayan Süreç

19.yüzyıl ortalarında Osmanlı Devleti, sermaye piyasasının talep cephesindeki baskın konumunu sürdürür. Vergi gelirleri, iltizam, tağşiş hâlâ Osmanlı malî politikasının araçlarıdır, iltizam ve makam satın alanların aracısı da yine sarraflardır. Ancak artık devlet sergi, havale ve tahvilat (gelecekteki gelirler karşılığı verilmiş senet) ihraç ederek halka borçlanmaya başlar. Bu senetlerin sarraflarda kırdırılması bir devlet borcunun oluşmasına katkıda bulunur. Geleneksel sarraflar banker olarak anılmaya başlar. Ancak bankerler banka değildir ve çoğunu ticaret faaliyetlerindeki menfaatlerinden ayırmak zordur. Çünkü bankacılığın doğmasının bir sebebi de, İmparatorluğun ticarileşen tarım mahsulleri vasıtasıyla kapitalist dünya ekonomisine eklemlenmesidir. Gerçek bir bankacılık sektörünün doğması Devletin mali işlevlerine yakından bağlıdır (Eldem, 1999: 19-21).

Dış ticari ilişkilerin arttığı bu dönemde, piyasadaki değeri farklı ve ayarı bozuk paraların ödemelerde oluşturduğu sorunlar nedeniyle Ocak 1844'te "Usul-ü Cedide Üzere Taksim-i Ayar" kararnamesi çıkarılır. 100 Osmanlı kuruşu bir mecdiye altına den hesaplanarak, altın para artık sadece İstanbul'da Darphane-i Amire'de basılacaktır. İlk defa Devletin itibarı demek olan sikke, standart bir ayar ve değerle, merkezi bir darphanede kenarı kırılmaz şekilde basılıp, ülke genelinde dolaşıma sokulmak istenir (Ortaylı, 2018: 139). Önceki tağşişlerin doğurduğu olumsuzlukları kaldırmak amaçlı 1844 para reformu da beklenen sonucu vermez. 1844 reformuna yol açan düşünce, bir yıl sonra Dersaadet Bankası'nın da kurulma sebebi olur (Eldem, 1999: 91-94). İmparatorlukta bankacılık, kendi dış ticaretlerini örgütleyip desteklemek amacıyla bankadan temin edilebilecek sermaye ve teminata gereksinimi olan dış devletler eliyle kurulup geliştirilmek istenmektedir. Ancak ilk bankanın teşekkülü dış taleplerden ziyade, 1844 para reformu ile ilişkilidir. Osmanlı parasının değerinin dış ödemelerde stabilize edilememesi bankacılık örgütlenmesinin başlıca nedenidir. İlk banka olan Dersaadet Bankası da, bu nedenle hükümetin anlaştığı Galata bankerleri Alleon ve Baltazzi tarafından sermayesiz kurulur (Ortaylı, 2018: 230). Bank-ı Dersaadet (Banque de Constantinople-İstanbul Bankası) adlı bu ilk banka devletin desteğini alan adı geçen bankerler tarafından, 1847'de kurulur (Apak ve Tay, 2012: 67). 1847'de Dersaadet Bankası ismini alan banka, Osmanlı Devleti'nin ilk ciddi regülasyon girişimidir. Dersaadet Bankası, Devlet'e avans vermek zorunluluğu ve sermayesizlik zaafıyla ciddi zorluklar yaşar. Yerli kaynaklardan beslenemeyen

kuruluş, 1848 kriziyle sarsılan Avrupa piyasalarından da talebini karşılayamamış 1852’de kendini tasfiye etmiştir (Eldem,1997: 25-27). 1856-1875 seneleri arasında Osmanlı Devleti’ne faiz karşılığı borç verme yoluyla kazanç sağlamak amaçlı yabancı sermayeli 11 adet banka kurulur (Uluyol, 2019). Sağlıklı bir ekonomi için sadece para reformunun yeterli olmadığı, iyi bir banka sistemine de gereksinim olduğu anlaşılır (Biltekin, 2009: 21).

Sultan Abdülaziz, 19 Ocak 1862’de maliyenin ıslahı için hatt-ı hümayun çıkarır. Şubat 1862’de dönemin sadrazamı Fuat Paşa, 1861 yılı bütçesini temel alan bir layiha sunar. Kırım Savaşı, kaime basımındaki artışın parasal istikrarsızlığı, dış borçların hazineye getirdiği yük nedeniyle esham, devlet tahvili ve sergi gibi iç borçlanmalara gidilmesi malî krizi derinleştirmiştir. 1860–1861 yıllarındaki malî kriz Osmanlı Devleti’nin ihtiyaçlarını karşılayacak bir devlet bankasının kurulmasını kaçınılmaz olarak zorunlu kılmaktadır (Bayraktar, 2002).

2.3.2. İlk Osmanlı Bankası “Ottoman Bank (1856)”

Ottoman Bank’ın kuruluşu; Biliotti’nin 1909’da yayınladığı kitabında Paul Leroy-Beaulieu’den aktardığı “Bütün devlet bankaları hazinenin sıkıntılarında doğmuştur.” sözünü doğrular. Asırlardır malî sıkıntılarla boğuşan Osmanlı hazinesi, Avrupa devletlerine göre geciken bir devlet bankası kurma sürecinde dış kaynaklara başvurmak zorundadır (Eldem, 1997:25). Sanayi toplumuna geçen kapitalist zihniyetin hâkimiyetindeki Avrupa gibi bir yapılanma yaşamayan Osmanlı Devleti’nin değişen dünya düzenine adapte olabilmesi için bir kurumsal yapıya ihtiyaç duymasıyla banka kurulması arayışları başlar. Süreç sonunda Osmanlı Devleti’nin ilk bankası olan Ottoman Bank kurulur. Bu bölümde Ottoman Bank’ın kuruluş süreci, faaliyetleri, devlet ve diğer kurumlarla ilişkilerine dair bilgilere yer verilecektir.

Osmanlı bürokratları, bankayı ülkedeki yerel banker ve finansçılarla kurmak istese de; Avrupa pazarlarında kabul görüp dış borçlanmaya gidilebilmesi için yabancılarla ortaklıklar gereklidir (Bayraktar, 2002: 79). Ottoman Bank’ın kurulma gerekçelerinden ilki, devlet varidatı ve harcamaları arasında oluşan açığı giderecek avans ve kısa vadeli hazine bonolarının tanzimi gereksinimi, diğeri dış borçlanmaya gidilmesinde, bu dış borçların anapara ve faiz ödemelerinde Batılı alacaklıların güvенеceği bir sistemin kurulması gereksinimidir (Apak ve Tay, 2012: 69).

Hükümetin kronikleşen borçlanmalarda Avrupa sermayesiyle devlet arasında aracı olacak bir bankaya ihtiyacı bulunmaktadır. Ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma dayanan ülkede gelirler istikrarsız olduğu gibi tamamıyla toplanarak hazineye akmamaktadır. Devlet gereksinim duyduğu finansal akışı vaktinde temin edememekte, gelecekte tahsil edilecek varidatı mültezimlere ve sarraflara kırdıramamaktadır. Bu gibi nedenlerle gerektiğinde devlete yerel sarraflardan daha uygun faizlerle avans sağlayacak bir banka ihtiyacı vardır. Banka'nın faaliyetlerine başlamasının Avrupa açısından önemli yönü, Osmanlı tahvil sahiplerine ait alacakların ülke içinde tahsil edilip dışarı transferi ve Osmanlı Devleti'nin uluslararası para piyasalarıyla bütünleştirilmesi yoluyla mal ve sermaye akışının düzene sokulması olarak özetlenebilir (Bayraktar, 2002: 82, 85). Son devir Osmanlı finans tarihçilerinden Clay ise, Osmanlı idarecilerinin böyle bir bankanın kuruluşuyla hedefledikleri dört ana amacı şöyle sıralar (Uluyol, 2019) :

- Yerel Galata bankerlerinin hükümete verdiği yüksek faizli kısa vadeli borçlardaki tekellerini kırarak daha düşük faizlerle borç bulabilmek,
- Kurulacak banka aracılığıyla Avrupa finans çevreleriyle irtibat kurulup uzun vadeli borçlanmalar yoluyla altyapı yatırımlarını gerçekleştirebilmek,
- Vergi gelirlerinin merkeze naklinin sağlanması yoluyla ülke içinde ve dışında gereken harcamaları yapabilmek,
- Malî yapı ve idarenin yeni baştan örgütlenmesinde bankaya vazife vermektir.

18.yüzyılda İngiltere'de başlayan sanayi atılımı ve üretim alanındaki genişlemeyle; kredi faaliyetleri, para benzeri kâğıt para kullanımı gelişirken, bunların fazla basımının yarattığı parasal istikrarsızlık Avrupa'da merkez bankalarının kurulması sürecini tetiklemiştir. Osmanlı Devleti'nde ise kurumsal manada banka kurma arzusu 19. yüzyıl ikinci çeyreğinden itibaren, Tanzimatla belirmiştir (Bayraktar, 2002).

Dönemin finans merkezi Londra ve Paris'teki Batı'lı sermayedarların zihinlerinde, Osmanlı hükümetiyle iş ilişkisine girmek için koşullar iyileşmiştir. 1855 sonundan itibaren belli tasarılar Sadrazam Ali Paşa ve Hariciye Nazırı Fuat Paşa nezdinde hükümetin onayına sunulur. Bunlar arasında aşağıdaki üç ciddi proje bulunur (Autheman, 2002: 19-24).

- Rothschild'in projesi (Londra, Paris, Viyana) : Hareket serbestliğini koruma kaygısı taşıyan Osmanlı Devleti'nce Rothschild'in gücü nedeniyle reddedilmiştir.
- Paris merkezli (merkezi İstanbul'da, yönetimi Paris'te) finans gruplarınca düşünülen iki kardeş Emile ve Isaac Pereire ile Credit Mobilier öncülüğünde Fransız grubunun önerilerine dayalı tasarı gereği, kurulacak olan “Banque Genarale Ottomone (Osmanlı Bankası)” bir emisyon kurumu olacak, mevduat ve iskonto bankası, sınai yatırım bankası, ticaret ve iş bankacılığı fonksiyonlarını üstlenerek, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat ve Islahat Fermanıyla planladığı modernleşme atılımının malî yönünü oluşturacaktır.
- A. Henry Layard yönetimindeki Londra'lı bankerler grubu ve Glyn Mills and Co. Bankası'nın sunduğu Londra merkezli üçüncü proje ise, kurulacak Ottoman Bank (Osmanlı Bankası) isimli kuruluşu sadece ticari banka olarak düşünmektedir. Hiçbir özel imtiyaz talep edilmeyip, sadece yürürlükteki kapitülasyonlardan yararlanılacaktır.

Fransız grup, rekabetin olumsuzluklarını önlemek için İngiliz gruba ortaklık teklif etse de Bâb-ı Âlî nezdinde ayrı girişimlerde bulunurlar. Sefaretinden yeterli destek görmeyen Fransız grubun girişimi, küçük ortaklarından birinin iflasiyla başarısız olur (Eldem, 1997: 27).

Sonuçta, Osmanlı Hükümeti'nin ilkesel kabulüyle 24 Mayıs 1856 tarihinde İngiliz grubu, İngiltere Kraliçesi Victoria'dan kuruluş iznini alır. Hissedarların sorumluluğu yatırılan sermayenin iki katıyla sınırlanır. Mısır hariç bütün Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet hakkına sahiptir. 500.000 sterlin sermayesi ile “Ottoman Bank” ın resmi merkezi Londra'da Old Broad Sokağı, 26 numaradadır. A.H. Layard idare heyeti başkanı, Charles Ede İstanbul müdürlük makamı ile görevlendirilir (Autheman, 2002: 23-24). Ede'ye “Messrs.Chublis” te yapılan en büyük ve en uygun kasayı sipariş etme yetkisi verilir. 1856'da kurulduğu şekliyle Ottoman Bank, bir imtiyaz veya ayrıcalık fermanından mahrumdur, güçlü karşılıklara sahip olsa da mütevazı bir girişimdir (Eldem, 1999: 51, 53).

Ottoman Bank, Galata'da 13 Haziran 1856 tarihinde ticari faaliyetine başlarken, Temmuz 1856'da ticaret limanı İzmir'de, Ekim 1856'da Beyrut'ta, 1856 sonuna doğru Boğdan'daki Galati'de (Galatz), Kasım 1861'de Bükreş'te şube açar. Başlangıçta İstanbul'da personel sayısı 6, İzmir'de 4 memurdur. Şubelerde müdüre, yörenin İngiliz

topluluğu üyelerinden oluşan yerel idare heyeti yardımcı olur. Banka idarecileri 21 Ağustos 1856'da bu heyetlerin kurulamadığı Halep, Selanik ve Edirne'de iş olanaklarına rağmen şube açmayı reddeder; ipek üretiminin patladığı Bursa İstanbul'a yakınlığı nedeniyle kabul görmez. Bölgedeki en cezbedici ticaret odağı olan İskenderiye, Bank of Egypt'e tanınmış olan hususi imtiyazlar nedeniyle Ottoman Bank'ın çalışma alanı dışındadır (Autheman, 2002: 24).

Genel anlamda bakıldığında bankanın aldığı sonuçlar tatminkârdır. Banka 1863'te varlığı son buluncaya kadar ihtiyat fonları dahil ortalama %13,5 kâr payı dağıtmıştır (Eldem, 1999:56, 57). Ancak; kambiyo piyasası ve Hazine İşlemlerinde bankanın rekabetinden rahatsız olan İstanbul yerel bankerleri ve İzmir Rum tüccarlarının düşmanca tutumlarıyla Ottoman Bank'ın konumu tehlikededir. Reformun ana unsurlarından “yabancı sermayenin” ülkeye girmesini istemeyenlerle siyasi ittifaktaki yerel gruplardan bazıları Ottoman Bank'ın itibarını İstanbul ve Londra'da yok etmeye çalışır. 1859 Kasım'ında bankayı suçlayan imzasız bir yergi yazısı yayınlanır. Osmanlı Devleti'nin siyasi, malî durumuyla bankanın sonuçlarındaki dalgalanmalar nedeniyle Şubat 1861'de bir grup hissedar Ottoman Bank'ın tasfiyesini isterken, güçlkle ikna edilmiştir. Eylül 1861'de Ottoman Bank hisse değerinin nominal değerinin %10-15 altına düşmesi de, Borsa'nın sıcak bakmadığının göstergesidir. 1862'de gelen yöneticilerin temkinli tutumlarıyla, bankanın güçlükleri aştığı ve bir genişleme döneminin eşliğinde olduğu tahmin edilmektedir (Autheman, 2002: 24).

2.3.3. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne (1863)

Bâb-ı Âli'nin isteklerine uygun bir emisyon bankası kurmak için ilk girişimler 1856'da sonuçsuz kalmıştır. Sadrazam Reşit Paşa 28 Aralık 1856'da İngiltere sefirine yazısında, banknot emisyonu kurumunun Devlet'in mutlak denetiminde olmasını istemektedir. Ottoman Bank, banka yöneticilerinin Türkler tarafından seçilmesini kabul etmez. 1862 başında emisyon imtiyazına dair koşullar Ottoman Bank'ın lehine döner. Göreve gelişiyle Batı piyasalarını mali reformların gerçekleşmesi konusunda ikna eden Fuad Paşa emisyon bankasını kurmaya karardır. Tedavüldeki kaimelerin toplanması önkoşulu için Mart 1862'de Londra'da girişilen büyük istikraz başarılı olur. Kaimeleri tedavülden çekme işlemleri 13 Temmuz 1862'de başlar, Ekim'de sona erer (Autheman, 2002: 33, 35). Dış piyasalarda itibarını kaybeden ve içeride kaynak

bulamadığından radikal çözüm arayışında olan Osmanlı Devleti, 1862-1863 (Hicri 1278) senesi için ilk defa bütçe hazırlar, 1856'dan itibaren sözü edilip gerçekleştirilemeyen devlet bankası projesini uygulamaya koyar (Eldem, 1997: 28).

4 Şubat 1863'te banka kurucuları ve Osmanlı hükümetinin karşılıklı imzaladığı sözleşme ile kurulan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne, 1856'dan itibaren yaşanan hata ve tecrübelerin birikiminin mirasçısıdır. Ottoman Bank'ı verdiği hizmetleri için banknot ihraç imtiyazı ile mükafatlandırılacak olan Osmanlı Hükümeti, başlangıçtan itibaren Fransız ya da İngiliz kanadının yalnız başına idaresinden kaçınıp, iki devletin eş hisselerle temsilini istemektedir. Çare, var olan "Ottoman Bank"ın genişletilip Fransa kaynaklı sermayenin ortaklığına açılmasıyla kurulacak yeni kurumun devlet ve emisyon bankası görevini üstlenmesidir. "Bank-ı Osmanî-i Şâhâne (Banque Imperiale Ottomane)", "Ottoman Bank" tasfiye edilip 1856'da rakip konumundaki iki grup birleştirilerek kurulacak, 1 Haziran 1863'te Ottoman Bank'tan devraldığı şubelerini yeni kimliğiyle açacaktır (Eldem, 1997: 29).

Banka temsilcileri, gerçek yönetimin Londra ve Paris komitelerine ait olması koşuluyla, genel müdür ve idare heyetiyle banka genel merkezinin İstanbul'da bulunmasını kabul eder. Osmanlı hükümetindeki görevleriyle saygı ve güven kazanan Marki de Ploeuç genel müdür olarak görevlendirilir. Bankanın Padişahın himayesinde olmasına ve hükümetin atadığı bir nazırın işlemler üzerinde çerçevesi belirlenen bazı denetim yetkileri kullanmasına karar verilir. 27 Ocak 1863'de bir imtiyaz fermanıyla anlaşma somutlaşır, 4 Şubat 1863'te fermanı hümayunla onaylanır (Autheman, 2002: 39, 40). Ferman Banka'nın merkezinin İstanbul'da olduğunu, idaresinin Paris ve Londra'daki bir komiteye verileceğini belirtmektedir (Eldem, 1997: 30-36, 83,84).

Bank-ı Osmanî-i Şâhâne, banknot çıkarma ve devletin "Hazine Sarraflığı" ile yetkilendirilmiştir. Devlet gelirleri Bank-ı Osmanî-i Şâhâne şubeleri ile toplanacak, Maliye Nezareti'nin çektiği tüm havaleler de banka kasasından ödenecektir (Öztürk ve Keskin, 2011). Osmanlı Devleti'nin finans tarihindeki önemli rolüyle Bank-ı Osmanî-i Şâhâne, o dönem dünyanın en büyük bankalarındandır [2].

Bankanın tüzüğü 5 Mart 1863'de Osmanlı hükümetince resmen onaylanır. İmtiyaz belgesine göre Banka İstanbul'da; Paris ve Londra'da yetkilendirilen yarısı Fransız, yarısı İngiliz 20-25 kişilik bir komitenin atadığı genel müdür, bir veya iki genel müdür yardımcısı ve üç üyeden oluşan "İdare Meclisi" tarafından yönetilecektir. Hazine

işlemleriyle ilgili servislerin kurulması zaman aldığından, “Ottoman Bank” şubeleri ve personelinin yeni kuruluşa devri “1 Haziran 1863”de yapılabildiği (Autheman, 2002: 41).

Banka özellikle 19.yüzyıl sonunda geliştirdiği ticari hizmetleri ve şube ağıyla giderek toplumsal ve ekonomik tabana yaklaşmaya, Devlet katındaki faaliyetleri daha geniş bir kitleye sunmaya başlar (Eldem, 1997: 19). Yeni bir şube açılması kararı alınırken Banka yönetimi, mevcut şubelerinden gelen fikirler, Maliye Nezareti’nin önerileri, belirli kentlerin ticaret topluluğundan gelen taleplerden oluşan üç tür baskıyla karşılaşır. Gelen taleplerde nezaret vergileri toplama, ticaretle uğraşan yerli seçkinler kredi olanaklarından yararlanma, şube personelleri ise kurumun global ticari çıkarlarını gözetme amacındadır (Eldem, 1999: 287).

Ottoman Bank’dan Londra ve İstanbul merkezleriyle İzmir, Beyrut, Galati ve Bükreş şubelerini devralan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne; 1864’de Selanik, Larnaka, Aydın, Manisa ve Afyonkarahisar’da, Ekim 1867’de pamuk ihracatı merkezi İskenderiye’de şube açar. İmparatorluk ekonomisinde pamuk ekimindeki gelişim kaynaklı refah, bankayı genişlemeye yöneltmiştir. Kârlılıkta İstanbul’un ardından gelen Londra şubesi, kaynakları ve Londra’daki önemli kurum ve firmalarla yakın ilişkisiyle kazancını artırmaktadır. Fransa ile Doğu arasındaki iş ilişkilerinin gelişmesi ve 1867’de Credite Mobilier’in karşılaştığı zorluklarla, Bank-ı Osmanî-i Şâhâne 18 Şubat 1868’de Paris’te Hausmann Bulvarı 30 numarada şubelerini açar (Autheman, 2002: 54).

1872’de Bank-ı Osmanî-i Şâhâne personelinin tamamı 175’e yükselirken, 82’si İstanbul merkez şubededir. 1875’te merkezde çalışan eleman adedi 116’ya çıkar. Banka, devlet ve hazine muameleleri sebebiyle gelişimini hâlâ İstanbul merkezli sürdürmektedir. 17 Şubat 1875 sözleşmesiyle Banka’nın yetkileri genişletilirken, şubelerine ve örgütlenmesine yeni bir tanım kazandırılır. Bundan böyle Osmanlı Devleti’nin tek kasasına dönüşen Banka’nın şube ağının genişlemesi devletin de yararına. Banka kârlı duruma geçiremediği için açmakta zorlandığı şubelerin külfetini devletle paylaşacaktır. 1875’te Edirne, Rusçuk, Şam ve Bursa’da şube açılır. Yeni şubelerin öncelikli vazifesi, devlet gelirlerinin tahsili, yerel harcamaların karşılanması, artan bakiyenin İstanbul’a aktarılmasıdır (Eldem,1997: 114-116).

1890 sonrası 1895 krizine kadar Banka’nın faaliyetleri hızla gelişir (Eldem, 1997:118). Bu gelişime güç veren, hizmetlerinin ülke topraklarının tamamında genişlemesi ve

Osmanlı toplumsal dokusunun daha derinlerine nüfuzudur. Bankanın 1872’de toplam 14 şubesi bulunurken, 1889’da Sir Edgar Vincent genel müdürlüğe atandığında 24 şubesi vardır. Sonrasında Banka’nın gerçek bir ticari profil ve buna bağlı bir şube ağı edindiği görülür. Bunu izleyen genişleme döneminde şube sayısı 1893’te 38’e, 1905’te 49’a ve 1906’da 58’e çıkar. I.Dünya Savaşı arefesinde toplam şube sayısı 91’e çıkar. 25 yıldan kısa sürede Banka Osmanlı topraklarındaki şube sayısını üç mislinden fazla artırmıştır. Banka şubelerinin açıldığı yerler, Osmanlı topraklarının ekonomik açıdan önem taşıyan bölgeleridir (Eldem, 1999: 285, 416). Tüm şube listesi açılış tarihleri ve bölgeleri ile birlikte Şekil 2.1’de sunulmuştur.

İSTANBUL		ANADOLU		KIBRIS	
1856	Galata (Merkez Şube)	1856	İzmir	1863	Larnaka
1886	İstanbul-Yeni Cami	1863	Aydın, Afyon, Manisa	1879	Lefkoşa, Limasol
1891	Pera	1865	Isparta	1906	Magosa
		1869	Antalya	1921	Paphos, Troodhod
İNGİLTERE		1875	Bursa	SURİYE VE LÜBNAN	
1856	Londra	1881	Nazilli	1856	Beyrut
1911	Manchester	1889	Adana, Konya	1875	Şam
FRANSA		1890	Muğla, Denizli	1893	Halep
1868	Paris	1891	Balıkesir, Uşak, Samsun, Trabzon	1904	Trablusşam
1916	Marsilya	1892	Mersin	1908	Humus
ROMANYA		1893	Ankara	1911	Sayda
1856	Galati	1899	Kastamonu, Sivas	1913	İskenderun
1861	Bükreş	1904	Eskişehir, Akşehir	1914	Zahle
RUMELİ VE BULGARİSTAN		1905	Bandırma, Bilecik	1919	Hama
1875	Rusçuk	1906	Erzurum, Giresun, Kütahya, Antep, Silifke	FİLİSTİN	
1878	Filiba	1907	Adapazarı	1904	Kudüs
1880	Varna	1908	Tarsus	1905	Yafa
1890	Sofya	1910	Kayseri, İnebolu, Ordu, Geyve, Bolvadin	1906	Hayfa
TRAKYA		1911	Diyarbakır, Harput, Bitlis, Van, Ceyhan	1922	Beytullahim, Ramallah, Nablus
1875	Edirne	1912	Bolu, Urfa, Sandıklı, Söke	MEZOPOTAMYA (IRAK)	
1904	Dedağaç	1924	Zonguldak	1892	Bağdat, Basra
1909	Gümülcine, Tekirdağ	MAKEDONYA		1907	Musul
1910	Sofulu	1864	Selanik	1920	Kerkük, Aşar
1914	Çanakkale	1903	Manastır, Üsküp	TUNUS	
LİBYA		1904	Kavala	1920	Tunus
1906	Trablusgarp	1906	Ksanthi	EGE VE AKDENİZ ADALARI	
1911	Bingazi	1910	Drama, Seres	1898	Midilli
İRAN		MISIR		1911	Rodos
1920	Kirmanşah	1867	İskenderiye	ARNAVUTLUK	
1922	Hemedan, Tahran	1872	Port-Said	1910	Yanya
YEMEN		1881	Kahire	1911	İşkodra
1911	Hudeyde	1907	Minye	ARABİSTAN	
		1910	Mansure	1912	Cidde
		1924	Muski (Kahire), İsmailiye		
		BANK-I OSMANÎ-İ ŞÂHÂNE ŞUBELERİ			

Şekil 2.1: Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Şubeleri, (Autheman, 2002: 264 ve Eldem, 1997: 121)

Bankanın Hazine ile ilişkilerini düzenleyen 1868 anlaşmasının Mart 1872'den itibaren gözden geçirilmesi öngörülmüştür. Nisan 1874'de Gümrükler Umum Müdürü ve eski Maliye Nazırı Sadık Paşa, hükümet adına Banka yöneticileriyle görüşmek üzere Paris'e giderek aşağıda sıralanan önerilerini sunar (Autheman, 2002: 67).

-Banka, İmparatorluğun Genel Hazinesarı-Defterdarı görevini üstlenecektir. Hazine memurları gelir tahsilatlarını banka veznelerine yatıracak, bütçe tahsisatlarına göre harcamaları doğrudan banka yapacaktır.

-İmparatorluğun içeride ve dışarıda tek malî aracısı banka olacaktır.

-Hükümetin cari avans hesabının açık sınırı 2.500.000 sterline çıkarılacaktır.

-Yeni sorumluluklarını yerine getirebilmesi için hükümet bankanın sermayesini (yarısı ödenmiş) 10 milyon sterline çıkarmasını ister.

-İmtiyaz süresi de 20 yıl uzatılacaktır.

Pazarlıklar sonucu, hükümetin tasarısını temel alan anlaşma 18 Mayıs 1874'de imzalanır. Hazinesarılık görevi için bankanın her vilayet merkezinde şube açması kararlaştırılır. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin yıllık bütçeyi incelemek ve onaylamakla yükümlü komisyonda yer alması da öngörülmektedir (Autheman, 2002: 67).

26 Kasım 1871'de başlıca üyeleri Anglo-Austrian Bank ve İstanbul Bankerleri olan Avusturyalı bir grup tarafından Viyana'da kurulan 2.500.000 sterlin sermayeli Banque Austro-Ottomane, yerel şubesiyle Galata bankerlik kuruluşları içinde önemli yer edinmiştir. 18 Mayıs 1874 tarihli mektupta Sadık Paşa, Osmanlı hükümetine Viyana ve Almanya piyasalarında destek sağlamak amacıyla Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin Banque Austro-Ottomane'la birleşmesini ister. Bu talebe uygun olarak 6 Haziran 1874'de Paris'te "Bank-ı Osmanî-i Şâhâne" ve "Banque Austro-Ottomane" yöneticileri sözleşme imzalar; "Bank-ı Osmanî-i Şâhâne" Komitesi'nde belli sayıda sandalye, Baron de Rothschild ve Kredit Anstalt'ın temsilcisi de dahil Avusturya bankası idare heyeti üyelerine ayrılır (Autheman, 2002: 67, 70).

Sadık Paşa'nın 18 Mayıs 1874'de Paris'te imzaladığı anlaşma, İstanbul'da bazı hükümet üyelerinin şiddetli itirazı ile karşılaşılır. Devletin, Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye kamu gelir ve giderleri üzerinde tanıdığı mutlak denetimle, aslında özgürlüğünü tehlikeli biçimde devrettiğini, savaş durumunda bu yetkinin sonuçlarına, anlaşmanın fiiliyatta karşılaştığı güçlülere dikkat çekerler. Anlaşma bazı değişikliklerle kabul

edilerek 18 Temmuz 1874 tarihli irade-i hümayunla onaylanır. Geriye bu temeller üzerine imtiyaz fermanının yazılması ve bankaya verilen Hazine hizmetlerini düzenleyen kamu idaresi yönetmeliğinin hazırlanması kalmıştır. Anlaşma 17 Şubat 1875’de yürürlüğe girer (Autheman, 2002: 74). 1875 anlaşması ve imtiyaz belgesiyle “Osmanlı Bankası’nın (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne)” statüsü daha da güçlendirilir. Banka’nın imtiyaz mühletinin uzatılabileceği ve şehirlerde açılacak şubelerin binaları için gereken arsaların hükümetçe bilâbedel temin edilmesi kabul edilmiştir. Hükümet, 1863 tarihli anlaşmaya istinaden, Banka’yı teftiş etmek üzere doğrudan atayabildiği nazırı, bundan böyle Banka’nın idare meclisi ve komiteleriyle mutabakat sağlayarak atayabilecektir. Banka, devlet bütçesini denetleme yetkisini kazanırken, İmparatorlukta yabancı alacaklılara ait hakların koruyuculuğu görevini de üstlenmiştir. Anlaşmanın kazandırdığı haklardan biri de, bütçe komisyonunda artık bankanın temsilci bulundurabilmesidir. Devletin ülke içerisinde ve dışında ihrac edeceği bono, tahvil ve diğer kıymetli evrakın satış hakkı Banka’nın tekeline bırakılmıştır. Hükümet, Banka’nın banknotlarının tedavülünü kolaylaştırıcı bir adım olarak, dolanımdaki mağşuş sikkelerin piyasadan çekilmesini taahhüt etmektedir. Banka kazandığı statü ile ileride devletten alacaklı Galata bankerleri ile birleşerek “Rüsüm-u Sitte İdaresi”nin, 1881’de “Düyûn-ı Umûmiye İdaresi”nin kuruluşuna öncülük etmiş, “Düyûn-ı Umûmiye İdaresi” idare heyetinde mümessil bulundurma hakkını elde edip bu idarenin bankerlik vazifesini de üstlenmiştir (Akgüç, 2007).

2.3.4. “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne”nin Osmanlı Malî İdari Sistemindeki Konumu

Özgün bir kurum olarak “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne”, Osmanlı Devleti’ndeki Tanzimat adıyla bilinen geniş kapsamlı modernleşme hareketinin bir ürünüdür. Özgünlüğü, kurucuların bankaya kazandırdığı Fransız-İngiliz ortaklığından oluşan yapısından kaynaklanır. 19.yüzyılda farklı ülkelerden sermaye grupları arası birleşmeler yaygın olsa da, sözkonusu Banka için Fransız-İngiliz ortaklığı, kuruluş ilkesi olarak statülere girmiştir. İki grubun yönetici kurullarda eşitliğini ve zorunlu işbirliğini getirmektedir ve bu ortaklığa ancak şirketin tasfiyesiyle son verilebilir (Autheman, 2002: 13, 15). Osmanlı malî ve finansman değerlendirmelerinde uzman Kazgan’ın *“Senyöraj hakkının Devlet tarafından Osmanlı Bankası’na kullandırılması İmparatorluğun çöküşünün en büyük nedenlerinden bir tanesidir. Tarihi bir olaydır. Dünyada böyle*

birşey görülmemiştir. Bir banka, senyöraj hakkını, devletin damgasını kullanıyor. Para basmayan devlet devlet değildir zaten. Bir devletin hürriyeti para basmasındadır. Bu gerçek bir felakettir (Kalyoncu, 1996).” sözleri, Banka’nın Osmanlı malî sistemindeki konumunu vurgular niteliktedir (Koç, tarih yok).

Osmanlı hükümetinin Banka’dan yapılmasını beklediği başlıca üç fonksiyon bulunmaktadır. Bu işlevlerden ilki, genel olarak süregelen malî düzensizliği dizginlemek için Avrupa’daki örneklerine benzer şekilde Devlet’in hazine işlemlerini gerçekleştirip düzene sokacak bir merkez bankası rolünü üstlenmesidir. Beklenen ikinci işlev, parasal kargaşanın sonlandırılması, Kırım Savaşı’nın finansmanı için muazzam miktarlarda ihraç edilip değerini kaybeden kaimelerin tedavülünden çekilerek yerine sağlam ve halkın güvenini kazanabilecek bir para sisteminin oluşturulmasıdır. Banka’nın yerine getirmesi istenen üçüncü işlev ise Devlet’in yetersiz kaynaklarının zorunlu kıldığı borçlanma sürecinin sağlam zemine oturtulması, dış borçlar konusunda Osmanlı Devleti’nin itibar ve güvenilirliğinin artırılarak Batı kaynaklarını daha etkili ve ucuz harekete geçirecek düzenlemelerin yapılmasıdır (Eldem, 1997: 17).

Giderek büyüyen dünya düzenine uyum sürecindeki Osmanlı Devleti için, temsilciliğini yaptığı kapital ve yönetiminin yürütüldüğü Londra ve Paris’te bulunan kurullarıyla Banka, kurulan yeni dengeler içindeki konumunu koruması açısından vazgeçilmezdir. Ancak her türlü siyasi kaygıdan önce özel bir kurum olan Banka’nın işleyiş ve politikasını belirleyen ilk dürtü kâr maksimizasyonudur. Banka’nın konumunu ifade eden en iyi tanım, büyük ölçüde Batı kanalıyla denetlenen bir düzende Paris ve Londra ile strüktürel bağları bulunduğu halde, imtiyaz ve mevcudiyetini Osmanlı Devleti’ne borçlu olan, asıl itibarıyla de bağımsız yapıda bir finans kurumu olmasıdır. Bu derece birbirine zıt menfaatler arasında kalan Banka için, kârlılık kıstaslarının ağırlık kazanması akılcı bir seçenektir. Banka’nın Batı’ya verdiği güvenilir imaj ve 1881 Muharrem Kararnamesi akabinde kurulan Düyûn-ı Umûmiye ve yan kuruluşları, Osmanlı Devleti’nin ihtiyaç duyduğu kaynakların sağlanmasında vazgeçilmez rol üstlenmiştir (Eldem, 1997: 17-19).

“Bank-ı Osmanî-i Şâhâne”, Osmanlı ve Türk finans sisteminde çok yönlü ve belirsiz bir konuma sahiptir. Bu belirsizlik, Banka’nın özel olarak parasal gelişmelerle, genel olarak ekonomi ve finans dünyalarıyla ilişkisinde taşıdığı iki ana özelliğe dayanır. İlk özellik, Banka’nın bir emisyon bankası, Devlet’in mali operasyonlarını yürüten bir

Devlet Bankası ve çok gelişmiş bir piyasa tabanına sahip bir ticaret bankası olması işlevlerindeki belirsizlikle ilgilidir. Banka'nın üç rolü birleştirmiş olması, kurumun Osmanlı sistemindeki gücünü pekiştirir. Bu geniş ve sınırları belirsiz konumuyla Banka, Devlet maliyesi ve piyasa işlemleri düzeylerinde gelişmelere karşı duyarlılığa sahiptir. İkinci özellik, Banka'nın statüsündeki, kurumun yasal kimliği ve bağlılıkları konusundaki belirsizlikle ilgilidir. Bankanın en çarpıcı özelliklerinden biri, aynı zamanda “Osmanlı Devlet Bankası” ve bir “İngiliz-Fransız özel şirketi” olmasıdır. Banka'nın Osmanlı Hükümeti'nin aracısı olma rolüyle birincil meselesi olan kâr etme hedefi arasına koyduğu mesafe, tarafsız ve eleştirel ya da mesafeli ve kuşkucu olarak nitelenebilecek bir tutuma yol açar. Banka, Devlet maliyesi ve piyasa koşullarıyla ilgili doğru bilgiler sağlayacak kadar Osmanlı, bulunduğu durumları eleştirel gözle değerlendirebilecek kadar da yabancıdır. “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne” devlet bankası olması sıfatıyla, dönemin malî meselelerinin tam merkezindedir. Devletin ve kamu sektörünün malî faaliyetlerinin tümüyle ilgili birinci elden evraklara direkt erişim imkânına sahiptir. Osmanlı Devleti'nin malî ve para politikalarının oluşturulmasında etkin olan, parasal girişimlerinin hayata geçirilmesinde şubeleriyle hizmet verip para, bilgi, teknoloji ve personel temin eden Banka, bu politikaların tatbikinde de fevkâlade rol üstlenmiştir (Eldem, 1999: 2, 5, 6).

Söz konusu “Banka”, borçlu bir ülke olarak Osmanlı Devleti'nde yabancı menşeli bir banka kurumunun, harici denetleme sisteminin ne kadar kuvvetli bir vasıtasına dönüştüğünün karakteristik örneğidir (Akgüç, 2007). Banka, borç (anapara ve faiz) ödemelerinde aksamalar yaşayan “Osmanlı Devleti”ni Avrupa sermayesi karşısında emniyetli bir yatırım sahası haline getirmiştir (Yılmaz, 2009: 13).

2.4. “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne”nin İlk Mekânları ve Bankanın Toplumsal Hayata Yansımaları

Yatırım ve mevduat bankacılığı alanlarında doğrudan çıkarları bulunan İmparatorluk çapında ticari bir banka olan “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne”, halkla ve özellikle de nüfusun, 19. asır sonunun doğmakta olan kapitalist ekonomik sistemine entegre olmuş kesimleriyle doğrudan ilişki içindedir. İmparatorluğun kentli seçkinleri (bürokratlar, tüccarlar, girişimciler), kentli işçi ve memurları, zanaatkârlar ve profesyonellerden oluşan, henüz marjinal ama büyümekte olan orta sınıfı, Banka'nın ticari müşterilerinin

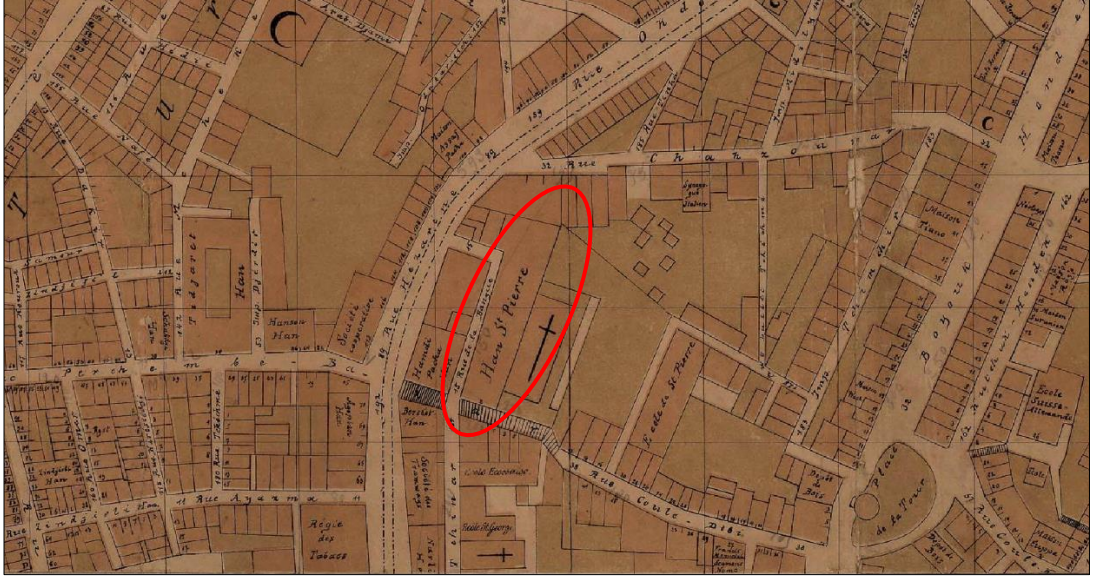
omurgasını oluşturur. Bankanın arşiv malzemesi, ilgili dönemin Osmanlı ve Türk nüfusunun önemli bir kesiminin gündelik yaşamında finans ve para politikalarının etkilerini yansıtır (Eldem, 1999: 2).

2.4.1. Bankanın Faaliyete Başladığı İlk Yapı Saint Pierre Han ve Banka Lojmanı

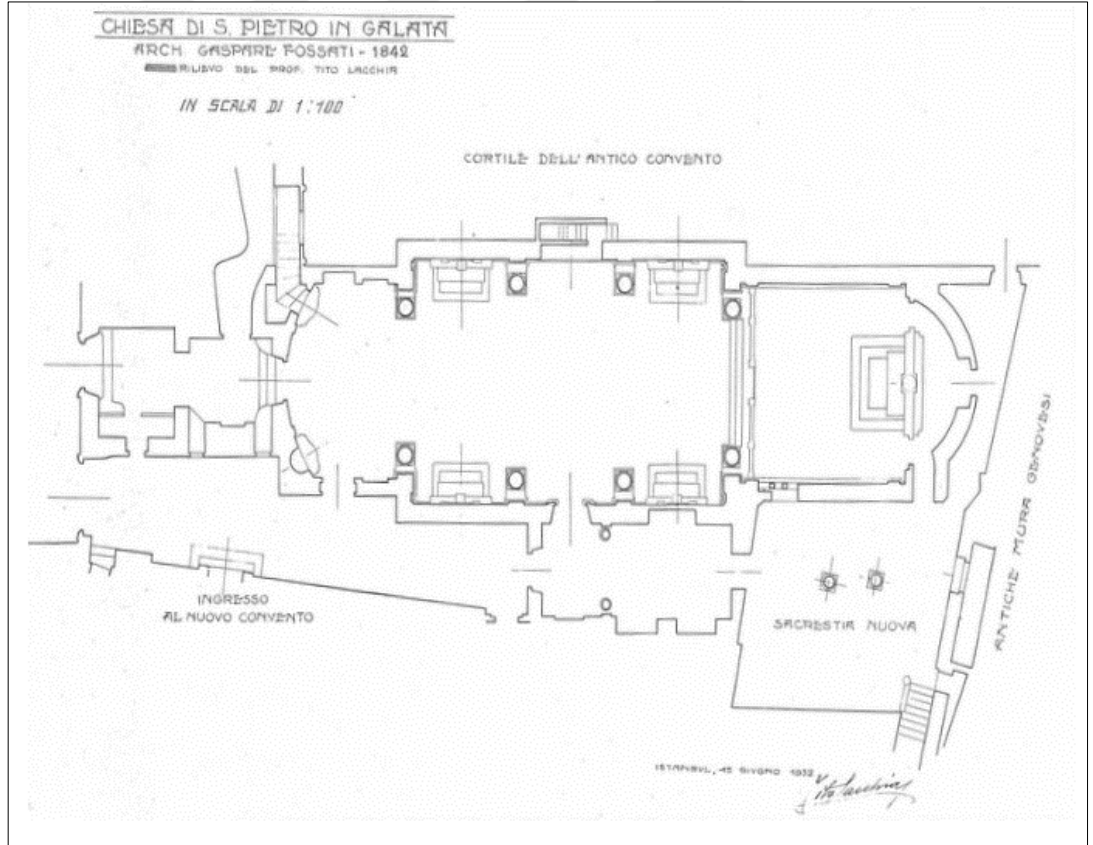
Ottoman Bank kuruluşundan itibaren, kendi binasına taşınana dek Galata'daki Saint Pierre Han'da (Şekil 2.2) faaliyetini sürdürür (Aktemur, 2012). Osmanlı Devleti'nde oluşan büyük bir toplumsal ihtiyaç sonunda 1856'da kurulan Ottoman Bank, dönemin çalışma sistemine uygun olarak bir handa, İstanbul'un finans merkezi olan Galata'daki Saint Pierre Han'da faaliyetlerine başlamıştır. 1863'te Fransız İngiliz ortaklığı ile Osmanlı Devlet Bankası statüsünü elde edip "Bank-ı Osmanî-i Şâhâne" ismini aldıktan sonra da, merkezi şube ve yönetim binası olarak yaptırdığı kendi binasına taşınana kadar uzun yıllar aynı handa çalışmaya devam etmiştir. Bu bölümde Banka'nın uzun yıllar kullandığı, Şekil 2.2' de konumu gösterilen bu yapı hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca Bank-ı Osmanî-i Şâhâne personelinin kullanımı için Taksim'de yapılmış olan lojman binası hakkında ulaşılabilen sınırlı bilgiye yer verilecektir.

Galata'da bulunan Saint Pierre Hanı, bir yapılar kompleksinin parçasıdır. Bu yapılar kompleksi, 15. yüzyılda kurulup Saint Pierre'e adanan bir kilise ve içerisindeki Santa Katerina Manastırı çevresinde oluşmuştur (Gündoğar, 2006: 10, 11). Bu bölümde, bu yerleşim hakkında kısaca bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Saint Pierre Yerleşimi : 15. yüzyıl başlarında kurulan ve ilk kuruluşundan itibaren içerisinde Santa Katerina Manastırı da bulunan Saint Pierre Kilisesi, Osmanlı döneminde de varlığını sürdürür. Katolik kilisesinin tarikatlarından olup 1215'te Fransa'da kurulan Dominikenlerin 1233'te İstanbul'a gelen seyyah papazları, Galata'daki San Paul Kilisesi yakınına yerleşip bir manastır kurarlar. Saint Paul Kilisesi İspanya'dan çıkarılan ve bundan daha önce İstanbul'u terk eden Cenevizliler'in yerine yerleşen Arap Müslümanlar için 1475'te camiye çevrilir. Böylece Dominikenler izin alarak Sait Pierre Kilisesi'ne yerleşirler (Gündoğar, 2006: 1, 6, 10-12).

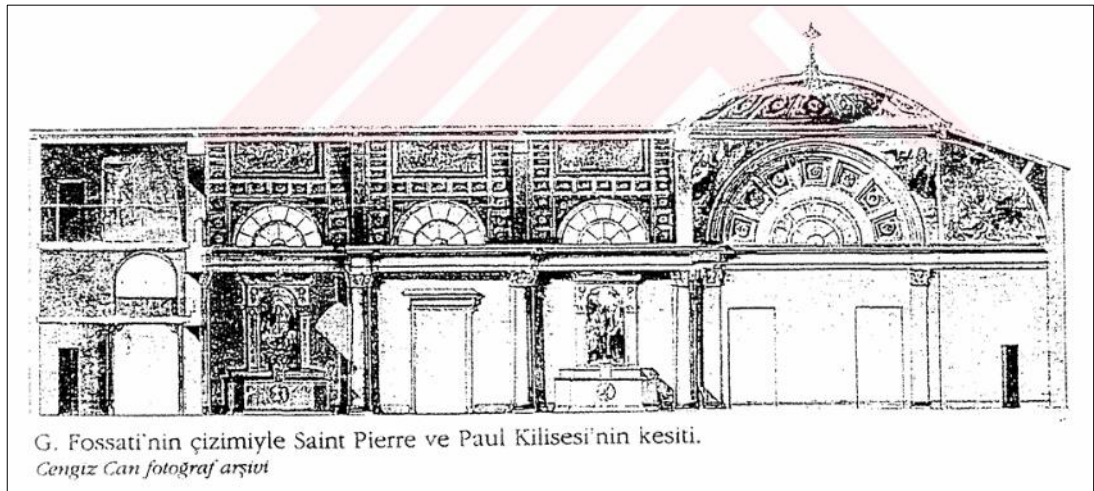
Şekil 2.2 : Galata Saint Pierre Han'ın Konumu (1887-1891 Tarihli R. Huber Haritası)

Şekil 2.3 : Saint Pierre Kilisesinin 1/100 Ölçekli 1842 Planı, (Gündoğar, 2006:128)

Kilise 1603-1604 arasında yıkıntı durumundadır, yeniden yapımı için Fransa Elçisi tarafından izin alınır ve Sultan I. Ahmet, Galata Kadısı'na bu kilisenin Fransa Büyükelçiliği'nin dua etme yeri olduğunu bildirir. 1660'taki yangında kilise hasar alırken manastır sağlam kalır. Kilisenin paralelinde konumlanan ve takriben yirmi metreye sekiz metre ölçülerinde olan manastırın zemin katında; yemekhane, depo ve farklı işlevlerle kullanılan birkaç oda, birinci katında da rahiplerin kaldığı odalar bulunur. Yangın sonrası yemekhanenin kilise amaçlı kullanımının tanınıp kabul görmesi için girişimde bulunurlar (Gündoğar, 2006: 14-23, 27).

Fransızlar manastır çevresine yerleşir. Saint Pierre yerleşimi Galata'da, Fransız hakimiyetindeki önemli merkezlerden birine dönüşür (Kösebay, 1996: 81, 82). 1731 Galata Yangını ile yok olan Saint Pierre Kilisesi ve Manastırı, I.Mahmut'tan alınan izin fermanıyla yeniden yapıp 14 Mart 1732'de tamamlanır. Yeni yapılan kilisenin, Osmanlı ülkesindeki tüm latin kiliselerinin en büyüğü olduğu söylenmektedir. 1731-1732'de inşa edilen yapı 1841'e kadar kullanılır. Dominikenler yangın sonrası kiliseyi yüksek duvarlarla Perşembe pazarından soyutlamak üzere Saint Pierre Han'ını yeniden taş malzemeye inşa ederler. İnşaat Elçi Comte Saint Priest aracılığıyla Fransa Krallığı tarafından desteklenir. Elçinin günümüzde de mevcut olan arması, yaptığı iyiliğinin gelecek nesillere hatırlatılması için hanın duvarına tespit edilir. (Şekil 2.5, 2.6) Kilise ve manastır dışındaki kiliseye ait mülklerin envanteri, 1782-1798 arasında Başpiskopos Calomoti'nin kaydettiği belgelerden anlaşılmaktadır. 1770-1785 arası manastırın gelir devamlılığı için beşi taş, dördü ahşap dokuz ev yapılır (Gündoğar, 2006: 14-23, 27).

Şekil 2.4 : Saint Pierre Kilisesinin Kesiti, (Kösebay, 1996:86)

1794'teki yangında manastır yıkılmış, kilise kurtulsa da dayanıklı olmadığı için yıkılıp 1841'de günümüzdeki kilisenin inşasına başlanır (Kösebay, 1996: 81, 82). En son 1843 yılında Gaspare Fossati'nin inşa ettiği haliyle Saint Pierre Kilisesi hâlâ varlığını sürdürmektedir. Kilise kuzey yönünde Galata kulesine bağlanan Galata surlarıyla sınırlıdır. (Şekil 2.3 ve 2.4) Güney yönünde, tarihsel Ceneviz yerleşiminin önemli caddesi yer alırken, batısında tarihi Dominiken manastırı, doğusunda da günümüzdeki haliyle manastır bulunmaktadır. Gaspare Fossati'nin inşa ettiği son kilise, Vatikan'ın onayıyla İstanbul'a adanan ilk kilise olarak 19 Şubat 1843'te kutsanarak resmen açılır. Kilise cephesi, II. Mehmet'in (Fatih) İstanbul'un fethi sonrası uyguladığı yasaklayıcı kanun gereği sokak yönüne açılmamıştır. O nedenle öncelikle sokak yönünden girerken kilisenin doğusundaki avluya geçilir. Avlunun doğu yönünde üst kotta manastır ve bahçe, batı yönünde ise kilise bulunur. Dıştan bakıldığında binalar arasında kalan ve cephesi görülmeyen kiliseyi anlayabilmek çok zordur (Gündoğar, 2006: 14-23, 27).

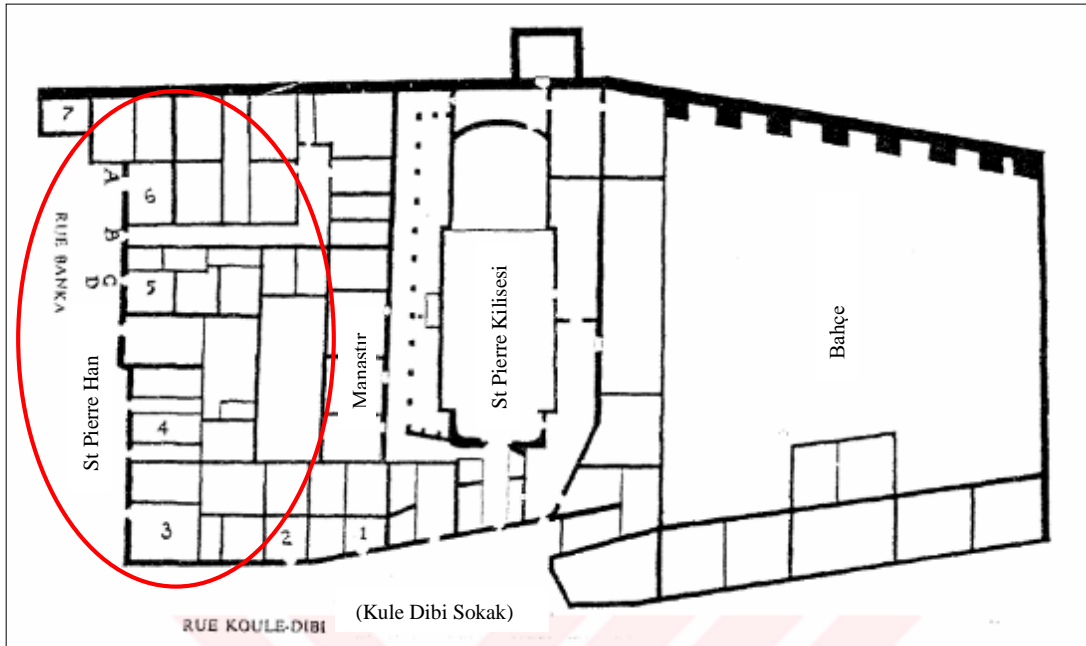
Kilise ve manastır seçim yoluyla görevlendirilen Başrahibin yönettiği idare kurulu tarafından yönetilir (Gündoğar, 2006: 40). 35 mt uzunluğunda, 14 mt yüksekliğinde ve 8-10 mt genişliğindeki kilise, Neo-Klasik üslupta taş bir yapıdır. Saint Pierre yapılar grubunun yer aldığı 20 dönümlük arazi yaklaşık 15° lik eğimi nedeniyle yapılar farklı kotlardaki teraslara oturmuştur (Kösebay, 1996: 84, 88). Günümüzde görülen yapılardan Galata Kulesi'ne yakın üst kotta sur duvarına paralel konumlanan Yeni Manastır binası ve karşısında Saint Pierre Apartmanı bulunur. Bu yapılar dışında 1785 tarihli bir metinde kiliseye ait yedi ev olduğu belirtilir. Bu evlerden beşi, Saint Pierre Han'ı teşkil eder (Kösebay, 1996: 95, 98).

Saint Pierre Kilisesi'nin inşası sonrası Dominiken Rahiplerin farklı dönemlerde yeni yapılar inşa etmeyi sürdürdüğü görülür. Kilisenin batısında ve paralel olarak konumlanan eski manastır 1837'de yapılmıştır. 1950'lere dek İtalyan İlkokulu işleviyle kullanılmıştır. Manastırın batı cephesi kot farkı sebebiyle dört katlıdır ve Saint Pierre Hanına bakar. Kilise ve eski manastır binası, aralarında inşa edilen küçük bir yapı ile birleştirilmiştir. Eski Manastır binasının zemin katında 10.000'e yakın kitap yanında el yazması eserlerin de bulunduğu bir kütüphane yer almaktadır. 1903 yılında Saint Pierre Apartmanı yapılır. 1928'de yapılan yeni manastırda ise, rahiplerin günlük gereksinimlerini karşılamak üzere yemek salonu, kütüphane, oturma odaları, rahip ve misafir odaları ile kilise arşivi bulunur. Arşivde 16.yüzyıldan başlayan matbu

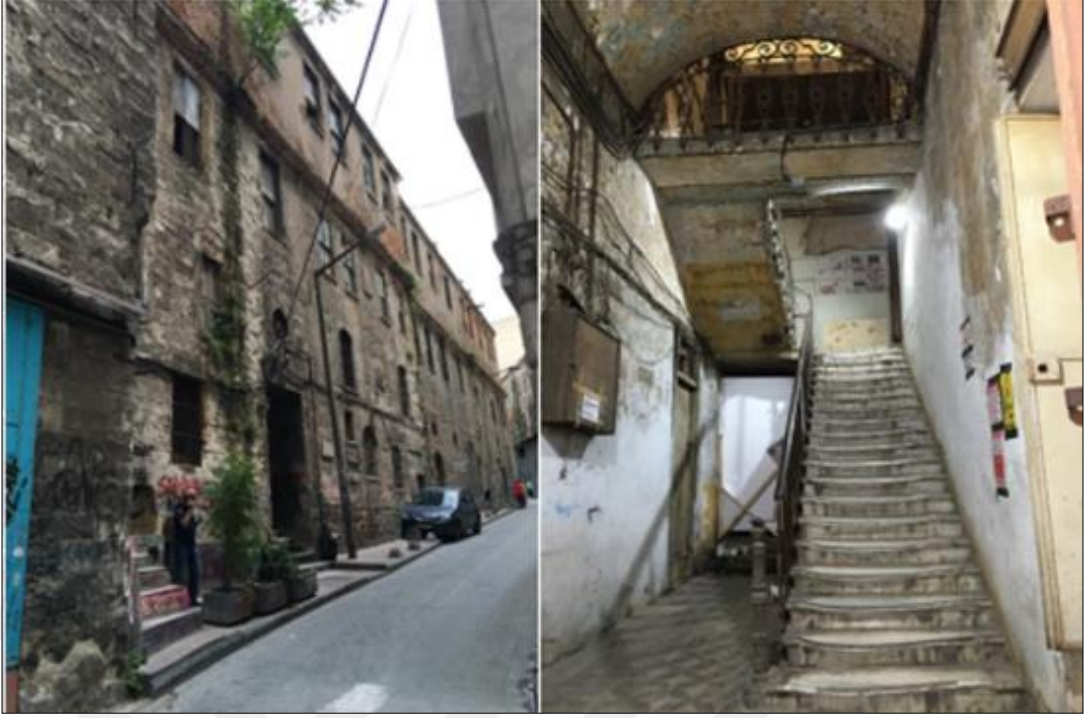
ve elyazması belgeler bulunur. Galata Kulesi Sokak No:38'de yer alan, sokak ve manastır bahçesinden girişi bulunan beş katlı ve çift daireli betonarme apartman 1903'te inşa edilmiş olup, Hıristiyan ailelere kiralanmaktadır. Kiliseye gelir sağlayan yapı Dominiken Rahiplerine aittir (Gündoğar, 2006: 26, 43, 44).

Saint Pierre Han : Fransız Ticaret Temsilciliği ve lojman olarak yapılan St. Pierre Han (Şekil 2.5) bir 18.yüzyıl yapısıdır ve Katolik Dominiken Tarikatı'na bağlı St. Pierre Kilisesine aittir (Kösebay,1996: 95, 98). 1770'lerde Fransız Sefiri Saint Priest tarafından Galata'daki Fransız tüccarı için yaptırılmıştır. (Eldem, 1997: 125) Gündoğar'ın tezinde 1771-1775 arasında yapıldığı yazar. Hanın binaları tümüyle kesme taş malzemeyle kâgir sistemde yapılmıştır (Gündoğar, 2006: 42). Tarihi manastırın batısında Eski Banka Sokağı'nda yer alan yapı, beş evin birleşmesinden oluşur ve 58 mt cepheye sahiptir. İkinci kata kadar taş olan yapıya daha sonra tuğla bir kat ilave edilmiştir (Kösebay, 1996: 95, 98).

Şekil 2.5'de Kösebay (1996)'ın tezinden alınan Saint Pierre yerleşiminin bir krokisi bulunmaktadır. Voyvoda Caddesine paralel Eski Banka Sokağı'nda, Saint Pierre Kilisesi'nin yanında bulunan Hanın ön cephe duvarındaki armalardan ikisi, Comte de Saint Priest'e ait asalet arması ve Fransa kralına ait devlet armasıdır ve orijinal halini korumaktadır. Han uzun yıllar Fransız tüccarlarının ve onların bankacılık işlerinin merkezidir (İstanbul Gezginleri, 2012:14).

Şekil 2.5 : Saint Pierre Han ve Yapı Grubu Yerleşimi, (Kösebay, 1996: 83)

Şekil 2.6: Saint Pierre Han Eski Banka Sokağından Görünümü ve İç Mekan, (Esmâ Ünlü, 13.12.2019)

Şekil 2.7: Saint Pierre Han Eski Banka Sokağından Görünümü, (Esmâ Ünlü, 13.12.2019)

Hanın 1731’de yanıp 1732’de yapılan kiliseyi Perşembe Pazarı’ndan ve anayoldan uzak tutmak amacıyla yapıldığı bilinmektedir. Ahşap olarak yapılan lojmanların 1771’de yanmasıyla, Elçi Comte St. Priest önderliğinde Fransa Krallığı’nın desteğiyle taş malzeme ile yeniden yapılır. Bilinen han işlevi ve plan şemasına sahip olmasa da yapı bu tarihte han olarak adlandırılır. Bu yapılardan (Şekil 2.5) 1 numaralı ev 1660’da yanan kilisenin girişine bitişik olarak, 2 numaralı ev 1758’de ahşap olarak, 3 numaralı ev dükkan olarak taştan yapılmıştır. 1771’de inşa edilen 4 numaralı evin Fransız Ulusu Bankası (Bank a la Nation Française) ve lojman olarak yapılmış olması dikkat çeker. 1775’te taştan yapılan 5 numaralı ev, dükkânıyla birlikte tüccarların kullanımına verilir (Kösebay, 1996: 101, 103). Mermer merdivenli ve taş zeminli bina iki katlıdır. Hana 1863’ten sonra ilave edilen üçüncü katına ahşap merdivenle ulaşılır, duvarları tuğla üzeri sıvalıdır (Gündoğar, 2006: 42). Saint Pierre Han’ın Ottoman Bank’a kiralandığı bilinmektedir. Bankanın kullandığı dönemde manastırın iç avlusuna geçişi sağlayan tonozlu pasajın örülerek hanın girişinin yerleştirildiği belirtilmiştir. Aynı dönemde bu girişe, diğer katlara erişimi sağlayacak merdiven yerleştirilir. İç duvarlara, mekânlar arası geçiş sağlamak üzere kapılar açılır, yapıya yeni kat ilave edilir (Kösebay, 1996: 103).

Yıllarca Fransız tüccarları tarafından kullanılan yapının, Ottoman Bank’ın faaliyete başladığı ilk mekân olmasıyla belirgin önem kazandığı görülür. Yapı, banka olarak kullanıldığı süreçte farklı değişimlere maruz kalmıştır. Banka’nın handan ayrılmasıyla boşalan mekânlar büro amaçlı kullanılır. Han, I. Dünya Savaşı’nın ardından önemini kaybederken, tarihi değeriyle uygun olmayan farklı meslek mensuplarının çalıştığı bir mekâna dönüşür (Gündoğar, 2006: 42). Saint Pierre Han’ın karşısında, Voyvoda Caddesi ile Eski Banka Caddesi arasındaki adada, 1892’ye kadar Saint Pierre Han’da faaliyet gösteren Banka’nın kömür ve odun gibi yakacakları depolamakta kullandığı ahşap bir yapı ile ahır da bulunmaktadır (Eldem, 2000: 184).

Saint Pierre Kilisesine ait yapı kompleksinin 1863 yılındaki, yani Banka’nın devlet bankası statüsünü aldığı dönemdeki durumuna ait plan krokisi Gündoğar’ın (1996:129) tezinde yer almaktadır. Banka 1892’de kendi kullanımına özel yaptırdığı yönetim binasına taşınmadan önce Saint Pierre Han’da kiraladığı mekânları kullanmaktayken, Hanın plan şemasının durumu bu krokide görülebilmektedir. Plan şemasında açıklayıcı yazılar bulunmasına rağmen okunamadığı için Banka’nın kullandığı mekânların ayrıntıları ne yazık ki anlaşılamamaktadır.

Yonca Kösebay tarafından 1996'da hazırlanan yüksek lisans tezindeki röleve projesinden Saint Pierre Han'ın mevcut durumuna dair plan, kesit ve cephe çizimlerinden yapıyı tanımak ve Banka tarafından uzun yıllar kullanılan yapıyı, sonrasında geçirdiği büyük değişimlere rağmen kısmen de olsa anlamak mümkündür (Kösebay, 1996: Ek). (Şekil 2.8, 2.9)

Şekil 2.8: Saint Pierre Han Röleve Projesi, Batı Görünüşü, (Kösebay Y., 2016:Ek)

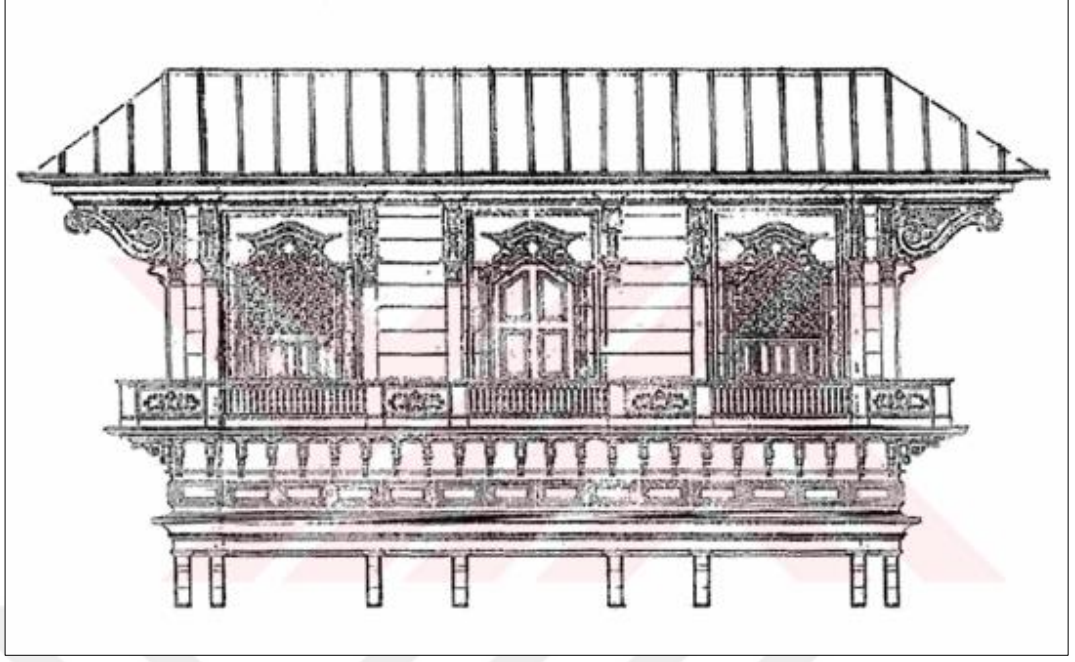
Şekil 2.9: Saint Pierre Han Röleve Projesi, Güney Görünüşü, (Kösebay, 2016:Ek)

Banka Lojmanı : 19.yüzyılda Taksim Meydanının batı kenarında yapılan önemli binalardan ilki, Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin Fransız genel müdürüne tahsisli güzel barok konaktır [3]. Taksim Meydanı'ndaki Banka Genel Müdürlük Lojmanı ve ön cephesine mimar Alexandre Vallauray tarafından eklenen cumba (Şekil 2.10, 2.11) günümüze ulaşamamıştır, yapı hakkında literatürdeki bilgiler de sınırlıdır. Osmanlı tarihi ve mali sistemi açısından oldukça önemli Banka kurumunun Galata'daki merkez

binası çalışanları için bir lojman olarak yapılmıştır. Bazı kaynaklarda “müdür konağı” olarak geçen yapı, Taksim Meydanında, bugünkü The Marmara Otelinin yerinde inşa edilmiştir. Binanın mimarı ve yapılış tarihi bilinmemektedir (Özkurt, 2021).

Yapının meydana bakan ve bir dönem monoton bulunan cephesine hareket ve estetik kazandırmak amacıyla, kurumun Galata’daki prestijli yönetim binasını da tasarlayan Alexandre Vallaury tarafından tadilat sırasında bir cumba eklenmiştir. Marmara Otelinin bulunduğu yerdeki dört katlı binanın birinci katının ortasındaki cumba, önündeki dar balkonu ve üzerini örten geniş saçaklı çatısıyla kendini gösterir. Yapının ön cephesini mimari olarak zenginleştiren cumbanın yanlarında açıklık bulunmaz. Ön cephede ortadaki kapının yanlarında birer pencere bulunur. Cumbayı üç taraftan kuşatan dar balkonu yer yer babalarla bölünmüş parmaklıklar kuşatır. Cumbanın geniş saçaklı çatısı önde sekiz, yanlarda birer tane olmak üzere on konsolla taşınmaktadır. Cephedeki kapı ve pencerelerde barok kemerler, içlerinde bitkisel motiflerle rozetler dikkat çeker. Yapının, “The Marmara Otelinin inşası sebebiyle, dönemin “Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu” olan “Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu”nun 1967 senesindeki kararıyla “rölövesi alınarak yıkılmasına” karar verilmiştir. “Sedad Hakkı Eldem”in, üyesi bulunduğu “Anıtlar Yüksek Kurulu”na 1976’da verdiği yazılı önergeyle, “Vallaury’nin bu estetik cumbasının”, yeni yapılacak otelin uygun bir kısmında yeniden inşasına dair teklifi dikkate alınmadığından yapı günümüze ulaşamamıştır (Akpolat, 1991: 106,107). Şekil 2.11’de lojman binası, Şekil 2.10’da Vallaury tarafından yapılan cumbası görülebilmektedir.

Şekil 2.12 ve 2.13’de Topçu Kışlası’nın karşısında Bank-ı Osmanî-i Şâhâne lojmanı ve karakol binası kısmi olarak görünmektedir. Bu fotoğraflarda, Taksim Meydanı’nın oluşum sürecinde Banka lojmanının da belirleyici, önemli bir yapı olarak yer aldığı görülmektedir. Mevcut fotoğraflardan, o dönem henüz varlığını koruyan Topçu Kışlası karşısında inşa edilen Banka Lojmanının, Taksim Meydanını tanımlayan yapılardan biri olduğu anlaşılmaktadır.

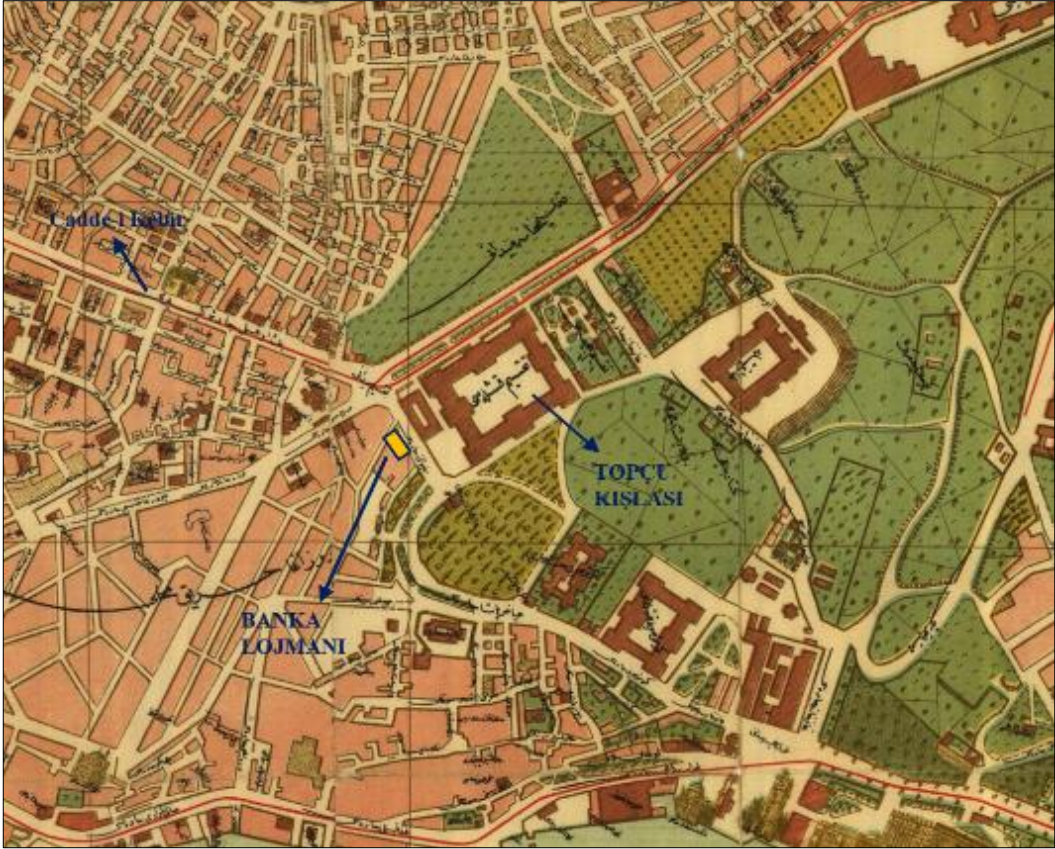
Şekil 2.10 : Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Lojmanı Cephesindeki Cumba, (Rölöve çizimi, Akpolat tarafından İst. Kül. Ve Tab. Var. Koruma Kurulu Arşivinden alınmıştır.)
(Çevik, 2001: 201)

Şekil 2.11 : Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Lojmanı Ön Cephe, [4].

Şekil 2.12 : Taksim Topçu Kışlası karşısında Bank-ı Osmanî-i Şâhâne lojmanı ve karakol binası kısmi 1944-1945 (alt soldaki), [5].

Şekil 2.13 : Banka Lojmanı'nın Yeri, (yaklaşık olarak 1918 Necip Bey Şehremaneti Haritası'nda Topçu Kışlası'nın karşısında işaretlenerek gösterilmiştir), [7].

2.4.2. Banka Personeli, Etkinlik Alanı ve Mudi Tabanı

“Bank-ı Osmanî-i Şâhâne”nin Osmanlı toplumuyla ticari banka yönüyle kurduğu ilişki ve etkileşimi yeterince incelenmemiştir. Konuyla ilgili Bankanın İstanbul arşivlerinde bulunan 10.000 mudi dosyası, mudi kartları, yazışma ve belgelerden oluşan mudi kitlesine dair veriler, Bankanın hizmet verdiği toplumsal gruplar hakkında ciddi bilgi kaynağı oluşturur (Eldem, 1999: 271). Devlet-i Aliyye tarafından tutulan kayıtlar ve belgelerin ileriki çalışmalarda incelenmesi ise Devlet düzeyinde Banka’nın nasıl konumlandırılıp değerlendirildiğinin anlaşılması açısından ayrıca önem arz edecektir.

Milliyet meselesi, sözkonusu Banka’nın 1863 yılında devlet bankası statüsüyle kuruluşundan Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması sonrası Osmanlı Bankası adıyla yeniden özel ticaret bankasına dönüşmesine kadar ki tarihinin etkileyici yönlerinden biridir. Banka, Osmanlı Devleti’nin devlet bankası olmasına rağmen İngiliz ve Fransız ağırlıklı yabancı sermayenin denetiminde çelişkili bir statüye sahiptir. Bu durumun, Banka’nın “Osmanlı”lığının bankanın malî, ekonomik, siyasi egemenlik kurmanın bir aracı olarak sahip olduğu gerçek rolünü gizlediği şeklinde yorumlanması; Osmanlı Devleti ile Batı arasında oynanan güç oyunundaki karmaşık rolünü gizleyecektir. Banka gerçek anlamda Osmanlı olmasa da Fransız ya da İngiliz de değildir. Hissedarlarına karşı sorumluluğu ve kâra bağlılığı, herhangi bir ulusal ve politik bağımlılıkla bağdaşmaz ve Banka kendi üslubunca Osmanlıdır. Bu durum, Serfice (Yunanistan Servia) mebusu Yorgo Boşo Efendi’ye atfedilen “Osmanlı Bankası kadar Osmanlıyım” sözüyle de sembolleşmiştir (Eldem, 1999: 411, 412). Bu durum Banka’nın Osmanlı toplumsal yapısıyla çeşitlilik arz eden etkileşimlerine de yansır.

Banka Personeli : Bir kurumu anlamak için sadece hukuki boyutu ve işlevleri yeterli değildir, kurumda çalışan kişilere dair konular kurumun insani boyutunu yansıtır. (Şekil 2.14 ve 2.15). Arşivdeki 1933 öncesi 6000’e yakın personel sicil dosyası kimlik, eğitim, dil, ailevi durum vb zengin bilgiler içerir. Sir Edgar Vincent’ın 1890’da başlattığı yeniden yapılanma sürecinde, personelin tavsiye yerine imtihanla alınması, alaylı personel yerine eğitilmiş memurların istihdamı gibi profesyonelleşme çabaları görülür. Farklılaşan koşullara uyum için Banka’nın esneklik gösterdiği, personel profiline de değiştiği görülür. 1914 öncesi nadiren rastlanan kadın memureler 1920’lerden sonra artar. İlerleyen süreçte, banka personelinde yabancıların yerini yerli

gayrimüslimler alırken, gayrimüslimlerin göçü sonrası Türkleşme eğilimi görülür (Eldem, 1997: 263).

Banka memurlarının milliyeti, 1860-1930 arası faaliyetlerinde bölgenin tarihi süreçlerine tam katılan bir kurum olarak Banka'nın doğru anlaşılması açısından önemlidir. Kurum, istihdamla ilgili özerk seçim politikalarında, politik, toplumsal ve ekonomik konjonktürdeki değişikliklere bağlı düzeltmeye gider. Banka, 1890'lardan itibaren hâkim olan milliyetçilik ve etnik/dini bilinç gibi yeni ideolojik eğilimlerin sıkıntısını çeker. Milliyetler-üstü politikalarına rağmen Banka, Osmanlı Devleti'nin geçirdiği dönüşümlere paralel olarak çok uluslu ve etnisiteli insan sermayesi avantajlarının, politik baskılarla kâbusa dönüşümüne maruz kalır. Ulusal bağlılıklardan uzak, istenen her yeni desteği bir araya getirerek Devlet'e hizmet veren bir finans kurumudur, hiçbir yabancı devletin kontrolüne girmemeye çalışır. İstihdamın ulusal kriterlere tabi olduğu tek düzey, banka personelinin en üst kademeleridir. En üst kademede genel müdür ve yardımcısı, milliyetten çok yararlılıkla ilgilenen Paris ve Londra komiteleriyle bağları nedeniyle daima İngiliz ve Fransızlardan seçilir. Genel müdürlük makamının milliyeti genelde Londra ve Paris komiteleriyle İngiliz ve Fransız hissedarlar arasındaki iç dengeyi yansıtır. 1902'den sonra Fransız unsurunun ağır basması, politik kaygıdan çok İngiliz hissedarların banka sermayesinden çekilmesiyle ilgilidir (Eldem, 1999: 412-414).

Personel seçimine dair değerlendirilen bireysel bilgilere, milliyet ve din eklenmiştir. Kurumda milliyetler ve etnik/dini kökenlerin dağılımı belirli bir hiyerarşi izler. En üst yöneticiler İngiliz ya da Fransızdır, merkez şube üst düzey personeli ve şube müdürleri gibi üst kademe personel ise yabancı ülke vatandaşlarından oluşur. Daha aşağı ara kademe personel tamamen gayrimüslim Osmanlı tebaası Ermeni, Rum, Musevi ve Hristiyan Araplar'dan seçilirken, bekçiler, kapıcılar gibi hizmetli personel Müslüman Osmanlı tebaasından istihdam edilmiştir. Kadrodaki bu görünüm, banka idaresinden çok yerel koşulların ürünüdür. Yabancılar, yerli adaylara kıyasla dil (Fransızca), muhasebe ve bankacılık tekniklerinde bilgi ve eğitim avantajlarının sonucu yüksek makamlara ulaşmaktadır. Hiyerarşi ücretlere de yansır. Müslümanların maaşı bankanın ortalama maaşının üçte biri kadardır. Okul eğitimi, mesleki eğitim, dil, zihniyet ve kültürel açıdan bankaya en yabancı unsur Türkler veya Banka idaresinde yüksek mevkilere gelmeye elverişli vasıflardaki Müslüman Osmanlı tebaası, bürokrasi veya orduda kariyer yapmayı tercih eder, banka personelliğini gayrimüslim tebaa

kadar cazip bulmazlar. Müslüman nüfusun alt kesimleri için bankada çalışmanın avantajı, eğitim ve kültür profilleri bankanın daha üst kademelerine denk düşen orta sınıflara kıyasla daha fazladır. Banka sadece Türkçe konuşma avantajları için de olsa Müslüman Osmanlılara ihtiyaç duymaktadır (Eldem, 1999: 414, 415, 420).

Şekil 2.14 : 1893-1912 Yılları Arasındaki Bank-ı Osmanî-i Şâhâne İstanbul İdare Merkezi Personeline Ait Nicolas Andriomenos tarafından hazırlanan albümden fotoğraflar, [6].

Şekil 2.15 : Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Şube Personellerine Ait 1895 Yılında Çekilmiş Fotoğraflar, [8].

Avrupa merkezci yaklaşım, 1872’de ülke çapındaki 14 şubesinde yarısı İstanbul merkez şubede çalışan toplam 175 memura sahip bankanın, işleyişinde gerekli personel sayısının azlığından da kaynaklanabilir. 1889’da Sir Edgar Vincent’in genel

müdürlüğü dönemiyle şube ağının genişlemesi, artan banka personelinin yapısını etkiler, niteliğini de değiştirir (Eldem, 1999: 416, 417).

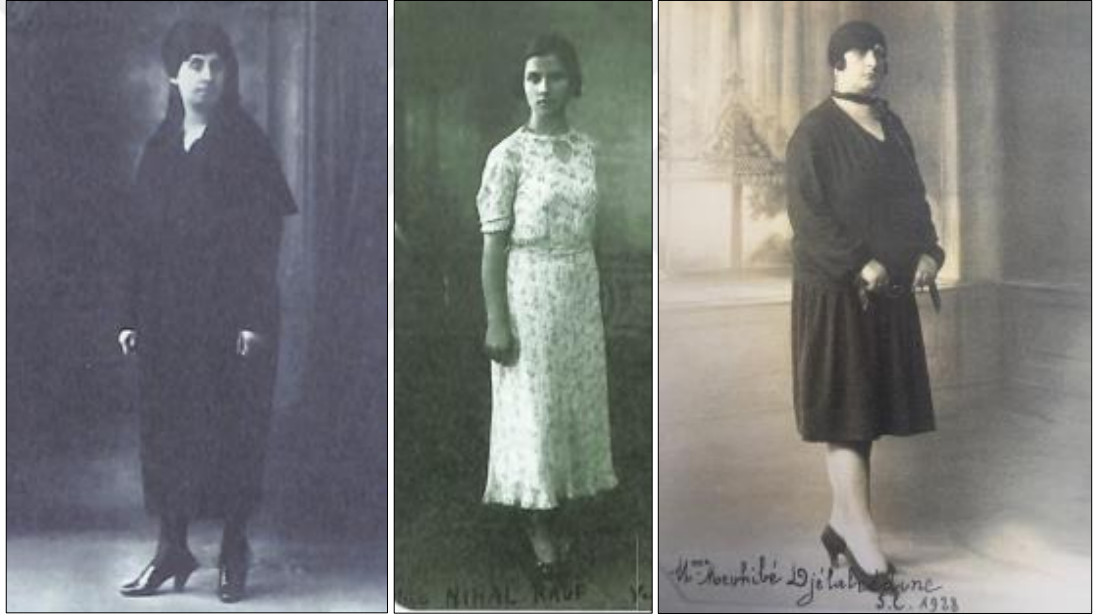
Genişleyen mevduat sahibi mudi kitleleri ve iş dünyasında müşteri ilişkilerinin öneminin artmasıyla Osmanlı personelin yerli karakter ve bilgileri banka açısından avantaj haline gelir. Vincent'ın başlattığı reorganizasyon, yerel piyasanın özelliklerine göre şube müdürü atanmasını içermekte, Selanik piyasasında Avusturya nüfuzunun artmasıyla Avusturyalı, Suriye'de Fransız çıkarlarının büyümesi üzerine Beyrut şubesine Fransız şube müdürü atanmaktadır. 1906 tarihli Agences d'Orient fotoğraf albümü, 150 veya 200 kişi istihdam eden Galata merkez şubeyle bazı küçük şubeler eksik olsa da, banka kadrosunun 19. asır sonlarındaki yeni durumunu yansıtır. 1875'te 200'ün altında olan personel sayısı 800'ün üstüne çıkar (Eldem, 1999: 416, 417).

1886'da Banka'nın İzmir şubesinde çalışmaya başlayan ve kurumun Batı yönelimli istihdam profilinin dinamiklerine anılarında yer veren Halid Ziya Uşaklıgil çalışma ortamının heterojen niteliğinden bahseder. Uşaklıgil şubenin önemli personelinin bir Ermeni, Alman şube müdürü ve İngiliz yardımcısıyla yapılan iş görüşmesiyle Türkçe muhaberat ve muhasebe birimlerinde işe başlamış, Banka'da çalıştığı sekiz yılda Rum Ortodoks kökenli iş arkadaşıyla dostluk kurmuştur. Bu durum, etnik veya milli kimlikleri potansiyel ticari ve idari avantaj olarak gören bankanın eğilimini yansıtır. İlk darbe 1896'da bankaya aniden gelir ve şiddetli hissedilir. 26 Ağustos 1896'da Galata'daki genel müdürlüğün silahlı Ermeni milliyetçisi bir grup tarafından işgali ardından Ermeni personelin bir kısmı güvenli bölgelere nakledilir, bazıları bankadaki işlerinden çıkarılıp masrafları karşılanarak ülkeyi terketme imkânı tanınır, işten çıkarılan Ermeni hizmetliler Yunanistan ve Bulgaristan'a gider. 18 Ağustos 1897'de Galata'daki merkez şubede üstünde silah ve dinamitle bir Ermeni yakalanır. Nisan 1903'te Selanik şubesi Bulgar teröristlerce bombalanır ve yakılır. Bu olayların hiçbiri banka personeline yansımaz, 1897'de Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasındaki savaşta endişelenen Banka'nın Hariciye Nezareti'nden Rum personelinin ülkeyi terk mecburiyetinden muaf tutulmasını talebine verilen yanıt, hükümetin bu tür bir önlem almayı öngörmediği şeklindedir. Banka bu krizleri istihdam politikalarını değiştirmek zorunda kalmadan aşar. Ermeni personel İstanbul ve vilayet şubelerinde çalışmaya devam eder (Eldem, 1999: 421-423).

1908 Jön Türk Devrimi ve II. Abdülhamid rejiminin sonu, kontrolde tutulan her tür politik, etnik ve milliyetçi gerginlikleri açığa çıkarır, ancak banka ve örgütüne yönelik somut tehlikeye dönüşmesi zaman alır. 1909'da Adana bölgesinde Ermeni cemaatine yönelik şiddet hareketleri dahi Banka ve Ermeni memurlarına yansımaz. Banka 1911'e kadar statükosuna yönelik belirleyici tehlikelerle karşılaşmaz. Hükümetle 14 Şubat 1911'de imzalanan yeni anlaşma, 1875 anlaşmasına uygun olarak bankanın idare heyetine üç Osmanlı idarecinin tayinini öngörerek, banka yönetiminin özerkliğine ciddi darbe indirse de genel müdür Revoil bu yeniliğin bankanın özerkliğine zarar getirmemesini sağlar. Yerli idareciler, yeni ve tamamen güçsüz bir idare heyetine dâhil edilirken, idare meclisi Londra ve Paris komitelerinin doğrudan denetiminde bankanın yerel idaresinin hâlâ tek efendisidir. 1911-1912'de İtalya ile savaş nedeniyle önce Batı Anadolu ve Ege'deki bazı İtalyan şube müdürlerini görevden alan Banka, Mayıs 1912'de hükümetin kararıyla İtalyan memurlarının sınır dışı edilmesini kabullenmek zorunda kalır. Bu durum I. Dünya Savaşı'nın oluşturacağı büyük felaketin ilk adımıdır (Eldem, 1999: 423, 424).

Kadın Personel ve Müslüman Hanımlar Servisi : Bankada 1914 öncesi nadiren rastlanan kadın memurelerin 1920'lerden sonra nispeten arttığı görülür. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin kuruluşundan 1930'lara kadar "Avusturyalı, Filistinli, Macar, İspanyol, Yunanlı, İngiliz, Mısırlı, İsviçreli, Suriyeli, Yugoslav" her milletten 226 kadın personel bulunmaktadır. 1911'den 1934'e bankada çalışmaya giren hanımların % 55'inin Osmanlı tebası veya Türk vatandaşı olduğu, Fransız hanımların % 15 ile ikinci sırayı aldığı görülür. İlk hanım personel, 29 Temmuz 1911 tarihinde kurulan "service des dames turques (Müslüman Hanımlar Servisi)" de çalıştırılmak üzere bankaya girer ve 1921'e dek aralıksız olarak bu serviste çalışır. Galata'daki diğer bir banka olan "Credit Lyonnais"da çalışmaktayken, bu servisin kurulacağını duyarak "Bank-ı Osmanî-i Şâhâne"ye başvuran, 52 yaşındaki Annette Zundo, bir çocuklu dul bir Osmanlı vatandaşıdır. Dosyasında "Rumca, Türkçe, İtalyanca ve Fransızca" konuştuğu, "Fransızca" sınıfın okur-yazarlık düzeyinde olduğu belirtilmiştir. Fotoğrafi bulunmayan ve 11 altın lira karşılığı çalışmaya başlayan Zundo'nun, sağlık durumu nedeniyle 1921'de işine son verilip, yerine ilk Müslüman kadın personel "Feride Şevket Hanım" alınmış, 1921 yılı Ekimi'nde istifa edene kadar Müslüman kadınlara gişe hizmeti vermiştir. Yerine başka memur alınmaz, lüzumu gittikçe azalan bu servis kapatılır. 1911'de işe giren Zundo'nun ardından 1917'de işe alınan ikinci hanım

“Rachel Abraham”, idari işler servisindeki camların temizliği amacıyla, vefat eden kayınpederinin yerine 3,5 altın liraya işe alınıp 1920’ye dek vazifesini sürdürür. 1918’de işe başlayan “Marie Schneider” bankanın farklı servislerinde çalışmış ilk kadındır. 226 kadından sadece “Nihal Rauf Atakan”, Yenicami şubesinde, 1938’deki istifasına dek havale servisinin şefliği görevini yürütür (Ammour ve Baruh, 1999). II.Abdülhamid’in kızkardeşi Cemile Sultan’ın torunu “Mevhibe Celaleddin Hanım” da daha geç dönemde “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne”ye telefon memuresi olarak girer ve hayatının sonuna dek bu görevde kalır (Şekil 2.16) (Eldem, 1997: 264). Anlaşıldığı üzere Banka, faaliyetleriyle toplumsal yapıda yaygın bir etkinlik alanı oluşturmuş, müslüman hanım müşterilerin değerleri doğrultusunda gerçekleşen kendilerine özel servis açılması talepleri yerine getirilmiştir.

Şekil 2.16 : Bank-ı Osmanî-i Şâhâne’ye alınan ilk Müslüman Kadın Feride Şevket Hanım (solda), Nihal Rauf Atakan (ortada), (Ammour ve Baruh, 1999), Mevhibe Celaleddin Hanım (sağda), (Eldem, 1997: 286)

Bankanın Etkinlik Alanı, Devlete Verilen Avanslar, Ticari Faaliyetleri: Osmanlı Devleti’nin tek ve imtiyazlı devlet ve emisyon bankası “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne” dir. Bunun yanında, şube ağı en gelişmiş, piyasa işlemlerinde en önemli paya sahip, her türlü yurtdışı ilişkide vazgeçilmez, mevduat ve şahsi kredi gibi kişisel hizmetlerde rakipsiz bir finans kurumudur (Eldem, 1997: 16). Bu bölümde Banka’nın toplumsal yaşama nüfuzunun algılanması için ticari faaliyetlerine ve şahıslarla ilişkilerine dair

örneklere yer verilerek kurumun toplumsal yaşamdaki yerine dair bir fikir oluşturulması amaçlanmaktadır.

Emisyon Kurumu Banka'nın Hisseleri ve Banknotları : Kuruluşunun ardından muvakkat hisse senetleri çıkaran Banka, 1864'te bu senetlerin nihai hisse sertifikalarıyla değiştirilmesi gerektiğinde bazı sorunlarla karşılaşır. Hisselerin İngilizce, Fransızca ve Türkçe üç lisanda basılması ve Türkçe metnin doğruluğunun Londra'da düzgün kontrol edilemeyişi sorun oluşturur. İlâveten Türkçe metnin baskı levhalarının İstanbul'da hakkedilmesi (kazınması) zorunluluğu meseleyi güçleştirir. Banka'nın kurucu belgesi sayılan hisselerin Türkçe metninde yaşanan kargaşa, Banka'nın Osmanlı Devleti'ne hizmet edecek yabancı bir banka olarak garip konumunun bir simgesi gibidir. Hisse senedlerinin Türkçe metninde Banka isminin "Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Bankası" olarak yazılması da dikkat çekicidir (Eldem, 1997: 44, 48, 50).

Devlet bankalarına tanınan en ciddi imtiyazlardan olan kâğıt para ihracı hakkı, Banka'nın Osmanî-i Şâhâne'ye 3 Şubat 1863 anlaşmasıyla verilmiştir. Banka'nın ihraç edeceği paraların hamiline karşılığı her zaman nakden ve sadece ihraç mahallinde ödenecektir. 200 kuruştan küçük değerlerde basılmayacak olan banknotlar, Banka'nın genel müdürü, muhasebecisi, Devlet nazırının mührünü taşıyacaktır. 3 Haziran 1863 tarihinde tedavüle alınması planlanan 200 kuruş değerli ilk banknot, karşılığı İstanbul ve İzmir'de ödenmek kaydıyla iki türde basılır. Aynı tarihi taşımasına rağmen sonradan dolanımına çıkarılan ikinci seri banknotlar ise 2 ve 5 altın lira karşılığı basılan küpürlerdir. Prova banknotlarda yapılan tashihle Banka adı "Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Bankası" olarak düzeltilmiştir (Eldem, 1997: 77, 86, 88, 91, 97). Banknot basımının Londra'da yapıldığı anlaşılmaktadır. Hisse senetleri ve banknotlar Banka'nın Osmanlı toplumu ile doğrudan etkileşim kurduğu araçlardır.

Yıpranan banknotların yenilenmesi için 1897 Eylül başında 500.000 adet yeni beş liralık banknot siparişine, banknotların genel görünümü korunarak kâğıt kalitesinin artırılmasına, problemlili 1 liralıkların tedavülden çekilmesine karar verilir. Bu karara dair raporda, yeni banknotların ülkede yaygınlığı nedeniyle tasarımında değişiklik yapılması durumunda halkın alışmasının zaman alacağından, güvenliği artırmak için filigran kullanılabileceği belirtilir. Kalpazanlığa karşı güvenliği artıran onaylı filigran tasarımını 4 Ekim 1898'de teslim alan matbaa basıma başlar. Ancak Aralık'ta

II.Abdülhamid'in tuğrasına "El-gazi" ünvanının eklenmesi talep edilir. Tuğra, banknotun deseniyle değil metniyle basıldığından ünvan eklenebilmiştir (Eldem, 1999: 183, 184, 186). Detaylardan anlaşıldığı gibi, Banka'nın her faaliyeti Devlet ve toplum düzeyindeki değişikliklerle paralel şekillenir.

Bir devlet bankası olan "Bank-ı Osmanî-i Şâhâne" her çeşit rutin ya da istisnai parasal operasyonla ilgilenir. Darphane-i Amire'de darp edilmek üzere altın ithali, gümüş sikkelerin eritilip yeniden darp edilmesi, şubeler ağıyla madeni paraların tüm ülkede tedavülünün güvenceye alınması Banka'nın rutin faaliyetleridir. Para basımı için altın madeninin Devlet adına en önemli tedarikçisi Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'dir (Eldem, 1999: 195-198).

1914'te Osmanlı Devleti'nin savaşa girişiyle, İngiltere ve Fransa için Osmanlı Devleti'ne bağlı bir şirket olması nedeniyle düşman kuruluşu statüsünde görülen Banka, Osmanlı Devleti için de İngiliz ve Fransız sermayesi nedeniyle güvenilmezdir. Kasım'da hükümetin Almanya'dan sağladığı 5.000.000 lira karşılığında 15.000.000 liralık banknot bastırma ve 2.000.000 lira avans teklifinin Banka tarafından reddi ilişkileri kopma noktasına getirir. Banka'ya hükümet tarafından el konulması düşünülse de, Banka'nın İngiliz ve Fransız müdürlerinin görevden alınmasıyla yetinilir. Banka da savaş müddetince banknot ihraç imtiyazından vazgeçer, hükümeti kaime basmakta serbest addettiğini beyan eder (Eldem, 1997: 81-83).

Şekil 2.17 : a) 1889-1897 yılları arasında Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Genel Müdürü olarak görev yapan Sir Edgar Vincent (1857-1941) (solda), [9], b) Tarabya'daki Summer Palace Oteli (sağda), [10].

1895 Yılında Bankanın Yaşadığı Spekülasyon Krizi : Borsa'daki spekülasyon dalgasıyla bir kısım topluluğun refah artışı, İstanbul'daki yaşama ansızın olağanüstü canlılık ve neşe katar. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Genel Müdürü Sir Edgar Vincent (Şekil 2.17 a) bir seyahat sonrası İstanbul'a bir Güney Afrika şirketinin (Langlaagte Royal) geleceğiyle ilgili hikâyelerle dönmüştür. Bu şirketin şişirilen hisselerini alabilme telaşıyla izdiham oluşur. Çok kolay kazandıran hisselerdeki her 100 puanlık artış 1 lira kazandırırken bazen 1000 puanlık sıçramalar olmakta, hisseler para yatırıp kumar oynayan herkes zengin olmaktadır. Tarabya'daki Summer Palace Oteli (Şekil 2.17 b), yeni edinilmiş servetlerin gösterişle sergilendiği muazzam bir merkeze dönüşür. Kısa süre sonra fiyatlardaki artışın durup ödemelerin yapılmadığı söylentileriyle çıkan panikle herkes Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye akın eder. Banka 48 saat süreyle görülmemiş boyutlarda bir kuyruğun hücumuna uğrar, iflasla burun buruna itiş kakış halindeki insan yığını trafiği kapatır. Bu çılgın kumarı başlatanlar, Paris'te ilişkiye geçtikleri bankalara yeterli garanti göstermeden destek alamamış, balon patlamış, birçok kişi her şeyini yitirmiştir (Dorina, 1933: 196-198; Eldem, 1999: 163, 164). Spekülasyondan genel müdürün şahsı nedeniyle kısmen sorumlu olan Banka, piyasadaki paniği yatıştırmaya çalışır. 2 Kasım'da banka rezervleri 35.000 liralık banknotun karşılığı istendiğinden düşmüştür, borsada başlayan kriz neredeyse sadece Banka'ya yönelmiştir (Eldem, 1999: 164-166, 168).

Devlete Verilen Avanslar : II.Abdülhamid döneminde hükümetin kısa vadeli borç taleplerinin sıklığının Banka'yı rahatsız ettiği anlaşılmaktadır. Bu taleplerin çoğu banka tarafından reddedilmekte ya da Paris komitesi ile İstanbul yönetimi arasında avans ve borçlara gösterilen teminatların geçerlilik ve ödeme güçleri hakkında müzakerelere yol açmaktadır. Banka Devlet'e verilen avansların niteliğiyle değil, hükümetin avanslara karşılık gösterebildiği garantilerin ödeme gücüyle ilgilenmektedir. Osmanlı Devleti'ne verilen çok düzenli avanslardan “yıllık surre alayı” harcamaları ve “Hazine-i Hassa” ya verilen avanslar itibar kazanmıştır. Bu itibar, hükümetin bu borçların ödenmesine büyük özen göstermesinden kaynaklanır. 1901'de aynı konuda Said Paşa'nın ısrarıyla Londra ve Paris'e danışılmadan 42.000 lira avans verilir. İstanbul İdare Meclisi, komitelerle yazışmalarında “*Hazine-i Hassa bankaya karşı yükümlülüklerini her zaman çok dakik yerine getirmiştir*” şeklindeki yorumlarla bu nezaretten gelen taleplerin karşılanmasını tavsiye etmektedir. Bu müzakerelerdeki başarının ardında hükümetin teminat olarak ağnam (koyun, keçi vb

küçükbaş hayvanlardan alınan vergi) gelirleri, Midilli'den zeytin öşürleri veya has gelirleri gibi düzenli gelirleri gösterme kararlılığı bulunur (Eldem, 1999: 240-243).

Bankanın Ticari Faaliyetleri : 1856'da ticaret bankası olarak kurulsada Banka, geleneksel Osmanlı tasarruf, yatırım ve ticari faaliyet kalıplarını değiştirmenin zorluğu ve Devletin yoğun finansman talebinin getirdiği kârların cazipliği nedeniyle ticari işlevlere yönelemez. 1881'de borç faiz ve anapara taksitlerinin ödenmesine tahsis edilen gelirleri denetlemek için Batılı ülkelerce kurulan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin borçları güvenilir ve etkin takibiyle Devlet yeniden dış borçlanmaya başvurur. Böylece malî koşullarda köklü değişiklikle hükümete verilen avansların toplam avanslara oranı % 90'lardan % 10-20'lere iner, bankanın ticari işlevleri bu şekilde büyük bir engelden kurtulur. Bankanın ticari faaliyeti, gelişip Osmanlı piyasasını ele geçirme hızı ve nüfusun başlıca tabakaları içine girme yetkinliği ile dikkat çeker. Gelişmelerin çoğu Sir Edgar Vincent'ın 1889'da genel müdürlüğe getirildiğinde şubeler ağını ve müşteri hizmetlerini geliştirmesiyle başlar (Eldem, 1999: 271-273).

Bankanın bilinçli olarak, daha geniş bir mudi kitlesine hizmet sunma çabası gelişimini sağlamıştır. Tasarruflar için üç tür hesap geliştirilip önerilir. Ticari müşteri kitlesini hedef alan cari hesaplar, kurumun güvenlik ve itibarını, çek defteri gibi avantajlarla mudilerin hizmetine sunar. En büyük yenilik ise, 1891'de mütevazı bir müşteri grubunun küçük tasarruflarını çekmek için açılan aile tasarruf hesaplarıdır. 1877'den beri Mısır'da tasarruf sandığı adıyla denenen bu uygulama, bankanın kendi portföyünden ayırdığı sağlam menkul kıymetlerle teminata alındığından yeni gelişen orta sınıftan rağbet görür. Rağbeti artırmak için banka aile sandığı mudilerine en küçük tasarrufları için şubede hesap açılmak üzere kumbaralar dağıtır. Bu hesaplara 100 liraya kadar % 2 faiz verilmekte, bu miktarın üzerine çıkıldığında faizli cari hesap teklif edilmektedir. Bu şekilde 1897'de 5400 olan mudi sayısı 1907'de 16.250'ye, ortalama mevduat 29 liradan 47 liraya çıkar (Eldem, 1999: 146, 147, 273, 274).

Ayrıca şirketlere, kurumlara ve tüzel kişilere de hesap açılır, bu kuruluşlar Banka hesaplarına menkul değerlerini emanet eder. Şirket-i Hayriye-i Hamidiye, Ereğli Şirketi, Tütün Rejisi, Baker, Orosdi-Back, Decugis Mağazaları, sarraflar veya muhtelif bankalar gibi ticari kuruluşlar yanında, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, Pertevniyal Valide Sultan Vakfı, Darüşşafaka Mektebi gibi beklenmedik kurumsal

mudilere de rastlanır. Banka'nın başlıca kredi işlemleri aşağıda özetlenmiştir (Eldem, 1997: 147, 207, 208) :

İskonto : Ticari senet ve çeklerin vadesi gelmeden önce kırdırılıp tahsis edilmesi işlemi olan iskonto, Bankanın Osmanlı ticari piyasasındaki en önemli faaliyetlerindedir. Kuruluşlar tarafından iskonto edilmiş senetleri de reeskontla yeniden iskonto eden banka, piyasada tedavüldeki ticari realizasyonu hızlandırıp, tatbik ettiği % 9'u bulan faizle ciddi düzeylerde kârlar elde eder.

Teminatlı kredi ve avanslar : Borç alan şahıslarca paraya dönüştürülebilecek bir değer teminat gösterilmesi yada blokesi karşılığı verilen güvenceli krediler, banka tarafından tercih edilen işlemlerdir. Teminat gösterilen değer güvenilirliğiyle orantılı emniyet marjı koyan banka, senet, hisse, tahvil gibi riskli teminatların bedelinin % 75'i kadar kredi açar.

Açık hesaplar : İhtiyatlı tavrına rağmen Banka'nın portföyünde maddi teminat karşılığı olmayan avanslar yüksek orandadır. Tüm avansların üçte birine denk düşen bu tür hesapların bir bölümü üçüncü şahısların kefaletine, yalnızca itibar ve güvene dayalıdır. Maddi teminatın olmadığı ancak güvenin olduğu durumlarda esas olan kefaletin sağlam olması ya da krediyi veren şube yetkilisinin borçlanan şahıs ve kurumlara dair ayrıntılı ve müspet bilgi sahibi olmalarıdır.

İskonto ve kredi imkânları bankanın mudilerle ilgili başlıca faaliyetidir. Sonuçta banka reiskonto edilecek senetleri olan müşterilerine çek hesabı açmayı öneren “senet teminatlı avanslar” denilen bir sistem geliştirir. Hesapların yarısı merkez şubede toplanır. Avanslarda bölgesel uzmanlaşma önemlidir (Eldem, 1999: 274, 275). Gerçek ekonomik krediler, ticaret ve buna bağlı yatırımlarda yoğunlaşır. Bankanın sunduğu krediler Osmanlı Devleti'ne ait sınırlarını aşar ve Banka Mısır Hidivi'nin Daire-i Hassa'sına, Karadağ hükümetine vb avanslar verilir (Eldem, 1997: 214-216). İkili rolüyle Banka kısa sürede yeni tasarruf, yatırım, işlem ve spekülasyon biçim ve araçları getiren bir modernleşme aracı haline gelir. Sikke yerine banknot, parayı yastık altında tutma yerine tasarruf hesabı açma, senet yerine çek gibi mevcut ekonomik faaliyet biçimlerine modern alternatifler sunar. Ayrıca, esham ve tahvilat vasıtasıyla Avrupa borsalarına girebilme imkânı ya da kredi olanakları gibi Osmanlı piyasalarını ele geçiren yeni ekonomik düzenle ilişkileri anlamında modern yeni araçlar getirir. Bankanın Osmanlı topraklarındaki faaliyet ağının genişlemesi ve nüfuzunun artması,

daha geniş bir değişim süreci olan Osmanlı toplumunun zamanın kapitalist dünya sistemine entegrasyonunun bir parçasıdır (Eldem, 1999: 275, 276).

Banka Müşterileri-Toplumun Aynası Mudi Tabanı : Bankanın karmaşık kimliğinin, ticaret ve mevduat bankası yönüne yansıyan mudi kitlesi, şaşırtıcı çeşitliliktedir. Osmanlı Devleti'nin 19.yüzyıl sonu sosyoekonomik gelişimlerini yansıtan Banka, gayrimüslim (Rum, Ermeni, Yahudi) Osmanlı tebaasından, her meslekten Batı Avrupalı göçmenlerden ve çoğunluğu sivil ve askeri bürokrasinin batılılaşmış elitinden oluşan Müslüman Osmanlılardan bir kentli orta ve üst sınıfın ihtiyaçlarını karşılar. Dönemin Osmanlı ekonomik gücü ve ticari faaliyetinin büyük kısmı, mudi kitlesini oluşturan aynı sosyoetnik gruplarda toplandığından, Banka Osmanlı toplumsal yapısının profilini yansıtır. Osmanlı toplumunun kapitalist dünya sistemine entegrasyon süreci, seçkinlerden başlayıp zamanla Osmanlı toplumunun alt katmanlarına nüfuz ederek gerçekleşir. Seçkinler politik ya da ekonomik güçleri yüksek iki belirgin ve büyük gruptan oluşur. Müslüman Osmanlıların oluşturduğu idari seçkinler (bürokratlar ve asker) aristokrasisi ve daha avam bir zengin tüccar ve finansiyer grubu (gayrimüslimler ve Batı Avrupalı göçmenler) yerli burjuvazinin çekirdeğini oluşturur (Eldem, 1999: 276, 412).

Bankanın müşteri dosyalarında 19.yüzyıl sonu ve 20.yüzyıl başının padişahı ve kadınefendiler, şehzadeler, sultanlar, zamanın idaresindeki en itibarlı makamlardaki paşalar ve beylerden oluşan aristokrat mudiler etkileyicidir. Verilerden bu kişilerin tasarrufları için elverişli bir kasa olarak gördükleri, esham ve tahvilatları takip için emanet ettikleri Banka ile ilişkilerinin çapı ve değişen koşulların getirdiği yeni yatırım ve spekülasyon eğilimlerine uyum sağladıkları anlaşılmaktadır. Üniforma ve nişanların, eski iktidar (güç) ve mevki simgelerinin modernleşmiş versiyonları olması gibi, Osmanlı hükümetine ait tahvillerle borsa spekülasyonu yapmak da Tanzimat öncesi padişahın devlet büyüklerine tahsis ettiği gelirlerle yapılan işlerin modern hali sayılabilir. Osmanlı devlet büyükleri, mevki ve güçleriyle orantılı muazzam harcamaları çarpıcı fakat düzensiz gelirlerini aştığından sarrafların kredilerine başvurmaktadırlar. Tanzimat'la dönüşüm, sabit maaş ve yetkilere geçilmesi harcamaları sınırlandırır da, davranış kalıpları 1850'lerin sonunda Sultan Abdülmecid ve kızları gibi üst iktidar çevrelerinde direnç gösterir (Eldem, 1999: 276-278).

Bankanın 1896'daki çoğunluğu nazırlar, sadrazamlar, saray kâtipleri vb den oluşan alacaklar listesindeki notlara göre, sorun basit ödeme gecikmelerinin ötesindedir. Yaver-i şehriyari Ahmed Şevki Bey'in kredi olarak aldığı borcu kendisine verilmiş bir hediye olduğu kanaati nedeniyle geri ödeyeceği umulmamaktadır. Nafia Nazırı Mahmud Celaleddin Paşa Banka'ya olan 200 lira borcunun aylık taksitlerini ödemeyi reddetmektedir. Bu örnekler bankanın hizmetlerini bir hak olarak görme eğilimi ve dönemin malî sıkıntısıyla yaşanan dramatik durumu yansıtmaktadır. Sistemin modernleşmesiyle devletin idari yapılarındaki değişikliklerden biri de devlet memurlarına sabit maaş verilmesidir. II. Abdülhamid dönemi malî sıkıntılarında düzenli maaş ödemeleri yapılamamış, erkân ve memurlar nakit ödeme yerine maaş senetleri kabul etmeye mecbur kalmıştır. Küçük memurlar bunları mecburen sarraflara kırdırırken, yüksek mevki sahibi bürokratlar bunu onur meselesi yaparak kendi kişisel servetlerine ya da Banka'nın sunduğu kredi imkânlarına dayanırlar. Gösterilen teminatlar genelde maaş senetleri (banka için en güvenilmez teminat), esham, tahvilat ve gayrimenkullerdir. Banka toplumsal itibarı ve politik gücü olan seçkinlere daha esnek tavır sergiler, karşılığında potansiyel zarar ve gecikmeleri karşılayacak birşeyler elde etmeye çalışır (Eldem, 1999: 278, 279).

Dönemin yönetici seçkinleri batının değer ve modellerini ödünç alıp bazen içselleştirirken, doğunun politik, toplumsal ve kültürel geleneğinde derin kökleri olan tutum ve inançları da korumaktadırlar. Batı modernizmi ve rasyonalitesinin bir odak noktası olarak Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ise bir yandan yaşamakta direnen geleneklerle uyum sağlarken, bir yandan da moderniteye karşı taahhütlerinin özünü korumaktadır. Bankanın Osmanlı devlet büyüklerinin çok yönlü taleplerini ustaca idare ettiği görülmektedir (Eldem, 1999: 283). Banka, modernizm ve kapitalizmin bir simgesi olduğu halde, nüfusun en geleneksel unsurları olan ileri gelen din adamlarından da müşteri çeker. Şeyhülislam ve aileleri, kazaskerler, kadılar, imamlar, çeşitli dini vakıf yöneticileri bankada faiz getiren mevduatlara sahiptir. Hariciye Nezareti protokol şefi ve Mevlevi dergâhının sadık bir müridi olan Mehmet Kamil Bey gelenek ile modernitenin bir araya gelişinin mükemmel bir örneğidir. Bu zat, Banka'ya yatırılmış Osmanlı Düyûn-ı Umûmiyesi tahvilleri cinsinden 260 £'ı Kasımpaşa Mevlevihanesi'ne vakfederek karşılığında merhum eşi Emine Melek'in ruhuna her daim dua okunmasını ister. Böylelikle dini bir vakfa bağışta bulunmak gibi tipik bir

geleneksel davranış, bir gelenek odağı olan derviş tekkesiyle modernitenin bir simge ve aracı olan banka arasında doğrudan bir bağ kurar (Eldem, 1999: 283, 284).

“Bank-ı Osmanî-i Şâhâne”, Osmanlı Devleti’nin ve toplumunun Tanzimat’la girdiği hızlı modernizasyon sürecinin en önemli aktörlerindedir. Tanzimat’la gelen değişim programında net şekilde modernliği temsil eden, sermayesi ve idaresiyle zaten Batı’ya bağlı olan bu kurum, sık sık modernlikle geleneğin arasını bulmak zorunda kalır. Uzun yıllar Banka’nın avukatlık ve hukuk danışmanlığını üstlenen Jacques Barozzi, medeni, ticari, uluslararası hukuk yanında, şer’i hukuk konusunda da gerçek bir uzmandır (Eldem, 1997: 151). Gerginlikler ve tutarsızlıklar ancak iki değer sistemi arasındaki çelişkiler uzlaşmadığında ortaya çıkar ve gelenek ile modernite arasındaki çatışma Osmanlı sisteminin kendi içinde bankaya yansımadan çözülür (Eldem, 1999: 284).

Banka şube ağlarını genişletip eski devlet bankası kabuğunu değiştirip Osmanlı ekonomisi üzerindeki nüfuz ve etkisini artıran yeni bir kimliğe bürünmüştür. Bu dönüşüme toplumsal açıdan bakıldığında; daha geniş şubeler ağı, bu yeni kurumun hizmetlerine erişen veya bankanın kendi modernite ve rasyonalite dünyasına entegre ettiği daha fazla müşteri demektir. Ülkenin ticari merkezlerinden taşra vilayetlerine doğru yayılırken dikey entegrasyon süreci aracılığıyla Osmanlı nüfusunun çeşitli katmanları, önceki seçeneklerin yerine daha avantajlı seçenekler sunan yeni bir sistemle tanıştırılmaktadır. Bu süreç, aynı nüfusun modernleşmenin ve dünya kapitalist sistemine entegrasyonun birleşik etkisi altında geçirdiği daha genel dönüşümlerle yakından ilişkilidir. Banka bir kasa ve Batı ile yakından ilişkili değerlerin taşıyıcısı olduğundan, sadece sosyoekonomik değil kültür ve zihniyetlerde de büyük değişikliklere sebep olmaktadır. 1918 öncesi 3500’ün üzerindeki veraset dosyalarından edinilen verilere göre 1890 sonrası genişleme döneminde Banka, paşalar ve şehzadeler, bankerler, girişimciler ve liman kentlerinin tüccarları dışında her meslekten önemli sayıda mütevazı mudiye hizmet vermiştir. (Eldem, 1999: 290) Arşivdeki 6000’den fazla müşteri fişi, içerdiği kimlik bilgileri ile Osmanlı toplumunun aynası gibidir (Eldem, 1997: 144).

2.4.3. Bankanın Örgütlenmelerine Öncülük Ettiği Kurumlar

Osmanlı Devleti’nin yönetim mekanizmalarına nüfuz eden Bank-ı Osmanî-i Şâhâne, gelirlerin toplanması, borçların ödenmesi, ülke içinde yabancı yatırımların

yönlendirilmesi gibi faaliyetler yanında, çeşitli kurumların oluşturulması ve yönetilmesinde de etkin bir kurumdur. Devlet ve toplum üzerindeki etkinliğinin anlaşılması açısından, Bankanın Osmanlı Devleti açısından önemli kurum ve kuruluşlarla ilişkilerine yer verilmesi uygun görülmüştür.

Societe Generale de l'Empire Ottoman : Galata'da yerleşik bankerlerden oluşan finans çevresi, hazineye verdikleri yüksek faizli kısa vadeli borçların tehlikeye girmesi nedeniyle Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin kurulmasından rahatsızdır. Devletin himaye ve imtiyazından güç alan, düşük faizle borç vermeye hazır ve en önemlisi kendilerinden farklı olarak sağlam sermaye ve kaynak tabanına dayanan bu Banka'ya karşı açık tavır alan Galata Bankerleri, bankanın faaliyetlerini engellemeye çalışır. Bu muhalefete rağmen Banka idaresi, yerel piyasadaki tecrübe ve ilişkilerinden yararlanma düşüncesiyle bu bankerlerin en sağlamlarıyla işbirliğine girmeyi tercih eder. 4 Mayıs 1864'te düzenlenen 864.000 liralık bir borç anlaşmasına bankerleri de dahil eden Banka, aynı tarihte bir kararla bu işbirliğini kurumsal seviyeye taşır. 2.000.000 £ sermayeli Societe Generale de l'Empire Ottoman (Devlet-i Osmaniye Şirket-i Umumiyesi) isimli, faaliyet alanı Osmanlı Devleti'ne verilecek kısa vadeli iç borçlarla sınırlı şirketin kurulmasına öncülük eder (Eldem, 1997: 52-54).

1879 Rüsüm-u Sitte İdaresi : “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne”nin faaliyete başlaması sonrası devlet borçlanma politikaları devam eder. Geçmiş borçların yüksek faizli yeni borçlarla kapatılması, 1870 Rumeli Demiryolu borçlanması, savaş harcamaları gibi borç stoğunu artıran politikalar, Devletin gelir idaresini çıkmaza soktuğundan Bâb-ı Âlî hükümeti, 6 Ekim 1875 tarihli bildiriyle iç ve dış borçların faiz ve ana paralarının 5 yıl süreyle ancak yarısının ödenebileceğini ilan eder. Yurt dışında olumsuz karşılanan bu gelişme sonrası yeniden Galata Bankerlerinden alınan paralarla borçlanma 1879'a kadar sürer. Bu borçların tasfiyesi için altı vergi idaresinin gelirlerinden on yıl süreyle feragat edilir (Erdoğan, Şenyurt ve Dökmeci, 2016: 24).

1875 iflasıyla Batı dünyası karşısında malî itibarı yanında güvenilirliğini de yitiren Osmanlı Devleti kaynak istikrazları gerçekleştiremez. Malî durumun belirsizliği ve 1875'ten beri ödenmeyen borçlara çözüm için Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Genel Müdürü Morgan Foster ve başlıca alacaklılar 22 Kasım 1879 tarihinde Sadrazam Said Paşa'yla bir iltizam mukavelesi imzalar. Bu anlaşma gereği “Rüsüm-u Sitte (Altı Dolaylı Vergi)” denilen alkollü içeceklerdeki miriye ve ruhsatiye vergileri, varaka-i sahiha

(pul) resmi, İstanbul ve havalisi, Samsun, Edirne ve Bursa ipek gümrükleri İstanbul ve havalisi balık vergisi, bu alacaklılara teslim edilip borç ödemesinde kullanılır. Bu çözüm büyük alacaklıları gözetip küçük tahvil sahiplerini feda ettiğinden şiddetli muhalefete karşılaşır, çözüm arayışı devam eder. Banka, bu avansların konsolidasyonunun, hükümetin kısa vadede varlığını sürdürmesi için kaçınılmaz olduğunu, soruna getirilecek çözümler için bir ön koşul olduğunu savunur. Hükümet ve saray nezdinde nüfuzları nedeniyle, çözüm çabalarında Galata bankerlerinin çıkarlarının dikkate alınması da zorunludur. Rüsüm-u Sitte İdaresi 13 Ocak 1880'de Hamilton'ın yönetiminde faaliyete geçer. Çoğunluğu, daha önce imtiyazı verilmiş gelirlerin tahsilatıyla görevli idarelerden alınan 5000'den fazla memuruyla idare, tüm İmparatorluk sathına yerleşir (Autheman, 2002: 93-95).

1881 Düyûn-ı Umûmiye İdaresi : Sultan II.Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin uluslararası kredisinin düzelmesi için kaçınılmaz koşul olan istikraz ödemelerinin yeniden başlatılması için anlaşılmasını istemektedir. Osmanlı hükümeti 23 Ekim 1880'de istikraz tahvili hamillerini adil bir düzenlemeye yönelik pazarlıklar için temsilcilerini belirlemeye çağırır. Paris'teki Bank-ı Osmanî-i Şâhâne, Charles Mallet başkanlığında, sekreterliğini Theodore Berger'in yürüttüğü Osmanlı hükümetinin duyurusuna cevap veren dokuz Fransız malî kuruluşuyla bir sendikasyon grubu oluşturur. Çağrıya cevap veren kuruluşlar, istikraz tahvili hamillerini, Osmanlı makamlarıyla pazarlıklarda kendilerini temsil edebilmeleri için sendikasyona vekâlet vermeye davet ederler. Banka, sonrasında Avusturya, İtalya, Almanya, Belçika ve Hollanda'da benzer sendikasyonlara öncülük eder. Banka'nın girişimleriyle Fransız hamillerinin temsilciliğine getirilen Dışişleri Bakanlığı eski siyasi işler müdür yardımcısı Valfrey, İngiltere'deki Sendikasyonu da eyleme katılmaya ikna eder (Autheman, 2002: 96-98). Şiddetli muhalefete karşı alternatif plan arayan Banka'nın girişimleri ve Alman ve Avusturyalı finans çevrelerinin aktif işbirliğiyle tarihli 20 Aralık 1881 (29 Muharrem 1299) Muharrem kararnamesi ve "Düyûn-ı Umûmiye İdaresi"nin kurulması konusunda anlaşma sağlanır (Eldem, 1999: 155). 12 Eylül 1881'de başlayıp üç ayda biten pazarlıklarla sonuçlanan anlaşmayı Padişah 20 Aralık 1881'de imzalar, Müslüman takvimine göre 28 Muharrem 1299'da imzalandığından Muharrem Kararnamesi olarak bilinir. Mısır haracı tarafından garanti edilmiş 1854-1855 ve 1877 (İngiltere ve Fransa) istikrazı dışındaki dış borçlar, her istikraz ortalama

emisyon fiyatlarına göre yarıya düşürülerek 219.938.559 liradan 117.080.957 liraya indirilir. Bu borcun ödemeleri için hükümet şu gelirleri tahsis eder:

-Zaten Rüsüm-ı Sitte İdaresi'ne bırakılmış gelirler,

-Doğu Rumeli borç taksidi,

-Tütün resminden kesilecek 230.000 lira,

-Gümrük resimleri ve temettü vergisinin yükseltilmesinden gelmesi beklenen gelirler ve Berlin Anlaşması gereği Karadağ, Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan'ın Osmanlı borcunun ödenmesine yapacakları katkılar (Autheman, 2002: 98).

Tahsis edilen gelirler, çeşitli milletlerden tahvil hamillerini temsilen 7 üyeli heyet yönetimindeki özerk bir idare tarafından tahsil edilecektir. Üyelerden biri Bank-ı Osmanî-i Şâhâne tarafından atanarak 1879 anlaşmasını imzalayan alacaklıları temsil edecektir. Rüsüm-ı Sitte anlaşmasının feshedilerek tahsis edilen gelirlerden yılda 590.000 liralık bir meblağın öncelikli ayrılması karara bağlanıp, 1879'da belirtilen rakam yarıya düşürülür. Mali açıdan büyük sıkıntıdaki Osmanlı hükümetinin taahhütlerinden kurtuluş araması korkusuyla ödün verilir. Borç ödemelerinin yeniden başlaması ülke kredisini yükseltecektir. Bu detaylı düzenleme adımları, bir devlete ait borcun böylesine geniş kapsamda yenibaştan yapılandırılmasında ilk örneklerdendir (Autheman, 2002: 98, 99). Proje krize son verir, 1877'den beri kesilen dış borçlanmaya yeniden başlama ihtimali Osmanlı Devleti'ni rahatlatır. Banka, Devleti kısa vadeli avanslarla finanse etmek gibi kârlı ve hantal bir faaliyetten kurtulup, enerji ve kaynaklarını yatırımlara ve ticari girişimlere yöneltebilecektir (Eldem, 1999: 155).

İhracat ve refah çağında faizleri % 10-12'yi bulan borçlanmalar sonucu 1881'de kurulan "Düyûn-ı Umûmiye İdaresi"; Osmanlı Devleti'nin borç ödemesini ve dünya malî piyasasında borçlu devlet olarak tanınmasını garantilediğinden, yabancı sermaye daha uygun koşullarda temin edilmeye başlanır (İnalcık ve Quataert (Ed.), 2004: 894-900). Muharrem Kararnamesi'ne göre Osmanlı'nın borcu yarıya indirilip, karşılığında devlet gelirlerinin önemli kısmı kurulacak Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne teslim edilerek ödemeler teminata alınır. "Devlet içinde devlet" kadar güçlü konumdaki bu yeni kurum sayesinde Banka, hazineye avanslarını azaltıp ticari bankacılık faaliyetlerini geliştirirken; Osmanlı Devleti de 1874'te duran dış borçlanmaya 1886'da tekrar başlar (Autheman, 2002: 85). İyi işleyen Rüsüm-ı Sitte İdaresi, Avrupalı

alacaklılardan oluşan “mali yönetim konsorsiyumuna” yani Düyûn-ı Umûmiye İdaresi’ne dönüştürülmüştür. Böylece politik gücü olan alacaklı devletlerin temsil edildiği bu konsorsiyum karşısında Osmanlı tam bir mali tutsaklığa düşürülür. Devlet bütçesini yaparak uygulanışını denetleyecek Düyûn-ı Umûmiye sisteminin temeli olan Düyûn-ı Umûmiye Meclisi, alacaklı ülke temsilcileriyle Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ve Osmanlı Devleti delegelerinden oluşmaktadır (İleri, 2009). 1882 yılında iç ve dış borçların yönetimi tümüyle “Düyûn-ı Umûmiye İdaresi”nde toplanır. Teşkilat, ülkede ikinci bir maliye sistemi veya “devlet içinde devlet” gibidir (Öztürk ve Keskin, 2011).

Düyûn-ı Umûmiye’nin varlığıyla Osmanlı’ya artan güven, sermayenin kâr haddini artırmak amaçlı ekonomik baskılar ve 1881 sonrası yabancı yatırımların eğitim, iç-dış ticaret, altyapı, banka-sigorta, liman işletmeciliği, sağlık, lotaryacılık, su sağlanması, tiyatro benzeri hizmetler yanında, madencilikle basit sınai işlemlere ve tarıma akmasını sağlar. 1890’daki yatırımlarda en ciddi pay Fransa kökenli şirketlere aittir. Fransa kökenli sermayeyle beraber Fransız kültürü ve dili İmparatorlukta egemen olur. Doğrudan yabancı kaynaklı yatırımların yarısından fazlası demiryollarına yapılır. Vergi gelirlerini artırmak isteyen “Düyûn-ı Umûmiye İdaresi”, demiryolları vasıtasıyla tarımın pazara açılması durumunun üretimi ve Aşar Vergisi gelirini artıracaklarını hesaplamıştır; II. Abdülhamit’i, şirketlere ciddi imtiyazlar verip çıkar sağlamaya ikna eder. II. Abdülhamit de demiryollarının yapılması halinde, ülkenin pek çok yerindeki ayaklanmalar karşısında merkezi devletin güçleneceği, asker-silah sevkinin kolaylaşacağı kanısındadır. İnşa edilen demiryollarının uzunluğu 1861’den 1908’e dek katlanarak artar (İleri, 2009).

Konsorsiyum Kurulması ve Demiryolları, Limanlar vb Yatırımların Finansmanı

: 1875 sonrası Banka kaynaklarının büyük bölümü hükümete verilen avanslarla atıl hale gelmiştir. 1879 sonrası avansların tasfiyesi ve yeni istikraz ihraç edilmemesi nedeniyle Banka yeni kazanç imkânları araştırmaktadır. Yabancı sermayeye karşı koruma önlemleri kısmen sürse de padişahın ülke ekonomisini geliştirme isteği koşulları uygun hale getirir. Bir yatırım bankası faaliyetinin dış ittifakla mümkün olacağını düşünen Banka, sanayi girişimleri için sermaye ve teknik destek için Batı Avrupa’nın katkılarına başvurur. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi’nde temsil edilen Avrupa’nın neredeyse tüm uluslarının katıldığı Muharrem kararnameesi öncesi pazarlıklardan yararlanan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne, Berlin’deki Bismark’ın sırdaşı banker Baron Gerson de Bleichröder’in yönetimindeki Bleichröder Bank ve Wiener

Kredit Anstalt ile ilişkiye geçer. Alman ve Avusturyalı tahvil sahiplerini temsil eden bu iki kuruluş, kendi yurttaşlarının girmedığı Osmanlı borçlarının ödenmesinden çok Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirilebilecek yatırımlarla ilgilenmektedir. Bankanın himayesinde oluşturulan sendikasyona üye Fransız bankerleri de işbirliklerini aynı amaçla sürdürme isteğindedir. Türkiye'nin gerekli zenginlik unsurlarını kendi kaynaklarını geliştirerek bulması gerektiğine, aksi takdirde alacaklılarına karşı taahhütlerini yerine getiremeyeceğine inanan Theodore Berger, Banka komitesinin desteğiyle Fransız, Avusturyalı, Alman grupları ve Banka bünyesindeki İngiliz unsurları uzlaştırır. "Konsorsiyum" adı verilen bu uzlaşma Osmanlı Devleti'nde büyük yatırımların yapılması ve finanse edilmesiyle ilgilenecektir. Konsorsiyumun tarifsiz bir mutlulukla katıldığı yatırımların ilki tütün inhisarıdır. Zaten ilk kuruluş amaçları da bu inhisarı ele geçirmektir. Rumeli demiryollarının uluslararası ağa bağlanması, Anadolu Demiryolları'nın yapımı (Bağdat hattının başlangıcı) bu listeye eklenir. Ereğli kömür madenlerine yönelik bir inceleme yapılsa da bu iş Konsorsiyum'un dışında kalır (Autheman, 2002: 107, 108).

1884 Tütün Rejisi İdaresi : 1881 yılı Muharrem kararnamesi tütün gelirlerini "Düyûn-ı Umûmiye İdaresi"ne bırakır ve yeni tekliflerde bu İdare'nin onayı şarttır. Düyûn-ı Umûmiye İdare Heyetinin çoğunluğu inhisar yönetiminin bağımsız bir şirket olarak kurulacak rejeye bırakılması taraftarıdır, İngiliz hamillerse bu yönetimin sadece alacaklılar hesabına yürütülmesini ister. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne, Düyûn-ı Umûmiye' deki İngiliz delegesi Vincent'ı muhalefetten vazgeçirir. Reji kurulup tütün inhisarının işletilmesi 30 yıllığına şirkete verilir ve inhisar 1 Nisan 1884'te Reji'ye geçer (Autheman, 2002: 108, 109). Osmanlı'ya ait tütün gelirlerinin toplanmasına dair imtiyaz, "Düyûn-ı Umûmiye İdaresi" nin "10 Ocak 1883" tarihinde aldığı kararla Viyana'da Anstald Kredi Grubu, Berlin'de banker S. Bleichröder ve Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin oluşturduğu bir anonim şirkete verilir. "Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterek'ül Menfaa Reji Şirketi" adıyla kurulan ve "Reji İdaresi" olarak bilinen kuruluş, dönem Avrupası'nda öncü kapitalist devletlerin sermayedar temsilcilerinin dâhil olduğu çok milletli bir dış kaynaklı sermaye yatırım türüdür. Fransız ve İngiliz sermayedarlarının menfaatlerini korumak amaçlı Düyûn-ı Umûmiye kuruluşunda temsilci bulunduran Bank-ı Osmanî-i Şâhâne, bağlı bulunduğu çok milletli sermaye adına Reji İdaresi'nde de temsilciye sahiptir (Öztürk ve Keskin, 2011).

2.5. Bölüm Değerlendirmesi

Tez çalışmasının ikinci bölümünde, 19.yüzyılın değişen dünya düzenine uyum çabasındaki Osmanlı malî sistemi ve ekonomisinde yaşanan problemlere değinilerek Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin kuruluşunu hazırlayan sürecin izahı amaçlanmıştır. Kuruluş aşamaları ve faaliyetleri, diğer kurum ve kuruluşlarla ilişkileri, devlet yatırımlarındaki etkisi vb konular üzerinde durularak, Bankanın Osmanlı devlet ve toplum yaşamına derinlemesine nüfuz etmiş etkinliğine dikkat çekilmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla, tüm dünya devletleri gibi 19.yüzyılda Avrupa'da yaşanan gelişmelere uyum ve entegrasyona zorlanan Osmanlı Devleti'nde, banka kurulmasını zorunlu kılan koşul ve nedenler aktarılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin savaşlarda aldığı yenilgiler neticesinde askeri alanda başlattığı yenileşme girişimleri ve reformlar, tüm kurumlara yansırken iktisadî sistemi de etkiler. 1838'de başlayan ticaret anlaşmaları ekonomik dengeleri bozarken, Tanzimat Fermanı da ticaret anlaşmalarının işleyişini kolaylaştıran bürokratik ve hukuki düzenlemeleri içermektedir. Osmanlı Devleti'nin tüm toplumsal kurumları gibi İslam Medeniyet Tasavvuru'na mensubiyetle biçimlenen iktisadî sistemi de, yapılan malî reformlarla 19.yüzyılın değişen dünya düzenine uyum amaçlı dönüşmeye başlar. İslam Medeniyet Tasavvuru'nun vaz'ettiği ilkelerin hayata yansmasıyla şekillenip gelişen Osmanlı kurumlarının işleyişi zarar görüp yetersiz kalmaya başlamıştır. Batı Uygarlığı'ndan alınan malî idari örgütlenme sistemi, ticaret kanunları ve banka gibi kurumlar, aynı zamanda kendilerini biçimlendiren kapitalist değerler sistemini de Osmanlı toplumuna taşımaktadır. Dönemin siyasi ve ekonomik zorunluluklarının dayatmalarıyla iktisadî sisteme dâhil olan banka kurumu, devlet ve toplum düzeyinde iş yapma yani eylem biçimini değiştirmiştir. Böylece iktisadî sistemin İslam Medeniyet Tasavvuru'nun değerler sistemiyle bağlantısını koparıırken, bu kopmanın etkisi toplumsal yapıya da derinlemesine nüfuz etmiştir. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne, Osmanlı malî idari sistemi ve toplumsal hayatına çok boyutlu yeni bir katman olarak eklenmiştir. İslam Medeniyet Tasavvuru'nun ilkeleri doğrultusunda hayata akseden Hazine-i Amire, Darphane-i Amire, para vakıfları, karz-ı hasen gibi toplumsal kurumların oluşturduğu Osmanlı iktisadî sistemine dâhil olarak, sistemin çelişkisiz bütünlüğünü ve etkin işleyişini zedelemiştir. Bireysel ve toplumsal eylemlerin mensup olunan değerler sistemiyle bağlarını zayıflatıp koparma yoluyla köklü dönüşümlere sebep olmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BANK-I OSMANÎ-İ ŞÂHÂNE GENEL MÜDÜRLÜK BİNASI

Tüzel bir kişilik şeklinde kurulan Ottoman Bank, dönemin genel eğilimine uygun olarak Galata'da bir iş hanı olan Saint Pierre Han'da 1856 yılında başlayan faaliyetlerini, 1863'den itibaren Bank-ı Osmanî-i Şâhâne olarak değişen ismi ve Osmanlı Devlet Bankası statüsüyle aynı mekânda sürdürür. 1890'lara gelindiğinde yeni bir yönetim binası için girişimlerin başladığı görülür. Faaliyetlerinin gelişimine paralel olarak zamanla Saint Pierre Han'daki mekânlar fiziki olarak banka yönetimine yetersiz gelmeye başlamıştır. Banka, artık Osmanlı Devleti'nin malî idarî sisteminde etkin bir kurumdur ve Osmanlı toplumunun günlük yaşamında da faaliyetleriyle belirgin yer edinmiştir. Yeni bir kurum olarak varlığıyla Osmanlı hükümetinde ve toplumsal yapısında kabul görmüştür. Banka yönetimi, Osmanlı Payitahtı İstanbul'da, Osmanlı hükümeti ve toplumsal yapısı nezdindeki konumunu vurgulayan, kurumsal yapısını ve saygınlığını temsil eden yeni bir yönetim ve şube merkezi yapılmasına karar verir. Bu yapının mimarı olarak da Alexandre Vallaury seçilir.

Söz konusu mimari eserle ilgili literatür araştırmasında, yapılan çalışmaların genellikle mimarı Alexandre Vallaury ve eserlerinin çeşitli yönleriyle incelendiği tez çalışmalarından oluştuğu görülmektedir. M.S. Akpolat (1991), C. Can (1993), U. Çevik (2001), A.D. Kılıç (2006), A.M. Aktemur (2006), N. Kayaalp (2008), S.K. Say'ın (2014) tez çalışmalarında "Banka Binası" Vallaury'nin önemli eserlerinden biri olarak ele alınmış, plan ve cephe özellikleri, mimari üslubu ve sanat tarihi açısından bezeme özellikleri ile incelenmiştir. Bu çalışmanın amacı ise sadece yapının mimari incelemesi değildir. Bu tez çalışmasında "Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Genel Müdürlük Binası", Batı Uygarlığı'nın kapitalist değerler sistemini Osmanlı toplumuna aktaran Banka kurumuna İstanbul'da görünürlük kazandıran simgesel bir mimari eser olarak incelenmektedir. Söz konusu Banka Binası, İslam Medeniyet Tasavvuru'na mensup Osmanlı toplumsal yapısında benimsenen zihniyet ve değerler sistemindeki değişimlerin somutlaşmış bir göstergesi olarak ele alınmıştır.

Her kültür ögesi gibi sanatsal mimari bir eserin de gerçek muhtevası, kimliği ve sanat değeri, ancak o eserin oluşumunda katkısı bulunan dini, sosyal, iktisadî ve tarihi tüm

faktörlerin ortaya konulmasıyla anlaşılabilir (Dündar, 1999, Önsöz). Tez kapsamında çalışılan söz konusu Banka yapısının da bir mimari eser olarak değerlendirilebilmesi, tüm yönleriyle ele alınarak İstanbul'da var oluşunun anlamının vurgulanması ve mimarisıyla temsil ettiği değerlerin anlaşılmasıyla mümkün olacaktır.

İkinci bölümde tezin ana konusu olan bu mimari eserin banka işlevi nedeniyle, varlık sebebi olan iktisadî ve malî koşullara değinilmiş, bankanın kurumsal olarak Osmanlı malî sistemindeki etkinliği vurgulanmıştır. Çalışmanın bu bölümünde ise öncelikle yeni banka binasının yapım kararı, yapının mimarı olarak seçilen Alexandre Vallauray ve yapının mimari biçimlenmesindeki etkenlerle, inşa edildiği yerin seçilmesindeki etkenler üzerinde durulmuştur. Bankayı temsil eden mimari bir eser olarak “Genel Müdürlük ve Merkez Şube” binasının mimari biçimlenmesini yönlendiren etkenler değerlendirilerek, kurumun bu yapıyla Osmanlı Payitahtında fizikî somut görünürlük kazanmasının anlamına dair bir altyapı oluşturulması hedeflenmiştir.

3.1. “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Genel Müdürlük Binası” nın Yapım Kararı ve Yer Seçimini Yönlendiren Etkenler

1889'da Sir Edgar Vincent'ın yeniden yapılandırma çalışmaları kapsamında mevcut sistemin aksaklıklarının giderilip etkinleştirilmesi, kurum çalışmalarını denetleme amaçlı bir sistem oluşturulması, personel alımında niteliğin artırılması ve ticari faaliyetlere ağırlık verilip şube ağının genişletilmesi gibi çalışmalar başlatılır. Bu faaliyetler içinde yapılanmanın en belirgin simgesel adımı, Alexandre Vallauray tarafından tasarlanıp inşa edilerek 1892'de açılan genel merkez binasıdır. Galata'da Voyvoda Caddesi'ndeki bu ihtişamlı bina, Banka'nın erişmeyi başardığı konumu temsil ederken, müşterilerin kullanımı için planlanan geniş mekânlarıyla bu yepyeni kurum tarafından yürütülen özel işlevlere uygun tasarlandığını göstermektedir. Bankanın pay sahibi ve ortak olduğu kardeş kuruluşu Tütün Rejisi ile birlikte kullanılması amaçlı tasarlanan ikiz binalar, dönem İstanbul'unun gelişen ticaret ve finans merkezi Galata'da göz kamaştırıcı, baskın bir yer işgal etmektedir (Eldem, 1997: 118). Bu bölümde “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne” için yeni bir yönetim binası ve merkez şube olarak “Genel Müdürlük Binası” nın yapımına dair alınan karar ve yer seçiminde etkili olan faktörler değerlendirilmiştir.

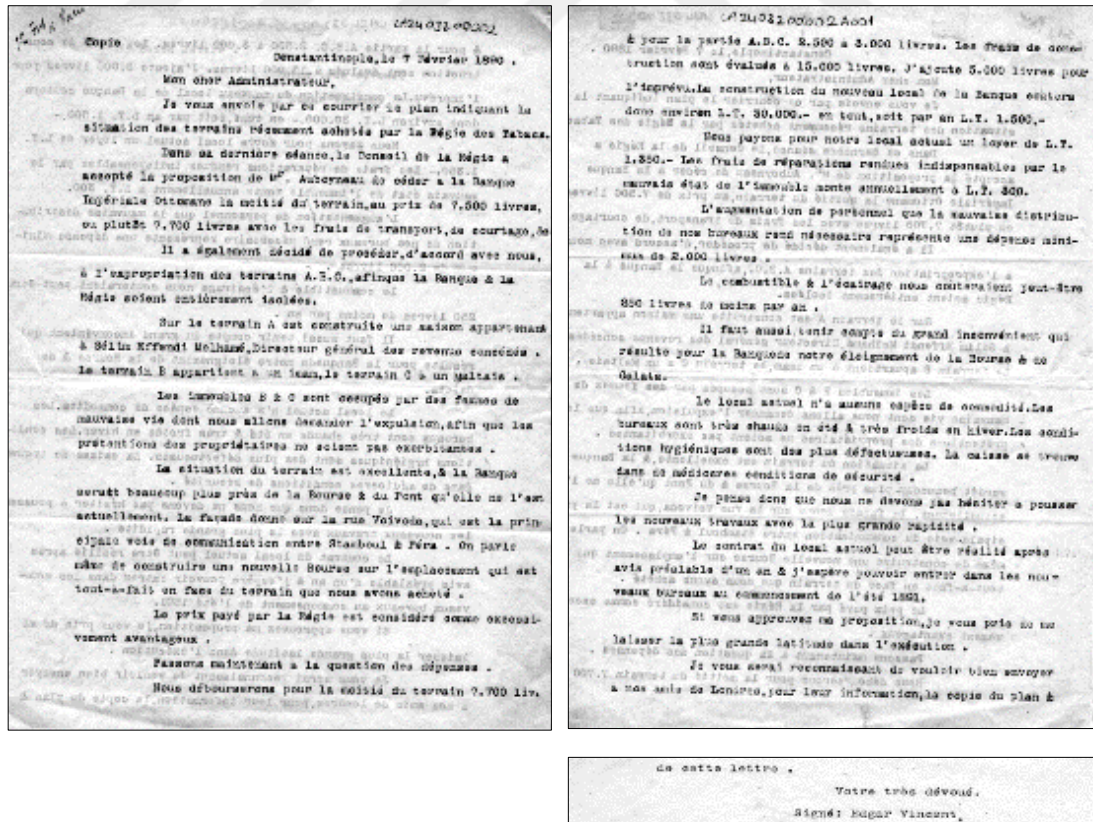
3.1.1. “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne” İçin Yeni Yönetim Merkezi Yapımına Dair Karar

Yıllarca Saint Pierre Han’da faaliyetlerini sürdüren Bank-ı Osmanî-i Şâhâne yönetimi, 1890’larda yeni bir yönetim binası yaptırmak için girişimlere başlar. Yeni bir binanın inşa edilmesine dair ilk önemli girişime, Banka Genel Müdürü Sir Edgar Vincent’in Paris komitesinden Theodore Berger’e “merkezi şubenin kullanımına özgü yeni bir bina inşası için, Tütün Rejisi’nin Galata bölgesinde satın aldığı arazinin yarı hissesinin satın alınması” önerisini aktaran 7 Şubat 1890 tarihli mektubunda rastlanır (Şekil 3.1) (Yıldıran, 1993; Aktemur, 2012).

İslam Hukuku’nda aman alıp dârulsulha gelmiş olan yabancıların dârüislamda taşınmaz mülk edinmesi yasaklandığından, kendilerine kapitülasyonlarla ekonomik ve adli alanlarda ayrıcalıklar verilse de taşınmaz mal sahibi olma hakkı verilmemiştir (Konan, 2006: 98, 99). Osmanlı Devleti tarafından ilk olarak Islahat Fermanı (1856) ile Osmanlı yasa ve nizamına tabi olup Osmanlı tebaasınca ödenen vergileri vermek şartıyla, devletler arası düzenlemeler sonrası yabancıların taşınmaz mal edinebilmelerine dair bir vaadde bulunulsa da uygulamaya geçilmemiştir. Fransa, Avusturya, Prusya, Rusya ve İngiltere’nin 15 Şubat 1862’deki sözel notaları ve yabancıların çeşitli yollarla sahip oldukları taşınmazların durumuyla ilgili Bâb-ı Âli’yle görüşme talepleriyle geçen uzun süreç neticesinde, yabancılara Hicaz toprakları haricinde Osmanlı Devleti’nde taşınmaz mülk edinebilme hakkını tanıyan Haziran 1867 (H: 7 Safer 1284) tarihli “Ecanibin Hakk-ı İstimlâki Nizamnamesi (Safer Kanunu)” yayınlanır. Bu kanuna göre yabancılar, taşınmaz mallarıyla ilgili hukuki işlemlerde Osmanlı kanunlarına ve mahkemelerine bağlı olacaklardır (Kenanoğlu, 2006). Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ve Tütün Rejisi’nin yeni bina için gereken arsayı bu kanun kapsamında satın aldıkları söylenebilir.

Vincent’in 7 Şubat 1890 tarihli mektubunda; söz konusu arsanın ön cephesi İstanbul ile Beyoğlu arasındaki geçiş yolu olan Voyvoda Caddesi’ne baktığı için Banka’nın borsa ve köprüye çok daha yakın olacağından, satın alınan arsanın tam karşısına yeni bir borsa binasının inşa edildiğinden bahsedilmekte, Banka’nın yeni mekânının inşaatının yaklaşık 30.000 liraya mal olacağı belirtilmektedir. Tütün Rejisi’nin kurulmasında etkin rol oynayan ve mektuptan da anlaşıldığına göre toplantılarına da katılan “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne” yönetiminin, Tütün Rejisi tarafından satın alınmış

arsanın yarısını nakliye, komisyon vb masraflar dâhil 7700 Liraya satın almak üzere yaptığı teklifi Reji Konseyi kabul etmiştir. Mektubun ekinde bulunan 4 Şubat 1890 tarihli ve Alexandre Vallauray imzalı vaziyet planında, Banka'nın faaliyetlerini sürdürdüğü Saint Pierre Han'ın yeri ve yeni bina için düşünülen arsanın Voyvoda Caddesi üzerindeki konumu belirtilmektedir. (Şekil 3.4) Ancak planda Banka ve Tütün Rejisi'nin vaziyet planında görülen yerlerinin, gerçekte alacakları yerlerin tersi şeklinde işaretlendiği anlaşılmaktadır (Eldem, 1997: 125). Planda ayrıca Reji İdaresi'nin Mahkeme Sokak, Ticaret Han'daki eski mekânı da gösterilmiştir. Planda işaretli "a", "b" ve "c" parsellerinin farklı kişilerce kullanıldığı, bu parsellerin 3000 lira karşılığında alınabileceği 7 Şubat 1890 tarihli mektupta belirtilmektedir (Eldem, 2000: 99). "Teklifimi onaylarsanız, lütfen bana uygulama konusunda en geniş serbestliği tanıyın. Planın ve bu mektubun bir kopyasını bilgi almak üzere Londra'daki dostlarımıza gönderirseniz minnettar olurum. (Şekil 3.1, 3.2)" sözleriyle tamamlanan Vincent'in mektubu ekindeki belgelerden de anlaşıldığı gibi Banka ve Tütün Rejisi birlikte her iki kuruluşun merkezi servislerinin kullanacağı bir yapı külliyesi yapılmasına karar vermişlerdir (Autheman, 2002: 136).

Şekil 3.1 : Banka Genel Müdürü “Sir Edgar Vincent”in yapılması istenen binaya dair Paris Komitesi üyesi Théodore Berger’e 7 Şubat 1890 tarihli mektubu, [11].

"Sevgili Yöneticim,

Bu postayla size kısa zaman önce Tütün Rejisi tarafından satın alınan arsaların vaziyet planını yolluyorum. Son oturumunda Reji Konseyi, Mr. Aubouneazim Banka'ya arsanın yarısının 7.500 lira fiyatla veya daha doğrusu nakliye, komisyon vs. ile birlikte 7.700 liraya satılması teklifini kabul etti.

Aynı zamanda Banka ve Reji'nin mütakel kılması için, bizimle anlaşarak, A, B ve C arsalarının istimal edilmesine de karar verildi.

A arsası üzerinde tahsis edilmiş Varidatlar Müdürü-ü Umumiisi Selim Melhame Efendi'nin evi inşa edilmiştir. B arsası bir imama, C arsası Malta'lı birine aittir.

B ve C binalarında, sahiplerinin isteklerinin fahiş olmaması için iliracını isteyeceğimiz hayati kadınlara oturmaktadır.

Arsanın vaziyeti mükemmeldir ve Banka borsa ve köprüye şimdi olduğundan çok daha yakın olacaktır. Ön cephesi İstanbul ile Beyoğlu arasındaki başlıca geçiş yolu olan Vezirvada Caddesine balmaktadır. Satın alması olduğunuz arsanın tam karşısına yeni bir borsa binasının inşa edilmesinden bile bahsedilmektedir.

Reji tarafından ödemiş olan fiyat son derece uygun görülmektedir. Şimdi de masrafları geçelim.

Arsanın yarısı için 7.700 lira, A, B ve C kısımları için ise 2.500 ila 3.000 lira tahsis edeceğiz. İnşaat masrafları 15.000 lira olarak tahmin edilmektedir. Öngörülenler için de 5.000 lira ekliyorum. Banka'nın yeni mekânının inşaatı yaklaşık 30.000 liraya, yani yolda 1.500 liraya gelecektir. Şu anda yerimiz için 1.350 liralık bir kira ödemekteyiz. Bina'nın kârli durumundan kaynaklanan varışılmış tamirat masrafları ise yılda 300 liraya çıkmaktadır. Ofislerimizin kötü durumunun yarattığı personel artışı yılda en az 2.000 liralık bir masraf demektir.

Yalıtım ve aydınlatmanın bize maliyeti belki yılda 250 lira kadar azalır.

Ayrıca borsadan ve Galata'dan uzak olmamızın verdiği büyük rahatsızlığı da hesaba katmak gerekir.

Şu anda kullandığımız mekânın hiç bir konforu yoktur. Ofisler yazın çok sıcak, kışın ise çok soğuktur. Sağlık şartları son derece yetersizdir. Kasa da yetersiz derecede emniyet arz etmektedir.

Dolayısıyla inşaat işini bitirmek için kâdâr tahsis ettiğimiz tereccüt etmememiz gerektiği fikrindeyim. Şu an kullandığımız yerin kontratı bir yıl öncesinden habet vererek fişh edilebilir. Yeni ofislerimize 1891 yazının başında girebileceğimizi ümit ediyorum."

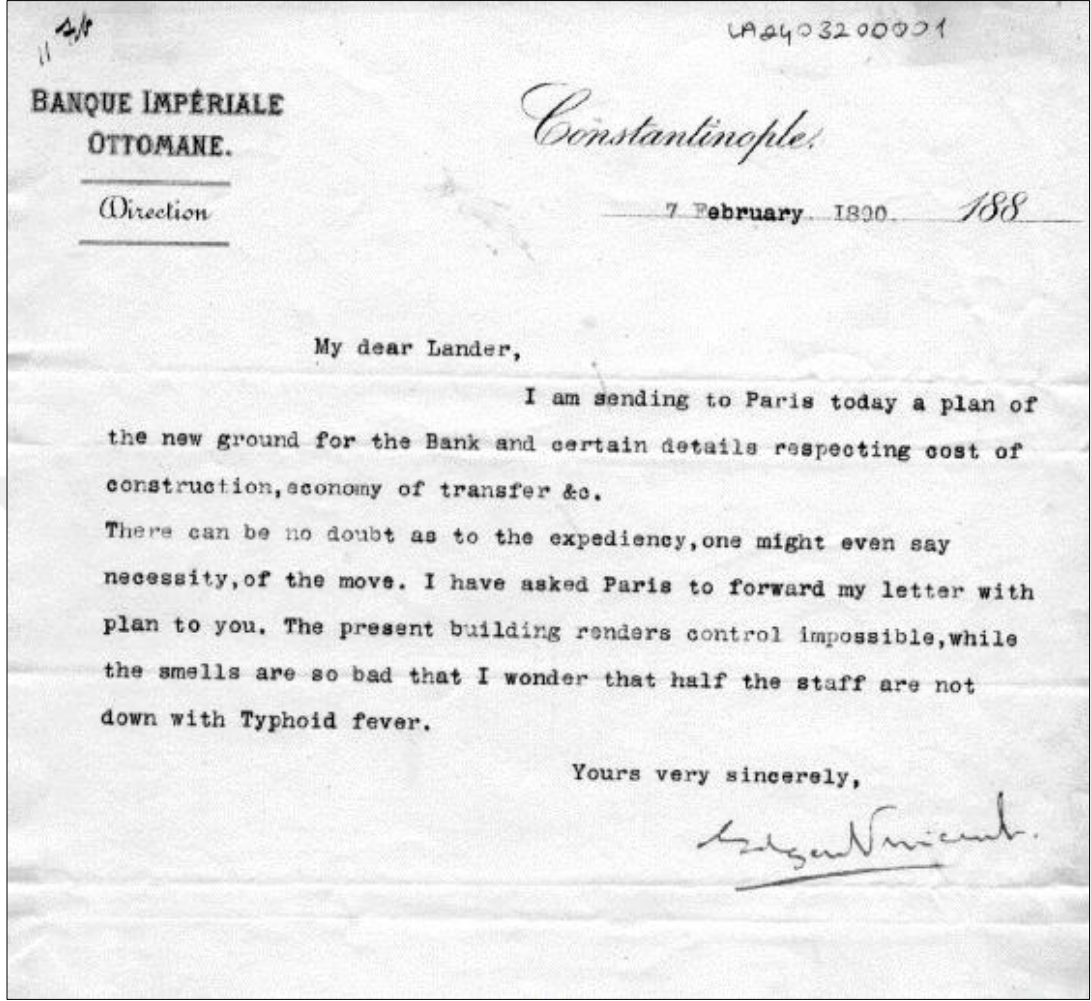
Şekil 3.2 : 7 Şubat 1890 tarihli mektubun çevirisi (son iki paragraf hariç), ([13]; Eldem, 1997: 125)

Berger teklifi, o zamana dek kullanılan Saint Pierre Hanı'nın köhne ve yetersizliğini de belirterek Londra Komitesi üyesi Lander'e iletir ve 13 Şubat 1890 tarihinde Londra ve Paris Komitelerinin verdiği onayla, Bank-ı Osmanî-i Şâhâne merkez binasının inşasına karar verilir (Aktemur, 2012). Artık İstanbul'da inşaat başlanabilecek, Banka şanına yaraşır ihtişamda bir merkeze kavuşabilecektir (Eldem, 1997: 128).

Sir Edgar Vincent, aynı gün Londra Komitesi üyelerinden W. Lander'ı da yeni bina inşası için arsa ve Banka'nın yeni binaya taşınmasının gerekliliği konusunda kısa bir mektupla (Şekil 3.3) bilgilendirerek, "*Sevgili Lander, Bugün Banka için yeni arsanın bir planını, inşaat bedeli ve taşınmanın ekonomisi ile ilgili maliyetleri yansıtan kesin detayları Paris'e gönderiyorum. Nakletmemizin faydası hatta gerekliliği hakkında şüpheye mahal yoktur. Paris'ten size mektubumu plan ile birlikte göndermelerini istedim. Şu andaki bina kontrolü imkânsız kılmakta ve yayılan kokular o kadar kötü ki, personelin yarısının nasıl tifoya yenik düşmediğine hayret ediyorum.*" sözleriyle onay almaya çalışmaktadır (Eldem, 1997: 125).

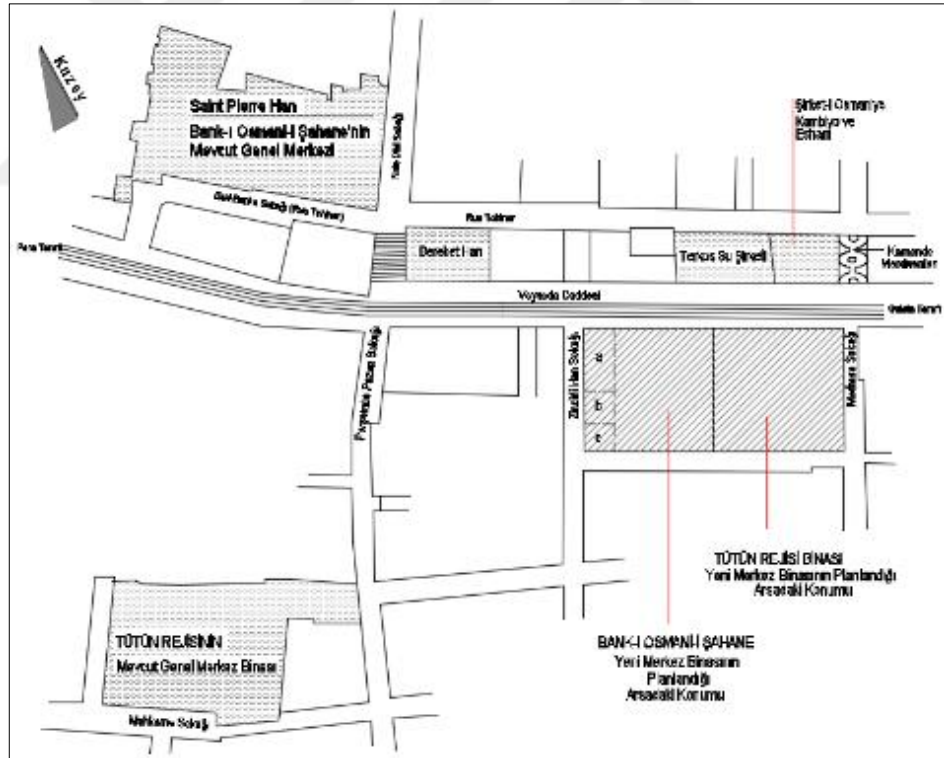
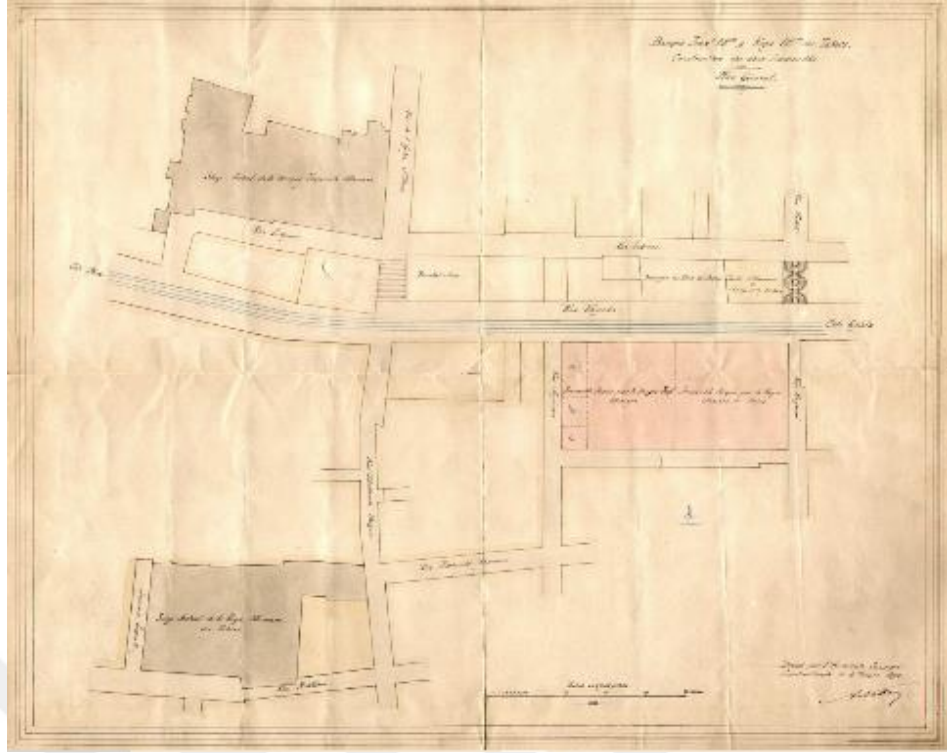
Banka arşivindeki bir belgeden Banka Genel Müdürlüğü'nün inşa edilmiş olduğu arazinin, Banka ve Tütün Rejisi tarafından satın alınmadan önceki tarihçesi 1828 yılına kadar takip edilebilmektedir. (Şekil 3.5 a) Arazi, 9 Aralık 1889'da İtalyan asıllı Katrin ve Sofya tarafından 15.000 Osmanlı lirası karşılığında Memalik-i Şâhâne Duhan

Müşterek ül Menfa Reji İdaresi'ne devredilmiştir. İki ay sonra Banka, kendisine merkez şube binası yaptırmak kararıyla bu araziye ortak olur (Eldem, 1997: 123, 124).

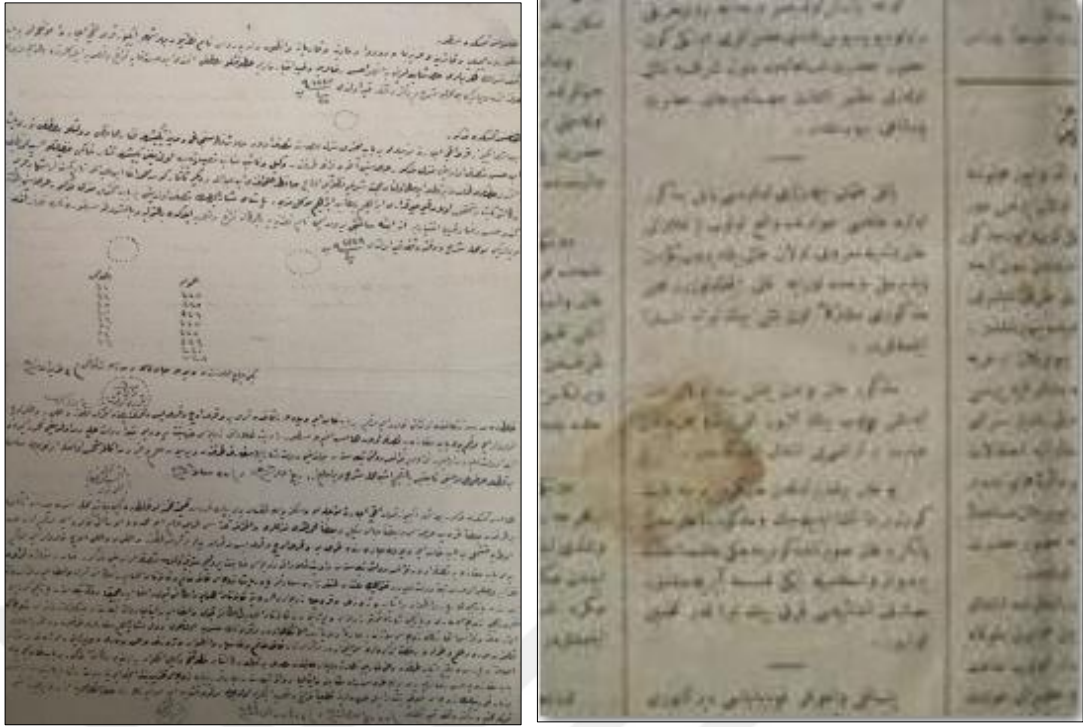

Şekil 3.3 : Sir Edgar Wilson'dan Londra Komitesi üyelerinden W.Lander'a gönderilen 7 Şubat 1890 tarihli mektup, [11].

Bankanın yeni yönetim binası yaptıрма kararının 20 Nisan 1890 (30 Şaban 1307) tarihli Sabah Gazetesi'nin haberi ile de yayımlandığı görülmektedir. (Şekil 3.5 b). Haberde “*Bank-ı Osmâni ile Reji İdaresi bank-ı mezkûr idârehânesi civârında vâki' olup Glavani Hanı nâmiyle ma'ruf olan hanı yıkdırub yeniden yaptırmak ve ba'dehu oraya nakl etmek üzere mahall-i mezkûri müştereken onbeşbin liraya iştirâ eylemişlerdir.*” denmekte, mezkûr hanın 70 sene evvel inşâ edildiği, 1650 metro murabba'dan ibaret bir araziye işgal ettiği belirtilmektedir. Eldem, Gavand'ın tünel planına göre bu hanın kâgir bir yapı olduğunu yazar (Eldem, 2000a: 97).

Şekil 3.4 : a) Alexandre Vallauray tarafından çizilen 4 Şubat 1890 tarihli vaziyet planı (üstte) (7 Şubat 1890 tarihli mektup eki), [11], **b)** Alexandre Vallauray'nin vaziyet planından üretilen ve “Banka ve Reji Merkez Binaları”nın mevcut ve yeni yapılacak binalarının yerini gösteren açıklayıcı kroki (altta)

Şekil 3.5 : a) Arazinin Tütün Rejisi ve Banka tarafından satın alınmadan önceki tapu belgelerinden bir kısım (solda), (Eldem, 1997: 123), b) 20 Nisan 1890 tarihli Sabah Gazetesinde Banka ve Reji İdaresi'nin yeni binalarını inşa kararı haberi (sağda), [15].

“Bu han yıkıldıktan sonra yerine gayet güzel bir bina inşa edilecek ve mezkûr bina hâricden yalnız bir hân sûretinde görüneceği halde dâhilde bir dîvâr vasıtasıyla iki kısma ayrılacaktır. Mesârif-i inşâ’iyyesi kırk bin lira kadar tahmin olunuyor.” şeklinde devam eden haber metninden yapının planlamasına dair bazı kararların verilmiş olduğu, Reji İdaresi ve Banka için kullanılacak yapının dışarıdan tek bina olarak görünen bir ikiz bina olarak inşa edileceği anlaşılmaktadır (Eldem, 2000a: 97). Banka idare ve merkez şube binası yaptırılmak üzere seçilen arsa konumu hakkında 7 Şubat 1890 tarihli mektupta geçen ifadeler, yönetim binası için yer seçimini yönlendiren etkenlerin neler olduğu konusuna dikkat çekmektedir.

3.1.2. “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne” Genel Müdürlük Binası’nın Yer Seçimini Yönlendiren Etkenler

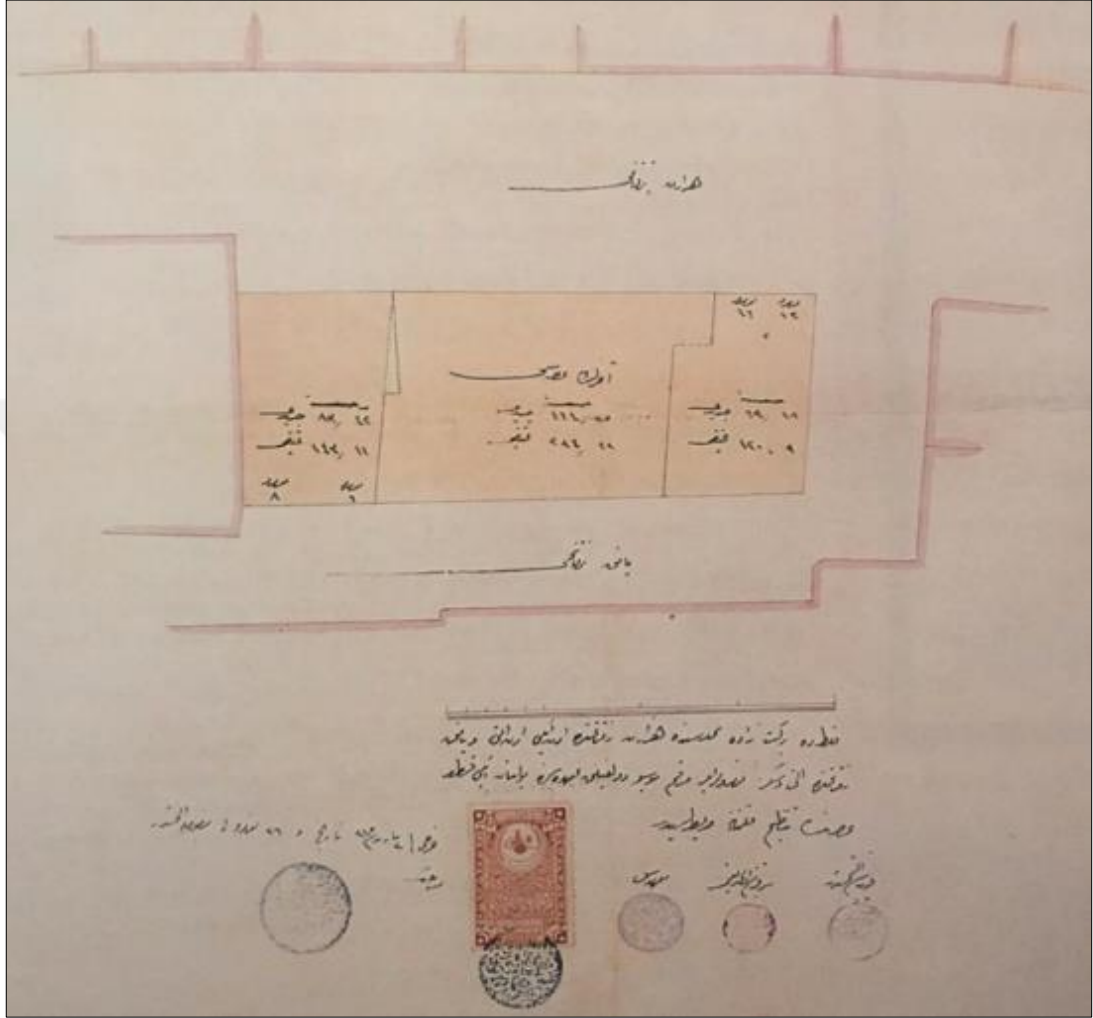
Bir finans kuruluşu olarak Banka'nın, Osmanlı Devleti Payitahtında bir merkez bina yaptırmaya karar verirken, yer seçiminde neleri dikkate almış olabileceği konusu

merak uyandırmaktadır. Bankanın İstanbul Genel Müdürü Sir Edgar Vincent'in mektubundan anlaşıldığına göre, satın alınması düşünülen mükemmel konumdaki arsanın ön cephesi İstanbul ile Beyoğlu arasındaki geçiş yolu Voyvoda Caddesi'ne bakmaktadır. Mektupta, Banka'nın bu arsada yapılacak binaya taşınması halinde borsa ve Galata köprüsüne çok daha yakın olacağı belirtilmekte; satın alınan arsanın tam karşısına yeni bir borsa binasının inşa edildiğinden bahsedilmektedir. Bu ifadeler Banka yönetim binası için Voyvoda Caddesinin tercih edilme nedenlerini düşündürmektedir.

Limana ve Perşembe pazarına yakınlığı nedeniyle 14. asırda “Ceneviz Meclis Binası (Palazzo del Comune)” ve “Pazar Meydanı (Piazza)”nın yer almasından itibaren önemi belirginleşen cadde adını, fetihten sonra yerel idarecilerden Galata asayişinden sorumlu Voyvoda Dairesi'nin burada bulunmasından alır. Avrupa kökenli tacirlerin mahzen ve dükkanlarıyla Osmanlı'nın kimi yerel yöneticilerinin yer alması nedeniyle cadde, Osmanlı devrinde de ehemmiyetini korur (Eldem, 2000a: 14). 19. yüzyıla kadar Cenevizlilerden kalma birkaç han ve idari yapının bulunduğu, ahşap evlerin çoğunlukta olduğu yapılaşmasıyla Voyvoda Caddesi, Galata limanına yakın konumuyla, bilhassa 19. asrın yarılarında, türlü ticari faaliyetlerle meşgul ehil kimseler tarafından finansal merkeze dönüştürülmüştür. 1840'lı yıllardan itibaren gelişimi belirginleşen ve 1870'li yıllar sonrası en mühim devrini yaşamış olan Voyvoda Caddesi, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve malî yaşamında güçlü etkinlikleri hissedilen Galata bankerlerinin faaliyetlerini sürdürdüğü bir merkezdir. O dönemki Paris, Londra borsalarına denk işlem hacmiyle devrinin en mühim borsalarından sayılan Galata Borsası, bu caddededir (Alpay, 2007: 10-12). Osmanlı malî ve iktisadî hayatında böylesine önemli faaliyetlerin bulunduğu cadde, gelişimiyle Banka yönetiminin de dikkatini çekmiş olmalıdır.

Galata civarındaki etkinliklerin yükselen ehemmiyeti, ulaşım imkânlarının iyileştirilmesini zaruriyete dönüştürür. 1872 yılında Gavand'ın kurduğu “The Metropolitan Railway of Costantinople, from Galata to Pera” şirketi tarafından yapılan Tünel Projesi, Ocak 1875'te faaliyete geçer. 554.80 mt uzunluk, 6.70 mt genişlik ve 4.90 mt yükseklikte projelendirilen İstanbul Tünel'inin, Cadde-i Kebir ve Perşembe Pazarı'ndaki bitiş noktalarında makine ve istasyon daireleri bulunmaktadır. İstanbul Tüneli'ne (Çelik, 1998; Alpay, 2007: 11) ve Tünel'in Perşembe Pazarı istasyonuna

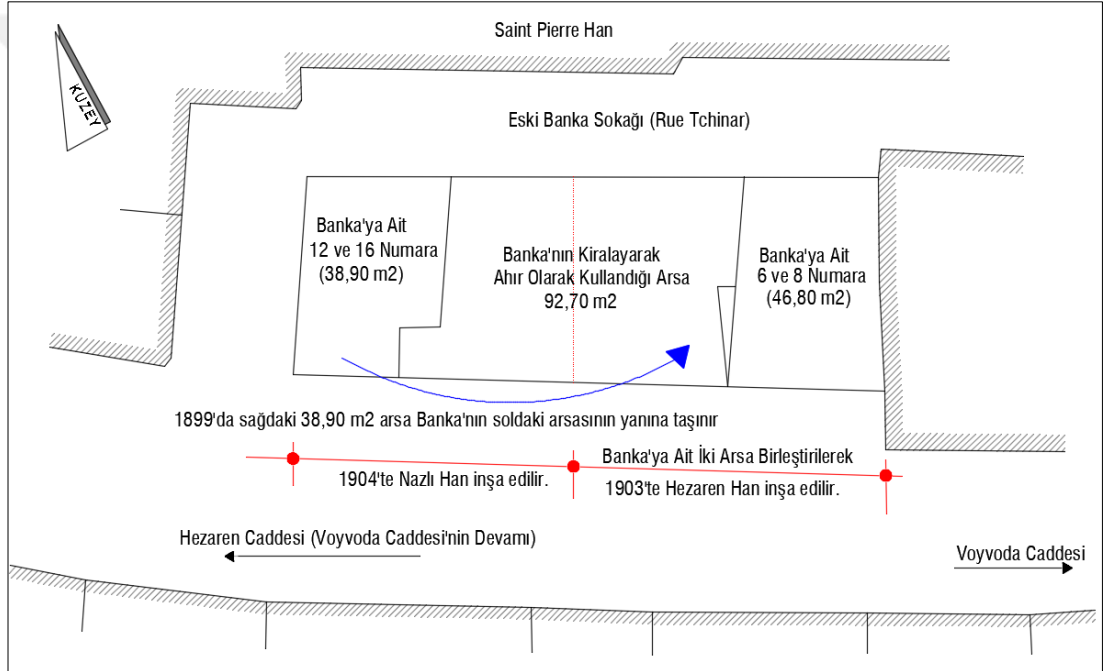
yakınlığı açısından Voyvoda Caddesi'nin, Bankanın Yeni Merkez Binası'nın yer seçiminde önem taşıdığı düşünülmektedir.

Şekil 3.6 : 1899 tarihli “Altıncı Daire-i Belediye Ser Mühendisi Ferid” mührünü taşıyan çizimde Banka'nın satın aldığı parseller ile birlikte üç parselin görünümü (Solda Banka Sokağı 6 ve 8 numarada bulunan 46,8 m2 arsa, orta kısımda Ahır'ın bulunduğu 92.7 m2 arazi, sağında Hezaren 12 ve 16 numarada 38,9 m2 arsa) (Altan, 2007: 29; Eldem, 2000a: 180)

Azapkapı-Beşiktaş hattı ve Eminönü-Aksaray hattından sonra 1870’de Voyvoda Caddesi’nden geçen atlı tramvay hattı Kabristan ve Tepebaşı caddelerinden geçerek Cadde-i Kebir’e bağlanıp, Taksim, Pangaltı, Şişli ve Pera’ya ulaşır (Çelik, 1998; Alpay, 2007: 11). Tramvay şirketine ait ahırlarla idari merkezin de bulunması

Voyvoda Caddesi'ni, mühim bir merkeze dönüştürür. Bu caddeden tramvay geçiyor olması, Banka Merkez Binası'nın yer seçiminde etkilidir ve caddeye taşınmasını hızlandırmıştır (Eldem, 2000a; Alpay, 2007: 11). Bir Ceneviz kenti olarak şekillenmiş haliyle Galata'nın tüm sokakları gibi oldukça dar olan Voyvoda Caddesi, tramvay hattının geçirilebilmesi amacıyla, Palazzo del Comunale gibi kimi yapıların cadde yönündeki bölümleri yıkılarak genişletilmiştir. 19. asrın sonlarına doğru şirket ve kuruluşlar için büro yapıları olarak kullanılan hanlar inşa edilir (Altan, 2007: 15-17). 1860'tan itibaren caddeye yerleşen çok sayıda kuruluşla caddeye ait görünüm tümüyle değişir (Eldem, 2000a: 17).

Şekil 3.7 : Banka'nın satın aldığı iki arsanın yeri ve 38,90 m2 lik arsanın yer değiştirilerek diğer arsaya birleştirilmesine dair kroki (Şekil 3.6'dan yararlanılarak ve Şekil 3.4 ile yönü uyarlanarak çizilmiştir.)

1860'lı yıllarda burada gayrimüslim yerleşiminin artması, 1870'ten itibaren tramvay hattının cadde güzergâhını kullanması gibi gelişmeler neticesi, 1880 yılı itibariyle Voyvoda Caddesi'nde şirket profili değişir. Bankacılık, madencilik, hukuk, sigortacılık, demiryolları, mimarlık faaliyetlerini yürüten kurumlar ofislerini bu cadde üzerindeki binalara taşıyıp yerleşir. Evvelce hanların adlarıyla bilinen yapılar, bu

dönem itibarıyla şirket ya da bankanın ismiyle tanınıp bilinmeye başlar (Dinç, 2012). 1880'lerdeki en önemli değişim, caddedeki yeni binaların beşinin, tek şirket tarafından kendi kullanımına özel inşa edilmiş olmasıdır. Bu binaların yeni işlevini ortaya koyan detay "han" sıfatı yerine sadece barındırdıkları şirketin adıyla tanınmalarıdır (Eldem, 2000a: 25, 26). 1880'lerde yapılan şirket binaları da Voyvoda Caddesi'ni Bank-ı Osmanî-i Şâhâne için cazip kılmış, kendi ismiyle anılan ve sadece kendi kullanımına ait bir yapının inşası kararında önemli bir motivasyon sağlamış olmalıdır.

Yeni merkez binasının inşası için alınan arsa öncesinde, Banka'nın Cadde üzerinde satın aldığı diğer iki arsa da kurum için Voyvoda Caddesi'nin önemini bir ifadesi sayılabilir. (Şekil 3.6 ve 3.7). Kendi arşivindeki belgelere göre Banka, Hezaren Caddesi ile Saint Pierre Han'ın önünden geçen Eski Banka Sokağı arasında bulunan adadaki iki parseli 1880 ve 1884 yıllarında satın almıştır. Satın alınan bu iki parsel, Şekil 3.6 ve 3.7'de görüldüğü üzere adanın iki ucunda bulunan parsellerdir, ortadaki parsel ise Sofi Lutfiyan, Komer Filiposyan, Ermone ve Takuhi Samuelyan'ın ortak mülkiyetindedir. Planda görülen bu arsaların solda ve sağda bulunan ikisi müdürlerden Gustav Wülfing adına alınan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin arsalarıyken, arada kalan arsayı da Banka ahır amaçlı kullanımı için kiralamaktadır. Şekil 3.6' da görülen 1899 tarihli ve "Altıncı Dâire-i Belediye Ser Mühendisi Ferid" mührünü taşıyan plan çiziminde, ada üç arsaya bölünmüş durumdadır. Soldaki Banka Sokağı 6 ve 8 numarada bulunan 46,90 m²'lik arsa, ortada 92,70 m²'lik ahır arsası, sağda Hezaren Caddesi 12 ve 16 numarada bulunan 38,90 m² lik arsa işaretlenmiştir. 1899 yılı sonunda ortada bulunan arsanın sahipleriyle Banka arasında anlaşma yapılarak, banka sağdaki arsası karşılığında ortadaki arsadan eşit büyüklükte arsa alarak mevcut parsellerini birleştirmiştir (Eldem, 2000a: 178, 180).

Osmanlı Devleti'nde 3 Ağustos 1325 (1911) tarihli "Cemiyetler Kanunu" ile tüzel kişilere ilk olarak taşınmaz mülk edinim hakkı tanınırken, 16 Şubat 1328 (1913) tarihli "Eşhası Hükmîyenin Emvali Gayrimenkuleye Tasarruflarına Dair Kanun" la yabancı tüzel kişiler de taşınmaz mülk edinme hakkı kazanır (Özcan, 2010). Bu nedenle arsalar Banka adına müdürlerden Gustav Wülfing tarafından satın alınmış olmalıdır. 1899'da Takuhi Samuelyan'ın vefatı üzerine diğer ortaklarla anlaşan Banka, adanın ucundaki parseliyle ortadaki parselin sol kısmından eşit bir alanı takas ederek kendine ait iki parselini birleştirmiş ve arsa üzerinde 1902 yılında yine Alexandre Vallauray'e Hezaren Han'ı inşa ettirmiştir. Diğer parselde de 1904 yılında Nazlı Han inşa edilerek, 1910

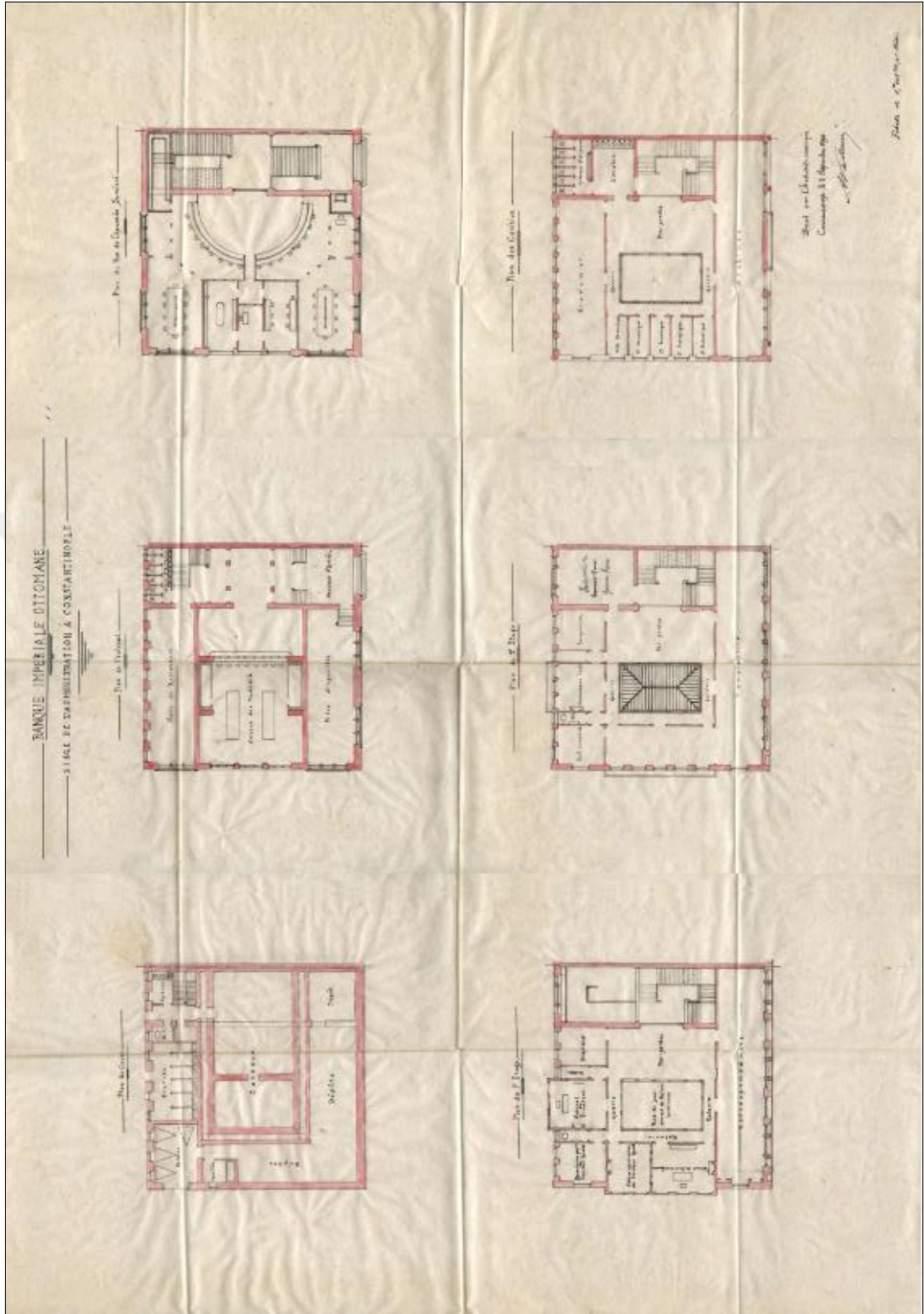
yılına kadar “Societe Generale d’Assurances Ottomane (Osmanlı Sigorta Şirket-i Umumiyyesi)” tarafından kullanılır. Hezaren Han’ın inşa edileceği Banka’ya ait arsanın üzerinde, 1892’ye kadar faaliyetlerini Saint Pierre Han’da bulunan mekânlarda sürdüren Banka tarafından kömür ve odun depolamada yararlanılan kiremit çatılı ahşap binayla ahır bulunmaktadır. 1898 tarihine ait kayıtlarda, yeni binasına taşınan Banka’nın mimarı Alexandre Vallauray’nin 900 lira bedel biçtiği bu arsayı satılacak gayrimenkuller listesine eklediği görülür. 1899’da komşu parselle gerçekleştirilen takas sonrası Banka ve Vallauray arasında imzalanan 20 Haziran 1902 tarihli kontrata göre beş katlı Hezaren Han beş aylık sürede inşa edilmiş, 1903 yılında hanın üç katı Societe du Tombac (Tömbeki Şirketi), bir katı ise banker E. Eugenidi’ye kiralanıp, 5 Ocak 1906’da Beyoğlu Mutasarrıfı Hamdi Beye satılmıştır (Eldem, 2000a: 178, 184).

Bankanın Ottoman Bank adıyla kurularak Saint Pierre Han’da çalışmaya başladığı dönemde, 1856’da Dolmabahçe Sarayı’nın inşası tamamlanmış ve kullanıma açılmıştır. Banka Genel Müdürlük Binası’nın inşa edilerek kullanıma girdiği 1892 yılında ise Yıldız Sarayı aktif yönetim merkezi olarak kullanılmaktadır. İktidar erki Bâb-ı Âlî ve nezaretler arasında dağıtılmış olsa da, sultanın kullandığı saray yine de merkezi önem taşımaktadır. Banka’nın yer seçiminde Osmanlı Devlet yönetimi ile iletişim ve görüşme gereklilikleri nedeniyle, Devlet’in yönetim merkezi sarayların konumları da etkili olmuş olabilir.

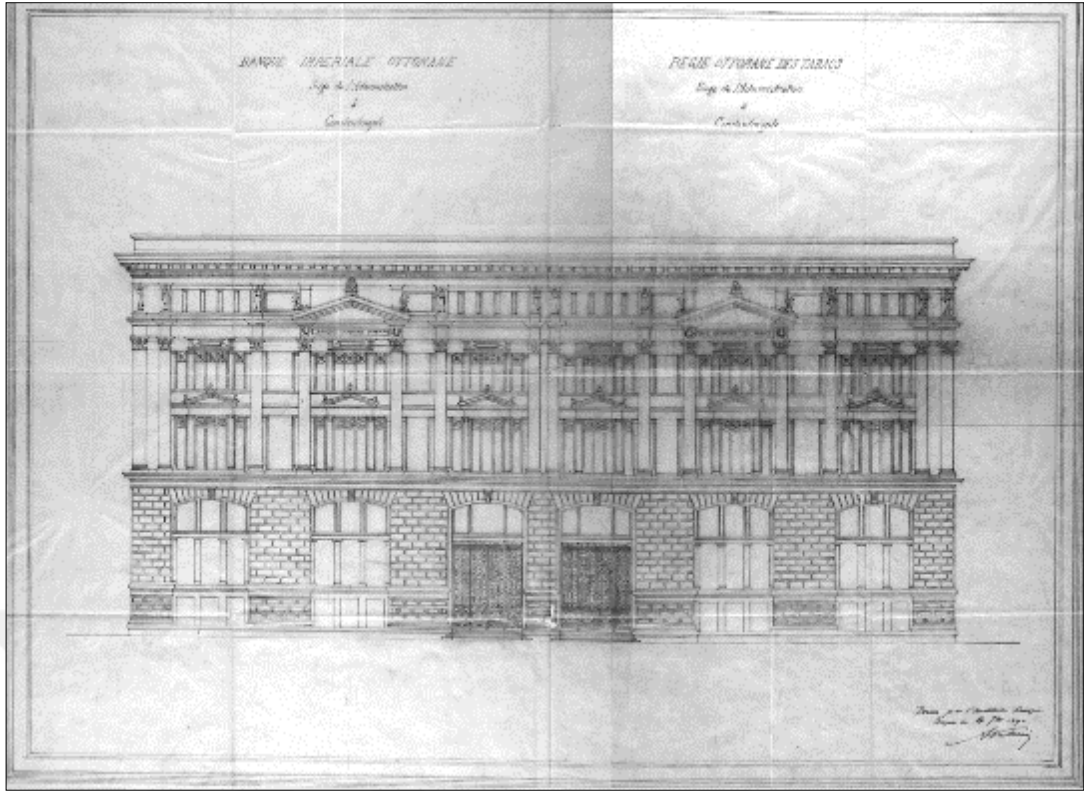
Bahsi geçen tüm sebepler, Voyvoda Caddesi üzerindeki arsayı Banka’nın yeni idari merkezi ve merkez şubesinin yapımı için önemli hale getirmektedir. Değinilen ayrıntılardan Banka’nın yeni bina inşaatı için ilk aşamadan itibaren detaylı değerlendirmeler sonucu yer seçimine karar verdiği anlaşılmaktadır.

3.1.3. “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne” Genel Müdürlük Binası’nın Projesi ve Açılışı

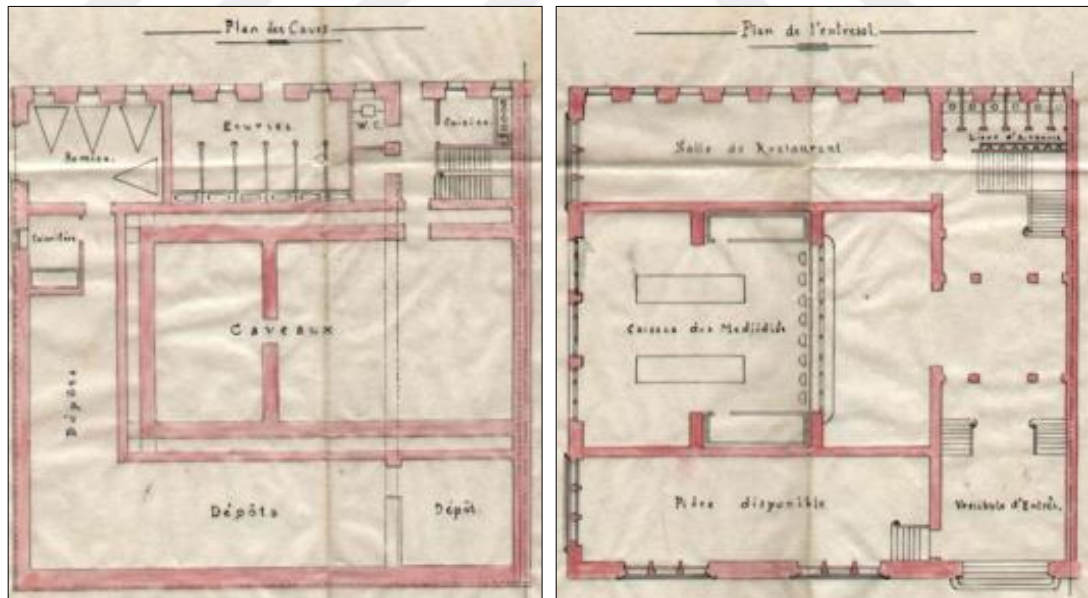
Paris ve Londra komitelerinden gelen 13 Şubat 1890 tarihli onayın ardından, yeni bina projelendirme çalışmaları şekillenmeye başlar. Mimar Alexandre Vallauray’nin imzasını taşıyan 4 Eylül 1890 tarihli ön cephe çizimi ve kat planları, binanın kesinleşmiş projesini göstermektedir. Bu plan ve cephe çizimlerinde, 4 Şubat 1890 tarihli vaziyet planına göre Reji ve Banka binalarının yer değiştirdiği dikkat çekmektedir (Şekil 3.8 ve 3.9), (Eldem, 1997:128). Bu durum projelendirme sürecinde bazı karar değişiklikleri olduğunu düşündürür.

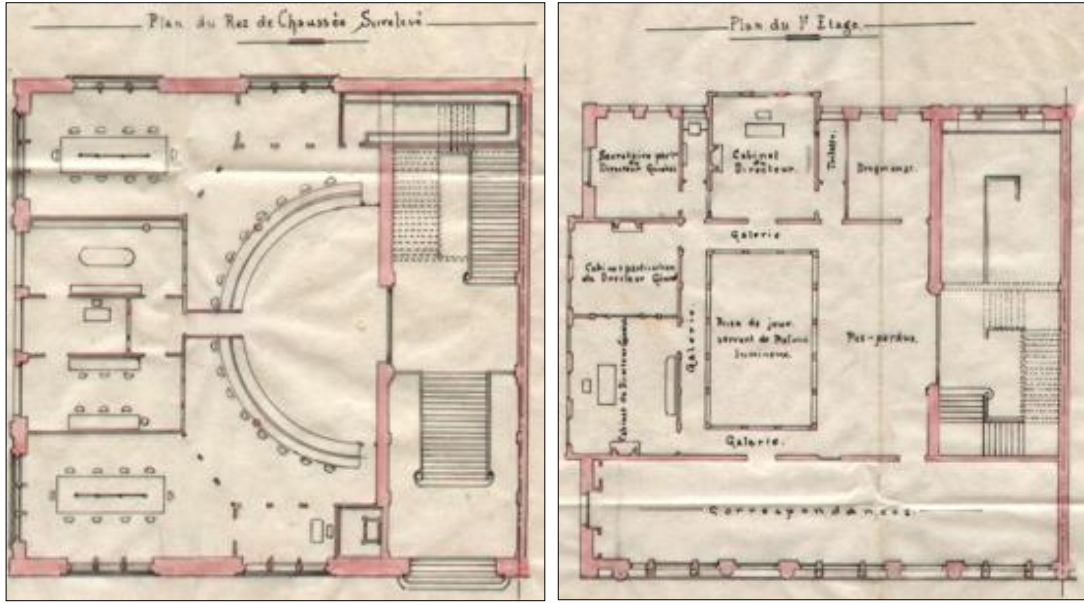
Şekil 3.8 : Alexandre Vallauray tarafından çizilen ve imzasını taşıyan Banka Binası Planları, [11].

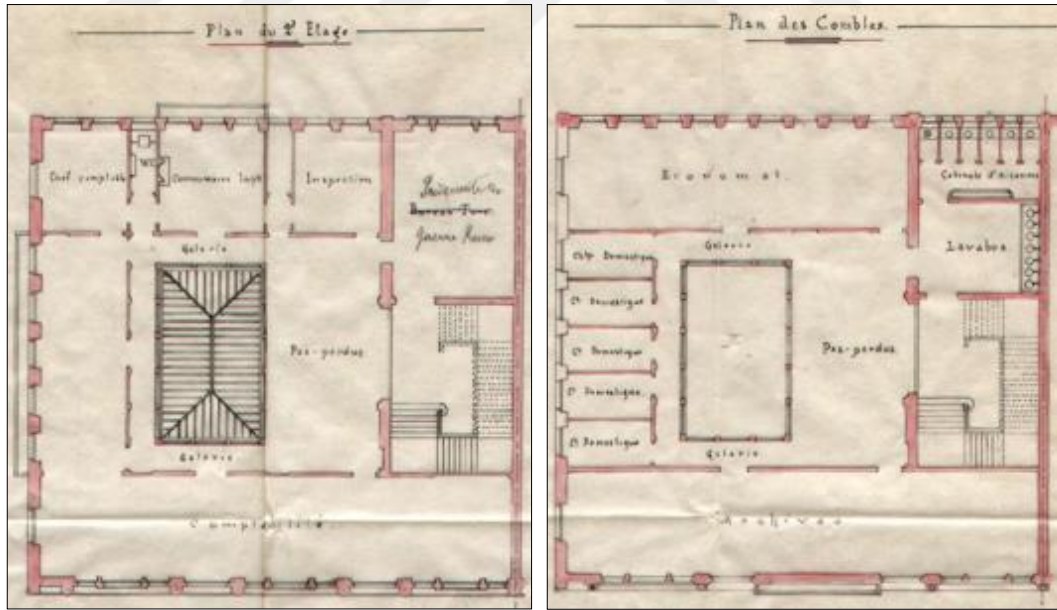
Şekil 3.9 : Alexandre Vallauri'nin Banka Binası Ön Cephe Çizimi, [11].

Şekil 3.10 : a) Soldaki “Plan des Caves” olarak isimlendirilen 2.Bodrum Katta, ortada kasalar ve çevresinde yerleştirilmiş depolar, üst sağ köşede küçük bir mutfak, tuvalet ve ahırlar bulunmaktadır. b) Sağdaki “Plan de l'entresol” olarak isimlendiren zeminin altındaki 1. Bodrum Katta ise Mecidiye Kasası ve Yemek Salonu görülmektedir [11].

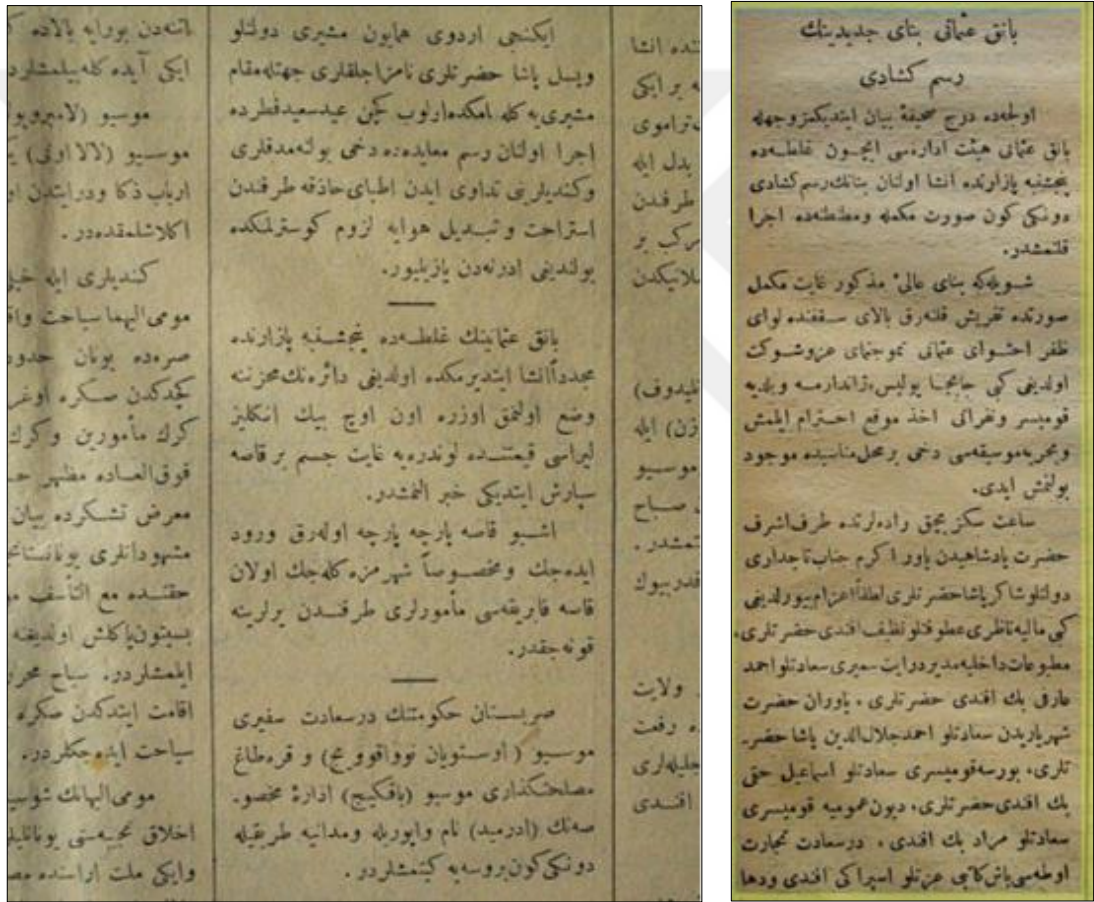

Şekil 3.11 : a) Soldaki zemin kat planı, müşterilerin kabul edildiği merkez şube katı olarak planlanmıştır, b) Sağdaki 1.kat planında Genel Müdüre ait hususi makam odası ile tercüman ve sekreter odaları görülmektedir [11].

Şekil 3.12 : a) Soldaki 2.kat planında Hükümet Nazırı Odası, muhasebe şefi odası, müfettiş odaları ve muhasebe servisi planlanmıştır, b) Sağdaki tavan arası planında işe dairesi, arşiv ve hizmetçi odaları bulunur [11].

İki bodrumuyla birlikte toplam altı kat olarak tasarlanan Banka Binası'nın Voyvoda Caddesi yönündeki ana giriş kapısından ulaşılan birinci bodrum katı ile zemin katı, Bank-1 Osmanî-i Şâhâne'nin Merkez Şubesi'nin kullanımına ayrılmıştır. Ofislere ayrılan birinci bodrum kat mimarisi açısından özel nitelik taşımaz. Açık ofis olarak planlanan zemin kata, yine ana giriş kapısından itibaren yarım kat çıkılan mermer merdiven ve giriş holünden ulaşılır. Birinci, ikinci ve üçüncü katta bürolar, galeri boşluğu etrafındaki revaklı koridora açılırlar. Zemin kata ilave edilen asma kat ve dördüncü kat bina kullanıma girdikten sonra yapılır (Aktemur, 2012).

Şekil 3.13 : a) 16 Mayıs 1891 tarihli Sabah Gazetesi'nden... İnşa edilen Banka Binası'nın mahzenine Londra'dan kasa sipariş edildiğine dair haber, (solda), [12], **b)** 28 Mayıs 1892 tarihli Sabah Gazetesi'nden... Banka'nın yeni genel müdürlük binasının açılışına dair haber, (sağda), [13].

Yapı 27 Mayıs 1892’de düzenlenen merasimle faaliyete alınırken, az sonra da bankanın Saint-Pierre Han’da bulunan on üç ton ağırlığındaki bir buçuk milyon lira değerindeki altın rezervi yeni yapılan bu mekâna taşınmıştır. Galata’daki en heybetli ve ihtişamlı yapı olan yeni banka yönetim binasının en ilgi çeken niteliği, tümüyle farklı tasarlanarak ait olduğu kurumun Doğu-Batı arası konumunu simgeleyen neoklasik ön giriş cephesiyle (Şekil 3.8), Haliç’e bakan neo-oryantalist tarzdaki arka cephesidir [13].

Kat planlarından (Şekil 3.8, 3.10, 3.11, 3.12) yeni Banka binasının öngörülen kullanım şekli anlaşılmaktadır. Bodrum katta depo, mahzen ve ahırlar, zeminin altındaki katta adını devrin yirmi kuruşluk gümüş sikkesinden alan Mecidiye kasası ve yemek salonu, oradan zemin kata çıkan büyük bir merdivenin açıldığı hol ile zemin katta müşterilerin kabul edildiği kavisli bankolu (Şekil 3.11a) şube mekânı, birinci katta genel müdürün özel ve makam ofisiyle sekreterinin ve tercümanlarının ofisleri, ikinci katta muhasebe şefi, hükümet nazırı ve müfettişlik odalarıyla muhasebe servisi, tavan arasında ise iaşe dairesi, arşiv servisi ve hizmetçi odaları bulunmaktadır (Eldem, 1997: 128).

İnşa edilmekte olan binanın mahzenine konmak üzere devrin en ünlü kasa imalatçısı Londra’daki Samuel Chatwood’a sipariş verilen on üç bin İngiliz lirası kıymetinde kasa dairesi 16 Mayıs 1891 tarihli Sabah Gazetesi haberlerine konu olmuştur. (Şekil 3.13 a). Banka’nın Galata’da inşa ettirmekte olduğu dairenin mahzenine Londra’dan kasa sipariş edildiğine dair haberde “*Bank-ı Osmanî’nin Galata’da Pencşenbe Pazarı’nda müceddeden (yeni olarak) inşa etdirmekte olduğu dairenin mahzenine vaz olunmak (konmak) üzere, on üç bin İngiliz lirası kıymetinde, Londra’ya gayet cesim (büyük) bir kasa sipariş etdiği haber alınmıştır. İşbu kasa parça parça olarak vürud edecek (gelecek) ve mahsusan şehrimize gelecek olan kasa fabrikası memurları tarafından yerlerine konacaktır.*” denilmektedir [12], [13].

Bank-ı Osmanî-i Şâhâne yeni binasına dair 28 Mayıs 1892 tarihli Sabah Gazetesinin ayrıntılı haberinde (Şekil 3.13 b), Banka İdare Heyeti için Galata’da Perşembe Pazarı’ndaki bina için 27 Mayıs 1892’de düzenlenen açılış töreninin mükemmelliği ve şatafatlılığına değinilmektedir. Törende binanın mükemmel surette tefriş olunarak (döşenerek), çatısının üzerinde zafer dolu Osmanlı Bayrağı şan ve şevketle dalgalandığı, jandarma polis, belediye komiser, neferatın saygı duruşunda bulunduğu, bahriye musıkasının dahi uygun bir yerde mevcut bulunduğu belirtilmektedir.

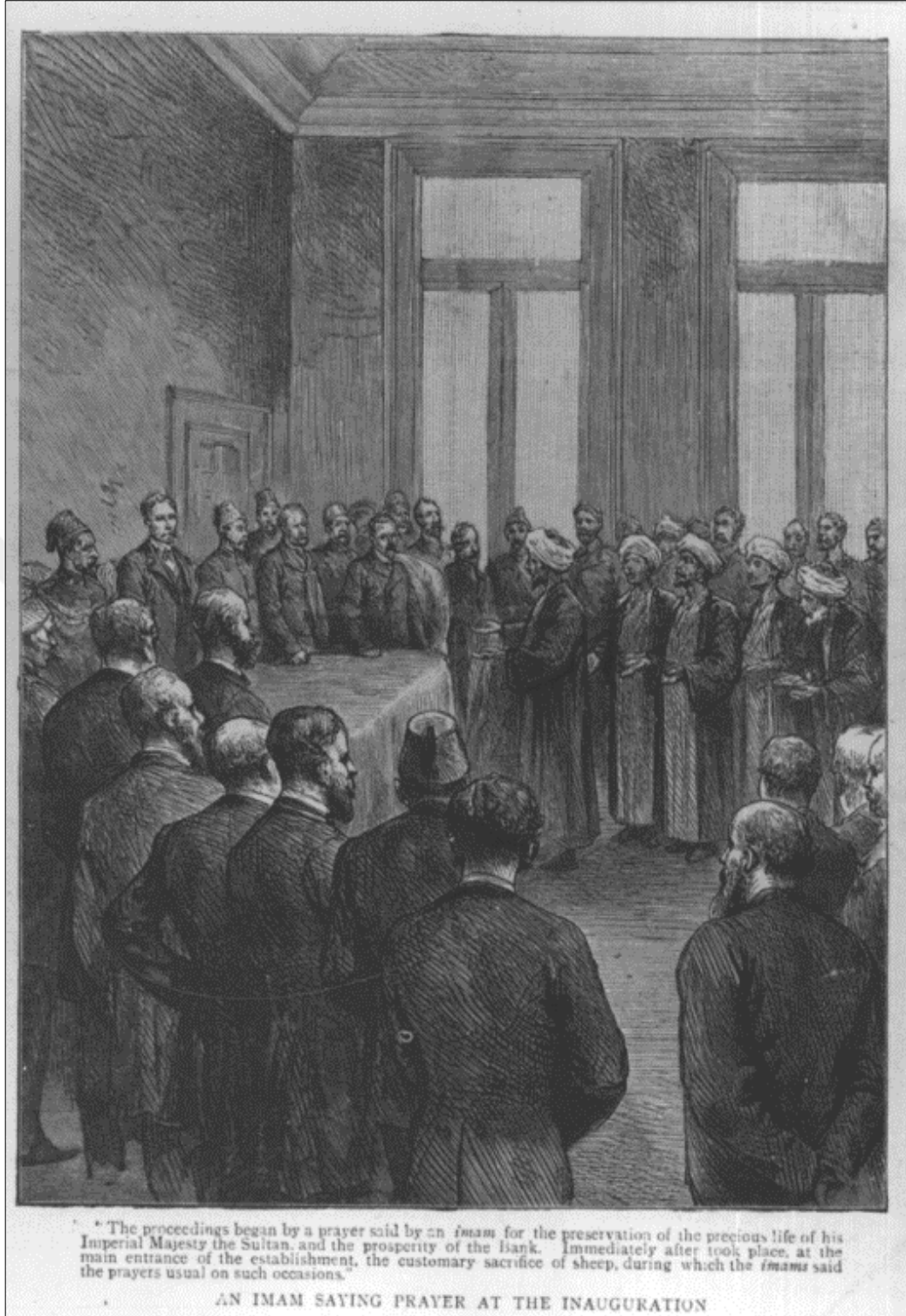

Şekil 3.14 : a) Banka'nın açılışından kısa süre sonra Servet-i Fünun dergisinin 11 Ağustos 1892 tarihli kapağında yayınlanan Banka binası arka cephe fotoğrafı (solda), **b)** 18 Ağustos 1892 tarihli kapağında Banka binası ön cephe fotoğrafı (sağda), [13].

Haberde; “*Saat sekiz buçuk raddelerinde taraf-ı eşref-i hazret-i Padişahîden yaver-i ekrem-i cenab-ı Tacdarî devletlü Şakir Paşa hazretleri lutfen yollandığı gibi Maliye Nazırı Nazif Efendi, Matbuat-ı Dahiliye Müdür-i dirayet-semiri Ahmed Ârifî Beyefendi, yaveran-ı hazret-i şehriyariden Ahmed Celaledin Paşa, Borsa komiseri İsmail Hakkı Beyefendi, Düyûn-ı Umûmiye komiseri Murad Beyefendi, Dersaadet Ticaret Odası baş kâtibi İspiraki Efendi ve daha bir çok kişiler ile Rumeli Şimendiferleri direktörü Mösyö Grosholç ve şehrimiz müessesat-ı sarrafiye ve ticariye erkanından bir çoğu hazır bulunduğu halde padişahın ömrünün artması için dua edildikten sonra Müdür-i Umumi Sir Edgar Vensan (Sir Edgar Vincent) ile Maliye Nazırı Nazif Efendi hazretlerinin konuşmalarını müteakiben resm-i küşadın icrası ilan kılınmış ve bu sırada kurbanlar kesilerek padişah hazretlerine hayır duaları edildiği, misillü salifü'z-zikr bando musıkasının Hamidiye marşını çaldığı belirtilmektedir. Bu esnada bankanın müteaddid mahallerinde hazırına enva-ı meşrubat ve mekulat (yiyecek)*

Şekil 3.15 : Bankanın Saint Pierre Han'daki eski yerinden yeni yaptırdığı kendi binasına yaptığı altın nakline dair The Graphic Dergisi'nde yayınlanan çizim, Karaköy, İstanbul, 08.07.1892, [16].

Şekil 3.16 : The Graphic Dergisi'nde yayınlanan Banka açılışına dair çizim, Karaköy, İstanbul, 08.07.1892, [16].

ikram edildiği, bank-ı mezkûr erkânının ve Sir Edgar Vensan'ın hazırına karşı güzel ve nazik muamelenin herkesi memnun ettiği anlatılmaktadır. Resm-i küşadın icrasını

müteakib hazırun bina-yı latifin muhtelif kısımlarını gezmeğe başlamışlar ve o sırada dondurmalar, şekerlemeler ve sair bir hayli meşrubat-ı latife ile telziz-i dimağ-ı meserret ederek velinimet-i biminnetimiz Padişah-ı maali-asar efendimiz hazretlerinin davat-ı hayriyet-ayat-ı cihanbanilerini tekrar ale't-tekrar isal-i bargah-ı cenab-ı perverdigar etmişlerdir (Tanrı'ya doğru padişaha okunan hayır duaları yükselmiştir). Resm-i küşad iki saat kadar devam ederek saat on buçuk kararlarında marş-ı alü'l-al-i Hamidi terennümiyle miski-ü'l-hitam olmuştur. Heman cenab-ı Hak veli-nimet-i biminnetimiz Padişah-ı maali-perver ve Şehinşah-ı terakki-güster efendimiz hazretlerini daha böyle nice nice müessesat-ı fevaid-gayat vücuda getirmeğe muvaffak buyursun amin. Behürmeti Seyyid'ül-mürselin.” şeklinde ayrıntılar ifade edilmektedir [13]. Ayrıca açılış sonrası yapının fotoğrafları Servet-i Fünun Dergisi'nin kapağında yayınlanmıştır (Şekil 3.14), [13]. Şekil 3.14'de Banka Binası'nın açılış sonrası Voyvoda Caddesi'nden çekilen fotoğrafta görüldüğü gibi, ahşap binaların bulunduğu az katlı yapıların yanında Banka'nın yönetim binası anıtsal cephesiyle caddeye yeni bir kimlik kazandırmaktadır.

Açılış törenini aktaran The Graphic Dergisi'nin sunduğu iki görüntüden birinde (Şekil 3.15), Banka'ya asker korumasında altın getiren arabalar binanın giriş kapısında görülürken, diğerinde (Şekil 3.16) açılış sebebiyle yapılan dini tören sunulmuştur. Bir imamın Padişah'ın mukaddes hayatının devamı ve Banka'nın zenginliği için yaptığı dua ile başlayan törende, müessesenin ana girişi önünde geleneklere uygun olarak yine dualarla koyun kurban edilir. Banka, bir buçuk milyon liranın üzerinde bir meblağı temsil eden on üç ton ağırlığındaki altını, yoğun jandarma ve polis koruması yardımıyla tramvay şirketinin yük vagonlarını kullanarak yeni mekânına nakletmiştir (Eldem, 1997: 133).

1 Haziran 1892 tarihli Sabah Gazetesi'nde Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'de toplanmış bulunan nakdin cumartesi günü yeni banka dairesine nakledildiği, yevm-i mezkûrda altın olarak nakledilen akçe miktarının birbuçukmilyon Osmanlı lirasından fazla olduğu bildirilmekte, ağırlığının onüç tonilato (onbinyüzkırk eski okka) olduğu tahmin edilmektedir. Nakit meblağ, banknot ve tahvilatın naklinin tramvay şirketinin arabaları kullanılarak cumartesi günü tamamlandığı, pazar günü yeni daire mahzenlerine yarım milyonluk sim (gümüş) mecdiye nakledildiği belirtilmektedir. Banka tarafından nakit ve saire naklinin emr-i nezaretine Mösyö Şarl Holm (Charles Holmes) tayin edilmiş,

bunların yeni daireye girişlerinde ahz ü tesellüm muamelesi dahi ser veznedar Mösyö Bove (Beauvais) tarafından icra kılınmıştır [13].

Gazete haberlerinden anlaşıldığına göre, yeni Banka binasının açılışı, toplum ve devlet düzeyinde ciddi yankı uyandırmıştır. Binanın açılış töreninde Osmanlı toplumunun mensup olduğu İslam Medeniyet Tasavvuru'nun değerler sistemine uygun olarak kurban kesilip dualar edilmesi dikkat çeker. Binanın çatısında dalgalanan Osmanlı bayrağı, Banka'nın ve yönetim binasının Osmanlı devlet ve toplum düzeyindeki konumuna ve algılanışına dair fikir vermektedir. Sermayesi ve idare heyeti yabancı olsa da Banka, Osmanlı Devlet Bankası'dır. Banka'ya ait bina, Devlet ve toplum algısında Devlet'in bir kurumuna ait binadır. Gazete haberi bu eseri kazandıran Padişah'ın nice benzer eserler yaptırması için dua ile bitmektedir. Bu dua binanın Padişahın eseri olarak görüldüğünü ve takdirle karşılanıp benimsendiğini düşündürür.

3.2. Alexandre Vallaury ve Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Genel Müdürlük Binasının Mimarı Olarak Görevlendirilmesindeki Etkenler

Binanın mimari biçimlenmesinde en önemli aktörün Mimar Alexandre Vallaury olduğu görülmektedir. Bu durum, Vallaury'nin mimar olarak seçilmesindeki sebep ve etkenler konusuna dikkat çeker. Bu bölümde öncelikle, Osmanlı Devleti'nde modernleşme sürecinin mimarlık faaliyetlerini etkileme biçimi üzerinde durulmuştur. Böylelikle o dönem mimarlık faaliyetlerinin nasıl yürütüldüğüne dair bir fikir oluşması amaçlanmıştır. Ardından 1850'de İstanbul'da levanten bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Alexandre Vallaury'nin döneminin dünyaca ünlü École des Beaux Arts (Paris Güzel Sanatlar Yüksek Okulu)'da aldığı mimarlık eğitimi ve hayatındaki tecrübeler ile şekillenen mimari kimliğine yer verilmiştir. Daha sonra Alexandre Vallaury'nin Osmanlı Devleti'nin payitahtı olan İstanbul'da inşa edilecek ilk banka binasının mimarı olarak seçilmesindeki etkenler değerlendirilmiştir.

3.2.1. Osmanlı Modernleşmesinin Mimarlık Faaliyetlerine Etkisi

Tez çalışmasının bu bölümünde sunulan bilgilerle, Osmanlı modernleşmesi kapsamında yapılan düzenlemelerin mimari faaliyetleri etkileme düzeyinin ve Vallaury'nin Banka Binası'nın mimarı olarak seçilmesindeki arka planın

algılanabilmesi amaçlanmaktadır. Vallaury'nin Banka Binası'nın mimarı olarak seçilmesindeki sürece bir arka plan oluşturulması amacıyla, yapının inşa edildiği dönemde Osmanlı Devleti'nde mimarlık faaliyetlerinin nasıl yürütüldüğüne dair bir bilgilendirmenin yararlı olacağı düşünülmüştür.

19. yüzyılda dönemin koşulları ve inşaat alanının dinamizmi nedeniyle mimarlık örgütlenmesi klasik dönem örgütlenme biçiminden farklılık gösterir. Ülkede özellikle Payitaht İstanbul'daki ekonomik ve toplumsal değişimlerle, mimari ve inşaat donanımlı eleman ihtiyacı artar, hassa mimarlar örgütünün tek merkezliliği kalkar ve hassa başmimarının konumu değişir. Mimarlık ve inşaat faaliyetlerinde, "Hassa Mimarlar Ocağı"nın tek merkezliliği yerine, Sultana doğrudan veya indirekt şekilde bağlı farklı kişi veya gruplarca yürütülen çoğulculuk ve bu çoğulluğu oluşturan taraflar arası çekişmelerin yaşandığı bir döneme geçilir (Şenyurt, 2009). Hassa Mimarlar Ocağı, İslam dini inancından kaynaklanan değerler sisteminin o dönemde zaman ve mekâna dayalı bir yorumu olarak gelişen Osmanlı Medeniyet Tasavvuru'nun (Ökten,2020), bir kimlik olarak ülke genelinde mimari eserlere ve şehirlerin oluşumuna yansıtılması bakımından önemli bir kurumdur.

Osmanlı Devleti'nde mimari, Devletin kimlik göstergesi olan eserlerin üretilmesinde en önemli araçlardandır. Devletin her türlü resmi yapım ve onarım işini yürüten "Hassa Mimarlar Ocağı" aynı zamanda, "Yeniçeri Ocağı"ndan, saray sanatçılarından veya saray dışından seçilen yetenekli gençlerin teorik ve pratik dersler görüp usta-çırak ilişkisiyle yetiştiği bir okuldur (Güneş, 2014). 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın II. Mahmut tarafından kaldırılıp devletin yeniden yapılandırılması sürecinde mimarlık teşkilatının sorunları da ele alınır. Saray teşkilatına bağlı "Hassa Mimarlar Ocağı", klasik yapılanmasıyla gereksinimleri karşılayamadığından görev ve sorumlulukları başka kurumlara dağıtılarak 1831'de kaldırılır. Bu kurumlardan biri olarak "Ebniye-i Hassa Müdürlüğü" de, "Hassa Mimarlar Ocağı" ile bağlı olduğu şehreminliğinin birleştirilmesiyle 4 Kasım 1831 yılında kurularak (Can S., 2002: 16) ülke genelinde imar ve inşaat faaliyetlerini organize edip yürütmekle görevlendirilir. Müdürlük, 1849'da Ebniye Muavinliği ismiyle Nafia Nezareti'ne bağlanmışken, 1852'de onun yerine "Ticaret Nezareti"ne bağlı kurulan "Ebniye Meclis İdaresi" de 1866 yılı itibariyle Şehreminliği'ne bağlı "Hendesehane" kapsamında çalışır. II.Abdülhamid Dönemi ile son halini alır (Can S., 2011: 28).

Tanzimat sürecinde Sultan'ın mutlak iktidarının, komplike ve büyüyen bir devlet sistemine dönüşmesiyle iktidar pratikleri değişirken, siyasal erk ve toplum yenilenen bir görünürlük kazanır. Bu süreçte toplumun mekânla ilişkisi farklılaşır (Akyürek, 2009). 19.yüzyılda toplumun mekânla değişen ilişkisi paralelinde devletin mimarlık alanındaki etkinlik biçimi de değişir. 1800'lerin başında "Hassa Mimarlar Ocağı" verimli işleyişini kaybederken, kamusal yapı üretimi özel sektörde kalfalıktan yükselip "ebniye kalfası" denilen yeni yapı ustası mimar grubunun eline geçer (Şenyurt, 2006: 21). 1831'de kaldırılan "Hassa Mimarlar Ocağı"nın görevini üstlenen "Ebniye-i Hassa Müdürlüğü", yapı üretme mekanizmasının denetimi, taşrada devlete ait resmi projelerin yönetimi ve kent mekânının da dâhil olduğu beledi hizmetlerden sorumludur. Devletin mimarlık teşkilatı sadece denetlemeye kaydırılırken, mimarlıkta "Balyanlar" gibi markalaşan kalfa aileler arası rekabet kuvvetlidir. "Hassa mimarı" statüsü de devlet vazifesi yerine, özel yapı inşaat sektöründe imtiyaz kazandıran bir sifata döner. Bu devirde "Gaspare Fossati" ve "William Smith" benzeri Avrupalı devletlere ait elçi saraylarının inşası amacıyla İstanbul'a gelen Avrupa kökenli mimarlar da devletten mühim işler alırlar (Akyürek, 2009).

19.yüzyılın ortalarına doğru nezaretlerin kurulmasıyla Osmanlı imar sisteminin başta Bâb-ı Âlî olmak üzere Ticaret, Nafi'a ve Evkaf-ı Hümayun Nezaretlerine bağlı ilgili birimlerce yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Hassa Mimar Teşkilatı'nın lağvı sonrası dönemde en önemli konu, yapıların tasarımından uygulamasına görev alan mimar ve mühendislerin genelde etnik azınlık mensubu gayrimüslimler veya yabancılar olmalarıdır. Mimarlık faaliyetlerinde II. Abdülhamid'in tahta geçişine kadar (1876) G. Fossati (1846-1861) gibi Avrupalı mimarlar görev yapsa da Ermeniler ağırlıktadır. II. Abdülhamid zamanla Ermeni ve gayrimüslimler yerine Avrupa'dan mimarlar getirir, 1896'da Raimondo D'Aronco'yu başmimarlığa yükseltir. Bu durum "II.Abdülhamid" in tahttan indirildiği 1909 yılına dek sürer (Dündar, 1999: 19, 20).

3.2.2. Modernleşme Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Mimarlık Eğitimi, İnşaat Faaliyetleri ve Yabancı Mimarlar

Yüzyıllar boyu Hassa Mimarlar Ocağı'nın mimarları ülke genelinde tüm devlet binalarının inşaat ve onarım faaliyetlerini yürütür. Mimarlık bilgi ve düşüncesi de 19. yüzyıl sonuna dek bu bürokrasiyle sürer (Tanyeli, 1996). Bilgi, tatbik sürecinde ve

sözlü üretildiğinden mimarlık bilgisinin yazılı ifadesine gereksinim duyulmamıştır (Tanyeli, 1990). Osmanlı’da mimari bilgi alanı 19. yüzyıla dek gelenek, tecrübe birikimi, müşahede, temel matematik ve geometri bilgi bütünlüğü üzerine kurulmuştur. Mimarlık repertuarı kadim gelenek ve kuvvetli toplumsal sınıflara dair sınırlamalarla belirlenir, abideviliğin en mühim vasıtası olarak dini amaçlı binaların inşası Padişah ve hanedanın tekelindedir, yapı malzemeleri ve inşaa teknikleri belirli ve kısıtlıdır. Mimarbaşı ve Hassa Ocağı’na tâbi öteki mimarların şahıslara özel yaptıkları binaların alabileceği biçimler toplumsal uzlaşıyla oluşturulmuş, yazılı olmasa da etkinliği kuvvetli kurullarla belirlenmiştir (Akyürek, 2009).

17.asrın yarısından sonra “Hassa Mimarlar Ocağı”nın yapısındaki bozulma mimari eğitimde sorunlara ve kalifiye eleman eksikliğine yol açar (Can S, 2011: 29). 28.07.1794 tarihli III. Selim Hatt-ı Hümayunu’ndaki ifadelerden, ahşap konak gibi inşa edilen Kâğıthane Hasköy Kışlası’nın inşasını beğenmeyen III. Selim’in Françe’den mimar getirilmesini emrettiği görülmektedir (Akyürek, 2009). Mustafa Reşit Paşa ise 1837’de Londra’dan yazdığı mektubunda, mimarların ve dülger kalfalarının fenn-i mi’mariden habersizliği nedeniyle gençlerin eğitim için Avrupa’ya gönderilmesi gerektiğini söylemektedir (Baysun, 1960; Akyürek, 2009). Bu ifadeler iktidarın doğru mimarlık bilgisinin Batılı mimarda olduğunu düşündüğünü, mimarlık gibi kökleşmiş derin tarihselliğe sahip bir toplumsal pratiğin de Batı dünyasından öğrenilmesi gereken bir mekanizmaya dönüştüğünü göstermektedir (Akyürek, 2009).

Ser Mi’maran-ı Hassa görevini sürdürürken, sistemdeki değişimle kurulan Ebniye-i Hassa Müdürlüğü’ne getirilen Abdülhalim Efendi’nin 1834’te Padişah’a sunduğu, Mühendishane-i Berri-i Hümayun’dan mezun mühendislerin sivil mimariye uyum sağlayamamaları nedeniyle “fenn-i mimari” dersleri okutulmasını veya bir mimar mektebi açılarak müdürlüğe bağlı otuzdan fazla mimar halifesinin bir nizama bağlanmalarına dair teklifi kabul görse de gerçekleşmemiştir (Dündar, 1999: 16). Mimarlık eğitimi için Avrupa’ya öğrenci gönderilmesi fikri de, II. Mahmut döneminde ilk Avrupa’ya öğrenci gönderme fikri toplumda tepki uyandırdığından kabul görmemiştir (Can S, 2011: 30). 1870’de “Mekteb-i Harbiye”de ve 1877’de müstakil bir okulda mimarlık eğitimi verilmesi planları uygulanmışsa da, kurumsal bir okulda mimarlık eğitimi 1883’de Sultan II. Abdulhamit’in iradesi ile açılan Sanayi-i Nefise Mektebi’nde gerçekleşmiştir (Akpolat, 1994; Can S., 2011:30).

1884 yılında “Ecole des Beaux Arts”ın model alınmasıyla kurulan “Sanâyi-i Nefise Mektebi”nde mimarlık eğitiminin güzel sanatlara dâhil edilmesi önemli bir kırılmadır. Bu yepyeni düzenlemeyle, mimarlık Batı’daki gibi entelektüel bir meslek olarak yeniden kurulmaktadır. Askeri eğitim dâhilinde yalnız Müslümanların katılabildiği mimarlık eğitimi, yeni anlayışla Osmanlı toplumunun tüm dini ve etnik gruplarına açılır (Akyürek, 2009). Levanten “Aléxandre Vallauray” ve yardımcısı İtalyan “Philippe Bello”, okulun ilk mimarlık hocalardır. Okul müdürü ise “Arkeoloji Müzesi”nin müdürlüğünü de yürüten meşhur arkeolog ve ressam “Osman Hamdi Bey”dir. Mimarlık mesleği, Ermeni ve Rumların ilgisini daha çok çekmektedir. “24 Temmuz 1893” tarihli “The Levant Herald” ile “Eastern Express” haberinde mimarlık şubesindeki yirmi öğrenciden on altısının Ermeni, ikisinin Türk ve ikisinin Rum olduğuna dikkat çeker (Akpolat, 2002).

Osmanlı iktisadının “1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması”yla tamamen Batı’ya açılması ve “1839 Tanzimat Fermanı”yla yeniden şekillenen yönetim sistemi, Osmanlı şehirlerini ve mimarlığını derinden etkiler. Bu süreçte Batı kökenli kent planlama usülleriyle mimarlık anlayışları uygulamaya alınır. Ekonomik ilişkilerdeki ve yönetim biçimindeki değişimler; kurumlar, kentsel merkezler ve altyapılarında da yeniliği gerektirmektedir. Batı kökenli yasa, yönetmelik ve metodlar, yine Batı’dan ithal edilen kurumlar aracılığıyla Osmanlı şehirlerinde tatbik edilmeye başlanır (Akpolat, 2002).

1831’de “Hassa Mimarlar Ocağı” kaldırılıp yeniden düzenlenirken, 1839’da Tanzimat’la ülkede bütün inşaat işlerinde merkezden onay alma zorunluluğu gelir. 1877 tarihli münâkasa nizâmnamesiyle tek merkezde birleştirilen onay mekanizması, müteahhitlere yol gösterirken, resmi görevliler dışında çeşitli etnik kökenden girişimcileri inşaat alanına dâhil eder (Şenyurt, 2009). Devlet ve toplum yapısındaki modernleşme gereği yeni yapı türleri, saraylar, devlet erkânı ve gayrimüslim gruplara ait yapılar, Batı mimarlığından model alınan yeni yapı malzemeleri ve kâgir yapım teknolojileri ile kent dokusunda mimari değer ve simgesellikleriyle yönlendirici olmuşlardır (Yergün, 2002: 1).

Tanzimat dönemiyle İstanbul’a modern Batılı başkent görünümü kazandırma hedefi, köklü değişimleri başlatır. Yangınların nedeni olarak görülen ahşap sivil mimariden oluşan kent dokusunun kâgire dönüştürülmesi hedeflenerek kurumsal ve yasal düzenlemeler yapılır (Yergün, 2002: 1). Batı usülü şehir planlama sisteminin,

parselleme prensipleri ve yeni yapıların sokakların genişletilmesi amacıyla geri çekilerek yapılması gibi ilerici tekniklerini kapsayan “I. Ebniye Nizamnamesi (I. İmar Yönetmeliği)” 1848 yılında uygulamaya konur. 1856 yılında şehir planlamasının en mühim gereçlerinden kamulaştırma yönetmeliği uygulamaya konulur (Akpolat, 2002). Sultan Abdülmecid Devri’nden itibaren hazırlanan Ebniye Nizamnameleri’nin ilki 1848 tarihli olup, en ayrıntılısının ortaya konduğu II. Abdülhamid dönemine kadar altı nizamname yürürlüğe konur. 1882’de çıkarılan son nizamname, Osmanlı Devleti’nin yıkılışına dek bazı eklemelerle kullanılır (Çelik, 1996: 42; Can S, 2011: 30).

Özel girişimin önü açılır, İstanbul’da ve ülke genelinde çok sayıda mimarlık bürosu imar sektörüne girer. 1868 yılında İstanbul’da tasarım ve müteahhitlik yapan altı mimarın serbest bürosu varken, 1880’de on, 1881’de ondokuza yükselir (Can C., 1993: 45). Osmanlı Devleti’nde müteahhitler 19.yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkar. 1831 sonrası değişimle bina eminliği kaldırılıp, münakasa (açık eksiltme ihale) sistemine geçilir, yapılar müteahhitlerce ihaleyle yaptırılmaya başlanır (Can S, 2011: 30). İnşaat malzemeleri piyasasını elinde tutan, ticaret ehli Ermeni ve Rum mimar kalfaları için münakasa sistemi ciddi bir imkandır, tüm ihalelerde gayrimüslim mimarlar bulunur (Can S., 2002: 52). “Şirket-i Nafia-i Osmani” adlı ilk inşaat şirketi, Avrupa’dan getirilen inşaat malzemelerinin yurt içinde üretimi için “Sarkis Balyan” tarafından kurulur, 5 Ağustos 1873 tarihli nizamname ile faaliyete başlar (Can S, 2011: 33).

Saray, kasır gibi yüksek maliyetli yapılarda ihale yerine tercih sistemi de kullanılabilir. Sermaye birikimi yetersiz, orta ve alt gelir düzeyinde yerli mimarların bu yapılarda yüklenici olmaları mümkün değildir. Teşkilatta görevli mimarlarınsa uzun süreler ücretlerini alamayıp, keşif hazırladıkları yapılardan aldıkları harçlarla geçindikleri bilinir. Bu duruma dikkat çeken Seyyid Abdülhalim Efendi artık Müslümanların bu mesleği tercih etmediğini, ileride mimar sıkıntısı çekileceğini vurgular. Gayrimüslim mimarlarsa çalışmalarındaki başarılarla vergilerden muafiyet ve hususi haklar kazanabilmektedir. Bütün bu gelişmeler, gayrimüslim mimarların 19.yüzyıl boyunca ön plana çıkmasını sağlar. Üç nesil saraya yakınlıklarıyla iş alan Ermeni Balyan Ailesi’nden Sarkis Balyan’a II.Abdülhamid döneminde “Sermimar-ı Devlet” ünvanı verilir (Can S., 2002: 52, 53).

Osmanlı modernleşme sürecinde mimaride Batı kaynaklı değişim, Hassa Mimarlar Ocağı’na da yansır. III. Selim ve II. Mahmut dönemi askeri reformlarıyla modern ordu

düzeni, Batı mimarlığından model alınan kışla ve askeri eğitim kurumları gibi yeni yapı türleri yabancı uzmanlardan yararlanma zorunluluğunu getirir (Yergün, 2002: 23). Hassa Mimarları “Lale Devri (1718-1730)” ile başladığı kabul edilen Batılılaşma devrinde, saray erkânının benimsediği Avrupa Mimarisinin gereklerine ayak uyduramadığından, görevlerini başkentte ve taşrada ocak dışındaki yerli ve yabancı mimarlar üstlenirler (Akpolat, 2002). Hassa baş mimarlarının görevleri kısıtlanırken, yabancı mimarların çalışma ve tasarımları Padişah ve devlet yöneticilerinden ilgi görür (Şenyurt, 2009). İlk yabancı mimar Melling’dir (Cezar M., 1987). 18. asırda başlayan bu ayrım “Melling’e “sultan mimarlığı” görevi verilip ücret bağlanmasıyla somutlaşır. İzleyen safhada “Melling’in çalışmalarından memnuniyet duyan “III. Selim”, “Melling’e “ser-mi’ mâr-ı hâssa” ünvanını vermeyi düşünmüştür (Şenyurt, 2009). Bu devirde “Melling’in dışında çalışan mimarlar olarak “Niva, Castellan, Preault, M. Le Roi” de sayılabilir (Aktemur, 2006: 57). Devletin mimari örgütlenmesinde varlığını bürokratik olarak sürdüren “hâssa başmimarı”nın yanında Sultanların farklılaşan mimari arayışları için başka mimarlara ihtiyaç duyulur (Eyice, 1996).

18. asırda Hassa mimarları, “Barok Üslubu” Osmanlı kalıplarına adapte etmeyi başarmışsa da, 19. asırda çıkan tarihselci üslupların seçmeci (eklektik) tatbikine uyum sağlayamaz. Farklı üslupların biçimlenme ve tasarlama kurallarının bilinmesini gerektiren bu akademik uygulama usta-çırak ilişkisiyle pratikten yetiştirilen hassa mimarları açısından başarılması zor bir sorundur. Böylelikle mimari tasarım işleri Avrupa’da akademik eğitim alan mimarlar tarafından üstlenilir (Akpolat, 2002). Tanzimat öncesi İstanbul’daki yabancı mimarların çoğu İtalyanlardır. Rus Elçiliği’nin inşaa amacıyla İstanbul’a gelen ilk İtalyan “Gaspare Fossati” ve kardeşi “Giuseppe (1822-1891)”, 19. asrın son yarısı İtalyan mimarlardan “Giorgio Domenico, Giovanni Battista Barborini (1820-1891) ve Ercole Stampa, Giacomo Leoni, Guglielmo Semprini ve Pietro Montani (1829-1887)”, İstanbul Sergi binalarının tasarımı için 1893’de davet edilen “Raimondo D’Aronco” mühim mimari vazifelere atanır (Akpolat, 2002). Tanzimat’ın toplum ve yönetim yapısındaki köklü değişimleriyle Osmanlı mimarlığına katılan ilk yapıların inşasında Gaspare Fossati’nin görevlendirilmesi, Osmanlı mimarlığında akademik eğitilmiş yabancı mimarların görevlendirilmesi sürecini başlatır. İstanbul’un değişimine “Fossati” ile başlayan katkı, İngiliz, Alman, İtalyan, Fransız mimarlarla sürer (Yergün, 2002: 24, 25).

18. asır itibariyle saraydaki çalışmalarda görevlendirilen Fransız mimar ve mühendisler, Tanzimat sonrası kentsel projeler, kamu yönetimi ve belediye çalışmalarında da etkilidir. 19. asrın son yarısında izlenen Fransız etkisi, “Neoklasik Beaux-Arts mimarlığı” ile sınırlı değildir. “Adolphe Maillard, Léon Parvillée (1830-1885), Antoine Bourgeois (1821-1884) ve Aléxandre Vallaurý’nin (1850-1921)” çalışmalarıyla Osmanlı canlandırıcılığına sağladığı katkı mutlaklıdır. 19 ve 20. asırlar arası İstanbul mimarlık ortamının en mühim konumuna sahip Vallaurý, yeni nesil Türk mimarlarının eğitiminde etkinliğiyle bilinir (Akpolat, 2002).

Kâgir yapıım teknolojisinin yaygınlaşması, devletin yapılanmasında yeni yapı gereksinimleri ve Batılılaşma kararlılığını temsil edecek simgesel nitelikli yapı yaptırma düşüncesi, Tanzimat yöneticilerinin yabancı mimarlardan yararlanmasında önemli bir etkindir (Yergün, 2002: 25). Serbest mimarlık bürolarının kurulması, “Tanzimat Dönemi”nde mimarlık sahasındaki en mühim değişimlerdenidir. “Gaspere Fossati” İstanbul’da ilk büro sahibi diplomalı mimardır. Devrin ilanlarında İstanbul’da mimarlık bürolarının şablon projelerle müteahhitlik yaptığı anlaşılmaktadır. Devlet, kadrosundaki mimar ve mühendisleri kendi dairelerinde çalıştırırken, çoğunluğu iki ortaklı şirketlerden oluşan, Galata, Beyoğlu ve Eminönü hanlarındaki ofisleri kullanan özel “bürolar”daki mimarlarsa müteahhitlik faaliyetlerini yürütür. Devlet dairesi mimarlarına da “büro” kurma izni verilir (Yıldız, 2018: 93, 94). 1880’de serbest mimarlık bürosu sayısı ona çıkarken, 1881 ve 1890’da Alexandre Vallaurý’nin de içlerinde bulunduğu ondokuz büro görünmektedir (Yergün, 2002: 26; Can C., 1993: 45). Türklerin memuriyeti teknik alanlara üstün prestijde görmesi nedeniyle Tanzimat’tan 20.asrın başlarına dek Türk mimar görülmemektedir (Yergün, 2002: 26).

3.2.3. Osmanlı Mimarlığında Batı Etkileri ve İstanbul’da Yansımaları

Neoklasik üslup, 19.yüzyıldan 20.yüzyıl başlarına kadar İstanbul’da görülen en yaygın üsluptur. Napolyon’un Fransa yararına yeniden canlandırmak istediği Roma İmparatorluğu’nun 1790’lar Avrupası’ndaki simgesi Neo-Klasizm Akımı, 18.yüzyıl sonlarında İstanbul’da kendini gösterir. III. Selim döneminde başlayan Fransız kültürü etkisine 19.yüzyılda İngiliz ve Alman kültürünün eklenmesine bağlı olarak ithal edilen Neo-Klasik biçimler yabancı mimarlarca uygulanır. 19.yüzyıl İstanbul Neo-Klasizmi, Antik Yunan ve Roma’dan Rönesans’a, Fransız Emperyal Üslubu’na çeşitli dönem ve

üsluplardan seçilen öğeler içerir ve şehrin yeni gelişen bölgelerinde karakteristik olarak hâkim olur. Fransız kültürü etkisindeki Osmanlı yönetimince Devletin resmi mimari üslubu olarak kabul gören Neo-Klasik üslup, yeni düzenin gerektirdiği saray ve kışla gibi yapıları tasarlamakla görevlendirilen Avrupalı mimarlar ve askeri mühendislerce İstanbul'a getirilir. 19.yüzyılda İngiltere'de geçerli Neo-Gotik üslubun ilk ve tek örneği Street'in tasarladığı İngiliz Kilisesi'dir. 1898'de döküm demirden Viyana'da prefabrike üretilip Haliç kıyısında birleştirilerek yapılan St Stephen Bulgar Kilisesi de Neo-Gotik'tir. 19.yüzyılda Neo-Gotik üslup, Pertevniyal Valide Camii (1873) ile Yıldız Hamidiye Camii (1886)'nde olduğu gibi daha çok İslam ve Osmanlı mimarisinden derlenen mimari elemanlarla kullanılır (Aktemur, 2006: 65, 74, 75).

Avrupa sanat ve mimarisi kadar Avrupa kurumları da 18.yüzyıl başlarında Osmanlı dünyasına nüfuz eder. Batı'dan gelen Osmanlı'ya yabancı yeni mimari formlar ve dekoratif motifler cephelerde kullanılırken, 19.yüzyıl boyunca genel mimari ve dekoratif stillerde/üsluplarda baskındırlar (Yenişehirlioğlu, 1983:153-155). Batı sanatı tesirlerinin yoğunlaşması da kademelidir. 18. yüzyıl başları sonrası Türk sanatında batı tesirleri Türk Baroğu ile başlayıp 19. yüzyılda devam ederken, 19. yüzyıl başlarında Avrupa Neo-klasik üslubunun etkileri de görülür. 1820-1880 yılları arasında süren Neo-klasik üslup sonrası, 19. asır sonlarında Batı tesirli Türk sanatında belirli bir üsluba bağlı olmayan eklektik (karma) üslubun hâkimiyeti hissedilir (Ülgen, 1990).

Klasik gelenekten uzaklaşmayan Lale Devri mimarisinde belirgin bir Batılılaşma ve baroklaşmadan söz edilemez (Ülgen, 1990). "I. Mahmut (1730-1754), III. Osman (1754-1757), III. Mustafa (1757-1773) ve I. Abdülhamid (1773-1789)" dönemlerini içine alan 1730-1789 arası dönem, Batı'lı form kullanımının arttığı, ancak değerlendirme ve yeni form seçiminde geleneksel yaklaşımların hâlâ algılanabildiği bir dönemdir. III. Selim dönemi mimari üslubu barokla formların dönüşüp uyarlanarak kullanımında Osmanlı mimarisinin ulaşabileceği sınırları gösterir. Avrupalıların günlük yaşama entegre olduğu kozmopolit İstanbul'da mimarlık alanındaki reformlar, Avrupalı mimarların etkisiyle uygulamalarda karşılığını bulurken, III. Selim dönemi öncekinden farklıdır (Yenişehirlioğlu, 1983:153-155). Osmanlı mimarisinde Ampir ve eklektisist anlayışın ilk örnekleri III. Selim'in son yıllarında görülür (Cezar M., 1987).

Sonrasında Osmanlı sanatına II. Mahmud döneminde, Napoleon devri Fransa'sının yeni üslubu Empire, Fransa'da çıkışının hemen arkasından girmiş, barok da bu

dönemde terkedilmemiştir. Empire (Ampir) üslubunun başlangıcında her iki üslubun özelliğini taşıyan Nusretiye Camii gibi eserler yapılır (Ülgen, 1990). Başlarda dini yapılarda kullanılmayan “Empire üslubu”, “III. Selim”in “Selimiye (1805)” ve “II. Mahmud”un “Nusretiye (1822-1826)” Camilerinde barokla karıştırılarak uygulanırken, “Hırka-i Şerif (1851)”, “Dolmabahçe (1853)”, “Ortaköy (1854)”, “Kâğıthane Çağlayan (1863-1864)” Camilerinde olduğu gibi 19. asır ortası dini mimaride de empire üslubunun hâkimiyeti başlamıştır. Devrin saray, konak, yalılarında, devletin resmi yapılarında yaygınlaşan empire üslubuna rastlanır. Türk sanatında 19. yüzyılda hâkim olan empire üslubu yüzyıl sonlarında yerini karma (eklektik) bir üsluba bırakır ve bunlara tepki olarak 20. yüzyılda Türk neo-klasiği üslubunun çıkışıyla unutulur (Eyice, 1995).

Eklektik üsluba dair belirgin nitelik, Türk sanatına özgü bazı motif ve unsurların, Batı sanatından farklı elemanlarla yanyana kaynaştırılıp tek bir yapıda uygulanmasıdır. Bu katışık üsluplu binaların en tipik örnekleri olan İtalyan “Montani”nin eseri “Valide Pertevniyal Sultan Camii” ile “Balyan”ların yaptığı “Çırağan Sarayı”nda, Türk motifleriyle Gotik öğeler birleştirilmiştir. Kısa süren bu karma üslup döneminde ikinci safha, bir kısım kamusal yapılarda Türk sanatına yabancı üslupların bir yapıda tek başına aynen tatbikidir (Eyice, 2002). Oryantalist yaklaşımla farklı üslupların birleştirildiği 1860-1900 yılları arasındaki eklektik üslup döneminde aynı yapıda Batı’nın, Mağrib’in veya klasik dönemin izleri bir arada görülebilmektedir. Bu dönemde Barok-Ampir karışımı ve Avrupa neo-klasiğini yansıtan binalar yapılmıştır. 19. yüzyıl sonunda Avrupa’yı etkileyen Art Nouveau üslubu da Raimondo d’Aronco’nun yapılarıyla İstanbul’da görülür (Çobanoğlu, tarih yok).

Tanzimat dönemini de içine alan 19. yüzyılın özellikle ikinci çeyreğinden itibaren Osmanlı Devleti’nde yapılarda Batı’dan gelen üsluplar, 18. yüzyıldaki gibi ilham alma ve etkilenme şekllinden çıkarak mimarimizde batılılaşma, adeta yabancılılaşmaya dönüşür. Batı tesirlerinin mimarimize girişinden II. Mahmud (1808-1839) dönemine kadar Barok ve rokoko, II Mahmud döneminde Ampir-Barok ya da Ampir, Abdülmecid (1839-1861) ve Abdülaziz (1861-1876) dönemlerinde Ampir yanında Barok üsluplar görülür. Neo-barok, Neoklasik, Neo-Grek, Neo-Gotik ve eklektik üslupta yapılar da inşa edilir (Ülgen, 1990).

18.yüzyıl sonlarında geleneksel kent dokusunda Batı mimarlığına ait ilk yapı örnekleri, II. Mahmut döneminde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla kalıcılık kazanan modern yeni ordu için Batıdan model alınan kışla ve askeri eğitim kurumları için inşa edilir. Osmanlı hanedanı da bu dönemde Topkapı Sarayı'ndan çok Batılı tasarım anlayışıyla inşa edilen yeni sarayları kullanmaya başlar. Osmanlı mimarisinde mevcut dini yapılardan sonra ilk kışla, saray vb yapılar anıtsal boyutlarıyla kent ölçeğinde köklü değişime sebep olurlar. 18. yüzyıl sonlarına kadar sivil mimaride olduğu gibi bu yeni kitle ve yapı türleri de geleneksel ahşap yapım teknolojisi ile inşa edilir. 1793'te Guillaume A. Olivier, İstanbul'da taş, tuğla, kireç gibi malzemenin bulunmasına rağmen tüm evlerin ahşap yapıldığını belirtir. A.Ubicini, 1850'lerde Pera'da dini yapılar, elçilik sarayları ve zengin evleri dışında herşeyin ahşaptan yapıldığını söyler. 1870 yılında üçbinden fazla evi yok eden Pera yangını sonrası Batılı biçim ve üslup öğeleri ile biçimlenen yeni yapılarda görülen ahşaptan kâgire, az katlıdan çok katlıya, ayırık düzenden bitişik nizama değişim, bölgeye Avrupaî kent görünümünü kazandırır. Prestijli bir konut alanı ve kültürel yaşam merkezi haline gelen Pera'da bu dönemde Batı kültürüyle şekillenen toplum yapısı ve yaşam değerleri gereği sosyal klüp, tiyatro, otel, kafe, restaurant, pasaj gibi farklı mimari yapılar yer alır. Galata ve çevresi ise Devlet'in dış ticarete ve yabancı sermayeye açılmasıyla bankalar, sigorta şirketleri, ticaret firmaları gibi yeni kurumların yerleşmesiyle uluslararası bir ticaret merkezi haline gelir. Toplumda Batı'ya bağımlı iş örgütlerinde çalışanlar ve orta çaplı tüccarlardan oluşan bir orta sınıfın doğuşu ile 1880'lerde yeni bir yapı türü olarak sıra ev ve apartmanlar İstanbul kent dokusuna katılır (Yergün, 2002: 12, 13,16, 18).

Batılılaşma sürecinde Osmanlı toplumunun mimari ve kentsel değerlere bakışı değişirken, mekân organizasyonları, yapı tasarım ve biçimlendirme ilkeleriyle birlikte yapım malzemesi ve teknolojisinde de dönüşüm yaşanır (Yergün, 2002: 15, 21).

3.2.4. Alexandre Vallauray ve Mimar Kimliği

19.yüzyıl sonlarında Osmanlı mimarlığının dikkat çeken mühim bir figürü olan "Alexandre Vallauray" günümüzde de kullanımı süren prestijli yapılarıyla döneminin mimarlığını etkilemiş, ülkenin ilk sanat ve mimarlık okulu "Sanayi-i Nefise Mektebi"nin kurucusu ve ilk mimarlık hocası olarak bir sonraki döneme geçişi hazırlamıştır (Say, 2014: xxv). Toplumsal değişim ve gelişmelerin doğal bir sonucu

olan mimarlığın sadece bir biçim ve üslup sorunu olmadığı gerçeğinden hareketle; bir Beaux Arts temsilcisi olarak Vallauri'nin aile kökeni, kariyeri ve tasarım anlayışının, tasarımlarına ve özellikle tez çalışmamıza konu olan “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Genel Müdürlük Binası” na yansımaları yönünden ele alınması önemli görülmüştür.

Çalışmanın bu bölümünde Vallauri'nin tasarım anlayışını oluşturan etkenlerin ortaya konması için, ailesinin kökeni, tabiyeti, münasebetleri, devlet vazifeleri gibi biyografik bilgilere değinilecektir. Sonrasında, devrin mimarlık faaliyetlerinde etkin olan Osman Hamdi Bey ile Vallauri ilişkisi irdelenip; mimarın tasarım yaklaşımını değerlendirme ölçütleri oluşturması amacıyla, yetişmesinde en önemli etken olarak Beaux Arts Okulu'nun o dönemde geçerli mimari tasarım ilkeleri ele alınacaktır.

Yapılan literatür araştırmasında Alexandre Vallauri'nin yaşamı ile ilgili yeterli kaynak bulunmadığı, yapılmış çalışmalarda aktarılan bazı bilgilerin farklılıklar içerdiği tespit edilmiş, bilgi farklılıkları metinde belirtilmiştir.

“Alexandre Vallauri”, Paris'teki Fransız Ulusal arşivlerinde AJ/52/384 kodlu öğrenci dosyasına göre 2 Nisan 1850'de İstanbul'da doğmuştur. Institut de France arşivlerindeki 9.12.1899 tarihli ve Vallauri imzalı başvuru belgesinde 21 Nisan 1850, Fransız Konsoloslugu'na göre ise 15 Mart 1850 doğumludur (Say, 2014: 11). S.Yerasimos, çocukluk ve gençliğine dair bilgi olmayan Vallauri'nin Galatasaray Lisesi 1868'de eğitime başladığından Saint Joseph Koleji'nde okumuş olabileceğini belirtir (Akpolat, 1991: 23). İsmi kayıtlarda İtalyanca Vallauri, Fransızca Vallauri, Osmanlıca belgelerde ise والوری olarak farklı yazılması, aile kökenine dair belirsizliğe yol açar (Say, 2014: 11). Osmanlı/Türk uyruğu taşıyan Vallauri'nin İtalyan veya Fransız asıllı olduğuna dair tartışmalar sonucu ismi kaynaklarda “Vallauri” ve “Vallauri” şeklinde farklı yazılmıştır (Akpolat, 1991: 23). Akpolat (1991) Fransız, Arseven ve Aslanoğlu İtalyan kökenli olduğunu savunur (Çevik, 2001: 15).

M.S. Akpolat'a (1991) göre Fransız kökenli levanten Vallauri ailesinden İstanbul'a ilk 1806'da Fransız Büyük Elçisi “General Horace Sébastiani”nin maiyetinde elçilik mutfağında görevli olarak gelen “Edouard Vallauri”; elçinin görev süresi bittiğinde dönmez ve İstanbul'a yerleşir. Pera'nın meşhur Vallauri Şekercisi'nin sahibi François Vallauri'nin Edouard Vallauri'nin oğlu olduğu sanılmaktadır (Akpolat, 1991: 7, 8).

İtalyan asıllı olan Edouard Vallauri'nin resmiyette Fransa vatandaşı veya Fransızlaştırılmış olduğu düşünülmektedir (Can C., 1993: Kayaalp, 2008: 23).

Milano'nun 1800'de Napoleon tarafından alındığı dönemdeki yönetim ve sınır değişiklikleri neticesi "Edouard Vallauri"nin uyruğunun değişmiş olabileceği sanılmaktadır. Ancak "Edouard Vallauri"nin Fransa elçiliğinin personeli statüsüyle İstanbul'a gelişiyle ailesi hakkındaki detaylar Vallauri'lerin Fransa kültürüne yakınlığına dair kanıyı güçlendirir. Elçilikler siyasal ve idari işlevleri dışında, kültür ve uygulamalarını İstanbul'da yaşatan birer merkezdir. Ailesinin İstanbul'da üçüncü nesil üyesi "Alexandre Vallauri", "gerçekleşmemiş tek isteğinin Fransa Elçiliğinde resmi mimar olarak vazifelendirilmesi olduğunu" dile getirmiştir (Kayaalp, 2008: 23).

Say'a göre ise; İzmir'e göç eden Vallauri'nin babası Francesco Vallauri, İtalya'nın birleşik ülke olmadığı 1842'de, İzmir'de Sardinya Konsolosluğu'na kaydolurken 11 Mart 1800'de Torino yakınlarındaki Pinerolo'da doğduğunu; İstanbul'da İtalyan Konsolosluğu'na kaydında ise Cuneo yakınlarındaki Chiusa di Pesio'da doğduğunu beyan etmiştir ki, bu yörede Vallauri sık rastlanan bir soyadıdır. Bu tarihte Torino'lu Anna Musante ile evli olan Francesco Vallauri'nin, İzmir'e geldiğinde tanıştığı Hélène Moro Papadopulo ile ölümüne dek süren beraberliğinden Pietro (1842 İzmir-16.1.1905 İstanbul), Victoria (1844 doğumlu), Alexander (1850 doğumlu), Edouard (1851 doğumlu), Élise ve Henry adında çocukları olur. Anna Musante ile evliliği devam ederken doğan diğer çocukları gibi vaftiz kaydındaki adıyla 'Alexander Vallauri'de kilise defterlerinde gayrimeşru olarak kayıtlıdır (Say, 2014: 11-13). Kilise kaydına göre Alexandre Vallauri'nin, 25.11.1883'te İstanbul St. Maria Drapéris kilisesinde Maria Constantia Scuro ile yaptığı evliliğinden 1888'lerde Antoine adlı çocuğu olur ve 31 Mayıs 1901'de boşanır. İkinci evliliğini 26 Ekim 1901'de, 1862 İstanbul doğumlu Fransız tebası Marie Mathilde Chavin ile yapan Alexandre Vallauri'nin 13.2.1918 tarihli Osmanlı arşiv belgesine göre François adında bir oğlu daha olduğu anlaşılmaktadır (Say, 2014: 17, 18).

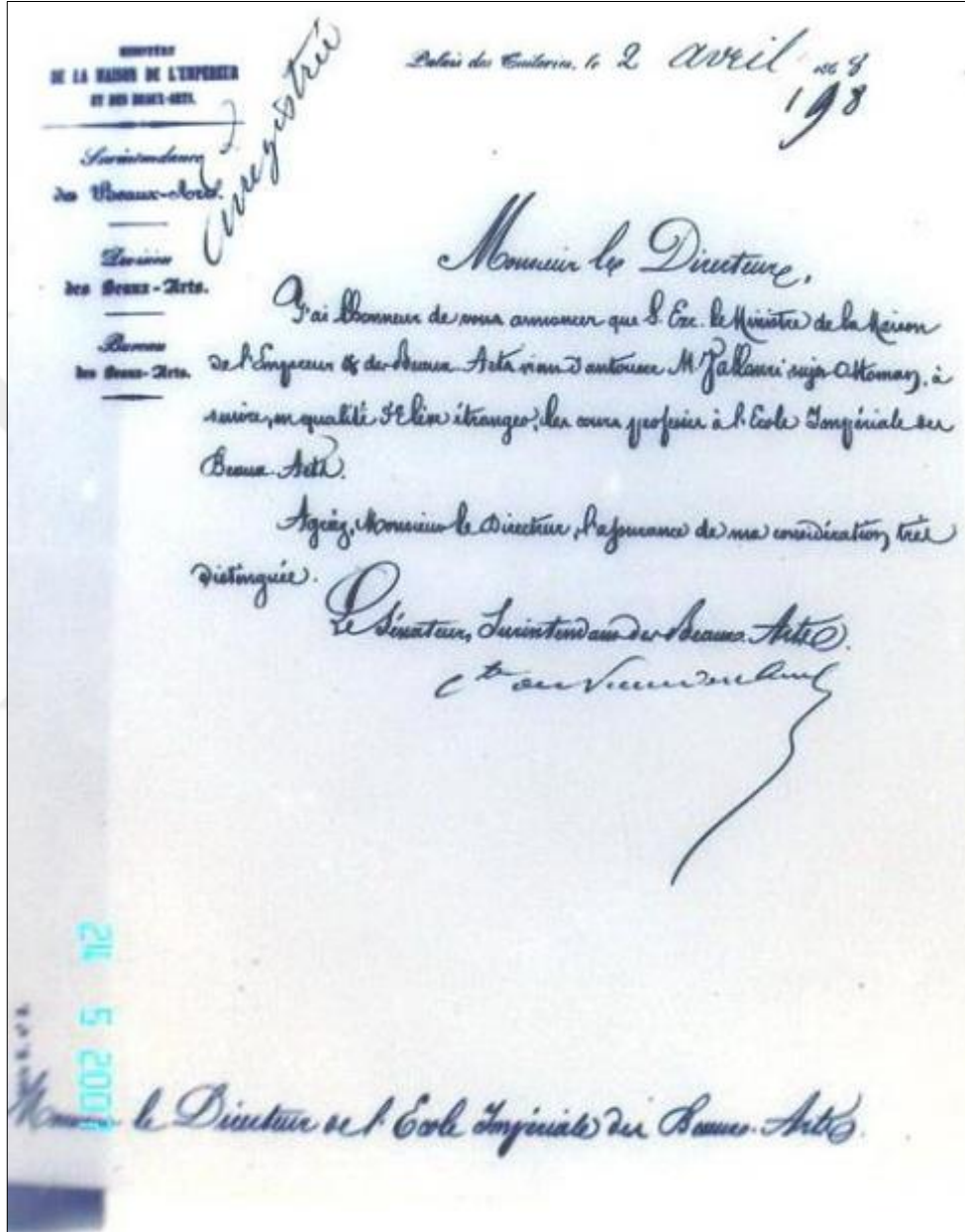
Uzun ve verimli mesleki kariyerinin ardından 1909'larda eşiyile birlikte İstanbul'dan ayrılan Vallauri, Fransa'nın güneyindeki "Grasse" kasabasına yerleşir. Gilberto Vallauri'nin ifadesine göre 1909'da babası, dedesi Edouardo ile İzmir ve İstanbul'u ziyaret ettiğinde, sadece halası Élise İstanbul'dadır; amcası Alexandre ise bir süredir Büyükkada'daki evinde emekli hayatı yaşamaktadır. Bu da Fransa'ya gidişinin peyderpey gerçekleştiğini düşündürür. Çünkü Ekim 1909'da İstanbul'daki bilinen son yapısı olan Eminönü Gümrük Binasının açılışına katılmasının ardından da, resmi evraklarda ismine bir dönem rastlanır. Selanik Gümrük Binası inşaatı 1912'ye dek

sürmüştür. Mimarın buradaki görevini devam ettirdiği anlaşılmaktadır; 1911 tarihli mavi baskı çizimlerinde mimar Vallauriy imzası vardır. Ayrıca, 1910 tarihinde parlamento olarak düzenlenmesi için Çırağan Sarayı restorasyon komisyonuna davet edilmiştir. Grasse’da eşiyle oturduğu, son adresi olan ve bugün Villa Alex olarak anılan Boulevard Emile Zola no.14 adresindeki evi, müstemilat ve arazisini kadastro kayıtlarına göre 1918’de satın almıştır. Bu sırada sağlığının iyi olmadığına dair söylentiler vardır. Nisan 1910’da René adlı, Nisan 1911’de Narval adlı teknesiyle M.Vallauri’nin Monaco’daki motorlu tekne sergi ve konkurlarına katıldığı dikkat çekmektedir. 2 Mayıs 1921’de Grasse’da vefat eden Alexandre Vallauriy, Sainte-Brigitte mezarlığında gömülüdür. Institut de France Mimarlık bölümünün 21 Mayıs 1921 Cumartesi günü toplantısında Vallauriy’nin ölüm haberi de gündem maddesidir. Ayrıca bu vefat ve toplantı gündemi, yayın organlarında da yer almıştır. (Say, 2014: 20) Akpolat’a (1991) göre ise 1921’de İstanbul’da ölen Vallauriy büyük olasılıkla Feriköy Latin Katolik Mezarlığı’ndaki aile mezarına defnedilmiştir. İstanbul ve Paris’teki araştırmalarda Vallauriy soyadını taşıyan hiç kimse bulunamamasından, soyadının günümüzde devam etmediği düşünülmektedir (Akpolat, 1991: 8, 21).

İstanbul’un şöhretli ve varlıklı bir Levanten ailesinin evladı olan Alexandre Vallauriy’nin çocukluk ve ilk gençlik yıllarında nerede eğitim aldığına dair bir bilgi yoktur. İstanbul’da dönemin Fransızca öğreten kurumlarından St. Joseph Lisesi kayıtlarında ve Paris’teki Osmanlı lisesinde kaydı görünmemektedir (Say, 2014: 20, 21). Orta öğrenimini 1857 tarihinde “Pensionnat Saint Joseph” ismiyle kurulan “Saint Joseph Koleji”nde tamamladığı sanılan (Akpolat, 1991: 9) “Alexandre Vallauriy”ye dair ilk güvenilir verilere eğitim amacıyla gittiği Paris’teki kayıtlardan ulaşılır (Kayaalp, 2008: 49). Kardeşinin torunu Gilberto Vallauri, tüm ailenin Pera’da İtalyan St. Maria Drapéris kilisesine devam etse de, çok akıcı Fransızca konuştuğunu, dedesi Edouardo ile kardeşleri Alexandre, Victorine ve diğerlerinin aralarında özellikle Fransızca dilinde konuşup yazıştıklarını babasının anılarından ve ailenin mektuplarından bildiğini belirtmiştir. Paris’te École des Beaux Arts Mimarlık şubesindeki öğrenci dosyasında bulunan 2.4.1868 tarihli ‘Surintendant des Beaux Arts’ imzalı okul müdürüne yazılmış resmi mektupta Osmanlı tebası Vallauriy’nin mesleki dersleri takip edebileceği yazılıdır (Şekil 3.17) (Say, 2014: 21).

“École des Beaux-Arts”ın kendine özgü eğitim programı ve kuralları 17. yüzyıldan itibaren şekillenir (Kayaalp, 2008). Paris’te 1819-1968 arasında eğitim veren “Ecole

des Beaux-Arts”, “Academie Royale d’Architecture (Kraliyet Mimarlık Akademisi)”nin 1793’ten 1819’a süren dönüşümünün ürünüdür. (Drexler, 1977: 61; Akpolat, 1991: 26)

Şekil 3.17: Osmanlı Tebaası Vallauri'nin Ecole des Beaux Arts'a Kabul Belgesi, (Say, 2014: 18).

Okulun temeli, XIV.Louis döneminde 1666'da kurulan “Académie de France à Rome” ile 1671'de kurulan ve kralın seçtiği mimarların bilgilerini paylaştığı “Académie

Royale d'Architecture"e dayanır. Bu okullar, kralın kontrolü dışındaki Ortaçağ yapı loncalarına darbe vurup, krala tabi mimar, ressam ve heykeltıraşları zanaatkârlıktan entelektüellik seviyesine yükseltmek amacıyla kurulmuştur. Akademi, mimarlığa dair evrensel geçerlilikte normlarla ilkeleri oluşturmak hedefi için, bilinen beş esas düzenle Roma devri ve İtalyan Rönesansı'nın asıl eserleri ve abidevî yapılarını temel alır. Estetik hiç değişmeyen mutlak değerler üzerine kuruludur, geçicilik makbul değildir. Başlangıçtaki akademi politikasını oluşturan klasik modellere 1762'de Fransa'nın Rokoko haricindeki klasik mimari geleneği de katılır. Artık mantıkî düşünebilmeyi öğrenme amacıyla klasiklerin çalışılmasının yanında, insan, zaman ve malzemedeki değişimler doğrultusunda yepyeni bir mimarının geliştirilmesi gerektiği düşünülmektedir (Chafée, 1977: 61-65; Say, 2014: 35). Vallauri'nin mimar kimliğini oluşturan sürecin anlaşılabilmesi için, bu bölümde eğitim aldığı dönemde, École des Beaux Arts'daki mimarlık eğitim sistemine değinilmiştir.

Şekil 3.18 : 1878'de Ernest Coquart atölyesindeki öğrencilerin fotoğrafı (Délairé, 1907: 123; Say, 2014: 22).

Alexandre Vallauray'nin Mimarlık Eğitim Süreci : Döneminin en üstün nitelikli mimarlık okulu olan “Ecoles des Beaux-Arts”da 9-10 sene süren bir tahsil gören Vallauray'nin okul yıllarına dair tüm bilgiler Fransız Ulusal Arşivi'ndeki dosyasında mevcuttur. Dosyasındaki bilgilere göre 1869 yılını giriş sınavı hazırlığıyla geçirip 23 Nisan 1870'de ikinci sınıfa kaydını yaptırmıştır. Fransız Ulusal Arşivi'nde “Saraylar ve Güzel Sanatlar Bakanlığı” tarafından okulun müdürlük makamına yazılan 2 Nisan 1868 tarihli mektuptan Vallauray'nin daha önce mimarlık eğitimi almaya karar verdiği anlaşılmaktadır (Akpolat, 1991: 9). 1868 itibariyle okul dışındaki özel ücretli atölyelerden Grand Prix sahibi Ernest Coquart'ın maître (patron) olduğu atölyenin öğrencisidir ki bu, babasını kaybetmesinden dört ay sonrasına rastlar. Pinon, Vallauray'nin 1870'de Paris'teki adresinin “414, rue Saint-Honoré” olduğunu belirtmektedir (Say, 2014: 21).

Dosyasındaki karnesinden doğum yeri, tarihi, hocasının 1855 “Roma Büyük Ödülü”nü kazanan, 1876'da “Legion d'Honneur” nişanını alan, 1888'de “Fransız Enstitüsü üyeliği”ne seçilen Bay Coquart (1831-1903) olduğu, aldığı dersler ve yaptığı projelerin isim ve konularına dair bilgilere ulaşılabilmektedir. Karne notlarından başarılı bir öğrenci olduğu anlaşılan Vallauray, Nisan 1870'den Kasım 1873'e kadar ikinci sınıfta “tasarı geometri, perspektif, taşçılık, matematik ve desen” derslerini son derece iyi notlarla tamamlamış, “mimari kompozisyon” dersi kapsamında beş adet proje hazırlamıştır. “6 Kasım 1873” de 1.sınıfa geçmiş olan Vallauray'nin “10 Nisan 1877” ye dek yaptığı 26 projeden 18'i mimari proje tekniğine uygun, 8'i eskiz tekniğindedir. Karnesine göre “Mösyö Coquart” yönetimindeki atölyede çalıştığı proje konu başlıkları; “Paris'te buğday pazarı, borsa ve ticaret mahkemesi binası, kadın ve erkekler için yaşlılar evi, anıtsal çeşme, kubbe dekorasyonu, yarış atları ahır, mezarlık, kapı ve halk hamamı, panorama, büyük gösteriler için tiyatro binası, Orta Fransa'da Athenee Akademisi, bilardo salonu, yemekhane, Fransız Merkez Bankası, Protestan Kilisesi, engebeli arazide otel kompleksi” olarak sıralanır. Paris'teki mimarlık eğitimi ve eğitim haricinde yaptıkları hakkında bir neşriyat yoktur (Akpolat, 1991: 9-12).

Okuldaki ikinci yılında iki ikincilik madalyası, 1. sınıfta ise birincilik, ikincilik, üçüncülük madalyaları almıştır (Kılıç, 2006: 6). Vallauray'nin eğitimi boyunca çok farklı proje konuları çalıştığı, “Beaux Arts”daki mimarlık eğitiminde yalnız anıtsal proje tasarımlarına yoğunlaşmadığı, “mezar taşından bilardo salonuna kadar” çeşitli boyutlarda projeler yaptırıldığı; sonrasında İstanbul'daki mesleki hayatında

planlayacağı yapı türlerinin okuldaki eğitim döneminde kendisi tarafından zaten çalışılmış olduğu görülmektedir (Kayaalp, 2008: 51). Vallaury'nin eğitim aldığı dönemlere denk düşen 1869-1870 ders yılında mimarlık bölümünde proje dersleri dışında alınan dersler; mimarlık tarihi, matematik, tasarı geometri, stéréotomi, fizik-kimya, jeoloji, yapı-yönetim ve muhasebe, perspektif, temel matematik olup; 1875-1876 ders yılında programa genel tarih, dessin ornamental, art décoratif derslerinin eklendiği görülür (Say, 2014: 43). Bu dersler ve dosyasındaki bilgilere göre çalıştığı projeler Vallaury'nin aldığı eğitimin kapsamı hakkında bir fikir oluşturmaktadır.

Okul kayıtlarından ve bültenlerinden en geç 1877 yılında okulda proje faaliyetinde bulunduğu görülen Vallaury'nin, yabancı öğrenci statüsünde olduğundan Grand Prix de Rome konkuruna katılma hakkı yoktur. Okula girdiği dönemde diploma konurları başlamışsa da fazla önemsenmemektedir ve Vallaury de okuldaki en az dokuz yıllık çalışması sonunda diploma almaya çalışmamıştır (Say, 2014: 21). Aynı atölyeden meslektaşı Délaire; okul mezunlarıyla ilgili kitabında Vallaury ile ilgili (Délaire, 1907): “...1850 İstanbul doğumludur. 1870'in ilk döneminde okula kabul edilmiştir. Coquart'ın öğrencisidir. İkinci sınıfta iki madalya almıştır. 1873'te birinci sınıfa kabul edilmiştir. Birinci sınıfta bir madalyası vardır.” ifadelerini yazmıştır. Aynı kitaptaki 1878 tarihli bir atölye fotoğrafında Vallaury'nin de yer alması (Şekil 3.18) en az 1878'e dek Paris'ten ayrılmadığını düşündürür. Okul bültenlerinden ve Vallaury'nin öğrenci dosyasından ciddi bir eğitim aldığı, gerekli ders ve projeleri tamamladığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde Türkiye'den aynı kuruma ve Paris'teki diğer bazı eğitim kurumlarına giden pek çok mimarlık öğrencisinin ders ve projelerini tamamlamadığı; fakat bu şekilde de mimar olarak ülkeye dönerek faal olduğu bilinmektedir. “École des Beaux Arts” da mimarlık eğitimi gören çok sayıda yabancı asıllı öğrencinin ya ücretsiz olan okul atölyelerine veya genelde daha az zorlayıcı olan ve zaten yabancı oldukları için katılamayacakları Roma konkurunda iddiası olmayan özel atölyelere kaydolmalarına rağmen, Osmanlı tebası Vallaury'nin çalıştığı Coquart atölyesi, özel ve Roma konkurunda yarışan öğrencileri de içeren bir atölyedir (Say, 2014: 21,22).

İstanbul'da Mesleki Yaşamına Dair Bilgiler : Alexandre Vallaury babasını kaybetmesinin ardından Paris'te Ernest Coquart'ın atölyesinde mimarlık eğitimine başladığı 1868 yılında, Osmanlı başkentinde altı serbest mimarlık bürosu bulunmaktadır. 1868'de İstanbul'daki altı mimarlık bürosunun 5'i yabancı veya Levanten kökenlidir. Sonrasında yerel mimarların sayısı artar. Vallaury, İstanbul'da

mimarlık faaliyetlerini sürdürdüğü 1883 ve 1909 yılları arasındaki dönemin en etkili mimarı olarak kabul edilmektedir. Ayasofya'nın restorasyonu ile ilgili İstanbul'daki İtalyan elçisinin 1911'de İtalya Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği belgede Nice'de doğan bir İtalyan olarak tanıtılan Vallaury, İstanbul'daki İtalyan mühendisin Ayasofya'nın restorasyon ihalesindeki önemli rakibi olarak anlatılır. Belgeye göre Vallaury, İtalyan bürokrasisinin yavaşlığı nedeniyle kaybedildiğinden, tabiiyetinde bulunduğu Fransa bu ünlü mimarla gurur duymaktadır. Bu karışıklık, Nice'in Fransızlaşmasından kaynaklanır. Vallaury ile ilgili çalışmalarda, eğitim süreci ve eserleri incelenmişse de mimari arşivi bulunamadığından tasarladığı yapıların tamamı bilinmemektedir. Vallaury, muhtemelen İstanbul'daki eser sayısı bakımından İtalyan mimarlar arasında ilk sıradadır (Ekinci, 2016: 108-111). Paris'te eğitimi boyunca farklı ödüllerle mükâfatlandırılan Vallaury, İstanbul'daki projeleriyle “Fransız Hükümeti”nce yabancı uyruklu kişilere verilen beş adet “imparatorluk nişanı” ile ödüllendirilip ünvanlar alır (Akpolat, 1991: 16).

Vallaury'ye Verilen Devlet Görevleri ve Ödüller : “Vallaury”nin, İstanbul'da “Sanayi-i Nefise Mektebi”nin inşasıyla başlayan mimarlık kariyeri, yıllar boyu önemli projelerle sürer. Pek çok devlet görevlerinde bulunan Vallaury çeşitli vesilelerle taltif edilir (Say, 2014: 23). İstanbul'a dönüşünden sonra 1882'de Sanayi Nefise Mektebi'nin ilk kadrosunda fenn-i mimari muallimi olarak yer almıştır (Şekil 3.19) (Cezar M., 1983: 11; Say, 2014: 23).

Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki belgelerde geçen “*Sayda'dan Muze-i Humayun için getirilen bazı mezar taşları için Sanayi-i Nefise Mektebi Hocası Valuri Efendi'nin tersim ettiği planın kış gelmeden tatbik edilerek gerekli binanın yapılması*” ifadesine göre 11.8.1887'de müze binasının yapımı sırasında da Sanayi-i Nefise Mektebi muallimidir. Başka bir arşiv belgesindeki “*Rüsumat Emaneti Mimarlığı'nın zamm-ı maaşla Valveri Kalfa'ya verilmesi*” ifadesine göre 10.9.1889'da Rüsumat Emaneti Mimarı olmuştur. 8.11.1890 tarihli bir belgede “*Nafia Muhendisi Leclerc, Ebniye-i Aliyye Müfettişi Rasmus ve Rusumat Emaneti Mimarı Vallaury'in gümrük antrepolarına ait hususların müzakaresi için toplanacak komisyona gelmelerinin tebliği*” ifadeleriyle yine Rüsumat (Gümrük) Emaneti Mimarı olarak anılır. 1891 ticaret yıllığında “Vallauri” adıyla Sıraselvi caddesi 51, Pera adresindeyken mimar, “chef du bureau des constructions à la régie des tabacs” yani Tütün Rejisi İdaresi'nin inşaat bürosu şefi olarak tanıtılmıştır. Arşiv belgesindeki “*Hareket-i arzdan zarar*

gören askeri binaların tamiri işinde bulunan Mimar Valuri ile Dranko'nun memuriyetleri devamı müddeti ve kendilerine maaş tahsisi münasib olacağı” ibaresine göre 19.8.1894’te askeri binaların tamirinde çalışmaktadır. 14.6.1898’de “İnşaat-ı askeriyye mimarı Valöri’ye tebdilen ikinci rütbeden Nişan-ı Osmani itası hakkında tezkirei maruza-i Seraskeri üzerine şerefsadır olan irade-i seniyye” ifadesiyle belgelerde İnşaat-ı askeriye mimarı olarak anılır (Say, 2014 : 23-25).

Aynı atölyeden meslektaşı Délaire’in okul mezunlarıyla ilgili kitabının Vallauray maddesinde 1896’da mimarın Chevalier Légion d’Honneur nişanı aldığı, ayrıca bir mansiyonu ve beş yabancı nişanı bulunduğu belirtilmektedir. Bu kitaba göre, yaptığı binalar Osmanlı İmparatorluk Bankası, Serklidoryan, Vagon-lits şirketi oteli, İmparatorluk Müzesi, Fransız Kulübü, Tokatlıyan Oteli, Tıp Okulu, Klinik, Değişim Bankası, İstanbul’da villalar ve oteller, Anadolu’da demiryolu binaları, 1889 Uluslararası sergisinin Tütün Rejisi pavyonudur. Ayrıca Güzel Sanatlar Okulu Mimarlık profesörüdür, Savaş Bakanlığı’nın, gümrüklerin, tütün rejisinin mimarıdır. Osmanlı Devleti’nin mimarıdır ve İstanbul’da mimarlık yapmaktadır (Délaire, 1907: 418, 419; Say, 2014: 25). Fransız tabiyetine geçmeden önce Fransız Devleti’ne hizmetlerinden ötürü bu nişana layık görüldüğü Fransız Konsolosluğu’na da ifade edilmiştir. Aynı ifade mimarın kendisinin Institut de France’a beyanatında da olmasına rağmen, Vallauray’nin Légion d’Honneur nişanına ilişkin ilgili kurum arşivlerinde kayıt bulunmamaktadır. 1899’da Doğu’daki Fransız mezarlıklarının “conservateur (konservatör-restoratör)”ü gibi bir yöneticilik görevini üstlenmiştir ki, bu görev Fransız tabiyetine geçişini kolaylaştırır (Say, 2014: 25).

Arşiv belgesindeki “*Memleketine gitmesine izin verilen Mekteb-i Sanayi Muallimi Mösyö Valori’nin birikmiş maaşlarının verilmesi için Müze-i Hümayun Müdüriyeti’nce gereğinin yapılması*” ifadesine göre 24.4.1902’de de Mekteb-i Sanayi muallimidir. (Şekil 3.194). Belgelere yansıyan “*Fransız tebeasından Aleksandros Valori Kalfa'nın Buyukada'daki evinin vergi borcunu, Sanayi-i Nefise Mektebi, Daire-i Askeriye ve Tophane-i Amire'deki memuriyetine ait alacağından ödeyeceğinin Fransa Sefareti'nden bildirildiği*” ifadelerinden 26.11.1908’de “Sanayi-i Nefise Mektebi, Daire-i Askeriye ve Tophane-i Amire” de devlet memurlukları vardır. Bir başka belgedeki “*Sanayi-i Nefise Mektebi Mimarı Aleksandır Valuri'nin sahip olduğu haneye ait vergi borcunun müterakim maaş alacağından mahsubu*” ifadesiyle 23.1.1909’da halen Sanayi-i Nefise Mektebi mimarı olarak anılmaktadır. Arşiv

belgesine yansımış “*Mimar Mösyö Valöri'ye tebdilen üçüncü rütbeden nişan-ı Osmani ihsanı*” ifadesine göre 11.7.1894'te üçüncü rütbeden nişan-ı Osmani kazanmıştır. Başka bir belgeye göre “*Mimar Valori'nin taltifi hakkında Seraskerlik tahrirati*” 24.10.1894'te yine bir taltif sözkonusudur. 14.6.1898'de ikinci rütbeden nişan-ı Osmani kazanmıştır. 23.9.1902'de de taltif edilmiştir (Say, 2014: 25). Verilerden anlaşıldığına göre Vallaury, eğitim, devlet kurumları ve özel alanların tümünde mesleğini etkin ve başarılı olarak sürdürmüş, çalışmaları nedeniyle ödüllendirilmiştir.

Şekil 3.19 : 1885 yılında Sanayi-i Nefise Mektebi'nin Öğretmen ve Talebeleri (Vallaury'nin ön soldan ikinci olduğu sanılmakta), (Say, 2014: 24).

Vallaury'nin Sosyal Hayatı ve Üyelikleri, Seyahatleri : İstanbul'da az sayıdaki École des Beaux Arts mezunu mimarlardan olan Vallaury'nin kariyerinin başında aynı ekolde yetişmiş Osman Hamdi Bey'in kültürel projelerinde yer alması, genç isim yapmamış bir mimar olarak “Sanayi-i Nefise Mektebi”, “Müze-i Hümayun” gibi önemli projelerin müellifi olmasına rağmen seçilmesinde önem taşır. Vallaury ile Osman Hamdi'nin “École des Beaux Arts”da buldukları eğitim dönemleri örtüşmese de Paris'te tanışmış olmaları mümkündür (Say, 2014: 26).

Vallaury ve Osman Hamdi Bey'in isimleri; 1880 ve 1881'de düzenlenen, güzel sanatlar alanında kurulmuş Türk ve Osmanlı tebası gayrimüslimler, yabancılar arasından kadın ve erkek üyeleri olan Elifba Kulübü'nün sergileriyle ilgili olarak günlük gazetelerde geçmektedir. Eylül 1880'de "Tarabya Rum Kız Okulu"nda açılan resim sergisine dair gazete haberinde Vallaury hakkında "Mösyö Valori'nin asar-ı mimariye resimlerine dair tafsilat verebilse idik bahtiyar olurduk. Fakat bunun için bize verilmiş olanlardan ziyade sayfeler lazımdır" denilmiştir. Vallaury ve Osman Hamdi Bey, "Elifba Kulübü"nün 8 Nisan 1881'de "Tepebaşı Belediye Bahçesi"nin köşkündeki ikinci sergisinin de katılımcıları arasındadır (Cezar M., 1995: 437, 520; Say, 2014: 26). Elifba Sergilerindeki çalışmalarından Vallaury'nin dönemin seçmeci historist mimari anlayışının gereği "Konya, İznik, Bursa, Kütahya ve İstanbul" benzeri şehirlerdeki mimari anıtlara ilişkin araştırmalar yürüttüğü anlaşılır (Akpolat, 1991:14).

Şekil 3.20 : a) Cercle d'Orient üyeler arasında Vallaury'yi (oturan kişi olduğu sanılmakta) gösteren karikatür, b) Muhabir Üyeliğe Seçilen Vallaury'nin Institut de France'a el yazısı ile beyanı, (Say, 2014: 26, 28).

Cercle d'Orient Kulübü lokali ve Abraham Paşa'nın dairesini içeren binayı inşa eden Vallaury'nin adı kulüp üye kayıtlarında olmasa da, kulüple ilişkisi devamlıdır. 1905-

1907 arasında Pierre Loti maiyetindeki Mısır kökenli subay Hassan'ın kulüp üye ve müdavimlerini betimleyen karikatürleri arasında Vallaury de bulunur. (Şekil 3.20a). Vallaury, 9 Aralık 1899'da atölye hocası Coquart dâhil birçok École des Beaux Arts mensubunun bulunduğu enstitü toplantısında, vefat eden İtalyan M.Vespignani'nin yerine, 29 oyla Institut de France Mimarlık Bölümü muhabir üyeliğine seçilmiştir. (Şekil 3.20b). Dönemin Stamboul, La Turquie, Levant Herald, Moniteur Oriental gibi gazetelerindeki haberler ve katıldığı yazılan toplantılardan, Vallaury'nin İstanbul'un seçkin ve entelektüel çevrelerinde itibarlı, sanat çevreleri ve ilgili derneklerde faal olduğu; 1901'den itibaren birkaç yıl "Salon de Constantinople" İstanbul resim sergileri için Régis Delbeuf ile organizasyon yaptığı görülmektedir (Say, 2014: 27).

1904 itibarıyla dönemin kültür derneklerinden Helen Edebiyat Derneği'ne de üyedir. Annesi Hélène Papadopulo Moro'nun Rum kökenli bir Katolik oluşu, kendisinin Rum cemaati için mimari projelerin danışmanlığı ve jüri üyeliğinde bulunması, 1890'da annesi öldüğünde, Şişli'deki Rum mezarlığında bir şapel inşa etmesi ve Sanayi-i Nefise Mektebi'nde çok sayıda Rum öğrencisi olması nedeniyle Rum cemaati ve dernekleriyle sürekli ilişkide olduğu söylenebilir (Say, 2014: 28, 29). Mason locasının kayıtlarına göre Vallaury'nin 1863 yılında İtalyanca ayinlerin yapıldığı bir locada kayıtlı devam ettiği görülür. İstanbul'daki Societe Operaia adlı İtalyan derneğinin de üyesidir (Can C., 2003; Ekinci, 2016: 108-111).

Arşiv belgelerinden 1902'de Fransa'ya, 1904'te memleketine izinle gittiği anlaşılmaktadır 21.8.1904 tarihli bir belgede de *"Bazı özel işleri için Paris'e gideceği haberi alınan Mimar Mösyö Valoriye'ye Fransa'daki kör, dilsiz ve sağırlara ait müesseseler hakkında tahkikat yapılarak neticesini komisyona bildirmesi hususunda yapılan teklif, kendisi tarafından kabul edildiğinden müracaatı vukuunda kendisine gerekli yardımın yapılması Paris Sefaret-i Seniyyesi ile Avrupa'da bu gibi müesseselere ait programları göndermeleri hakkında Paris, Berlin, Roma ve Brüksel Sefaret-i seniyyelerine de tebligat yapılması"* (Hariciye) şeklinde Paris seyahatinden bahsedilir. Ayrıca 1889'daki Paris Uluslararası Sergisi için Tütün Rejisi pavyonunu tasarlamış olması nedeniyle birkaç kez Paris'e gitmiş olabilir (Say, 2014: 29).

Paris'te aldığı mimarlık eğitiminin ardından 1879-1880'de döndüğü İstanbul'da otuz yıl mimar olarak çalışan Vallaury'nin 1909 sonu veya 1910'da Fransa'da Grasse kasabasına yerleşerek mimari faaliyetini sonlandırdığı görülmektedir. Farklı

kaynaklarda birbirinden farklı bilgiler olmasına rağmen İstanbul'da 1882-1909 yılları arasındaki aktif mesleki kariyerinde yaptığı elli kadar yapının çoğunluğu günümüzde de kullanılabilir (Say, 2014: 115).

İstanbul'da İlk Dönem Çalışmaları (1879-1882) : 1879'da İstanbul'a dönen Vallaury'nin işleri, Elifba Sanat Klübü'nün 1880'de "Tarabya Rum Kız Okulu"nda açılan ilk ve 8 Nisan 1881 Tepebaşı Belediye Bahçesi Köşkü'nde açılan 2. sergisinde "Caruana, Bogos Şaşıyan, Fransız Elçisi Tissot, Prenses Nazlı, Farnetti, Kirkor Köçeoğlu, Bayan Serviçen, Preziosi, Bayan Walker ve Osman Hamdi Bey" gibi sanatçıların çalışmalarıyla birlikte sergilenmiştir. Bu devirde, mimarlar "rölöve çizimleri, projeler, maketler" gibi çalışmalarını resim sergilerinde sergilemektedir. Bu sergilerdeki karşılaşmalar, "Vallaury ile Osman Hamdi Bey" in ilerideki işbirliği için başlangıçtır. 1882'de kendisinin yaptığı, "3 Mart 1883" de eğitime başlayan "Sanayi-i Nefise Mektebi" nde 1000 kuruş maaşla "Fenn-i Mimari Öğretmeni" göreviyle kurucu kadroda yer alan Vallaury'nin hazırladığı mimarlık şubesi yönergesi; "Ecole des Beaux-Arts" ile ciddi benzerlik taşır. Yönetmeliğin 25. maddesine göre "Sanayi-i Nefise Mektebi Yüce Meclisi", günümüz "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu" nun yetki ve sorumluluğuna sahiptir (Akpolat, 1991: 12-14).

Etkili ve Verimli Dönemi Çalışmaları (1883-1909) : Vallaury, İstanbul'daki dikkate değer en mühim eserlerini 1883-1909 yılları arasında gerçekleştirir. Boğaziçi'nden, Haydarpaşa, Cağaloğlu, Pera, Galata, Büyükkada, Erenköy'e yayılan mimari eserleri ve eğitimciliğiyle dış ülkelerden de izlenen Vallaury; başarısıyla İstanbul'da Osmanlı üst düzey yöneticileri ve Fransa'nın finansal kuruluşlarıyla iş çevrelerinin tek mimarı konumuna yükselir. "Sanayi-i Nefise Mektebi"nde Fenn-i Mimari Hocası olarak eğitim alanında etkinliği de sürmektedir (Akpolat, 1991: 14, 15).

"Sanayi-i Nefise Mektebi (1882), Cercle d'Orient (1884), Eminönü Hidayet Camii" ve 1889 Paris Uluslararası Fuarı için "Türk Tütün Pavyonu", genel olarak küçük ölçekli yapılar olsa da Vallaury'nin Osmanlı ve Batı mimarlığını aynı yetkinlikte yorumlamasının izlerini taşır. 1890'larda Osmanlı Devleti'nin zayıflamasından yararlanarak Batı Dünyası Galata ve Pera'daki kolonisini güçlendirir. Galata ve Pera'da banka, kilise, okul, hastane, otel, işhanı gibi büyük boyutlu yapılar 1890'lı yıllarda gerçekleştirilir (Akpolat, 1991: 15-17). Vallaury, 1892'de Galata'da yaptığı "Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne) Genel Müdürlük Binası" ile ün

kazanmaya başlar. Bu binanın öteki mimarlara ilham kaynağı ve örnek olmasıyla Galata ve Karaköy’de büro binaları inşa edilir (Çelik, 1986: 128; Akpolat, 1991: 16). Vallaury bu dönemde “İstanbul Arkeoloji Müzesi (1891-1907 üç aşamada), Pera Palas (1893), Yeni Karaköy Han (1893), Tokatlıyan Otel, Büyükkada Rum Yetimhanesi, Union Française (1896) ve Düyûn-ı Umûmiye Binası (1899)” gibi heybetli yapılar yanında Fransa uyruklu bir tüccar için yaptığı “Decugis Evi (1895)” ile kendisi için yaptığı evi gibi mütevazı ölçekte yapılar da inşa etmiştir. 1 Eylül 1904’de “Arkeoloji Müzesi”nin üçüncü kısmının temel atma töreninde Osman Hamdi Bey Vallaury’yi “Mimar-ı Şehir ve Üstad” ünvanıyla taltif eder (Akpolat, 1991: 15-17).

Vallaury 1896’da Legion d’honneur nişanıyla ödüllendirilir (Delaire, 1907: 418; Akpolat, 1991: 16). 1899’da İtalyan M.Vespigniani’nin yerine 34 üyeden 29 üyenin oylarıyla “Fransız Enstitüsü Güzel Sanatlar Akademisi”nin ömür boyu süren “yabancı muhabir üyeliği”ne seçilir. Vallaury’ye Fransız hükümetinin yabancı uyruklu kişilere verdiği nişanlardan 5 tane verilmiştir (Akpolat, 1991: 16). Bu dönemde mimarlık hayatının ve kültürel faaliyetlerin de önde gelen isimlerinden biri olarak Pera’daki Fransız entellektüellerle “Les Premiers Salons de Peinture de Constantinople” isimli sanatçı derneğini kurarak 1901-1903 arasında “Osmanlı, azınlık ve yabancı” ressamlarla üç sergi düzenler (Akpolat, 1991: 17; Çevik, 2001: 26).

1900-1904 yılları arasında “Afif Paşa Yalısı (1901), Abdülmecid Efendi Köşkü (1901) Rıdvan Paşa Köşkü ve Vahdeddin Köşkü” gibi Osmanlı saray çevresi ve üst yönetimi için gerçekleştirdiği konut yapıları, geleneksel Türk konut mimarisinin Beaux-Arts prensipleriyle yeniden yorumlanarak çağdaştırılması olarak görülebilir (Çevik, 2001: 30). Osmanlı mimarisinin yeniden yorumlanması olarak değerlendirilebilirler. “Haydarpaşa Askeri Tıbbiye Mektebi” (1903) ile “İstinye Osman Reis Camisi” de bu dönem yapılarındandır (Akpolat, 1991: 18). 1902’de Haliç’te Galata ve Unkapanı köprüleri arasındaki rıhtım çalışmalarına ilişkin komisyonda görevlendirilip (Çelik, 1986: 76; Akpolat, 1991: 18), “Savaş Bakanlığı, Gümrük Bakanlığı ve Tütün Rejisi”nin mimarı olduğu bilinmektedir (Delaire, 1907: 418, 419; Akpolat, 1991: 18).

2 Mart 1883’de başladığı “Sanayi-i Nefise Mektebi”ndeki vazifesinden 10 Ağustos 1908’de istifa ederek ayrılır. İstifasında 1908’de ilan edilen 2.Meşrutiyet sonrası yönetimin Türkçülük düşüncesinin etkili olduğu düşünülebilir. M.Cezar istifaya zorlanmış olabileceği görüşünü taşımaktadır. Türkçülük akımı II. Meşrutiyet

döneminde devletin tüm uygulamalarında açıkça görülür. 1908-1927 arasında çıkan 1.Ulusal Mimarlık Dönemi’de Türkçülük düşüncesinin ürünüdür. Vallaurý’den sonra Mimarlık Bölümü yönetimine “Guilio Mongeri” getirilir ve Vallaurý’nin kurduğu eğitim düzenini bu vazifeden ayrıldığı 1928’e dek sürdürür (Akpolat, 1991: 19, 20).

Vallaurý’nin meslek yaşamındaki son projesi, Kemalettin Bey, Vedat Bey, Konstantin Kiryakidi gibi ünlü mimarların katıldığı 1909 tarihli “Abide-i Hürriyet yarışması” için tasarladığı çalışmadır. Vallaurý’nin en iyi talebelerinden, 1.Ulusal Mimarlık Dönemi yapılarıyla tanınan Muzaffer Bey’in projesi birinci olur. Vallaurý, 1900’lerin başında yaşamını İstanbul’da sürdüren yabancı sanatçılar, üst düzey bankacı ve sanayicilerle beraber “Kütahya, Akşehir, İzmit, Afyon, Bilecik, Konya ve Eskişehir” i içeren bir seyahat düzenler. Stanboul gazetesi başyazarı Regie Delbeuf bu gezi konusunda yayınladığı kitapta Vallaurý’nin gezi katılımcılarına mimari eserler hakkında bilgiler verdiğini aktarır. Vallaurý’nin Konya’daki eserlere dair verdiği ayrıntılar, bu eserleri öncesinde detaylı şekilde incelediğini göstermektedir (Akpolat, 1991: 20, 24).

Bilinmeyen Dönem (1909-1921) : Vallaurý’nin “Sanayi-i Nefise Mektebi”ndeki vazifesinden ayrılması ve “Abide-i Hürriyet” yarışması sonrası yaşamına dair tek bilgi, Beyođlu Saint Antonio Kilisesi defterinde eşinin 3 Kasım 1917’deki ölümüne ilişkin kayıttır. 1911’de başlayan savaş yıllarında Vallaurý’nin mesleğini uygulama olasılığı düşünülmemektedir. Akpolat’a göre 1921’de İstanbul’da ölen Vallaurý büyük olasılıkla Feriköy Latin Katolik Mezarlığı’ndaki aile mezarına defnedilmiştir ve mimarın ölümüyle ilgili Peyam-ı Sabah, Selamet, Tevhid-i Efkâr ve Vakit gazetelerinde bir habere rastlanmaz (Akpolat, 1991: 20, 21, 25).

3.2.5. “Alexandre Vallaurý”nin “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Binası” nın Mimarı Olarak Seçilmesindeki Etkenlere Dair Deđerlendirme

“Sanayi-i Nefise Mektebi” binasını tasarlayan mimar ve okulun kurucu hocalarından biri olmasıyla da şöhet kazanan “Alexandre Vallaurý”, Pera’da yaşamını sürdüren yabancı koloni mensuplarından ve üst düzeyli Osmanlı yöneticilerinden ciddi proje siparişleri almıştır. 1884’te tamamladığı, ölçeği ve “Grand Rue de Pera” daki konumuyla önem kazanan “Cercle d’Orient Binası” mimarın şöhetini arttırır. Eminönü “Hidayet Camisi (1887)” ve “Paris Uluslararası Fuarı” için “Türk Pavyonu (1889)” işleriye Osmanlı Devleti’nin siparişi üzerine tasarladığı projelerdendir.

Anılan projelerin tasarımlarında klasik Batı formlarına ve Osmanlı mimarisinden seçtiği öğelere yer veren Alexandre Vallaurý'nin 1890 yılında "Sıraselviler Caddesi 51 Numara"da ofisinin olduğu bilinmektedir (Can C., 1993; Kayaalp, 2008: 58).

19. yüzyıl sonlarındaki yapılaşma faaliyetlerinden olan "Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Genel Müdürlük Binası" günümüzde de devam eden varlığıyla, Osmanlı modernleşmesinin başkent İstanbul'a mekânsal yansımalarından biri olarak tarihsel belge niteliğindedir. İstanbul'da banka işlevi ile inşa edilen ilk yapının mimari biçimlenmesinde etkin sorumluluğuyla mimarının seçimi de özel önem taşımaktadır. Osmanlı modernleşmesinin şehirde yaşamaya devam eden izlerinden banka yapısının mimarı olarak Vallaurý'nin seçilmesinde; Paris'te aldığı mimarlık eğitimi ve mimari görgünün yanısıra, döneminde ülkenin kültür politikalarının oluşmasında etkinliğiyle bilinen Osman Hamdi Bey ile tanışıklığının da etkili olduğu düşünülmektedir.

Bu bölümde literatür araştırmasına dayalı bir çalışmayla, Alexandre Vallaurý'nin Osmanlı Devleti'nin Payitahtı İstanbul'da inşa edilecek ilk banka yapısının mimarı olarak seçilmesindeki etkenlere yer verilmiştir. Bu etkenlerden aldığı eğitimin niteliği, Sanayi-i Nefise Mektebi Mimarlık Bölümü'ndeki öğretmenlik görevi gibi faktörlere ve yapının mimari biçimlenmesinde aldığı mimarlık eğitiminin etkisine dikkat çekilir.

Bankanın artan kurumsal ihtiyaçlarını karşılayacak, bankayı temsil edecek, İstanbul'da kurum ismiyle ilk kez somut olarak görünür kılınmasını sağlayacak yeni banka yapısı için Vallaurý mimar olarak seçilmiştir. Banka ve Vallaurý hakkında değerlendirilen ve aktarılan veriler ışığında, Vallaurý'nin Banka Binası'nın mimarı olarak seçilmesindeki etkenler şöyle sıralanabilir.

- Osmanlı modernleşmesinin mimarlık faaliyetlerindeki etkileriyle, uzun süredir Batı'lı mimari akımlar kullanılmakta ve bu mimari üslupları uygulama kabiliyetindeki yabancı mimarlar, önemli kamu yapılarının inşasında görevlendirilmektedir.
- Vallaurý'nin döneminin dünyaca ünlü École des Beaux Arts'da eğitim almış olması, İstanbul'da o dönemde bu okulda eğitim almış nadir mimarlardan biri olması en önemli etkenlerden olmalıdır. 1870'lerden itibaren Beaux Art Okulu'nun başarısının zirveye ulaştığı dönemde eğitim alan Vallaurý'nin, okul tarihinin altın çağı olan 1871-1914 yılları arası dönemde eğitim alarak

İstanbul'a dönmüş olması, okulun prestijinin çok yüksek olduğu o dönemde yetişen bir mimar olarak dikkat çekip tercih edilmesine neden olmuş olmalıdır.

- Vallaury'nin 1879'da İstanbul'a döndükten sonra 1880-1881'de sanat camiasının bulunduğu sergilerde, o dönem ülkenin kültür politikalarında etkin bir şahsiyet olarak saraya ve yönetime yakınlığı da bilinen ve kamu görevlerinde önemli mevkilerde yer alan, kendisiyle aynı okulda Paris'te eğitim almış Osman Hamdi Bey ile tanışmasının, mimar olarak meslek yaşamında etkin önem taşıdığı düşünülmektedir.

30 Aralık 1842'de İstanbul'da doğan "Osman Hamdi Bey", öğrenim amacıyla Avrupa'ya gönderilmiş ilk dört Türk öğrencisinden biri olup Nazır ve Sadrazam olarak görev yapmış "İbrahim Ethem Paşa"nın en büyük evladıdır. 1857'de hukuk eğitimi için Paris'e gönderilse de, École des Beaux Arts'da aldığı öğrenimle 1869'da ressam olarak döner. İlk görevi Bağdat'ta Vilayet Umur-u Ecnebiyye Müdürü olarak valiliğin yabancılarla ilişkilerini ve yazışmalarını yönetmektir. 1873'de Viyana Sergisi'nde Osmanlı Devleti'nin Başkomiseri, 1877'de "Altıncı Daire Belediye Müdürü", 4 Eylül 1881'de "Müze-i Hümayun Müdürü" olarak, 118 gün sonrası da kurucusu olduğu "Sanayi-i Nefise Mektebi"nin Müdürü olarak vazifelendirilir. 24 Şubat 1910'da ölümüne kadar "Müze ve Sanayi-i Nefise Mektebi" Müdürlüğünü birlikte yürütür (Cezar M., 1990). Vallaury Türkiye'ye döndüğünde Beyoğlu Altıncı Daire Belediye Müdürlüğü görevinde olduğu düşünülen "Osman Hamdi Bey", 1881'de "Müze-i Hümayun Müdürlüğü" ne getirildikten sonra 1882-1883'te "Sanayi-i Nefise Mektebi"nin kuruluşunu, binasının yapılmasını ve müze için yeni bir bina yapılmasını sağlar (Şişman, 2004: 146; Say, 2014: 105). [17]. Konumu, etkinliği, sanatla güçlü bağlantısı nedeniyle Osman Hamdi Bey ile tanışması Vallaury için önemlidir.

- Vallaury'nin yapılarına kronolojik olarak bakıldığında ilk sırada Osman Hamdi Bey'in talebiyle 1882'de yaptığı "Sanayi-i Nefise Mektebi" görünmektedir. Ardından bu mektebin mimarlık bölümünün kurucu hocası olmuş, 25 yıl boyunca mimarlık hocalığını sürdürmüştür. Dönem İstanbul'unda modern anlamda ilk mimarlık okulunun kurucu hocasının bankanın mimarı olarak da tercih edilmesi olağan görünmektedir.
- Banka, Osmanlı Devlet Bankası'dır. Osmanlı yönetimi açısından Vallaury'nin, Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kurucu mimarlık hocası olması, İstanbul'da doğan

ve yaşayan, uzun süre Osmanlı tebaası olan bir Levanten olması, Banka Binasının mimarı olarak seçilmesinin nedeni olarak görülebilir.

- Banka aynı zamanda İngiliz ve Fransız sermayesiyle kurulan bir özel şirkettir, Paris ve Londra’daki sermayedarları temsil eden komitelerce yönetilmektedir. Bu komiteler açısından Vallauri’nin École des Beaux Arts’da eğitim alması önemli bir seçim nedenidir.
- Vallauri Sanayi-i Nefise Binası sonrasında 1885’de Abdülmecid Efendi Köşkü, 1891-1907 arasında üç aşamalı Müze-i Hümayun gibi kamu yapıları ve hanedan üyesi kişilere konut gibi önemli yapıların mimarı olmuştur. Dönemin üst düzey şahıs ve kurumlarınca tercih edilen bir mimar olması da, kendisine itibar kazandırırken Osmanlı Devleti’nin para basma yetkisi verdiği bir bankanın merkez binası mimarı olarak tercih edilmesinde önemli bir etkidir.
- Vallauri’nin erken kariyerinde Rüşumat İdaresi, Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, Tütün Rejisi, Bank-ı Osmanî-i Şâhâne gibi güçlü kurumlarla iş ilişkisine girebilmesinde kendi becerisi ve uzmanlığının yanı sıra, saray nezdinde itibarlı, Müze-i Hümayun ve Sanayi-i Nefise Mektebi’nin de Müdürü olan Osman Hamdi Bey’in referansı ve çevresi de etkilidir (Say, 2014: 103).
- 10.9.1889’da Rüşumat Emaneti Mimarı olarak görev yapan Vallauri, 1889 Paris Uluslararası Sergisi için “Osmanlı Tütün Pavyonu” nu da yaparak, ülkenin uluslararası bir sergide temsil edilmesinde rol almıştır. Bu serginin Fransa’da bilinirliğini artırdığı düşünülebilir.
- 1891 ticaret yıllığında “Vallauri” adıyla Sıraselvi caddesi 51, Pera adresindeyken mimar, aynı zamanda “Tütün Rejisi İdaresi’nin İnşaat Bürosu Şefi” olarak tanıtılmıştır. 1883’de kurulan, ortakları arasında Bank-ı Osmanî-i Şâhâne’nin de bulunduğu Tütün Rejisi’nin mimarı olmasının da, Reji’ye ait arsanın yarısı satın alınarak inşa edilen banka yapısının mimarı olarak seçilmesinde etken olduğu düşünülmektedir. Sonuçta tek yapı gibi algılanan iki yönetim binası tasarlanmıştır.
- Vallauri ailesinden İstanbul’a ilk gelen büyükbabası Edouard Vallauri’nin, 1806 yılında Fransa’nın Büyük Elçisi General Horace Sébastiani’nin

maiyetinde elçilik mutfağında görevli olarak gelmiş olması, Fransız ortaklı Banka kurumu ile ilişkilerinde etkili olmuş olmalıdır.

- Vallauri'nin babası, Edouard Vallauri'nin oğlu Pera'nın meşhur Vallauri Şekercisi'nin sahibi olarak ünü bütün İstanbul'a yayılan François Vallauri'nin ise devletin resmî davetlerinde ikramdan sorumlu olarak görevlendirildiği, hatta sarayın şekerlemeci başısı vazifesi vesilesiyle 1860'da "Sultan Abdülmecid" in hediye ettiği elmas bir yüzükle ödüllendirildiği görülür (Say, 2014: 13-15). Sarayın şekerlemeci başısının oğlu olmasının da Vallauri'nin banka binası mimarı olarak seçilmesinde payı bulunabilir.
- Ayrıca Fransız tabiyetindeki Vallauri'nin önceki çalışmaları ve Fransız Devleti'ne hizmetleri nedeniyle 1896'da Fransız nişanı ile ödüllendirilmesi ve "Bank-ı Osmanî-i Şâhâne"nin "İngiliz ve Fransız" ortaklı bir kurum olduğu düşünüldüğünde, tabiyeti de mimar olarak seçilmesinde etken olabilir.
- Vallauri, Fransa'da dönemin en iyi mimarlık okulunda kapitalist-modernist yaşamın gereği tasarıma uygun eğitimi almıştır. Ayrıca okuldaki dosyasında Fransız Merkez Bankası konulu proje çalışması yaptığı anlaşılmaktadır. O dönem dünyaca ünlü Ecoles des Beaux-Arts'da eğitim almış bir mimar olarak İstanbul'da İngiliz ve Fransız sermayeli bir kurumun yönetim ve merkez şube binası için mimar olarak tercih edilmesi de olağan görünmektedir.

Bir sonraki bölümde "Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Genel Müdürlük Binası"nın biçimlenmesindeki etkenlere değinilmiştir.

3.3. "Bank-ı Osmanî-i Şâhâne" Genel Müdürlük Binası'nın Mimari Biçimlenmesindeki Etkenler

Mimarlık ve kentleşme olgusu; ait olduğu tarihi dönem ve toplumun ekonomik, politik, ideolojik ve kültürel yapısını ve değişimlerini tüm özellikleriyle yansıtır. Sanatkâr ve ortaya koyduğu eser, belli bir dönem ve belli bir toplumda ortaya çıkmaktadır. Sanatkârın ve eserinin içinde yaşadığı dönemden ve toplumsal yapıdan ayrı düşünülüp değerlendirilmesi mümkün değildir. Bir sanat eseri, sanatkârı, toplumu ve dönemiyle ele alınmak zorundadır (Ökten, 2023: 51, 79). Tüm sanat eserleri gibi mimari eserler de onu var eden sanatkâr olan mimarın, var olduğu toplumun ve inşa

edildiği dönemin tüm koşullarının bir sonucu olarak ortaya çıkar ve varlık kazanır. Bu nedenle Alexandre Vallaury gibi mimarlar ve Osmanlı Payitahtındaki ilk Banka Binası gibi mimari eserler de, ait oldukları dönemi belirleyen özel koşullar içerisinde değerlendirilmelidir. Bu bölümde “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne” Genel Müdürlük ve Merkez Şube Binası’nın mimari biçimlenmesinde etkin koşulların algılanması için öncelikle, Vallaury’nin yapıda kullandığı üsluplar değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme açısından Vallaury’nin eğitimi aldığı Ecole des Beaux-Arts’ın mimarlık eğitiminde vurguladığı yaklaşıma yer verilmiştir. Sonrasında yapının mimarı olarak Vallaury’nin İstanbul’da doğup büyüyen bir Levanten olmasının sağladığı farklı yaklaşım ele alınmıştır. Ardından yapının inşa edildiği II. Abdülhamid Dönemi’nde hâkim bakış açısını yansıtan toplumsal, siyasi, ekonomik koşullara değinilmiştir. Yapının inşa edildiği dönemde, Batıda banka binalarının mimarisini şekillendiren etkenlere de ayrıca yer verilmiştir. Böylelikle söz konusu binanın mimari biçimlenmesindeki etkenler, ayrıntılı olarak ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

3.3.1. Alexandre Vallaury’nin Eğitim Aldığı Dönem ve Beaux Arts Mimarisi

Her medeniyet tasavvuru, sahip olduğu değerler sistemi ile kendisine mensup olan bireylerin düşünce ve duygu dünyasını biçimlendirir ve o bireylere kendi değerler sistemi doğrultusunda bir kimlik kazandırır. Her dönem ve toplumda, bireyin ve toplumun hayatını kuşatan, duygusal alanını geliştiren, hayata renk ve ufuk getiren, büyük bir eylemler külliyatı olan sanat da medeniyet tasavvurunun değerler sisteminin yansımasıdır. Bireyin ve toplumun bedensel ve zihni ihtiyaçları olduğu gibi, duygusal ihtiyaçları da vardır. Sanat eseri, bu duygusal ihtiyaçları karşılamak üzere ortaya konmuş bir olgudur. Toplumun, duygu ve düşünce derinliklerinde yer alıp topluma kimlik kazandıran değerler sistemi, sanatkâr üzerinden sanat eserleriyle toplumdaki bireylerin duygu dünyasına hitap eder. Farklı toplumlarda birey ve toplumun düşünce ve duygu dünyasının derinliklerinde yer alan ve o dünyaları biçimlendiren değerler sistemi farklıdır. Her medeniyet tasavvuru kendi insanını kendi değerlerine göre eğitip biçimlendirdiğinden, bu insanların ahlaki normları gibi “güzel”i değerlendirme ve anlayışları da farklıdır. Sanatkâr, eğitim sürecinde mensup olduğu toplumun medeniyet tasavvurunun o dönemdeki sanat anlayışı ve sanata yaklaşımını belirleyen özellikleri doğrultusunda eğitilir (Ökten, 2023: 13, 15, 17, 22, 57). Batı Uygarlığı

mensubu Alexandre Vallauray, Paris'te Beaux Arts Okulu'nda Batı Uygarlığı'nın değerler sistemine göre kurgulanan bir mimarlık eğitimi almıştır. Aldığı bu eğitim, onun mesleki faaliyetlerini şekillendiren en önemli etkenlerdendir.

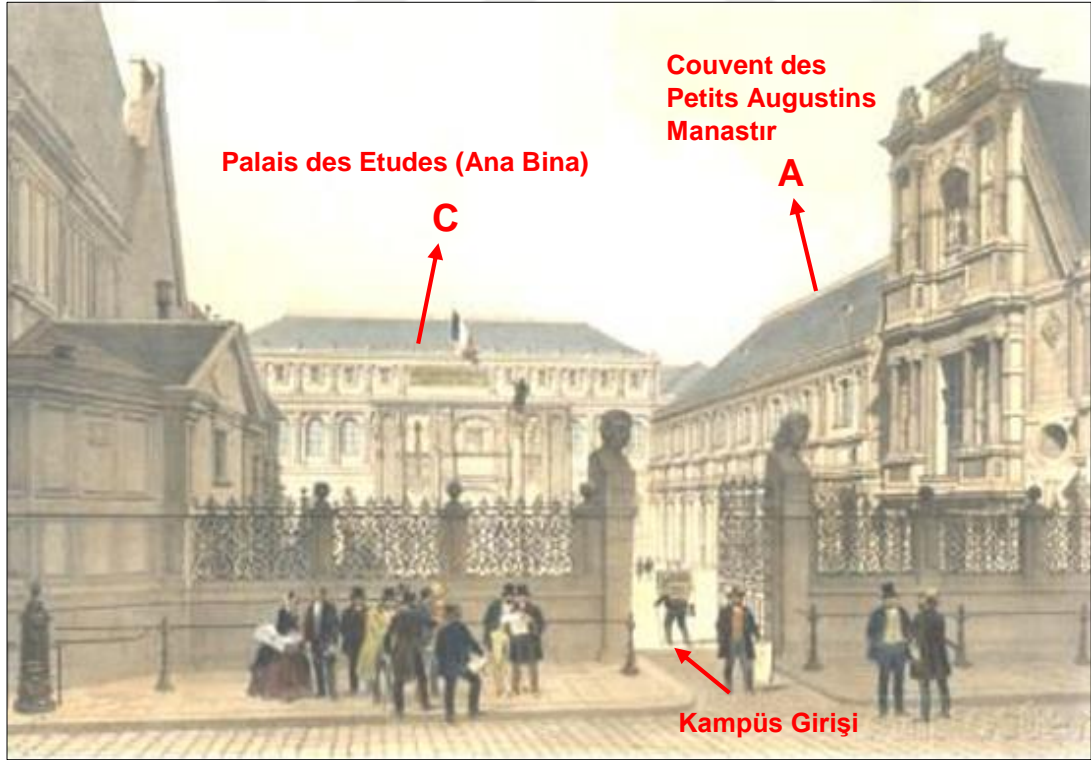
Beaux Arts Okulu'nun birkaç yüzyıllık geçmişinde mimari tasarım yaklaşımının 18.yüzyıldaki dogmatik tavrıyla sınırlı kalmadığı, 1830'lardan itibaren geçirdiği reformlar sonrası değiştiği, 19.yüzyıl sonlarında dünya mimarlığında büyük ağırlığa sahip olduğu görülür (Say, 2014: 34). Alexandre Vallauray'nin mimar ve eğitimci kimliğinin oluşumunda en büyük yönlendirici etkinin eğitim aldığı “École des Beaux Arts Mimarlık Okulu” ndan kaynaklandığı bilinmektedir. Vallauray'nin mimari tasarım anlayışını şekillendiren Beaux Arts Okulu mimari tasarım söylemlerine dair belirleyici özellik ve kavramların tespiti, Banka Binası'nın mimari biçimlendirilmesindeki kriterlerin anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Dolayısıyla bu bölümde Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kuruluşunda model alındığı bilinen okulun, Vallauray'nin de eğitim gördüğü 19.yüzyılın ikinci yarısındaki mimari tasarım kavram ve kriterlerinin anlaşılması için incelenmesi uygun görülmüştür.

Günümüzde de faal olan, Paris'in Saint-Germain-des-Prés semtinde iki hektarı aşkın arsasıyla École des Beaux Arts (Şekil 3.21) Binasının yapım süreci uzun yıllarda tamamlanmıştır. Alexandre Vallauray'nin 1868'de mimarlık eğitimi almak için Paris'e geldiğinde Duban'ın nihai şekline kavuşturduğu École des Beaux Arts'ın bu kampüsünde eğitim aldığı anlaşılmaktadır. 1802'de Percier ve Fontaine yönetiminde başlatılan okul projesinde; 1812'de Gisors, Poyet ve Damesme tasarımıyla temel taşı konur, iki ay sonra Napoléon'un kente dönüşüyle inşaat yarım kalır. Arsada mevcut eski Couvent des Petits Augustins manastır yapısı (Şekil 3.22'de A) arkeolog A.Lenoir idaresinde müze olarak düzenlenmişken, 1816'da “École Royale et Spéciale des Beaux-Arts” adını alır. Yeni okul binası 1820'de François Debret tasarımıyla başlanıp 1832'de J.F. Duban tarafından tamamlanır; okulun buraya taşınması 1839'a dek sürer. 1858-1862 arası Duban'ın tasarımı Melpomène ve Foch salonlarını içeren yeni sergi binası (Şekil 3.22'de D), 1884'te yan parseldeki Hôtel de Chimay (Şekil 3.22'de E) (Chafée, 1977: 78; Say, 2014: 74), son olarak 1945'te Auguste Perret tarafından tasarlanan üç katlı atölye binası okul binalarına eklenir (Say, 2014: 74).

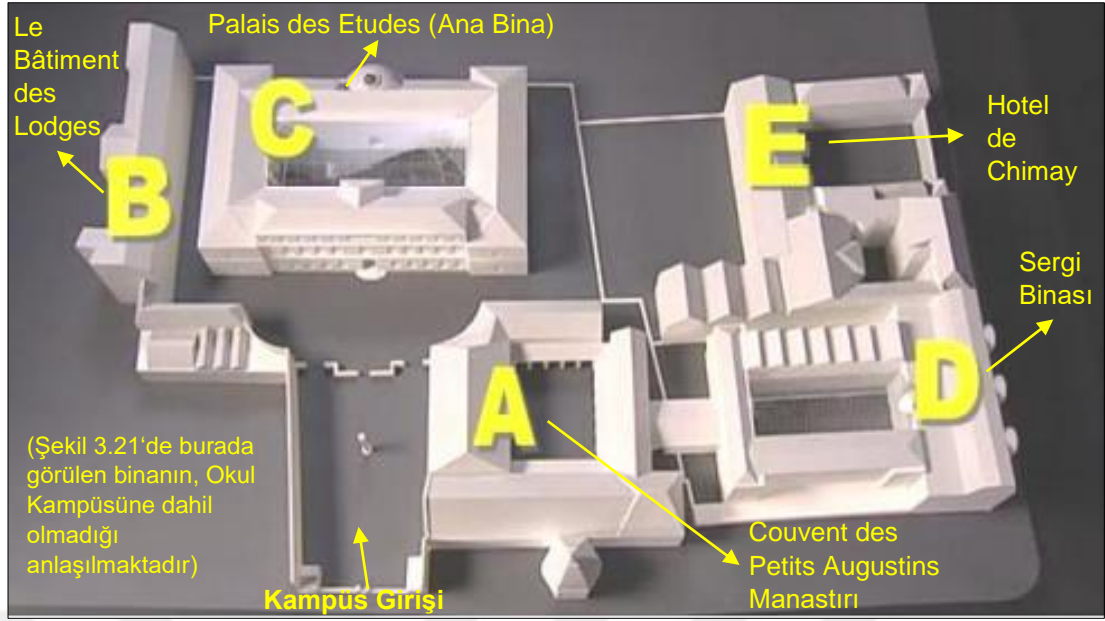
Şekil 3.22'de A binası, Couvent des Petits Augustins Manastır, B binası 1820'de F.Debret'in tasarladığı Le Bâtiment des Lodges, C binası 1820'de F.Debret'in başlayıp

F.Duban'ın tamamladığı Palais des Etudes, D binası 1858-1862 Arasında Duban'ın tamamladığı Sergi Binası, E binası ise 1884'te okul binalarına katılan Hotel de Chimay'dir (Adda, 2000; Say, 2014: 74).

Duban da, Debret gibi idari kısımları, sınıfları düzenlediği manastır binasına (Şekil 3.22'de A), konkurları Debret'nin yaptığı Lodge'a (Şekil 3.22'de B) alıp, ana binayı resim, heykel, mimari çizimler için müze salonları, kütüphane ve tören holüne ayırır, Debret'nin kubbeli büyük mekânının yerine üstü açık iç avlu yerleştirir (Şekil 3.22'de C). Duban tüm mekânı bütün olarak ele alır ve kütleler arasındaki avlu mekânlarına özel önem atfeder. Okul kampüsünü bir eğitim mekânından çok mimarlık müzesi gibi tasarlar ve kaldırılması istenen Lenoir müzesi parçalarını, Anet şatosundan parçalar ile Gaillon kemerini ön avlularda konumlandırır. Bu tasarım, modern mimarlığın, tarihsel mimari öğelerin evrimiyle, tarihten her dönemin kendi katkısını koymasıyla ortaya çıktığına dair Beaux Arts Okulu görüşünü yansıtır (Van Zanten, 1978; Say, 2014: 75-77). Yapılan düzenlemeler neticesinde aldığı nihai biçimiyle okulun, Vallauray'nin eğitim aldığı dönemde aynı biçimlenmeye sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 3.21 : École des Beaux Arts kampüsü tamamlandığında Bonapart sokağındaki girişten görünümü. (“École Imperiale des Beaux Arts-1850”), (Say, 2014: 78).

Şekil 3.22 : École des Beaux Arts Kampüsü, (Adda, 2000; Say, 2014: 74).

19.yüzyılda Paris mimarlığın başkenti sayılmaktadır. Bunda 17.yüzyılda atılan temellerin ardından 1819-1821 arasında Paris'te kurulup 1968'e dek eğitim veren ve Fransız mimarlığında etkili Romantik ve Klasik akım ideallerini buluşturan Ecole Royal des Beaux Arts'ın etkisi anlamlıdır (Kayaalp, 2008: 51). Beaux Arts okulundaki mimari tasarımda; tarihsel süreçte öncelik ve değerlendirme kriterleri değişse de, hep var olması istenen “Parti”, “Caractère” ve “Composition” ve “Économie” olarak adlandırılan dört ana kavram belirleyicidir. Çözülmesi gereken mimari programla beraber, Parti, Caractère ve Économie sonuç ürün niteliğindeki Composition’u beslerken; tasarım sürecini dördü arasındaki ilişki belirler. Bu süreç, başlarda bu kavramların en doğru Composition’u hedefleyen tek yönlü doğrusal ilişkisiyle tanımlanırken; 19.yüzyılın ikinci yarısındaki eklektik düşüncenin etkisiyle, dört kavram arası akış doğrusallıktan çıkıp gidişli-gelişli, paralel bir yapı kazanır. Proje programı bu dörtlü şemaya oturtulurken, mimarın çeşitli kriterlere tabi bu dört kavram arasında uzlaşmalarla sonuç ürünü ifade edecek en optimal “composition”a ulaşması sözkonusudur. Okulun atölye sistemi ve konkur değerlendirmelerinde usta-öğrenci arası veya ustalar arası tartışmalarla gelişen bu yapı ve eğitim sistemi, sonuçta coğrafya ve kültürden bağımsız uygulanabilen bir tasarım yöntemi ve composition kavramını üretmiştir. 19.yüzyıl sonunda École des Beaux Arts ve mezunlarının

uluslararası ünü ve prestijli yapıları; okulun tasarım kavramlarını ve metodolojisini evrenselleştirebildiğini gösterir. (Say, 2014: 47, 48).

Labrouste ve Viollet-le-Duc'ün güçlü söylemlerine, tarihsel referanslarda Roma mimarisinden Rönesans ve Gotik'e kaymalara rağmen, 19.yüzyıl ortasında Beaux Arts okulunun hâkim tasarım tavrı temelde hâlâ dogmatiktir (Van Zanten, 1977: 254).

Değişim, 1860'lardan itibaren okulun resmi atölyelerinde çatışan üç ana düşüncenin temsiliyle başlar. Atölye patronlarından Constant Dufeux Labrouste'un neogrek düşüncesini; Lebas'nın öğrencisi Alexis Paccard klasik ekolü; Viollet-le-Duc ekolünden Laisné ise Gotik düşünceyi savunmaktadır. Labrouste ve Viollet-le-Duc'un etkileri Prix de Rome ve concours d'émulation konkurlarında hissedilmektedir. 1860'ların konservatif atölyelerinden Grand Prix kazananlarının projelerindeki yenilikler, adayların 1862-1875 arası Charles Garnier'in Opera binası için 33.000 çizim üretilen ajansta çalışmalarına bağlanır (Van Zanten, 1977: 254; Say, 2014: 79, 80). Pekçok öğrenci gibi Vallaur'y'nin de Garnier ajansında çalışmış olması mümkündür. 1860'larda pek çok mimarı ve Grand Prix adayını etkileyen Garnier'nin École des Beaux Arts'daki takipçisi Jules André'dir. Akademinin dogmatik düşüncelerinden ayrılan Garnier, Labrouste ve Viollet-le-Duc'un hazırladığı zeminde hareket eden az anarşist tavrıyla, konservatiflere de çok zıt gelmez (Say, 2014: 80).

1868 yılında atölyeye kaydolun Alexandre Vallaur'y'nin öğrenciliği boyunca açık olan, farklı görüşlerin hâkim olduğu resmi atölyeler; Labrouste'un Neogrek düşüncesini izleyen Constant Dufeux atölyesi (1863-1871), Violletle-Duc ekolünden ve Gotik savunucusu Laisné atölyesi (1863-1879), Garnier'nin takipçisi ama klasikçilere de çok uzak olmayan Jules André (1867-1890) atölyesidir (Drexier, (Ed.), 1977: 500, 501; Say, 2014: 81). Bu dönemde klasik gelenek atölyelerde hâlâ çok güçlüdür; ama Viollet-le-Duc'ün diskuru da önyargısızca okunabilmekte; öğrenciler bu teorileri klasisizmle örtüştürmeye çabalamaktadırlar (Say, 2014: 81). Vallaur'y okulda özel bir atölye olan Coquart atölyesine (1867-1882) kaydolmuştur. 1856'da patronluğu bıraktığını ilan eden Henri Labrouste'un yerine geçen Jules André, 1867'de okuldaki resmi atölyelerden birinin patronluğuna atanınca, özel atölyesi kapanır. Öğrencilerinin çoğu André'nin resmi atölyesine geçse de bazılarının talebiyle Coquart atölyesi 1867'de açılır (Chafée, 1977: 95; Say, 2014: 83). Coquart atölyesindeki tartışmalara ve ustanın görüşlerine dair yazılı bir kaynak bulunmamaktadır (Say, 2014: 83).

Şekil 3.23 : Coquart'ın Palais des Etudes avlusu için yeniden düzenleme ve örtü projesi, (Say, 2014: 85).

Parisli mimar Georges Ernest Coquart (1831-1902), 1847'de École des Beaux Arts'a kabul edilerek Hippolyte Lebas atölyesinde çalışmıştır. Beş kez Roma konkuruna katılan Coquart, 1853'te ikincilik ödülü; 1855'te bölüm ödülü; 1858'de Deniz askeri gazileri yurdu projesiyle Roma ödülünü kazanmış, 1863'e dek Roma'da pansiyoner olarak çalışmıştır. Paris'e dönerek 1867'de Beaux Arts mimarlık öğrencileri için özel atölyesini açar. 1871'de Batiments Civils kurumunda devlet mimarı olur, 1874-1875 yıllarında Conseil Général des Bâtiments Civils'in üyeliğini yapar. 1871'e dek Yüksek Mahkeme Binası inşaatının birinci kontrolörüdür. Duban'ın ölümünden sonra, 1871'den itibaren École des Beaux Arts'ın sorumlu mimarı olur. 1872-1873 yıllarında okulun orta avlusunun cam bir örtü ile kapatılması (Şekil 3.23) ve avlunun düzenlenmesiyle 1874-1878'te şapel ve bitişiğindeki koridorda Rönesans müzesi düzenlenmesi; ardından Hotel Chimay'ın düzenlenmesi ve burada atölyeler hazırlanması Coquart'ın sorumluluğunda gerçekleştirilmiştir. 1883'te Temel Mimarlık Profesörü olarak École des Beaux Arts'da göreve başlar, 19.5.1888'den itibaren Enstitü üyesi olur. Chevalier de Légion d'Honneur nişanı sahibidir. Paris kenti mimarlık jürisi ve Sacré-Cœur konkuru jüri üyesidir. Coquart atölyesi Roma konkurlarında başarılıdır (Say, 2014: 83, 84).

École des Beaux Arts binasının restorasyonu, ek binalar işi ve avlunun cam strüktürle örtülmesi ile müzenin yeniden düzenlenmesi (Şekil 3.23), 1871-1890 arasına ve Vallaurý'nin okul yıllarına denk gelmektedir. Bu nedenle diğer Coquart atölyesi öğrencileriyle beraber Vallaurý'nin de bu konuda çalışmış olması mümkündür. Coquart'ın okul avlusu için yaptığı demir strüktür ve cam örtüsü, strüktürün ve eklememesinin estetiği, bu strüktürün olanakları içinde kullanılan tarihsel referanslar, bezemeler ve canlı renkler açısından dikkate değerdir (Say, 2014: 85).

Şekil 3.24 : Crédit Lyonnais Bankası dış cephesi, (Say, 2014: 93).

Vallaurý mimarlık eğitimine başladığı 1868 ve sonrasında Paris, 1852'de III. Napoléon tarafından Seine valiliğine atanan Hausmann'ın kentsel yaşam kalitesi düşük şehirde başlattığı kent ve bina ölçeğindeki rehabilitasyon projeleriyle büyük ölçüde dönüşmüş durumdadır. Mevcut garlar iyileştirilmiş, yenileri yapılmış, tüm garlar yeni ve geniş yollarla birbirine bağlanmıştır. Meydanlar, yeşil alanlar, phalanstère adlı işçi sitelerinin bir örneği şehre eklenir. Vallaurý'nin de Paris'te bulunduğu dönemde, 1869'da oylanana üçüncü etap kentsel düzenleme kararları ise

halkın muhalefetiyle karşılaşp, Haussmann'ın sonunu getirip 1870'de ikinci imparatorluğun yıkılmasında etkili olsa da, üçüncü cumhuriyet döneminde bu düzenlemeler devam eder. Birçok cadde ve meydanla beraber Opéra binasının, Champs-Élysées bahçelerinin, Gare du Nord bağlantı yollarının, Haussmann Bulvarı'nın uzatılmasının ve Trocadéro meydanının projelerini içeren bu son paket, üçüncü cumhuriyet döneminde 1875-1927 arasında tamamlanır. Paris'teki bu büyük kentsel değişim ve dönüşüm sürecinin parçası olarak belediye binaları, tiyatrolar, hastane, kilise, okullar, opera binaları gibi çok sayıda kamu binası inşa edilmiştir. Ayrıca 1867 ve 1878 Uluslararası sergileri için önemli sergi yapıları inşa edilir. Sergiler için Champs de Mars'ın düzenlenmesi ve Galérie des Machines'den başlayarak sergi yapıları ve Palais de Trocadéro da bu dönemin en önemli yapılarıdır (Say, 2014: 86-88).

Bu süreçte École des Beaux Arts'ın toplum ihtiyaçlarının çok gerisinde kaldığını düşünen Haussmann'ın Garnier, Baltard, Davioud ve bir ölçüde de Hittorff gibi birkaç mimar dışında mimarlardan çok mühendislerle çalışmayı tercih ettiği görülür. Bu dönemde finans sektörünün büyük bankaları, perakende sektörünün oldukça görkemli ve özellikle demir strüktüre yer veren ofis, idari merkez ve mağaza binaları inşa edilmiştir. Tüm bu mimarlık-şehircilik faaliyeti içinde, mimaride demir strüktür kullanımı, yapıların sadece mimarların değil mühendislerin de ürünü olması dikkat çeker. Ayrıca geniş bir tarih aralığına yayılan tarihi referanslar serbestçe kullanılmıştır. Başta dönemin simgesi haline gelmiş olan Opéra binası olmak üzere, tüm yapılarda ve demir strüktürün yoğun olarak kullanıldığı ve giydirilmeden gösterildiği yapılarda da, bezemelerde bu özellik sözkonusudur. 19.yüzyılın ikinci yarısında Paris'te devlet eliyle gerçekleştirilen kentsel/mimari dönüşüm, Fransa'da değişen toplum yapısı ve gereksinimleriyle açıklanabilen eklektizmin, devlet katında da kabul görüp yaşanan toplumsal ve politik değişimlere uygun uzlaşmacı çözümler üretmesi bakımından desteklendiğini göstermektedir. Bu değişimde inşa edilen yapılar arasında Vallaur'y'nin İstanbul'daki mesleki kariyeri sırasında müellifi olduğu banka, ofis, müze, okul gibi yapılarla program bakımından örtüşen ve kendisine model olmuş olabilecek yapılar da bulunmaktadır. Özellikle tez çalışması ile bağlantılı iki finans yapısı Crédit Lyonnais (1878- W.Bouwens van der Boijen) (Şekil 3.24, 3.25) ve Société Générale (1906-1912 – Jacques Hermant) dikkat çeker (Say, 2014: 88-90).

Şekil 3.25 : Crédit Lyonnais Bankası iç merdiveni, (Say, 2014: 93).

Bu sürecin bir bölümünde Crédit Lyonnais'un yapımında, diğer proje ve inşaa faaliyetlerinde Vallaurry'de Paris'te bu çalışmalara şahit olmuş olmalıdır. Proje ve inşaa süreçlerine, Paris'teki kentsel değişim ve dönüşüme şahit olması, Vallaurry için mesleki birikim ve tecrübe oluşturmuş, mesleki yaşamında eserlerini tasarlarken katkı sağlamış olmalıdır. Banka'nın her türlü faaliyetini yöneten Paris ve Londra komitelerinin de Vallaurry'nin bu tecrübe ve yetkinliğinin farkında oldukları, Vallaurry'i bu nedenlerle mimar olarak tercih ettikleri düşünülmektedir.

3.3.2. Alexandre Vallaurry'nin İstanbul'da Doğan ve Yaşayan Bir Levanten Olmasının Etkisi

Sanat olgusu belli bir toplumsal yapının belli bir döneminde, medeniyet tasavvurunun çizdiği çerçevede var olur. Dönemi ve yapıyı belirleyen genel çerçeve, medeniyet

tasavvurudur. Sanatkâr ve ortaya koyduğu eser, belli bir dönem ve belli bir toplumsal yapıda ortaya çıkar. Sanatkâr ve eseri, içinde yaşadığı dönem ve toplumsal yapıdan ayrı düşünülemez. Belli bir toplumun belli bir döneminde yaşayan sanatkâr, içinde yaşadığı toplumsal hayatın, o dönemdeki hayat tarzının ve değerlerinin etkisi altındadır. Sanatkârı, duygu dünyasını etkileyen olaylar açısından yaşadığı toplumdan soyutlamak mümkün değildir. Sanatkârın tasarlama süreci, toplumdan gelen etkilerin bir kompozisyonu olarak önce soyut bir olguya, sonra zihinde hayal edilen somut bir nesneye tekabül eder. Yaşanan hayattan gelen etkiler, sanatkârın harekete geçirdiği duygu dünyasında oluşturduğu hareketlenme sonucu yine duygu dünyasında şiir, beste veya bir mimari anıtın ana hatlarıyla hayalini oluşturur (Ökten, 2023: 21, 55, 56, 79). Alexandre Vallaury, Batı Uygarlığı mensubu bir sanatkâr mimar olmasına rağmen, Osmanlı toplumunda doğup büyüyen ve mimarlık eğitim süreci dışında sürekli İstanbul'da yaşayan bir levantendir. Vallaury'nin mimari kimliğinin niteliğini ve tasarımlarını Paris'te aldığı eğitim kadar yaşadığı Osmanlı toplumu ve şehri de etkileyip belirlemektedir. Dolayısıyla Vallaury ve Banka Binası gibi tüm mimari eserleri, duygu dünyasını etkileyen olaylar bakımından Osmanlı toplumundan soyutlanarak değerlendirilemez.

“Doğu” anlamına gelen “levant” sözcüğünden türetilen “Levanten” kelimesi esasen Doğu Akdenizli insanları tanımlar ve Bizans döneminden başlamak üzere İstanbul'da yerleşen “Latinler”, bilhassa “Fransız, Katalan ve İtalyan vb Katolik mezhebine mensup Batı ve Güney Avrupalı insanlar” için kullanılır. Osmanlı döneminde ise başta “Latin milletler”, “Şark Katolikleri”, hatta “Protestanlar” da Levanten olarak anılmışlar, özellikle 19. asırda başta İstanbul olmak üzere liman şehirlerinin ticarî bir çekim merkezine dönüşmesiyle belirgin nüfus yoğunluğuna ulaşmışlardır (Özlu, 2015). Birkaç kuşak boyu İstanbul'da yaşasalar, yerli Rum ve Ermenilerle evlenseler de kendilerini Avrupalı gören Levantenler, Osmanlılar tarafından “tatlı su frengi” olarak tanımlanmışlardır. İstanbul doğumlu olan Levantenler dahi Batı tarzı bir yaşam şeklini benimseyip, Avrupa dilleriyle konuşmayı sürdürmüşlerdir. Kapitülasyonların sağladığı imtiyazlar nedeniyle İstanbul'da yaşayan yabancılar, kendi ülkelerinin yasalarına tabi olarak, kendi seçtikleri yöneticileri tarafından yönetilen, kendi mahkeme, okul, kiliseleri olan kendi elçilikleri etrafında yerleşmiş koloniler olarak yaşarlar. William Wheelock Peet, 19. yüzyıl sonu İstanbul'u üzerine yaptığı sosyal araştırmasında İstanbul'daki sefaretleri “ufak devletçikler” şeklinde tarifler. Fransız

yurttaşları kendi hukuki sorunlarını Osmanlı hukuk sistemi dışında elçilikleri bünyesinde çözmektedir. Bu durumda, elçiliklerin Levanten toplumu açısından değeri ve buna bağlı sefaret binalarının sembolik anlam ve ehemmiyeti daha iyi algılanmaktadır. “Paolo Girardelli” tarafından yapılan araştırma 18. yüzyıl sonlarına dek 600 kişiyi aşmayan Latin nüfusun, 1872–1892 seneleri arasındaki dönemde yaklaşık 20.000’i bulduğunu gösterir. 1840-1900 yılları arasındaysa 100.000 civarında gayrimüslim Pera’ya yerleşir. “Altıncı Daire Belediyesi” dâhilindeki “Galata, Pera ve Tophane”de “%47 yabancı, %32 gayrimüslim ve %21 Müslüman olarak hesaplanan” nüfus dağılımı bölgede Levanten nüfus yoğunluğunu gösterir (Kayaalp, 2008: 21-23).

Modernleşme hareketi 18. yüzyıldan itibaren başlarken, Tanzimat dönemiyle birlikte mimarlık alanındaki yaklaşım önemli ölçüde değişir. Tanzimat dönemi yöneticilerinin yaptırdıkları mimari eserlerle şehirde iz ve isim bırakma istekleri mimari faaliyetleri yoğunlaştırır. Yabancı mimarlar, Tanzimat dönemi hükümet modelindeki değişikliklerin gerektirdiği yeni yapı programlarını, İstanbul’da yeni üslup özelliklerinde inşa ettikleri binalarla uygularken, 1840-1860 arası dönemde İstanbul silueti de değişmeye başlar. Değişim döneminde, Tanzimat hükümetinin yeni imar programı gereksinimlerini analiz edip uygulayacak eğitilmiş mimarlar olmadığından, yabancı mimarlar istihdam edilir. Bu süreç sonrası İstanbul’da mimarlığın saygın bir meslek sayılması ve mimarların yüksek gelir elde etmesi nedeniyle Levanten aileler çocuklarını mimarlık eğitimi için yurt dışına gönderirler ve 1860’tan sonra piyasada Levanten mimarlar artmaya başlar. Levanten mimarlar, Osmanlı tebasından yani Osmanlı vatandaşlarıdır ve mimari yaklaşımları yaşadıkları şehrin kültürel geleneklerine ait unsurlara sahiptir. Bu dönemde Levanten mimarların çıkmasıyla katı Batı’lı biçimler yerelleşmeye başlamıştır. Vallaury’nin mesleğini icra ettiği dönem yaklaşık olarak böyle şekillenmiştir (Ekinci, 2016: 108-111). Bu dönemde Osmanlı Müslüman tebaası nezdinde mimarlık hâlâ geçerli bir meslek değildir. Alexandre Vallaury de İstanbul’da doğup büyüyen Levantenlerdendir. Bölüm 3.2.2.’de verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere sadece mimarlık eğitimi aldığı dönemde Paris’te yaşadığı bilinmektedir.

Vallaury’nin kökenlerine dair bilgiler ve biyografik veriler, mimarın kimliğinin altyapısı ve o dönem İstanbul’unda bir Levantenin yaşam şartları hakkında ipuçları vermektedir. Bunlar değerlendirildiğinde Vallaury’nin kimliğine dair şu noktalar dikkati çekmektedir (Say, 2014: 29, 30) :

- Mimar Vallauray'nin İstanbul'da yaşadığı sosyal çevre de benzer çeşitlilikte bir profile sahip olsa da; çok uluslu kökenlere ve ilişkilere sahip Vallauray ailesi üyeleri, diğer Levanten ailelere nazaran çok daha sıradışı ilişkilere ve hayat çizgilerine sahiptir (Say, 2014: 29).
- Mimar Vallauray, gençliğinden itibaren Fransa ve Fransız dili, kültürü ile kuvvetlenen bir ilişki içindedir; kariyerinin zirvesinde ve Osmanlı tabiyetindeyken, ciddi çabalarla Fransız tabiyetine geçerek emeklilik hayatını Fransa'da geçirir (Say, 2014: 29).
- Eğitimi sebebiyle Paris'te uzun süre yaşayan Vallauray, dönemin dünyaca ünlü kurumu École des Beaux Arts'da aldığı yoğun ve ciddi mimarlık eğitiminde bilinen bir atölyede çalışıp tüm ders ve projelerini başarıyla tamamladığından; Paris'teki eğitimi döneminde Beaux Arts okulu ve mimarlık çevresinde belli bir tanınırlığa da sahip olduğu düşünülmektedir (Say, 2014: 30).
- Tüm mimari kariyerini sürdüreceği İstanbul'a dönüşünde, ülkenin kültür kurumlarının oluşumunda önemli işlere imza atan Osman Hamdi Bey'in ekibine dâhil olmuştur ki, ortak çalışma süreci hiyerarşik ya da işbirliği şeklinde Osman Hamdi Bey'in 1910'da vefatına dek sürer (Say, 2014: 30).
- Vallauray, Osmanlı Devleti düzeyinde de itibarlı ve verimli meslek hayatıyla takdir görür, saygınlığıyla uyumlu önemli projelere imza atar (Say, 2014: 30).

Vallauray'ye mimar kimliğini kazandıran başlıca sistemli etki, Paris Beaux Arts Okulu'nda aldığı mimarlık eğitimi ve Paris'te edindiği mimari görgüden kaynaklanır. İstanbul'a dönüşü sonrası da, Fransız Enstitüsü üyeliği, seyahatler, sergi katılımı vb sebeplerle süren ve tabiyet değişikliğiyle belirginleşen Fransa ve Beaux Arts mimari çevreleriyle güçlü ilişkisi, bu temel etkinin tüm meslek yaşamına yayılan ağırlığını yansıtır. İstanbul'da geçirdiği kariyerindeki ikinci sistemli etki ise döneminde ülkenin kültür politikalarının oluşmasında etkinliğiyle tanınan, yine Beaux Arts Okulu kökenli bir ressam, arkeolog ve entelektüel olan “Osman Hamdi Bey”le, yeni kurulan “Sanayi-i Nefise Mektebi” çerçevesindeki ortak çalışmalarıdır. Kendisine eğitimci mimar kimliği de kazandıran bu işbirliği ile İstanbul'da Sanayi-i Nefise Mektebi bünyesinde mimarlık eğitimi veren Vallauray (Say, 2014: 30, 31), Osmanlı Devleti ve dünya çapında bir tanınırlık kazanırken, pek çok mimarın yetişmesine de katkı sağlamıştır.

“Alexandre Vallauray” ailesinin İstanbul'da üçüncü kuşak temsilcisidir. “Ecole des Beaux Arts” da eğitim alan Osmanlı tebaasının ilklerinden olması yanında okulda

yetişmiş mimarların da ilklerinden biri sayılan Vallaury, melez tasarımlarıyla Doğu-Batı arası köprü kuran bir mimar olarak değerlendirilir. Batılılaşmayı vazife addeden sarayın gözdesi ve İstanbul'daki Frenklerce en çok tercih edilen mimarlardan olan, paşa ve sultanlar için tasarladığı yalılar, konaklarla yıldızı parlayan Vallaury, Osmanlı Devleti'nin ilk mimarlık okulunun kurucu hocası olarak “oryantalist, klasisist, eklektik” üsluplarıyla 19. yüzyıl mimarisine damgasını vurmuştur. Vallaury; bir mimar olarak kendini farklı yerlerle ilişkilendiren, gerektiğinde Osmanlı, Avrupalı ya da Levanten olabilen bir kişiliktir (Kayaalp, 2008: 53). İstanbul'da günümüzde dahi buldukları çevrelerin simgeleri olan birçok yapının mimarı Vallaury, İstanbul'un sanat ortamını yönlendirmede de etkili olmuştur (Akpolat, 1991).

Levanten mimar “Vallaury (1850-1921)”, 19. asır sonundan 20. asır başına İstanbul'daki pek çok mühim projeye imza atmış, kendine özgü stiliyle şehrin mimari dokusunda ciddi ehemmiyetteki izlerini bırakmıştır (Özlü, 2015). Mimarlık eğitimi de verdiği 1882'de inşa edilen Sanayi Nefise Mektebi, 1884'de inşa edilen geniş cepheli Cercle d'Orient, 1892- 1893 yılları arasında Doğu Ekspresi yolcularını ağırlamak için inşa edilen Pera Palas Oteli, Meşrutiyet caddesinde Levanten bir aile için cephesi ustalıkla çözümlenerek inşa edilen Degucis Evi, “Raimondo D'Aronco” ile birlikte inşa ettiği “Haydarpaşa Tıbbiye Mektebi”, ön ve arka cepheleri birbirinden apayrı karakterde tasarlanmış 1892 tarihli “Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmanî-i şâhâne)” yönetim ve merkez şube binası, dönemin müze mimarisinin Neo-Grec üslupta olması gerektiği anlayışıyla tasarlanan Arkeoloji Müzesi binası, 1896'da inşa ettiği Union Française binası, Osmanlı mimari geleneğini yeniden yorumlayarak kendi tasarımına dâhil ettiği 1897 tarihli Düyûn-ı Umûmiye Binası, Bağlarbaşı'nda Abdülmecid Efendi için inşa ettiği köşk gibi yapılar Vallaury'nin İstanbul'da bilinen yapılarından bazılarıdır. Vallaury, yerel ve geleneksel mimariyi anlamak ve uygulamak anlamında, geçmişle kopan bağları yeniden canlandırması açısından önemli bir mimardır. 19. asırda Vallaury ve diğer mimarların özgün yapıları, mühendisler veya diğer ustalar tarafından inşa edilen yapılar için bir model oluşturmuştur (Ekinçi, 2016: 108-111). Vallaury, İstanbul'un Pera, Galata ve diğer bölgelerinde, farklı iki kültüre mensup kişi ve kurumlar için yapılar gerçekleştirir. Her iki kültür için aynı yetkinlikte yapılar tasarlayan Vallaury, kendinden önceki mimarlardan farklıdır (Akpolat, 1991: 67).

Akpolat, Vallaury'nin Düyûn-ı Umûmiye Binası'na kadar Banka Binası da dâhil, Beaux Arts mimarisinin etkisiyle yapılarını belli şablonların uyarlaması gibi

tasarladığını belirtir. Pera Palas, Banka Genel Müdürlüğü gibi yapılarında cephe düzenlemelelerinin iki boyutlu olduğunu, tek seviyeli saçak kullanıldığını, Banka binasının Haliç cephesinde saçığın ve cumbaların buna uymadığını söyler. Belki de Vallaury'nin Banka'nın Haliç Cephesi'ni Düyûn-ı Umûmiye Binası'nın tamamlanmasından sonra yeniden ele almış olabileceğini söyler. Beaux Arts mimari prensiplerinin Osmanlı mimarisine uygulanmasıyla tasarlanan Düyûn-ı Umûmiye Binası'nda farklı malzeme ve mimari biçimlerin Osmanlı konut mimarisinden esinlenen geniş saçaklar altında bütünleştiğini, büyük kütlelerin farklı saçak kotları ve kulelerle yatayda ve düşeyde parçalanarak hafifletildiğini ve çevresiyle uyumunun bu şekilde sağlandığını söyler. Vallaury Türk konut mimarisinde en benimsediği eleman cumbayı ve saçakları ahşap kâgir ayırmaksızın tüm yapılarında, Banka'nın Taksim'deki lojman binasında ve Banka Binası'nın Haliç cephesinde de kullanmıştır. Banka Binası'nın kuzey yönündeki giriş cephesi Batı üsluplu mimarisi, Haliç'e bakan güney cephesiyse cumba, barok saçaklar vb Osmanlı mimarisi öğelerinin kullanımıyla tasarlanmıştır. Levanten olmasının da etkisiyle doğup büyüdüğü İstanbul'un mimari kültürünün öğelerini, aldığı mimarlık eğitiminin sistematığına uygun olarak ve dönemin seçmeci eklektik ve tarihçi üsluplarının etkisiyle birleştirerek Banka Binası'na da yansıttığı anlaşılmaktadır. (Akpolat, 1991: 47, 63, 64, 68, 109).

Levanten mimar kimliğiyle Alexandre Vallaury Batı Uygarlığı'na mensup olduğu halde, İslam Medeniyet Tasavvuru'nun güçlü etkisiyle biçimlenmiş Osmanlı Payitahtı İstanbul'da doğup büyümüştür. Paris'te mimarlık eğitimi aldığı dönem dışında tümüyle İstanbul'da yaşamasının da Vallaury'nin mimari tasarıma bakış sistemini etkileyip şekillendirdiği açıktır. "Osmanlı Devleti"nin ilk Batılı anlamdaki mimarlık okulu "Sanayi-i Nefise Mektebi"nde kurucu hoca olarak görev alması, çeşitli devlet kurumlarında mimar olarak aldığı görevlerin, Vallaury'ye Osmanlı Devleti ve toplumunun mensubu olduğu İslam Medeniyet Tasavvuru'nun değerlerine göre oluşan bakış açısını da kazandırdığı düşünülmektedir. Mimari eserleri incelendiğinde Paris'te aldığı Batılı mimarlık eğitimi ile doğup büyüdüğü İstanbul'da görüp özümlediği mimari kimliği sentezlemiş olduğu anlaşılmaktadır. Aldığı eğitimin verdiği sistematikle, İstanbul'daki Osmanlı toplumunun değerler sistemini yansıtan mimari kimlik unsurlarını da eserlerine dâhil ettiği gözlemlenmektedir. "Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Genel Müdürlük Binası"nın mimari biçimlenmesinde, Vallaury'nin levanten kimliğinin de önemli etkisi olduğu düşünülmektedir.

3.3.3. II. Abdülhamid Dönemi Siyasi, Politik ve Kültürel Bakış Açısının Etkisi ve Dönemin Sosyal Yaşamı

Her toplumun, belli bir tarihsel dönemde yaşadığı belli bir hayat tarzı vardır. Bu hayat tarzı, bir biçimler kompozisyonundan teşekkül etmiştir. Birey ve toplumun yaşamak için bu biçimlere ihtiyacı vardır. Bu biçimler, bireysel ve toplumsal ölçekte tercih edilen eylemler bütünlüğü sonunda oluşmaktadır. Birey ve toplumun tüm eylemleri ise o toplumda o dönemde hâkim olan medeniyet tasavvurunun değerler sistemine göre meydana gelir. İnsanlar, mensup oldukları medeniyet tasavvuruna olan inançlarını eylemlerine yansıtarak biçimlerini oluştururlar. Bu biçimler kimlik belirleyici ayıraç niteliğindedir. Sanatkâr da içinde doğup yetiştiği, olgunlaşıp eser verdiği toplumun, yaşamakta olduğu bu sürecin içinden geçtiğinden, o toplumun medeniyet tasavvuru değerler sisteminden bağımsız değildir. Sanatkârın eseri, biçim, eylem ve değer zinciri üzerinden bir medeniyet tasavvurunun değerler sistemine dayanmaktadır. Belli bir değerler sistemini kabul etmek ya da reddedip muhalefet etmek de sanatkâra bir kimlik kazandırır. Sanatkârın soyut yeteneği, içinde yetiştiği toplum ve o toplumun o dönemine göre somutlaşarak bir biçim kazanır. Eserlerini de o biçim üzerinden verir (Ökten, 2023: 67, 68, 71). Alexandre Vallaury'yi ve Banka Binası gibi tüm mimari eserlerini değerlendirirken, bu eserlerin gerçekleştiği dönemin bakış açısından ve sosyal yaşamından bağımsız değerlendirmek mümkün değildir. Dönem İstanbul'unun ve Osmanlı Devleti'nin kendine özgü koşullarının Mimar Alexandre Vallaury'nin çalışmalarındaki yönlendirici etkisinin anlaşılması açısından, bu bölümde Banka Binası'nın inşa edildiği II. Abdülhamid döneminin bakış açısına yer verilmiştir.

II. Abdülhamid dönemi (1876-1908), toplumsal değişimin yoğunlaştığı, “nüfus, iktisadi hareketlilik, toplumsal örgütlenme ve siyasi bilinçliliğin” arttığı bir dönemdir. II. Abdülhamid devri mimarisi, sosyo-politik koşullarla biçimlenen kültürel ortamların ürünüdür. Osmanlılık ideolojisi, “Düvân-ı Umûmiye İdaresi” nin kurulması ve Osmanlı-Alman ilişkilerinin etkileriyle biçimlenen kültürel ortam, Payitaht İstanbul'a yansır. “1839 Tanzimat Fermanı” ile yürürlüğe giren Müslüman-gayrimüslim Osmanlı tebaalarının eşitliği prensibi, gayrimüslim mimarların piyasada yasal kısıtlamasız çalışabilmesini ve II. Abdülhamid rejimine muhalif bir aydın tipinin oluşumunu sağlar. Batılıların üstünlüğüne, elitlerin gerekliliğine ve çağa uyum sağlamanın önemine inançla Osmanlı entellektüelleri, devrin kültür hayatını bu doğrultuda etkilerken, çağa uyum taklit etme biçiminde anlaşılır. “Osmanlılık ideolojisi” ve “1839 Tanzimat

Fermanı” nın getirdiği hukuki düzenlemelerle 19. asır boyu toplumda güçlenen gayrimüslimler ve yabancılardan oluşan Levanten topluluğu, sanat ve kültür hayatında belirleyicidir. Galata, Beyoğlu-Pera’da yoğunlaşan Levantenler, sanayi ve ticaretten edindikleri sermaye birikimleriyle, yaşadıkları bu bölgedeki konut ve iş hanlarını yaparlar. Avrupa’da eğitim alan gayrimüslim Osmanlı veya yabancı mimarların müşterisi olan Levantenlerin beğenileri, şehrin Avrupa ile özdeş tutulan bu kısmında ağırlık kazanır. Değinen olgu zamanla doğrudan etkiye dönüşerek kentin “Nişantaşı, Maçka ve Şişli” gibi yerlerinde de varlık gösterir. II. Abdülhamid’in şahsi yönetimi de bu gelişmeleri hızlandırır (Yıldırım, 2002: 597, 598).

“İngiliz, İtalyan, Avusturyalı, Alman ve Fransız” temsilcilerin iştirakiyle 1881’de kurulan, tuz, tütün ve ipek gibi ülkenin vergi gelirlerinin borçların ödenmesinde kullanılmasıyla yükümlü Düyûn-ı Umûmiye’nin kültür yaşamı üzerindeki etkinliği, şehir dokusuna kazandırdığı yapılarda somutlaşır. Kaynak sıkıntısı nedeniyle az sayıda kamu yapısının yaptırıldığı bu dönemde “Düyûn-ı Umûmiye Binası”, Düyûn-ı Umûmiye’nin kuruluşu sonrası daha da gelişen “Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne)” ile yine bir “Düyûn-ı Umûmiye” kuruluşu olan “Tütün Rejisi” nin ikiz yapı olarak tasarlanan binaları dikkat çeker. 1876-1908 döneminin siyasi, ekonomik, kültürel yaşamı ve aydınları üzerinde etkin olan diğer dinamik, Osmanlı-Alman ilişkileridir. Kaiser II. Wilhelm 1889 ve 1908’de iki kez İstanbul’a gelir. “Berlin-Bağdat Demiryolu” imtiyazını hayata geçiren proje, 1892’de “Deutsche Bank” ın yönettiği bir şirket denetiminde ilk ruhsatını alır. Proje kapsamında çalışan bazı mimarlar, Osmanlı mimarlık eğitimine doğrudan katkı sağlar. “Berlin Bağdat Demiryolu”, Osmanlı dış ve iç politikası, ekonomisi, toplumsal yaşamı yanında mimari dokuya Sirkeci Garı, Haydarpaşa Garı binaları ile banliyölerdeki istasyon binaları gibi özgün yeni katkılar sağlar (Yıldırım, 2002: 598, 599).

19.asrın son yarısı itibariyle başta İstanbul olmak üzere Doğu Akdeniz’deki İzmir, Selanik, Beyrut gibi Osmanlı şehirlerinde özellikle rıhtım ve liman altyapılarıyla ilgili büyük kentsel dönüşümler yaşanır. Bu yönde ilk girişim Tanzimatın ilan döneminde 1840’larda mimar W. J. Smith ve G. Fossati’nin Haliç köprüsü civarındaki yangın yerlerini düzenlerken hazırlayıp Abdülmecid’e sundukları rıhtım, gümrük binası ve mağaza planları gibi çalışmalarla başlar. 1850’lerde İzmir Limanında ilk rıhtım inşa ve düzenleme çalışmaları ile devam eden bu dönüşümün temelinde, uluslararası filoların hızla buharlı gemilerle donatılması sonucu, 1850’lerden itibaren Osmanlı

denizcilik filolarını bu değişime uydurup ve limanları modernize etmek çabası yatmaktadır. Liman kentleri ve deniz kıyıları, Osmanlı'nın Avrupa'yla entegrasyonunu, o dönemde büyük önem taşıyan denizcilik teknolojisi ve ticareti yoluyla gösteren vitrinler olduğundan buralarda yeni, modern, şık ve zengin bir kent yaşantısına uygun donatılar inşa edilir. Liman kentlerinin ve limanların modernizasyonu, kaçakçılığı önleyip liman trafiğini kontrol ederek gümrük ve liman gelirlerini artırmada devlet açısından hayati önemdedir. İstanbul'da liman merkezli, kapsamlı ve hızlı imar hareketleriyle Haliç'in iki yakasında liman, rıhtım ve gümrük tesisleri yapılır. Galata bir finans ve ticaret, Pera konut, turizm ve eğlence merkezine dönüşür, tarihi yarımada da yol ve meydan düzenlemeleri yapılır. Gayrimüslim cemaat kurumları ve üretim tesislerine yakın orta sınıf için sıraev tipolojisinde toplu konutlar içeren mahalleler oluşur, ulaşım olanakları ve sayfiyelerin gelişimiyle Kadıköy, Boğaziçi ve Adalar'da konut, turizm ve eğlenceye yönelik yapılaşma başlar. 1890'lar inşaat piyasasının altın yıllarıdır. Yeni binaların, modern Osmanlı kenti imgesiyle uyumlu olması istenmektedir. Osmanlı liman kentlerinde Vallaury'nin Paris'ten İstanbul'a geldiği dönemlerde yoğunlaşan dönüşüm ortamı, Vallaury için büyük ve yoğun iş olanakları barındırmaktadır. Uzman işgücüne talebin fazlalığı ve sermaye sahibi işveren çeşitliliği, mimari tasarımın yanısıra malzeme tedarik eden ve teknoloji sağlayan yabancı şirketlerin yerel temsilciliği ve danışmanlığı gibi iş olanaklarıyla mimar ve mühendisler 1890'larda ekonomik olarak güçlenir (Say, 2014: 97-100).

“II. Abdülhamid” döneminde etkin gayrimüslim mimar grubu içinde, 1730'lardan itibaren aktif olan Balyan ailesinden “Sarkis Balyan” önde gelirken; “Amasyan Efendi, Başmühendis Bertier, Yanko, Dikran Kalfa, Vasilaki, Ohannes” vb isimler de bulunur. Yabancı mimarlar arasında ise, bazıları mimarlık eğitiminde de görev almış olan “Jachmund, Alexandre Vallaury, Guilio Mongeri, Otto Ritter, Philippe Bello, Raimondo D'Arenco, M. René Dukas ve Helmuth Cuno” vb isimler dikkat çeker. Avrupa'daki eğitimlerinde aldıkları karmaşık etkiler, İstanbul'da dâhil oldukları yeni kültürün sunduğu bambaşka biçim ve anlayışlar, adı geçen mimarların karma bir üslupla eser vermelerine yol açar. Belirli kurallara bağlı olmayan, üslupsuzluğun üslup olduğu bu devirde gaye, elde mevcut bulunanlara yepyeni yorumlar getirilmesi veya bunlardan yola çıkıp yepyeni sentezlere ulaşılmasıdır (Yıldiran, 2002: 600).

İstanbul'da “Avrupa'da prestij yapılarının üslubu olarak görülen neo-grek üslubu” ilk olarak, 19. asır başlarında bir itibar yapısı sayılan “kışla ve askeri okul mimarisi” nde

görülür. Bazı elçilik binalarında görülen üslup II. Abdülhamid döneminde müze ve okul binalarında kullanılır. İstanbul'da gözlemlenen neo-grek üslup, yalın ve kurallı olmayıp, neo-rönesans üslubuyla kaynaşmıştır. Planda kapalı bir iç avlu barındıran, Avrupa'da özellikle banka ve borsa binalarıyla kulüplerde kullanılan neo-rönesans üsluba, 19. yüzyıl İstanbulu'nda kamusal yapılarda rastlanır. Bilhassa okul ve banka yapılarında görülebilen üslup, ana kütle için üç katlı olacak şekilde tasarlandığı saray, köşk ve kasırlarda da neo-barok öğelerle kaynaştırılmıştır. Temelinde işlevselcilik, simgeciliğin felsefi özü ve izlenimciliğin doğaya açılma düşüncesi olan Art-Nouveau üslubu, II. Abdülhamid döneminde İstanbul'da yaygındır. Avrupa'da "Batı ve Doğu kökenli üslupların birarada denendiği oryantalist üslup", ilgi çeker. Avrupa kaynaklı üsluplarla Uzakdoğu-Hint-Kuzey Afrika-Endülüs ve Güney Amerika üsluplarının eklektik anlayışla birlikte yorumlandığı tasarımlar toplumsal beğeni bulurken, canlı ticaret hayatı neticesi çıkan ulusal ve uluslararası fuarlar, cesur tasarımların denendiği yapılara fırsat oluşturmuştur. Doğu-Batı arası bu tarzın İstanbul'da da destek gördüğü, II. Abdülhamid döneminin belirgin niteliğinin, bu eklektik görünüm olduğu söylenebilir (Yıldırım, 2002: 600-602).

II. Abdülhamid dönemi mimarlığı değerlendirildiğinde, Osmanlı toplumundaki farklı kültürlerin beslediği çeşitliliğin, mimaride bu devirde Avrupa'da da yaygınlaşan üslupsuzluğu üslup kılan dönüşümü doğurduğu dikkat çeker. Bu dönemin toplumsal hayatında bulunan çok sayıda ideoloji veya bu ideolojilerden herhangi birinin egemenlik sağlayamayışıyla yerel nitelikler tümüyle kavranılmadan üretilen ve Avrupa'da moda olan şekliyle geleneksel unsurlara yer veren evrensellik iddiasındaki çözümlerinin sunulduğu yapı örnekleri, mimari alanındaki karmaşıklığın sebebidir. Özgün ve modern bir üslubun geliştirilmesi için gerekli tutarlılıktan yoksun karmaşa, bir zenginliği de barındırır. Sanat ve mimarideki çeşitlilik dönemin değişen Osmanlı toplumsal değerlerini yansıtır (Yıldırım, 2002: 604, 605). Bu etkiler Banka Binası'nın mimari biçimlenmesine de yansımış görünmektedir.

İstanbul'un 19. yüzyıl sonundaki çok kültürlü ortamında neoklasik, neorönesans, oryantalist, Osmanlı rönesansı, Art-Nouveau, historicist ve eklektik tarzda yapılar bir arada eş zamanlı inşa edilip kabul görür. Bina yaptıranların ve kullananların farklı eğilimleriyle talepleri bu çeşitliliğin nedenlerindedir. 1880'lerde Devletin ve Sultanın yanında, Avrupalı kişi ve kuruluşlar, Mısır veya Ortadoğu kökenli sermaye sahipleri, Osmanlı tebaası veya farklı ülkelerin himayesindeki levantenler ve azınlıklarla, lüks

tüketime alışan yüksek gelirli yerli bürokratlar ve devlet erkânı bina yapan baniler arasındadır. İstanbul'un kozmopolit kimliği, 19.yüzyıl sonunda inşaat piyasası ve mimaride yoğun olarak hissedilir. Yerli tüccar ve sermaye sahiplerinin azalan güçlerine paralel inşaat alanındaki yerleri sınırlanırken, çeşitli imtiyazlarla ülkeye gelen yabancı sermaye sahibi kişi ve kuruluşlarla bankalar, inşaat piyasasını oldukça canlandırır. İkinci bir Maliye Bakanlığı hatta devlet içinde ayrı bir devlet olarak tanımlanan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi ile Tütün Rejisi de bina yaptıran önemli kuruluşlardır. Kamusal yapılarda ve geniş kapsamlı programlarıyla banka, otel, ofis gibi binalarda fonksiyonla uyumlu mimari stil, sağlamlık ve doğru uygulanan mimari program, modern ekipman ve tesisatın kullanılması önemlidir (Say, 2014: 101, 102).

Konut mimarisinde Avrupalıların Neoklasik ve Art-Nouveau tarzını, Rumların ise eski Yunan mimarisini çağrıştıran tercihleri, Panislamist bürokratların oryantalist, Avrupalı yaşam tarzını benimseyen Müslüman tebaanın Neoklasik veya Art Nouveau tarzını tercih etmeleri, üst düzey bürokratların konutlarında Avrupalı yaşam ve protokol kurallarına uygun yapı programları uygulanmaya başlanması, kâgir sistemin yaygınlaşması, ilk apartmanların ortaya çıkışı mimariye yansır. Mimari tarzlardaki çeşitliliğin bir nedeni de çok sayıdaki yeni yapı tipidir. Yüzyıl sonunda, özellikle finans ve hizmet sektörüne hitap eden ofis, banka ve otel binaları, Avrupalı tarzda gelişen sosyal hayatla ilişkili otel ve kulüp binaları, demiryolu ve rıhtımlarla bağlantılı ulaşım hizmetlerine dair binalarla kentteki yapı tipleri çeşitlenir. Uluslararası geçerli Beaux Arts ilkelerinden bina işlevinin dış cephe görünümünden anlaşılması prensibiyle farklı işlevler için farklı tarz bezeme ve mimarinin seçilmesi, İstanbul'da mimarlık faaliyetlerinde de etkilerini yansıtmıştır (Say, 2014: 101, 102).

1870'lerin sonu 1880'lerin başı olan bu dönemde yapı üretimine katkıda bulunan mimar, mühendis ve kalfalar arasında Balyan ailesinin etkinliğinin kısmen devam ettiği, Tanzimat'tan itibaren inşaat örgütlenmesinde Rum ve Ermeni kalfaların müteahhitlik hizmetlerinin önemli yer tuttuğu, ekonomik krize bağlı yeni/davetli yabancı mimarların fazla görülmediği yıllardır (Şenyurt, 2011: 211). 1890'larda verilen imtiyazlarla yabancı mimar sayısı artsa da, Vallauray gibi ülkede yerleşik mimar ve mühendislerle, yeni Sanayi-i Nefise mezunları için cazip iş olanakları doğmuştur (Say, 2014: 102, 103).

Osmanlı Devleti'nin geç Tanzimat Dönemi kültür politasının amacı, Tanzimat'ın modernleşme ve Avrupa ile entegrasyon hedefinin Müslüman tebaa tarafından da desteklenmesini sağlamak, geleneksel Osmanlı değerleriyle modern Avrupa ideallerini uyumlulaştırıp herkes için meşru temelde modern Osmanlı kimliği kurgulamaktır (Ersoy, 2000: 339, 340). Bu hedef, Abdülaziz döneminden itibaren Ahmet Vefik Paşa, İbrahim Edhem Paşa gibi Tanzimat aydınlarının çalışmalarıyla Devletin sanatsal ve mimari mirasını araştırıp koruma çabalarını tetikler. Ve mimaride Avrupa klasisizminin terkedilip öz Osmanlı mimari geleneğini temsil ettiği düşünülen öğelere yer veren bir eklektizmin, özgün Osmanlı mimari tarzı olarak sunulması sonucunu doğurur (Say, 2014: 104). Bu mimaride Osmanlı/İslam geçmişinin kapsamlı yeni bir vizyonu tanımlanırken, stilistik sentez denemelerinde son tasarımın uluslararası tanınırlılığı amacıyla, Osmanlı otantik repertuarından öğelerin yanı sıra, mutlaka Avrupalılarda İslam mimarisi imgesini uyandıran, Elhamra sanatsal geleneği benzeri Avrupalılara tanıdık gelen doğulu mimarilerden derlenmiş form ve kalıplar karıştırılır (Ersoy, 2000: 318). Pertevniyal Valide Sultan Camii, yeni Çırağan Sarayı gibi mimaride Osmanlı ulusal stiline kurgulanmaya çalışıldığı bu yeni mimaride, tipolojik ve morfolojik anlamda erken Tanzimat mimarisi temel alınır. Yapı öğeleri, stil ve bezemede Osmanlı mimari geleneğinin farklı aşamalarından seçilen öğeler, Avrupalı oryantalistlerin Magrib gibi Ortaçağ İslam mimarisinden derledikleri, Gotik ve Bizans mimarisine dair öğeler kullanılır (Ersoy, 2000: 6, 357).

Bu süreci takiben kültür politikası sonucu 1873 Viyana Uluslararası Sergisi'ndeki Osmanlı pavyonu sözkonusu mimari tarzı ve görüşü uluslararası arenada sunar. Ticaret ve Nâfia Nazırı "İbrahim Edhem Paşa" nın idaresinde, oğlu "Osman Hamdi Bey" komiserliğinde, Ahmet Vefik Paşa'nın desteği, levantenler ve gayrimüslim tebaadan oluşan bir ekiple yapılan hazırlıkların en önemli ürünlerinden biri "Usul-i Mimari-i Osmani" isimli eserdir. Eserin içeriğinde Osmanlı mimari geleneği ve kuramı Avrupalı standartlara göre tanımlanarak, modern sanat tarihi öğretisinde özgün bir tarz olarak konumlandırılmaya çalışılmakta, Osmanlılık kavramına, vatanseverliğe ve kültürel mirasının canlandırılmasına vurgu yapılmaktadır. Kitapta "modern Osmanlı tarzını yaratmak için mimari geleneğin köklerine inmek ve vatansever bir dürtüyle, ülkenin sanat ve zanaat ürünlerini değerlendirmek gereklidir" (Ersoy, 2000: 267) denmektedir. Aynı kültür politikasının geçerli olduğu Abdülhamid döneminde 1881'de, Osman Hamdi Bey iki önemli kültürel kurum olan "Müze-i Hümayun ve Sanayi-i Nefise

Mektebi” nin yöneticiliğine getirilir. “Osman Hamdi Bey” in sanatçı kişiliği ve önceki dönemden devralıp sürdürdüğü devletin kültür politikası Vallaury’nin mimari faaliyetlerinde yönlendirici etki sağlamıştır (Say, 2014: 104-106).

1885’te inşa edilen Yıldız Hamidiye Camii’nden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Rönesansı mimari tarzı ile Usul-i Mimari-i Osmani diskuru da halen gündemdedir. Ancak dönem binalarında tüm Osmanlı ulusunu kapsayacak yeni Osmanlı kimliğinin bir yansıması olarak üretilen bu mimari uzun ömürlü olmaz. Bu üslubun İslam vurgusunun yoğunluğu nedeniyle tüm Osmanlı’yı kucaklayacak denli eklektik olmadığı düşünülmektedir. Fakat “Osman Hamdi Bey” in, 1882’de “Sanayi-i Nefise Mektebi” nin kuruluş dilekçelerindeki ifadelerden anlaşılacağı gibi, mimaride ve sanatta kendi özüne dair öğelerin değerlendirilip özgün bir kimlik ve tarz oluşturulması idealinden vazgeçilmez. Bu idealde artık Osmanlılık vurgusu yerine Türk sanatı ifadesinin alması dikkat çeker. Bu nedenle takip eden yıllarda müze ve okul binasında Osmanlı Rönesansı yerine, bu yeni kurumlara uluslararası alanda meşruiyet kazandırmak adına, Vallaury’nin bu binaların tasarımlarında, model alınan benzer Avrupalı kurumların binalarında kullanılan neoklasik ve neorönesans stilleri benimsemesi kabul görür veya teşvik edilir. Anlaşıldığı kadarıyla “Osman Hamdi Bey”, “Sanayi-i Nefise Mektebi”nin kuruluşu aşamasında Vallaury ile çalışmaya başladığında özgün kimlik ve mimari oluşturmak yolundaki kültür politikasını yansıtabilecek yeni ve daha kapsayıcı bir mimari söyleme ihtiyacı duymaktadır. Bu anlamda Devletin kültür politikası doğrultusunda Batılı normlardan uzaklaşmadan, uzlaşmacı ve kapsayıcı, yeni ve daha başarılı bir Türk sanatı söylemi için, Vallaury’nin Beaux Arts kaynaklı eklektik mimariye dair görgü ve eğitiminden faydalanılarak, kendisinden yerel referanslarca zengin bir eklektik repertuar oluşturması talebiyle yönlendirilmiş olması güçlü bir olasılıktır. 1890’lardan itibaren Vallaury’nin tasarımlarında yerel mimari referansların ağırlığı hissedilmekte, yapılarında Batılı referanslar içeren eklektik sözlüğün yanı sıra, zamanla ve sistemli olarak oluşturduğu zengin bir yerel referanslar repertuarını kullandığı gözlemlenmektedir (Say, 2014: 106, 107). Banka Binası’nın ön ve arka cephelerinde görülen mimari üslup farklılığında, dönemin bu kültür politikalarının da güçlü etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

1880’lerden itibaren güçlenen ve mimaride etkili olabilecek iki politik söylemden biri II. Abdülhamid’in panislamist politikası, diğeri önce Yeni Osmanlılar, sonra Jön Türkler adını alacak grupların kurumlaşan milliyetçi muhalefettir. II. Abdülhamid’in

İslamcı politikasının Sultanın hilafet gücü yoluyla otoritesini korumayı hedeflediği gözlemlenir. İttihat ve Terakki'nin güçlenip 1909'da II. Meşrutiyet'i ilanı ve iktidara gelişiyle Türkçü, milliyetçi, özgürlükçü düşüncelerin mimaride özellikle historisist tarzlar olarak önemli yansımalarının görülmesi sözkonusudur (Say, 2014: 107).

3.3.4. Batı Uygarlığında Banka Binalarının Biçimlenmesi ve 19. Yüzyılda Modern Banka Mimarisinde Eğilimler

“Bank-ı Osmanî-i Şâhâne”, Osmanlı Devleti'nin devlet bankası statüsünü taşısa da, İngiliz ve Fransız sermayedarların kurup yönettiği bir kurumdur. İdare heyeti, Paris ve Londra'da bulunan komitelerden oluşmaktadır. İstanbul'da inşa edilecek söz konusu banka binasının mimari biçimlenmesinde, Avrupa'da o dönem banka binalarının mimarisinde dikkate alınan hususların da etkili olduğu muhakkaktır. Bu nedenle, bu bölümde Batı Uygarlığı'nın ürettiği bir toplumsal kurum olan bankaların faaliyetlerini sürdürdüğü yapıların biçimlenmesine dair gelişmelere kısaca yer verilmiştir.

Finansal işlevleri günümüzde artsa da, bankalar başlangıçta bir bedel karşılığında değerli maddi varlıkları güvenli bir alanda koruma altına almak ve ihtiyacı olanlara maddi kaynak sağlamak şeklinde iki temel ihtiyacı karşılamak üzere ortaya çıkmıştır. Paranın icadı ve ticaretin gelişimiyle artan bankacılık faaliyetleri ticaretin ayrılmaz bir parçası olur. Tarihte bankacılık faaliyetleri ilk olarak dini yapılar olan tapınaklarda rahipler tarafından gerçekleştirilir. Günümüz bankalarının öncülleri ise Avrupa'da Ortaçağ'ın durgun ekonomik koşullarının sona erdiği 14. ve 15. yüzyıllarda ortaya çıkar. Sonrasında üretim ve ticaretteki gelişmelerle bankacılık uzmanlık gerektiren bir iş alanına dönüşür. Endüstri Devrimi ile gereksinim büyük artış gösterirken bankalar yaygınlaşır. İlerleyen süreçte şehir belediyeleri kendi kredi ihtiyaçlarını temin edip, ticaret için güven ve istikrar ortamı sağlamak amacıyla devlet bankaları oluştururlar. 15. yüzyıldan itibaren kurulan bu bankalardan bazıları 19. yüzyıla dek varlıklarını sürdürürken bazıları milli devletlerin merkez bankalarının kuruluşunda rol alır. İlk “modern” devlet bankaları Taula di Cambi (Barselona -1401) ve Casa di San Giorgio (Cenova-1408) olarak kabul edilmektedir. Kurulması bankacılık ve kapitalizm tarihinde önem taşıyan Casa di San Giorgio Avrupa'nın ilk devlet bankasıdır. 15. asrın ilk modern devlet bankalarını 16. ve 17. asırlarda Banco della Piazza del Rialto

(Venedik-1584), Banco di Ambrogio (Milano-1593), Amsterdam Bankası (1556) ve Hamburger Bank (Hamburg-1619) izler (Özcan, 2009: 7, 19, 26).

16. ve 17. yüzyıllarda ticaret Akdeniz'den kuzeye Atlantik kıyılarına kayarken, Avrupa devletlerinde yeni sömürgeler, yeni madenlerin işletilmesi ve ticari üretimde özel sektörün gelişmesi gibi Kapitalizm'i ve 18. yüzyıldaki Sanayi Devrimi'ne ortam hazırlayan gelişimler sonrası bankacılıkta yeni ihtiyaçlar doğar. Ticaretin kuzeye kaymasıyla yeni bir güce dönüşen İngiltere, 17. yüzyıldan itibaren ekonomik ve siyasi pek çok alan yanında bankacılıkta da öncüdür. 17. yüzyılda İngiltere'deki tüccar bankerler olan Goldsmithler, 18. yüzyıl sonlarında ortaklıklarla İngiltere'nin Private Banklarını (özel bankalar) kurarlar. 1672'de kraliyet hazinesine emanet ettiği altınlara İngiltere kralının el koyuşuyla Goldsmithlerin çoğu iflas eder. Sonrasında ticaret ve sanayi ile uğraşanların güvenli bir banka kurma çabalarıyla özel girişimcilerce 1694'de Bank of England kurulur, 18. yüzyıl başlarında para basma yetkisiyle İngiltere'nin merkez bankasına dönüşür. Kendi devlet bankasını kuran İngiltere'yi Danimarka ve Norveç (1736), Prusya (1756), Rusya (1768), Amerika (1798), Fransa (1800) ve Avusturya (1816) izler (Özcan, 2009: 26, 27).

18. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de gerçekleşen Endüstri Devrimi'nin üretim ve ticarete oluşturduğu hızlı değişim bankacılık faaliyetlerini de doğrudan etkiler. 1750'de İngiltere'de 20'si Londra'da olmak üzere 30 banka bulunurken, banka sayısı 18. yüzyıl sonunda 400'e ulaşır. Endüstri devrimi ile birlikte ticari ve finansal ihtiyaçlar çeşitlenip artarken bankacılık da dönüşmektedir. Ticari faaliyetlerin karmaşıklaşması, ticarete kullanılan paranın artması, büyük sermaye ve mali kaynaklara sahip, organize ve uzmanlaşmış bankaları gerektirmiştir. 17. yüzyıl sonunda kurulan İngiltere Bankası ile birlikte 18. ve 19. yüzyılda kurulan tüm devlet bankaları ve özel bankalar bu yeni ihtiyaçlara göre şekillenmiş, 20. yüzyıl ve günümüzün bankalarını oluşturmuşlardır (Özcan, 2009: 27).

14. yüzyılın güçlü banker aileleri Bardi ve Peruzzi aileleri ticaret yapmak ve banka olarak kullanmak üzere dönemin en büyük evlerini (kent saraylarını) inşa ettirirler. 15. yüzyılda etkin olan Medici ailesinin Floransa'da yaşadıkları, 1444'de yaptırılan kent sarayının aynı zamanda Medici bankası olduğu düşünülmektedir. (Şekil 3.26). Ticaret ve bankacılıkla uğraşan kentli zenginlerin konutu ve işyeri olan Rönesans kent sarayları, cephe düzenlemeleriyle banka ve ticaret yapılarına örnek oluşturmuşlardır.

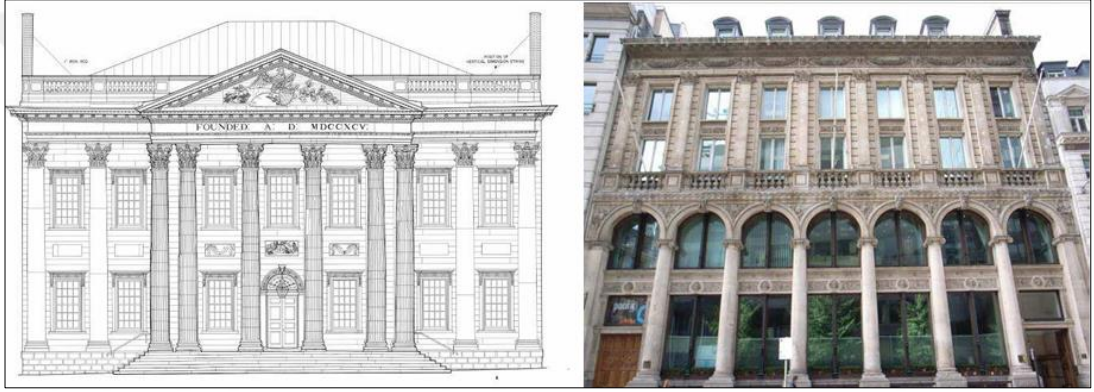
Rönesans mimarlığının karakteristik özelliklerini taşıyan kent sarayları genelde üç katlıdır ve katlar yatay silmelerle ayrılır. Kaidesini oluşturan zemin katlarda, yapıya sağlamlık, görkemlilik, ağırlık ve büyüklük katan rüstik taş kullanılır. Yüksek Rönesans'ta cephelerde büyüklük önem kazanır, cephe elemanları çeşitlenip gösterişli kabartma ve heykellerle süslenir (Özcan, 2009: 31-33).

Şekil 3.26 : Palazzo Medici (Özcan, 2009 : 31)

Bankalar 17. yüzyıldan itibaren Avrupa'da ve 18. yüzyıldan itibaren Amerika Birleşik Devletleri'nde ekonominin ayrılmaz bir parçası haline gelir ve 17. yüzyılda modern bankacılık uygulamalarının gelişimi, özellikle Avrupa'da bankalar için yeni bir yapı tarzı ortaya çıkarır. 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren çeşitli banka şubeleri dünyanın her yerinde inşa edilmiştir. Modern bankacılık sistemi, 19. yüzyıldaki sanayileşme ve artık bireysel finansörler tarafından karşılanamayan sermaye ihtiyacının bir sonucudur. Erken dönem mimari tasarımı açısından 19. yüzyıla ait banka binaları,

denge ve simetrileriyle çoğu antik Yunan olmak üzere tarihselci üsluplara dayanmaktadır ve müşterileri güvenilirlikleri konusunda ikna etmeyi amaçlayan süslemeleri zengindir. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında binalar, finansal kurumların istikrarını ve devamlılığını simgelemek üzere İtalyan Rönesans saraylarını andıran cephelerle tasarlanmıştır (Şekil 3.27). (Ökesli, Tüter and Yılmaz, 2016). İngiltere’de 18. yüzyıl sonundan itibaren kurulan özel bankalar, plan düzenlemeleri ve dış görünüşleriyle özel konutlara benzer. Zemin katta çalışma odaları, üst katlarda yöneticinin evinin yer aldığı bu şekillenme de Rönesans banker tüccarlarının kent saraylarının devamı olarak düşünülmektedir (Özcan, 2009: 37).

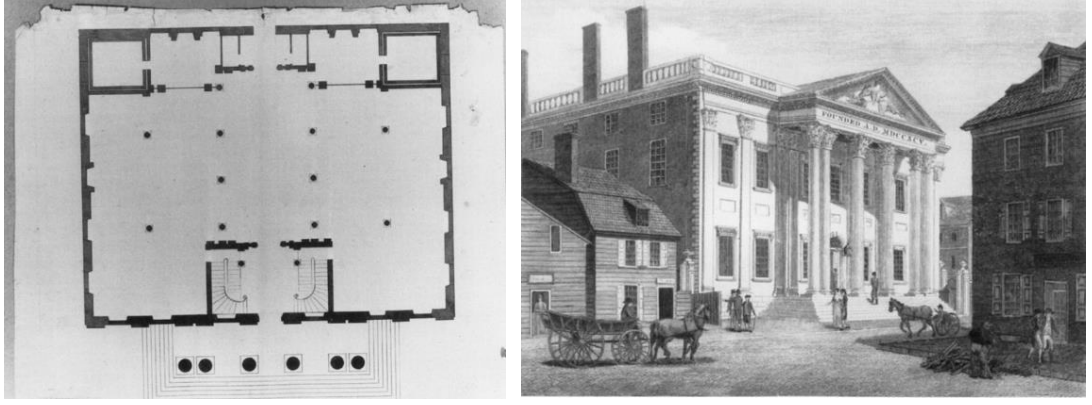
Şekil 3.27 : a) İlk National Bank of the United States, Philadelphia, (solda), **b)** Royal Bank of Scotland, Bishopsgate, London, 1877, (sağda), (Ökesli, Tüter and Yılmaz, 2016)

Panayırların kurulduğu Mercers’ Hall ve Grocers’ Hall gibi hal yapılarında faaliyete başlayan Bank of England ise, kendi binasını yaptıran dek bir süre, yöneticisi Sir John Houblon’un ait konutta çalışır. 1732’de kendine ait bir yapı inşa ettirmeye karar veren banka, 1734’de tamamlanan binasına geçer. İngiltere Bankası’nın George Sampson tarafından tasarlanan iki buçuk katlı ve yedi bölümlü bu ilk binası; 1765-1788 yılları arasında Robert Taylor, 1788-1833 yılları arasında John Soane’nın yaptığı eklerle büyük bir komplekse dönüşür. John Soane’ın son halini verdiği yapı, 9 adet üstü kapalı avlu çevresinde yer alan banka müşterilerinin kullanımına açık salonları, kişisel ofisleri, konutları, matbaaları ve kasa dairelerinden oluşmaktadır. Bu dönemde, banka ve borsa yapılarında üzeri camla kaplanan orta holler ve avlular en uygun çözüm olarak uygulanır. John Soane’ın banka binasında, yasaklayıcı ve penceresiz cephe seçiminin, bir devlet bankası için tasarlanan ilk yapı olması nedeniyle, bir güvenlik

kaygısı ve güvenilirliği gösterme çabasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bankanın iki caddenin birleştiği köşesine dairesel planda yerleştirilen Korint başlıklı sütunlarla oluşturulan bir tapınak izlenimi veren girişin tasarımında John Soane, Tivoli'deki M.Ö. 80 yıllarına ait Vesta Tapınağı'nı örnek almıştır (Özcan, 2009: 38). Neo-Klasisizm 19. yüzyıl burjuvazisinin zevklerine uygun bir tarz olarak Avrupa'da yerleşmiştir. Bank of England (1798)'ı tasarlayan İngiliz mimar Sir John Soane, bir banka binasında neoklasik unsurların uygulamasındaki öncülüğüyle bu gelişimde ufuk açmıştır (Şekil 3.28) (Vlachopoulos, 2017).

Şekil 3.28 : John Soane'ın tasarladığı İngiltere Bankası (Bank of England) Binası, a) Plan şeması (üst solda), b) Bina girişinin tasarımına ilham veren Tivoli'deki Vesta Tapınağı (üst sağda), c) İngiltere Bankası cephesi (altta), (Özcan, 2009: 38, 39)

Şekil 3.29 : Bank of United States Binası (1795) a) Planı (solda), b) Görünüşü (sağda), (Özcan, 2009 : 40)

Banka yapılarında tapınak cephelerinin yorumlanarak kullanılması ilk Amerikan bankalarında da yaygındır. Amerika'nın ilk bankası Bank of North America'nın kurulmasından (1781), 1811'de Bank of the United States'in kapanmasına dek Amerika'da kurulan bankalarda Jonh Soane'ın Bank of England binası örnek alınır. Ölçek ve barındırdığı Neoklasik öğelerle ulusal öneme sahip bir yapı olduğunu gösteren Bank of the United States kendinden sonraki banka binaları için, anahtar yapı haline gelir. Kuruluşundan sonra karma işlevli yapılarda faaliyetlerini yürüten Bank of the United States'in 1794 ya da 1795 yıllarında kendine ait bir binaya sahip olması gerektiğine karar verilir ve Samuel Blodgett görevlendirilir. 1797 yılında tamamlanan Philadelphia'daki banka binası üç katlı Neoklasik bir yapıdır. Giriş cephesi mermer, diğer cepheleri ise tuğla olan yapının girişi, bir kaide gibi merdivenlerle yükseltilmiş ve iki kat boyunca uzanan Korint başlıklı sütunlar üzerine yerleştirilmiş üçgen alınlıkla bir tapınak şeklinde düzenlenmiştir (Şekil 3.29). (Özcan, 2009: 39, 40).

Bankacılık mesleğinin evrimi, anayasal farklılıkları ve ulusal mimari eğilimlere göre banka tasarımının şekillendiği ve geliştiği görülür. Londralı kuyumcular bir kenara bırakılırsa, Britanya'daki ilk bankacılar 18. yüzyılın özel ortaklıklarıdır ve genellikle bankacılığı başka bir ticaret veya işle birleştirirler. İngiltere'de 1826'dan itibaren olsa da öncesinde İskoçya'da bankacılar anonim şirketler kurabilmektedir. Özel bankaları devralmak ve şube ağları kurmak, bankacılık teknik ve geleneklerine yeni bir boyut kazandırmak sonrasında gerçekleşir (Booker, 1984: ii, xxii-xxvii). Özel bankacılar, Londra'da, geleneksel olarak anonim bankacılara temkinli bakış açılarıyla tesis seçimlerinde daha muhafazakârdırlar. İngiltere Merkez Bankası, ticaret bankaları,

Yorkshire Penny Bank ve Birmingham Belediye Bankası kendi bina tarzlarını geliştirirler. 1861 öncesine tarihlenen tasarruf bankaları, hayırseverlik ve hayırseverlik kökenlerini yansıtan önemli oranda Tudor/Gotik tasarımlara sahip homojen bir grup oluşturur. Banka tasarımının gelişimi çeşitli zamanlarda ve farklı derecelerde ulusal mimari eğilimler, kuruluşa ilişkin değerlendirmeler, bankacıların mesleki imajlarına yönelik tutumları, mimarların görüşleri, rekabetin etkileri, çevresel kaygı, doğa korumacı lobiler, planlama kontrolü, Pazar ve yönetim karmaşıklığı gibi faktörlerden etkilenmiştir (Booker, 1984: 267)

İngiliz bankacılığında mimari tasarım, Bourdieu'nün sosyal, kültürel ve ekonomik sermaye teorisi üzerine inşa edilmiştir. Mimarinin, sembollerin ve mekânın kullanımı bir organizasyona nitelikler kazandırır ve kimliğine değerler ve karakteristik özellikler atfeder. Geçmişte bankalarca kullanılan semboller ve anlamlarına dair bilimsel literatür, sembollerin 18, 19 ve 20. yüzyıllar boyunca değiştiğini göstermektedir. 1830'larda anonim bankacılığın ortaya çıkışıyla, bankacılığın fiziksel imajı ve sembolik sermayesi (symbolical capital) değişir. 1838'de inşa edilen Londra ve Westminster genel merkezleri, Londra'da güç ve otorite sembollerini somutlaştırmıştır. Banka genel merkezlerinin iddialı inşası 20.yüzyıla kadar devam eder. Banka merkez ofisleri veya önde gelen şubeleri gibi uzun süreler kullanılan ve profesyonel kurum kimliğinin ayrılmaz parçası haline gelen yapılar, bankanın statüsünü mimarileri yoluyla yansıtan yapılar olarak tasarlanmışlardır. Büyük ve pahalı ofis blokları mimarisi, ölçeği ve tarzıyla ticari gücü iletmeyi amaçlar. Mimarlık ve yapılı çevre sadece bir mekân olmayıp, kurumsal bir kimliğin inşasına da katkıda bulunmaktadır. (Barnes & Newton, 2019).

1830'larda Londra'da kurulan dört anonim bankadan Londra ve Westminster Bankası 1834'te ilkleri oluştururken, 1860'larda sekiz anonim banka daha açılır. Bu metropol bankaları, Londra'daki şube ağları ile büyük sermaye ve müşteri tabanlarına sahiptir ve şehri çevreleyen müreffeh orta sınıf bölgelere yayılır. Metropolitan alanlarda faaliyet gösteren anonim bankalar, kendilerini öncülleri olan özel bankalardan görünüş olarak farklılaştırmaya çalışmışlardır. Özel bankaların faaliyet gösterdikleri binalar belirgin yerel evcil görünüşleriyle “bankacılık evleri” olarak da isimlendirilmektedir. Anonim bankalar bu tarzdan şiddetle uzaklaşırlar. Ticari açıdan anonim bankalar çok sayıda hissedarlarla daha geniş bir sermaye tabanına sahip olmaları bakımından, en fazla altı ortağa sahip olabilen özel bankalardan farklıdır. Ayrıca anonim bankaların,

işleri yönetmek için profesyonel bankacılar atayan bir yönetim kurulu da bulunur. Londra'da özel bankalar, varlıklı bireylere hizmet vermekte veya özel ülke bankalarının acenteleri olarak faaliyet göstermektedirler, oysa anonim bankalar çok daha geniş ve daha az seçkin bir müşteri tabanına sahiptir. Günümüzde fiziksel paraya ihtiyaç azalsa da 19.yüzyılda oldukça fazla olduğundan güvenlik ihtiyacı da banka mimarisinde oldukça önemlidir (Barnes & Newton, 2019).

1860'larda İngiltere'de anonim bankaların hâkimiyetinin artması ve buna bağlı olarak özel bankacıların rolünün azalmasıyla yeni bir bankacılık dönemi ve yapılanma süreci başlar. Bankacılığın yeni aşaması Gotik Uyanış'la eş zamanlıdır ve bazı önemli bankalar Gotik üslupta inşa edilir, ancak eklektizm bunu takip eder. Gotik ve özellikle Neo-Tudor tasarımları şube bankacılığında kurumsal kimlik duygusu oluşturmada faydalı bulunur. Geleneksel tarzlardan İtalyan tarzının yorumu özgürce kullanılır. “Banka mimarı” terimi, maaşlı, tam zamanlı bir memuru belirtmemesine rağmen yaygınlaşır. Bazı bankalarda yöneticilerin idari rolde olduğu bir “Tesis Departmanı” şekillenir ve genel olarak müdürlük banka tasarımında daha fazla kontrol sahibi olur. Londra'daki bankalar Londra'nın uluslararası öneme sahip konumunu yansıtacak şekilde inşa edilmektedir (Booker, 1984: 176). Bankacılık uygulamaları ve felsefesi hızlı bir evrim içerisinde; bazı bankalar birleşme ve iç genişlemelerle ulusal ağlarını geliştirir. Bankalara yönelik geleneksel tarzların yerini büyük ölçüde, daha geniş mimari çeşitlilik ve hibrit tasarımlar alır. Arts & Crafts ve Art Nouveau hareketleri banka tasarımı üzerinde gerçek bir etki yaratmaz, ancak çok renkliliğe ve dekoratif iç fayans kullanımına yol açar. İtalyan, Flaman, Fransız ve yerli unsurları birleştiren Karma Rönesans ve geç Viktorya tarzı yaygındır. İthal mermer, özellikle banka salonlarında, prestijli konumlarda yaygın olarak kullanılır. Birleşmelerden ve bölgesel gelişimden kaynaklanan stil farklılıkları, tek bir mimara bağlılığı imkânsız hale getirir. Yerel bankaların karakteri, bölgelerinin sosyal konumunu yansıtmaktadır. Çok büyük bankaların sunmak istedikleri mimari imaj konusunda kesin görüşleri olsa da diğer bankalar, banka tasarımında uzmanlaşmış ulusal mimarlardan ve güçlü yerel ortaklıklardan etkilenirler. Banka tasarımının gelişim konusunda umut vaat ettiği, bankacılık sisteminin mesleki olgunluğa yeni ulaştığı bir dönemde I.Dünya Savaşı başlar. (Booker, 1984: 232)

1855 ile 1901 arası ulaşımı kolaylaştıran altı yeni tren istasyonunun açılması da dâhil Londra'nın yeniden inşa dönemidir ve fiziksel dokusunun % 80'i yeniden inşa edilir.

Lombard Caddesi 1860'larda Londra'daki özel bankalar ve sigorta şirketlerinin yeni ofisler açmasıyla yeniden tasarlanır. 19.yüzyılın ikinci yarısı Londra'nın finans bölgesinin değişip yeniden yapılanma dönemidir. National Provincial Bank of England'ın merkez idare binası da, özel bankaların “bankacılık evleri” tarzındaki mimarilerinden bilinçli olarak farklı yeni bir “anıtsal sütunlu banka merkez binaları” tarzına geçişin bir parçasıdır. Bu binalar muhteşem mimari ve süslemelere sahiptir (Barnes & Newton, 2019).

Şekil 3.30 : National Provincial Bank a) Gibson Salonu, Bankacılık Salonu (1865), (solda), b) Gibson Hall dış görünümü, (sağda)

National Provincial Bank, kendisini Londra'daki diğer finans kuruluşları kadar müreffeh, varlıklı, eşit güvenilirlikte bir banka olarak sunma amacındadır. Bankanın Londra'daki başarısını sağlamak için yöneticileri, mevcut bankalara güvenli bir alternatif olduğunu gösteren heybetli bir fiziksel varlığa ihtiyaç duyarlar. Bankanın mevcut kimliğini daha uygun temsil edecek bir genel merkezin inşası için 1844'te İskoçya Ulusal Bankası'nı tasarlama yarışmasını kazanan mimar John Gibson (1817-1892) atanır. Bankaların genellikle güç, güvenlik ve istikrarın yanı sıra yüksek ahlaki değerler ve geleneği ima etmek için belirgin sütunlarıyla klasik mimari tarzları benimsedikleri belirtilir. National Provincial Bank Binası da, antik tarihe gösterdiği büyük saygı ile basında şehir mimarisine önemli bir katkı ve süsleme kazandırdığı için iç mekânı ve dış görünüşüyle övülür. Gibson Hall, Viktorya döneminde yaygın olduğu gibi, Yunan ve Roma dönemindeki sanat eserlerini ve tasarımları yansıtır. Bu tür mimari tarzların gönderdiği mesajlar, klasik eğitim almış olanlar için açıktır. Bu forma dayanan Yunan tapınakları binlerce yıldır var olduğundan güvenilirlik mesajı

vermektedir. Aynı zamanda güç ve haysiyetle ilişkilendirilen bir formdur, bu örnekte bir Yunan tanrısı/tanrıçasından belirli bir finans evine çağrışım yoluyla aktarılmıştır. Gücün mesajı hâlâ önemlidir, büyük ve pahalı ofis bloklarının mimarisi, ölçeği ve tarzı ticari gücü iletmeyi amaçlamaktadır (Şekil 3.30). (Barnes & Newton, 2019).

Mimarlık tarihinde 18. yüzyılın ortalarında başlayıp 20. yüzyılın ikinci on yılı civarında sona eren bir yüzyıldan daha uzun bir dönem 19. yüzyıl olarak anılmaktadır. Bu dönemde mimarlık ve sanat geçmişe yönelmiş, eski tarzları yeni bir yaklaşımla kullanmıştır. 1750'den 1870'e kadar olan bu dönem, her açıdan değişimlerin ve mimari evrimin yaşandığı bir dönemdir. Mimarlar, geçmiş dönemlerin tarzlarına dönüşün yanında yeni düşünme ve yaşama biçimlerini ifade etmenin son derece yenilikçi yollarını arayarak toplumsal değişimi yansıtırlar. Roma ve Yunan klasik yapılarının buluntuları kiliseden, evden, bahçe dekorasyonuna kadar her türlü yapıda yeniden kullanılır. (Gyetvai, 2007) Stillerin yeni malzeme ve yapılarla kullanımındaki çelişkili tarzlar yanında 19. yüzyıl yapılarında mimaride yeni işlevlerin ortaya çıktığı ve yayıldığı bir dönem olmuştur. Bu dönemin önemi, tarihsel mimari stillerin tekrarı nedeniyle değil, ancak işlevsel planlama alanındaki büyük gelişmeden kaynaklanır. Ortaçağ mimarisinin sembolleri katedraller ve müstahkem kalelerken, 19. yüzyıl mimarisinin sembolleri sivil mimarinin en önemli yapı türleri olan borsalar, bankalar ve depolardır. Yüzyılın başında bankalar ve borsalar için şiddetle güvenliği ifade etmek amacıyla Neo-Klasik tarz tercih edilir. Daha sonra bu yapı türlerinde de tüm tarihi üsluplar kullanılmıştır. Bankalar ve borsalar için camla kaplı merkez salonu veya avlu en kullanışlı çözüm olarak görülür. Temsilci olan devasa bankacılık salonları için ilk cam çatılar giderek daha büyük boyutlarda inşa edilir (Gyetvai, 2007).

19. yüzyıl bankacılık çağıdır. Diğer kurumsal kuruluşlar gibi, Sanayi Devrimi'nin gerektirdiği büyük sermaye değişimi ve istikrarlı para arzının yardımıyla, ucuz malların mevcudiyetiyle bankaların sayısı da artar. Batılı ülkelerde, burjuva yurttaşın ihtiyaçlarını karşılayan ilk tasarruf bankaları 1810-1840 arasında oluşurken, Fransa'da 1818'de Paris'te Caisse d'Epargne'nin kurulmasıyla ortaya çıkar. Diğer yerlerdeki gibi 19. yüzyıl Fransa'sında da bankaların tüketici kredisi verip büyük şirketlerin operasyonlarını üstlenmeleri, mevduat sahipleri ve yatırımcılardan veya devlet tahvili sahiplerinden oluşan genişleyen bir tabandan toplanan para rezervlerine dayanır. Şirketin ve dolayısıyla ülkenin mali yapısının birincil görsel ve fiziksel temsili olarak mimari, bankaların kendilerini sağlam kurumlar olarak gösterme ve rekabetçi

kapitalist toplumda müşteri çekme becerilerinde hayati bir rol oynamaya başlamıştır. Bankaların kendi sanatsal değere sahip binalarını inşa etmelerini sağlayan mali güç, aynı zamanda onlara bir miktar kültürel sermaye de kazandırır. Ulusal beğeni oluşturma programının kilit unsurları haline gelen yapıların mimarları da bunun farkındadır (Clericuzio, 2020)

Şekil 3.31 : Societe Generale genel merkezinin girişi, 1910 yılında Rue de Provence'da sağ taraftaki yapı, (Ameur, 2017).

Banka organizasyonlarındaki büyüme 1914 öncesi faaliyetlerin yeni endüstriyel ölçeğini temsil ederken, bankacılık faaliyetleri mekanik süreçlerle desteklenmektedir. Bankalar, muhasebe işleri, farklı rezerv stokları ve müşteri hesapları arasındaki işlemlerin ve fon transferlerinin fiziksel kayıt defterlerine kaydedilmesi için, bilet gişelerinde, kasalarda ve bankacılık salonunda gözetim ve yardım sağlayan, yatırımcıların satın aldığı şirket hisseleri ve devlet tahvillerini damgalayan sertifika düzenleyen, temettü hesaplayan çok sayıda personel istihdam eder. Tüm bunlar, halkla etkileşimdeki maaşlı işçilerin giydiği üniformalı giysiler nedeniyle, şıklık ve düzenin dikey entegrasyonu gelir. Bunların düzenlenmesi, Fransız banka tasarımının 19.yüzyılın sonlarında özel programatik gereksinimler geliştirmesi anlamına gelmektedir. Bankalar ve finans kurumları, 1748'de Ecole des Beaux-Arts'ta

düzenlenen Prix de Rome yarışmalarının konusu olarak kullanılır; en ünlüsü, Jean-Louis Pascal'ın kazandığı 1866 yarışması ve 1899'da büyük bir modern devlet bankası için yapılan Tony Garnier'in kazandığı yarışmadır. Tasarım tercihlerinin büyük ölçüde değişebildiği Britanya'daki ve Beaux-Arts sisteminden etkilenmeyen diğer ülkelerdeki bankaların aksine, Fransız banka mimarisi Ecole'de gayri resmi olarak tanıtılan, kökleşmiş bir klasik dilin süzgecinden geçen lüks, düzen ve verimlilik sunumuyla yönetilmeye başlanır (Clericuzio, 2020). Şekil 3.24 ve 3.25'de görülen Crédit Lyonnais Bankası o dönem banka mimarisine dair önemli bir örnektir.

Banka cephesinin yapının anıtsallığını ve güvenlik havasını vurgulayan güç ve kudret duygusu yayması, müşterileri içeriye çeken iyi tanımlanmış bir girişi olması gerekmektedir. Giriş, zemin seviyesinde, camlı tavan aydınlatmasıyla modern karakteri tespit edilebilen büyük bir atriyum olan ana banka salonuna açılır ve işlemlerin optimum aydınlatılması yoluyla dürüstlük duygusunu pratik olarak kolaylaştırır. Çoğu kurumsal ve elit müşteriye hizmet veren gişe pencereleri, giriş eksenine dik olarak salonun karşıt taraflarına yerleştirilir. Ana bankacılık salonunun donanımı aynı şekilde en büyük bankalarda ek mobilyalarla donatılmış ayrı bir menkul kıymetler salonuyla yansıtılır. Genellikle bir asma kat galerisi ile çevrelenen bankacılık salonunun üstündeki katlarda, konferans odaları ve banka müdürü de dâhil olmak üzere üst düzey yöneticilerin ofisleri yer alır. Fransız bankalarının kentsel bağlamdaki yerleri, binaların iç organizasyonu kadar önemlidir. Merkezi bir iş bölgesindeki genel yerleşim başlangıçta prestijli bir yer, bakanlık hükümetinin merkezi olan vilayetin yakınında bankanın otorite imajını güçlendirecek bir yer seçilir (Clericuzio, 2020).

1864 yılında kurulan Societe Generale her zaman sağlamlığını göstermenin, müşterilerini çekmenin ve memnun etmenin çabasında olmuştur. Bankalar arasındaki rekabetin yüksek olması da bu yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Sonuçta banka moderniteye ve inovasyona/yeniliğe dayalı mimari bir ifadesini seçer (Ameur, 2017). Societe Generale saygınlık arayışıyla 20. yüzyılın başında güven verici bir güç biçimini simgeleyen anıtsal yapılarla temsil edilir. Societe Generale, 20. yüzyılın başında ağ şubelerini kentsel ızgarada yoğun ticari alanlarda varlığını öne çıkarmak ve kolayca fark edilmek, tanınabilir ve benzersiz bir tarza sahip olmak üzere konumlandırır. Tıpkı rakipleri gibi şehir merkezinde ve ana iş faaliyetinin gerçekleştiği meydan, cadde ve bulvarlardaki köşe binalarda yer seçer. Taş binalar norm haline

geldiğinden, banka kendi dokunuşunu ekler ve adını şirketin büyük harfleriyle blok veya altın harflerle ön tarafa veya pencerelere koyar. Girişin her iki tarafına sunulan hizmetleri duyuran mermer tabelalar eklenir. “SG” harflerinin iç içe geçtiği posterlerde müşterilere sunulan çeşitli yatırım teklifleri listelenir. İç mimari, bankanın kalıcı, sağlam ve aktif bir kurum imajını yansıtmaktadır. Cilalı maun panelli uzun bir tezgâh, çalışanları, müşterilerin pencerelerin yakınında toplanacağı salondan ayırır. Bu, her müşterinin bankadaki yetkilisiyle özel konuşmasına ve bazen yüksek taburelere oturmasına olanak sağlar (Şekil 3.31) (Ameur, 2017).

Sanayi devriminin yaşamın tüm sahalarına yayılan etkileriyle gelişmeye zorlanan banka kurumlarının faaliyetlerindeki ve statülerindeki değişimlerin, banka binalarının mimarilerine yansydıkları görülmektedir. Dönemin banka binalarını şekillendiren bakış açısı ve gelişmeler, “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne” Genel Müdürlük Binasının mimari şekillenmesinde de etkili olmuştur. 19. yüzyılda bankalar, Avrupa’nın önemli kentlerinde finans bölgelerinin değişimini şekillendiren kurumlar olarak öne çıkarken, aynı etkinin Osmanlı İstanbul’una da yansydığı anlaşılmaktadır.

3.3.5. “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne” Genel Müdürlük Binasının İnşaaı ve Günümüze Dek Mimari Açıdan Geçirdiği Değişimler

1881’de Düyûn-ı Umûmiye İdaresi’nin kuruluşu sonrası, bu yeni kurum için ayrılan gelirlerin toplanmasındaki rolüyle Banka’nın etkinliğı giderek artar. Bu gelirlerin toplanmasındaki rolü, Banka’nın tütün gelirlerinin denetimini sağlayan Tütün Rejisi’nin yönetiminde pay sahibi olmasını getirir ve Banka’nın malî gücü gelişir. Böylece Tütün Rejisi, Banka malî grubunun yapısına toplam sermayenin % 17,5’ini oluşturan ve 30.000’in üzerinde hisse payıyla önemli katkıda bulunur. Reji, Bank-ı Osmanî-i Şâhâne dışında Avusturyalı ve Alman iki finans grubunun ortaklığıyla Düyûn-ı Umûmiye İdaresi gelirlerinin en büyük kalemi olan Osmanlı tütün tekeline elinde tutmaktadır. Banka ve Tütün Rejisi’nin Düyûn-ı Umûmiye kapsamında pekişen malî ortaklıkları, bu iki kurumu aynı çatı altında bir araya getirir ve 1890’lı yılların başında Mimar Alexandre Vallaurý’ye yaptırılan ikiz bina ile kuruluşların merkezleri ortak bir yapıda toplanır (Yıldıran, 1989: 144, 145). Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ve Reji Şirketi’nin kullanımı için ikiz bina olarak tasarlanan bu yığma yapı, tekil dikdörtgen planlı, 2 bodrum katıyla birlikte toplam 6 katlıdır. Binanın doğu kısmı Banka ve batı

kısmı Reji Şirketi tarafından kullanılmaktadır ve yanyana olan girişleri özdeş niteliktedir. Dıştan tek bir yapı olarak algılanan yapı, fonksiyonel olarak iki farklı kurum için tasarlanıp kullanılmıştır. 1986 yılında bir üst kat ve ara kat ilavesi yapılan yapı 1969 yılında anıt olarak tescillenir (Kahya Y., 2012).

Şekil 3.32: a) Banka Giriş Holü Gravürü, L'Illustration, 5 Eylül 1896 (üst solda) (Kahya Y., 2012) b) Gravürle aynı döneme ait olduğu düşünülen bir fotoğraf karesi (üst sağda), [18].

Yapının Tütün Rejisi'ne ait olan kısmı 1925 yılında satın alınarak bazı değişikliklerle Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası tarafından kullanıma geçer. “Bank-ı Osmanî-i Şahane”nin olan kısmı ise 1998 senesine dek “Osmanlı Bankası'nın Genel Müdürlük Binası”, sonrasında Garanti Bankası'na ait “Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi ve Osmanlı Bankası Müzesi” olarak kullanılırken, 2010 yılından itibaren Salt Galata ismiyle kültürel bir merkez olarak işlevlendirilmiştir (Aktemur, 2005).

Yapının “Osmanlı Bankası'nın (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne)” kullanacağı kısmı 26 Mayıs 1892'de düzenlenen bir törenle açılırken (Le Moniteur Oriental, 1892), Regie Şirketi'nin kullandığı batı kısmı ise, 16 Temmuz 1892'de kullanıma girer (Şekil 3.39) (Sayar, Pekmezci ve Özer, 2015). 1892'de hizmete açılıp günümüze dek pek çok ek olarak varlığını sürdüren yapı, restorasyon ve yeniden işlevlendirme çalışmaları sonrası 2011'de yılında “Salt Galata” adıyla kamuya açılır. Yapının bu son restorasyon projesi iki aşamalı olarak 2007-2009 yılları arasında “Yegân Kâhya”, işlevlendirme

çalışması “Mimar Han Tümertekin” tarafından yürütülmüştür (Kahya Y., 2012). Bu bölümde restorasyon projesini yürüten Y.Kahya'nın yapıya dair çalışması sırasındaki tespitlere ve detaylara yer verilerek, yapı hakkında bilgi aktarımı hedeflenmiştir.

Yapı, restorasyon ve renovasyon sürecinde özgünlüğünü bozucu eklerden arındırılıp çok yönlü yeni işlevine uygun olarak yeniden kurgulanır. Aktif kullanıldığından iyi korunmuş bir tarihi yapıdır. Galata silüetinde baskın kütleyle dikkat çeken Banka yapısının mülkiyeti 1996'da Garanti Bankası A.Ş.'ye devredilir. Zemin katında banka işlevi “Garanti Bankası Galata şubesi” olarak sürerken, yapının öteki bölümleri “Osmanlı Bankası Müzesi, sergi mekânları, konferans salonu, kütüphane” ile kamuya açık faaliyetler için kültürel amaçlı kullanıma alınır. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi kapsamında 2003'ten itibaren yapının kültürel amaçlı kullanımı sonrası Garanti Bankası, İstanbul'un Avrupa Kültür Başkenti olarak seçilmesi sebebiyle 2010 yılını hedef alarak, banka şubesi ve arşivi başka bir binaya nakledip, yapının sergi, konferans salonu, arşiv gibi fonksiyonlar için kapsamlı onarımına ve “Garanti Kültür Evi” olarak işlevlendirilmesine karar verir. 14.06.1969 gün ve 4810 sayılı ile 25.06.1983 gün ve 15185 sayılı “Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu” kararlarıyla korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilen yapının, “İstanbul II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu”nun 29.11.2006 gün ve 674 sayılı kararıyla “koruma grubu II” olarak tanımlanmıştır (Kahya Y., 2012).

Yapının taşıyıcı sisteminin mevcut durumunun belirlenmesine yönelik çalışmalarda, yığma kâgir taşıyıcı duvarlara mesnetlenen volta döşemeler ile oluşturulmuş binanın giriş katında düşey taşıyıcı elemanları çelik olan bir asma kat düzenlendiği, zamanla betonarme kolon/kiriş/döşeme elemanları şeklindeki eklerle taşıyıcı sisteminin karma nitelik kazandığı anlaşılmıştır. Yapı özgün mimari biçimlenişini ve karakteristik görünümünü korusa da, yüzyılı aşan ömründe kullanım gereklilikleriyle onarılmıştır. Yapılan müdahalelere ilişkin araştırma verilerine göre yapıda ilk yapımla birlikte beş farklı müdahale döneminden söz edilebilir (Şekil 3.33). (Kahya Y., 2012).

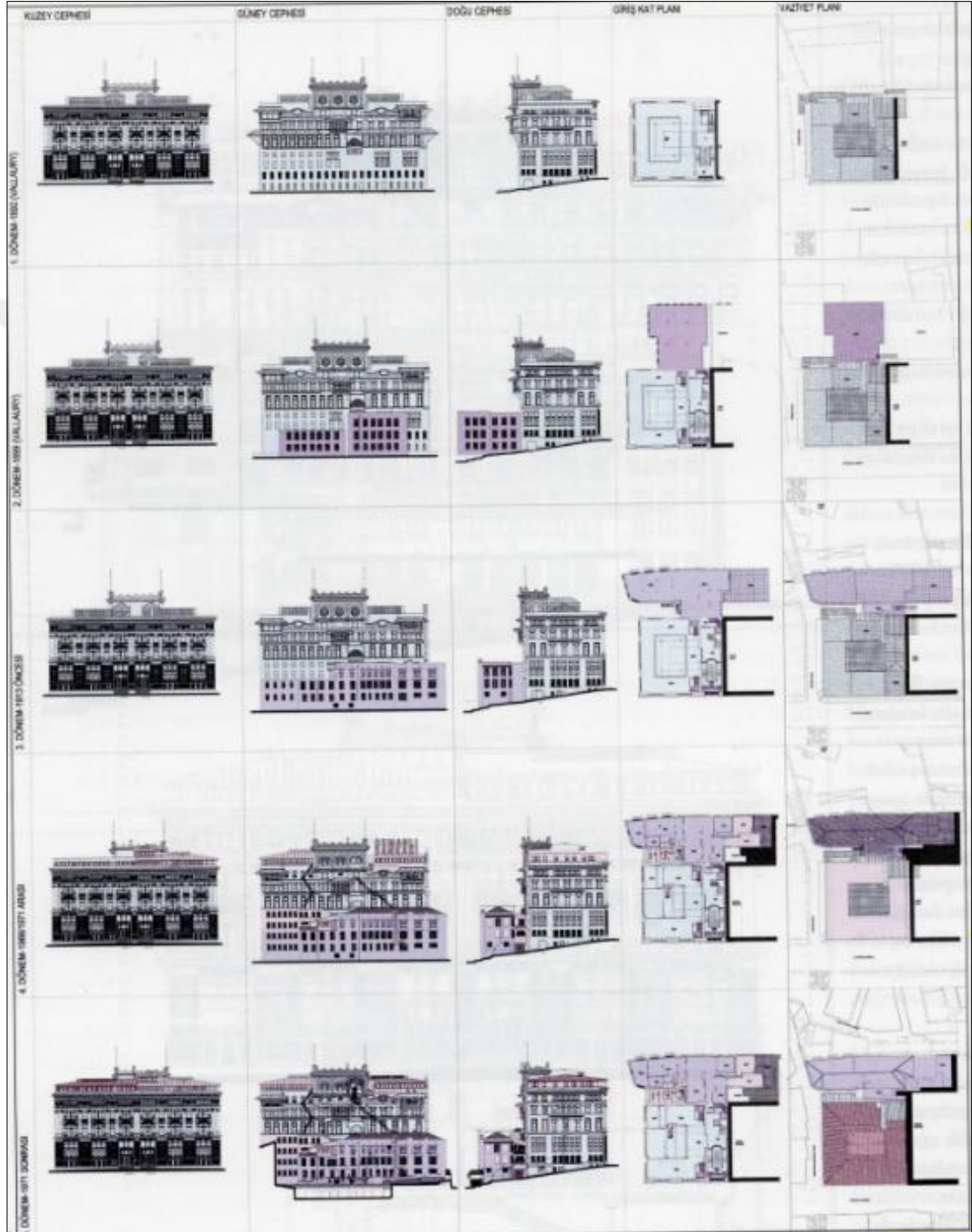
Birinci Dönem / 1892 Vallaury : İlk döneme ait temel kaynak, Vallaury'nin 1890 tarihli özgün çizimleridir. İnşaatın tamamlandığı yıllara ait iki gazete haberi de (Servet-i Fünun 18 Ağustos 1892, 75 ve L'illustration, 5 Eylül 1896) özgün yapı hakkında bilgi verir. Vallaury'nin üst kat planlarında galeri boşluğunun olmaması, mimarın uygulama aşamasında projede değişimler yaptığını gösterir. Banka şubesi

olarak kullanılan zemin kattaki asma katın da ilk planda olmadığı, uygulama aşamasında yapıldığı düşünülmektedir. Şekil 3.32 a'da yer alan gravürde giriş merdivenlerinin bitimindeki ikincil kapının olmadığı, henüz asma katın bulunmadığı bu dönemde banka şubesinin ahşap banko sistemi ile düzenlendiği görülür. Eldem'in "135 Yıllık Bir Hazine, Osmanlı Bankası Arşivinde Tarihten İzler" kitabındaki 1893 yılına tarihlenen iç mekân fotoğraflarına dayanılarak, bu mekânların galeri boşluğuna bakan kısımlarının sütunlarla çevrelenmiş yarı açık ofisler şeklinde tasarlandığı söylenebilir. Bu sütunlar, aralarında ince bölücülerle Vallaury'nin planlarında da bulunmakta, galeri boşluğu üzerinde 4.kat seviyesinde metal konstrüksiyonlu şeffaf örtü ile galeri bölümünün doğal ışıkla aydınlatıldığı fotoğraflardan izlenmektedir. 18 Ağustos 1892 tarihli Servet-i Fünun'da en üst katta yuvarlak pencere, banka çalışanları için yemekhane birimi olduğu belirtilen bölüme 3.kattan ayrı bir merdivenle ulaşıldığı düşünülmektedir. Özgün çizimlerde güneybatı köşesinde, giriş katından L şeklinde bir merdivenle ulaşılan tuvaletlerle, yapının güney cephesi boyunca büyük bir mekân bulunmaktadır. 2. Bodrum katın özgün plan şemasında güney yönünde garaj, ahır, tuvalet, mutfak gibi birimler, doğu yönünde kalorifer dairesi ve depolar bulunmaktadır. Depolar kuzey yönünde devam etmektedir (Kahya Y., 2012).

İkinci dönem / Vallaury 1899 : 1899 tarihli gazete haberine göre güney yönünde banka binasına eklenen yapı da Vallaury tarafından tasarlanmıştır. Haberde, Osmanlı Bankası'nın işlem hacminin genişlemesinden dolayı finans yönetim bürolarının yetersiz kaldığı, genel yönetimin ek yapı inşa edilmesi kararı aldığı belirtilmektedir. 1890 tarihli orijinal çizimlerde gösterilmemiş olan asma katın, yeni ek yapılırken var olduğu gazete haberinden anlaşılakta, projelerden sonra uygulama aşamasında ya da yapımın ardından yapıldığı düşünülmektedir. Güney cephede 2.kat seviyesindeki cephe boyunca devam eden saçak bu dönemde kaldırılmıştır.

Üçüncü Dönem / 1913 Öncesi : Yapı bu dönemdeki düzenlemelerle günümüzdeki plan şemasına ulaşmıştır. Yapıda giriş kat ile 1.kata erişimi sağlayan merdiven holüne bu dönemde bir asansörün eklendiği, tavanda yer alan kaset döşemenin yukarı çıkan asansör kovanına göre yeniden düzenlendiği anlaşılmaktadır. Güney yönündeki ek yapının bu dönemde, doğu yönünde parsel sınırına kadar uzatılarak günümüzdükine yakın bir görünüm kazandığı izlenmektedir.

Ek yapının, eğimli araziye yerleşebilmesi için bu dönemde kısmi bir bodrum katı da inşa edilmiş olmalıdır. Mimar Feridun Akozan'ın 1966 onarımı öncesi durumu gösteren rölövesinde 3.dönem mekân özelliklerinin izlenmesi nedeniyle, binada 1913-1966 arasında inşai faaliyetin olmadığı düşünülmektedir.

Şekil 3.33 : Banka binasının geçirdiği kritik dönüşüm evrelerinin ifade edildiği "Kronolojik Analiz Paftası" (Kahya Y., 2012)

Dördüncü dönem / 1966-1971 arası : Bu dönemde asma kat yenilenmiştir. Yapılan işlerin kapsamı Mimar Feridun Akozan'ın 1966 tarihli “mevcud binanın holünde asma kat inşası (çelik inşaat)” projesinde görülmektedir. 4.katta yapılan yeni düzenlemelerle kullanım alanı genişletilen yapı günümüzdeki gabarisine ulaşmıştır. Güney cephesi, açık mekânların kapalı mekânlara dönüşmesi ve yeni ekler sebebiyle değişmiş; ana yapı ile ek yapı arasında kalan kısım tümüyle doldurulurken; ek yapının teras çatısı kiremit kırma çatıya dönüşmüştür.

Beşinci dönem / 1971 sonrası-2010 : Bu dönemde Garanti Bankası tarafından oluşturulan “Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi” kapsamında sergi, konferans vb etkinlikler için 2002-2003 yıllarında bazı mekânlarda düzenlemeler yapılır. 1.katta merdivenlerin yanındaki mekân sinema ve konferans salonuna dönüştürülüp, 1.bodrum kat ek duvarlarla sergi mekânı olarak düzenlenir. Çağdaş konfor koşullarını oluşturmak üzere yapıya getirilen donatıları gizlemek üzere duvar ve tavanlar alçı levhalarla kaplanır. 3.dönemde eklenen asansör, son restorasyon projesi ile kaldırılarak, yapının güney kanadına alınır. Vallaury tarafından eklenen ve sonrasında genişlediği görülen ek yapının sonradan eklenmiş kırma çatısı kaldırılıp, orijinal yapımındaki düz çatılı haline getirilir. Yapının iki aşamalı olarak yürütülen, son restorasyon projelerinin, ilk aşamasında hazırlanan analitik rölöve, yapının çözümlenmesine ilişkin yapısal ve kronolojik analizler, restütisyon projeleri ve raporların “İstanbul II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu”nun 03.10.2007 gün ve 1288 sayılı kararı ile onaylanıp yapının koruma grubu I olarak değiştirilir. Restorasyon ve yeniden kullanıma yönelik proje ve raporları da 09.07.2009 gün ve 2776 sayılı karar ile onaylanır.

3.3.6. Genel Müdürlük Binasının Mimari Özellikleri

Osmanlı Devleti'nin yeni dünya düzenine entegrasyon amaçlı modernleşme sürecinin malî yönünün belirleyici önemde bir parçası olan Banka Kurumu, Batı Uygarlığı değerler sistemine göre biçimlenen bir toplumsal örgütlenme şeklidir. Banka Genel Müdürlük Binası ve mimari biçimlenmesi, Batı Uygarlığı'nın toplumsal örgütlenmelerinden “Banka” kurumunun, Osmanlı toplumunda oluşturmak istediği

güçlü imajın bir simgesi olarak büyük önem taşımaktadır. Banka Binası'nın Payitaht İstanbul'da yer almasının simgesel olarak anlamlandırılabilmesi için; toplumsal değerlerden soyutlanamaz bir sanat dalı olan mimarinin yapıyı biçimlendirmede nasıl kullanıldığının izah edilebilmesi gerekir. Bu bölümde tez konusu "Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Genel Müdürlük Binası"nın mimari özelliklerine yer verilecek, Vallaury'nin aldığı eğitim nedeniyle Beaux Arts mimari kriterleri doğrultusunda bir değerlendirmesi sunulacaktır.

Şekil 3.34 : Banka iç mekânı [19] (ana merdiven solda), [20] (galeri boşluğu sağda).

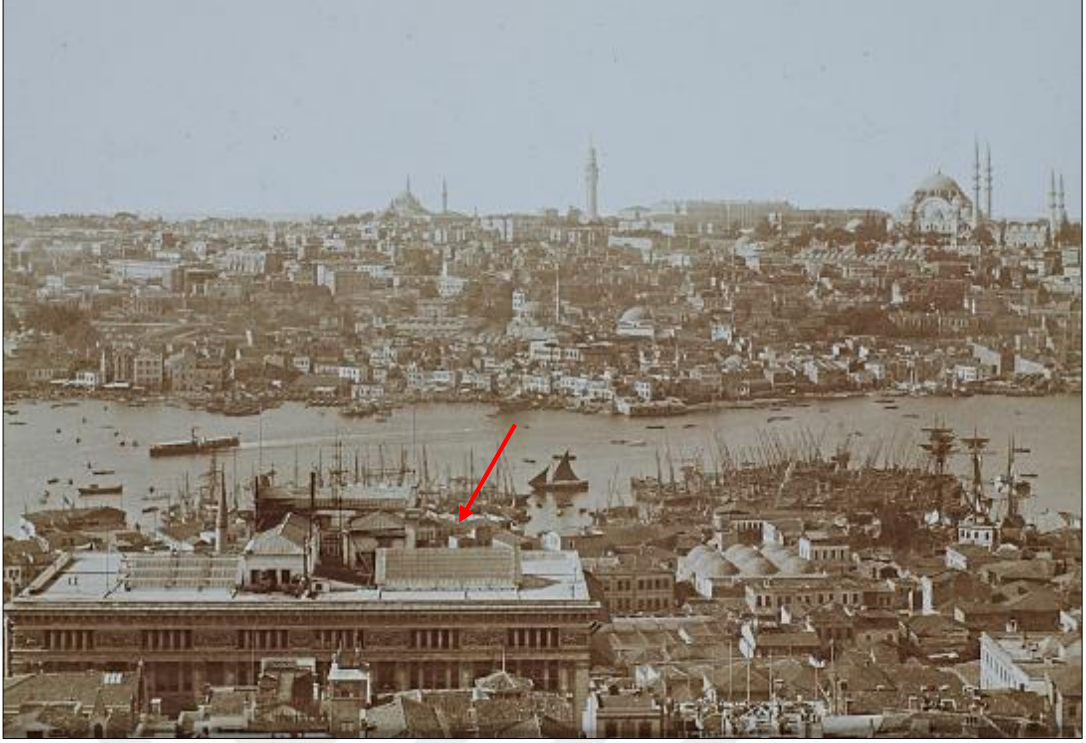
Plan Düzenlemesi ve İç Mekân : Tütün Rejisi ve Banka'nın yönetim merkezlerine ait iki ayrı bina olup dış görünümü ile bir bütün olarak algılanan yapının, planlarına bakıldığında iç mekânlarında da benzerlik taşıdığı görülür (Say, 2014: 162-164). Büyük oranda özgünlüğünü koruyan Banka yapısı, iki bodrum katıyla birlikte toplam altı kat olarak tasarlanmıştır (Aktemur, 2006: 99). İşlevsel, kolay ve işlek sirkülasyona sahip, rahat ve modern ofisler, güvenli bir kasa dairesi sağlaması beklentisiyle tasarlanan bina, genelde aydınlıktır. Binanın Tütün Rejisi ve Banka'ya ait her iki kısmı da, planda merdiven holleri ve kullanıcı mekânları olarak ikiye ayrılmıştır (Say, 2014: 162-164). İki yapı simetrik olarak tasarlanmışsa da Tütün Rejisi'ne ait binada giriş ve yanındaki bosajlı alanın dar tutulması ile simetrimin kısmen üst katlara da yansiyacak şekilde bozulduğu görülür (Kılıç, 2006: 40).

Şekil 3.35 : Banka iç mekânı **a)** Banka giriş kapısının içeriden görünüşü (Soldaki), **b)** Zemin katta Banka Merkez Şubenin fotoğrafı (Sağdaki) [21].

“Voyvoda Caddesi”nden girilen birinci bodrum katı ve zemin katı, Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Merkez Şubesi'nin kullanım alanları olarak tasarlanmıştır. Bodrum kat bürolara bölünürken, geniş mermer merdivenle ulaşılan zemin kat açık büro sistemiyle düzenlenmiştir. Zemin katında merkez şube bulunurken (Şekil 3.35), üst katlar bir atrium boşluğu etrafında galeriler ve onların ardında sıralanan ofis mekânları olacak şekilde düzenlenmiştir. (Şekil 3.10, 3.11, 3.12, 3.34).

Bu kat düzeni Rönesans saraylarını andırır (Aktemur, 2006: 99, 102,197). 1894 tarihli bir arşiv fotoğrafından (Şekil 3.36) orijinalde birer kırma demir strüktür tarafından taşınan cam bir çatıyla örtülü olduğu algılanabilen aydınlık boşlukları veya atriumlar, binanın yüzey alanına göre oldukça geniş bir yüzdeyi kapladığından binayı son derece ferah kılmakta, bina içi iletişimi de kuvvetlendirmektedir. Eğimden faydalanarak iki aydınlık bodrum katı tasarlanmış, ancak sonrasında bodrum katların Haliç yönündeki kısmına bitişik ek binalar yapılmıştır. Özel odalar için, yönetici odaları dışında genelde fazla bölücü duvar kullanılmamış; açık ofis tarzında uzun ve bölünmemiş ofis alanları tercih edilmiştir (Say, 2014: 162-164). Binanın cam çatılı atriumlu işlevsel planlaması, kasa daireleri, şube mekânı, ofisleri gibi detaylardan, o dönem Avrupa'da banka tasarımlarında uygulanan kriterlerin dikkate alındığını anlaşılmaktadır.

Şekil 3.36 : 1894 tarihli fotoğrafta Banka ve Reji binasının çatısında cam konstrüksiyon, [61].

Cepheler : Banka Binası'nın en dikkat çeken özelliği; yapının Voyvoda Caddesi'ne bakan kuzey cephesinin Avrupa kökenli Neorönesans ve Neoklasik üsluplarla tasarlanırken, Haliç'e bakan güney cephesinde Osmanlı mimarisinden öğeler kullanılması, doğu ve batı cephelerinin ise yine Batılı anlayışla ancak daha sade bir formda tasarlanmış olmasıdır. (Şekil 3.38). (Aktemur, 2006: 100, 101, 202, 205). "Vallaury" banka binasının tasarımında "Beaux Arts" öğretisi dışında, yapının cephe bütünlüğünü bozan çok başka iki üslup kullanır. (Kayaalp, 2008: 60). Yapılarında çevre değerlerine sadık tasarımlar gerçekleştirmeye özen gösteren Vallaury'nin, Banka ve Reji Binası'nın Galata ve Haliç cephesiyle dâhil olduğu dokuyu bozucu bir silüet taşımamasını istemediği anlaşılmaktadır (Yıldıran, 1989: 145, 146). 19.yüzyılda dünyada gelişen eklektizm anlayışı ve ulusal mimari eğilimler neticesinde Osmanlı ulusal mimarisinin geliştirilmesine dair gündemdeki politikaların da ön ve arka cephenin mimari üslubunun farklı ele alınmış olmasında etkili olduğu düşünülmektedir.

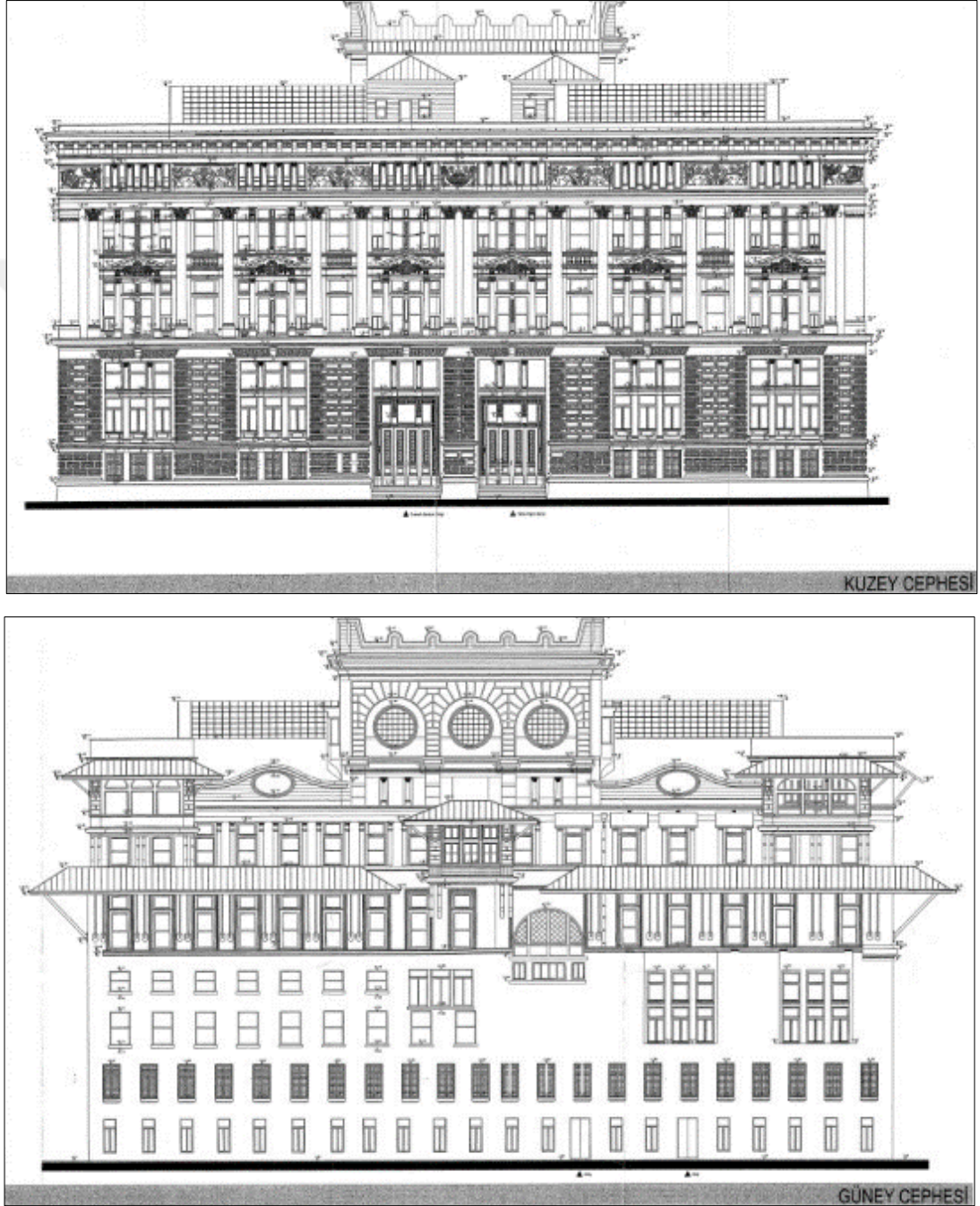

Şekil 3.37 : “Bank-1 Osmanî-i Şâhâne Genel Müdürlük Binası” iç mekanı, galeri boşluğu ve çevresindeki koridor (Esmâ Ünlü, 2019)

Planlamasında ve iç mekân düzenlemesindeki titiz mermer ve ahşap işçilikleriyle dikkat çeken yapıda, katları bağlayan görkemli mermer merdivenler, zeminden en üst kata tüm katları bağlayan atrium çevresindeki sütunlar, kemerler ve korkuluklarıyla revaklı sirkülasyon alanı, gün ışığını alan atrium üstü şeffaf çatı örtüsü, giriş holü tavanındaki ahşap ve alçının birlikte kullanıldığı kasetli tavan gibi ayrıntılarıyla, görkemli bir iç mekân oluşturulmuştur. Birinci ikinci ve üçüncü katta bürolar, galeri boşluğu etrafındaki bu revaklı koridora açılır. (Şekil 3.37). Dördüncü kat, zemin kattaki asma katla beraber sonradan inşa edilmiştir (Aktemur, 2006: 102).

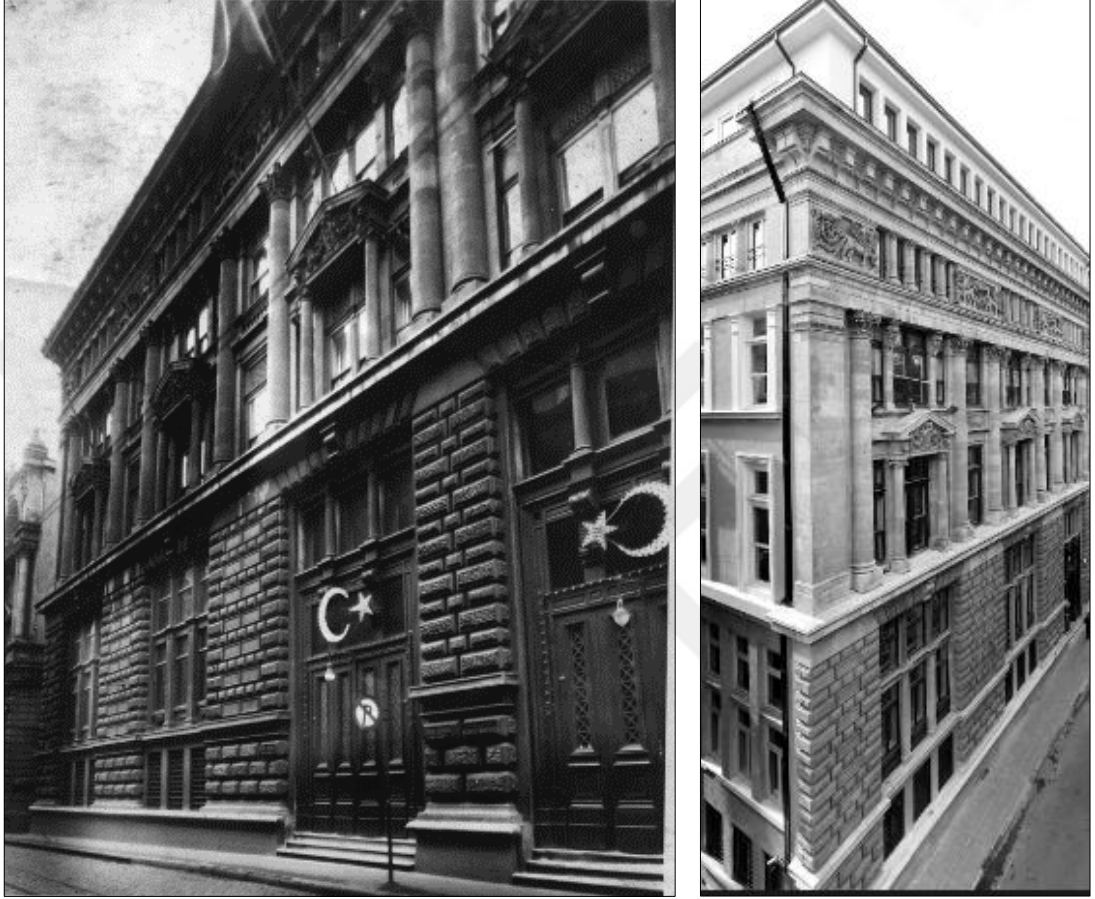
Kuzey Cephesi : Yapı girişinin bulunduğu, tümüyle “neo-rönesans ve neo-klasik üslupta” tasarlanan kuzey cephesi, oranları ve bezemeleriyle tutarlıdır. Kuzey cephesinin tasarımını oluşturan toplam altı bölüm arasındaki üçüncü ve dördüncü akslarda ikiz idari binaların girişleri bulunurken, geri kalan diğer akslarda üçlü pencere düzeniyle tasarlanmıştır (Kayaalp, 2008: 60). Vallaury cephelerindeki tasarım kurgusu, “Beaux-Arts disiplini” ne oturtulurken, “Antik Dönem, Rönesans ve Barok dönem mimari sözlüklerinden alınan biçimlerin”, mimarın şahsi yorumuyla birleştirilmesiyle tamamlanır (Kılıç, 2006: 58). Yatayda düz hatlı kuşaklar ve dikeyde

korint başlıklı plasterler ile aksiyel düzende parçalanmış kuzey cephesinde zemin kat ve bodrum kat duvarı, Rönesans mimarisine benzer şekilde “iri boyutta ve bosajlı dikdörtgen taşlar ile dıştan kaplama tekniği” ile örülmüştür. Böylelikle Neo-Klasik üslubun denge ve simetrisini yansıtır (Aktemur, 2006: 100, 101, 202, 205).

Şekil 3.38 : “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Genel Müdürlük Binası” nın “Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu” nun, 2010 tarihli Osmanlı Bankası dosyasından alınan kuzey (üstte) ve güney (altta) cepheleri, (Say, 2014: 160, 161).

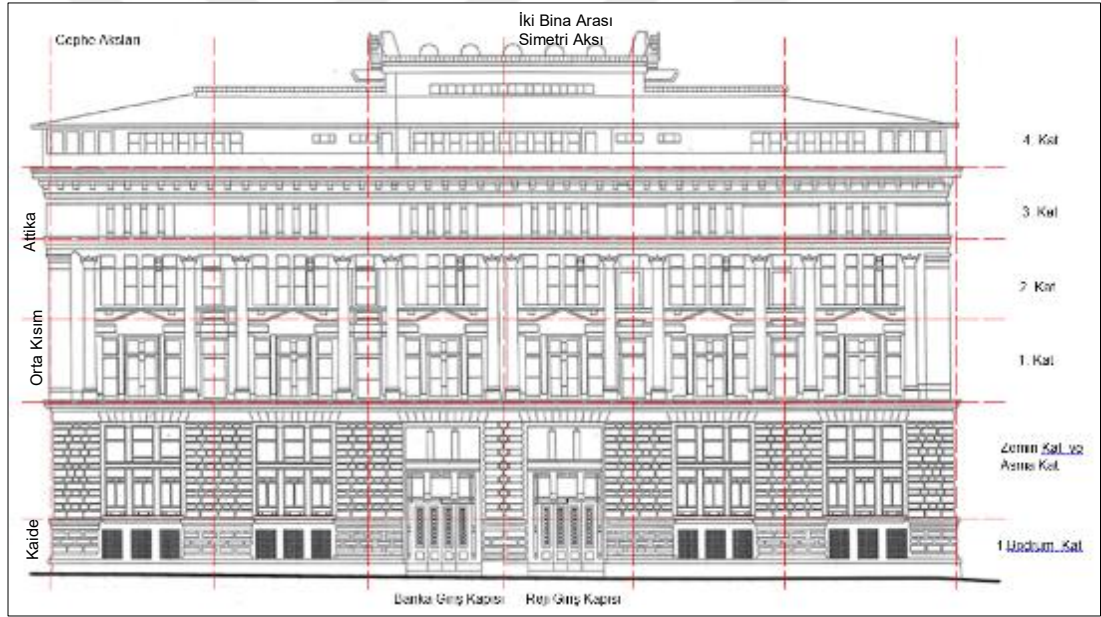
İkiz binanın kuzey cephesi bu haliyle, bulunduğu Galata, Pera bölgesinin Batı kaynaklı yerleşik değerlerini tercih eden bir biçimlendirmenin ürünüdür (Şekil 3.39, 3.41, 3.42) (Yıldıran, 1989: 145, 146).

Şekil 3.39: “Bank-ı Osmani-i Şahane” Binası Ön Cephe, (Soldaki ayyıldızlı kapı olan cephe) [22], sağdaki kaynak. (Sayar, Pekmezci ve Özer, 2015)

Giriş cephesinde görülen anıtsallık, yan cephelerde görülmemektedir. Ön cephe, üçlü düzenlemelere dayanan klasist cephe anlayışıyla “kaide, orta kısım ve attika” olarak adlandırılan üç esas parçaya bölünerek tasarlanmıştır. (Şekil 3.40, 3.46). Kaide bölümü, “birinci bodrum katla birlikte galerili zemin katı”; orta bölüm “bir ve ikinci katı”; attika bölümüyse “üçüncü katı” içerir. Tasarımda kaide ve orta kısmın eş yükseklikte olmasına karar verilmiştir. Kat yükseklikleriye zeminden attika bölümüne doğru çıktıkça giderek azalmaktadır. Yataylığı vurgulanmış bir kütle tasarımına sahip olan binadaki düşey etkininse, kaide bölümündeki açıklıklar ve orta

bölümdeki iki kat boyu yükseltilmiş olan pilasterlerin kullanımıyla sağlandığı anlaşılmaktadır. Kaide bölümü, kalın bir taş profiliyle kaide eteği üzerine oturtulmuştur. Bu bölüm, birinci bodrum katı da kapsayan rustik taş örüntüsüyle cephenin geri kalan bölümünden farklıdır. Birinci bodrum kat zemin katından, duvardaki pencere açıklıklarında geri çekilip öteki bölümlerde öne doğru taşan bir silmeyle ayrılmaktadır. Kaide bölümü, silmenin alt kısmında bosajlı ve yüzeyi girintili çıkıntılı büyük dikdörtgen taşlarla, üst kısmındaysa üstüste büyüklü küçüklü almaşık dizi şeklindeki düzgün yüzeyli taşlarla kaplanmıştır (Kılıç, 2006: 40, 58). Kuzey cephede zemin katın ikişer sade plasterla üçlü sistemle düzenlenmiş dikdörtgen formlu pencereleri, iç mekândaki bodrum kat, zemin kat ve zemin kattaki asma katı aydınlatacak şekilde yatayda bölünür (Aktemur, 2006: 102).

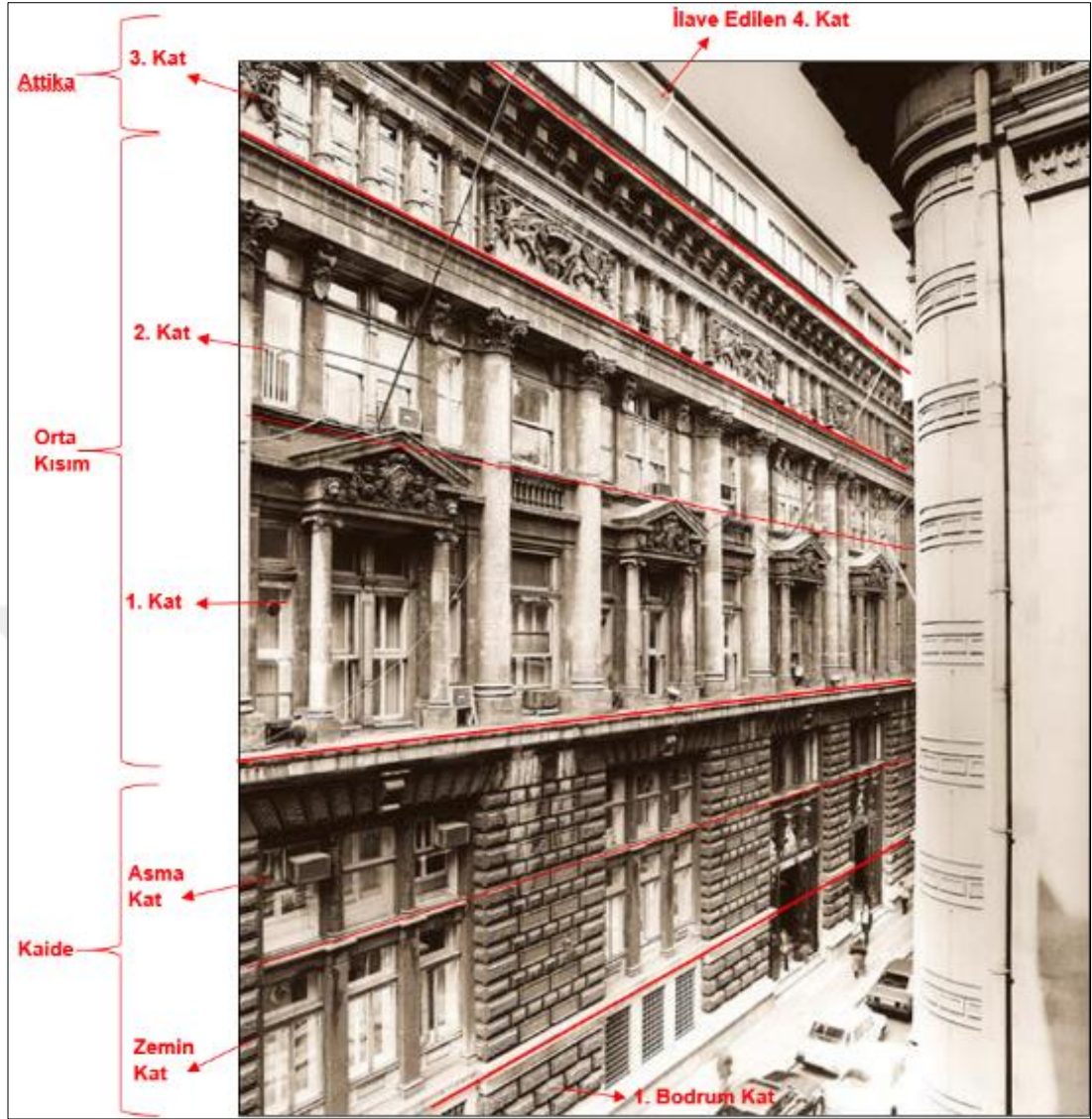

Şekil 3.40 : “Bank-ı Osmani-i Şahane Binası Kuzey Cephesi” nde katlar ve cephe düzenini oluşturan akslar işaretlenmiştir (Aktemur, 2006: 252 ve ek)

Kuzey cephede bir ve ikinci katı kapsayan orta bölüm, cephe boyu kesinti olmaksızın uzatılarak kaide kısmını tamamlayan iki fascialı (şeritli/bantlı) bir korniş üzerine oturtulmuştur ve mimari elemanlar açısından fazlasıyla zengin görünür. Kornişin üzerine oturtulan pilaster ve sütunlardan oluşan cephe elemanları, cephe yüzeyinden taşarken aralarındaki pencere yüzeyleri geri çekilmiştir. Pencere kenarlarında, iki kat

boyunca yükseltilen geniş köşe pilasterleri, alt kısmında bir akantus yaprağı dizisi olan sade bir başlık düzeniyle sonlanmıştır. Pilasterler arasındaki 6 birim iki yanda katları birbirine bağlayan Korint başlıklı, yüksek sütunlarla sınırlandırılır. İki kat, birinci katın üzerine oturtulan alçak bir arşitrav, friz ve dişli frizli bir kornişten oluşan saçaklık ve üzerindeki ikinci katın pencere eteğiyle ayrılır. İki katı ayıran saçaklık birinci kat pilasterlerinin başlıklarındaki dışa taşmayla vurgulanır. Cephedeki altı akstaki her birimde ortada geniş, yanlarda daha dar ölçülü olmak üzere üçlü pencere düzeni tekrarlanır. Birinci katta, akslarda tekrarlanan birimlerin ortasındaki geniş pencereler iyon başlıklı, dörtte üç daire kesitli sütunlarla oluşturulan aedícula düzenlemesiyle çevrelenmiştir. Sütun başlıkları üzerinde öne taşan saçaklık elemanları ve üçgen alınlıkla aedícula tamamlanmaktadır. Frizde, sütun eksenine denk gelecek şekilde kabartma aslan başları yer alır. Alınlık, orta kısmında düzen elemanları kesilerek kırık bir alınlığa dönüşmüştür. Friz ve tympanon'un birleşmesinden oluşmuş alan, zengin bezemelerle değerlendirilmiştir. Ortada, aslan motifinin, kenarlarda kükreyen aslan kabartmalarının olduğu bir madalyon yer alır. Yanlardaysa ortası vazolu yüksek kabartmalı gırlanlar görülür. Birinci kata göre yüksekliği azaltılan ikinci kat pencereleri, pencere eteğine oturan pilasterler aracılığıyla üç bölüme ayrılmıştır. Pilasterler, bir madalyon üzerinde yükseltilen kıvrımlı bir konsolla katı sonlandıran düzen elemanlarına bağlanır. Binanın simetri eksenini olan orta ekseninde iki yüksek sütun yanyana getirilerek cephenin diğer bölümlerinden farklılaşan bir düzen oluşturur (Kılıç, 2006: 41).

Yapının kuzey cephesindeki orta bölüm, ikinci kat bitiminde kesintiye uğramaksızın uzanan yüksek bir arşitrav ile sonlanmıştır. Arşitravın üzerinde, attikayı kapsayan, kolossal düzeni devam ettiren abidevi boyutlardaki frizin, cephe akslarındaki birimlerle sürekliliği sağlayan bezeme ve pencere düzenleriyle değerlendirildiği görülür. Birimlerin üzerinde, Korint başlıklı 4 küçük sütun ve sütunlarla ayrılan dar, uzun pencereler bulunur. Birimler arasında kalan yerlerin üstü, yapının kenarlarında bezeme alanları olarak değerlendirilmiştir. Yapının kenarlarında grifon ve dolama dallar, orta ekseninde gırlan ve ortasında vazo olan gırlan kabartması bulunur. Diğer bezeme alanlarında, ortada vazo kabartmasıyla sırt sırta vermiş grifonlar görülür. Friz bölümü, küçük sütunları bağlayan ve cephe boyunca kesintisiz olan bir kornişle tamamlanmıştır. Üzerinde, konsol dizisi ve dişli frizden oluşan yüksek bir kornişle taşınan saçakla yapı sonlanır (Kılıç, 2006: 41).

Şekil 3.41 : “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne” Binası Ön Cephe, [14].

Kuzey cephenin üst katlarında düzenlenmiş yanlardaki iyon başlıklı plasterler üzerine oturan, silmelerin çevrelediği üçgen alınlıklı, antik bezemeli dikdörtgen pencereler, Antik Yunan ve Roma mimarisi kaynaklı Rönesans formuyla dikkat çeker, pencerelerin dış kısmında kat boyu devam eden plasterler ise korint başlıklıdır. Cephenin iç-içe silmelerden oluşan katlar arasını belirleyen yatay kuşakları, korint ve iyon plaster başlıkları, en üst saçaktaki konsollar ve aralarındaki bezeme cephede dikkat çeken süsleme detaylarıdır. Pencerelerin üçgen alınlık tablalarında kabartma tekniği ile işlenen askı, çelenk, kâse, aslan maskı gibi Antik Yunan ve Roma kökenli bezeme elemanları girift düzenli süsleme unsurlarıdır. Dikdörtgen pencerelerinin üçgen alınlıklarının tabla kısmında, ortada şaha kalkmış, sağ ön ayağıyla kavradığı

kılıcı tutan aslan figürü rozet biçiminde işlenmiştir. Üçüncü katın beşli pencere grupları arasındaki geniş dikdörtgen bantlar içinde akant yaprakları ve çelenk düzeninde işlenmiş kâse motifine bağlanan zıt yönde iki aslan figürü de kabartma tekniği ile işlenmiştir. Gövdelerinin aslan olduğu anlaşılan figürlerin baş kısımlarının anlaşılabilmesi ve kanatlı olmaları mitolojik figürler olduklarını düşündürür (Aktemur, 2006: 103, 104, 209).

Şekil 3.42 : “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne” Binası Arka Cephesi, [23].

Güney Cephesi : Eski kent dokusu ve silüetine uygun biçimlendirilen Haliç cephesi ise geleneksel Osmanlı sivil mimarisinin biçim anlayışına bağlılığıyla dikkat çeker. (Yıldırım, 1989: 145, 146). Klasik ve barok üslupla yapılan Haliç’e bakan güney cephesi, geniş Osmanlı saçakları ve cumbaları ile diğer cephelerden farklılaşır. Cephenin ortasında en üstte diğer bölümlerden daha yüksek olan kulede Rönesans kemerleri içinde eşit ölçüde dairesel formda üç pencere bulunur (Aktemur, 2006: 101). Yapı tasarımında Haliç’le ilişki kurulurken manzaradan faydalanma yerine, silüet olarak Haliç panoramasına katkı sağlanması önemsenmiş gibidir (Say, 2014:162-164).

Şekil 3.43 : Charles Garnier'nin tasarladığı “Opera Binası” na ait vaziyet planı ve görünümü, (Yetim ve Kavraz, 2021).

İkiz binaların “Tarihi Yarımada”dan izlenebilen güney cephesi (Şekil 3.42) apayrı bir yaklaşımla tasarlanmıştır. Cephelerdeki bu farklılaşma genel anlamda “oryantalist” olarak nitelendirilmekte, “Alexandre Vallaury” nin birlikte taşıdığı doğulu ve batılı kimliklerini eşzamanlı olarak net bir şekilde ortaya koymaktadır. Yapının son derece özgün güney cephesinde “Türk motiflerinden Osmanlı baroğuna” çeşitlenen üslupların birlikte kullanılmış olduğu gözlemlenir. Yapının kuzeye bakan ön cephesinden malzeme ve mimari üslubuyla farklılaşarak neredeyse farklı bir yapıya aitmiş gibi algılanabilen bu cephede, birinci katın pencereleri üstünde ahşap payandalarla desteklenerek uzanan saçak, silme işleviyle katları ayırır. Osmanlı sivil mimarisini simgeleyen belirginlikteki saçak ögesinin farklı yapı tipolojilerinde kullanımı ve simgesel manâsının vurgulanması, “Birinci Ulusal Mimarlık” üslubuna giden yolu aydınlatmıştır. Cephenin birinci katında, Osmanlı Bankası'nın kullanımındaki bölümün merdiven holüne yapılan kemerli açıklık kafeslerle bölünerek cephedeki simetri bilinçli olarak yok edilmiştir. Orta aksta ahşap eliböğründelerle desteklenmiş geniş saçaklı bir cumba bulunur (Kayaalp, 2008: 61, 62).

Ahşap payandalarla taşınmakta olan cumba üçüncü katta her iki köşede tekrarlınsa da, üç cumba değişik ayrıntılarla ele alınarak cephede simetriyi bozup varyasyon oluşturan birer öge olarak kullanılmaktadır. Cumbaların yanında “Osmanlı Barok” üslubunun karakteristik unsuru olarak “dalgalı geniş saçaklar” devam eder. Güney cephenin üst katında dalganın yükseldiği noktaya yerleştirilen oval pencereyle barok etki güçlendirilmiştir. Yapının güney cephesinin orta aksındaki diğer bölümlerine göre

daha yüksekte kalan,  dairesel penceresi ve Rönesans kemerleriyle kule, en üstte dandanlarla sonlanır (Kayaalp, 2008: 61, 62).

Şekil 3.44 : a) Opera Binasının Ön Cephesi, Ana Girişi (güney cephe, üstte), [24].

b) Opera Binasının Arka Cephesi, Sahne Arkası Girişi (kuzey cephe, altta), [25].

Yapının Haliç Cephesi'nde uygulanan bu mimari üslubun, şehir silüetine katılan bu cephede dönemin kültür politikasına bağlı olarak kullanılan Osmanlı mimarisinden öğelerle, Osmanlı mimari üslubunun vurgulanmak istenmiş olabileceği düşünülebilir.

Üç nesil boyu İstanbul'da yaşamış bir ailenin mensubu olmasına rağmen "Alexander Vallaury" mimarlık tarihi literatüründe Osmanlı kimliğiyle değil, yabancı bir levanten olarak algılanır. Vallaury'nin birçok elemanı batı formları ile sentezleyerek vurgulaması, geleneksel kullanım alanlarından kopararak yeniden yorumlaması, başlı başına bir yeniliktir (Kayaalp, 2008: 62). Vallaury'nin eğitim aldığı dönemde 1875'te inşaatı sonuçlanan "Charles Garnier" nin "Opera Binası", "Louvre Müzesi, Notre Dome Kilisesi, Eyfel Kulesi" ve benzeri pekçok eserle beraber Paris'in simgeleri arasına katılmıştır. Şehrin önemli caddelerinden birinde konumlandırılarak, şehirdeki diğer belirgin odaklarla bağlantılılandırılması, "tren, otobüs, metro" benzeri araçlarla erişilebilmesi, kentsel ölçekte "Opera Binası"nın konumunu özelleştirip simgeselliğini güçlendirir. Yapı; "fuaye alanı ve ihtişamlı merdivenle bağlantılı hizmet birimleri", "ana salon-sahne ve sahne arkası birimler", "müze ve kütüphane" olarak dört bölümden oluşur. Yapının bu hiyerarşik düzeni güneyden kuzeye doğru gelişir. Opera Binası, Rönesans'ın süslemeyle birleştirildiği "Beaux-Arts" üslubunda, büyük bir dikdörtgen ve doğu-batı kısımlarında iki daire formuyla, iç mekânların dış cepheye yansıtılması belirginleştirilerek tasarlanmıştır. Ön taraftaki dikdörtgen blok "fuaye alanı ve büyük merdiven", merkezi yeşil kubbenin alt kısmı "opera salonu", kubbenin arkasındaki yüksek kütle "sahne", en sondaki bölüm "sahne arkası birimler ve idari birimler", iki yan kubbenin altındaki bölümler ise "kütüphane ve imparatorluk girişi" olarak planmıştır. Yapı, inşa edildiği devrin İmparator'u "III. Napoleon"un ölümü sonrası tamamlanabildiğinden imparatorluk girişi olarak tasarlanan giriş "müze girişi" olarak kullanılır (Yetim ve Kavraz, 2021). "Bank-ı Osmani-i Şâhâne Binası"nın kuzey ve güney yönlere bakan cephe tasarımlarında iki apayrı üslubun uygulanmasıyla ortaya çıkan cephe yorumu, Paris "Opera Binası"nın cephelerinin tasarımlarındaki birbirinden tamamen ayrılan iki farklı üslupla belirginleşen yorumu andırır. İnşaatı, Vallaury'nin Paris'te bulunduğu dönemine rastlayan Paris Opera Binası da Vallaury'nin en çok etkilendiği binalardan biri olmalıdır. (Şekil 3.43, 3.44).

Garnier'nin "Opera Binası"nın ön cephesinde uyguladığı İtalyan Rönesansı etkisi yerine yapının arka cephesinde Fransız Klasizminin geleneksel mimarisini kullandığı görülür. "Alexandre Vallaury" de "Bank-ı Osmani-i Şahane Binası"nın ön cephesinde

kullandığı Batı kökenli neoklasik üslubun yerine arka cephesinde Osmanlı mimarisine göndermede bulunmaktadır. (Kılıç, 2006: 51)

3.3.7. Genel Müdürlük Binasının Mimari Biçimlenmesindeki Etkenlerin Değerlendirilmesi

Bu bölümde, Bölüm 3.3 ve alt bölümlerinde ifade edilmiş olan veriler de dikkate alınarak banka binasının mimarisinin biçimlenmesindeki etkenler değerlendirilmeye çalışılacaktır.

250-300 yıllık akademik geleneğiyle 19. yüzyıldaki en iyi mimarlık okulu olarak “Ecole des Beaux-Arts” ın, klasik formlarla Antik Çağ’a dayanmış olan, simetrik ve şekilci plan düzenlemelerini temel almış “anıtsal mimarlık söylemi”, Vallaury’nin mimari faaliyetlerini yönlendiren birincil etkidir. Bu okulda aldığı mimarlık eğitimi ve sistematigi doğrultusunda şekillenen klasist tasarımlarından, “Beaux-Arts” ın yatay ve düşey eksenlerle düzenlenen, Antik Çağ’ın sistematikleşmiş düzen unsurlarıyla kurgulanan kolossal ölçekteki simetrik cepheleri; asıl kökeni Rönesans saray mimarisine dayanan “kaide, piano nobile (ilk kat) ve attika” ile yatay bölümlere ayrılır (Kılıç, 2006: vii-özet).

Müslüman, gayrimüslim, Levanten ve yabancı bireylerden, devlet kurumları ve çeşitli yabancı kuruluşlardan oluşan çeşitli müşterilerinin talepleri, yapıların işlevi ile yapılması planlanan konumu, teknolojik gelişmeler, devlet politikası gereği yönelimler, Vallaury’nin yapılarının mimarisini biçimlendirirken dikkate aldığı diğer gereklilikler olmalıdır. Banka Genel Müdürlük Binası’nın mimari şekillenmesinde de benzeri gerekliliklerin etken olduğu, özellikle Banka’nın kurucu sermayedarlarından oluşan Batı Uygarlığı mensubu bir şirket olmasının ve Osmanlı Devlet Bankası olarak Devlet yönetiminin taleplerinin özellikle önemli olduğu düşünülmektedir.

Devletin kültür politikası doğrultusunda Batılı normlardan uzaklaşmadan, yeni bir Türk sanatı söylemi için, Beaux Arts kaynaklı eklektik mimariye dair eğitiminden faydalanılarak, yerel referanslarca zengin bir eklektik repertuar oluşturması beklenen Vallaury’nin 1890’lardan itibaren tasarımlarında zengin bir yerel referanslar repertuarını kullandığı gözlemlenmektedir (Say, 2014: 106, 107). Banka Binası’nın

ön ve arka cephelerinde görülen mimari üslup farklılığında, dönemin bu kültür politikalarının da güçlü etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Haliç'e bakan cephe şehir silüetine etki ettiğinden, Osmanlı Sultanı II. Abdülhamit ve yönetici sınıfın şehirde kalıcı etki oluşturacak bu cepheye kültür politikasına bağlı olarak müdahalede buldukları düşünülebilir. Batı Uygarlığı mensubu bir Levanten mimar olarak Vallaury'nin; yapıyı yaptıran Batı Uygarlığı mensubu banka ve reji yöneticilerinin taleplerini, Paris'te aldığı mimarlık eğitimiyle edindiği Batı kökenli bilgi ve değerler sistemini kullanarak yapının inşa edildiği İstanbul'da Osmanlı Hükümetinin talepleri ve kültür politikasını da dikkate alarak uzlaştırmak durumunda kaldığı anlaşılmaktadır.

Vallaury, eğitim aldığı dönemde Haussmann tarafından açılan bulvarlarla kuşatılmış durumdaki Paris'inden fazlasıyla farklılık gösteren bir topoğrafya ve mimarlık geleneğinin yaşadığı İstanbul'un koşullarında gerçekleştirdiği yapılarında, mimari biçimlenmeyi yönlendiren öncelikli belirleyici "Beaux Arts mimari anlayışı" olsa da, İstanbul'un özel koşullarına göre kişisel yorumlarıyla farklı kararlar almış olmalıdır. Paris ile karşılaştırıldığında, İstanbul'da dar parsellerde yaptığı mütevazı uygulamalarda, planlamayı serbestçe gerçekleştiremeyen Vallaury'nin cephe mimarisine yöneldiği görülür. Bu anlamda gerçekleştirdiği yapılar, "Beaux-Art disiplini" nin İstanbul koşullarına adaptasyonu şeklinde değerlendirilebilir. Vallaury'nin tasarladığı yapılarda "Beaux-Arts mimarisi"nin tesirleri çoğunlukla "eksenler, simetri ve anıtsallık" benzeri temel kriterler düzeyinde izlenir. Yapı iç mekânlarının bir yansıması olarak cephe tasarımına taşınan eksenler, sağlam örgüsünün ana unsurları olarak cephenin ritmini belirler (Kılıç, 2006: 49, 50, 65, 66).

Vallaury yapılarının tasarımında, simetrik bir plan ve cephe anlayışı görülür. Simetride bazı sapmalar görünse de Banka giriş (kuzey) cephesi özgün çiziminde simetrik kurgulanmıştır. "Beaux-Arts mimarisi"nin ilkelerinden anıtsallığın, "kolossal düzen, dev sütunlar / pilasterler ve saçaklık elemanları" ve "iri taş bloklar" dan oluşan malzemeleriyle Banka Binası'nın sadece Voyvoda Caddesi'ne bakan görkemli giriş cephesinde vurgulandığı, yan cephelere taşınmadığı görülür. Yapının giriş cephesindeki görkemli saçaklık unsurlarıyla kat kornişlerinin yan cephelere doğru devam ettirilmeyip kesilmiş olması binanın ihtişamlı giriş cephesinin yansıttığı kuvvetli mimari ifadeyi gölgeler (Kılıç, 2006: 50, 51). Bir finans merkezi olarak

gelişmekte olan Voyvoda Caddesi'nin Banka yöneticileri tarafından Batı Uygarlığı değerler sistemine göre prestijli bir cadde olarak görülmesi nedeniyle bu caddeye bakan giriş cephesinin de, müşterileri karşılayan cephe olarak Batı Uygarlığı değerlerini vurgulayan bir anıtsallıkla tasarlandığı anlaşılmaktadır. (Şekil 3.45). Haliç'e bakan güney cephesi ise, Topkapı Sarayı ve Bâb-ı Âlî'nin de bulunduğu İstanbul yakasından bütünüyle görülebilmekte, dikkat çeken büyüklükteki kütlesiyle silüete katılmaktadır. Bu sebepler bu cephenin tasarımında Osmanlı yönetiminin müdahil olma olasılığını düşündürmekte ve güçlendirmektedir.

Şekil 3.45 : “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne” Binası Giriş (Kuzey) Cephesinden Detay Fotoğrafları, (Esmâ Ünlü, 26.12.2019)

Vallaury'nin “klasisist cephe kurgusu”, ana kökenini Rönesans saraylarından alır. Collins, şehir ölçeğinde en yaygın model olan Rönesans mimarlığının uyarlanmaya en müsait biçim dilini taşıdığını söyler. “Neo-Grek modeller”, yapıların inşaa edileceği alanın özelliklerinden başlayarak “kanonik düzenlemelere” dek uzanan fazlasıyla koşul gerektirirken; “Rönesans Canlandırıcılığı”, mimarının seçimlerine, keşif ve düzenleme biçimlerine, bina türlerine göre farklı mimari üslup ve bezeme kullanımına izin vermekte, şekilsiz parsellere tatbik edilebilen bir model sunmaktadır. Sıkışmış dar alanlarda abidevî bir mimari oluşturma gayreti ve daha serbest bir dil kullanabilme arzusu, Vallaury'yi bu mimari usluba yönelten sebeplerden olmalıdır. Vallaury'nin tasarladığı binalarının cephe tasarımlarında, yatayda üçlü ya da ikili bölünmelerle

ayrılma yanında “kaide, piano nobile ve attika” dan oluşan bir “hiyerarşi” dikkat çeker. “Kaide” yapının zemine oturtulan taşıyıcı kısmıyken, “piano nobile” asıl kattır (Kılıç, 2006: 55, 56). Banka Binası’nda da bu anlayışın sürdüğü görülür.

Mimar olarak cephe düzenlemelerindeki yaklaşımının anlaşılması için Vallaury’nin okuduğu dönem olan 19. yüzyılın son yarısına gelindiğinde “Beaux-Arts eğitim sisteminde”, yüzyıl başlarındaki “katı klasisizm” den farklılaşan daha “serbest bir mimari yaklaşımın” geçerli olduğunun bilinmesi önemlidir. Garnier’in “klasik mimarinin biçimsel sözlüğü”nden seçilen öğeleri “İtalyan Rönesansının formları”yla ve Fransa’da uzun müddet direnilen “Barok öğelerle” buluşturan “Opera Binası” bu dönemin simgesel yapısı olarak kabul görmektedir. “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Binası”nın kuzey ve güney cephe tasarımlarında izlenen birbirinden tümüyle farklı iki üslubun tek yapıda bir arada yorumlanarak kullanımı, “Paris Opera Binası”nda uygulanan farklı üslupların bir arada kullanıldığı özgün tasarım yorumunu hatırlatır. Bu durum, farklı üslupların bu şekilde tek yapıda kullanımının dönemin geçerli mimari yaklaşımıyla bağlantılı bir teknik olduğunu düşündürmektedir. İnşaası, Vallaury’nin Paris’te eğitim aldığı zamanlara rastlayan “Opera Binası” da o dönem talebelerinin büyük bölümü gibi Vallaury’nin en çok etkilendiği binalardan biri olmalıdır. Garnier, “Opera Binası”nın ön giriş cephesinin tasarımında “İtalyan Rönesansı etkisi”ni kendi yorumuyla vurgularken, yapının arka cephesinin tasarımındaysa “Fransız Klasizminin geleneksel mimarisi”nden yararlanmaktadır. “Alexandre Vallaury” de benzer yaklaşımla “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Binası”nın ön cephe tasarımında kullandığı neoklasik üslubun yerine yapının arka cephesinin tasarımında kişisel yorumuyla Osmanlı mimarisine göndermede bulunmaktadır (Kılıç, 2006: 51, 65).

Beaux Arts ilkelerine göre, çözülmesi gereken yapı programının Parti, Caractère ve Économie kavramlarıyla ele alınması, sonuç ürün niteliğindeki en doğru Composition’un oluşturulmasını desteklerken; tasarım sürecini bu dört kavram arasındaki ilişki belirlemektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında yerleşen eklektik düşünce tarzının etkisiyle, proje programı bu dörtlü şemaya uyarlanırken, mimarın çeşitli kriterlere tabi bu dört kavram arası uzlaşmalarla sonuç ürünü ifade edecek en optimal “composition” a ulaşması beklenmektedir. Ayrıca planların simetrik düzenlenmesi ve işlevine uygun mimari karakterde yapılar tasarlanması vurgulanmaktadır. Eklektisizmin akılcı yorumuyla yapıların plan, cephe ve işlevinin bütüncül ele alınarak özgün, mimari karakteri olan yapılar tasarlanması

amaçlanmaktadır. Tez konusu Banka yapısı özelinde Say'ın tezinde açıklanan Beaux Arts mimarisine dair bu ilkelerin yapının mimarisine yansımaları üzerinde durulması, tasarımda belirleyici etkenlerin anlaşılması ve ifadesi açısından önemlidir. Banka Binası aşağıda Beaux Arts mimari kriterlerine göre değerlendirilmektedir.

PARTI : Yüzyıl başında Quincy de Quatremère, “parti” yerine projeye dair ilk fikri ifade eden “conception” terimini kullanırken, yüzyıl sonunda Gromort, “parti, taslağı ve öğelerin önem sıralamasını belirler” demektedir. Parti veya tercih, okulun yüzyıl sonuna doğru gelişen eklettik pozisyonunu ifade açısından önemlidir. Mimarın, tasarımın başında parçaların kavramsal yerleştirmelerine dair verdiği kararlar ve yaptığı tercihleri ile özgün mimari düşüncesinin ifadesi olan PARTI kavramı (Van Zanten, 1977: 112–115; Say, 2014: 48) açısından, yapıdaki en belirleyici tasarım kararı, Banka ve Reji İdaresi'nin yönetim binalarının anıtsal tek yapı görünümünde ikiz bina olarak tasarlanmasıdır. Vallaury'nin Banka ve Reji İdaresi'nce ortak satın alınan arsada, iki kurum için bağımsız iki yönetim binası yapmak yerine, yapıya anıtsal bir görünüm sağlamak amacıyla dışarıdan tek yapı olarak algılanan, içeride aradaki sınırlayıcı duvarla bölünerek işlevsel olarak birbirinden tamamıyla ayrılan ikiz bina şeklinde tasarımı tercih ettiği görülür. Bu tercih, Banka ve Reji İdaresi'nin yönetim komitelerinin taleplerini yerine getirirken, Vallaury'nin aldığı eğitim gereği en uygun “composition” a ulaşma hedefi için ortaya koyduğu özgün mimari düşüncesinin sonucu olmalıdır. Bölüm 3.1.1.'de de belirtildiği üzere 20 Nisan 1890 tarihli Sabah Gazetesi'nin haberine “*inşa edilecek ve mezkûr bina hâricden yalnız bir hân sûretinde görüneceği halde dâhilde bir dîvâr vasıtasıyla iki kısma ayrılacaktır*” (Eldem, 2000a:97) ifadeleriyle geçen bu kararın, Gromort'un ifadesiyle “taslağı ve öğelerin önem sıralamasını” belirleyen PARTI kavramının yapıya bir yansıması olduğu düşünülmektedir.

Vallaury'nin tasarımında Banka ve Reji Binası'nı eş önemde konumlandığı anlaşılmaktadır. Bu eş önemde konumlandırma kararında Banka ve Reji İdaresi'nin yönetim komitelerinin de talepleriyle etkin olduğu ve taleplerin Vallaury tarafından dengelenerek tasarıma aktarıldığı düşünülmektedir.

Şekil 3.46 : “Bank-ı Osmani-i Şahane” Binası Yan (Doğu) Cephesinden Detay Fotoğrafları, (Esmâ Ünlü, 26.12.2019)

Servet-i Fünun’un haberi de bu kararın, iki küçük bina yerine daha heybetli ve ihtişamlı tek bir yapı oluşturma amaçlı olduğunu aktarmaktadır (Say, 2014:163). “Beaux-Arts” yapıları simetrik, kolay anlaşılır, eksenli ve düzenli yapılardır. Bazı uyumsuzluklar bulunsa da Banka yapısı diğer “Beaux-Arts” yapıları gibi simetrik, kolay anlaşılır, eksenli ve düzenli bir yapıdır. Binada aynı çatı altındaki eşit büyüklükteki iki idare merkezi, işlevlerini ayıran duvarın iki yanındaki cephe ve plan çizimlerinden de görüldüğü üzere simetrik tasarlanmıştır. Vallaury, 19.yüzyılın ikinci yarısında “Beaux-Arts” mimarlık eğitiminde vurgulanan planların simetrik düzenlemesi ilkesine uygun olarak, iki idari binadaki kısmen farklılaşabilen işlevlerin izin verdiği ölçüde planlamada simetriyi korumuştur. Yapı, tasarım okulunun vurguladığı ilkeleri doğrultusunda içindeki en yalın dolaşım olanaklarını araştıran bir plan organizasyonuna sahiptir. İşlevlerdeki farklılıklardan kaynaklanan simetri uyumsuzlukları Haliç’e bakan cephede farklı üsluplar kullanılarak çözülmüştür. Voyvoda Caddesi’ne bakan giriş kapıları ve özellikle giriş cephesi bezemesindeki benzerlik ve bütünlük, iki işlevin eş önem ve ağırlıkta olduğunu ifadesidir.

Yapının Haliç'e bakan cephesinin Servet-i Fünun haberinde özellikle övülüyor olması mimarın bu cepheye özel bir önem verdiğini göstermektedir (Say, 2014:163). Yapının giriş cephesine göre çok farklı bir üslupla tasarlanan arka cephesi Haliç'e bakmakta, Haliç'ten ve Topkapı Sarayı ile Bâb-ı Âlî'nin yer aldığı İstanbul'un en merkezi bölgesinden Galata'ya bakıldığında büyük kütleyle şehrin silüetinde dikkat çekmektedir. Giriş cephesi sadece Voyvoda Caddesi'nden görülüp şehrin silüetine etki etmezken, Haliç Cephesi şehir silüetinde güçlü şekilde fark edilip algılanmaktadır. Bu sebeple Haliç cephesinin tasarımında Osmanlı mimarisine dair vurgu yapılmış olabileceği düşünülmektedir.

CARACTÈRE : “Beaux Arts” sisteminde binanın genel manâda “işlevsel olması ve ne tür bina olduğunun bir bakışta anlaşılabilmesi” esastır. Rondelet bezemeyi de yapı tipi ve caractère kavramıyla ilişkilendirir. 19.yüzyılın ikinci yarısında caractère konusunda, belli mekânların kesin, işlevsel ve ilk bakışta anlaşılır formlara sahip olması istenmiştir (Van Zanten, 1977: 124, 159, 162, 275; Say, 2014: 48, 49). Beaux-Arts tasarım ilkesi olarak yapının mimari bir karakter taşıması gerekliliği ile Banka Binası, bir banka kurumunda olması gereken ve beklenen “güçlülük ve sarsılmazlık” niteliklerini vurgulayıp yansıtarak destekleyen biçimde tasarlanmıştır (Kılıç, 2006: 66). “Beaux Arts tasarım sisteminde” binanın genel manâda fonksiyonelliği ile yapı türünün ilk görüşte anlaşılabilmesi esastır. Bezeme de yapı tipi ile ilişkili düşünülerek caractère kavramıyla ilişkilendirilmiştir. 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren caractère kavramının uygulamasında, belli mekânların kesin, işlevsel ve ilk bakışta anlaşılır formlara sahip olması istenmiştir (Say, 2014: 48, 49). Banka binasının taşıması beklenen “güçlülük ve sarsılmazlık” niteliklerinin, Batı Uygarlığı değerler sistemine göre geçerlilik kazanan ölçü, üslup ve sembollerle, Beaux-Arts mimarisine dair sistematik kullanılarak özellikle kuzey cephesine yansıtıldığı görülmektedir.

Tütün Rejisi yanında, sermayesinin çoğunluğuna sahip İngiliz ve Fransız yönetim komitesi ve bankaya para basma, vergileri toplama, borçları ödeme gibi yetkiler tanıyan Osmanlı Devleti'nin bankanın mimari biçimlenişinde etkin oldukları tahmin edilmektedir. Hem sermayedar taraflar açısından hem de Osmanlı Devleti açısından simgesel anlamı yüksek bir yapı olan Banka binası, yönetimin işlevsel taleplerini karşılayacak şekilde planlanmış, işlevine dair bir saygınlık ve güvenilirliği yansıtmasına da özen gösterilmiş olmalıdır.

Vallaury, kökenini geçmişin özgün modellerinden alan mimari öğeleri “klasisist” cephe tasarımlarında şahsi yorumunun katkısıyla biraraya getirerek kullanır. “Eklektik (seçmecî) tasarım yaklaşımının” sağladığı esnek serbestliği sınırlandıran sadece, mimarın kişisel tasarım yorumlarıdır. Banka yapısının ana giriş cephesi tasarımında ilk algılanan, Antik çağın mimari öğelerinden oluşan “kolossal bir düzen” ile arkasındaki daha minimal ölçekli “ikincil düzen”dir. Cephe tasarımının yatayda ve düşeyde izlenen bu örgüsü, mimari esere abidevi ve monolitik bir karakter kazandırır (Kılıç, 2006: 66, 67). Dönemin Batı Uygarlığı değerler sisteminin ifadesi olarak şekillenen bu mimari anlayış, Vallaury’nin özgün yorumuyla Banka Binası’nın kuzey (giriş) cephesine yansıtılmıştır.

Beaux Arts ilkelerine göre giriş cephesinin büyük ve ağır kütlesi, rustik zemin kat cephesi, üst katlarda ağır kabartma bezemeleri ve üçgen alınlıklı pencereleri, en üstte alınlığı olmasa da tapınak benzeri semboller ve anlatılar içeren bir arşitravla son bulması, bir finans kurumunun toplumsal yapıda uyandırması beklenen saygıdeğerlik ve güvenilirlik izlenimini oluşturmada kullanılan öğelerdir. Giriş kapısı, anıtsal mermer merdivenle ulaşılan giriş holü ve aydınlık atrium altındaki merkez şube mekânı saygıdeğerlik ve güvenilirlik izlenimini kuvvetlendiren öğelerdir. Tamamıyla eş altı dikey panel ve üç yatay silmeyle kurgulanan tek düze giriş cephesinde, simetri aksı arşitravın ortasındaki farklılaşan bezeme ve zemin katta Banka ve Reji’ye ait ikiz giriş kapılarıyla belirginleşmektedir. Voyvoda Caddesi’nin genişliği, yapının giriş cephesinin algılanmasını sınırlandırmakta, çatıdaki teras ve gerisindeki yemekhane kütlesi hiç algılanamamaktadır. Haliç’e bakan arka cephesinde ise, cephe kurgusu, asimetrik, saçak ve çıkmalarla yerel mimariyle daha uyumlu bir görünüşe dönüşmektedir. Yapının tek çatı altında kurgulanmış iki ayrı idare merkezinin işlevsel programlarının farklılığına bağlı olarak, Haliç cephesinde düşey simetri eksenine göre iki tarafın pencere sayısı, düzen ve aralarının farklılığı kaynaklı asimetrinin, simetrik tasarlanmış saçaklarla gizlenmeye çalışıldığı görülür. Saçak en üst katta yan cepheye de uzanmaktadır. Haliç’e bakan cephedeki dağınıklığı toplayan öge ortada yükselen, ağır rustik taş görüntüsünde söveleriyle üç yuvarlak pencere girintisi ve en tepedeki survari teras parapetidir. Servet-i Fünun bu cephenin doğulu ve göze hoş gelen bir görüntü oluşturmak için böyle tasarlandığını aktarmaktadır. Binanın iç organizasyonu ve cephesinden anlaşıldığına göre, giriş kattaki kamuya açık işlev dışında, hiyerarşide en önemli kat üçgen alınlıklı pencerelerle ve kat yüksekliğiyle vurgulanmış olan, genel

müdür odasının da yer aldığı birinci kattır. Büyük atriumun önemine rağmen, orijinal cam örtüsünün niteliğini tam olarak bilmediğimizden binaya tableau anlamında bir katkısı olup olmadığını bilemiyoruz. Fakat, girişteki mermer merdivenden, zemininde şube bulunan atriuma ve onu çevreleyen galerilerin oluşturduğu ihtişama bakınca, törensel bir akış ve marche sözkonusudur (Say, 2014: 165-167).

ÉCONOMIE : İtalyan Rönesans'ına ait estetik değerlerle ilgili “économie” kavramı en basit olanaklar ve gereçlerle en büyük etkiyi yaratmak ve basit bir ev ya da büyük bir saray yapısı arasında fark gözetmeksizin aynı mimari çabayı harcamaktır. 19.yüzyıl başında “économie”, “symétrie (simetri)”, “régularité (düzen-düzenlilik)” ve “simplicité (basitlik)” kavramlarıyla ilişkilendirilir (Say, 2014: 49, 50). Banka binasının yapımında sadece en basit olanakların kullanıldığı söylenemese de (Say, 2014: 167) “économie” kavramı gereği tüm olanaklarla, ciddi bir mimari çaba gösterilerek tasarlandığı, simgesel olarak kendisinden beklenen anıtsallığı yakaladığı, simetrik, düzenli ve kolay okunur bir bina olduğu söylenebilir. Arsa konumunun sağladığı sınırlı olanaklar zorlanarak ve mümkün olan en verimli şekilde kullanılarak güçlü etki ve anıtsallık sağlanmış görünmektedir.

COMPOSITION : Fransız akademik sistemine göre mimari tasarımın temelini oluşturan ‘composition’, mimari düşüncenin sunumuyla ilgilidir. Composition, binanın üç boyutlu ve kendi içinde bütünlüğe sahip bir obje olarak tasarımıyla, bunun plan, kesit ve görünüşlerde algılanabilmesini ifade eder. Beaux Arts composition’u detaylardan çok kütlelerle ilgilidir. Bir Beaux Arts binası mekânların içinde dolaşıldığında yarattığı izlenimle ve caractère kavramıyla ilişkili olarak, içeriden dışarı doğru ve tümüyle tamamlanmış, bitmiş olarak tasarlanır ve değerlendirilir. Çalışma konusu yapıda, tek çatı altında iki idare merkezi bulunması, yapının iki sahipli oluşu ve her birinin binaların işlevsel programlarındaki farklılık “composition” da zorlanmaya neden olmuş olmalıdır. Bina programlarından doğan asimetri arka cephede yansıtılarak çözülmüş görünmektedir. Cephede hissedilen ortadaki simetri eksenine, sirkülasyon mekânları açısından iki cephede de uyum gösterilmiştir. İç mekânda bu eksene veya iki idare merkezini ayıran orta duvara dik gelen ve atriumu ve galerilerini simetrikleştiren bir eksen kullanılmıştır ki, bunun izi yan cephedeki pencere düzeninde de izlenebilmektedir. İtalyan Rönesans kent saraylarından izler taşıyan iç mekân organizasyonunda, atrium çevresinde oldukça bezemeli çerçevelerle dolaşan ve her katta farklı düzen ve korkuluk motiflerine sahip galeriler ve onların

çevresinde ofis mekânları yer alır. Şube gerisinde ve bodrum-zemin kat arasında çelik malzemeye üretilmiş kasalara ulaşım için özel çözümler üretilmiştir. Orijinal planda bodrum katta restoran ve çatıda kooperatif dükkânı düşünülmüşse de, sonrasında değiştiği anlaşılmaktadır. Fakat, ilk kurguya göre bodrumdaki çok farklı iki işlev için, biri kasalara diğeri restorana giden iki merdiven kovası bulunmaktadır. Genel işlevsellik, düzen, kendi içinde bir bütün olma, sirkülasyon anlamında başarılı bir düzenleme söz konusudur. Bina içi görsel iletişim ve hareket çok iyi çözülmüş olup, mekânlar arası ilişkiler doğrudan ve sorunsuzdur (Say, 2014: 51, 167, 168).

Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kurucu mimarlık hocası olması ve aynı zamanda Tütün Rejisi mimarlık bürosunun şefi olması özellikleriyle Banka ve Reji Binası'nı tasarlayan Vallaury'nin çok boyutlu konumunun tasarım kararlarına da yansımış olduğu düşünülmektedir. Vallaury, müşterisi konumundaki Osmanlı Hükümeti'nden de üyelerin bulunduğu Banka ve Tütün Rejisi Yönetim Komiteleri ile proje üzerinde karşılıklı yapılan görüşmelerde ortak alınan kararlar doğrultusunda yapıyı tasarlamış olmalıdır. Dolayısıyla "Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Genel Müdürlük Binası"nın ön cephesinde uygulanan üslubun Banka Yönetimi'nin görüşleriyle, ön cepheden tamamıyla ayrılan Haliç'e bakan arka cephesinde uygulanan üslubun ise, Tarihi Yarımada ve Haliç'ten ve dolayısıyla şehirden bütünüyle izlenebilen bir cephe olarak Osmanlı Sultanı ve yönetici sınıfının görüşleriyle uyumlu biçimlendirilmiş olabileceği düşünülebilir. Bankanın yönetiminde denetleyici konumda Osmanlı hükümetinin görevlendirdiği nazırlık düzeyinde birinin bulunması bu mimari biçimlenmede hükümetin de etkin olabileceğini düşündürmektedir.

3.4. Bölüm Değerlendirmesi

Medeniyet tasavvuru, insanın zihin ve duyu dünyasında yer alırken tüm eylemlerini belirlediği sınırlar ve gerektirdiği (vaz'ettiği) değerler sistemi doğrultusunda şekillendirerek yönlendirir. Sanatkârı ve eserini içinde yaşadığı dönemden ayrı düşünüp değerlendirmek mümkün değildir. Farklı toplumlarda, bireylerin duyu ve düşünce dünyasının derinliklerinde yer alan ve o dünyaları biçimlendiren değerler sistemi farklıdır ve bu farklılık o toplumların sanatlarına da yansır (Ökten, 2023: 66, 67). Bir sanat türü olan mimarlık da bir eylem türüdür ve doğrudan mimarın mensup olduğu medeniyet tasavvurunun değerler sisteminin bir yansıması olarak var

olur. Tüm sanatkârlarda olduğu gibi bir medeniyet tasavvuruna mensup olan mimar ve ortaya koyduğu eser, belli bir toplumsal yapıda ve belli bir dönemde ortaya çıkmaktadır. Batı Uygarlığı mensubu Alexandre Vallaury'nin mimar kimliği ve ortaya koyduğu önemli eseri “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Genel Müdürlük Binası” da, 19.yüzyıl sonu Osmanlı toplumsal yapısında dönemin koşulları içerisinde şekillenmiştir.

Tez çalışmasının üçüncü bölümünde, “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Genel Müdürlük Binası” ve mimari biçimlenmesi, medeniyet tasavvuru ve değerler sistemi bağlamında ele alınmıştır. Banka kurumu, Batı Uygarlığı'nın tarihsel süreçleri sonucu doğan bir toplumsal örgütlenme biçimidir. Osmanlı Devleti, o döneme kadar her türlü yeniliği kendi değerler sisteminin ilkeleri doğrultusunda dönüştürüp uyarlayarak toplumsal yaşama dâhil etmektedir. Ancak 19.yüzyılda dünyada yaşanan değişmeler sonucu Osmanlı Devleti'nde askeri, ticari, çok yönlü problemlerle durumların birleşmesiyle Devlet, Sanayi Devrimi'nin ekonomik ve idari örgütlenmesine uyum sağlamak durumunda kalmıştır. Malî zorunluluklarla büyük bir toplumsal ihtiyaç olarak Banka Kurumu toplumsal yaşama dâhil olmuştur. Osmanlı malî idari sisteminde devlet düzeyinde ve toplumsal yaşamında vazgeçilmez bir kurum haline gelen bu kurum için yeni bir yönetim binası yapılmasına karar verilmiştir. Üçüncü bölümde banka binasının yapım kararı, yapının mimarı olarak seçilen Alexandre Vallaury ve yapının mimari biçimlenmesindeki etkenlerle, inşa edildiği yerin seçilmesindeki etkenler üzerinde durulmuştur. Bankayı temsil eden mimari bir eser olarak “Genel Müdürlük ve Merkez Şube” binasının mimari biçimlenmesini yönlendiren etkenler değerlendirilerek, kurumun bu yapıyla Osmanlı Payitahtında fizikî somut görünürlük kazanmasının anlamına dair bir altyapı oluşturulmuştur.

Tüm sanat eserleri gibi, mimari bir eser de içinde doğup biçimlendiği toplumsal yaşam koşullarıyla birlikte anlaşılabilir. Banka yapısının inşa edildiği dönemde Osmanlı toplumunun yaşadığı koşullar da yapının mimari biçimlenmesinde etkindir. Banka binası, inşa edildiği dönem, o dönemdeki toplumsal yapı ve o toplumsal yapının bir ferdi olan Alexandre Vallaury'nin ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Vallaury, o dönemde Batı Uygarlığı'nın değerler sistemine göre şekillenen ve programlanan bir mimarlık eğitimi almıştır. Vallaury Batı Uygarlığı mensubu bir birey olmasına rağmen, aynı zamanda Osmanlı Payitahtı İstanbul'da doğup büyüyen ve yaşayan bir kişiliktir. Dolayısıyla Osmanlı mimarisine ve toplumsal yaşamına da aşina bir

şahsiyettir. Devlet düzeyinde görevler de almıştır. Banka Binası'nın tasarımına tüm bu hususların yansdığı anlaşılmaktadır.

Sözkonusu Banka Binası, Osmanlı Devleti'nin Devlet Bankasının İdare merkezi ve merkez şubesi olarak inşa edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Bankası olup, Devleti'n hazinedarlığını yapmasına rağmen, Batı Uygarlığı'nın kapitalist değerler sistemi doğrultusunda biçimlenmiş örgütlenme ve eylem biçimlerini ihtiva eden, yabancı sermayeli bir kurumdur. Bu açıdan bakıldığında yapının bu bölümde sunulduğu gibi ön ve arka cephesindeki üslup farklılığının, aslında o dönemki toplumsal yapının değerler sistemindeki değişim ve parçalanmayı yansıttığı düşünülebilir. Banka Binası, iki farklı medeniyet tasavvurunun aynı mimari eserde farklı yönleriyle somutlaştığı bir örnek teşkil etmektedir. Batı Uygarlığı'nda banka yapılarına ihtiyaç duyulduğunda, bu yapılara yüklenmek istenen saygınlık, güç, vb duyguların yansıtılması için tarihteki ve Antik Yunan'daki tapınak benzeri yapılarla özdeşlik kurulduğu izlenmektedir. Mimarların yeni bir yapı türü olan Banka binalarını tasarlamak durumunda kaldıklarında, tarihte insanlar için değer taşıyan tapınak yapılarının mimari sembolik öğelerini kullanarak Banka binalarına anıtsallık kazandırdıkları görülür. Payitahttaki ilk Banka Binası da, Batı Uygarlığı'nın Banka mimarisine yansıttığı duyguların etkisiyle biçimlenmiştir.

Toplumların mensup olduğu medeniyete dair değerler hiyerarşisinin şehrin topoğrafyasına yansıdığı görülür. Modern zamanlar öncesinde İslam dünyasında ve Avrupa'da şehrin en saygın ve en görkemli yerinde, toplumun değerler sisteminde en üst ve tanımlayıcı mevki sahibi olan mabedler yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma döneminde ilk olarak askeri kışlalarla şehirdeki değerler sistemi ile şekillenmiş etkin yapı hiyerarşisinin bozulduğu görülür. 19. yüzyıl sonunda Banka kurumuna özel inşa edilen Banka Genel Müdürlük Binası, Topkapı Sarayı'nın bulunduğu tarihi şehir merkezinin karşısında, Batılı kapitalist sermayeyi ve bir açıdan da Devlet bankasını temsil eden büyük bir kütle olarak somut fiziki varlık kazanmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

“BANK-I OSMANÎ-İ ŞÂHÂNE” GENEL MÜDÜRLÜK BİNASI’NIN İSTANBUL’DA MEKÂNSAL YANSIMALARI VE VAROLUŞUNUN ANLAMI

“Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Binası”nın inşa edildiği İstanbul’un, fetihten modernleşme etkilerinin ortaya çıkışına dek olan sürede geçirdiği değişimde önemli kırılmalara aşağıda kısaca değinilmiştir. Böylelikle modernleşme sonucu inşa edilen yapıların ve özellikle de Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Binası’nın var oldukları dönem İstanbul’unun şehir silüetinde bıraktıkları yansımaların anlaşılması amaçlanmıştır.

Fethi sonrası İslam Medeniyet Tasavvuru’nun şehir kavramına yüklediği ilkeler doğrultusunda dönüştürülen Osmanlı İstanbul’unun kentsel değişim (dönüşüm) evreleri, “Osmanlı İstanbul’unun kurulması (1453-1520); kapsamlı planlamalarla kentsel örüntünün oluşturulması (1520-1617); kentsel dokuda girift yoğunlaşma ve yıpranma (1618-1718); kentsel gelişimde yeni arayışlar (1718-1820’ler); 19. yüzyılda ekonomik ve idari yapının köklü değişimine bağlı kentsel mekân dönüşümleri” şeklinde sınıflandırılabilir beş ayrı evrede değerlendirilebilir (Kiper, 2015). Şehir doku ve mimarisindeki ilk kırılmalara 18.yüzyıl başlarında rastlanır. Lale Devri (1718-1730) Batı ile dönüşen ve artan ilişkilerle Osmanlı yaşam tarzında sekülerliğin ilk tohumları atılır (Gül, 2018: 35). 19. yüzyılda “kent makro-formu” gelişen “ulaşım teknolojileri ve yasal düzenlemelerle” kökten bir değişime uğrayacaktır (Kiper, 2015).

İstanbul’u denizyolu ticaretine entegre eden Haliç limanı, “kentsel makro-formu” tanımlayan esas unsurlardandır. Şehrin beş asırlık mekânsal gelişimini yansıtan iki esas eksen den ilki Rumeli’den gelen karayolu ticaretinin kent bağlantısı olan “Kapalıçarşı-Haliç-Galata eksenini” ticaret ve üretim aktivitelerinin sürdürüldüğü akstır. Diğeri “Topkapı Sarayı-Beyazıt Meydanı-Edirnekapı’yı bağlayan Divanyolu eksenini” olup, çevresini kuşatan kültürel, eğitsel ve ticari aktivitelerle iktidarın görünürlük kazanarak somut ve soyut sembollerini sergilediği İstanbul’un en prestijli güzergâhıdır. Mekânda gücün temsiline dair motivasyonun dünyevi sınırları aşması, bu aksın karakterini belirler. Ticaret bölgesini tanımlayan ana eksenler boyu ticari ağlar, Suriçi ile Galata’nın birbirini tamamlayan yapısının göstergesidir (Kiper, 2015).

Fetih öncesi şehirde ticaret aktivitesi Haliç'in iki yakasına yerleşmiş iki Latin kolonisince yürütülürken, kuzey-güney ekseninin bütünleşmesi 16.asır Osmanlı devrinde gerçekleşir. Kapalıçarşı Bedesteni, sonrasında inşa edilen Mahmut Paşa Hanı ve Galata Bedesteni birbirini bütünleyen bir ekonomik alanın parçalarıdır (Kiper, 2015). Yabancı tüccarların, etnik kökenler, dinî inanışlar, mesleki grup ve örgütlerin tüm farklılıklarıyla bir araya gelip, farklı seviyelerde onaylanan “ortaklıkların” kurulduğu bu komplike ağı çözerek İstanbul ekonomisinde bir güce dönüşmeleri pek mümkün görünmemektedir (Eldem, 2000b: 160-183). Ticaret bölgesinin bütünleşen yapısı 19. yüzyılda mevcut dengelerin dağılmasıyla dönüşür, mekânın fiziki görünümüne ve toplumsal hayata yeni kutuplar eklenir (Kiper, 2015).

İstanbul'un fiziki mekânında 1840 sonrası hızlı değişimler başlar. 18. asırda başlatılan yenilenme arayışı, Osmanlı'nın kapitalist dünya ekonomisine uyum süreci, yönetimde merkezîleşme ve idari kurumların modernizasyonu ile şekillenir. 1855 yılında “Şehremaneti” ile belediye yönetiminin kurulması, eğitim ve sağlık gibi alanlardaki yeni kurumlar, hukuki sistemin değişimi, yenilenen ekonomik ve toplumsal şartların belirlediği gereksinimlerin yeni teknolojilerle çözümlenmesi şehrin dönüşümünü yönlendirir. İktidar erkinin topoğrafyasındaki değişimin oluşturduğu modernlik-gelenek arası ikilik neticesinde, şehrin bazı bölgeleri yeniliklere uyumla önemli rantlar elde ederken, suriçi önemini yitirmeye başlar (Eldem, 2000b: 226).

Kentin makro-formu ve dokusunun değişiminde şehir içi ulaşım ile ilişkin projeler önemlidir (Orhonlu, 1984: 100; Kiper, 2015). 1851'de Osmanlı bürokratlarının kurduğu “Şirket-i Hayriye” altı vapurla hizmete başlar. 1869'da kurulan “Dersaadet Tramvay Şirketi” ile yolcuların atlı tramvaylarla Ortaköy-Haliç kıyıları, Eminönü-kara surları arası ulaşımı hedeflenmişse de, kentin uzak bölgelerini bağlayan hatlar oluşturulamaz (Tekeli, 2010: 23-30). Osmanlı İstanbul'unu imparatorluk topraklarına bağlayan demiryolu çalışmaları 1870'lerde gerçekleşir. Avrupa'ya bağlanan demiryolu hattı için Sirkeci Garı, Anadolu'ya bağlanan içine Haydarpaşa Garı yapılırken, bu tesislerle bağlantılı yaptırılan rıhtımlarla şehri dönüştüren müdahaleler genişler. 1873'te Sirkeci-Edirne hattı, 1890'da Haydarpaşa Garı'ndan, Kartal ve devamına başlayan banliyö seferleriyle şehir içi toplu taşıma güçlenir. Böylece başkent lineer deniz ve demiryolu hatları boyu yaşayan bir şehre döner (Tekeli, 2010: 30-32; Kiper, 2015). Haliç'teki işleyişi dönüştüren ilk köprü 1836'da “Azapkapı-Unkapanı” arasında kurulurken, 1845'te de “Galata Köprüsü” inşa edilir. 1863'te araç geçişine

uygunlaştırılan “Galata Köprüsü”, “Kapalıçarşı-Haliç-Galata” hattındaki esas ticaret ekseninin “Eminönü-Karaköy” istikametine taşınmasını kolaylaştırır (Kiper, 2015).

Şehirdeki simgesel anlamı güçlü dönüşümün en can alıcı adımı, Devlet yönetim merkezinin 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren “Beşiktaş Dolmabahçe, Çırağan ve Yıldız Sarayları”na taşınmasıdır. Nezaretlerin kurulmasıyla devlet erkânı Divanyolu’ndan Bâb-ı Âlî’ye geçerken (iktidar erkinde bölünmeyi de simgeleyen) yeni idari binalar inşa edilir. Eminönü-Beyazıt arasındaki merkezi fonksiyonlar devam ederken, ticaretin merkezi Kapalıçarşı ve Tahtakale’den Galata’ya kayar. Sirkeci ve Eminönü, Galata Bankalar Caddesi’nin yörüngesine dönüşür. Banka, borsa, sigorta şirketi, otel, kulüp, mağaza, tiyatro ve sanat galerisi gibi fonksiyonlar Galata’da toplanır (Eldem, 2000b: 225-230). Gelişmelerin en mühimi de “Kapalıçarşı-Haliç-Galata ticaret ekseninde” asırlar içinde sağlanan bütünleşmenin koparak şehrin merkezinde giderek artan kutuplaşmanın doğmasıdır (Kiper, 2015).

Kentin gelişimini yönlendiren diğer etken, 19. yüzyılın “idari, ekonomik, teknolojik ve toplumsal” gelişimleri doğrultusundaki Avrupa hukuk sistemine dayalı yeni yasal düzenlemelerdir. Mustafa Reşid Paşa’nın, şehri “geometrik esasları temel alan fennî” kurallarla düzenlenme isteğiyle 17 Mayıs 1839’da yapı denetimine ilişkin getirilen nizamnamelerle şehrin biçimlenmesinde kent sakinlerinin inisiyatifi ve uzlaşma ortamı ortadan kalkar. 1848, 1863 ve 1882 Ebniye Nizamnameleri’nin etkisi olsa da İstanbul’un kentsel dokusunu dönüştüren asıl neden 19. yüzyılın yeni anlayışına dayalı düzenlemelerdir. Dönüşümlerin derinindeki gerçek ise, dünyada imparatorluk devrinin kapanmasıyla, İstanbul’un 1500 yıldır süren imparatorluk başkentliği görevinin sonlarına gelmesidir (Kiper, 2015).

4.1. “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne” Genel Müdürlük Binası’nın İstanbul’da Mekânsal Yansımaları

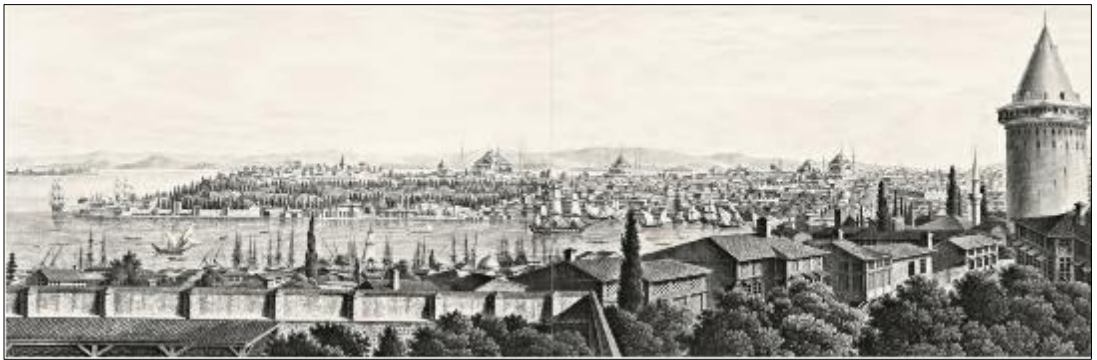
Askeri alandaki değişimlerle Batı kaynaklı reformun en büyük engeli aşılmıştır. 1837 yılında Londra elçisi Mustafa Reşit Paşa’nın padişaha aktardığı geniş kapsamlı ve programlı modernleşme fikri, geleneksel bazı kurumların korunup şeriate ilişilmemesi koşuluyla parlamenter sisteme geçişin ilk evresini başlatarak Avrupa devletlerinin desteğini kazanma fikriyle şekillenir. II. Mahmut’un ölümü sonrası Abdülmecid döneminde 3 Kasım 1839’da ilan edilen fermanla, o döneme kadar İslam dininin

ilkelerine göre şekillenen, şeriat hükümlerine dayanan devletin yönetim ve hukuk yapısı yenilenip yazılı hükümlere bağlanarak tüm devlet kurumları yeniden örgütlenir. Ayrıca Osmanlı tebaasının uyruk ve din ayrımı gözetilmeden kanunlar önünde eşit haklara sahip olmasına dair hükümlerle Osmanlı toplum yapısında önemli bir dönüşüm gerçekleşir. Tanzimat ile Batı'lı fikir yapısı radikal değişimlere sebep olurken, üst sınıfların yaşayışında Batı kültürü etkinleşmeye başlar. Rusya ile Kırım Savaşı sırasında Batı kültürü etkisi Osmanlı toplumu genelinde yoğunlaşır. Askeri gücünü kaybeden Osmanlı Devleti'nin paylaşım vaktinin geldiğine inanan Rusya aslan payını almaya çalışırken, İngiltere, Fransa ve İtalya ise Doğu Akdeniz ve Hint ticaretinin tehlikeye girmemesi için bu savaşta Osmanlı'nın yanında yer alır. Tanzimat'tan sonra kentin sosyal yapısında ikinci dönüm noktası olan bu savaş sırasında İstanbul, müttefik askerlerin varlığı ile kozmopolit bir kent görünümünü kazanırken, başta Levanten ve gayrimüslimler olmak üzere tüm toplumun değerleri ve günlük hayatı Batı kültürü etkisinde değişmeye başlar. Kırım Savaşı sonunda Paris Konferansı'nda Osmanlı Devleti galip olmasına rağmen, askeri ve siyasi alanda müttefik ülkelere ihtiyacı nedeniyle barış önkoşulu olarak yeni imtiyazlar vermek zorunda kalır. Abdülmecid'in 18 Şubat 1856'da yayınladığı Islahat Fermanı'yla öncesinde verilen haklar teyit edilirken, gayrimüslimlerin askeri ve sivil okullara ve memuriyet görevlerine alınması, en üst kademeye yükselebilmesi gibi yeni haklar verilir. Tanzimat ve Islahat Fermanları ile Müslüman halk ile her alanda aynı haklara kavuşan gayrimüslim halkın Osmanlı toplum yapısındaki statüleri değişirken, Batı ülkeleriyle yakın ilişkileri ekonomik açıdan da ayrıcalık kazanmalarını sağlar (Yergün, 2002: 6, 7). Bu bölümde böyle bir süreç sonunda kurulan Banka'nın inşa ettirdiği yönetim ve merkez şube binasının İstanbul'daki mekânsal yansımalarına yer verilecektir.

4.1.1. Banka Binasının İnşaa Edildiği Dönemde İstanbul'daki Kentsel Değişim Faaliyetleri

Osmanlı İstanbul'unun mimarlık tarihi 15-18.yüzyıllar arası ilk evre sonrasındaki payitahtın modernleşme evresi olan 18. ve 19. yüzyıllar olmak üzere üç evre halinde incelenebilir (Tanyeli, 2015: 312) Osmanlı Devleti için kapitalist ilişkilerin oluştuğu ilk entegrasyon evresi olan 1838-1923 yılları arası dönem, yerel gayrimüslim burjuvazinin yani, küçük üretim ve borçlanmayla dış ticaret ilişkileriyle oluşan ticaret

sermayesinin de olduğu dönemdir. Dünyada genel olarak ticaret kenti karakteristik özelliklerinin belirginleştiği 19. yüzyıl, Osmanlı başkenti İstanbul'unun, dış ticaret ilişkilerinin yoğunlaştığı limanlarıyla, ticaretin ve finans sermayesinin önemli bir merkezi olduğu ve kapitalist bir kentleşme algısıyla düzenlendiği bir dönemdir (Ergüder, 2011: 72-74, 116, 120, 125). 19.yüzyılda Osmanlı ekonomisi Avrupa ekonomileriyle eş zamanlı hâle gelirken, İstanbul kapitalist sisteme eklenen bir metropole dönüşmektedir. Osmanlı'da modern bankacılığın başladığı bu dönemde, şehir mekânının inşası ve mimari yapı üretimi de kapitalist üretim ilişkilerine dâhil olur. Tanınmış Musevi banker ailelerinden Camondolar gibi Galata bölgesinde gayrimenkul yatırımı yapan, rant amaçlı apartmanlar, hanlar yaptıran Osmanlı bürokratlarının da dahil olduğu spekülâtorler belirir. 18. yüzyılda İstanbul şehir mekânının ve mimarisinin (yeniden) estetize edilmesine odaklanılmışken, 19. yüzyılda ilk kez ekonomize edilmesine odaklanılır. 18. asırda kent mekânı kullanım işlevinden bağımsız, özgül bir ekonomik değer edinmeye başlarken, 19.yüzyılın son yarısından itibaren modern kenti var eden spekülâtorlere rastlanır. Şehirlileri ve şehri tümüyle ölçü ve ekonomik veriler bağlamında algılamaya yönlendiren mühim bir dönüşüm evresidir. 19.yüzyılda merkezî iktidar da o döneme dek olmadığı biçimde kendine özgü bir mimari talebine başlar. Bu dönem İstanbul'unda mimarlık modern devleti inşa eden vasıtalandır. 17. yüzyılda Çanakkale Boğazı'nda inşa edilen kaleler dahi vakıf eserken, 18. yüzyıl sonlarında Mühendishane okulu ve kışlalar gibi yapıları devlet asli görevleri için yaptırmaktadır. II. Mahmud'dan itibaren tüzel kişilik kazanan ve yoğun yapı talebiyle öne çıkan devlet, mimarlığın yönlendirici aktörlerinden biridir (Tanyeli, 2015: 336, 338, 339).

Şekil 4.1 : Antoine-Ignace Melling tarafından çizilen 19. yüzyıl başı İstanbul'unu tasvir eden gravür, (Kiper, 2015).

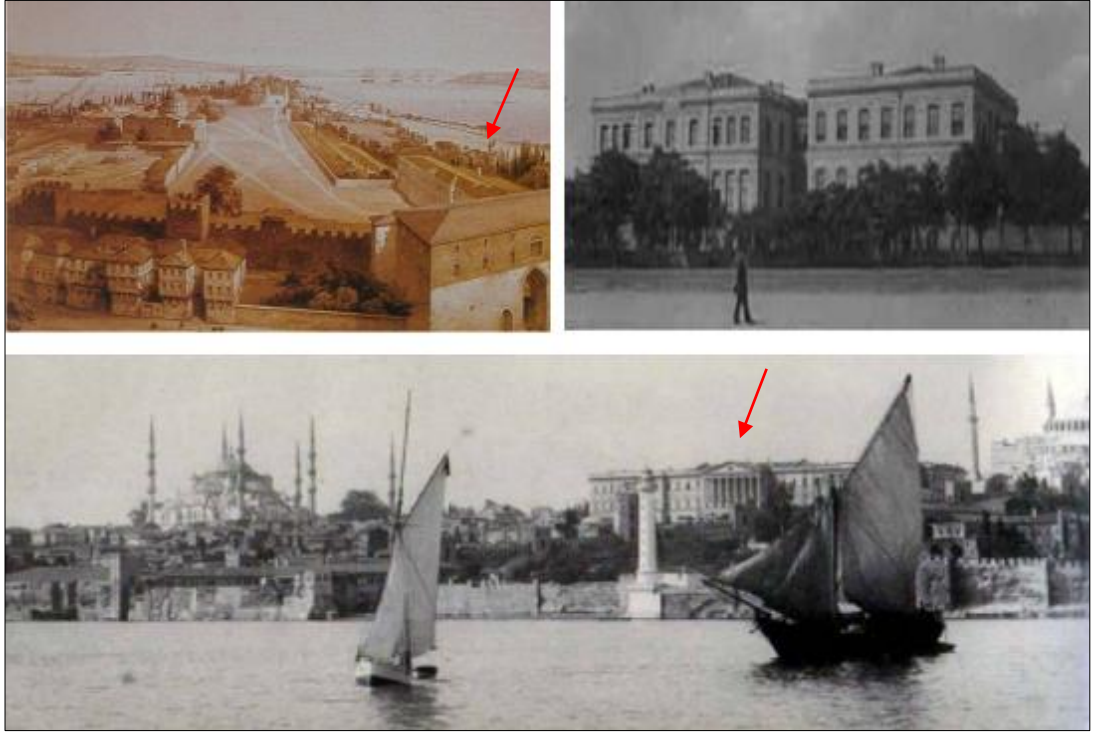

Şekil 4.2 : a) Bâb-ı Âlî deniz cephesi, (üstte), b) Bâb-ı Âlî denizden görünümü, (altta), (Çelik G., 2007: 316).

19.yüzyılın ilk yarısında İstanbul, henüz Batı kent tasarımı ve mimarisindeki gelişmelerden etkilenmemiş, Türk-İslam başkenti karakterini sürdürmektedir. (Şekil 4.1). 1838’de coğrafi olarak denizle ayrılan şehir, İstanbul, Üsküdar ve Galata olmak üzere üç ana yerleşimden oluşmaktadır (Erdoğan, Şenyurt ve Dökmeci, 2016: 33).

Tanzimat öncesi, 1826’da yeniçerilik kaldırılana dek idari yapılar, sadrazamın konutu ve devlet adamlarıyla çalışma mekânı olan “Bâb-ı Âlî (Yüce Kapı)”, malî işlerin takip edildiği “Bâb-ı Defterdari (Defterdar Kapısı)”, Kasımpaşa’daki “Kaptanpaşa

Dairesi”, Yeniçeri Ağası’nın mekânı “Ağakapısı” dır. İstanbul Kadısı ve Şeyhülislam dahi özel konutlarını makam ofisi olarak kullanmaktadırlar (Ortaylı, 1977). Osmanlı’da merkezi yönetimin bulunduğu Tarihi Yarımada ve çevresi, idari teşkilatlanmanın dönüştüğü Tanzimat Dönemi’nde (1839-1876); yeni işlevli yapılar ve konaklarla Batılı bir görünüm kazanır. Tanzimat ideolojisini yansıtan simgesel yapılara yerleştirilen nezaretler ve Avrupai teknikle inşa edilmiş binalar, modernite hususundaki kararlı yaklaşımı ortaya koyar (Çelik ve Kuban, 2009).

Şekil 4.3 : a) “Bâb-ı Hümayûn kapısının sağ yanında 1866’ya dek “Hazine-i Celile-i Maliye (Maliye Nezareti)” olarak kullanılan yapı, (sol üstte) b) “Fuad Paşa Konağı” ve sağ yanında “Beytülmal ve Masarifat Muhasebesi”, (sağ üstte), c) “Darülfünun Binası” denizden görünümü, (altta) (Çelik G., 2007: 407, 398, 426)

1826’da yeniçerilik kaldırıldıktan sonra sadrazamların devlet işlerini yönettikleri resmi ikametgâh Bâb-ı Âlî’de nazırların ayrı daireleri yoktur, sabahları kâtipleri ve defterleriyle selamlık dairesine gelip iş görürler. Gerçek kimliğini Tanzimat Dönemi

ile kazanan Bâb-ı Âlî, 19. yüzyılda Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde Osmanlı hükümetini ifade eder (Çelik G., 2007: 57).

Şekil 4.4 : a) Bahriye Nezareti, (1868-P.Sebah), (üstte), **b)** Bâb-ı Seraskeri Binası, (altta), (Çelik G., 2007: 355, 385)

1826 ve 1839’de yanan Bâb-ı Âlî Binası, 1842-1844 arasında, Stefan Kalfa tarafından kâgir olarak inşa edilir. (Şekil 4.2). Harem bölümü olmaksızın mesken işlevinden sıyrılarak bakanlık ve meclislerin çalışmalarına uygun şekilde Batılı tarzda inşa edilen yapı, iki yanında Dâhiliye, Hariciye ve ortasında Şurâ-i Devlet bölümleriyle, Tanzimat Dönemi idari sisteminin merkezidir (Çelik ve Kuban, 2009). 1848’de yapımına başlanıp 1856’da kullanıma açılan ve İstanbul’daki üçüncü büyük Osmanlı sarayı olan Dolmabahçe Sarayı, boğaz girişindeki Dolmabahçe kıyılarında bir prestij yapısı olarak

inşa edilir. Dönemin kültürel yapısını ve saray örgütündeki değişimleri yansıtan sarayın mimarisi de eklektik bir anlayışın ürünüdür (Algan, 2006: 12-15). Böylelikle Topkapı Sarayı'nda toplanmış olan iktidar erki bölünmüş ve mekânsal olarak da İstanbul'da farklı yapılarla görünürlük kazanmıştır. Tanzimat süreci yeni idari binalardan oluşan mimari eserlerle şehre yansımaya başlamıştır.

Tanzimat Dönemi'nde, sonradan Harbiye Nezareti olarak adlandırılan Bâb-ı Seraskeri ve Bahriye Nezareti için de yeni binalar inşa edilir. Bu iki bina haricinde, idari amaçlı inşa edilmeyen, ancak sonradan işlev değişikliğiyle nezaretlerin kullanımına ayrılan binalar mevcuttur. Bu dönemde Fuad Paşa Konağı ile üniversite eğitimi için inşa edilen I. ve II. Darülfünûn binaları amacına uygun kullanılamaz ve nezaretlerin yerleşimine açılır. “Tanzimat Dönemi”nde, “Bâb-ı Âli” dışında bakanlıklar için iki yapı inşa edilir. İlki 1864-1866 tarihlerinde “Bourgeois” nun inşa ettiği “Harbiye Nezareti” olarak anılan kâgir “Bâb-ı Seraskeri” binasıdır. Diğeri ise, 1865-1867’de mimar “Vasiliki ve Anastas Kalfa” nın yaptığı “Bahriye Nezareti”ne ait kâgir yapıdır. (Şekil 4.4). (Çelik G., 2007: 98, 105, 125).

Şekil 4.5 : Galata'da Altıncı Daire Belediyesi önünden geçen atlı tramvay hattı, [26].

19.yüzyıl İstanbul’unda, şehir planlaması ve Galata-Pera hattında modern anlamda ilk belediyecilik hizmetleri başlar, kentsel değişim modern kent amaçlı yeni bir imar sisteminin kuruluşuyla gerçekleşir. 19.yüzyılda kentsel tasarımda ızgara planlı mahalleler ve askeri kışlaların inşası, kentin geleneksel görünümünü değiştirir. 18.yüzyıldan itibaren kapitalizme uyum düzeyi artan İstanbul, gücün daha fazla güç kazanmak için servete ve paraya tahvil edildiği önemli bir para merkezi haline gelir. Bu yüzyıldan itibaren gelişen ticaret sermayesi birikiminin altyapısını sağlayacak yeni işyerleri, hanlar ve büyük ölçekli mimari eserler yapılır, sokaklar düzenlenir, yeni köprü ve ulaşım sistemleri geliştirilir. İstanbul ve Galata’yı bağlayan Galata Köprüsü, tramvay ve şehir hatları vapurları ile şehircilik hizmetleri yasal düzenlemelerle geliştirilir (Ergüder, 2011: 118, 125, 129). Öncesinde tarihi yarımada ile Galata ve Tophane arası ulaşım kayıklarla sağlanırken, Haliç’in iki yakasını bağlayan köprüler ve Boğaz köylerine uzanan vapur seferleri, bölgenin etki alanının genişlemesi ve gelişiminde önemlidir (Akın, 1998: 139). Haliç üzerinde kurulan ilk esaslı köprü “3 Eylül 1836” da II. Mahmut tarafından açılan Hayratiye Köprüsü’nden geçiş ücretsizdir. Tersanede yapılan köprü, Azapkapı ile Unkapanı arasını bağlar. 1845’te Bezm-i Âlem Valide Sultan’ın yaptırdığı Karaköy veya Valide köprüsü de tersanede yapıp 8 yıl kullanılır. 1863’te yapılan ikinci Karaköy Köprüsü de ahşaptır ve 12 yıl kullanılır. 1863’te Ayvansaray-Piri Paşa arasına 350 m uzunluğunda kazıklı bir ahşap köprü daha yapılır. Yahudi Köprüsü olarak bilinen bu köprü Cezayirli Mıgırdıç adında bir sarraf tarafından geçiş parası almak üzere yaptırılmış, çıkarlarına zarar gelen kayıkçılar tarafından on gün sonra yıkılmıştır. 1870’te Edhem Paşa tarafından yaptırılan 24 dubalı Karaköy Köprüsü ise 1912’ye kadar yoğun olarak kullanılır (Erdoğan, Şenyurt, Dökmeçi, 2016: 50).

1855-1856’da kurulan telgraf bağlantısıyla İstanbul’un Avrupa ile irtibatı güçlenir. 1859’da Pera’da Tekke yöresinde kurulan telgraf postanesiyle, bölge ticaretinin canlandırılmasında telgraftan yararlanır. İstanbul tarafındaki posta merkezinin sadece o bölgeye ait telgraflarla ilgileneceği bildirilmektedir. 1856’da ise Padişaha Paris ile İstanbul arasında ulaşımı sağlayacak bir tren hattı projesi sunulur. İlk tramvay, atlı tramvay olarak Galata’da çalışmaya başlar, 20.yüzyıl başında elektrikli tramvaya geçilir (Akın, 1998: 139). 1881’de Galata’da planlanan iki atlı tramvay hattından biri, Voyvoda Caddesi’nden Kabristan ve Tepebaşı caddesinden geçerek Cadde-i Kebir’e bağlanır. Taksim’e, Pangaltı ve Şişli çevresine ve Pera’ya hizmet verir. Tramvay

şirketinin idari binasıyla ahırlarının da yer almasıyla Voyvoda Caddesi önemli bir merkez haline gelmiştir. Caddenin tramvay hattı güzergâhında olması “Osmanlı Bankası’nın (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne)” merkezini buraya taşımasında da etkindir (Erdoğan, Şenyurt ve Dökmeci, 2016: 51). 1874 Temmuzundan itibaren tramvay artık İstanbul’un önemli bir ulaşım aracıdır (Akın, 1998: 142, 143). (Şekil 4.5).

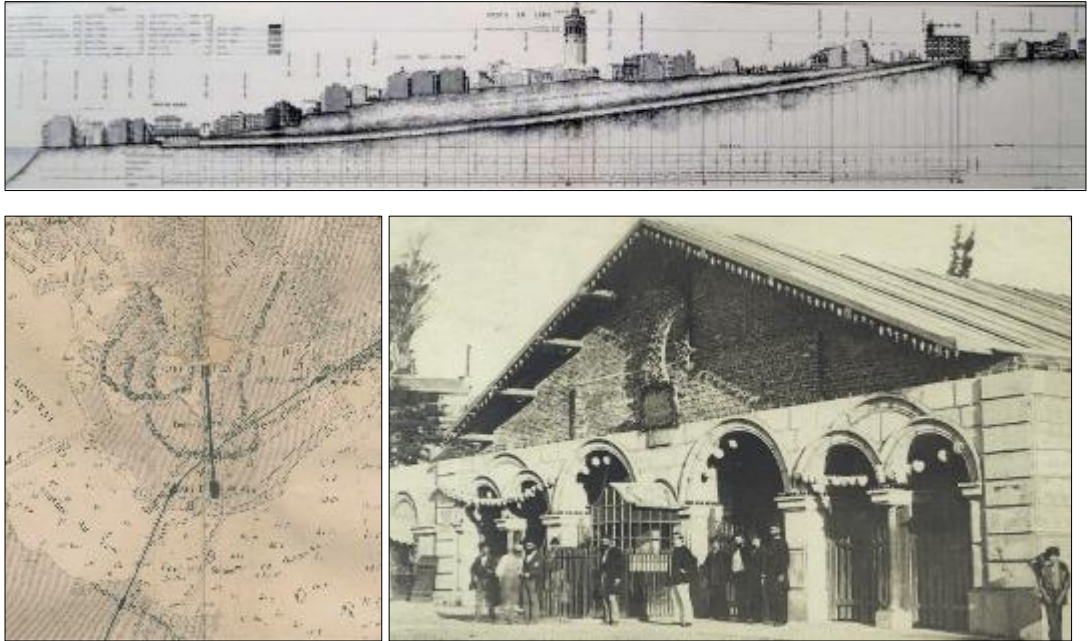

Şekil 4.6 : a) 1870’de Graphic Dergisi’nde Yüksek Kaldırım, [27], **b)** 1890’da Tünel sonrası Yüksek Kaldırım Yokuşu, (Kayaoğlu ve diğerleri, 2014).

1850’lerde Galata İstanbul’un en önemli ticaret merkezidir. İstanbul’a göç eden 15.000 levanten, o dönemin modern konut bölgesi olan ve lokanta, tiyatro, gazinoların açıldığı Beyoğlu’na yerleşmiştir. Ticaret merkezi Galata ile konut ve eğlence merkezi Beyoğlu arasında nüfus hareketi yoğunlaşır. 1867’de İstanbul’a gelen ve Yüksek Kaldırım Yokuşu’ndaki 40 bin kişilik yaya trafiğini gören Gavand, Galata ve Beyoğlu arasında iki duraklı bir metro projesini devlet yönetimine sunar. (Şekil 4.8). Dünyanın ilk metrosu 1863’te Londra’da kurulmuştur ve İstanbul’daki Galata metrosu dünyanın ikinci metrosu sayılır. (Akıncı, 2021: 284-286) Galata ve Beyoğlu semtlerinde giderek artan iş hacmi ve nüfusu yeni ulaşım çözümlerini gündeme getirir. Tanzimat yönetimi

“Fransız Eugene Henri Gavand”ın “Galata Tüneli projesini” onaylar (Erdoğan, Şenyurt ve Dökmeci, 2016: 49). (Şekil 4.6, 4.7).

Galata’daki ticaret bölgesi ve Pera’daki konut ve eğlence merkezi arasının ulaşımı için Tünel yapım çalışması M.Gavand tarafından Londra’da 1872’de kurulan “The Metropolitan Railway of Constantinople, from Galata to Pera” aracılığıyla büyük bir kamulaştırma da yapılarak (ilk aşamada 45 ev) 1874’te tamamlanır. Gavand’ın tanımlamasıyla bir tür yeraltı teleferiği veya asansör olan, uzunluğu 554,80 metre, genişliği 6,70 metre ve yüksekliği 4,90 metre olarak planlanan bu tünel projesi 17 Ocak 1875’te hizmete girer. İki ucunda birer istasyon ve makine dairesi bulunmaktadır. İstanbul tünelinin kamu yararı için yapıldığı söylene de öncelikle İstanbul’da yaşayan Avrupalılara hizmet etmektedir (Erdoğan, Şenyurt ve Dökmeci, 2016: 49, 50; Akın, 1998: 142, 143). Tramvay ağının geliştirilmesine 19.yüzyıl sonuna dek devam edilir. Avrupa’dan getirilen, sonraları yerli üretimi de yapılan faytonlar da üst gelir düzeyindeki kişilerin ulaşımında yaygındır. 1895’te İstanbul’a ilk otomobil getirilir. Faytonda olduğu gibi ilk otomobil sahipleri arasında da Galata ve Pera’nın varlıklı kişileri yer almaktadır (Akın, 1998: 142, 143).

Şekil 4.7 : a) İstanbul Tüneli’nin 1876’da hazırlanan kesiti, (üstte), (Kayaoğlu E. ve diğerleri, 2014), b) Gavand’ın Tünel Projesi güzergah planı, 1876, (alt solda), [28], c) Tünel Pera İstasyonu, 1884, (alt sağda), [29].

Sadrazam Mustafa Reşid Paşa, 1836'da Londra'dan II. Mahmut'a yolladığı mektupla, büyük yangınların zarar verdiği ahşap evlerle çevrelenmiş sokakların yeniden düzenlenmesi, taş, kâgir yapıların yapılması gerektiğini belirtir. Kentsel sorunlarla ilgili çalışmalarda tekrarlanan yangınları temel alan planlama çalışmaları da kentsel değişimi düzene sokmada etkili olamaz (Godoli ve Barillari, 1996: 11).

Galata 1831 ve 1870'de çıkan büyük yangınlarda zarar görür (Erdoğan, Şenyurt ve Dökmeci, 2016: 35). Yangınların artması, Londra ve Liverpool'da merkezi olan Royal Insurance Company gibi Avrupa sigorta şirketlerinin İstanbul'da etkinliğini artırır. 1865'te çıkan Kemeraltı yangınında yüzelli can kaybı yaşanıp, yedi sekiz dükkânla kırkbeş elli evin yandığı bu yangından sonra "Osmanlı Bankası'nın da (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne)" tüm yangınzedelere 500 Franklık yardımda bulunur. 8 Haziran 1870'deki Naum Tiyatrosu, Galatasaray Karakolu gibi yeni büyük taş binaların dahi yandığı yangında, "Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne)" ve diğer resmi kuruluşlarda yangınzedeler için yardım parası toplandığı duyurulur (Akın, 1998:334, 335, 336). Yönetim ilerlemelerinden Meclis'i Tanzimat'ın 1857'deki protokolle belirlediği reform, İstanbul'u 14 yönetim bölgesine ayırmış, aynı yılın Aralık ayında belediye tüzüğüne kavuşacak Altıncı Bölge'ye (Galata, Pera, Tophane) deneysel belediye statüsü tanınmıştır (Godoli ve Barillari, 1996: 11). Aynı yıl bölgeyi inceleyen Komisyon raporunda, Galata'nın pek çok yerinin güneş görmez, hava almaz, mefasid ocağı ve hırsız yatağı olduğunu belirtip, ilk ıslah edilecek yerin köprübaşı olduğunu, köprüden gelenlerin zorunlu geçtiği Karaköy Kapısı'nın çok dar olduğunu, kale içinin karmaşıklığını, geniş sokakların açılması için Galata'daki taş binaların istimlaki ile yıkılmasının zarurietini vurgular. (Erdoğan, Şenyurt ve Dökmeci, 2016: 35).

İstanbul'un 14 belediye bölgesine ayrılması sonrası diğer 13 belediyeye örnek olması amacıyla 1857'de kurulan "Altıncı Daire-i Belediye" sinin sorumluluk alanı olan Beyoğlu ve Galata bölgesindeki belediye düzenleme ve hizmetleri çok önemlidir. Belediyenin esas çalışma alanları, aydınlatılıp isimlendirilen sokakların güvenliğinin sağlanması, konutlara numara verilmesi, ulaşım ve su sıkıntılarının giderilmesi gibi önemli meselerdir (Akın, 2005). Galata ve Beyoğlu'ndaki yoğun nüfus, bölge sakinlerinin Avrupa görmüş belediye hizmetlerinden anlayan kimseler olması, diğer semtlere örnek oluşturması gibi sebeplerle kentsel yenileşme çalışmalarına buradan başlanır. Altıncı Daire'nin bu bölgeyi bir Avrupa başkentine benzetme hedefi, Paris'in en seçkin ve modern semti Altıncı Bölge'nin adını almış olmasından da

anlaşılmaktadır. Altıncı Daire, kadastro haritası, yol onarımı, mezarlık alanlarının taşınarak Tepebaşı ve Taksim’de parkların açılması, mezbaha, hastane gibi düzenlemelerle belediyeçilik tarihinde öncülük eder (Erdoğan, Şenyurt, Dökmeci, 2016: 36). Bölge halkının % 47’sini oluşturan yabancılara uygun kentsel koşulların sağlanması için Batılı devletlerce desteklenen bu önlemler dışında, Galata ve Pera’da reform kararlılığını Avrupalı güçlere kanıtlama amaçlı işler gerçekleştirilir. 1858’de Karaköy Meydanı açılır, ana yolların kaldırım ve aydınlatma çalışmaları başlatılır; 1863’de Galata surlarının yıkım kararı alınır ve yeni yollar açılır, Galata ve Beyoğlu arasındaki fiziksel sınırlar kalkmaya başlar (Godoli ve Barillari, 1996: 12).

1864’de Galata Surları’nın yıkılması, Altıncı Daire'nin en mühim uygulamalardan biridir. Surların yıkımı ve hendeklerin kapatılmasıyla kazanılan arsa alanları yeni yol ve yapılaşma alanlarına dönüştürülür (Akin, 2005). Galata surlarının yıkımıyla oluşan arsaların satışından sağlanan paranın, Ayasofya’nın ardında yapılan Darülfünun binasının inşaatında kullanılması düşünülmüştür. 1866’da kapatılan Ceneviz hendeklerinin üzerlerine büyük yapılar yapılmaktadır. Galata’da surların yıkımı ve hendeklerin doldurulmasıyla oluşan arsa parsellerini satarak rant elde etme düşüncesi, Avrupa’dakilere benzeyen yaklaşımların İstanbul Levanten ve gayrimüslimlerince izlenerek uygulandığını göstermektedir. Batı’da bu tür uygulamaların en ünlülerinden Viyana’da 1857-1859’da Ortaçağ surları yıkılarak, Viyana’nın tarihi çekirdeği “Ring Strasse” ile çevrelenip, geniş bulvarın iki tarafındaki parsellerin satışından sağlanan gelirlerle, caddede kültür amaçlı prestij yapıları inşa edilirken, satılan parsellerde gösterişli 19.yüzyıl apartmanları yükselmiştir. Ahmet Lütfi Efendi, Galata’daki sur yıkımının tarihi yarımada için de düşünüldüğünü, Bahçekapı’da uygulandığını, asıl amacın rant elde etmek olduğunu eleştirel bir üslupla vurgular. 18 Mart 1868’de daha konforlu ve Altın Daire’ye layık yeni bir belediye binasının yapımına karar verilerek, 24 Haziran 1869’da Belediye Binası’nın ihalesi duyurulmuştur (Akin, 1998: 106-112).

1858’de kuruluşundan, Belediye Kanunu’nun ilanına kadar ayrıcalıklı konumuyla Altıncı Daire Belediyesi’nin çalışmalarından, üç safha geçirildiği anlaşılmaktadır. Galata surlarının yıkımı öncesi ve sonrası çalışmalarda iki farklı tutum dikkat çeker. Surların yıkımı öncesi ilk safhada çoğunlukla “yolların” onarımı; ikinci safhada ise “surlar yıkılıp hendeklerin doldurulmasıyla kazanılan arsalar kullanılarak yeni yolların yapımı, Galata ve Pera’yı bağlantılandıran Okçu Musa Sokak’ın projelendirilmesi” vb kapsamı genişleyen projeler geliştirilip uygulanır. İkinci safha projelerinin

uygulanmasında bölgede oturup çalışan kimi saygın ailelerle hükümetin yardımları olmuştur (Öncel, 2010: 62; Erdoğan, Şenyurt, ve Dökmeci, 2016: 35, 36). 19. asrın son yarısında, bölgenin ulaşım probleminin çözümüne katkı sağlayan başta atlı tramvayın (1871), 1914'te elektrikli tramvayın, 1874 sonlarında Galata ile Pera'yı yer altından hızla bağlayan Tünel'in faaliyete geçirilmesi, en ciddi yeniliklerdir. 1850-1900 arasında bölge, yangın alanlarında yeni imar kurallarına uygun yapılaşmanın getirilmesiyle kentsel ve yapısal olarak önemli değişimler geçirir (Akın, 2005).

Şekil 4.9 : 1858-60 D'Ostoya Haritası'nda Galata ve Voyvoda Caddesi, (Atatürk Kitaplığı Arşivi; Coşkunçay E.O, 2018).

G. D'Ostoya'nın, Pera bölgesinin 1870 yangını öncesi durumunu gösteren 1858-1860 tarihli 1/2000 ölçekte "Plan General de Galata, Pera, Pancalti" adlı haritasında, taş ve ahşap yapı ayrımı net olarak verildiğinden kâgirleşmenin yoğunlaştığı ve ahşap yapıların varlığını koruduğu bölgeler görülebilmektedir (Şekil 4.9) (Akın, 2005; Erdoğan, Şenyurt ve Dökmeci, 2016: 36, 37). Voyvoda Caddesi'nde Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Binası'nın inşa edileceği arsa, bu haritada pembe renkte gösterilmiştir. Tez çalışmasının üçüncü bölümünde değinildiği üzere Banka Binası öncesi arsada ahşap

Glavani Han'ın varlığı bilinmektedir. Bu nedenle haritada pembe ile gösterilen yapıların ahşap, kahverengi gösterilen yapıların ise kâgir olduğu anlaşılmaktadır.

Bu haritaya göre Kasımpaşa ve Tophane'de ahşap ağırlıklı yapılaşma sürmekte, 1860'lı yıllarda Galata kulesiyle birleşen surlarla burçlar hâlâ belli ölçüde devamlılık göstermekte, surların ardındaki "Rue Hendek" adıyla doldurulup yola dönüştürülen sokak görülmektedir. Haritada bölgenin mühim anıtsal yapıları isimleriyle belirtilmiştir. : "Kurşunlu Han, Havyar Han, Zincirli Han, Halil Paşa Hanı, Bedesten, Arap Cami, Yeraltı Camii, o dönem hâlâ mevcut olan Yeni Cami, St. Benoit, Ermeni Kilisesi olarak işaretlenen Surp Grigor Lusavoriç Kilisesi, St. Pierre Kilisesi", Voyvoda Caddesi üzerindeki İngiliz konsolosluk bürosu, borsa, Fransız telgrafhanesi, biri ahşap iki hamam, kıyıdaکی gümrük binaları net şekilde görülür. Bölgedeki ana caddelerden Voyvoda Caddesi, Hendek Sokak, kıyının paralelinde Kalafat Sokak, Yüksek Kaldırım vb, günümüzde de mevcudiyet ve ismini korur. Galata ile Pera'yı bağlayan tünel henüz yapılmamıştır. Sularla Hendek Sokak'ın çevresindeki ahşap yapılar arasında yapılaşmamış boş alanlar mevcuttur (Akin, 2005; Erdoğan, Şenyurt ve Dökmeci, 2016: 36, 37). 1860 yılına ait "Plan de Pera et Galata de Constantinople" başlıklı Rose ve Aznavur haritasında, Voyvoda Caddesi civarındaki Perşembe Pazarı, Yüksek Kaldırım ve Yanıkkapı Sokak ile Voyvoda Caddesi'ndeki Glavani Han görünmektedir (Erdoğan, Şenyurt ve Dökmeci, 2016: 37). Voyvoda Caddesi 19.yüzyılın ikinci yarısından sonra önemli bir aksı tanımlamaktadır. Galata'da 1840 haritasında boş olan arazilerin 1870'lerde dolduğu görülür (Çelik, 1998: 35, 36). Banka Binası bu gelişmelerin yaşandığı Galata bölgesinde inşa edilir.

4.1.2. Banka Binasının Voyvoda Caddesi'nin Dönüşümündeki Etkisi

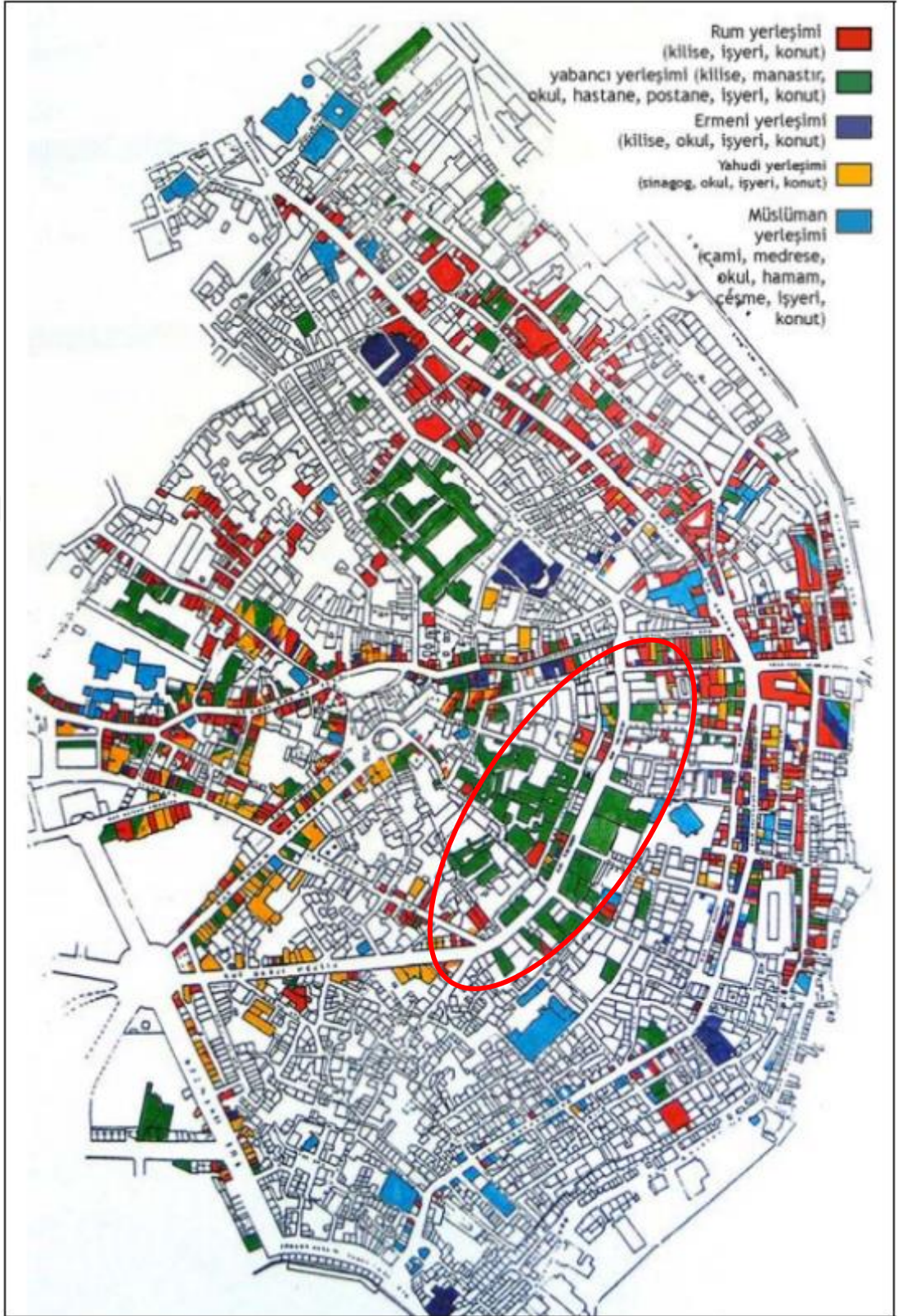
Voyvoda Caddesi, adını Osmanlı Devleti döneminde Galata'nın güvenlik ve düzeniyle sorumlu idareci olan voyvodanın ikametgâh ve çalışma mekânından almaktadır. Galata bölgesinin iç surlarını izleyen caddede 14.yüzyıldan itibaren "Ceneviz Meclis Binası (Palazzo del Comune) ve Pazar Meydanı (Piazza)"nın varlığı da caddenin geçmişten beri devam eden önemini gösterir. Cenevizliler'in yarı özerk statülerinin devam ettiği 1682'ye kadar Avrupa tüccarlarının dükkân ve mahzenleri yanında Osmanlı bölge idaresinin de bulunuşuyla cadde Osmanlı döneminde de ehemmiyetini korur (Altan, 2007: 14, 15). Voyvoda Caddesi'nin iktisadi tarih bakımından

ehemmiyeti, mimarlık tarihi yönünden taşıdığı ehemmiyeti destekler niteliktedir. Voyvoda Caddesi'ndeki hanların varlığı, bu hanları inşa ettiren sarraf, tüccar, bankerlerle, banka ve hizmet sektöründen diğer kurumlara bağlıdır. Finansın merkezi ve kapitalin kullanımının yönlendirildiği bu caddedeki hanlar, işlevleri gereği ekonomi ve mimari ilişkisi açısından önemli bir döneme ışık tutar (Erdoğan, Şenyurt ve Dökmeci, 2016: 8). Bu bölümde caddede yaşanan gelişimlere değinilerek, “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Binası”nın inşasının Voyvoda Caddesi'nin dönüşümüne ne yönde etki ettiğine değinilmiştir.

19.Yüzyılda Galata'nın Finans Merkezine Dönüşmesi : 19.yüzyılda Devlet'in yönetildiği İstanbul Yarımadası, gayrimüslim nüfusun yoğunlaştığı Galata ve Boğaz'ın doğusundaki Üsküdar olmak üzere üç ana yerleşimden oluşan İstanbul'da, yabancı şirket ve işletmeler artar. Daha fazla Batılı'ya ev sahipliği yapan İstanbul'da azınlıkların ayrıcalıkları artarken, şehir de zamanla Batılı görünüm kazanmaktadır. Osmanlı ekonomisinin İstanbul'a yerleşmiş Avrupalılar aracılığıyla yabancı sermaye tarafından yönlendirilir hale gelmesi, şehirde yabancı uyruklu kesimin hareketini özgürleştirir. Galata'daki gayrimüslimler, bankerler ve devlet şirketlerinde hisse ve etkinlik sahibi yabancılar, ticârî faaliyetlerini bölgede inşa ettikleri Batılı üslupta modern büro binalarından yürütmeye başlar. (Şekil 4.10). Ticaretin tümüyle Levanten, Rum, Ermeni ve Yahudi gayrimüslimlerin kontrolüne girmesiyle, Tarihi Yarımada asırlarca koruduğu şehrin ticari merkezi olma konumunu Galata bölgesine devreder. Bu durum, 19. yüzyılın son yarısında Galata'yı gayrimüslimlerin iş ve ticaret merkezi, Pera'yı ise ikâmet merkezi haline getirir (Uluengin, 2008: 7, 8, 17).

Osmanlı Devleti'nde ilk “Kanuni Süleyman” ve “II. Selim” döneminde rastlanan bankerler, başta çoğunlukla Yahudilerden oluşurken, sonrasında Ermeniler de katılır. 19.yüzyılda ise ülkedeki tüm azınlıklar sarraflık ve bankerliğe başlar. Bankerlerin büroları için seçtikleri alanlar, azınlık nüfusun en yoğun olduğu Galata ve Voyvoda Caddesi'dir (Uluengin, 2008: 21,22).

Banka kurumlarının hızla arttığı Batı dünyasıyla irtibat kurma kaygısı taşıyan alaylı yetişmiş “Galata Bankerleri”, yeni nesillerinin dünyadaki bu gelişmelere yetişip entegre olması için nitelikli eğitim veren azınlık okulları talep ederler. 1847'de “Monalaki Baltazzi” ile “Jacques Alleon” nun kurduğu “Banque de Constantinople (İstanbul Bankası)” isimli modern anlamda bankerlik ofisi Galata Bankerleri'ni

Şekil 4.10 : 19. yüzyıl sonunda Galata'da ve Voynoda Caddesi'nde etnik dağılım,
(Eldem, 1992b; Uluengin, 2008:16)

tedirgin eder. Bu dönemde İstanbul'da faal 50'ye yakın bankerden beş altısı dışında tümü Galata Bölgesi'nde hizmet vermektedir. 19. yüzyılda ülkedeki Batılı tüccârların ekonomiye kendi menfaatlerine uygun müdahaleleri, Osmanlı bütçesinin açık vererek yetersiz kalmasına yol açar. 19. yüzyılın ortalarında dış borçlanmayı tercih etmeyen devlet, ekonomide aktif olup nakit akışını denetleyen "Galata Bankerleri"ne % 20 gibi yüksek faizle borçlanır ve borcun miktarı 10 milyon Osmanlı Lirası'nı bulur. Ardısıra açılan bankalar bankerleri zorlamaya başladığında, tüm yeni bankalarla Osmanlı devlet şirketlerine hissedar ve yönetici olmuşlardır. 1863 yılında kurulmuş olan "Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne)"nın dahi idari kadrosu tümüyle Galata ya da yurtdışında bankerlik yapmış kişilerden kurulur (Uluengin, 2008: 21,22).

Tüm önemli bankacılık semtlerinde olduğu gibi, Voyvoda Caddesi'nin de 19. yüzyıl ortalarında Galata ve İstanbul'un ticârî merkezine dönüşmesi, gayrimüslim ve Batılıların, bu bölgedeki ticari, finansal ve kültürel faaliyetlerini arttırmalarından kaynaklanır. İstanbul'un merkezi iş alanları, şehrin dünya kapitalizmiyle bağlantıları doğrultusunda gelişir (Uluengin, 2008: 22, 27).

19.yüzyıla dek bankacılık ve kredi işlemleri konut, dükkân, karma işlevli hanlarla, kasa fonksiyonlu bedestenler benzeri mekânlarda yapılmaktadır. Bankerler ve bankaların Osmanlı Devleti'nin ekonomisinde çok önemli hale geldiği 19.yüzyılın ortalarında, şirketleşen bankerlik kuruluşlarının, fonksiyonel ve yapısal olarak evvelkilerden ayrılan türdeki hanlarda ya da inşa ettikleri kendi adlarını taşıyan hanlarda çalıştıkları görülür. 1868 tarihli Cervati ve Sargologo'nun "Annuaire Oriental du Commerce (Şark Ticaret Yıllıkları)" isimli ilk ticaret yılına göre İstanbul yakasında banker bürolarının bulunduğu bir han ve beş banker bürosu bulunurken, Galata'da ondört han ve otuzaltı bankerlik bürosunun bulunması dikkat çeker. İstanbul yakasında Büyük Yeni Han banker bürolarının en çok bulunduğu handır. Galata'da ise bankerlerin kullandığı Baltazzi Han, Demir Han, Değirmen Han, Gül Camondo Han Kivork Bey Han, Komisyon Han, Mehmet Ali Paşa Han, Saatçi Han, Selanik Han dönemin büro özelliği taşıyan hanlarıdır. Galata'da bankerlerin en çok bulunduğu "Havyar Han"ı izleyen "Glavani Han" ve "Gül Camondo Han", bu yapıları inşa ettiren banker aileleri olan Glavaniler ve Camondolar'ın isimlerinin verildiği hanlar olarak dikkat çeker. 19.yüzyılda ticari üstünlüğe sahip Galata, Avrupa ticaretinin ve sermayesinin merkezi olduğundan, sarraf ve bankerler işyerlerini burada açar. Artık sadece ticaretin değil finansın da merkezi olan Galata, Galata Bankerleri ve yabancı

ortakları tarafından ilk bankaların kurulduğu, dış kaynaklı bankaların da merkezi şubelerini açtıkları yer olmuştur (Özcan, 2009: 93, 97, 98).

18. asır sonuyla 19. asırda Galata'da o dönem Avrupa'sında yapılanlarla benzerlik gösteren özelliklerde ve yapıldıkları bölgenin kentsel yapısını etkileyen pekçok ticaret binaları inşa edilir. 18. asrın son yarısında Fransız tüccarlar için inşa edilen ve uzun süre "Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne)"nın da kullandığı 1771 tarihli Saint Pierre Hanı da o dönemin çok anılan yapılarından. Galata'nın öteki sokaklarıyla birlikte Voyvoda Caddesi'nde de inşa edilen kâgir han yapılarının çoğu Galata bankerlerinin adını almıştır. Mimarileriyle bölgenin çehresini değiştiren Kamondo, Botton, Bereket, Baltazzi Hanlar bu aksta bankacılık, hukuk, madencilik, sigortacılık, demiryolları işletmesi vb işlevler için kullanılan binalardır. Voyvoda Cadde'sinin iki yanında İmparatorluğun son devrindeki gelişmelerin göstergesi olarak sıralanan kırk bina, kısmen günümüzde de kullanılmaktadır (Akın, 2005).

19.yüzyılın sonlarında Galata halkının bir kısmını oluşturan Yahudi aileler, Balkan Harbi ile Selanik'in Yunanistan'ın eline geçmesi sonrası İstanbul'a yerleşip bankacılık, film sektörü, sanayi, gazetecilik, ticaret, para ve politika vb sahalarda etkinlik kazanarak Selanik Bankası'nı kurar ve diğer bankalarda da teşkilatlanırlar. 19.yüzyıl ortalarından itibaren Galata finans ve iş merkezi, Pera ise Galata'da çalışanların konut alanıdır. Çoğunlukla evvelki yerleşimlerinde yaşayan Müslümanlar açısından ise Galata yalnızca iş merkezidir. Müslümanlar Aksaray, Üsküdar, Boğaziçi kıyılarını tercih ederken, seçkin Yahudiler de Galata ve Pera'yı ikamet alanı olarak seçer (Erdoğan, Şenyurt ve Dökmeci, 2016: 30, 31).

Banka Binasının Yapıldığı Voyvoda Caddesi Hakkında Genel Bilgi : Galata'nın günümüzdeki kentsel dokusunun ilk adımları 13.yüzyılda, Cenevizlilerin 1204 yılı sonrası Galata bölgesine yerleşerek bölge ve limanın kontrolünü ele geçirmesiyle başlar (Erkılıç, 2016). İstanbul'un Osmanlı Devleti tarafından fethi sonrası Galata bölgesi her mart ayında değişen bir voyvoda tarafından yönetilir ve yöneticinin konağının yer aldığı (Akın, 1998: 97) sokak ismini Galata asayişinden sorumlu "voyvoda" dan alarak Voyvoda Sokağı olarak anılır (Erdoğan, Şenyurt, Dökmeci, 2016: 44). Bölgenin yasal sorunları ise, makamı Yeni Cami (Eminönü) yakınlarında bulunan Galata Mahkemesi'nden bir kadı tarafından çözülür (Akın, 1998: 97). Voyvoda Caddesi üzerindeki Piazza (Pazar Meydanı) ve Palazzo Communale

(Ceneviz Meclis Binası) bölgenin iki önemli merkezidir. Ceneviz kolonisinin idare merkezi olan Meclis Binası 1315'te yapıp yeniden yapılmıştır (Erkılıç, 2016).

17.yüzyılda Kanuni'nin Fransızlara tanıdığı kapitülasyonlarla gelişen Galata Limanı, çok sayıda Fransız tüccar tarafından Marsilya'dan daha güvenli bulunduğundan, işlerinin büyük kısmını bölgeye naklederler. Ancak 18. asırda "Fransız Devrimi"nin tesirleriyle "Galata limanı" sönükleşir (Akın, 1998: 85). 1838 Serbest Ticaret Antlaşması ile İngiliz tüccarlarına yerli tüccarlarla aynı hakların tanınması sonucu Galata, yeniden Akdeniz'in en mühim limanları arasına katılır (Erkılıç, 2016). 1838 yılı ve devamındaki antlaşmalar sonucu İstanbul'da yoğunlaşan Avrupalılarla beraber yerleşik gayrimüslimler de benzer imtiyazlardan faydalanır (Gülenaz, 1998; Uluengin, 2008: 31). Tarihi süreçte Voyvoda Caddesi'nde yaşanan belirgin değişimler Şekil 4.11'de özetlenmiştir.

19.yüzyılın ortalarında gayrimüslim ve yabancı uyrukluların çoğunlukta olduğu Galata ve Pera, Batılılaşan Türklere de açılmışsa da, esas zenginlik yabancı elçiliklerin kendilerine sağladığı ayrıcalıklarla Batılılar, yerli Hristiyanlar ve Levantenlerdedir (Akın, 1998: 85, 86). "Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne)" nın kurulması sonrası caddedeki şirketlerin hızla çoğaldığı görülür. Caddeye yerleşen ofislerin çoğu bankerlik ve sigortacılık işletmeleri olup, finansçılara mimarlık hizmeti veren ofisler de yaygınlaşmıştır (Erdoğan, Şenyurt ve Dökmeci, 2016: 43). Bu zenginlik ve gelişim, devrin Batı Avrupa şehirlerinin ve yaşam biçimlerinin tüm niteliklerini "Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne)" Binası ve devrin şöhretli iş hanlarıyla Voyvoda Caddesi ve yöresine, "elçilikler ve görkemli konut dizileriyle" Pera ve yakın çevresine yansıtır (Akın, 1998: 86). Bu bölümde caddedeki gelişime ve yapılara değinilmiştir.

1858'de önemli bir ticaret merkezi olan Karaköy işlek ve kalabalık bir semte dönüşür. 1857'de kurulan ve "Pera, Galata ve Tophane" den sorumlu olan Altıncı Daire Belediyesi'nin yaptığı yeni aksların oluşması, var olan caddelerin genişletilmesi, yolların bakımı, kaplanması, onarımı, surların yıkılması gibi çalışmaların devamında 1870'de Voyvoda Caddesi genişletilir (Erkılıç, 2016).

1880'lerde tünele ek bir güzergâh olarak Voyvoda Caddesi'nden atlı tramvayların geçirilmesi hatların döşenmesi gibi gerekli düzenlemeler yapılırken, caddenin en eski binası Bereket Han'ın bir bölümü yıkılır. Altıncı Daire'nin "Batı değerlerinde bir kent dokusu kurma" amaçlı Karaköy Meydanı düzenlemeleri önemlidir. Bölgenin

gelişmesi, birçok ulaşım ağı ve odağın merkezindeki Voyvoda Caddesi'nin de gelişimini tetikler (Erkılıç, 2016).

TARİHİ DÖNEM	TARİHSEL SÜREÇTE CADDEDE YAŞANAN GELİŞMELER						
	VOYVODA CADDESİ				1850-1900 kentsel yapısal değişimler (1870 Pera Yangını) boş alanlar. İmar kurallarına göre yeni düzenlemeler		
14.yy-1880	14.yy	15.yy	1682	1838	1868	1870	1871-4
	Cenevizliler Galata'da 1316 tarihli Palazzo Communale (Ceneviz Meclis Binası) ve Piazza (Pazar Meydanı)	Fetih sonrası Galata'nın her ay değişen bir voyvoda tarafından yönetilmesi	Osmanlı yerel idareleri burada Cenevizliler yarı özerk bir statüde Avrupalı tüccarın gelişmesi ve mağazaların burada bulunması Gayrimüslimlerin çoğunlukta olduğu dönem Batılı anlamda mimari anlayış ve yaşam tarzı yerleşmeye başlamıştır.	Galata, Akdeniz'deki liman kentlerinin en önemlilerinden biri Ticaret Antlaşması ile İngiliz tüccarlarına yerli tüccarlar ile aynı haklar tanınmış	1860, caddede var olan tek banka olan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Saint Pierre Han'da Bankaların olmadığı, bankerlerin var olduğu dönem	Tramvay İlk hat: Azapkapı-Karaköy>Boğaziçi Tek güzergahı Voyvoda'dan geçen İkinci hat : Karaköy-Cadde-i Kebir > Taksim.	1871, atlı tramvay 1874, Galata-Pera arası tünel
1880-1920	Voyvoda Caddesi'nin sadece Galata'nın değil, bütün İstanbul'un bir merkezi halini alarak köklü bir değişime uğraması. 1880-1910 ARASI GELİŞEN KENTSEL MİMARİ DOKU						
	OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ		BANKALAR CADDESİ				
1880-1920	1880'ler		1890'lar		1914 (1.Dünya Savaşı)		1918
	Şirket Binası Fıryası Caddenin modern çehresi için ilk adım, tek bir şirket tarafından kendi kullanımı için inşa edilen beş yapıdır. Bu yapılar; 1.Crédit Général Ottoman (Osmanlı İtibar-ı Umumi Bankası/Şirketi) (sonrasında Sümerbank), 2.Societe Ottomane de Change et de Valeurs (Şirket-i Osmaniye-i Kambyo ve Esham), (sonrasında Demirbank), 3.Dersaadet Su Şirketi (Bugünkü 48 numara) (Eski İstanbul Defterdarlığı), 4.Dersaadet Tramvay Şirketi (günümüzde Şark Han), 5.Economic Co-operative Society Mağazası (günümüzde Burla Binası) Caddenin altyapısının düzenlenmesi (Eski binalar yıkılmış, cadde genişletilmiştir.)		1892 Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin yeni binasına geçmesi. Yenilik : Apartmanlar Bankacılık, sigortacılık, hukuk, mimarlık, madencilik, demiryolları ve genel anlamda teknoloji ithaliyle ilgili olan şirketlerin varlığı.		İnşaat fıryası harbe kadar devam etmiştir. Caddeye 15 kadar yeni bina eklenmiş. Sigorta şirketleri hanlardaki küçük odalardan çıkıp daha büyük arazilere geçiyor. Dönemin iki büyük binası : Generali Han ve Unyon Han 1914 Elektrikli Tramvay		Caddedeki gelişmeler savaşla birlikte duraksama dönemine girmiştir. Son iki inşaat; Lazaridi Han ve Minerva Han
1920-1930	Bu süreç içerisinde savaşın etkisi ile inşaat yapılmamıştır. Milli Şirket, Türkçe isimler						
	CUMHURİYET DÖNEMİ						
1920-1930	1920		1930		KİMLİĞİN DEĞİŞMESİ		
	Cumhuriyet'in kuruluşu Ülkenin siyasi, ideolojik, ekonomik ağırlık merkezi yeni başkent Ankara'ya doğru kaymıştır. Mevcut binalarda tadilat, binaların isimlerindeki değişimler, milli şirket ve devlet kurumlarının yerleşmesi				Sektörlerin değişimi; teknoloji ithalatçıları ve teknik donanım şirketleri Berberler, kahvehaneler, tütüncüler, bakkallar yerine > elektrikçiler, elektrik malzemesi dükkanları.		

Şekil 4.11 : Tarihi süreçte Voyvoda Caddesi, (Erkılıç, 2016). (Erkılıç, 2016)'daki Tablo 1'den uyarlanmıştır.)

Voyvoda Caddesi 19.yüzyılın son yarısında Galata ve İstanbul'un merkezi halini alarak kökten bir dönüşüme uğrar. 1860'lı yıllardan yüzyıl sonlarına dek Cadde'nin görünümü, yepyeni iktisadi sektörlerle ilişkili pekçok kurum ve kuruluşun yerleşimiyle tümüyle değişir. Sigortacılık, madencilik, hukuk, demiryolları, mimarlık, bankacılık ve genel manâda teknoloji ithaliyle ilgili olan bu şirketler, caddenin Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve mali hayatıyla yakından ilişkisinin ifadesidir. Yaklaşık 300 metre uzunluğundaki caddede sıralanmış olan kırk bina, Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki gelişmeleri özetleyen yapılardır. 1856'da kuruluşundan itibaren 1892'de kendi binası yapılana kadar Voyvoda Caddesi'nin üst kısmına (kuzeyine) paralel dar bir sokaktaki Saint Pierre Han'da faaliyetlerini yürüten "Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne)" nin, bulunduğu sokak da bankanın varlığı nedeniyle ilk defa Banka Sokağı adını alan sokaktır. Voyvoda Caddesi'nde ise Cervati'nin 1868 tarihli Indicateur Constantinopolitain ticaret rehberinde bir veya iki odalık mekanlarda kârlı ancak sınırlı tefecilik yapan on banker olarak E. Baltazzi, P. Boccardo, J.Crespin, E.Crespin, C. Couteaux, A.Eliasco, Glavany fils et C., P. Guzel, L. Freres, J.Salzani isimleri geçmektedir. Indicateur'a göre caddede bankerler dışında ikisi ithalat ve ihracatta, ikisi komisyon işlerinde uzmanlaşan 15 tüccar, bir sigorta mümessili, iki avukat, bir borsa komisyoncusu, bir alet ve makine ithalatçısı, bir şekerlemeci ve bir saatçi bulunmaktadır (Eldem, 2000: 14, 15, 22, 23).

Indicateur'da adı geçen sadece 33 ismin yarısından fazlası Kavafyan, Vitalis, Glavani ve Baltazzi (Baltacı) Hanlar'da yoğunlaşmıştır (Eldem, 2000: 24, 25). Kavafyan Han'da Düyûn-ı Umûmiye Damga Dairesi, Alman Postanesi, birçok hukuk bürosu ve sigorta şirketinin faaliyet gösterdiği bilinmektedir (Uluengin, 2008: 90). 12 kişinin bulunduğu Glavani Han, bölgenin en büyük iş merkezlerinden biridir. Modern iş çevrelerinin caddenin güney tarafında Kavafyan ve Baltazzi Hanlar arasında ve kuzey tarafında Yüksek Kaldırım ile Medrese Sokakları arasında yoğunlaştığı görülür. Voyvoda Caddesi ile Perşembe Pazarı Sokağı kavşağında ikinci bir ticari yapılar kümesinde köşede Ceneviz Palazzo del Comune'si (o zamanki adı Franchini Han, günümüzdeki adı Bereket Han), karşısında Saint Pierre Han ile Hamdi Paşa Hanı denilen 17. veya 18.yüzyıl Osmanlı Hanı bulunur. Eugene-Henri Gavand'ın 1875'lerde çizdiği, caddenin Yüksek Kaldırım ile Palazzo del Comune arası kısmını kapsayan planında kâgir binalar çoğunlukta olsa da ahşap evlerden oluşan bloklar hâlâ mevcuttur. Sonrasında Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne) tarafından bina

yapmak üzere satın alınacak Glavani Han'ın karşısındaki alanın (Şark Han ve Demirbank'ın yeri) tamamen boş olduğu görülmektedir. Cadde henüz gelişmemiştir, ticari faaliyetler geleneksel ve iddiasız çevrededir (Eldem, 2000: 24, 25).

Batılılaşma sürecinde, ülke genelinde yatırım yapan ve azınlıklarla yabancılar tarafından kurulmuş olan şirketlerin Batı sistemine uygun iş görme düzenleri sebebiyle, Osmanlı Devleti ilk olarak “şirket kavramı” yla tanışır. Bu yeni şirket kurumlarının ve iş yapma biçimlerinin etkisiyle, Eminönü, Voyvoda Caddesi ve Galata çevresinde yine Batılı planlama anlayışla inşa edilmeye başlanan “büro binaları”da “işlev, stil, form, galeri boşluklu plan şemaları, cephe süslemeleri, artan kat sayıları” açısından belirgin farklılık gösterir (Gülenaz, 1998; Uluengin, 2008: 31). Galata’da 19. asırda yapılan bu tür “büro binaları”nın öncüleri olarak “Çituri Han (1861), Gül Kamondo Han (1868 öncesi) ve Zincirli Han (1868 öncesi)” sayılabilir. Yeni anlayışla inşa edilen “büro binaları”, işlevsel açıdan da değişiklikler gösterir. Tarihi Yarımada’daki önceki “ticaret hanı tipolojilerinde” “üretim, depolama ve ticaret” aynı mekânlarda yürütülürken, sanayileşmenin getirdiği ihtisaslaşmayla “üretim, depolama ve tüketim”, fabrika, antrepo ve pasajlarda yapılırken, “üretim ve satışın yönetimiyle” ilişkili faaliyetler için yeniden planlanan bürolar kullanılmaya başlanmıştır. Yeni tür büro binalarının eski hanlardan farklı olarak kat veya bina olarak şirketlere kiralanabilmesi de yeni anlayışın bir yansımasıdır (Uluengin, 2008: 31).

19.yüzyılın sonlarına doğru Voyvoda Caddesi ve civarında faaliyet gösteren gruplar kurumsallaşmış, bahsi geçen Batılı anlayışla tasarlanmış bu yapılara yerleşmişlerdir. Osmanlı Devleti’nin modernleşme sürecinde dış kaynaklı sermayelerle kurulan kurumları da bu caddede yer alır. Şekil 4.15’de Voyvoda Caddesi’nde yapıların inşa edildikleri dönemler belirtilmiştir (Uluengin, 2008: 39, 40, 52).

Voyvoda Caddesi’nde inşa edilip günümüze ulaşan en eski yapılar, caddenin kuzey kısmında bulunan Has Han (U6) ve güney kısmındaki “Bozkurt Han (A3)” ile 43-45 numaralardır. Abdülaziz’in yaptırdığı “Bozkurt Han”, “Türkiye Umumi Sigorta”, “AEG” ve “SKF Rulmanları” vb ecnebi şirketlerce kullanılır. “Has Han”, 1940’lı yıllara dek “Postane-i Amire” olarak, “Bozkurt Han” ile “43-45 numaralar” küçük ölçekli farklı işlevli işyerlerince kullanılır (Uluengin, 2008: 39, 40, 52).

Cadde 1870’lerden sonra biçimlenmeye başlar (Erdoğan, Şenyurt ve Dökmeci, 2016: 44). Her dönemde ekonomik ve malî hayatla iç içe olan caddenin mimari dokusunda,

bu etkileşimin sonuçları yansır. Özellikle 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren 30 yıllık süreçte, inşaat furyası ve ekonomik sektörden birçok kurumun varlığıyla cadde, Galata ve İstanbul'un iş merkezi olarak yepyeni bir kimliğe sahip olur. Osmanlı döneminde finansın kalbi olan caddedeki şirketlerin kurumsal profili ve mekânsal kurgusu, modernleşme sürecinde tamamen değişir (Erkılıç, 2016).

Şekil 4.12 : a) Has Han (2002), (solda) (Uluengin, 2008:50), **b)** Has Han (sağda) (Esmâ Ünlü, 2019)

1870-1880 Yılları Arası Dönemde Yapılar: Caddede bulunan en eski tarihli yapılardan “Franchini Han’ın (eski Palazzo del Comune)” 1880’lerdeki tramvay çalışmalarında yarısı yok olmuş, yıkılan kısma Bereket Han’ın (U12) inşa edilmesiyle kalan kısmı tanınmaz hale gelmiştir. (Şekil 4.14) (Eldem, E., 2000:24, 25). Caddenin günümüze ulaşan en eski yapıları, 1870-1880 arası dönemde inşa edilmiş olan caddenin kuzey yani üst yakasında konumlanan “Has Han (U6)” ve güney yani alttaki yakasında yer alan “Bozkurt Han (A3)” la “ 43-45 numaralardır (A8)” (Uluengin, 2008: 39, 40). Günümüzdeki Bozkurt Han’ın ve Has Han’ın (Şekil 4.12) 1870’lerde

inşa edilmiş olması mümkündür. Bu dönemde inşa edilen diğer bina da Gavand'ın planında görülen ve günümüze kadar gelen 45 numaralı küçük binadır (Eldem, 2000: 24, 25).

A3-Bozkurt Han : Gavand Planı'nda yapının parselinde kâgir bir bina bulunsa da, günümüze kadar gelmiş olan han olduğu konusunda kesin bilgi bulunmamaktadır. Sultan Abdülaziz'in oğluna ait olduğundan önceleri şehzadenin ismiyle "Yusuf İzzeddin Han" olarak anıldığı, 1880'lerin sonundan itibaren 1902'ye kadar bu isme eklenen "Gümürlü Han" ismi 1903 yılı sonrası sürekli hale gelir. 1930'da Bozkurt Sigorta Şirketi'nin Bahtiyar Han'dan bu hana taşınmasından itibaren Bozkurt Han olarak anılmaktadır (Eldem, 2000a: 64).

U6-Has Han : Mimari üslubundan 19.yüzyılın sonlarında inşa edildiği anlaşılan yapı, caddedeki dış cephesi değişmeyen nadir örneklerdendir. Bu handaki en önemli müessesenin 1901-1915 yılları arasında Annuaire Oriental'de anılan, Goad'un 1905 planında görülen Postahane-i Âmire (Osmanlı Postanesi) olduğu anlaşılmaktadır. Yapıda 1930-1940'larda Burla biraderlerin diğer bir mağazasına rastlanmakta, yapı bu tarihlerde "Eski Postane Binası" olarak anılmaktadır. Has Han isminin ne zaman verildiği bilinmemekte, yakın geçmişte bu ismi aldığı sanılmaktadır (Şekil 4.12) (Eldem, 2000a: 238).

A8-43-45 Numaralı Yapı : Perşembe Pazarı Sokağı ile Voyvoda Han arasına sıkışmış bu iki bina, Gavand Planı'nda (43 numaralı olan ahşap, 45 numaralı olan kâgir olarak) görülmektedir. 1905 Goad planında her iki yapı günümüzdeki yapılaşmayı yansıtan iki kâgir yapı olarak görülür. Bu yapılar 1890'larda Voyvoda Caddesi'ndeki inşaat furyası öncesi yapılaşma hakkında fikir verir. 43 numaralı yapı, 1890-1903 arasında tütüncü H.Melitopoulos, 1903-1940 arasında Simonidis tarafından sarraf ve tütüncü olarak kullanılmıştır. 45 numaralı yapı ise 1898-1908 arasında Pandelis Xerostilidis'in bakkaliyesi, 1905-1914 arasında ise lokanta olarak, 1914 'te N.S. Avigdor'un otomobil mağazası olarak kullanılmıştır. (Eldem, 2000a: 108).

1880'lerde caddede büyük bir değişim yaşanırken, günümüzde mevcudiyetini koruyan binalardan sekizi o dönemde inşa edilmiştir. Bu yeni binaların çoğu, daha önce mevcut olan ahşap ev ve konaklar, eski hanlar yerine, bazıları da boş arsalarla inşa edilmiştir. Glavani Han'ın karşısındaki boş arsaya "Şirket-i Osmaniye-i Kambiyo ve Esham (Societe Ottomane de Change et de Valeurs-günümüzde Demirbank) (U8)" ve

Dersaadet Su Şirketi (günümüzde 48 numara) (U9) için iki modern bina yapılıdır (Eldem, 2000: 24, 25).

1880'lerde dikkat çeken değişimin önemli yanı, binaların kullanımındaki yeni bir anlayış ve yeni bir işlevdir. Daha önceki binalar, odaları tüccar ve esnaflara kiralanarak geleneksel Osmanlı han yapılarının türevidir. Bu geleneksel hanların Galata'daki muadilleri Perşembe Pazarı ve limana yakın bölgelerde bulunmaktadır. Voyvoda Caddesi'nin orta ve alt bölgesinde yer alan 19. asır ortası hanları ise Batılı üsluplarıyla mimari olarak geleneksel Osmanlı Hanlarından farklılaşsa da, temelde yine odaların mütevazı ölçekte işyerlerine kiraya verilmesi şeklinde işletilmekte, geleneksel hanların temel işlevini sürdürmektedirler (Eldem, 2000a: 25). İstanbul'da Batılılar ve azınlıklarca kurulan şirketlerin, kendi kurumunun faaliyetlerine uygun tasarlanan şirkete özel bina talepleri, yeni büro binalarındaki işlevsel değişimin nedenidir. Bu dönemin hanları, kullanıcı şirketin kendine özgü ihtiyacı doğrultusunda tasarlanır (Uluengin, 2008: 34, 35). Voyvoda Caddesi'nin tarihi sürecinde 1880 yılı dönüm noktasıdır. Dönemin en önemli değişikliği, geleneksel han kullanımını yansıtmayan şirket binalarının ortaya çıkmasıdır (Eldem, 2000a: 26).

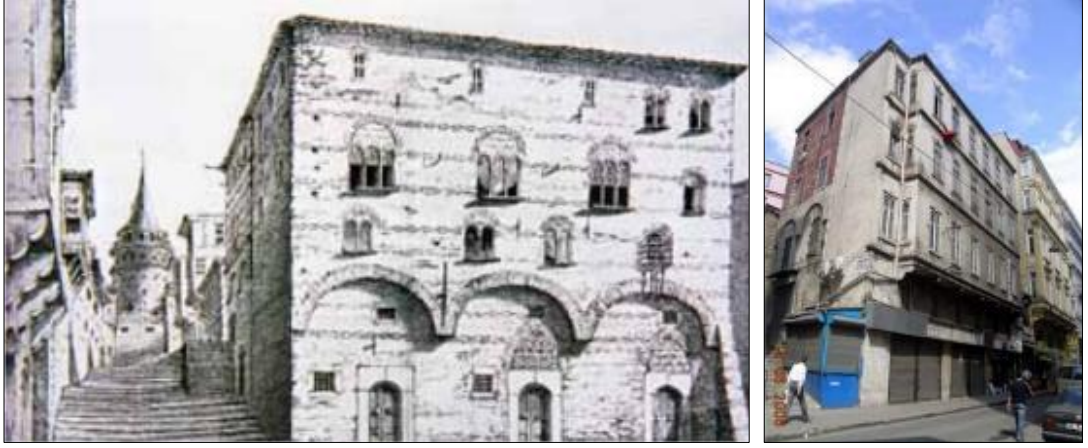
1880-1890 Yılları Arası Dönemde Yapılar: Bu dönem Voyvoda Caddesi'nde önemli değişimlerin gerçekleştiği dönemdir. Bu dönemden günümüze ulaşan altı bina (Şekil 4.15'de U8, U9, U12, A4, A10, A11) bulunmaktadır. Bereket Han (U12) ve Baltazzi Han (A10) (Şekil 4.13) dışındaki yapıların tümü, yeni "büro" tasarım prensiplerini yansıtan tek kurumun kullanımına özel tasarlanan yapılardır (Uluengin, 2008: 41, 100). Günümüzde de varlığı devam eden, tek bir şirketin kullanımını için inşa edilmiş şirket binalarından ilk beşi olan "Societe Ottomane de Change et de Valeurs -Şirket-i Osmaniye-i Kambiyo ve Esham) Binası (Banque De Change – Demirbank Binası) (U8)", "Crédit Général Ottoman - Osmanlı İtibar-ı Umumi Bankası/Şirketi (Sümerbank Binası) (A4)", "Dersaadet Su Şirketi (Bugünkü 48 numara) (Eski İstanbul Defterdarlığı)(U9)", "Dersaadet Tramvay Şirketi (günümüzde Şark Han) (U10)" ve "Economic Co-operative Society Mağazası (günümüzde Burla Binası) (A11)" bu dönemde inşa edilmiş, bu yapılarla caddenin modern çehresinin ilk adımları atılmıştır. Tek bir şirket tarafından kendi kurumu için inşa edilen bu beş yapı, Osmanlı geleneksel hanlarındaki küçük işletmelerin kiralanması prensibinden farklı tasarlanmıştır. Binalar, vakfeden kişinin adıyla anılan Rüstem Paşa Hanı, Büyük Yeni Han vb gibi geleneksel hanlar veya sahiplerinin adını taşıyan Kavafyan Han, Azaryan Han gibi

modern hanlardan farklı olarak “han” işlevleri ile değil, “A Kumpanyası” veya “B Şirketi” gibi kurum adıyla tanınır. Bu gelişme caddenin kimliğinde niteliksel bir değişime işaret eder. Bu şekilde büyük binaları inşa ettirip, çok sayıda personel istihdam edebilen mali güçteki şirketler, bu değişimi başlatır (Eldem, 2000a: 26).

Şekil 4.13: a) Baltazzi Han'ın zemin ve üzerinde iki kattan oluşan hali 1890'larda çekilen bir fotoğrafta görülmekte, (Eldem. E, 2000:119), [30], b) Akbank tarafından kullanılmakta olan ve iki kat ilave edilen Baltazzi Han, (Uluengin, 2008: 41, 100).

Bu devirde İstanbul'un eklektik üsluplu yeni yapılan cephelerinde, 19. yüzyıl Avrupası'nın geçerli tarzları olan “neoklasik ve neorönesans” üslupların tesirleri ve “art nouveau, barok, ampir” vb tarzlar uygulanır (Uluengin, 2008: 34, 35). Şekil 4.15'de U8 olarak gösterilen No: 44-46 binası, 1940'lı yıllara dek “Şirket-i Osmaniye-i Kambiyo”; U9 olarak gösterilen “Narlıyan Han”, 1898 yılına dek “Dersaadet Su Şirketi”; A4 olarak gösterilen “Sümerbank Binası” 1899 yılına kadar “İtibar-ı Umumi Bankası (Crédit Général Ottoman)” tarafından kullanılmaya devam etmiştir. (Uluengin, 2008: 41, 100) Söz konusu beş şirket binasına (U8, U9, U10, A4, A11) “Banka Binası Yapılmadan Önce ve Sonra Voyvoda Caddesi'nde İnşa Edilmiş Olan Şirket Binaları” bölümlerinde detaylı olarak yer verilmiştir. 1880-1890 yılları arası dönemde inşa edilmiş olan Kamondo Merdivenleri (U7), Bereket Han (U12) ve Baltazzi Han (A10) hakkında ise aşağıda kısaca bilgi verilmiştir.

Şekil 4.14 :a) 1316’da inşa edilen Cenova Sarayı (Palazzo del Comune) (1847-1856 döneminde “Sicilyateyn Elçisi Baron Romualdo Tecco”nun çalışmasından) (Eldem, 2000a:201), **b)** Cenova Sarayı’nın yarısının cadde genişletme çalışmalarında yıkılmasıyla inşa edilen Bereket Han, (Uluengin, 2008: 41, 118)

A10-Baltazzi Han: “Baltazzi Han (Akbank Binası)”, henüz kurumsallaşamasa da Galata’daki ticâret faaliyetinde etkili “Baltazzi Kardeşler” benzeri serbest çalışan banker ofislerince kullanılan bir iş merkezidir. 1868 tarihli belgelerde Baltazzi Han ismiyle anılan yapı, Voyvoda Caddesi’nin en eski yapılarından biridir. (Uluengin, 2008: 41, 100) Baltazzi Han, Kavafyan, Vitalis ve Glavani Hanlarla birlikte caddede mevcut dört handan biridir (Eldem, 2000a: 118). Giriş ve üzerinde iki kattan oluşan yapıya 1904’te iki kat eklenir. (Uluengin, 2008: 41, 100) 1930 ve 1940’larda cephesinde dönemin İtalyan/Alman mimarisini andıran müdahaleler yapılarak günümüzdeki halini almıştır. Han 1890’a kadar Baltazzi Han olarak anılmış, sonrasında Agopyan Han ismini almıştır (Eldem, 2000a: 118). Yapı, Baltazzi, Galvany, Eliasco gibi bankerler, Balga-Karaaydın, Kesendire, Karasu gibi maden şirketleri, Arslan ve Anadolu Çimento, Bomonti Nektar Şirketi, Deutsche Orient Bank (1940’lara kadar), Banca Commerciale Italiana (1976’ya kadar) tarafından kullanılmıştır (Şekil 4.13). (Uluengin, 2008: 41, 100).

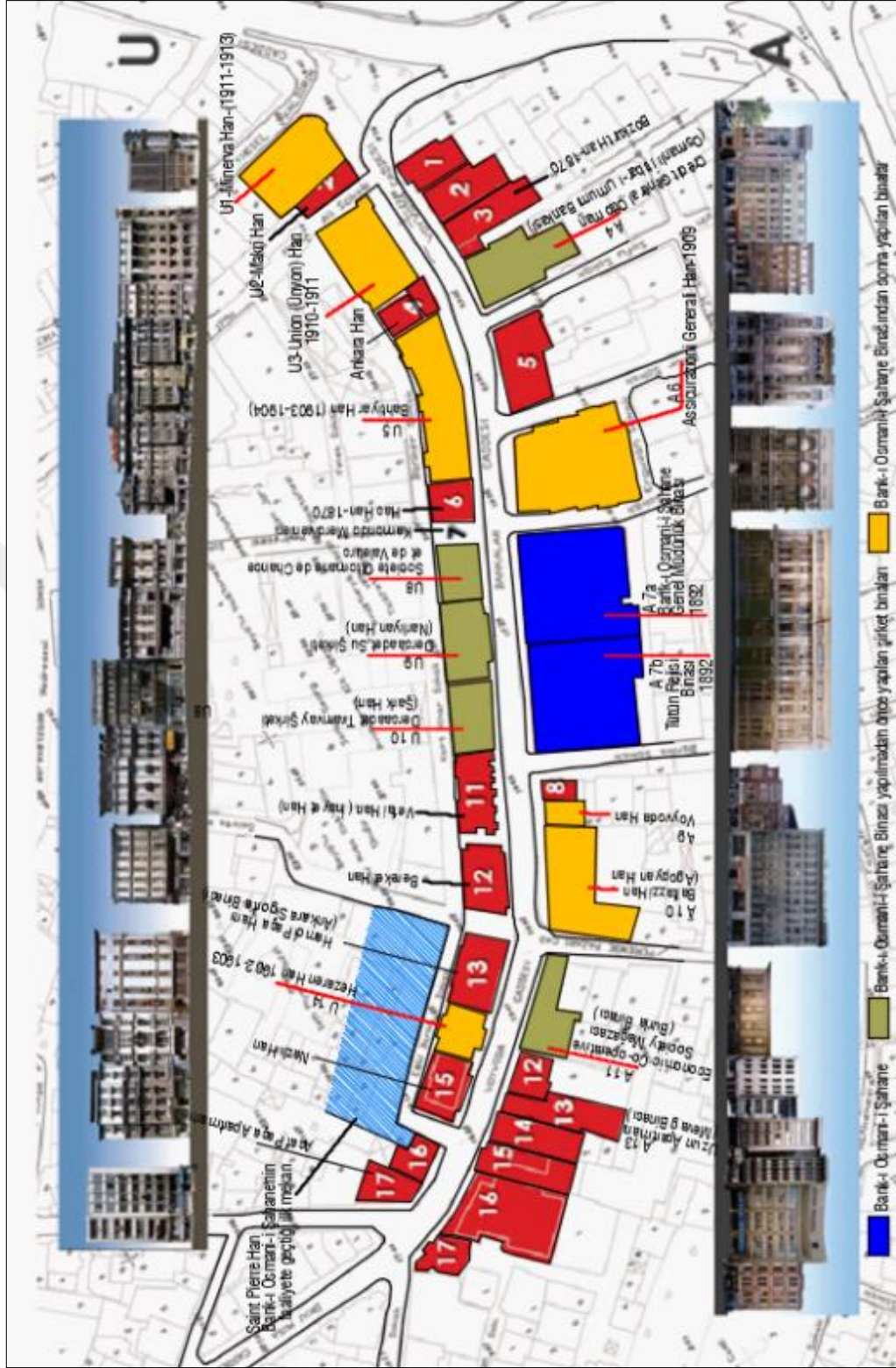
U12-Bereket Han : Bereket Han (Şekil 4.14), Voyvoda Caddesi’ndeki “büro binaları”nda vazifeli personellerin işlerinin yakınında yaşayabilmeleri amaçlı inşa ettirilmiş ilk “konut” binasıdır (Uluengin, 2008: 41, 100). 19.yüzyılda Franchini Han adıyla bilinen yapı, 1870’lerde değişime uğramış, caddenin 1880’lerde tramvay yolu

için genişletilmesiyle yapının ön yarısı yıkılmış, günümüzde görülen Bereket Han inşa edilmiştir (Eldem, 2000a: 200).

U7- Kamondo Merdivenleri : 1880’lerde Camondo ailesi tarafından yaptırıldığı düşünülen merdivenlerin ismini, yandaki binalarda bulunan Kamondo Bankası ve caddeye bağladığı Kamondo Sokağı’ndan aldığı bilinmektedir (Eldem, 2000a: 232).

1880’lerin inşaat furyası, caddenin altyapısının iyileştirilmesi çalışmalarıyla yürütülür. Eski yapıların yıkımı ile dönemin modernleşme unsurlarından biri olan tramvayın da etkisiyle cadde genişletilir, yüzyıllardır dar sokaklardan oluşan Galata’nın ilk modern görünümlü caddesine dönüşür. 1870’lerde açılan Azapkapı’yı Karaköy’e bağlayarak Boğaziçi’ne devam eden hattın ardından ikinci hat olan Galata’daki tramvay hattı Karaköy’ü (ve eski İstanbul’u) dönemin şık ikâmetgah alanı olarak gelişen Cadde-i Kebir (İstiklal Caddesi) eksenine bağlayarak Taksim’e kadar uzanır. Atlı tramvaylar, Galata’yı Cadde-i Kebir’in alt kısmına bağlayan Tünel’e bir alternatif oluştururken; Tramvay Şirketi’nin alt katında ahırlar bulunan idare merkezini Voyvoda Caddesi’ne konumlandırması da caddenin kazandığı önemin işaretlerindedir. Belediye ve Tramvay Şirketi’nin çalışmaları yanında 1880’ler, ailenin Kamondo sokağındaki evini Voyvoda Caddesi’ndeki aile bankasına bağlayan Kamondo merdivenlerinin de (U7) yapıldığı yıllardır (Eldem, 2000a: 26, 27).

1890-1900 Yılları Arası Dönemde Yapılar : Bu dönemde Voyvoda Caddesi’nde ayrı şahıs ve kuruluşların ofislerinin yer aldığı bir “iş merkezi” olan Macri Han (U2), Bank-ı Osmanî-i Şâhâne (A 7a) ve Tütün Rejisi Binaları (A 7b) ve caddenin çoğalan çalışanlarının mesken gereksinimi için yaptırılan Asaf Paşa Apartmanı (Hüsni Gök Han) (A17) inşa edilir. Voyvoda Caddesi’nde 1880’lerde hız kazanan inşaatlarla yükselen büyük binalarla genel çalışma anlayışı değişir, kuruluşların personelleri de artar. Devrin “finans merkezi” olan Cadde’de çalıştığı halde, Pera’nın lüks meskenlerinde yaşamaya mali durumu yetmeyen “küçük burjuva sınıfı”na has “konutlar” caddenin “Okçu Musa Caddesi”ne yakın tarafında yaptırıldığından, o bölgeye belli süre “konut bölgesi niteliği” kazandırmıştır (Uluengin, 2008: 41, 53). 1890’larda Asafpaşa (A17), Keçecizade ve Uzun Apartmanı (A13) caddenin Hezaren adı verilen üst kısmında Okçu Musa Caddesi’nin yakınında inşa edilmiştir. Bu binalar, önceki dönemden kalan birkaç ahşap ev dışında ikâmetgah içermeyen caddede bir yenilik oluştursa da, Voyvoda Caddesi’nin ticari kısmının ötesinde yer almaları, bu

Şekil 4.15 : Voyvoda Caddesi’ndeki binaların yapım yıllarına göre dağılımı, (“U” caddenin kuzeyindeki/üst tarafındaki binaları, “A” caddenin güneyindeki/alt tarafındaki binaları ifade etmektedir), Bank-1 Osmanî-i Şâhâne Binâsı’nın inşasından önce ve sonra Voyvoda Caddesi’nde inşa edilen yapılar, (Uluengin, 2008: 88’deki plandan yararlanılarak hazırlanmıştır)

bölgenin henüz gelişmeye açık olmadığını düşünüldüğünün göstergesidir. Beyoğlu'ndaki daha şık ikâmetgah alanları ve kiracılarına bakıldığında, Galata'da bir apartman katının yeni mahallelerin konforlu dairelerine ulaşamayan küçük burjuvaların beklentilerine uygun olup işyerlerine yakınlığı nedeniyle de tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bu apartmanların hâkim sınıf mensubu Müslümanlardan dönemin paşası Keçecizade ailesinin bir ferdi tarafından yapılmış olması dikkat çekse de, caddedeki binaların çoğu başta Ermeniler olmak üzere gayrimüslim Osmanlılara, daha sınırlı olarak da yabancılara aittir (Eldem, 2000a: 29-30).

U2-Macri Han: Bu han da ayrı ayrı kimse ve kuruluşların ofislerinin yer aldığı bir iş merkezidir (Uluengin, 2008: 41).

A17-Asafpaşa Apartmanı : Dördüncü ordu müşirliğini yapmış Asaf Paşa tarafından 1890'larda inşa edildiği düşünülmektedir. İnşasından itibaren mesken olarak tasarlanmış, 1920'lere kadar bu amaçla kullanılmıştır. 1950'lerde mülkiyet değişimi ile Hüsnü Gök Apartmanı olarak anılırken, sonrasında elektrik malzemesi satan dükkan ve bürolar tarafından kullanılmış Hüsnü Gök Han olarak anılmaya başlanmıştır (Eldem, 2000a:166).

A7a-Bank-1 Osmanî-i Şâhâne ve A7b-Tütün Rejisi Binaları : Banka ve Reji şirketince gelişmiş kurumsallaşma gereğiyle inşa ettirilen bu "ikiz binalar" caddenin bu devirdeki en önemli inşai faaliyetidir (Uluengin, 2008: 41, 53). Saint Pierre Han'da çalışmalarını sürdüren Bank-1 Osmanî-i Şâhâne, Tütün Rejisi ile birlikte, 1880'deki bu gelişmelere uyum sağlayarak İstanbul ile Beyoğlu arasında başlıca geçiş yolu olarak gelişen bu caddede yer almak için, "Glavani Han"ın olduğu arsayı alarak Mimar "Alexandre Vallaury"ye her iki kurumun idare merkezini oluşturacak bir bina yapılması işini verir. İkiz binalar 1892'de tamamlandığında Galata'nın ve İstanbul'un başlıca simgesel mekânları arasında yerini alırken, caddenin şirket binası anlayışında yeni bir mimariyi temsil ederler. Bu binalar, caddede inşa edilmiş en büyük yapılarıdır. Dönemin en güçlü iki mali kuruluşunu barındıran bu iki bina işlev ve prestijleri açısından, 1880'lerde başlayan "şirket binası" yeniliğini doruğa çıkarırlar. Neoklasik ve oryantalist üslupların bir arada kullanıldığı bu yapılar, caddede o zamana kadar yapılan binalara göre yeni bir mimari dil kullanımının ilk örneğini teşkil ederler (Eldem, 2000a: 27-29).

Şekil 4.16: “Charles Goad”un 1905 Tarihli Galata ve Beyoğlu Sigorta Planında “Voyvoda Caddesi”ndeki Hanlar, (Eldem, 2000a: 8; Alpay, 2007:105)

1891 yılına ait *Annuaire Oriental*'de Voyvoda Caddesi'ndeki hanlar; Noradounghian (Nuriciyan) (Şekil 4.16'da 1), Kavafyan (Şekil 4.16'da 2), Lorando (Şekil 4.16'da 5), Gümüşlü (Şekil 4.16'da 3), Helbig (Şekil 4.16'da 4), Narlıyan (U9-Dersaadet Su Şirketi) ve Baltacı (A10) hanları olarak kaydedilmiştir. (Erdoğan, Şenyurt ve Dökmeci, 2016: 44-47). Noradounghian Han, 1880'lerde Gavand planında görülen üç ahşap binanın bulunduğu üç parselin birleştirildiği arsaya inşa edilir. Sahibi tüccar Artin Noradounghian'ın adını taşıyan handa bankerler, avukatlık büroları ve sigorta şirketleri bulunur. Cumhuriyet döneminde ismi Nur Han olarak Türkleştirilir, 1950'lerin sonunda Karaköy Meydan düzenlemelerinde yıkılır (Eldem, 2000a: 44).

Gümüşlü Han'ın (Bozkurt Han, A3) bir pasajı bulunmakta, hanlar bir veya birkaç odanın şirketler tarafından kiralanmasıyla kullanılmaktadır. Bu hanların bazılarında para ve değerli eşyaların saklanması için kullanıldığı tahmin edilen duvara gömülü demir kasalar bulunmaktadır. Caddedeki diğer yapılar, “Osmanlı Bankası Binası (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne, henüz açılmamış olsa da inşası ilerlemiş olarak)”, Alman

Postanesi (Castro Han'ın zemin katı, Eldem, 2000a: 79) ve Tramvay şirketine (U10) aittir. Finans merkezi olan caddede çevre sakinlerinin gündelik ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik mobilyacı, saatçi, bakkal, kuyumcu, kuaför, gıda maddesi, şarap ve likör satıcıları, ciltçi, terzi, maden suları satıcısı ve bir bira fabrikası bulunmaktadır. Uluslararası yazışmaların ve iletişimin sağlanması için postanelerin de caddenin yakınında bulunması gerekli görülmüştür. Voyvoda Caddesi'ndeki banka ve diğer finans kuruluşlarının ihtiyacını karşılayan pul, kaşe, senet, makbuz gibi evrak üreticileri, bazı kurumların matbaaları da cadde ve çevresindeki hanlarda, kontrol altında tutularak faaliyet gösterir. 1903 yılında "Dersaadet Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası" matbaası da Voyvoda Caddesi'ne taşınır. Kâğıtları tutuşturabilecek kimyasalların varlığı ve kontrol dışı yayın üretiminin önlenmesi için matbaaların faaliyet göstereceği binalar özenle seçilir. Osmanlı arşiv belgelerinde caddedeki esnafa ve mekân kullanımına ait bilgilerden, matbaanın taşınmasının izne tabi olduğu, matbaa olarak kullanılacak mekânın belli özellikler gerektirdiği anlaşılmaktadır. 1903 yılında Voyvoda Caddesi'ndeki Hezaren Han'ın üçüncü katında faaliyet gösteren Tömbeki Şirketi'nin matbaasının araç gereçlerini satacağını öğrenen Osmanlı yönetimi, ruhsatlı matbaacılardan başkasına satış yapılmasını engeller. Galata aynı zamanda 1831 yılında Moniteur Ottoman başlığıyla Fransızca basılan ilk gazetenin çıkarıldığı yerdir. Voyvoda Caddesi'ndeki elektrikli aletlerin satışı da kontrol edilmektedir. Voyvoda Caddesi'nde de bekâr odalarının bulunduğu anlaşılmakta, hanlardaki odalar gibi apartman dairelerindeki odalar da tek tek kiraya verilebilmektedir. Sağlık denetimleri için oluşturulan bir komisyon, Galata ve Voyvoda Caddesi'ndeki apartmanlarla, bekâr odalarını ve dükkânları denetler. Güvenlik denetimi için de 1903 yılında Beyoğlu'nda yedi polis merkezi oluşturulur. "Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne)" ile birçok maliye kurumlarının Galata, sefaret ve konsoloslukların çoğunun Beyoğlu merkezine bağlı olmasından güvenlik işlemlerindeki zorluk nedeniyle, iki merkezin üçe çıkmasıyla güvenlik artırılır (Erdoğan, Şenyurt ve Dökmeci, 2016: 44-47).

Bu dönemde altyapı iyileştirilir, eski binalar yıkılırken cadde genişletilir. Tramvaylar, yeni modern cepheler, 1890'lardan itibaren çıkan apartman binaları ve caddelerin genişlemesi ile sağlanan mekânsal zenginlik, Voyvoda Caddesi'nin en görkemli dönemlerini yaşamasını sağlar. İnşaat furyası I. Dünya Savaşı'na kadar sürerken, bu dönemde caddeye çoğu eski yapıların yerini alarak eklenen on beş kadar yeni bina yapılır. Ahşap evler, küçük kâgir binalar, eski hanlar yıkılarak yerlerini modern

yapılara bırakır. Çoğu han olarak tasarlanan bu binalar, farklı boyutlarıyla buldukları arsa yapısını yansıtır. Ayrıca birkaç parselin birleştirilmesinden oluşan arsalar üzerine inşa edilen daha büyük hanlara da rastlanır. Bu sürecin erken örneklerinden Bahtiyar Han (U5) (1903-1904) daha önce mevcut dört veya beş ayrı binanın yerini almıştır. Ardından Assicurazioni Generali Han (A6) (1909) ve Union Han (U3) (Ünyon Han, 1910-1911, günümüzdeki Tütün Han) aynı yöntemle ihtişamlı cüsselerine gereken yeri temin eder. Bu tür yapıların yer aldığı caddenin alt kısmındaki bölge, Karaköy'e Tünel'e, limana yakınlığıyla, daha küçük binaların bulunduğu üst kısımlardan bariz olarak daha kıymetlidir. Caddenin alt yarısı, doluluk ve prestij açısından bu tür pahalı projelere girişilmesini makul kılacak seviyeye gelmiştir. Dönemin en büyük iki binası olan Assicurazioni Generali ve Union Hanların sigorta şirketleri tarafından inşa ettirilmiş olmaları ilginçtir. Bu döneme kadar mevcut hanlardaki birkaç odalık mekânlara sığabilecek mümessilliklerle yetinen sigorta şirketleri, sigortacılık sektörünün gelişmesi ve hızlı gelişen bir alandaki arsaların değer kazanmasıyla, sektörün en büyük şirketleri kendi binalarına yerleşmeye, artan mekânı da diğer meslek erbabına kiralamaya başlar (Eldem, 2000a: 30, 31).

1900-1910 Yılları Arası Dönemde Yapılar: Dönem binalarının çoğunluğu, değişik işkollarında faaliyet gösteren minimal ölçekli büro ya da kimselere kiralanmak amaçlı yapılıdır. “Bahtiyar (U5)”, “Vefai (U11)”, “Jeneral (A2)”, “Voyvoda Hanları (A9)”, ufak yazıhanelerin bulunan “iş merkezleri”dir. “Generali Han (A6)”, önemli bölümü “Generali Sigorta”nın kullanımına ayrılan, “Shell”, “mimarlık bürosu” ve “Selânik Bankası” benzeri değişik işkollarına da hizmet veren bir han binasıdır. “Nazlı Han (U15)” tek bir kuruma has tasarlanmıştır ve 1910'a dek “Osmanlı Sigorta Şirket-i Umumiyesi” tarafından kullanılır. “Mevag Binası” Voyvoda Caddesi'nde büro binalarının yoğunlaştığı bölgeden konutların yer aldığı üst bölgeye geçiş binasıdır. İş yeri bölgesinin yakınındaki konut yapısı, “Uzun Apartmanı (A13)” ismiyle anılan “Mevag Binası”dır ve 1910'ların sonuna dek mesken işleviyle kullanılmıştır (Uluengin, 2008: 42).

U11-Vefai Han (İnayet Han) : 1900-1901 yılları arasında inşa edilen ve İnayet Han adıyla anılan yapı, 1940'larda Danüb Sigorta Han, 1950'lerde yeni sahiplerine atfen Vefai Han adını alır. Gavand Planı'ndan anlaşıldığına göre büyük ahşap bir yapının bulunduğu parsele inşa edilmiştir. Lamba üreticisi Lüks Şirketi, mimarlık ofisi vb çeşitli

kişi ve kuruluşlarca kullanıldığı anlaşılmaktadır. (Eldem, 2000a: 206, 208). (Şekil 4.17’de 1, 4.18)

Şekil 4.17 : “Charles Goad” un 1905 Tarihli Galata ve Beyoğlu Sigorta Planında “Voyvoda Caddesi”ndeki Hanlar, (Eldem, 2000a: 8; Alpay, 2007: 105).

Şekil 4.18 : a) Parselin 1926’da çekilen fotoğrafı, b) Günümüzdeki Vefai Han, (Eldem, 2000a: 205, 207).

U13– Hamdi Paşa Hanı (Ankara Sigorta Binası) : 17-18.yüzyıl Osmanlı ticari binalarının yapı tekniği ve tezyinatında ve 19.yüzyılın ikinci yarısında kimliği tespit edilemeyen sahibi Hamdi Paşa'nın ismini alan Hamdi Paşa Hanı'nın yerine yapılmıştır. Hamdi Paşa Hanı 1893-1899 tarihli Osmanlı Bankası arşiv belgelerinde Hamdi Paşa'nın oğlu Reşad Paşa'ya ait Reşad Paşa Han olarak anılmaktadır. Bu han yıkılarak 1906-1907 yıllarında Adalet Han adıyla anılan çok sayıda kişi ve kuruluşun çalıştığı han inşa edilir ve 1954'te Ankara Sigorta'ya satılarak bu isimle anılmaya başlar (Şekil 4.17'de 2, 4.19, 4.20a). (Eldem, 2000a: 193).

U 15-Nazlı Han : Yapının inşası Hezaren Han'ın inşasıyla bağlantılıdır. 1904'te inşa edilen Nazlı Han, 1910'a kadar "Societe Generale d'Assurances Ottomane (Osmanlı Sigorta Şirket-i Umumiyesi)" tarafından kullanılır. Ayrıca Philip Holzmann teknik bürosu, Destek Reasürans Şirketi, elektrik malzemesi şirketi tarafından da kullanılır. Yapı adını ve biçimini korur, ancak üzerine iki buçuk kat ilave yapılır (Şekil 4.20b) (Eldem, 2000a: 177).

A2-Jeneral Han (Azaryan Han) : 1890'ların ikinci yarısından 1903'e kadar Brasserie Nouvelle isimli birahane olduğu arsaya 1903'te İstanbul Ticaret Odası Başkanı Bedros Azaryan tarafından inşa ettirilen han 1920'lere kadar Azaryan Han adını taşır. 1930'lardan itibaren Jeneral Han adıyla anılan yapı, inşasından itibaren Bomonti Nektar Biraları, Eskihisar Çimento Fabrikası, Banca Commerciale Italiana, Banco di Roma gibi kuruluşlar faaliyet göstermiştir. (Şekil 4.21a, 4.16). (Eldem, 2000a: 58).

Şekil 4.19 : Hamdi Paşa Hanı, a) Voyvoda Caddesi'ne bakan cephesi ve yan cephesi, b) Eski Banka Sokağı'na bakan arka cephesi, (Eldem, 2000a: 194, 195).

Şekil 4.20 : a) Ankara Sigorta Binası (Hamdi Paşa Han'ın yerine inşa edilen), (solda) (Eldem, 2000a: 191), **b)** Nazlı Han, (sağda) (Eldem, 2000a: 177)

Şekil 4.21 : a) Jeneral Han (solda), (Eldem, 2000a: 57) **b)** Voyvoda Han (sağda), (Eldem, 2000a: 111).

A9-Voyvoda Han : “Voyvoda Caddesi” deki dar cephesi ve arka içe doğru genişleyen yapısıyla “Voyvoda Han”, yüzyıl başı itibariyle caddedeki yapısal farklılaşmanın karakteristik örneğidir. Marangoz, demirci dükkânı, lokanta vb işletmelerin kullandığı ahşap bir binanın yerine 1903-1904 tarihinde inşa edilen bu yapı, caddenin alt bölümündeki ihtişamlı yapıların tersine parselin şekline uymuştur. Bunun önemli nedenlerinden biri, caddenin bu kısmının, alt kısımda şirketlerce yapılan parsellerin

birleştirilip iddialı inşaat projelerinin gerçekleştirmesi gibi ciddi yatırımları çekemeyecek ölçüde tali kalmasıdır. Savaş yıllarından itibaren yavaşlayan yapılaşmayla Voyvoda Han değişmeden günümüze gelmiştir. Konum ve yapısıyla büyük şirketlerin çalışmalarına uygunluk göstermeyen yapı, İngiliz Postanesi haricinde daha küçük ölçekli şirketler, mümessillikler ve bürolarca kullanılmıştır (Şekil 4.21b). (Eldem, 2000a: 112).

A13-Uzun Apartmanı: 1899-1900 yılları arasında inşa edilen bu yapı, Maison Ouzoun (Uzun Ev), Appartements Ouzoun (Uzun apartmanı) veya Ouzoun Han (Uzun Han) isimleriyle anılır. Caddenin alt kısmından itibaren mesken amaçlı inşa edilen ilk yapıdır ve tamamen işyerlerinden oluşan “Voyvoda Caddesi”nden mesken bölgesi sayılan “Okçu Musa Caddesi” ne geçiş oluşturur. 1901-1908 arasında bu mekân pekçok kişi ikâmetgah olarak kullanır. Apartman sakinlerinin çoğu çevredeki büyük şirketlerde çalışan memurlardır. 1911’den itibaren yapının profili değişmeye başlar, Osmanlı Latin Cemaati Kançılıryası, ticari patent ve istihbarat şirketleri, aynı tarihlerde binanın yanına açılan Syntagma Pasajı’ndaki Le Moniteur Oriental ve Tachydromos gazeteleri gibi büro ve işyerleri ikâmetgahların yerini alır. 1930 sonrası elektrik malzemesi satan şirketler tarafından kullanılır. Uzun Han, eski dokusunu kaldıran bir düzenleme ile günümüzde Mevag Binası olarak kullanılmaktadır (Eldem, 2000a: 142).

1910-1920 Yılları Arası Dönemde Yapılar: Atina Bankası için yaptırılan Minerva Han (U1), yalnız bir kuruluşça kullanılan bir binadır. Aynı süreçte yapılan “Ankara Han (Türkiye Milli Sigorta) (U4)”, “Şark Han (İtibar-ı Milli Bankası)” ile “Osmanlı Sigorta Binaları (İş Bankası)” da “Minerva Han” a benzer şekilde, önemli kuruluşların tümüyle kullandığı “kurumsal binalar” dır. Bu tarihlerde inşa edilmiş yapılardan yalnızca “Ünyon Han (U3)”, banka, sigorta şirketi vb değişik işkolları tarafından kullanılmıştır (Uluengin, 2008: 42, 43).

A5- Osmanlı Sigorta Han (İş Bankası Binası): İş Bankası Galata Şubesi’nin yer aldığı parselde, Gavand Planı’na göre aralarında dar bir geçit bulunan “Castro Han” ile adını banker “Charles Helbig”den almış olan “Helbig Han” bulunmaktadır. Asır başında Nazlı Han’da bulunan ve bu hanları satın alan Osmanlı Şirket-i Umumiyesi 1913’te Castro Han’a taşınır. Helbig Han ve Castro Han yerine 1918’de şu an mevcut binayı

(A5) yaptırır. Assurances Ottomanes Han (Osmanlı Sigorta Han) olarak anılan yapı 1953'te İş Bankası'na satılır (Şekil 4.22). (Eldem, 2000a: 44).

Şekil 4.22 : a) Castro ve Helbig Han (19.yüzyıl sonu kartpostalında Castro Han'da Alman Postanesi) (solda), (Eldem, 2000a: 79) b) Castro ve Helbig Han'lar yerine inşa edilen Osmanlı Sigorta Han, (sağda) (İş Bankası Binası), (Eldem, 2000a: 77).

Şekil 4.23 : Ankara Han, (Eldem, 2000a: 249).

U4-Ankara Han : 1911-1912 tarihleri arasında inşa edilmiştir. Cephe tasarımı karşısındaki Assicurazioni Generali Han ile çarpıcı benzerliktedir. Türkiye Milli Sigorta tarafından satın alınarak idare merkezi olarak kullanıldığında Türkiye Milli Han adını alan yapıda 1940’larda Anadolu Sigorta bürosu bulunur. Milli Reasürans tarafından satın alınarak Ankara Han adını almıştır (Şekil 4.23). (Eldem, 2000a: 250).

Resmîyette ismi “Voyvoda Caddesi” olan caddenin hangi tarih itibarıyla “Bankalar Caddesi” adıyla zikredildiği bilinmemekte, 1900’lerde caddenin işkolları manasında olgunluğa eriştiği bir tarihte böyle anılmaya başlanıldığı düşünülmektedir. Bu devirde caddede “Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne)” haricinde çoğu yabancı sermayeli birçok banka bulunmaktadır (Altan, 2007: 15).

Caddenin gelişim süreci savaşıyla birlikte sona erer. Cadde üzerindeki 1913’te tamamlanan son iki inşaatın biri caddenin üst kısmındaki küçük bir han olan Lazaridi Han ile Yüksek Kaldırım’ın köşesindeki avantajlı konumuyla dikkat çeken Minerva Han’dır. 1918 yılında kısa bir canlanma ile Sigorta Han (günümüzde İş Bankası binası) ile geleceğin Şark Han’ının inşaatı normale döndüğünü düşündürse de 1918’den 1960’ların sonuna kadar caddede hiç inşaat gerçekleştirilmez. Birkaç cephenin düzenlenmesi ve mevcut binaların bazılarında muhdes kat eklenmesi dışında cadde bu dönemde değişikliğe uğramaz (Eldem, 2000a: 31).

Caddenin normal gelişimini sürdürmesi, 1909-1911 ve 1918’deki gibi Okçu Musa’ya doğru uzanan kısımdaki küçük ve orta ölçekli yapıların yerini daha büyük yapıların alması beklenirken, caddenin gelişimi sekteye uğrar. Büyük ve iddialı binalardan oluşan devamlı cephenin gelişmesine yönelik dönüşüm, savaş ve getirdiği ekonomik krizin etkisiyle yarıda kalır ve tamamlanamaz. Savaş sonrası siyasi istikrarsızlık ve 1923’teki rejim değişikliği, Voyvoda Caddesi’nin gelişimine en büyük darbeyi indirir. Ülkenin siyasi, ideolojik, ekonomik ağırlık merkezi yeni başkent Ankara’ya kayarken, İstanbul yeni rejim tarafından bilinçli olarak kenara itilir. Bu şekilde İstanbul ve Voyvoda Caddesi belirgin bir duraklama dönemine girer. Caddedeki şirketlerin çoğu yabancı ve gayrimüslim sermayesine bağımlı olduğundan, düşen kârlar ve dönemin siyasi havasının güvensizliğinden çoğu göç ederken; kalanlar pazarın daralması nedeniyle faaliyetlerini kısmak mecburiyetinde kalır ve Ankara’nın ölçütlerine göre gayrimillî kimlikleri nedeniyle şüpheli bir konuma düşerler (Eldem, 2000a: 31, 32).

Caddenin Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne) gibi ticari devleri için gelecek belirsizdir. Ankara Hükümeti ile 1924-1925 müzakarelerinde faaliyetlerine son vererek Türkiye'den ayrılmaya yaklaşan banka kalmayı başarırken, Tütün Rejisi'nin malına 1925'te el konur, demiryolu ve şehir hizmetleri işletmelerinin çoğu devlet tarafından satın alınır. Güvensizlik nedeniyle caddede hiçbir yenilik olmamaya başlar, gelişim daha az gayri milli karaktere sahip yerlere kayar. Önceleri birçok şirketi Voyvoda Caddesi'nin gelişimiyle kaybeden Eminönü, bunları geri kazanır. En önemlisi, sürecin devamı halinde Voyvoda Caddesi'nin üst kısımlarını doldurması beklenen binalar Ankara'da inşa edilir. Devlet bankalarıyla kurmuş oldukları sigorta şirketlerinin ihtişamlı idari merkez binaları, ilk misallerini Voyvoda Caddesi'nde veren (Adalet Han, Ünyon Han, Sigorta Han) ulusal(cı) mimari üslupla artık yeni başkentte yükselmektedir (Eldem, 2000a: 32-35).

Olumsuzluklara rağmen döneme uyum sağlayan Voyvoda Caddesi'nde inşaat furyası durur, mevcut yapılarda basit tadilatlar yapılır. Bazı binaların isimleri dönemin siyasi ölçütlerine göre (Nuradungyan Han Nur Han'a, Azaryan Han Jeneral Han'a, Nişastacıyan Han Merkez Han'a, Lazaridi Han Güzin Han'a dönüştürülerek) değiştirilir. Voyvoda Caddesi, devraldıkları kuruluşların mekânlarını kullanan ya da caddenin prestijine kapılan bazı milli şirket ve devlet kurumlarının yerleşmesine tanık olur. 1933'de yeni kurulan Merkez Bankası, İnhisarlar İdaresi tarafından el konan Reji binasını satın alır. Asır başındaki ivmesini bir daha kazanamayan caddede temsil edilen sektörlerin ağırlığı değişirken, caddenin kimliği ve profili de değişir. Savaşın sonuna kadar caddede önemli yer tutan mimarlar yok olur. Savaş yıllarına kadar diğer sektörlerle göre nispeten önemsiz teknoloji ithalatçıları ve teknik donanım şirketleri hanları ele geçirir. 1920'lerden itibaren elektrik ve mekanik teknolojisine ihtiyacın artmasıyla çekilen berberler, kahvehaneler, küçük lokantalar, tütüncüler, bakkallar yerlerini elektrikçilere, elektrik malzemesi dükkânlarına ve küçük ölçekli teknolojik işletmelere bırakır. Cumhuriyet'ten itibaren İstanbul'da kalan gayrimüslim toplum da burayı terk eder. 1948'de İsrail'in kuruluşu, Voyvoda Caddesi ile Kuledibi arasında yaşayan düşük gelirli Musevi aileler için bir çekim alanı oluşturur. Daha varlıklı olanları Nişantaşı, Şişli, Elmadağ gibi daha şık mahallelere yönelir. 6-7 Eylül olayları ve Kıbrıs meselesi nedeniyle Rum toplumunun Yunanistan'a göçlerinin oluşturduğu boşluk iç göçle dolarken bölgenin genel görünümü değişir (Eldem, 2000a: 32-35).

1950'lerin sonlarında Menderes Hükümeti'nin imar faaliyetleri Karaköy semtini ve Voyvoda Caddesi'ni de etkiler. 1955-1960 arası imar politikaları, kültürel, sosyal ve mimari yapıyı değiştirir, Voyvoda Caddesi bankacılık sektörünün Levent-Maslak aksına kaymasıyla eski ticari-iş merkezi değerini kaybeder. 1892'den 2001 yılına kadar "Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne)" tarafından genel merkez olarak kullanılan yapı, 2001'de bu bankanın Garanti Bankası bünyesine girmesi sonrası şube olarak kullanılmaya başlar ve kurumun genel merkezi Maslak'taki binada kalır. Ülke ekonomisinde etkin ve prestij sahibi Garanti Bankası, İş Bankası, Akbank gibi kurumlar, belli bir süre "genel merkezlerini" caddede konumlandıran "Aksigorta, Ankara Sigorta" benzeri mühim kuruluşların caddeden ayrılması, caddenin kent içindeki önemini zayıflatır. Cadde "finans ve iş dünyası"nın oluşturduğu "yeni merkezin" dışında kalır (Erkılıç, 2016).

Banka Binası Yapılmadan Önce Voyvoda Caddesi'nde İnşa Edilmiş Olan Şirket Binaları : Dış kaynaklı "sermaye" İstanbul'daki güçlü varlığını asırlardır bir "ticaret merkezi" olan "Galata"da inşa edilen "banka binaları"yla gösterir. Banka kurumlarının caddede yoğunluk kazanmasıyla "Bankalar Caddesi" olarak anılan ve ciddi bir "finans merkezi" olan Voyvoda Caddesi'nde, finans kuruluşlarının yani sermayenin inşa ettiği yapılar, caddeye kimlik verir. 1880'lerden itibaren yoğunlaşan yapılaşmanın görüldüğü caddede öncelikle Avrupa kökenli "neo-klasisizm" ve "eklektik mimari" binaların stilini belirler. 1910'lar sonrasında ulusalcı düşünceler mimari üslupları etkiler (Altuntaş, 2014: 30). Banka Binası'nın yapımının caddenin gelişimine etkisinin ifadesi için, öncelikle Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Binasının inşası öncesi yapıлып Voyvoda Caddesi'nde mevcut olan ilk beş şirket binası olan "Societe Ottomane de Change et de Valeurs (Şirket-i Osmaniye-i Kambiyo ve Esham) (1)", "Crédit Général Ottoman (Osmanlı İtibar-ı Umumi Bankası/Şirketi) (2)", "Dersaadet Su Şirketi (3)", "Dersaadet Tramvay Şirketi (günümüzde Şark Han) (4)" ve "Economic Co-operative Society Mağazası (günümüzde Burla Binası) (5)" hakkında bilgi verilmiştir.

19. asır sonundan itibaren Galata ve Beyoğlu'nu kapsayan "1895 Huber haritası", "1905 Goad haritası", "1913-1914 sigorta haritası", "1928-1932 Pervititch haritası" vb detaylı haritalar bölgedeki bina ve sokak isimleri, sokak dokusu vb mühim verilere erişilmesini sağlamıştır (Akın, 2005). Voyvoda Caddesi'nde Banka Binası'nın

oluşturduğu gelişimi izah için yapılar hakkında bilgi verilirken bu haritalardan yararlanılmıştır. Haritalar, tez çalışmasında yazıların okunabilirliği için okuma yönlerine uygun yerleştirilmiş, kuzey işareti eklenmiştir.

1. “Societe Ottomane de Change et de Valeurs (Şirket-i Osmaniye-i Kambiyo ve Esham) Binası (U8) (Banque De Change – Demirbank Binası)”

“Şirket-i Osmaniye-i Kambiyo ve Esham”, 300 bin Osmanlı lirası tutarındaki sermaye ile 1872’de kurulur. Eustratious Eyyenidis, M.Ciado, Alfred J. Baker şirketin ortaklarıdır. Genelde Crédit Général Ottoman (Osmanlı İtibar-ı Umumi Bankası) ile bağlantılı işler yapan bankanın (şirketin) sermayesi 600 bin liraya çıkarılır ve 27 yıl faaliyette kalır (Akıncı, 2021: 309).

Şekil 4.24 : “Şirket-i Osmaniye Kambiyo ve Esham”, 25x10 £ au porteur (hamiline) hisse senedi belgeleri, (27.04.1895), [31].

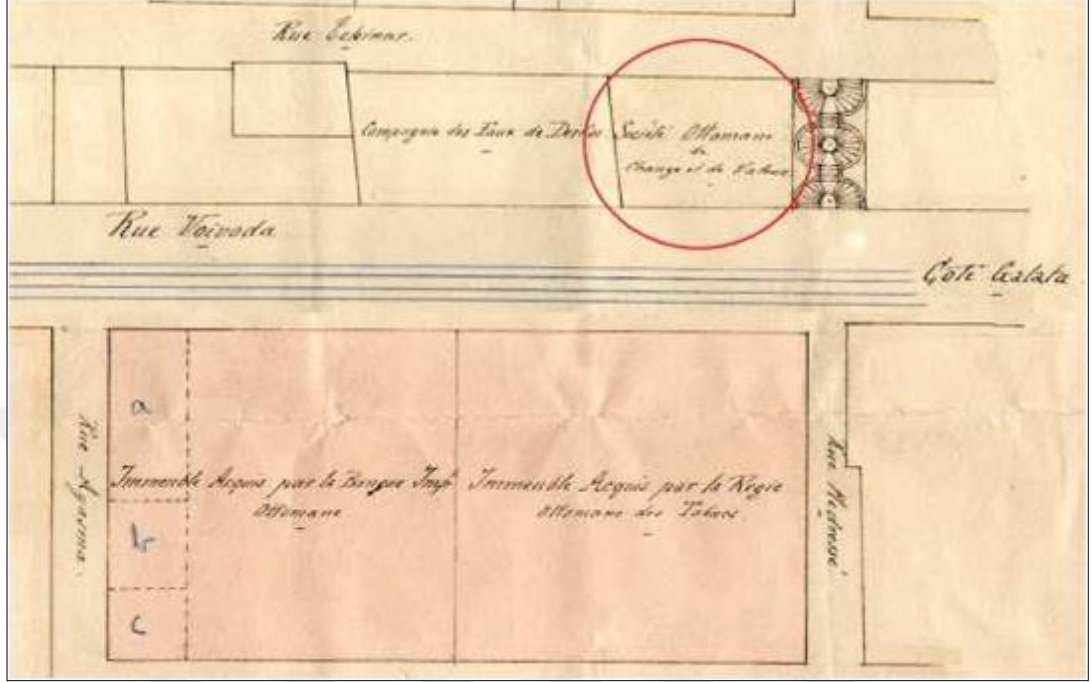
1895 tarihli R. Huber Kent Haritasında gösterilmiş olan “Societe Ottomane de Change et de Valeurs (Şirket-i Osmaniye-i Kambiyo ve Esham)” binasının “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Binası” ile aynı yıllarda yapıldığı tahmin edilmektedir (Özkurt, 2016:338). “Voyvoda Caddesi”nde “Kamondo Merdivenleri”nin bitişiğindeki binanın “inşa tarihi ve mimarı” hakkında kesin belgeye dayanan bilgi olmamasına rağmen, bazı kaynaklarda cephesinde kullanılan Neo-Klasik üslubun Banka yapısıyla benzerliği nedeniyle “Alexandre Vallauray” tarafından 1880’lerde yapıldığı belirtilmiştir

(Aktemur, 2006: 86-91; Eldem, 2000a: 226). Yapının üzerinde kitabesi bulunan “Societe Ottomane de Change et de Valeurs (Şirket-i Osmaniye-i Kambiyo ve Esham)” isimli borsa işlemlerinde ihtisaslaşmış şirket 1872 yılında kurulmuşsa da, Gavand Tünel’in inşası için yaptığı Planı’nda arsası boş görüldüğünden yapının bu kadar eskiye dayanmadığı kesindir. 1890 yılında Vallaury’nin “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne” için çizdiği plan şemasında yapının gözükiyor olması nedeniyle 1875-1890 arasında, muhtemelen 1880’lerde inşa edilmiş olması doğru bir yaklaşımdır. “Clado, Eugenidi ve Barker” isimli bankerlerce kurulan, 1875 yılı bunalımında sarsılrsa da faaliyetlerine devam eden şirket, 1901-1902’de tasfiyesine kadar yaptırdığı binayı kullanır (Eldem, 2000a: 226-229). Şirkete ait hisse senedi belgeleri Şekil 4.24’de bulunmaktadır. “Vallaury”nin “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne” Binası için çizilmiş vaziyet planında yapının yeri işaretlenmiştir. (Şekil 4.25).

Eğimli bir arsada bulunan yapı, yuvarlatılmış köşesiyle dikkat çeker. Dikdörtgen planlı bina, zeminle beraber dört katlı olarak tasarlanmıştır (Aktemur, 2012: 41). (Şekil 4.27, 4.30). Kâgir inşa edilen yapının güney cephesi, zemin katta mermerle, diğer katlardaysa derzli imitasyon taşla kaplanmıştır. Cephelerinde aksiyal bir düzenleme görülen yapının ilgiye değer cephesi, Voyvoda Caddesi’ne bakan ve yapının özgün adı olarak “Société Ottomane de Change et de Valeurs” ifadesinin yazıldığı mermer kitabenin yer aldığı güney cephesidir. Yatayda “saçakların”, dikeydeyse iki kat boyunca devam eden pilastrların yüzeyi eşit ve aksiyal böldüğü bu cephe, dengeli uyum ve simetri yönünden, Rönesans mimarisinin klasik cephe düzenine uyar. Yapının kuzey cephesi de Rönesans formunda pencere, pilastr ve saçaklardan oluşur. Bu bağlamda yapı bütününde Neorönesans ve Neoklasik üslubun bir arada kullanıldığı görülür (Özkurt, 2016: 337, 338).

1880’lerden 1902’ye dek Şirket-i Osmaniye-i Kambiyo Binası olan yapı 1903’den 1940’lara dek “İngiliz Konsolosluğu” tarafından kullanılır. 1950’lerde “Şimşek Elektrik” şirketine, 1953’te “Türk Ekspres Bank”a devredilen yapıyı, 1959’da satın alan “Demirbank” 1998’e dek genel müdürlük olarak, 1998’den sonra “Karaköy Şubesi” olarak kullanılır (Eldem, 2000a: 226-229). Bina 1895 tarihli “R. Huber kent haritası”nda da görülmektedir (Şekil 4.28), (Akpolat, 1991: 118). Yapıya sonradan bir de muhdes kat eklenmiştir. Yapının iç düzenlemesi 1999’da yapılan restorasyondaki değişikliklerle özgünlüğünü kaybetmiştir (Aktemur, 2012: 41) 1999 restorasyonu sonrası bir süre HSBC Bankası tarafından kullanılır. Yapı, para ya da para yerine geçen

belgelerin değiştirildiği, para alım ve satımıyla ilgili işlemleri kapsayan kambiyo faaliyetlerinin sürdürüldüğü bir binanın, 19. yüzyılda ne tür kriterlere göre tasarlandığını gösterdiğinden değer taşımaktadır (Özkurt, 2016: 339).

Şekil 4.25 : “Societe Ottomane de Change et de Valeurs” Binası vaziyet planı. (Vallaury'nin Banka için çizdiği plan), (Özkurt, 2016: 616).

Şekil 4.26 : 1895 tarihli R. Huber Haritasında “Societe Ottomane de Change et de Valeurs Binası”

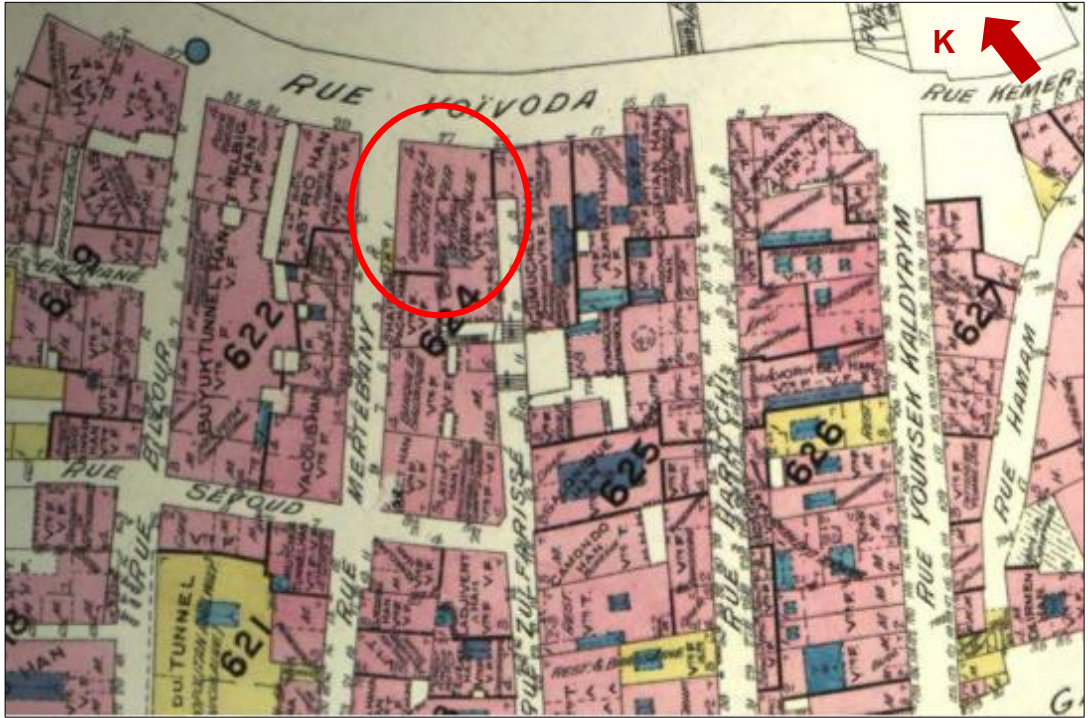
Şekil 4.27 : a) “Societe Ottomane de Change et de Valeurs” Binasının “Voyvoda Caddesi”ne yönelen cephesi (14.07.2021), b) Cephede kitabe detayı, [32].

Şekil 4.28 : a) “Societe Ottomane de Change et de Valeurs” Binasının “Voyvoda Caddesi”ne yönelen cephesi ve yan cephesi, (soldaki), [33], b) Binanın gravürü, (Aktemur, 2012: 42)

2. Cr dit G n ral Ottoman (Osmanlı İtibar-ı Umumi Bankası) (A4) (Sümerbank Binası)

Fransa'daki Societe General ile Tubini ve oğulları bankerlik kurumu, bazı vilayetlerin aşar vergisi karşılığında 150 milyon franklık hazine bonusu ihracına aracılık etmişlerdir. James Rothschild yönetimindeki Societe General ile İngiliz Finance Bank, "Bank-ı Osmanî-i Şâhâne"nin tekeline kırmak için İstanbul'da "Credit General Ottoman (Osmanlı İtibar-ı Umumi Bankası)" adıyla yeni bir banka kurarak genel müdürlüğüne Bernard Tubini'yi getirirler. Banka, 3 Ekim 1868'de Bernard-George Tubini kardeşler, Bernard-Ignace Corpi kardeşler, Agop K  eoğlu, Andon Mısıroğlu, Blount, Darphane-i Amire Müdürü Mihran Düz, Guillaume Denier, Victor Fere, Frederic Ganneroni, Jean Lorando, Pauli Talabot, Konigswarter ortaklığıyla kurulmuştur (Akıncı, 2021: 308, 309).

Şekil 4.29 : 1905 Goad Haritası'nda yapı "Chemins de fer d'Anatolie" adıyla gösterilmiştir.

Şekil 4.15'deki vaziyet planında A4 olarak gösterilen yapının ne zaman inşa edildiğ-i ve mimarı bilinmemekte, yapının ilk kullanıcılarından "Cr dit G n ral Ottoman

(İtibar-ı Umumi Bankası)” döneminde inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir (Eldem, 2000a: 72-75). Bazı kaynaklarda yapının mimarı İtalyan kökenli Levanten Mimar Antoine Tedeschi olarak belirtilmektedir (Altuntaş, 2014: 65). “Gavand planı”nda “iki kâgir bina”nın olduğu görülen arsaya, bankanın binası inşa ettirilmiştir (Özcan, 2009: 124).

Şekil 4.30 : a) Crédit Général Ottoman (İtibar-ı Umumi Bankası) Binası (sonrasında Sümerbank Binası)(soldaki) Giriş Cephesi **b)** Binanın genel görünümü (sağdaki), (Altuntaş, 2014: 67, 69)

Yapı bodrum, “giriş, üç normal kat”la, kullanılan malzemelerdeki değişimden anlaşıldığı kadarıyla, binaya sonrasında eklenen “ekstra bir kat”la, toplam altı kattır. Kareye yaklaşan dikdörtgen planlı köşe başı yapısı olduğundan aynı özellikte iki cepheye sahip binanın, cephelerinde detaylı bezeme bulunmaz. Cepheleri, yatay ve dikeyde kesişen akslarla kurgulanmış, “simetrik ve dengeli” tasarımıyla Rönesans mimarisinin cephe düzenini anımsatır. Voyvoda Caddesi’nden yapıya girilir. Bodrum katta orijinal durumuyla korunan “kasa daireleri” bulunur (Altuntaş, 2014: 66, 67, 69).

1880'lerin sonlarından itibaren burada olduğu belirlenen "Crédit Général Ottoman"ın 1899'da tasfiyesinin ardından "Chemins de fer d'Anatolie (Anadolu Demiryolları Şirketi)"nin kullanımına giren binada, 1910'da "Deutsche Bank" ın da "Anadolu Demiryolları Şirketi" ile birlikte faaliyete başladığı görülür. (Eldem, 2000a: 72-75) 1905 Goad Haritası'nda Anadolu Demiryolları şirketi olarak görünmektedir. (Özcan, 2009: 125) İlk önce İstanbul yakasında Basmacıyan Hanına yerleşen Deutsche Bank'ın Voyvoda Caddesi'nin çekimiyle ilk yerini şubeye çevirerek idare merkezini bu binaya taşıdığı görülür. 1928'de ise tam tersine bir eğilimle merkezini İstanbul yakasındaki "Ankara-Konya Hanı"na taşır, Galata'daki merkezini ise şubeye çevirerek "Minerva Han"a nakleder. Anadolu Demiryolları da 1920'li yıllarda devlet yönetimine girerek merkezini "Haydarpaşa İstasyonu"na taşır. Böylece yapı 1933 yılında Sümerbank'ın hizmet binası olmuştur. (Eldem, 2000a: 72-75) Şekil 4.29'da yer işaretlenen yapının günümüzdeki görünümü Şekil 4.30'de görülmektedir.

3. Dersaadet Su Şirketi (Narlıyan Han) (U9) (Eski İstanbul Defterdarlığı), (Voyvoda Caddesi 48 Numara), (164 Ada, 2 Parsel)

19.yüzyılda hızlanan sanayileşme ve artan nüfus artışıyla şehirlerde içilebilir ve kullanılabilir temiz su temini, atık suyun uzaklaştırılması Paris, Londra, Berlin gibi şehirlerde kamu hizmeti olarak görülmeye başlanır. Endüstileşme ve modernleşme neticesinde çoğu sektörde olduğu gibi kentlerin içme suyunun temini amacıyla da şirketler kurulur. 1868'de Paris'i ziyareti sırasında Seine nehrinden Paris'e su pompalayan buhar makinelerini gören Sultan Abdülaziz, geleneksel su temin yollarının yeterli gelmemesi nedeniyle aynı tesislerin İstanbul'da kurulması için çalışma başlatır. Uluslararası sermaye sahibi şirketler, "İstanbul, Selanik, Beyrut, İzmir, Kudüs" benzeri önemli Osmanlı kentlerinin içme suyu imtiyazını alabilmek için projeler sunarlar. 1873'de Sultan Abdülaziz Devrinde İstanbul'un su ihtiyacını karşılamak üzere şehrin 40 km kuzeyindeki Terkos Gölü kaynak seçilerek, Avrupa'daki yöntemle su temin edilmesine karar verilir. "Terkos Gölü" ve buraya akan "Kızıldere"den İstanbul'un "Rumeli yakası"na, "Galata ve Beyoğlu" bölgesine "su getirilmesi ve dağıtımı imtiyazı" Fransız asıllı Osmanlı tebaasından Ternau Bey'e verilir (Akıncı, 2021: 287-289). Avrupa'da tanınmış bir mühendis olan Ternau (İpek, 2011: 203-207) 1875'te "Dersaadet Anonim Su Şirketi'nin (Compagnie des Eaux de Constantinople)" kuruluş çalışmalarına başlar. Ancak aynı yıl Osmanlı Devleti'nin moratoryum ilanı ve piyasada çıkan kriz nedeniyle çalışmalar durdurulur. Sultan II.

Abdülhamid döneminde Ternau Bey'e aynı koşullarla imtiyaz verilmesine karar verilir. 22 Mayıs 1882'de "Terkos Şirketi" ismiyle anılan "Dersaadet Anonim Su Şirketi"ne 75 yıl süreyle İstanbul'un Avrupa yakası su dağıtım imtiyazı verilir (Akıncı, 2021: 287-289).

Şekil 4.31 : Dersaadet Su Şirketi (Narlıyan Han), (Uluengin, 2008: 115).

Şirketin kurucuları "Ternau Bey", "Société Générale Ottomane", "İstanbul Bankası", "Kamondo ve Şirketi", "Oppenheim Alberti ve Şirketi", "La Banque d'Escompte de Paris", "Le Banque de Paris et Des Pays Bas", "La Société Générale Pour Favoriser la Développement du Commerce et de l'Industrie en France", "Ephrussi ve Şirketi", "La Compagnie Générale des Eaux Pour l'Etranger", "A. J. Stern ve Şirketi", "Laurent Descours", "C. Roth", "A. Pestei", "Mac Swiney ve Şirketi", "Roussel", "Betzold", "Finaly", "A. Landau", "C. Rozenraad ve Thors"dan oluşan ciddi "mühendis, banker ve banka kuruluşları"ni içerir. İstanbul merkezli şirket Paris'te de bir şube açar. Hissedarlarının tamamına yakını "Paris" kökenli olup "Fransız sermayesi" ile kurulan "Dersaadet Su Şirketi"nin katılımcılarından Kamondolar bu tarihlerde Paris'te yaşamakta ve Paris finans dünyasında kendilerine yer aramaktadır. Kuruluşa 40 yıl süreyle, "Terkos Gölü"nden "Beyoğlu, Galata, Haliç, Dersaadet'in kıyı bölgeleri ile Rumeli yakasına" "su getirip dağıtma" hususunda imtiyaz verilmiştir (İpek, 2011: 203-207).

yapılmıştır. Şirket temsilcilerinden Ternau, şirket mühendisi Fernandez, Kolaro, Zarifi ve Yanko, Kamondoların temsilcisi Fernandez devlet tarafından mecidiye nişanı verilerek taltif edilir (İpek, 2011: 203-207) Şirket binden fazla işçinin çalıştığı Terkos pompa hattı, basınçlı boru hattı, 37 kilometre kâgir galeri hattı, Kâğıthane filitre tesisleri ile şehir su şebekesi, semt havuzları gibi inşaatları tamamlayarak 1885'te ilk basınçlı suyu vermeye başlar (Akıncı, 2021: 287-289). 1887 yılında su dağıtma ve satma ayrıcalığını alan kuruluş 1891 yılında abonelere su dağıtımına başlar. İstanbul'da halkın sosyal ve ekonomik durumu konutlara alınan su hizmetini kaldırabilecek iktisadi seviyeye ulaşmadığından "hayrat çeşmeleri" ndeki ücretsiz su tercih edilmektedir. Şirket abonesi "hane ve işyerleri" 1.000'i bulmamıştır (İpek, 2011: 203-207). Terkos Su Şirketi, 18 Mayıs 1890'da İstanbul yakasına da su vermeye başlar. Cumhuriyetin ilanından sonra 1932'de imzalanan sözleşmeyle "Dersaadet Anonim Su Şirketi" satın alınıp 1 Ocak 1933 tarihinden sonra aktiviteleri "İstanbul Sular İdaresi"ne devredilmiştir (Akıncı, 2021: 287-289).

Şekil 4.15'de U 9 olarak yeri gösterilen yapı, Dersaadet Su Şirketi tarafından kullanılan yapıdır. 1880'li yılların sonunda Narlıyan Han olarak anılan, sonrasında Maliye Bakanlığı İstanbul Defterdarlığı olarak kullanılan kâgir yapının bulunduğu arsanın Gavand Planı'nda boş olması (Şekil 4.35a) dolayısıyla, ilk sahibi olan Dersaadet Su Şirketi'nin kurulduğu 1882 yılında inşa edildiği sanılmaktadır. 1898 yılında Dersaadet Su Şirketi'nin Beyoğlu'na (kendi yaptırdığı binasına) taşınmasıyla Tahtaburunyan adını alan han (Şekil 4.32), 1911'den 1920'lerin başına kadar Rus Dış Ticaret Bankası şubesi olarak, sonrasında birkaç yıl Reji İdaresi'nin veznesi olarak kullanılmış, 1925'de Tütün İnhisarları İdaresi'ne, 1933'de İnhisarlar İdaresi'ne geçmiştir. 1948'de yapının Tutum Bankası ve İnan Sigorta'nın merkez binası olarak kullanıma alındığı bilinmektedir. Tarihi süreçte bu handa faaliyet gösteren kurum ve kişiler arasında Abdullah Biraderler, Edgar Pech ve Kont Leon Ostrorog gibi avukatlar ve ileride Ünyon Han adındaki kendi binasına taşınacak olan Union de Paris gibi sigorta şirketleri sayılabilir (Eldem, 2000a: 220). İşlev değişikliklerinde yapılan müdahaleler nedeniyle değişmiş olan planı, özgün kullanım ve mimari planı hakkında bilgi edinilememektedir. Doğu ve batı cepheleri tamamen yan binalarla kapatılmış, kuzey cephesi dikdörtgen pencerelessade bir görünümde olup, Voyvoda Caddesi'ne bakan gösterişli cephesinde Neoklasik üslup yanında Art Nouveau üslubu da sezilmektedir (Şekil 4.31). (Aktemur, 2006: 125).

4. Dersaadet Tramvay Şirketi Binası (Şark Han) (U10)

Boğaziçi'nde işleyen vapurlarıyla Şirket-i Hayriye'nin İstanbul ulaşımına getirdiği yenilik ve kolaylıkla büyük bir sorunu çözsede, iç kesimlerle karayolu ulaşımının sağlanmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Özellikle finans ve siyasi çevrelerin yoğun olduğu Beyoğlu, Galata, Şişli, Topkapı, Eminönü" arası "ulaşım imkânları"nın elverişsizliği de insanları zorlamaktadır. Avrupa ticareti artık İstanbul'a taşınmış, süratle genişleyen "ticari iş hacmi" sebebiyle "Galata-Beyoğlu-Şişli-Bâb-ı Âli" güzergâhında yoğun şekilde gidip gelen yeni sınıf, ulaşım hususundaki sıkıntıları dile getirmektedir. Kara ulaşımında mevcut en mühim araç, hiçbir kural, tarife ve saate bağlanmadan çalıştırılan at arabalarıdır. Eğimli ve bozulmuş yollar üzerinde zorlanan bu arabalar, yağış olması durumunda kullanılamamaktadır (İpek, 2011: 197-202). 1860'lı yıllarda İstanbul, nüfusu 370 bin olan bir başkenttir. Kent ulaşımına dair hiçbir kural bulunmamaktadır. İnsanlar kendi maddi imkânlarına göre öküz ya da atların çektiği ahşap ve süslü koçular, kupalar ve faytonlarla kent içi ulaşımı sağlar (Akıncı, 2021: 282-284). Tramvay şirketinin hayata geçirilmesi için girişimler, şirketin kurulması halinde bu alanda çalışan "arabacı gedikleri"nin işsiz kalması hususu nedeniyle Padişah'tan onay alamaz. Bu konuda çözüm öneren projeler incelemeye alınır (İpek, 2011: 197-202). İstanbul'un tramvay ulaşımı için 1864'te Huchiadson isimli İngiliz girişimci, 1869'da Fransız Hazi Dodyon başvuruda bulunur. Bir diğer talep de hükümetle iyi ilişkileri olan Georgios Zariphis, Abraham Kamondo ve Hristaki Zographos gibi Galata bankerlerinin içinde bulunduğu bir grup tarafından desteklenen Karapano Efendi'den gelir (Akıncı, 2021: 282-284).

Yerli Rum tüccarlardan "Karapano Efendi"nin, "arabacı gedikleri"ni de çalışmaya dâhil etme taahhüdünü içeren "tramvay şirketi" projesi onaylanır. Şirket kuruluş mukavelesiyle, Karapano'ya verilen "tramvayı inşa ve işletme ayrıcalığını" ve ek olarak tramvay güzergâhlarına yolcuları taşımada gereken sayıda "omnibüs işletme hakkı"nı kazanır (İpek, 2011: 197-202). 30 Ağustos 1869'da Dersaadet'te Tramvay tesis ve inşasına dair sözleşme ile İstanbul caddelerinde yolcu ve eşya taşımacılığı için ray döşenerek tramvay işletmeciliğine dair tramvay imtiyazı 40 yıl süre ile Karapano Efendi'ye verilir. 400 bin lira sermayeli bir anonim şirket olan Dersaadet Tramvay Şirketi'nin kurucular kurulu Bank-ı Osmani, Şirket-i Umumiye-i Osmaniye, Abraham Kamondo, Hristaki Zographos, Georgios Zariphis ve Konstantin Karapano'dan oluşmaktadır. Karapano, hükümetten şahsen aldığı imtiyazı, yeni kurulan şirkete

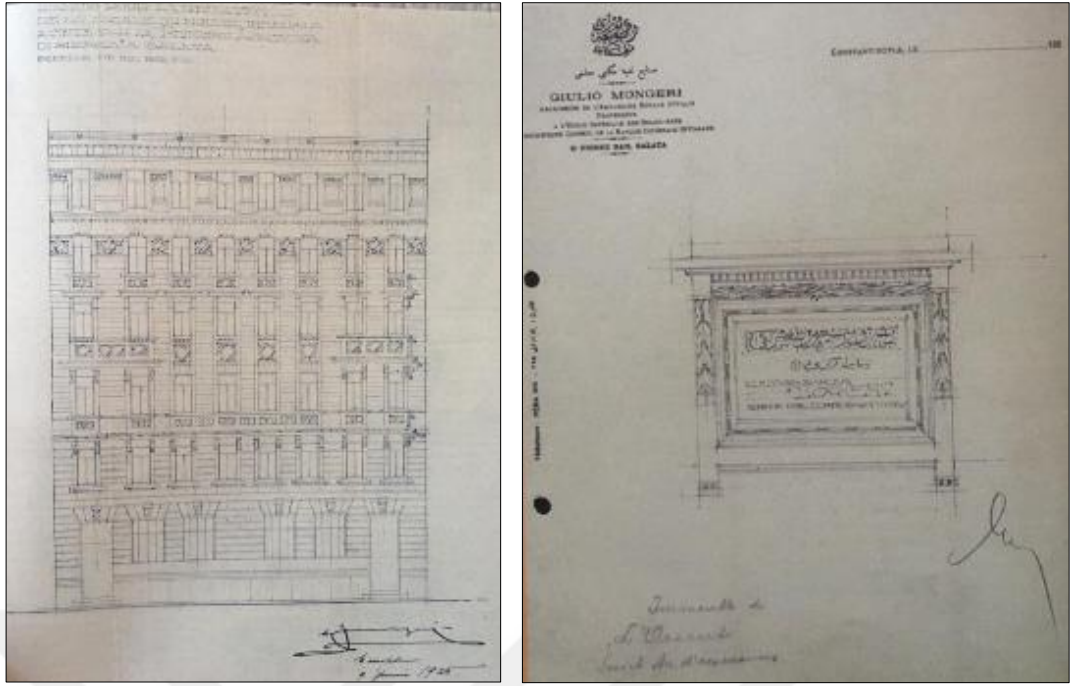
devreder. Tramvay İstanbul için ithal, yabancı, inşa edilmesi zor bir ulaşım aracıdır. Yolların yapımı, araçların ithali ve diğer çalışmalar 2 yıl sürer. 1870 sonlarında çalışmalar hızlanır. İmtiyaz süresi sonunda yollar, rayları ve durakları ile bedelsiz olarak devlete geçecektir (Akıncı, 2021: 282-284).

Şekil 4.33 : Dersaadet Tramvay Şirketi (Şark Han), Mimarı: M.Nouridjan, (Uluengin, 2008:116).

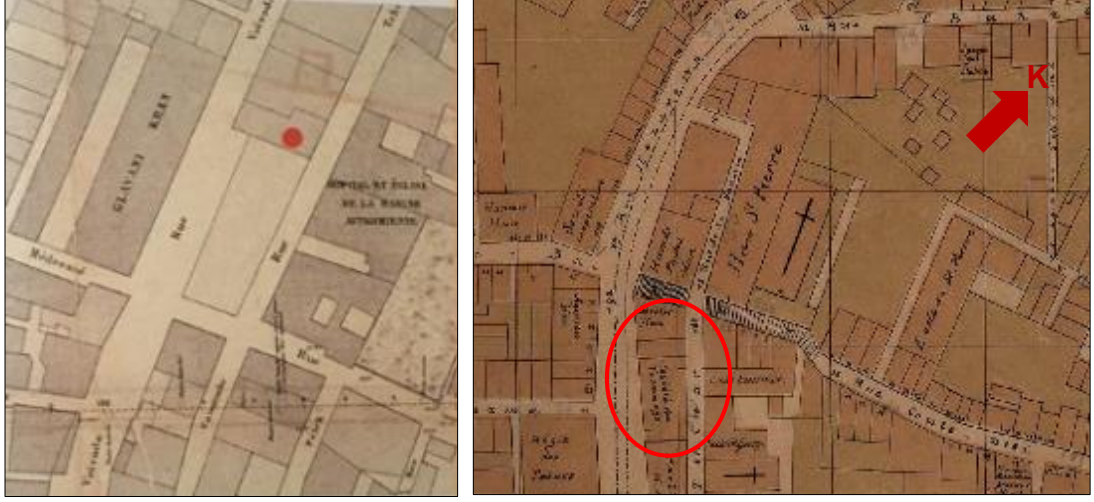
“Dersaadet Tramvay Şirketi” nin kuracağı ilk tramvay hattının mevkileri aşağıdaki gibi 4 hat olarak tespit edilmiştir (İpek, 2011: 199, 201) :

- Birincisi: “Azapkapısı”ndan başlayıp “Galata, Tophane, Beşiktaş ve Ortaköy”e bağlanır,
- İkincisi : “Yeniköprü”nün İstanbul tarafından başlayıp “Babıali ve Soğukçeşme”den “Divanyolu Caddesi ile Aksaray’da Yusufpaşa Çeşmesi”ne dek gider,
- Üçüncüsü : “Aksaray”da ikinci hattan ayrılıp “Samatya ve Yedikule”ye gider,
- Dördüncüsü : “Aksaray”da ikinci hattan ayrılıp “Topkapı”ya bağlanır.

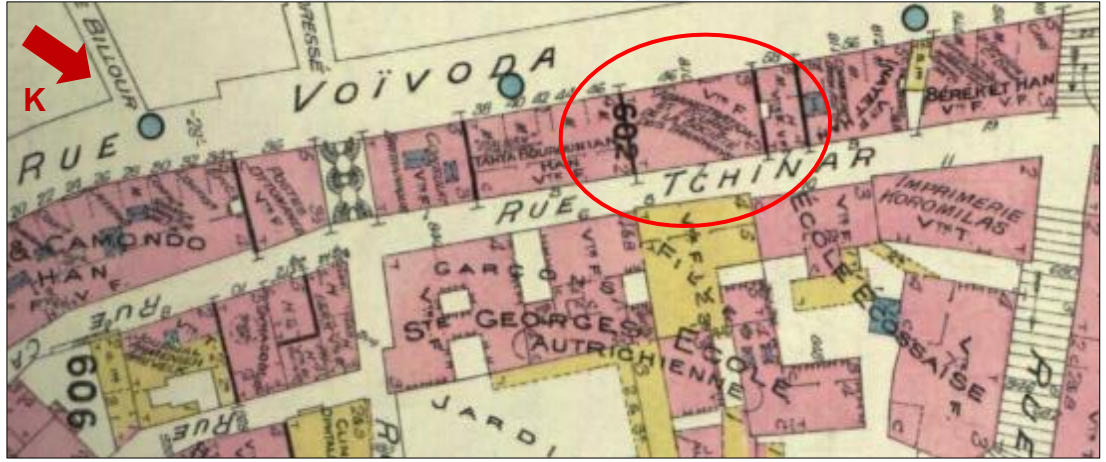

Şekil 4.34: a) Binanın Şark Sigorta Şirketi tarafından satın alınması sonrası G.Mongeri tarafından hazırlanan cephe projesi, 1925. (solda) (Eldem, 2000a:211-217), b) Bina için G. Mongeri tarafından hazırlanan mermer kitabe projesi, 1926, (sağda), (Eldem, 2000a:211-217).

Bu hatlardan ilk ikisi 2, üçüncüsü 3, dördüncüsü 4 yılda tamamlanacaktır. Süreçte karşılaşılan problemler olmuşsa da, şehrin atlı tramvay hatları, güzergâhlarındaki sokaklarla caddelerin görünümünü değiştirip yeniler. Şirket yönetimi 3 yılda yolları yapıp rayları döşeyerek, durakları belirleyip araçları satın alarak 1871 yılı Temmuz’unda birinci hat olan Azapkapı-Beşiktaş hattını tamamlar. “Azapkapı-Galata-Tophane-Beşiktaş-Ortaköy” hattının sonrasında, 1871 Kasım’ında Eminönü-Aksaray bölümü de tamamlanır. 1881’de hükümetle bir sözleşme daha imzalayan kuruluş, yeni planlanacak olan üç hat gereği “36,5 yıl imtiyaz” kazanır. Yeni planlanan hatlardan ilki “Galata-Tepebaşı Meydanı-Cadde-i Kebir-Taksim-Pangaltı’dan Şişli”ye uzanır. İkincisi olan “Eminönü-Eyüp hattı” gerçekleşmez. Üçüncü hat, birinci hattın devamı olarak “Tatavla (Kurtuluş)” ya gidecektir. Yeni hatların imtiyaz hakkıyla beraber şirketin imtiyaz süresi 75 yıla çıkar. “Atlı tramvay” ların hizmete alınışı ve caddelerin müdahalelerle kazandığı görünümünden memnuniyet duyan padişah hatların şehrin tümüne yayılması amacıyla yeni imtiyazlar tanır (İpek, 2011: 199, 201).

Şekil 4.35: a) Gavand'ın 1876 Tünel Planı'nda Tramvay Şirketi Binasının inşa edileceği alanda iki ahşap bina vardır. (soldaki) Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Binası'nın yapılacağı arsada da henüz Glavani Han bulunur. (Eldem, 2000a: 217) b) 1895 tarihli Huber Haritası'nda Tramvay Şirketi.

Şekil 4.36 : 1905 Tarihli Goad haritasında Dersaadet Tramvay Şirketi'nin yeri, (Eldem, 2000a: 217).

Şekil 4.15'deki vaziyet planında U 10 olarak işaretlenen alanda Dersaadet Tramvay Şirketi tarafından kullanılan bir yapı inşa edilmiştir. Gavand'ın planına göre bu yapının bulunduğu arsada önceleri iki ahşap bina bulunmaktadır (Uluengin, 2008: 116). Bu durumda, bu arsa üzerindeki ilk kâgir yapı 1889 tarihli *Annuaire Oriental*'de Huber'in 1890'lara ait planında görülen Dersaadet Tramvay Şirketi'nin İdare Merkezi olmuştur.

(Şekil 4.35b). 1895'te bu binanın neredeyse tamamen yıkıldığı ve tekrar inşa edildiği bilinmektedir. Tramvay şirketinin bu binasının zemin katında, şirketin atlı tramvayları için yedek atların bulunduğu bir ahır mevcuttur. Savaş yıllarına kadar şirketin idare merkezi olarak kullanılan arsa ve bina, 1918'de Mahmut Nedim Bey ve Takouhi ve Mimar Edhem Bey ile ortak olarak Bahtiyar Han'da çalışan Michel Nouridjan (Nurican) tarafından satın alınarak günümüzdeki mevcut han inşa edilir. 1917'de kurulan İtibar-ı Milli Bankası'nın kullandığı bu binanın zemin katına 1920'lerde Zahir Borsası taşınır (Eldem, 2000a: 211-217).

1924'te elden geçirilen bina, 1923'te kurulan ve kendine merkez arayan L'Orient (Şark) Sigorta Şirketi tarafından satın alınır. 1925'te binanın cephesine mimar Giulio Mongeri gözetiminde müteahhit Constantin P. Pappa tarafından tadilat yaptırılan şirket, aynı yılın sonuna doğru binaya taşınır ve 1927'de aynı kişilere zemin katında önemli tadilatlar yaptırır. Şekil 4.34 a'daki cephe çizimi, binanın satın alınmasından iki ay önce hazırlanan projedir ve günümüzde mevcut durumundan farklı olması projenin tam olarak uygulanmadığını gösterir. Şekil 4.34 b'deki çizim ise yine Şark Sigorta Binası için Mongeri tarafından hazırlanan kitabe projesidir. Kitabede Türkçe "Şark Sigorta Şirketi İstanbul Merkezi" ve Fransızca "L'Orient Siege de Constantinople" yazmaktadır (Eldem, 2000a: 211-217). 1905 tarihli Goad haritasında da binanın yeri gösterilmiştir. (Şekil 4.36).

Şekil 4.37 : a) Yapının 1940'larda Burla Biraderlerin kullanımında olduğu dönemde ve henüz orijinal görünümünü koruyan değişmemiş cephesi (soldaki), (Eldem, 2000a: 130) **b)** Yapının günümüzdeki cephesi, (Uluengin, 2008:111).

5. Economic Co-operative Society Mağazası (Burla Binası) (A11)

Voyvoda Caddesi, önceleri Perşembe Pazarı Sokağı ile kesiştiği noktada sona ererken, 1914'ten itibaren 1950'lere kadar Voyvoda Caddesi ile Okçu Musa Caddesi arasında kalan bölüme verilen Hezaren Sokağı veya Caddesi ismi verilmiştir. Günümüzde Hezaren ismi tamamen yok olmuştur. Caddenin bu bölümünün ilk binası, Şekil 4.15'de A11 olarak işaretlenen yapıdır. Yapının inşa tarihi bilinmemekle birlikte, ilk sahibi olduğu düşünülen "The Economic Co-operative Society" nin kuruluş tarihi olan 1883'te yapılmış olduğu düşünülmektedir. 1905 Goad haritasında yapının yeri görülmektedir. (Şekil 4.38). (Eldem, 2000a: 128-131).

Dönemin en meşhur büyük mağazalarından olan ve İstanbul'da 1900'de açılan Tepebaşı, 1905'te açılan Kadıköy ve 1907'de İstanbul yakasında açılan olmak üzere üç şubesi daha bulunan bu şirket, 1923'teki tasfiyesine kadar bu mekânı mağazası olarak kullanmıştır. Bina, 1930'ların sonunda Voyvoda Caddesi 40-42'deki dükkânlarından taşınan Burla Biraderler tarafından satın alınır ve günümüzde de aynı şirket tarafından kullanılmaktadır. 19.yüzyıldaki yüksekliğini de korumuştur (Eldem, 2000a: 128-131).

Şekil 4.38 : 1905 Goad Haritası'nda "The Economic Co-operative Society", (Eldem, 2000a: 130)

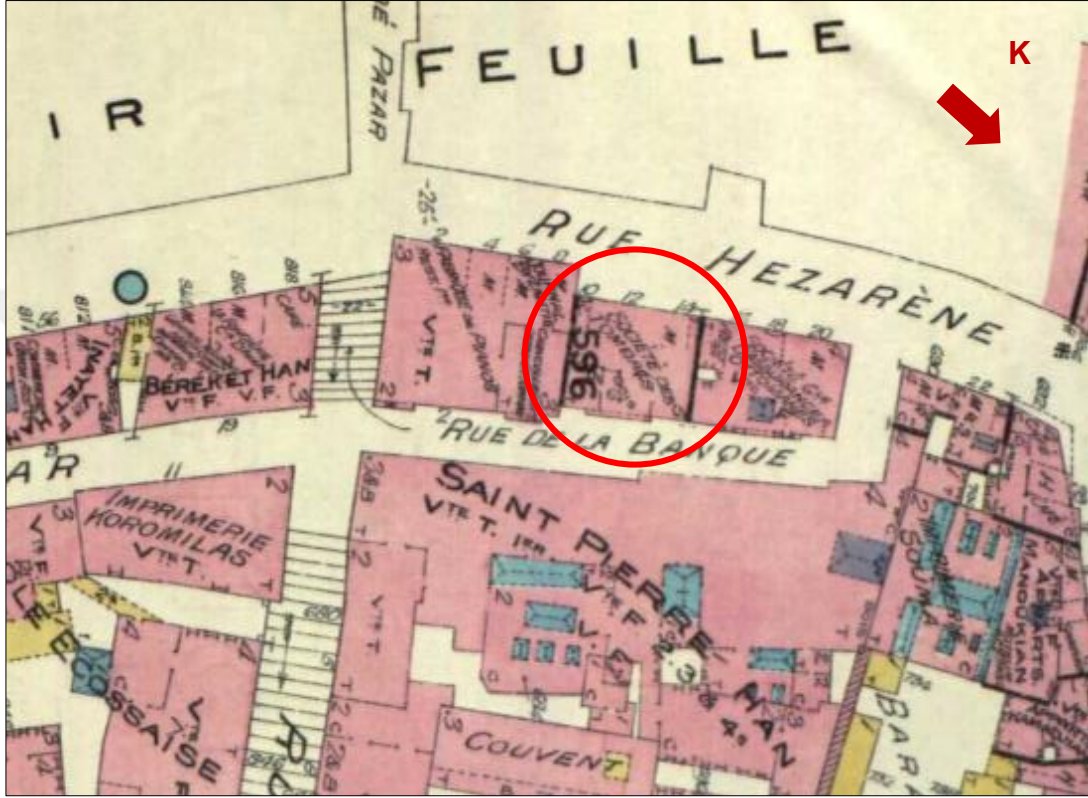
Turan Akıncı (2021), yapının 1883’de “The Economic Co-operative Society” tarafından yaptırıldığını belirtir. Binayı satın alan Burla Biraderler firması 1910’dan bu yana elektrikli aletler ithalatı yapmaktadır. Burla, ülkeye ilk buzdolabı, çamaşır makinesi, radyo, çeşitli avize ve elektrik aletlerini ithal eden firmadır. Voyvoda Caddesi’ndeki tüm hanlar ortalama altı katlı olmasına rağmen bu yapı üç katlıdır (Akıncı, 2021: 357). (Şekil 4.37, 4.40).

Banka Binası Yapıldıktan Sonra Caddede İnşa Edilen Şirket Binaları : “Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmani-i Şahane)”nın Voyvoda Caddesi’nde yaptırdığı bankaya özel yeni binasına taşınması, öteki banka ve sigorta şirketleri açısından da bir çekim alanı oluşturur. Voyvoda Caddesi, “sigorta ve banka şirketleri”nin yoğunlaştığı bir “ana arter karakteri” kazanır (Eldem, 2000a; Özcan, 2009: 95). Banka Binası yapıldıktan sonra, caddeye yerleşmek isteyen kimi şirket ve bankalar da caddede yapılar inşa ettirirler. Voyvoda Caddesi’ndeki tüm yapıların tez kapsamında ele alınması mümkün değildir. Burada ele alınacak olan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Binası inşa edildikten sonra yapılan altı han, Banka kurumunun ve binasının da etkisiyle gösterişli ve iddialı yapılar olarak inşa edilmişlerdir. Banka ile yarışma iddiası ile inşa edilen bu yapılar Voyvoda Caddesi’ni canlandırır ve prestijini vurgular. Bu yapılar hakkında görsellerle desteklenen kısa bir bilgilendirme yapılması, caddedeki gelişimin vurgulanması açısından önemlidir. Bu bölümde Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Binası inşa edildikten sonra yapılan Hezaren Han (1), Assicurazioni Generali Han (1909) (2), Minerva Han (3), Union Han (Ünyon Han, 1910-1911, günümüzdeki Tütün Han) (4), Bahtiyar Han (1903-1904) (5) ve Lazaridi Han ve hakkında bilgi verilecektir.

1. Hezaren Han (U14) (Voyvoda Caddesi 84 numara, 163 Ada, 2 Parsel)

“Hezaren Han”ın inşa edileceği arsanın üzerinde daha öncesinde “Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne)”na ait, kömür ve odun depolamada kullanılan “kiremit çatılı ahşap bir bina” ile yanında bir “ahır” bulunmaktadır. Arsadaki iki parsel 1880-1884 tarihlerinde Banka tarafından satın alınmıştır. Yapının inşa edildiği Bank-ı Osmanî-i Şâhâne’ye ait arsası hakkında Bölüm 3.1.2’de detaylı bilgi verilmiştir. 1902 sonlarında tamamlanan bu bina art nouveau üslubuyla dikkat çeker (Alpay, 2007: 14). 20 Haziran 1902’de imzalanan kontratla Bank-ı Osmanî-i Şâhâne tarafından Alexandre Vallauray’ye yaptırılan Hezaren Han, beş ayda tamamlanmıştır. 1903’te

tamamlanması sonrası üç katını “Societe du Tombac (Tömbeki Şirketi)” kiralarken bir katına “Banker Eugenidi” yerleşir. Tömbeki Şirketi, nargile içiminde kullanılan ve tömbeki denen İran tütünü ticaretinin tekeli elinde bulunduran bir kuruluştur (Eldem, 2000a: 184-189). (Şekil 4.39, 4.40)

Şekil 4.39: 1905 Goad haritasında Hezaren Han ve komşu binaları, (Altan, 2007:30).

İran'dan ithal edilen nargile tütünü, Tütün Rejisi'nin imtiyaz sözleşmesine dâhil değildir. 1891'de “Tütün Rejisi” nin koruyuculuğunda Paris kentinde kurulan “La Societé du Tombac (Tömbeki Şirketi)” isimli şirket bu işi üstlenir. Hükümet şirket kurma iznini “10 Aralık 1891”de verirken, “4 Nisan 1892” itibariyle imtiyaz süreci 25 yıl olarak belirlenir. Şirketin hissedarları, “Osmanlı Tütün Rejisi” ile “Paris’li bankacılar”dır. İstanbul, Tahran, İzmir, Beyrut, Cidde, İskenderiye ve Bağdat’ta şubeleri bulunur. “Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne)” nda vazifeli “Philippart”, bu imtiyazın Osmanlı Bankası tarafından alınabilmesi için uğraşmıştır. “Reji Şirketi Müdür Yardımcısı M. F. Caton” ile “Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne) Genel Sekreteri M. G. Aubeyneau”, şirket kurucuları arasında yer alırken,

“Osmanlı Bankası’ndan (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne) M. G. Wulfing” ile “Düyûn-ı Umûmiye’den A. A Méry” şirket komiseri olarak görevlendirilmiştir. “Reji Şirketi” oldukça yaygın bir ağa sahip olduğundan, “Tömbeki Şirketi” masraflarını azaltıp, “Reji’nin bölgesinde sattığı nargile tütününden pay verip faydalanmak” istemektedir. Bu, ilave bir maliyete katlanmaksızın satılan tömbeki gelirinden kâr payı alması anlamına geldiğinden “Reji Şirketi”nin de yararına olacaktır. 1894 yılında birleşen iki şirket “Société du tombac et Regié des Tabacs Ottomans” isimli şirketi kurar (Çapar, 2019: 238-242). Anlaşıldığı üzere, Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Tömbeki Şirketi ile de bağlantılara sahiptir ve inşa ettirdiği Hezaren Han’ın üç katını bu şirkete kiralamıştır.

Şekil 4.40 : Hezaren Han ve cephe detayları, [34].

Yapımı sonrasında “Gaumont Film İthalatçısı, Osmanlı Milli Sigorta Şirket-i Umumiyesi, Avusturya Phenix Sigorta Şirketi, Eli Burla ve Ortakları” gibi kuruluşlara hizmet binası olarak da kullanılan “Hezaren Han”, 5 Ocak 1906’da Banka tarafından Beyoğlu Mutasarrıfı Hamdi Bey’e satılır ve Hamdi Bey Hanı olarak anılmaya başlar (Eldem, 2000a: 184-189). 1910’larda yeniden Hezaren Han olarak anılmaya başlanır

(Uluengin, 2008: 120) Çatı saçağı ve konsolları ahşap olan kâgir yapının Voyvoda Caddesi'ne bakan cephesi, kırık hatlı saçakları, plasterleri, alınlıkları, konsolları, kartuşları, armalarıyla Art Nouveau, Barok ve Neo-klasik üslupların bir arada kullanıldığı hareketli ve gösterişli bir görünüme sahiptir (Aktemur, 2006: 136, 137).

“Voyvoda Caddesi” nde yer alan yapı bodrum, zemin ve dört kattan oluşmaktadır. “Voyvoda Caddesi”ne bakan esas cephesi zengin bir bezemeye sahipken, Eski Banka Sokağı'na bakan arka cephesi son derece sade görünümündedir. 1905 Goad sigorta haritalarında yapı ve yanındaki komşu yapılar görülür. “Perşembepazarı Sokağı” ile “Eski Banka Sokağı”nın kesişimindeki parselde “Hamdi Paşa Hanı”, ortada “Société des Tombacs” tarafından kullanılan “Hezaren Han” ve “Eski Banka Sokağı” ile “Voyvoda Caddesi”nin kesişimindeki parselde yer alan “Nazlı Han” (o tarihte binayı kullanan firma Société D'Assurances Ottomanes), bu planda yer almaktadır (Altan, 2007: 30, 33).

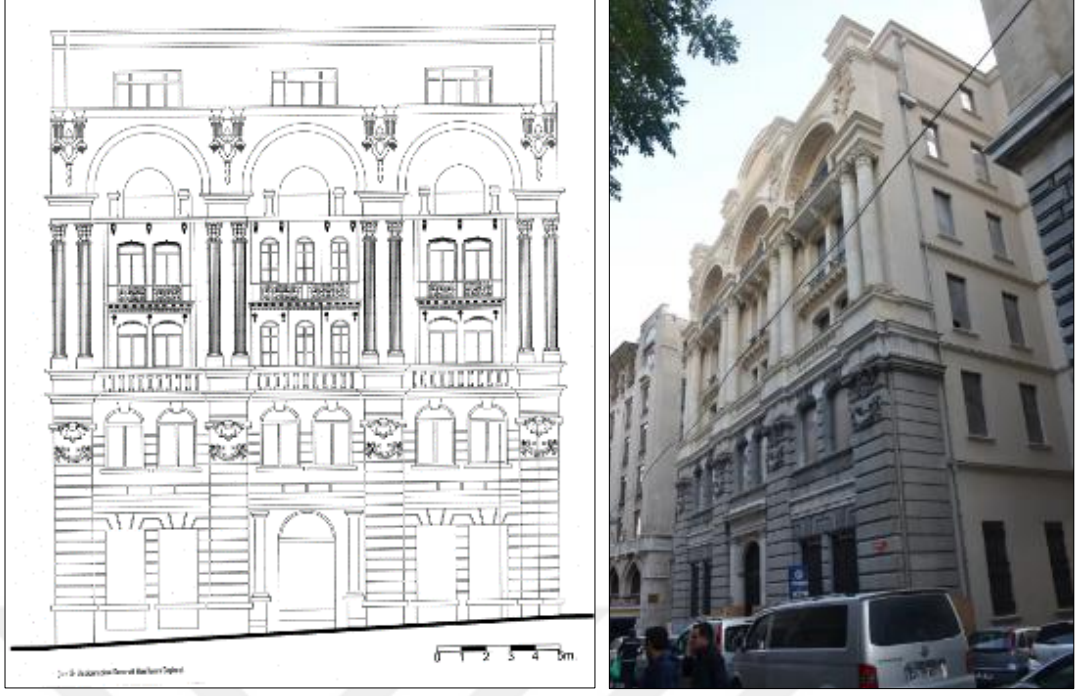
Şekil 4.15'de yeri U15 olarak gösterilen Nazlı Han, 1905 Goad Haritası'nda da Société D'Assurances Ottomanes olarak ifade edilmiştir. “14 Nisan 1892” tarihli fermanla ve 30 yıllık imtiyazla kurulan, neredeyse tüm Osmanlı şehirlerinde acentesi bulunan, yangın, yaşam, nakliye vb alanlarda sigortalama yapan “Société Générale d'Assurances Ottomane (Osmanlı Sigorta Şirket-i Umûmiyesi)” ın İstanbul'daki şubesi Galata'da bulunmaktadır. Sermayesi 440.000 lira olan şirketin hisseleri de, 23 Şubat 1893'de Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne) tarafından piyasaya sürülmüş, 26 Mart'ta gazeteler “II. Abdülhamid” in de hisse aldığını yazmıştır. Şirketin 10 Ağustos'ta kullanıma aldığı İstanbul'daki merkezi ofisinin açılışına iş dünyasından pekçok kimse katılır. Şirket adına yaptığı konuşmasında “Edgard Vincent”, hisse senetleri ciddi ilgi gören kuruluşun geleceğinin parlak olduğunu vurgular. Şirket sermayesinin yetersizliğine dair eleştirilere; risklerin çoğunu reasürans sözleşmeleri yapılan “İngiltere, Fransa ve Avusturya” dan güçlü şirketlerin üstleneceğini, müşterilere güven verme amacıyla Osmanlı Bankası'na 100.000 lira yatırıldığını belirterek yanıt verir. 1903'te Bulgarların isyan sürecinde “Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne)” nın Selanik şubesi dinamitlenmiş ancak sigorta koşullarındaki boşlukları kullanan “Osmanlı Sigorta Şirketi” bu zararı ödemeyi reddetmiştir (Çapar, 2019: 238-242). Görüldüğü üzere Bank-ı Osmanî-i Şâhâne, dönemin önemli yatırım şirketleriyle güçlü bağlantılar içerisindedir.

Yapının Voyvoda Caddesi'ne bakan ön cephesinde birinci kattan çatıya kadar devam eden ve simetri ekseninde yer alan cumba, yapıya karakterini kazandıran en etkin öğedir. Her katta farklı pencere düzenlemesine gidilmiştir. Arka cephe ise oldukça sade bir görünümde (Çevik, 2001: 134-136). Voyvoda Caddesi'nin dönemin finans merkezi olarak prestijli bir caddesi olması nedeniyle, bu caddeye bakan cephelere özellikle önem verilmiş olması dikkat çekmektedir. Vallaury'nin, Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Binası'ndaki gibi bu yapıda da ön ve arka cephede farklı üsluplar kullandığı anlaşılmaktadır.

2. Assicurazioni Generali Han (A6) (33 Numara, 1105 ada, 1 Parsel)

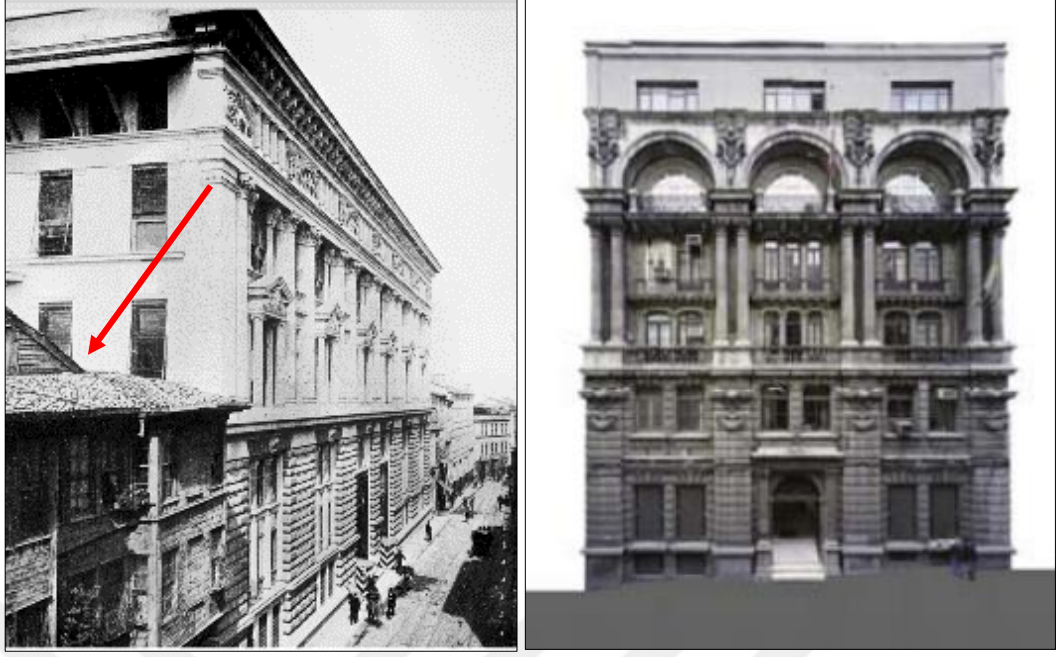
Voyvoda Caddesi planını gösteren Şekil 4.15'de A6 olarak işaretlenen yerde bulunan Generali Binası'nda (Şekil 4.41), sigorta şirketi yanında "Selanik Bankası", "Shell", "Guilio Mongeri Mimarlık Bürosu", bankerler, hukuk büroları, başka sigorta şirketleri gibi firmalar bulunmuştur (Uluengin, 2008: 51, 95). Eski fotoğraflardan yerinde daha öncesinde ahşap bir yapı olan Vitalis Han'ın (Şekil 4.43 a) bulunduğu anlaşılan Assicurazioni Generali Han, Assicurazioni Generali Şirketi tarafından hizmet binası olarak İtalyan Mimar Giulio Mongeri'ye inşa ettirilir (Aktemur, 2006: 142).

1892-1896 yılları arasında çekilen bir fotoğraftan Vitalis Han'ın üç katlı ahşap bir konak görünümünde olduğu anlaşılmaktadır. (Şekil 4.42a). Vitalis Han'da sahipleri Antoine ve Cesar Vitalis, Couteaux, Whittall, Rossolato gibi banker, avukat ve sigortacılar bulunmaktadır. Birkaç yıl sonra bu ahşap binanın yerini kâgir bir han alır, 1909 yılı civarında Vitalis Han'ın bulunduğu bütün parseli birleştirerek kendi binasını inşa ettirir. Assicurazioni Generali de kendi kullanımını dışındaki mekânları birçok şirket ve şahsa kiralar. Bunlardan 1910'dan itibaren yıllarca binanın zemin ve birinci katlarını kullanan Selanik Bankası dışında Emmanuel Carasso (Karasu), Avukat Braggiotti sayılabilir (Eldem, 2000a: 86-88). Assicurazioni Generali Han'ın kesin inşa tarihi bilinmese de, şirketin 1914 tarihli tanıtım kitapçığındaki fotoğrafta çatı alınlığındaki tarih nedeniyle 1909 yılında yapıldığı düşünülmektedir. Yapının doğu, batı ve güney cepheleri sade kat silmeleri, dikdörtgen pencereleri, sade konsolları üzerinde kademeli balkonlu çıkmalarıyla oldukça benzerdir. Voyvoda Caddesi'ne bakan kuzey cephesi ise yanında bulunan son derece gösterişli mimariye sahip Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ile yarışır zengin görünümlüdür, Rönesans ağırlıklı, Maniyerist kırılmalar ve hareketliliğiyle Barok özellikler de içerir (Şekil 4.41, 4.43). (Aktemur, 2006: 142).

Şekil 4.41: a) “Assicurazioni Generali Han” Kuzey Cephesi (“Voyvoda Caddesi”ne yönelen cephesi) (soldaki resim) (Aktemur, 2006: 252 ve devamı ekten), **b)** Generali Han, (sağdaki resim), [34].

19. yüzyıl sonlarında banka ve modern ticarethane gibi işletmelerin merkezleri Beyoğlu’ndadır. “Voyvoda Caddesi”, banka ve sigorta faaliyetlerinin yönetilip denetlendiği merkezdir. Bölgede, dış ticaret, finansal çalışmalar, limanla bağlantılı aktiviteler yoğundur. Yabancılar İstanbul’a ticaret yapma amacıyla gelirken sigorta sistemlerini de getirirler. 1880 sonrası “Düyûn-ı Umûmiye İdaresi” nin kuruluşuyla Avrupa’lı sermayedarlara sağlanan eylem kolaylığı Osmanlı topraklarında sigorta faaliyetinin de olumlu etkilenmesini sağlar. 1862’de, İtalyan şirketi olan “Riunione Adriatica di Sigorta (RAS)”, İstanbul’da bir acentelik açar. 1889’da Assicurazioni Generali (Avusturya), Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren sigorta şirketlerinden biridir (Kahya F., 2017). Şirket, “Imperial Regia Privilegiata Compagnia di Assicurazioni Generali Austro-Italiche” adı altında 26 Aralık 1831’de kurulur. O tarihte Trieste Avusturya’nın en mühim limanıdır. Şirket, İtalya ve Orta Avrupa’da en önemli sigorta işletmecilerinden biri haline gelir [35].

Şekil 4.42 :a) “Assicurazioni Generali Han”ın inşa edmeden önce arsasındaki ahşap “Vitalis Han”, (Eldem, 2000a: 88), **b)** Generali Han, (Uluengin, 2008: 47).

Şekil 4.43 : a) Assicurazioni Generali Şirketi'nin reklam amaçlı basılan kitapçığında şirketin inşa ettirdiği yeni merkez binası, (solda) (Eldem, 2000a: 87), **b)** Yapının günümüzdeki görünümü, (sağda), (Eldem, 2000a: 89).

Sigorta şirketleri, 1890'larda hızla artmaya devam eder. 1892'de "Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne)", "Düÿûn-ı Umûmiye" ve "Reji İdaresi"nin katılımıyla İstanbul'da 440.000 Osmanlı lirası sermayeli "Osmanlı Umum Sigorta Şirketi" kurulur (Kahya F., 2017).

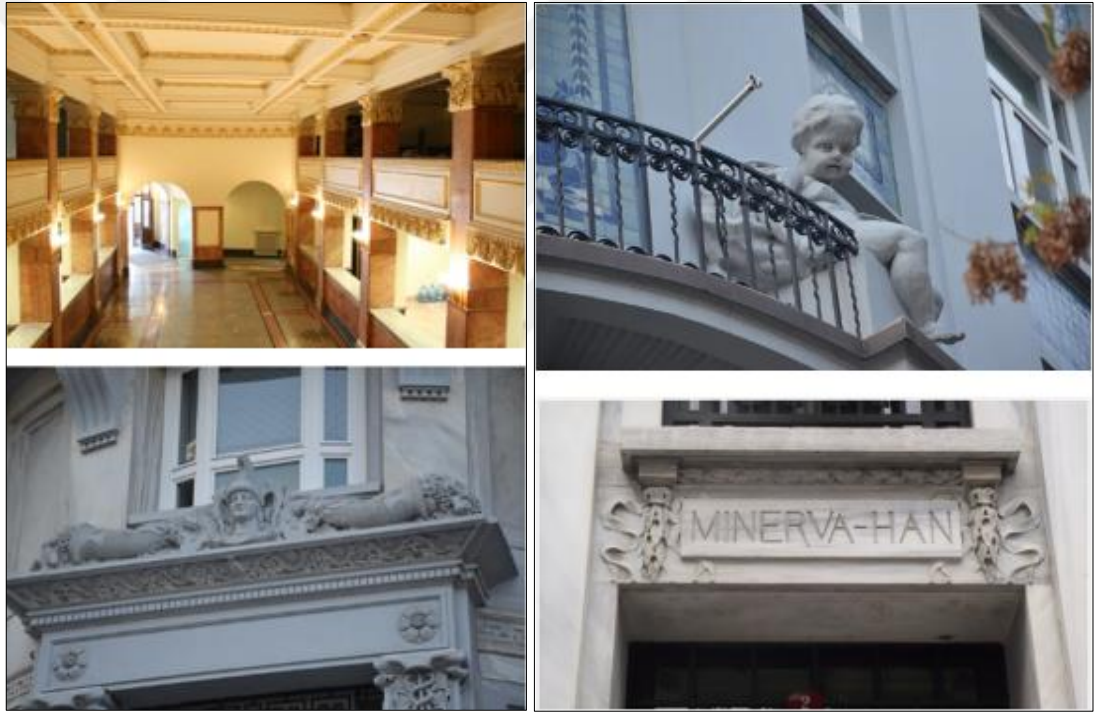
Assicurazioni Generali Şirketi'nin reklam amaçlı dağıtılmak üzere basılan kitapçığında şirketin inşa ettirdiği yeni merkez binası, görülmektedir. Şekil 4.3 a'daki bu resimde Han'ın tabelalarında İtalyanca "Assicurazioni Generali-Trieste" ve Türkçe "Sigorta-i Umumiye-Trieste" ibareleri okunmakta, inşa tarihi 1909 yılı olarak tezyinatında görülmektedir. Resmin altındaki yazıda ise "İşbu fotoğrafı kumpanyamızın altmışbeş bin lira sarf ederek ahiren Dersaadet'te Galata'da Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne) ittisalinde ve Osmanlı Postahanesi karşısında müceddeden inşa ettirdiği Sigorta-i Umumiye-Trieste nam cesim binadır" ifadesi yazılmıştır (Eldem, 2000a: 86-88).

3. Atina Bankası (Bank of Athens) Minerva Han (U1) (1911-1913)

1904'ten 1920'lere kadar faaliyet gösteren bankanın, Voyvoda Caddesi'nin Karaköy tarafındaki binasını 1911-1913 yılları arasında yaptırdığı düşünülmektedir. 1914 ticaret yıllığına göre yapıda Atina Bankası dışında başka kullanıcıların da bulunduğu görülmektedir. Bu da yapının hem bankanın kullanabileceği, bazı mekânlarının da başkalarının kullanımına sunulabileceği bir büro hanı olarak inşa edildiğini göstermektedir (Özcan, 2009: 131). Voyvoda Caddesi'ndeki Minerva Han olarak anılan yapı, Atina Bankası'nın kullanımı için V. Kuremenos tarafından inşa edilmiştir (Şekil 4.44, 4.45). (Erdoğan, Şenyurt ve Dökmeci, 2016: 30). Vasil Kuremenos: Paris'te (1904-1910) başlayan, İstanbul (1911- 1915) ve Edirne'de (1920-1922) devam ederek Yunanistan'da sonlanan (1923- 1957) kariyeriyle önemli bir mimardır. "Kuremenos", Fransız mimarlık şirketlerindeki çalışma süreci sonrası, "Banque D'Athenes" şube yapısını tasarlayıp inşaatını denetleme göreviyle geldiği İstanbul'da serbest mimar olarak çalışır (Altuntaş, 2014: 96). Minerva Han, daha önce aynı arsada bulunan ve muhtemelen ait olduğu ailenin adını taşıyan Crespin (Krespin) Han'ın yerine inşa edilmiştir. Crespin Han, 18.yüzyılda İstanbul'a yerleşmiş aile tarafından 1903-1904 civarında inşa edilen daha iddiasız bir yapıdır (Eldem, 2000a: 272-279).

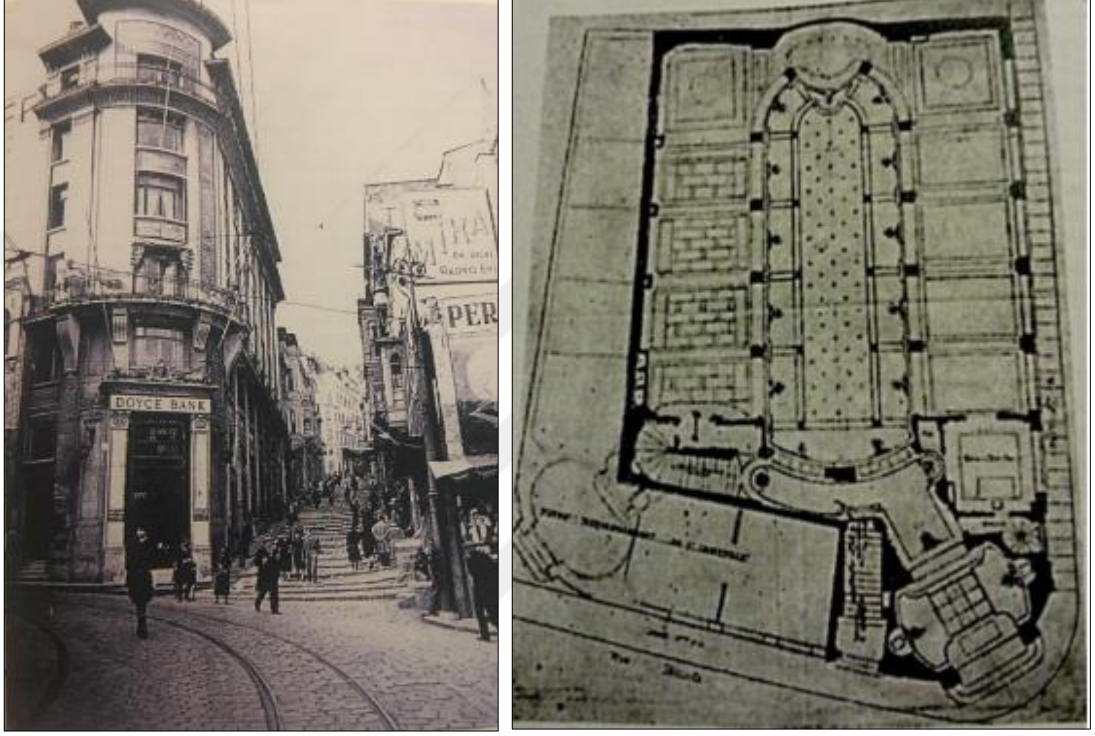
Şekil 4.44 : a) Minerva Han giriş cephesi, (soldaki), [36], b) Minerva Han tüm cephe perspektifi, (ortadaki), [37], c) Kasa Dairesi, (sağdaki), [38].

Şekil 4.45 : a) Minerva Han Giriş Holü, (sol üstte), [39], b) Giriş kapısı üzerindeki Minerva büstü ve altında Minerva'nın simgesi olan baykuş figürü, (sol altta), [34], c) Ticareti ve sanayiye temsil eden figürler, (sağ üstte), [34], d) Hanın isminin yazılı bulunduğu giriş kapısından detay, (sağ altta), [40].

1911-1913 yılları arasında Osmanlı Rum mimarı Basile Couremenos (Vasilios Kouremenos) tarafından Atina Bankası için inşa edildiği sanılan bu binada Atina Bankası 1920'lerin başlarına kadar faaliyette bulunur (Eldem, 2000a: 272-279). Yapı,

1923 yılında, Yunan-Türk Savaşı'ndan sonra, Türk hükümetinin eline geçer ve 1930'larda “Deutsche Bank”a satılır. 1950-1980 yılları arası “Doğan Sigorta”, 1980-1993 yılları arası “Ak Sigorta tarafından kullanılan “Minerva Han”, 1998 yılından bu yana “Sabancı Üniversitesi İletişim Merkezi” olarak faaliyet göstermektedir. Bir zamanlar banka kasasını içeren bodrum katı, şimdi Kasa Galerisi'dir [34].

Şekil 4.46 : a) Salahattin Giz'in objektifinden 1930'larda Minerva Han'da Doyçe Bank (Deutsche Bank),(solda), (Eldem, 2000a: 275), b) Banque D'Athenes, Zemin kat planı, (Altuntaş, 2014: 98).

Voyvoda ve Yüksek Kaldırım caddelerinin birleştiği, dairesel tasarlanan köşe kısmından girilen (Şekil 4.44) yapının, bu bölümü kule gibi uzatılarak giriş vurgulanırken, mavi çini ve heykellerle süslenmiştir. “Yüksek Kaldırım”a yönelen yan cephesiye daha yalındır. “Voyvoda Caddesi” ndeki öteki yapılara nazaran daha modern bir görünümde (Özcan, 2009: 132). Zemin üzeri beş katla bir bodrum kattan oluşan Minerva Han ilk betonarme yapılarıdır. Özgünlüğünü koruyan binada asansör de bulunmaktadır. Hanın mitolojik öğelerle bezenen dış cephesinde, giriş kapısının üzerindeki kabartmalarda bolluğun simgesi iki bereket boynuzu arasında

duran Minerva büstü ve altında Minerva'nın simgesi olan baykuş figürü görülür. Yapının en üst katında haber tanrısı Hermes tasvir edilmiştir. Teras kenarındaki kadın ve erkek iki figürün, ticaret ve sanayiye temsil ettiği kabul edilir. Beşinci katta, tıp ilmini simgeleyen dolanmış bir çift yılan kabartması, ikinci katta kucaklarında meyve sepeti taşıyan Venüs heykelleri, yapıda göze çarpan figürlerdir [58].

4. Union (Ünyon) Han (U3) (Tütün Han) (1905-1911)

Voyvoda Caddesi'nin kuzey yanında, Minerva Han'ın hizasında yer alan ve Union Han olarak bilinen Tütün Han, İtalyan Mimar Edoardo De Nari tarafından 1905-1911 yılları arasında Fransa Union Insurance Company için inşa edilmiştir. Bina daha sonra İş Bankası'nın Galata'daki ilk şubesi olarak hizmet vermiştir (Şekil 4.47), [34].

Şekil 4.47 : Union Han Cephesi, (Uluengin, 2008:110).

Tütün Han'ın inşa edildiği arsada 1870'lerde 12, 14, 16 kapı numaralı üç bina bulunmaktadır. Bu binalar Isaac Camondo et C (Banque Camondo-Kamondo Bankası) tarafından G. Tobias adında bir tüccara kiraya verilmektedir. Gavand Planı'nda 12 ve 14 numaralı binalara denk gelen alan tek parsel, 16 numaralı binaya denk gelen alan ise ayrı parsel olarak görünür. 1880'lerin sonunda 12 numarada P. Bonomi'nin gıda mağazası, 14 numarada A. Stafilopatis'in işlettiği Gambetta lokantası yer almaktadır. 16 numara, Etienne ile Jean-Libere Lorando isimli bankerler tarafından satın alındığı

için Lorando Han adını almıştır. Lorando Han'da banker Lorandolar, Zarifi ve Spandony gibi banker ve avukatlar, hatta Dersaadet Ticaret Odası'nın büroları bulunmaktadır. 1910 yılı civarında arsa üzerindeki tüm yapılar yıkılarak Union Han inşa edilip, 1911'de hizmete girmiştir. "L'Union de Paris" sigorta şirketinin yaptırdığı yapının zemin katı, "Banco di Roma" ve "National Bank of Turkey (Türkiye Milli Bankası)" için kullanılmış, 1934'te açılan "İş Bankası"nın ilk Galata şubesine ve "Ünyon Sigorta"nın kendi bürolarına tahsis edilmiştir. Bu dönemde üst katlar mühim sigorta acenteleriyle avukatlara kiralanmıştır. Sonrasında "Tütün Bank" tarafından satın alınmış, "Tütün Han" olarak anılmıştır. Caddedeki birinci ulusal mimari döneminin örneklerindedir (Eldem, 2000a: 254, 255). Selçuklu ve Osmanlı'nın değişik formlu kemerleri yeni bir düzenle bütünleştirilmiştir. Hareketli cephede özgün girişleri sütunlar, çini panolar, madeni bezemeler belirginleştirir. Serbest olan köşeye kulesel bir görünüm verilerek anıtsal tasarım vurgulanmıştır. Geniş saçaklara mukarnaslı motiflerle geçilmiştir (Heinz ve Yaşar, 2018).

5. Bahtiyar Han (U5) (1903-1904)

Yapının yerinde yine aynı isimle anılan bir yapının daha 1874 yılında mevcut olduğu, Camondo (Kamondo) Bankası'nın bu handaki 25-30 numaralı odaları kullanmış olmasından anlaşılmaktadır. Gavand planına göre bu alandaki yapılaşma günümüzdekinden farklı olarak birkaç binadan oluşmaktadır. Günümüzdeki Bahtiyar Han'ın 1903-1904 yıllarında inşa edildiği bilinmektedir. Bu handa dönemin en önemli bankerlerinden Kamondoların varlığı, bu hanın Bahtiyar Han ya da Kamondo Han olarak farklı isimlerle anılmasına sebep olur. Hanın beş katlı yapısına eklenen iki kat muhdestir. Yüzyıl başında hanın zemin katında sekiz dükkân bulunmaktadır. Bu dükkânları uzun süre kullananlar arasında kuyumcu Lachiver ve Grünberg, berber Levantides ve sütçü Vassiliou'yu saymak mümkündür. Han'ın içinde ise 1920'lere kadar devam eden ve Isaac Abraham-Salomon Camondo tarafından 19.yüzyılın ilk yarısında kurulan 1.Camondo et C (Kamondo Bankası)'ndan başka birçok avukatlık, sigorta, mimarlık ve mühendislik bürosu faaliyetlerini sürdürmüştür. Hanı kullanan mimarların arasında Osman Hamdi Beyin oğlu Edhem ile ortağı Michel Nouridjan sayılabilir. Charles Goad'ın 1905 tarihli planında hanın, Bahtiar & Camondo Han olarak sokağın kavisine uyumlu inşa edilmiş olduğu görülmektedir. Fransız Postanesi'nin bulunduğu bölümde günümüzde Ankara Han adında başka bir han

bulunur. (Eldem, 2000a: 242, 246) Üç cumbalı ve caddenin kıvrımına uyum gösteren yapı, caddenin en uzun cephesine sahiptir (Uluengin, 2008: 112).

Şekil 4.48 : Bahtiyar Han, [34].

Kamondo'ların sarraf statüsünden bankerliğe geçişinde en mühim adım "Isaac Kamondo Bankası" ismiyle anılan kurumdur. "Abraham Kamondo" ve ağabeyi "Isaac Kamondo" nun 1815 senesinde "Isaac Kamondo ve Şürekâsı" ismiyle açtığı kuruluş Osmanlı Devleti'ndeki "modern bankacılığın" ilk adımı sayılabilir. "Kamondo" ismine uluslararası finans çevrelerinde tanınan bir marka statüsü kazandıran "Kamondo Bankası" ve girişimleridir. "Isaac Kamondo"nun 1832'de ölümüyle servetin idaresini alan Abraham Kamondo, bankanın itibarını ve iş hacmini artırır, "Paris, Viyana, Londra" vb mühim çevrelerle geliştirdiği bağlantılarla, bankasını ciddi finansal çevrelerde tanıtır. Ayrıca 1830'lar itibarıyla Osmanlı Devleti'nin finansal gereksinimlerinin büyük oranını temin eden bu banka, Devleti'n iç borçlanmadaki en önemli muhatabı olan sarrafların konumunu da sarsar. 1826'da yeniçeri ocağının

Âlî açısından da kâr sağlar. İmparatoriçe'nin ziyareti ve kendisine verilen ihtişamlı davet, Fransız kamuoyunu ve Batı piyasasını olumlu etkilerken Osmanlı Devleti'nin "Comptoire d'Escompte" ile 300.000.000 franklık bir istikraz sözleşmesi imzalayabilmesine yol açar (İpek, 2011: 169, 170). Osmanlı Devleti için ayrıca önem taşıyan dönemin önemli bir finans kuruluşu tarafından kullanılan yapının 1905 Goad haritasındaki yeri Şekil 4.49'da, günümüzdeki görüntüsü Şekil 4.48'de gösterilmiştir.

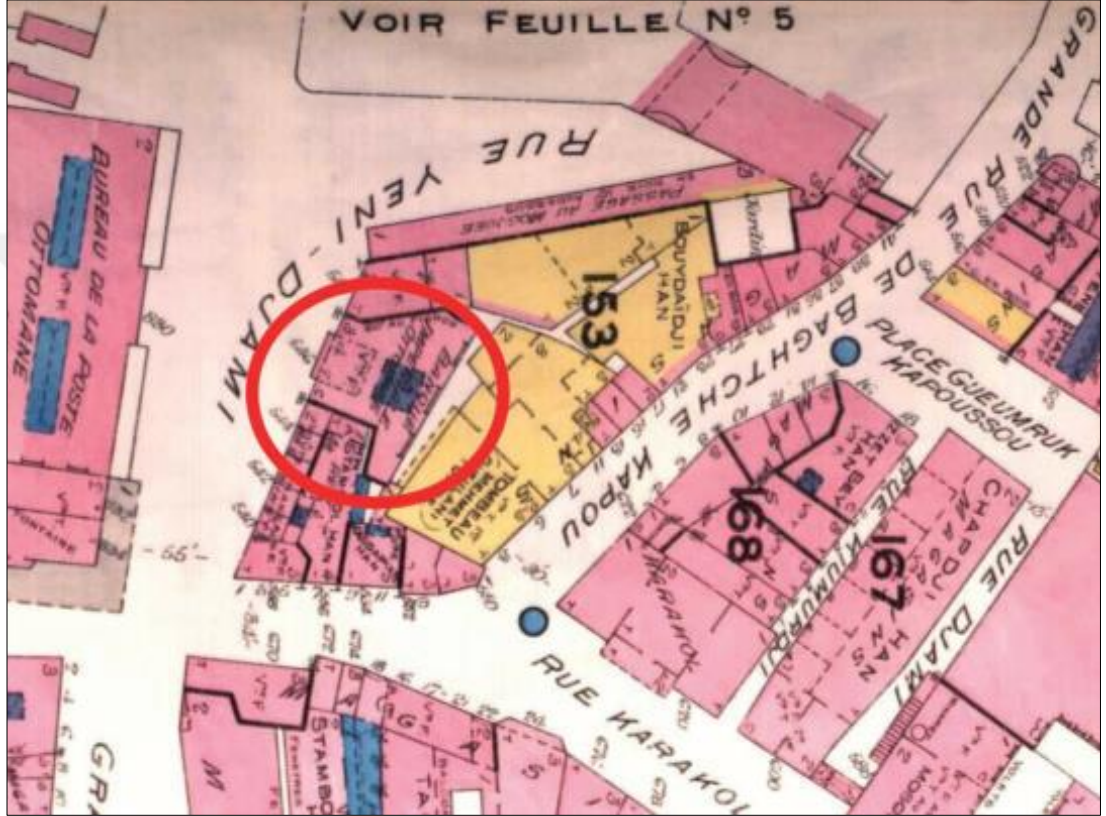
4.1.3. Banka Binası ve İşlevinin Etkisi ile İstanbul'da Görünürlük Kazanan Diğer Finansal Kuruluşlara Dair Yapılar

Bank-ı Osmanî-i Şâhâne, ticari gereklilikler sonucu İstanbul'da Beyoğlu ve Eminönü'nde iki şube açar. Bankanın şube binaları ve kuruluşunda öncülük ettiği, hissedarı olup yönetiminde söz sahibi olduğu kuruluşlar olan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi ve Tütün Rejisi aracılığıyla da İstanbul'un kentsel değişim ve dönüşümüne etki ettiği görülür. Bu bölümde, Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin Osmanlı toplumunda faaliyetleriyle yer edinmesi ve genel yönetim ve merkez şube binası ile İstanbul'da görünürlük kazanması sonrası, bu kurumun etkinlik alanı nedeniyle İstanbul'da gerçekleştirilen yapılaşma faaliyetlerine değinilmiştir. Bankanın etkinliğiyle inşa edilmiş Eminönü Yenicami Şubesi ve Beyoğlu Şubesi hakkında bilgi verilmiş, Düyûn-ı Umûmiye İdare Binası ile Tütün Rejisi Cibali Tütün Fabrikası'na yer verilmiştir.

"Bank-ı Osmanî-i Şâhâne"nin İstanbul'daki Eminönü Yenicami ve Beyoğlu Şube Binaları : 1890'da bankanın Doğu'daki zaafı bilindiğinden yönetim değişikliği yapılmıştır. Vincent'in genel müdürlüğünde yeni sorumlular, banka ve şubelerinin örgütsüzlüğü, disiplinsizliği, şubelerde dinamizm olmaması, yeterli teminatı olmayan riskler gibi tespitlerde bulunur. Derinlemesine yeniden örgütlenmeye girişilir. Şube faaliyetlerinde denetimi sağlamak üzere bir teftiş birimi kurularak düzenli denetim programı oluşturulur. Bankanın yeni yönelimi, önemli yerleşim merkezlerinde şubeler açılmasını gerektirmektedir (Autheman, 2002: 135, 136).

"Bank-ı Osmanî-i Şâhâne"nin 1863 ve 1875 tarihli imtiyaz sözleşmelerinde, tüm eyaletlerde yeni şubeler açabileceğine dair bir madde bulunmakta, İzmir, Trablus, Beyrut ve Selanik şehirleri belirtilmekte, ancak İstanbul'da ikinci bir şubeye dair bir

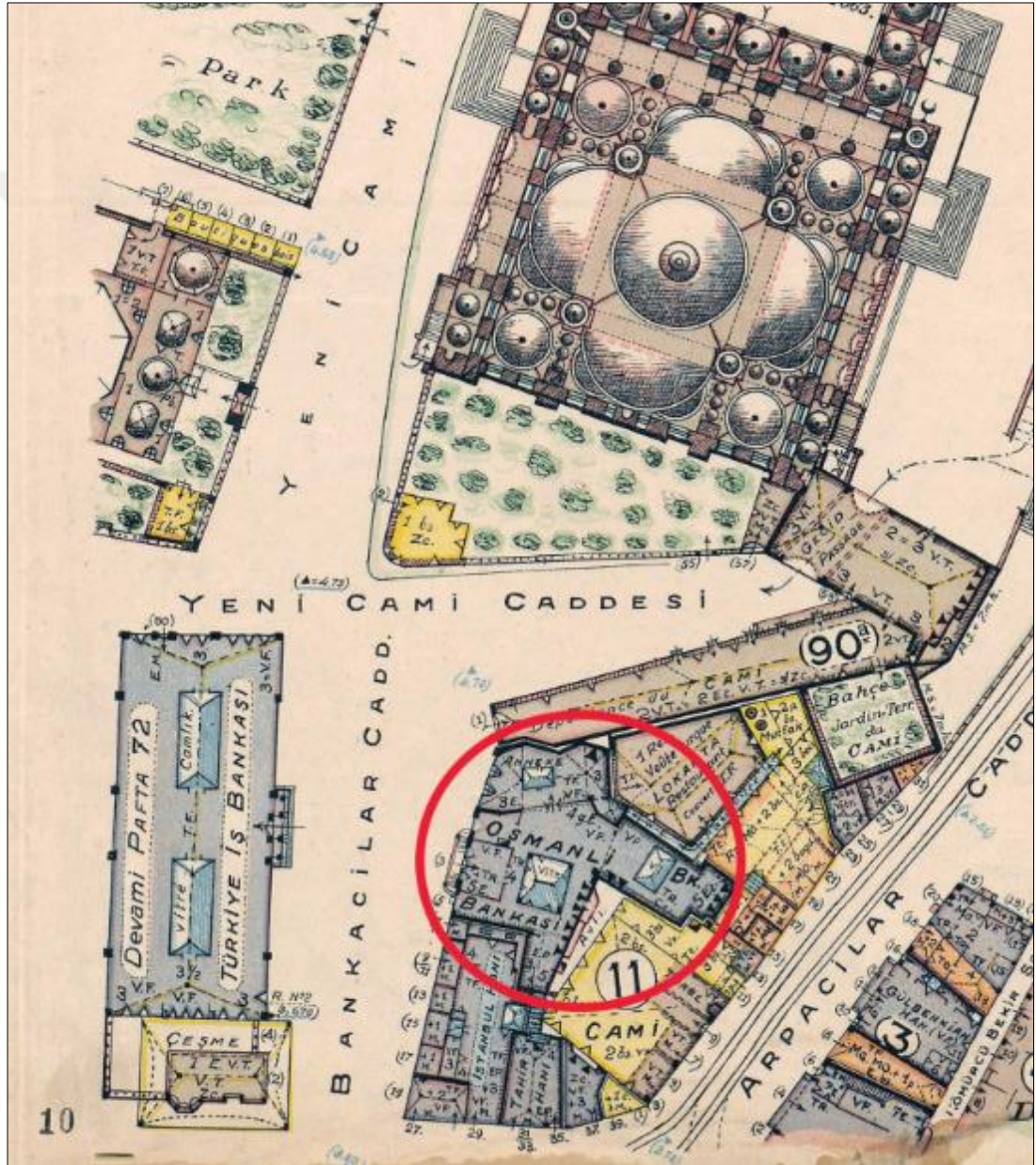
ifade bulunmamaktadır (Baruh, 2018). İstanbul'daki başka bir şubenin mukavelede yer almaması, Yenicami şube mülkünün banka adına kaydında sorun oluşturur. 1886'da Eminönü Yenicami Şubesi açılır (Baruh, 2018). 1891'de ise Beyoğlu Pera şubesi faaliyete geçer (Autheman, 2002: 135, 136) Bu bölümde “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne”nin İstanbul'daki iki şube binası ile ilgili bilgi verilmiştir.

Şekil 4.50 : Yeni Cami Şubesi ilk yapıldığı orijinal hali ile Goad Sigorta Planı'nda görülmektedir. Goad, İstanbul'un Sigorta Planı, cilt 1, no: 6, 1904 , (Baruh , 2018).

Eminönü Yenicami Şubesi : 1881'de “Düÿn-ı Umûmiye”nin kurulmasının ardından Bank-ı Osmanî-i Şâhâne, devlete avans veren bir kurum olmaktan çıkıp ticari bankacılığa ağırlık verir. 1886'da Haliç'in diğer yakasında bir şube açma ihtiyacı doğar. Galata ve diğer şubelerdeki gibi Yenicami şubesi de ilk olarak kiralık bir mekânda faaliyetlerine başlar. Banka ancak açılan şube piyasada yer edindiğinde şube binasına yatırım yapmaktadır (Baruh, 2018).

Bankanın genel müdürlüğü gibi Yenicami şubesi de, şehrin iş ve finans merkezinde bulunur. Bu strateji bankanın açtığı tüm şubeler için geçerlidir. Yenicami Şubesinde olduğu gibi, şube yeterli kâr getiriyorsa ve iş hacminin büyüyeceği öngörülüyorsa, kiralama yerine kendi binasını inşa etme kararı alınmaktadır. Paris ve Londra'daki komitelere sunulan bina yatırımı önerileri, ancak dosyaların detaylı incelenip tartışılmasından sonra onaylanmaktadır (Baruh, 2018).

Şekil 4.51 : “Pervititch Sigorta Planı”nda Bankanın “Yenicami Şubesi”nin, kuzey ve doğuya yapılan eklerden sonraki hali. Pervititch, Sigorta Planı: Eminönü. Yeni Cami. Balıkpazarı, no: 75, 1934, (Baruh, 2018).

Eminönü’nde Yenicami’nin doğusunda yer alan binanın yapım yılı saptanamamıştır. İki kat yüksekliğindeki anıtsal giriş bölümü, geniş sivri kemeriyle Türk Mimarisi’ni andırır. Yapının zemin katının yüksek ve sade pencerelerine karşılık, birinci kat pencereleri kademeli ve kemerli konsolların taşıdığı yıldızlı korkuluklu balkonları ve sivri kemerler üzerindeki küçük taş saçaklarıyla cepheyi güçlendirir (Acar, 2000: 208).

Şekil 4.52 : a) Yenicami Şubesi dış görünüşü (solda), 1934, (Baruh, 2018), b) Yenicami Şubesi iç mekan (sağda), 1930, (Baruh, 2018).

Şekil 4.53: a) Yenicami Şubesi dış görünüşü, 2020, , b) Yeni Cami Cephesi, (Cephe çizimi, günümüz fotoğrafı incelenerek, ölçeksiz Aylin Kaya tarafından çizilmiştir.) (Kaya, Bağdatlıoğlu ve Pilehvarian, 2022).

Eminönü’nde günümüzün “Bankacılar Caddesi”nde inşa edilen “Yenicami Şube Binası” da, Voyvoda Caddesi’ndeki genel müdürlük binası gibi, bankanın danışman mimarı Alexandre Vallauray tarafından tasarlanmıştır. Yapı 1894’te satın alınan, “Şeyh Mehmed Geylani”nin türbesinin olduğu taraftaki iki dükkân ve Yeni Cami avlusuna bakan dört mağazanın olduğu arsa üzerine inşa edilir. Yapım tarihi bilinmese de Haziran 1894’te bankanın mülkler listesinde arsanın veya binanın yer almamasından ve Haziran 1896’da hazırlanan bir envantere adı geçtiğinden 1895 sonu veya 1896 başında tamamlandığı varsayılabilir (Şekil 4.50, 4.51, 4.52, 4.53) (Baruh, 2018).

Genel müdürlük Binası’nda olduğu gibi, Yenicami Şube Binası da bir süre sonra yeterli gelmez, 1905’te 201 ila 230 m² alanlı bitişik arsa 10.000 liraya satın alınarak, 1906’da mimar “Marko Baruh”un yaptığı yeni bir ekle Yeni Cami yönüne doğru genişletilir. (Şekil 4.43, 4.44). 1898’de Vallauray tarafından 19.000 lira değer biçilen şube binasına eklenen bölüm ise 8600 lira tutmuştur (Baruh, 2018).

Günümüzde ekle birlikte 499,50 metrekare alana sahip olan üç katlı şube yapısındaki oryantalist detaylar, eklektik veya neoklasik Osmanlı mimari üslubuna gönderme yapmaktadır (Uluadam, 2008: 1; Baruh, 2018). İki bodrum katıyla birlikte toplam beş katlı olan yapının tasarımında Osmanlı mimarisine özgü öğeler seçilerek yorumlanmıştır. Revivalist bir yaklaşımla tasarlandığı söylenebilir (Çevik, 2001: 182). İki bodrum, zemin, asma, birinci ve ikinci katıyla yaklaşık 3.000 metrekarelik kullanım alanına sahiptir. Yerinde yapılan gözlemden anlaşıldığı üzere bodrum katlar günümüzde olduğu gibi “arşiv, kasa dairesi, elektrik sistemleri için teknik hacim, tuvaletler ve sığınak” olarak kullanılırken zemin, asma ve birinci katlar “personel çalışma alanlarına” ayrılmıştır. O dönemde “Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne)” şube yapıları aynı zamanda personellerin konaklaması için kullanıldığından ikinci kat lojman işlevi görmüştür. Vallauray’nin pek çok yapısında görülen Yeni-Osmanlı / Neo-Ottoman cephe tasarımı bu yapıda da göze çarpmaktadır. Vurgulanmış girişi, kemerli pencereleri ve bezemeleri ile Vallauray’nin Osmanlı mimarisine ait öğeleri yorumladığı yapı, diğer cephelerini andırır niteliktedir. Yapının üç cephesi bitişik nizam nedeniyle kör cephelerdir. Katlar küfeki taşı silmelerle birbirinden ayrılmıştır (Şekil 4.53). Rönesans saray mimarisinde de rastlanan ve cepheyi yatay parçalara bölen bu ritmik kurgu, Yeni-Osmanlı mimarlığı içinde Klasik Dönem silmelerinin kullanılmasıyla döneme özgü yeni bir cephe unsuru haline gelmiştir.

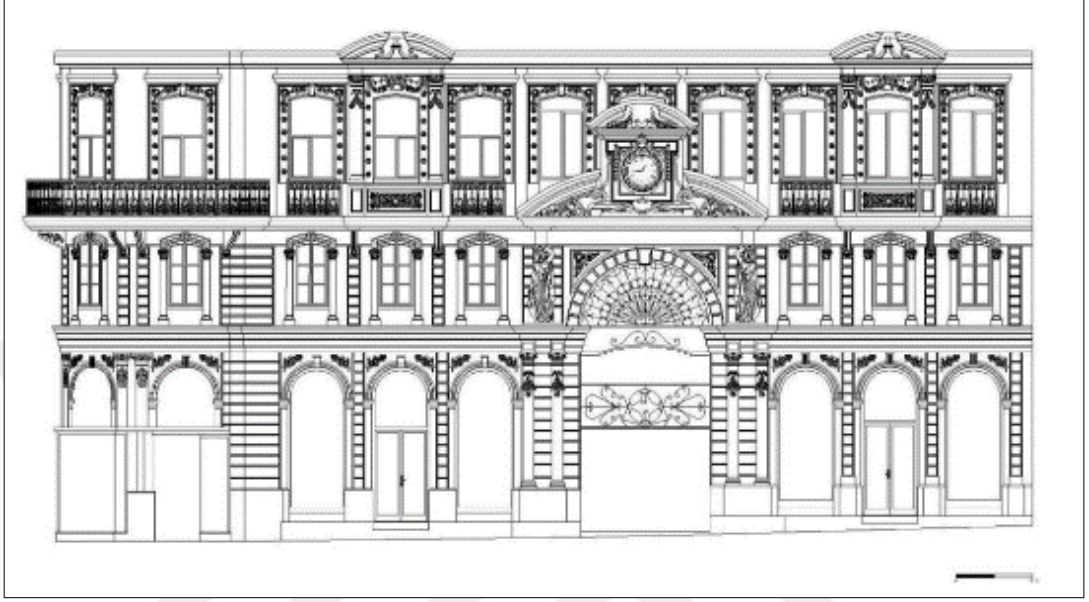
Cephenin ana elemanı olan anıtsal giriş kapısı, Selçuklu ve Osmanlı taç kapılarını çağrıştırırken simetri ekseninde değildir (Kaya, Bağdatlıoğlu ve Pilehvarian, 2022).

Eminönü ticaret bölgesinde yer alan bina, küçük bir bina olmasına rağmen anıtsal bir girişe sahiptir. Simetrik olarak tasarlanan yapının batısındaki bölüm sonradan eklenmiş izlenimi vermektedir. Plan düzenlemesi açısından özellik göstermez. Güney cephesindeki girişi, iki kat boyunca yükselen, penci kemerle geçilen anıtsal görümlü bir giriştir. İkinci katla eşit yükseklikte yapılan girişin kemeri, konsollarla dışa taşırılmıştır. Dikdörtgen zemin kat pencereleri yalındır. Birinci kat pencereleri yıldızlarla bezeli balkonları ve sivri kemerlerin üstündeki taş konsollarla desteklenen saçaklara sahiptir. İkinci kat cephe boyunca devam eden bir taş silme ile tamamlanır. Giriş portalı üzerindeki büyük kemerli pencere ve iki yanındaki dilimli kemerli pencereler cephede dikkat çeker. Volta döşemeli yapının iç mekânında kasetli alçı tavan ve mermer merdiven mekânı zenginleştirir (Akpolat, 1991: 113, 114).

Vallaury'nin Bankanın tarihi yarımada, şehrin Galata öncesi ticaret ve finans merkezi olan Eminönü'nde Yeni Cami yakınındaki şube binası için tasarladığı cephe, Galata'da yakın dönemde birkaç yıl önce inşa ettiği yönetim ve merkez şubesi binasından oldukça farklıdır. Yapıda Osmanlı mimarisinden öğelerin kullanılmış olması dikkat çeker. Bu farklılık, her iki yapıyı da tasarlayıp inşa eden levanten bir mimar olarak Vallaury'nin, yapıların inşa edildiği bölgedeki mimari dokunun belirgin üslubu ve kimliğine özen gösterip uygun tasarım yaptığını ve dolayısıyla mimari üslubun ardındaki değerler sistemini dikkate alarak tasarımlarını yönlendirdiğini düşündürür. Banka, yabancı sermayesine rağmen Devlet Bankası'dır ve İstanbul'da inşa edilen bu yapıların inşasında, Paris ve Londra komiteleri kadar Padişahın da etkinliğini göstermiş olması muhtemeldir. Dolayısıyla şehrin İslam Medeniyet Tasavvuru'na mensubiyetle şekillenen tarihi merkezinde Osmanlı mimari üslubuna uygun bir tasarımın bilinçli olarak talep ve tercih edildiğini söylemek mümkündür.

Beyoğlu Pera Şubesi : 1889'dan itibaren "Bank-ı Osmanî-i Şâhâne"nin "Sir Edgar Vincent" yönetiminde yeniden örgütlenme ve genişleme döneminde açılan on iki yeni şubeden biri de İstanbul'da, yabancı kolonisinin yoğunlaştığı Pera'da 1891'de açılan şubedir (Autheman, 2002: 135, 136). Pera şubesi önceleri Tiyatro Sokağı'nın köşesindeki Cité de Péra'da, sonrasında ise İstiklal Caddesi'ndeki Polonya Sokağı'nın köşesinde yer alan ve bugün Beyoğlu Anadolu Lisesi olarak kullanılan binada uzun

yıllar kirada kalarak hizmet verir. 1950’lerde Saka Sokağı’nın köşesindeki Siniosoğlu (Siniossoglou) diye bilinen İkizler apartmanı Banka’nın eline geçtiğinde Beyoğlu şubelerini kendisine ait bir mülke taşımaya karar verir (Şekil 4.55). (Baruh, 2018).

Şekil 4.54 : Cité de Péra, (Beyoğlu Belediyesi; Yiğitpaşa, 2010).

Şekil 4.55 : “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Genel Müdürlük Binası” ve Pera Şubesinin hava fotoğrafında işaretlenen yeri, (Dinç, 2012: 64).

Cité de Péra, Pera (İstiklal) Caddesi ile Tiyatro (Sahne) Sokağı'nın kesiştiği köşede bulunmakta, iki sokağı içten L şeklinde bir geçitle birbirine bağlamaktadır. Geçitin iki yanında dükkânlar, üst katlarında ise apartman daireleri bulunmaktadır. 1870 yangınıyla harap olan "Naum Tiyatrosu"nun yerine yapılmıştır. Arsayı Naum Ailesi'nden alan Christaki Zographos Efendi (Durudoğan, 1998: 54, 55) arsa üzerine, Rum mimar Cleanthy Zanno'ya hazırlattığı projeyle, çarşı ve apartman işlevli, yeni tipte bir bina yaptırır. 1876 yılında tamamlanan binanın altında, Paris tarzında düzenlenmiş 24 dükkân, üstünde ise 18 lüks daire bulunur. Dükkânlardan oluşan pasaja "Hristaki Pasajı" ve binaya ise "Cité de Péra" adı verilir. Pasajın ilk devirlerinde, dükkânlarda açılan işletmelerden Acemyan'ın tütüncü dükkânı, Maison Parretve Vallaur'y'nin pastanesi, Nakumara'nın Japon mağazası, Dulas'ın Natürel çiçekçisi, Pandelis'in çiçekçi dükkânı, Schumacher'in fırını, Papadopulos'un mücellithanesi, Keserciyan'ın terzihanesi, Yorgo'nun meyhanesi, Sideris'in kürk mağazası sayılabilir (Şekil 4.54), [41].

Şekil 4.56 : Bankanın Pera Şubesinin Açıldığı Siniosoglou Apartmanı Yeri, (Dinç, 2012: 76, 77).

Anıtsal, Rönesans ve Grek karışımı üslubu ve etkileyici cephesiyle yapı, üç katlıdır ve 2300 arşın² alana inşa edilmiştir. Giriş kapısının iki yanındaki heykeller sanayiye ve ticareti sembolize eder. 10 Ekim 1876 tarihli La Tuquie'da çıkan bir ilanla

Galatasaray'ın karşısındaki Cité de Péra'nın inşasının tamamlandığı, 18 daire ve 24 dükkânın uygun bedelle kiralandığı bildirilir. İlane göre dükkânların bir kısmı Pera Caddesi'ne, bir kısmı eski Tiyatro, yeni Zographos Caddesi'ne, bir kısmı da binanın içine bakmaktadır. Kiracılar arasında Japon malı eşya ve aletler satan M. Nakamura ve harem kadınlarını giydiren ünlü terzi Madam Ifjenia Epenetos bulunmaktadır (Durudoğan, 1998: 54, 55).

Şekil 4.57 : 19. Yüzyılda Siniossoglou Apartmanı, (Dinç, 2012: 78).

Baruh'un makalesine göre Bankanın Pera Şubesi de 1891'den itibaren burada faaliyete başlamıştır. Baruh'a göre Banka 1950'lerde Siniossoglou Apartmanı'nın mülkiyetini ele geçirince, Pera şubesini bu binaya taşır (Baruh, 2018). Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin Pera Şubesi, İstiklal Caddesi'nde Siniossoglou Apartmanı'nın giriş katında faaliyetlerini 2001 yılında Garanti Bankası'na geçene kadar sürdürür. 1870-1880 yıllarında Rumlar'ın yaptırdığı düşünülen "eklektik üsluplu", kâgir binanın ilk adı "Siniossoglou Apartmanı"dır (Şekil 4.56, 4.57, 4.58) (Dinç, 2012: 62, 64, 65, 67).

1905 tarihli şehir haritasında Siniossoglou Ailesi'ne ait olduğu kaydedilen yapının tahmini yapım yılı 1876'dır [42]. İlk inşa edildiğinde "zemin katı ticaret ve üst katları konut işlevli" kullanılan bina, günümüze dek değişik fonksiyonlar için kullanılır. Ara

dönemde üzerine eklenen ofis katı ile zemin üzeri 4 kat+çatı arası ve üç tane bodrum kattan oluşmaktadır. Caddeden algılanan ön cephesi dar ve simetriktir. Ancak bina arkaya doğru lineer devam eden asimetrik iki bloğun birleşiminden oluşur. Binanın üç girişinden ilki İstiklal Caddesi'ndeki ana giriş, ikincisi Saka Salim Çıkmazı'ndan ulaşılan arka avludaki Bistro girişi, üçüncüsü ise avlu kotuyla kesişen forum merdivenin ikinci sahanlığından yapılan ama kullanılmayan giriştir. Bankanın Pera şubesi, 2001 yılına kadar aynı mekânı kullanmaya devam eder (Dinç, 2012: 62, 64, 65, 67).

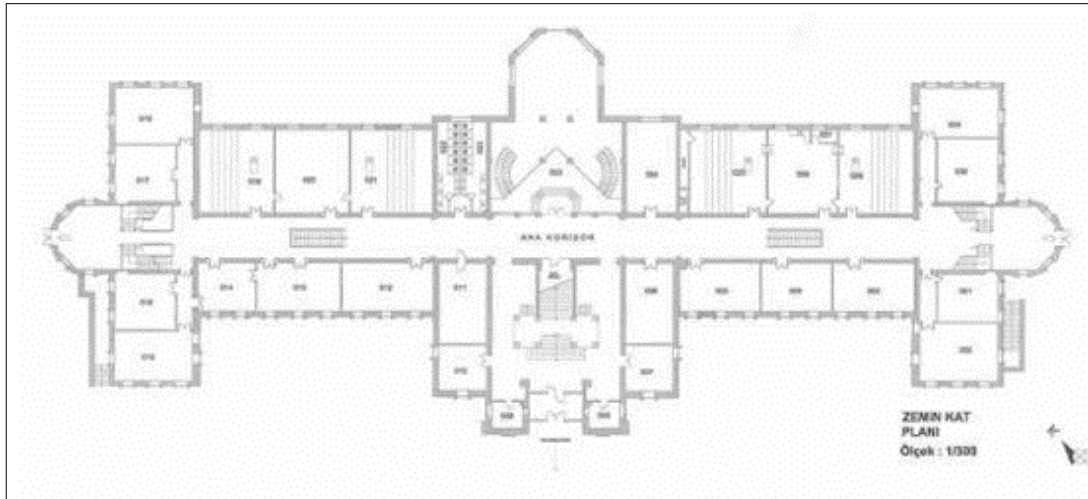

Şekil 4.58 : Siniosoglou Apartmanı'nın 2011'de Salt Beyoğlu olarak restore edildikten sonraki görünüşü (sol) iç mekan merdiven detayı (sağ), [42].

19. Yüzyılda levanten ve gayrimüslimlerin yaşadığı Pera'da bulunan, alt katı ticaret, üst katları konut işleviyle kullanılan bina, ilk zemin kat üzerinde 3 katlı olarak inşa edilmiştir. 1925'te Cumhuriyetin ilanıyla Pera'da yaşanan sosyo-mekânsal değişimler "Siniosoglou Apartmanı"nı da etkiler. 1950'lerde gayrimüslimler binadan göç eder

ve yapı mesken fonksiyonu yerine, alt katta ticaret ve sanat galerisi, üst katlarda iş hanı, büro, parti il başkanlığı gibi çeşitli işlevler kazanır (Dinç, 2012: 75, 76).

Düÿûn-ı Umûmiye İstanbul Merkez Binası : II. Abdülhamid Dönemi'nin iktisadi ve malî sahadaki en mühim gelişmesi “Düÿûn-ı Umûmiye İdaresi”nin kurulmasıdır. Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlanan Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devleti'nden alacağı olan Batılı sermaye gruplarını endişelendirir ve bu durum Berlin Kongresi'nde gündeme getirilir. Tebaalarının alacaklarıyla ilgili devletler, Rusların, Osmanlılardan istediği savaş tazminatının, Avrupa malî çıkarlarına zarar vereceğini düşünmektedirler. Berlin Antlaşması sonrası Osmanlı hükümeti, yabancı devletlerin malî baskısından kurtulmak amacıyla yerli alacaklıların temsilcileriyle Kasım 1879'da bir anlaşma (Rûsum-ı Sitte) sağlar. Borçların ödenmesi için altı doğrudan verginin 1880 yılına kadar tahsis edildiği bu anlaşma, “Düÿûn-ı Umûmiye İdaresi”nin kurulması yönünde atılmış ilk adım olur. 1881'de dış borç alacaklılarının temsilcileri İstanbul'a davet edilerek yapılan anlaşma, 20 Kasım 1881'de Muharrem Kararnamesi'yle belirlenir (Özkurt, 2016: 66).

Şekil 4.59 : Düÿûn-ı Umûmiye İstanbul Merkez Binası zemin kat plan şeması (Özkurt, 2016: 614).

Bölüm 2.4.3'te de belirtildiği üzere, Osmanlı hükümeti 23 Ekim 1880'de istikraz tahvili hamillerini adil bir düzenlemeye yönelik pazarlıklar için temsilcilerini

belirlemeye çağırır. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne, Paris, Avusturya, İtalya, Almanya, Belçika ve Hollanda’da Osmanlı hükümetinin duyurusuna cevap veren istikraz tahvili hamillerini, Osmanlı makamlarıyla pazarlıklarda kendilerini temsil edebilmeleri için sendikasyona vekâlet vermeye davet ederler. Böylelikle Banka, Düyûn-ı Umûmiye İdaresi’nin kuruluşuna öncülük eder (Autheman, 2002: 96-98). Bankerlere olan borçların düzenli geri ödendiğini gören ve bu anlaşmaya dâhil olabilmek için hükümetle görüşen alacaklı dış ülkelerin talebiyle “Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniyye Varidatı Mahsusa İdaresi” kurulur. Böylece tüm borçların idaresi yeni vergi gelirlerinin de eklenmesiyle bu idareye bırakılır (Erdoğan, Şenyurt ve Dökmeci, 2016: 24, 25). 1878 Berlin Kongresi kararlarının sonucunda “Düyûn-ı Umûmiye” sisteminin kurulması, Osmanlı maliyesinin sömürgeci devletlerden oluşan bir komisyonca yönetimine ve devlet üzerinde yabancı denetiminin güçlenmesine yol açar (Aktemur, 2006: 78). Rûsum-ı Sitte alacaklılarının temsilcisi olarak “Osmanlı Bankası’ndan (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne)” bir yetkili de bulunmaktadır (Özkurt, 2016: 67). Tahsis edilen gelirler, çeşitli milletlerden tahvil hamillerini temsilen 7 üyeli heyet yönetimindeki özerk bir idare tarafından tahsil edilecektir. Üyelerden biri Bank-ı Osmanî-i Şâhâne tarafından atanarak 1879 anlaşmasını imzalayan alacaklıları temsil edecektir (Autheman, 2002: 98, 99). Anlaşıldığı üzere Bank-ı Osmanî-i Şâhâne, Düyûn-ı Umûmiye’nin kuruluşuna öncülük etmiş, yönetimine de dâhil olmuştur.

Şekil 4.60 : Düyûn-ı Umûmiye Binası’nın Haliç’e bakan arka cephesi, [43].

1881’de imzalanan “Muharrem Kararnamesi”nin ardından kuruluş ve örgütlenme çalışmalarına başlayan “Düyûn-ı Umûmiye İdaresi”, ilk olarak Sirkeci’de Galata Bankerlerinin Rûsum-ı Sitte Anlaşması’nı yürütmek üzere düzenledikleri bürolarda

faaliyete başlar (Kazgan, 1985). Celal Bey Hanı'ndaki bu büroların kısa sürede yetersiz kalmasıyla İdare, yeni bir bina arayışına girmiştir (Batur, 1994). “Düyûn-ı Umûmiye İdaresi”, 1890 yılının sonlarında bulunduğu binadaki kira sözleşmesinin sona ermesi üzerine, tüm giderleri devletin “Düyûn-ı Umûmiye” yönetimine tahsis ettiği gelirlere karşılanacak yeni bir bina yapılması için girişimlere başlar. Yeni bina için, eski zaptiye binasının karşısındaki alan düşünülür. “Düyûn-ı Umûmiye İdaresi”, yeni bina tamamlana dek Muhacirin (Göçmen) Komisyonu heyetinin bulunduğu eski zaptiye binasını kullanmak ister, ancak İdarenin Maliye Nezareti'ne gönderdiği 20 Temmuz 1892 tarihli yazıdan bu taleplerinin reddedildiği anlaşılmaktadır. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, bu yazıda buldukları handa çalışmakta zorlandıklarını, mevcut binanın çalışanların sağlığı için uygun olmadığını ve bu durumun devletin saygınlığına yakışmadığını dile getirerek, yeni bir bina yapıldığında her yıl yüksek miktarda kira ödeme durumunda kalınmayacağını belirtir (Özkurt, 2016: 331).

Şekil 4.61 : Düyûn-ı Umûmiye İstanbul Merkez Binası inşa edildiği yıllarda çekilen bir fotoğraf (Özkurt, 2016: 614).

“Düyûn-ı Umûmiye İdaresi”nin yeni bina talebi, “Meclis-i Vükela”da görüşülür, binanın Cağaloğlu Çiftesaraylar mevkiinde yapılmasına ilişkin Sultan II. Abdülhamid’in buyruğu 9 Ağustos 1892’de çıkar. II. Abdülhamid buyruğunda, alacaklı devletlerin ileride bina mülkiyetinde hak iddialarını önlemek için yapılacak binanın devlet malı olacağını, “Düyûn-ı Umûmiye İdaresi” nin binada kiracı olacağını ve gerektiğinde başka yere taşınabileceğini vurgularken, bina inşasının devlet denetiminde olacağını belirterek Dâhiliye Nazırının başkanlığında bir komisyon kurulmasını emreder. Ancak bina ön projesi incelendiğinde, gösterişli ve büyük bir bina olması Osmanlı yönetimini rahatsız eder. İnşa aşamasında da “Düyûn-ı Umûmiye Binası”, Osmanlı hükümet merkezi Bâb-ı Âli ve diğer Osmanlı resmi binalarıyla karşılaştırıldığında ihtişamlı görüntüsüyle eleştirilir. Binanın yapım aşamasında bu konunun gündeme gelmesi üzerine II. Abdülhamid, 3 Ocak 1893 tarihli buyruğunda yapılacak binanın devlet malı olacağını, ön projeleri incelendiğinde diğer devlet dairelerinden büyük olduğunun anlaşıldığını, bu tarzda bir bina inşa edilmemesini istemiştir. 5 Ocak 1893 tarihli bir başka buyruğunda da binanın büyük ve gösterişli yapılmaması gerektiğini vurgular. Padişahın buyruklarına rağmen, Sadareten, Maliye ve Dâhiliye Nezaretlerine gönderilen 8 Ocak 1893 tarihli yazıda, “Düyûn-ı Umûmiye İdaresi”nin, “Dâhiliye Nazırı” nın başkanlığında kurulacak komisyona projeleri göndermeden binanın inşaatına başlandığı bildirilmiştir. Osmanlı Arşiv belgelerindeki kurumlar arası yazışmalardan, bina inşaatının 1893 yılı ocak ayında başlatıldığı anlaşılmaktadır. Dâhiliye Nazırı, Sadarete gönderdiği 2 Mayıs 1893 tarihli yazıda, kendisinin sorumluluğunda kurulacak komisyon üyelerinin belirlenmediğini ve binanın keşif defterinin verilmediğini belirtir. Dört gün sonra belirlenen inşaat komisyonunda “Müze-i Hümayûn Müdürü” ve “Düyûn-ı Umûmiye İdare Meclisi”nde üye olan Osman Hamdi Bey de yer almaktadır. “Düyûn-ı Umûmiye İdaresi”, binanın harita ve projelerini, inşaatı başladıktan sonra “Dâhiliye Nezareti”ne iletmiştir (Özkurt, 2016: 331-333).

İdarenin artan kadrosu için ihtiyaç duyulan yeni bina 1897 yılında “Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne)” nın da mimarı olan Alexandre Vallaury tarafından tamamlanır. O dönem Devletin tüm gelirlerinin yaklaşık üçte birini yöneten böyle önemli bir kurumun idare binası için bankaların ve diğer finans kuruluşlarının bulunduğu Galata yerine Bâb-ı Âli Yokuşu’ndaki Sadaret Binası’nın karşı sokağının tercih edilmesi dikkat çekicidir. Yapının yerinin bu şekilde belirlenmesi, para ve siyasi

etki merkezinin Tarihi Yarımada ve Galata arasındaki kentsel yerleşim tercihlerini nasıl biçimlendirildiğini düşündürmesi bakımından önemlidir (Şekil 4.59, 4.60, 4.61, 4.62). (Erdoğan, Şenyurt ve Dökmeci, 2016: 24, 25).

Şekil 4.62 : Düyûn-ı Umûmiye Binası giriş cephesi ve ana giriş kapısı, [43].

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi merkez binası inşaatı 1895 yılı sonunda tamamlanır, idare taşınmaya hazırlanırken, binanın resmi açılışının padişahın doğum günü 31 Ocak 1896'da yapılmasına karar verilir. 23 Ocak 1896 tarihli Sabah Gazetesi'nin haberinde, "Düyûn-ı Umûmiye İdaresi" binasının gösterişli açılış töreni için hazırlıklara başlandığı ve binada açılacak lokanta için de Pera Palas Oteli'yle anlaşıldığı yazılmaktadır. Açılış günü Zaptiye Nezareti yoğun güvenlik önlemleri alır. Aynı gün "Darülaceze"nin resmi açılışının da yapılması "Düyûn-ı Umûmiye İdaresi"nin düşündüğü gösterişli açılışı gölgede bırakır, basın günlerce II. Abdülhamid'in açtığı bu hayır kurumundan bahseder (Özkurt, 2016: 334). Yapımı tamamlandıktan sonra otuz beş yıl Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne hizmet veren bina, bu kurumun işlevinin tamamlanmasıyla, 1933 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün emriyle İstanbul Erkek Lisesi'nin kullanımına verilir (Akpolat, 1991: 147).

16.000 m² lik eğimli bir arazi üzerine yerleşen bina; “Süleymaniye, Haliç, Eminönü, Galata, Karaköy, Boğaz ve Sarayburnu”na hâkim bir konuma sahiptir. Güneydoğu-kuzeybatı ekseninde yerleştirilen yapı, dıştan dışa yaklaşık 120 x 50 m. boyutlarında, “Beaux-Arts” mimari özelliklerini taşıyan aksiyal, simetrik planlı bir yapıdır. Kuzeydoğu yönündeki eğim nedeniyle bu cephesinde dört, güneybatı cephesinde üç katlı olan binanın köşeleri kule biçiminde yükseltilmiştir. Binanın planında ve cephesinde simetri uygulanmış, yapının orta eksenini ana kütlede taşıyarak vurgulanmıştır. Güneybatı cephenin ortasında üç kat boyunca devam eden anıtsal giriş, kuzeydoğu cephenin ortasında cihannüma görünümlü sekizgen kule yer alır. Cephelerde yatay ve düşey hareketlilik kulelerin üzerini örten geniş saçaklı çatılarla güçlendirilmiş, yapının yer aldığı mimari çevreyle uyumu sağlanmıştır. Beaux-Arts tasarım ilkelerinin önemli özelliklerinden olan giriş ekseninin vurgulanması anlayışı ile ana giriş vurgulanmıştır. Türk İslam Revivalizmi kapsamında da değerlendirilebilecek yapının cephe tasarımı, Osmanlı mimarlığının Klâsik ve Barok motiflerinin plastik potansiyelinin yeniden keşfedilmesine dayandırılır. Vallaury'nin cephelerde kullandığı doğu etkilerini iç mekânlarda çini panolar ve giriş holünün tavanında hamam kubbesi çağrışımlı elemanlarla pekiştirilmiştir (Özkurt, 2016: 327-330).

Şekil 4.63 : İç Mekandan anıtsal giriş holü , ikinci kat koridoru ve plan şeması, (Özkurt, 2016: 615).

Yapının güneybatı yönündeki anıtsal portal içindeki ana girişinden yapının simgesi anıtsal hole girilirken giriş ekseninde üç kollu anıtsal mermer merdiven (Şekil 4.63)

bulunur. Zemin katta kuzeydoğu ve güneybatıda yer alan mekânlar koridor boyunca karşılıklı sıralanırlar. Koridorun kuzeybatı ve güneydoğu uçlarında, üst katlara ulaşımı sağlayan iki kollu karşılıklı birer mermer merdiven yer alır. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi üst düzey yöneticileri için düzenlenmiş büroların yer aldığı birinci katta da bazı küçük farklılıklarla aynı düzenleme devam ettirilmiştir. Binanın ikinci katında da, giriş holü ekseninde bir fuayenin arkasına yerleştirilmiş sekizgen planlı mekân gibi bazı farklılıklarla aynı düzenleme devam ettirilmiştir. Bu mekân, özgün işlevinde Düyûn-ı Umûmiye İdaresi toplantı salonu olarak kullanılmıştır. Çelik karkas taşıyıcılı, volta döşemeli, dış cephesi taş kaplamalı yapı, cephede ve iç mekânda yoğun mermer kullanımıyla dikkat çeker. Binanın ahşap kırma çatısındaki Marsilya kiremitleri dönemin diğer yapılarında da yaygın olarak tercih edilmiştir (Özkurt, 2016: 328, 329).

“Alexandre Vallaury”nin tasarladığı “Düyûn-ı Umûmiye Binası”, yerel mimarlardan alınan elemanların “Beaux Arts” tasarımıyla sunulmasından oluşan bir Türk-İslam seçmeciliği örneğidir. Sonrasında “I. Ulusal Mimarlık Akımı” ile yoğun örnekleri verilecek olan bu tarzın, ilk kez Levanten bir mimar olan Vallaury tarafından, Osmanlı Devleti’nin ekonomisi üzerinde Batı’lı denetim gücünü gösteren bir komisyonun binasında uygulanması dikkat çekicidir (Aktemur, 2006: 76). Yapının Topkapı Sarayı ve Bâb-ı Âli’nin bulunduğu tarihi merkezde yer alması nedeniyle bu şekilde tasarlandığı düşünülebilir. Ya da ekonomik denetimi yapan yabancıların kullandığı binanın toplumsal yapıda oluşturacağı etkinin Osmanlı Hükümeti’nce yumuşatılması olarak da görülebilir. Tanzimat sonrası Osmanlı mimarlığının en önemli yapılarından olan bu binanın (Özkurt, 2016: 336), Bank-ı Osmanî-i Şâhâne merkez binası inşaatı tamamlandıktan sonra yine Vallaury tarafından yapılması da dikkat çekicidir.

Tütün Rejisi Tarafından Kurulan Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası : “Osmanlı Devleti”nde sanayileşme ve batılılaşma atılımlarının yoğunlaştığı 19.asırda, İstanbul’da kurulan pek çok endüstri yapısı 20.yüzyıl sonuna dek çalışmayı sürdürür. Bunlardan biri de Haliç kenarında 1884 yılında kurulan “Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası”dır. Fabrika, bulunduğu yer, üretim teknolojisi, Osmanlı Devleti’nde sosyal ve ekonomik alanlara etkisi bakımından mühim bir yapıdır (Çakır, 2019). 19.yüzyıl sonlarına doğru dış ve iç borçlanmaların malî sıkıntıları sürecinde Osmanlı Devleti, gelir kaynaklarından biri olan tütün işletme hakkını 10 Kasım 1872’de tekeline alarak

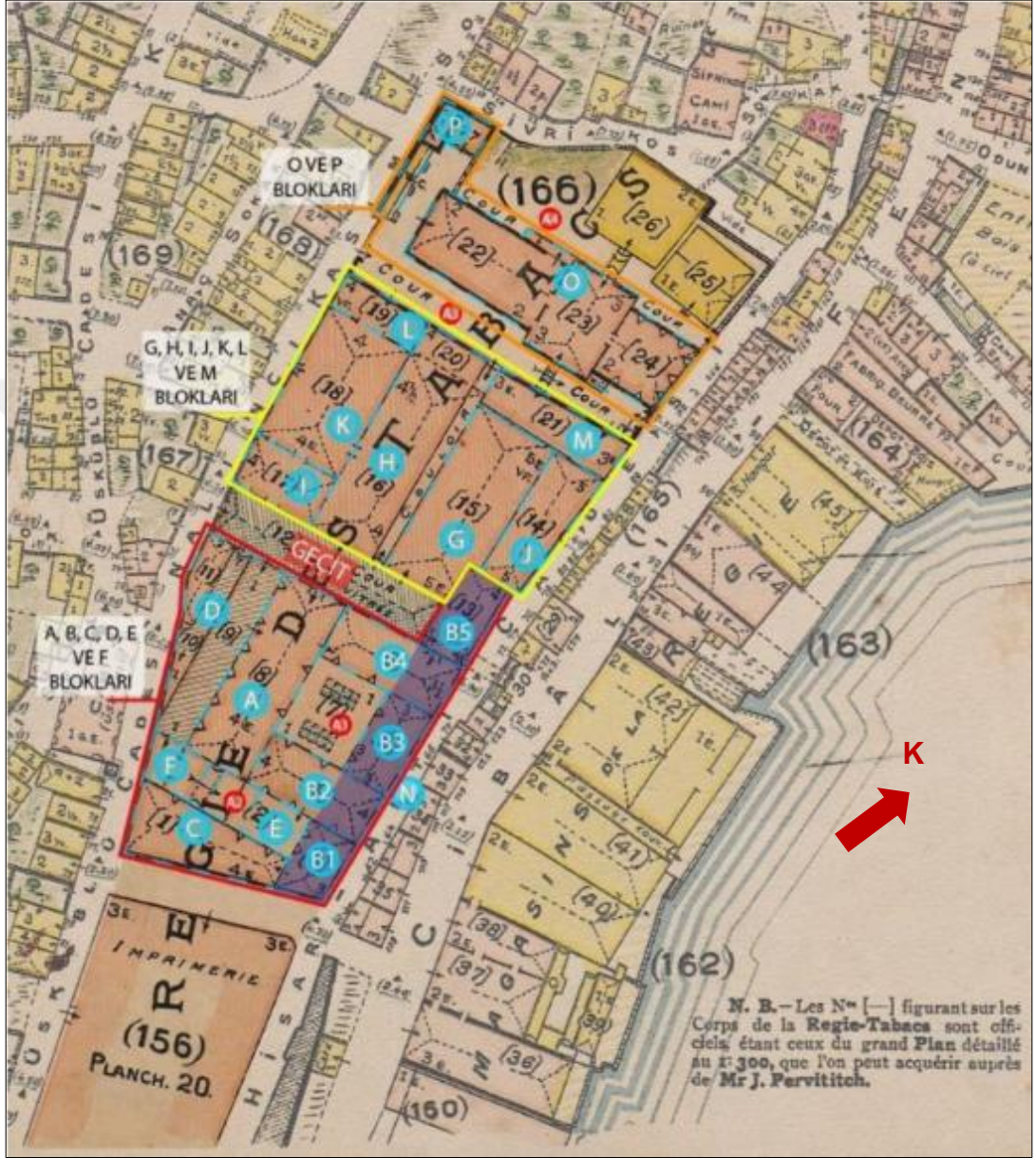
“İdare-i İnhisariye-yi Duhan” adıyla bir teşkilat kurar ve bu idareyi 1874’te yayınlanan “Duhan Resmi Hakkında Nizamname” adlı kanunla destekler. Bu kanunla tütünün üretimi, satışı ve ihracatı devlet kontrolünde gerçekleştirilir, ekimi serbest bırakılır ve vergi alımını kolaylaştıran bandrol sistemi getirilir (Yurtoğlu, 2018). İç borçlanmaların yapıldığı Galata Bankerleri ve “Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne)”, borçlarına karşılık Osmanlı Devleti’nden tütünün de içlerinde bulunduğu altı gelir kaynağının (tütün, tuz, pul, alkollü içkiler, ipek ve balık avı) kendilerine bırakılmasını isterler ve 22 Kasım 1879’da “Rüsüm-u Sitte İdaresi” kurulur. Ancak iki yıl gibi kısa bir süre işletilebilir (Genç ve Oktar, 2014).

Şekil 4.64 : Pervititch haritasında Reji Şirketine ait Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası, 1932, (Alper, 2018).

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında dış borçlanmaların olduğu devletlerle görüşmeler yapılarak 1881’de “Muharrem Kararnamesi” imzalanır. Kararnameyle iç borçlar karşılığında kurulan “Rüsüm-u Sitte İdaresi”nin bütün yetkileri yabancı devletlerin yetkililerinden oluşan “Düyûn-ı Umûmiye İdaresi” ne bırakılır. 27 Mayıs 1883’te Düyûn-ı Umûmiye İdaresi üyeleri Osmanlı Devleti ile anlaşarak 30 yıllığına “Reji Şirketi” ni kurar. 14 Nisan 1884’de faaliyete başlayan “Reji Şirketi”nin üyeleri “Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne)”, Viyana’dan “Anstald Kreditanstalt” ve Berlin’den “Banker Baron de Bleichröder”dir. Reji Şirketi tütünün ülke içerisinde

satın alınması, işlenmesi ve satılmasından sorumlu tek şirkettir. İmtiyazları 1 Mart 1925'te devlet tekeline geçene kadar devam eder (Genç ve Oktar, 2014).

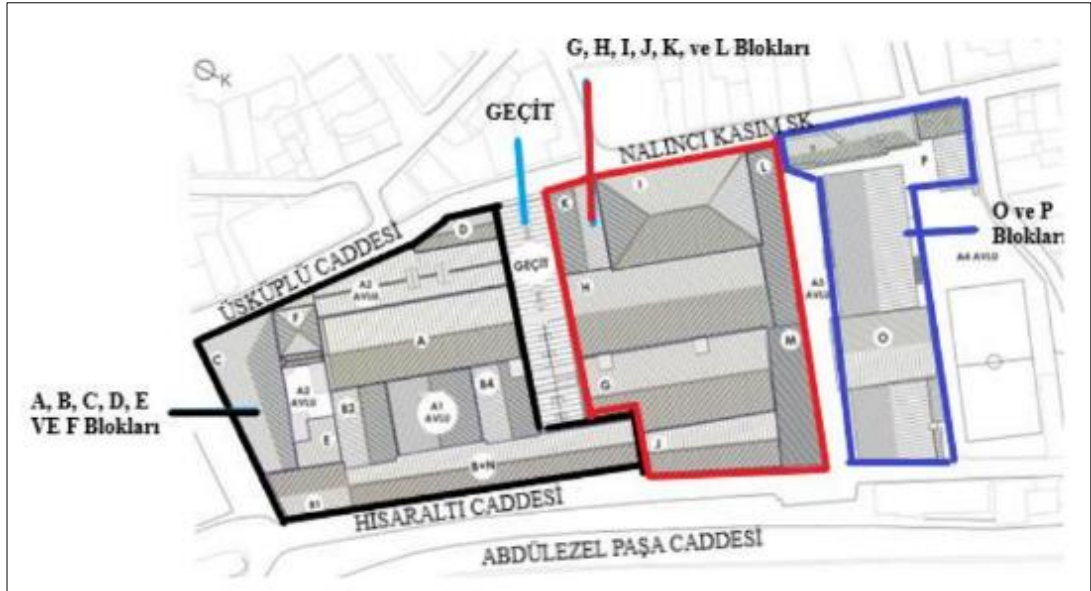
Şekil 4.65 : 1928 Pervititch Haritası'nda "Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası"nın oluşturan bloklar, (Tunçer ve Ateş Can, 2022).

Reji Şirketi'nden izin alınmadan tütün üretilemeyecek, üretilen tütün Reji Şirketi dışında bir yere satılamayacak ve Osmanlı Devleti'nde tütün ticareti yapma hakkı sadece Reji Şirketi'nde olacaktır. Reji şirketi, izinsiz tütün üretimini ve kaçakçılığını

engellemek için kurduğu kolcular birliği ve baskıcı yönetimle kaçakçılığı önlemeye çalışmıştır. Kaynaklarda kolcularla halk arasında çıkan çatışmalarda 20.000’den fazla kişinin hayatını kaybettiği belirtilmektedir (Çakır, 2019).

Reji Şirketi’nin Osmanlı Devleti’nin İstanbul, İzmir, Samsun, Adana, Şam ve Halep gibi şehirlerinde fabrikaları olmuştur. Bunlardan İstanbul Cibali’deki ve İzmir’deki fabrikalar 1884’de, Adana’daki 1885’de, Samsun’daki iki fabrika da 1887’de inşa edilir (Şekil 4.64, 4.65). (Telli, 2021: 122). Bank-ı Osmanî-i Şâhâne, Tütün Rejisinin kurulmasında öncüdür, pay sahibidir ve yönetiminde etkindir. Dolayısıyla Reji Şirketi’nin tüm faaliyetleri de Banka’nın yönlendirdiği etkiler olarak başta İstanbul olmak üzere İmparatorluk coğrafyasında kentsel çevreye yansımaktadır.

“Reji Şirketi”, faaliyetlerinin artması sonucunda aldığı tütünleri depolamak için bir tesis kurmaya karar verir ve 1884’te Haliç kıyısında, Cibali bölgesinde “Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası” kurulur (Çakır, 2019). Osmanlı Devleti’nin en büyük ve mühim bir fabrikası olan “Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası”, 1884 yılında “Reji idaresi” adına “II. Abdülhamid” tarafından, dünyanın en eski yerleşim merkezlerinden biri olan Haliç kıyısında inşa edilmiştir (Tunçer ve Ateş Can, 2022).

Şekil 4.66 : “Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası”na ait yapı bloklarının 1998’de hazırlanan rölöveden yararlanılarak gösterimi, (Kılıç, 2019: 33).

II. Abdülhamid döneminde kurulan fabrikanın mimarı Alexander Vallauray'dir. Birkaç aşamada tamamlanan yapım sürecine daha sonra Hovsep Aznavur ve Eugene Bottazi'nin de dâhil olduğu bilinmektedir. İlk olarak Alexander Vallury tarafından tasarlanan A bloğun inşasıyla başlayan yapı inşası, birçok yapının birbirine eklenmesiyle gelişmiştir. Birbirine avlular ve geçitlerle bağlanan yapıda doğan ihtiyaçlar nedeniyle avlulara ara kat döşemeleriyle bölücü duvarların eklenmesi gibi müdahaleler de yapılmıştır. Bütün müdahale ve eklerle fabrika; tütün depolama, ayıklama, tasnif, işleme, sigara yapımı, paketleme, mekanik-idari ofisler, yemekhane, mutfak, kreş, müştemilat, muayenehane gibi işlevleri barındıran bir kompleks haline gelir. Tütün üretim mekânları yanında, havan denilen kıyma makinelerinin üretildiği atölyeler de mevcuttur. Yapı genel olarak fabrika işlevine cevap verecek bütüncül mekânlardan, yani tekli ya da üçlü mekân kurgularından oluşur. Yapı malzemesi olarak dönemin sanayi yapılarında kullanılan tuğla, dökme demir taşıyıcılar ve cam gibi malzemeler kullanılmıştır (Alper, 2004). Fabrika genel olarak bir bodrum kat, zemin kat, iki ya da üç normal katlı yapılardan oluşur. Fabrikanın taşıyıcı sistemi yığma tuğla duvar içerisinde dökme demir taşıyıcılar, volta döşemeler ve I kirişlerden oluşmaktadır (Şekil 4.66). (Alioğlu ve Alper, 1998).

Şekil 4.67 : Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası Kartpostal, [59].

Fabrika yerleşkesi “A, B, C, D, E, F” isimli bloklar, “G, H, I, J, K, L, M” isimli bloklar” ile “O ve P” isimli blokların oluşturduğu 3 grup yapı bloğunu kapsamaktadır (Şekil 4.66, 4.67, 4.70). Fabrika yerleşkesinin son görünümüne ulaşması 7 aşamada gerçekleşmiştir. İlk aşamada “depo, ambalaj, tavlama ve eski dokuma işlevleri” için A blok yapılır. 2. safha, A bloka üçü paralel ikisi dik olacak şekilde ilave edilen toplam beş bölümden oluşan “B bloğun” inşasıdır. “A1 avlusu” bu aşamadaki eklemelerle oluşur. B blokta “paketleme, yazıhane, mal giriş çıkışı, bürolar, ön tavlama, ambar ve müze” işlevleri gerçekleşir. Yerleşkeye “C, D, G, H ve J blokları”nın eklenmesi 3. aşamayı oluşturur. 4. safhada revir işlevli “K blok” ile bakım atölyesi ve erkekler yemekhanesi işlevli “I blok” eklenir. 5. safhada fabrikanın doğu ve batı girişini birbirine bağlayan, yer yer köprülerin olduğu “geçit ve A1 avlusunun ışıklıklı sundurma örtüsü” eklenir. 6. safhada ise B bloka kat eklenerek “N blok” yapılır, J bloğa da kat eklenir. 7. safhada B blokun A2 avlusuna bakan cephesine “E blok” yapılır, A ve C blokları arasına da buhar kazanlarının bulunduğu “F blok” yapılır. “L, M, O ve P” blokları da bu aşamada eklenmiştir. “A, B, C, G ve H” bloklarının strüktürleri taşıyıcı yığma duvar bir kabuk içindeki metal taşıyıcı elemanlardan; “J, K ve I” bloklarının ise taşıyıcı yığma tuğla dış duvar içindeki metal taşıyıcı elemanlardan oluşmaktadır. “D, E, F, P ve O” blokları kâgirdir (Tunçer ve Ateş Can, 2022).

Şekil 4.68 : 20.yüzyıl başında Cibali Fabrikası (Yılmaz, 2022: 89).

Şekil 4.69 : Cıbalı Tütün ve Sigara Fabrikası Haliç Silueti, 1998, (Alper, 2018).

Şekil 4.70 : A Blok restorasyon öncesi döşeme ve tavan detayı (A) ile kuzey ve batı cephesi, (Kılıç, 2019: 36)

10.385 m²'lik arsada kurulan 40.000 m²'lik kullanım alanıyla "Cıbalı Tütün ve Sigara Fabrikası" güvenlik birimi, atölyeler, sosyal tesisler, dikim atölyesi, okuma yazma kursu, sağlık birimi, çocuk yuvası, yangın teşkilatı, sendikalar ve yemekhane birimlerini de içeren bir tesistir. Fabrika çalışanlarının tesis civarında ikameti ve eğitim, sağlık ve sosyal işlevli birimlerinin varlığıyla fabrika, Cıbalı Senti'nin sosyo-kültürel yapısının değişimine katkı sağlamıştır (Tunçer ve Ateş Can, 2022). Cıbalı'ye günümüzdeki kimliğini kazandıran mühim bir yapı olan "Tütün Fabrikası" nın yer seçiminde Eminönü-Unkapanı arasındaki "Tütün Gümrüğü"ne yakınlığı ile fabrikada çalışabilecek işçiler olarak düşük gelir seviyesindeki insanların bölgede toplanmış olması etkilidir. Osmanlı döneminde, İstanbul'a gelen zahire, gıda ve ihtiyaç mallarının ölçüm, ekspertiz, fiyatlandırma, dağıtım vb işlemlerinin yürütüldüğü

kapanlardan en mühimi olan Unkapanı'na yakınlık; o devirde ticaret ve ulaşım bölgesi niteliği de taşıyan bu bölgedeki “Tütün Gümrüğü (Eminönü ile Unkapanı)” nde tütün atölyelerinin toplanmış olması ve işçi kesimin bu civarda yerleşmiş olması fabrikanın burada kurulmasının sebepleri arasındadır (Kılıç, 2019: 26, 27).

Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası, zamanla iki binden fazla kişiyi istihdam eden (Şekil 4.68, 4.69, 4.70), hem bölgenin hem de İstanbul'un en büyük fabrikası haline gelmiş; 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarındaki işçi hareketlerinde de hep ön planda olmuştur (Telli, 2021: 115, 116). Cibali Tütün Fabrikası kendi güvenlik birimi, atölyeleri, sosyal tesisleri ve görevlileri, dikim atölyesi, okuma yazma kursu, sağlık birimi, çocuk yuvası, yangın teşkilatı, sendikaları ve yemekhaneleriyle kendi kendine yetebilen sosyal yönüyle de ön plana çıkmıştır, böylece Cibali Senti'nin sosyo-kültürel yapısının değişmesinde de önemli bir rol oynamıştır (Kılıç, 2019: 31). Makinelerinin yetersiz kalmasıyla üretimi yavaşlayan fabrika 1995'de kapatılır, 1997'de Kadir Has Vakfı tarafından kiralanır. Yapılan restorasyon çalışmalarından sonra fabrika yerleşkesi 2002'de Kadir Has Üniversitesi olarak kullanıma açılır (Tunçer ve Ateş Can, 2022). Günümüzde de üniversite binası olarak kullanımı ve şehre etkisi devam eden yapı kompleksi, Banka'nın kente önemli etkilerinden biridir.

Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Sonrası İnşa Edilen Yabancı Banka Binaları : 1157 yılında Venedik Cumhuriyeti'nde açılan “Venedik Bankası” modern manâda ilk bankadır. Cenevre Bankası 1407-1740 yılları arasında faaliyet gösterirken, ardından Hollanda'da (1609), Almanya'da (1619), İngiltere'de (1689), Avusturya'da(1703), Fransa'da (1716), Rusya'da (1750) bankalar açılır. Osmanlı Devleti'nde ise modern manâda ilk bankacılık faaliyetleri yaklaşık yüzyıl sonrasında Tanzimat sürecinde ortaya çıkar (Yılmaz, 2009: 1). 1847'den 1923'e kadar para ve kredi piyasasında etkili olan bu bankaların çoğu yabancı sermayeyle kurulmuşlardır. Osmanlı döneminde kurulan yabancı bankalar ya da açılan banka şubeleri “hazineye borç verme” ve “yabancı sermaye girişimlerini destekleme” amaçlı gelişir. Kırım Savaşı sonrası 1856-1875 arası dönemde Osmanlı Devleti'ne borç verme ya da borç bulma amacıyla 11 adet yabancı sermayeli banka kurulur (Akgüç, 2007). Borç amaçlı bu bankalardan “Bank-ı Osmani / Ottoman Bank” 1856, “İttihad-ı Mali” 1859, “Türkiye Bankası” 1860, “Bank-ı Osmani-i Şahane / Banque Impériale Ottomane” 1863, “Şirket-i

Umumiye-i Osmaniye Bankası /Société Générale de l'Empire Ottoman” 1864, “Şirket-i Maliye-i Osmaniye Bankası / The Ottoman Financial Association” 1865, “İtibar-ı Umumi Osmanlı Bankası / Credit Général Ottoman” 1869, “Avustura-Osmanlı Bankası” 1871, “Avusturya-Türk Bankası” 1872, “2. İstanbul Bankası / The Bank of Constantinople” 1872, “Kambiyo ve Esham Şirket-i Osmaniye / La Société Ottoman de Change et de Valeurs” 1872’de kurulur (Özcan, 2009: 85). Bunlardan en önemlisi Bank-ı Dersaadet’in iflası ile 1852’de kapanması ve Kırım Savaşı’nın finansmanında alınan ilk dış borç nedeniyle banka ihtiyacının zorunluluğa dönüşmesiyle kurulan Osmanlı Bankası’dır (Ottoman Bank) (Akgüç, 2007).

Bu bankanın başlattığı girişim, pek çok yabancı sermaye gruplarının da Osmanlı Devleti’nde bankalar açmasına neden olur. Ottoman Bank ikinci bölümde ayrıntılı ifade edildiği üzere 1863’te Fransız ortaklığıyla, “Bank-ı Osmani-i Şahane / Banque Impériale Ottomane”a dönüşmüştür. 1880 sonrasında ise, Osmanlı Devleti’nde açılan yabancı bankalar işlev ve nitelik değiştirir. Bu değişikliğin Osmanlı Devleti kaynaklı içsel sebebi, “1881 Muharrem Kararnamesi” sonucu oluşturulan “Düyun-u Umumiye İdaresi” ile emperyalist dış denetimin yeni bir örgütlenmeye kavuşması ve yabancı sermayenin gelişine uygun güvenlikte bir ortamın sağlanmasıdır (Akgüç, 2007).

Gelişmelerin dış dinamiği ise, dünya kapitalizminin büyük güçleri arasındaki dengenin 1870’ler sonrasındaki değişimidir. Almanya’nın birliğini sağlamasının ardından yeni emperyalist bir güç olarak belirmesiyle yeni pazar ve yatırım alanları arayışında diğer emperyalist güçlerle rekabet yarışına katılımı önemli bir gelişmedir. Aynı dönemde, İngiltere dış politikasının değişimi “Osmanlı Devleti”ni yeni dış denge aramaya yöneltir. İngiltere, 1870’ler sonrası tüm dünya pazarlarını denetlemek eğiliminden vazgeçerek yatırımlarını kendi sömürgelerinde yoğunlaştırmaya başlamıştır. Bu politika değişikliğiyle İngiltere açısından Osmanlı Devleti’nin bütünlüğünü koruması önemini yitirmiştir ve 1876–1877 Osmanlı-Rus Savaşı’nda “Osmanlı Devleti”ni desteklemez. Dış dengelerdeki değişimle Almanya, 1880’lerden sonra Osmanlı Devleti üzerinde etkinliğini artırır. Bu iç ve dış dinamikler, Osmanlı Devleti’nde yabancı bankaların işlev, örgütleniş ve niteliğini değiştirir. 1881 yılı öncesindeki “devlete borç vermek, devlet tahvillerini dış sermaye piyasalarında pazarlamak, spekülatif faaliyetlerden yararlanmak” amaçlı kurulup, genelde Galata bankerlerinin girişimiyle ve çoğu tek şubeli oluşturulan küçük bankalar yerlerini bu dönemde, büyük ve önemli Avrupa bankalarının Osmanlı topraklarında açtığı şubelere bırakmaya

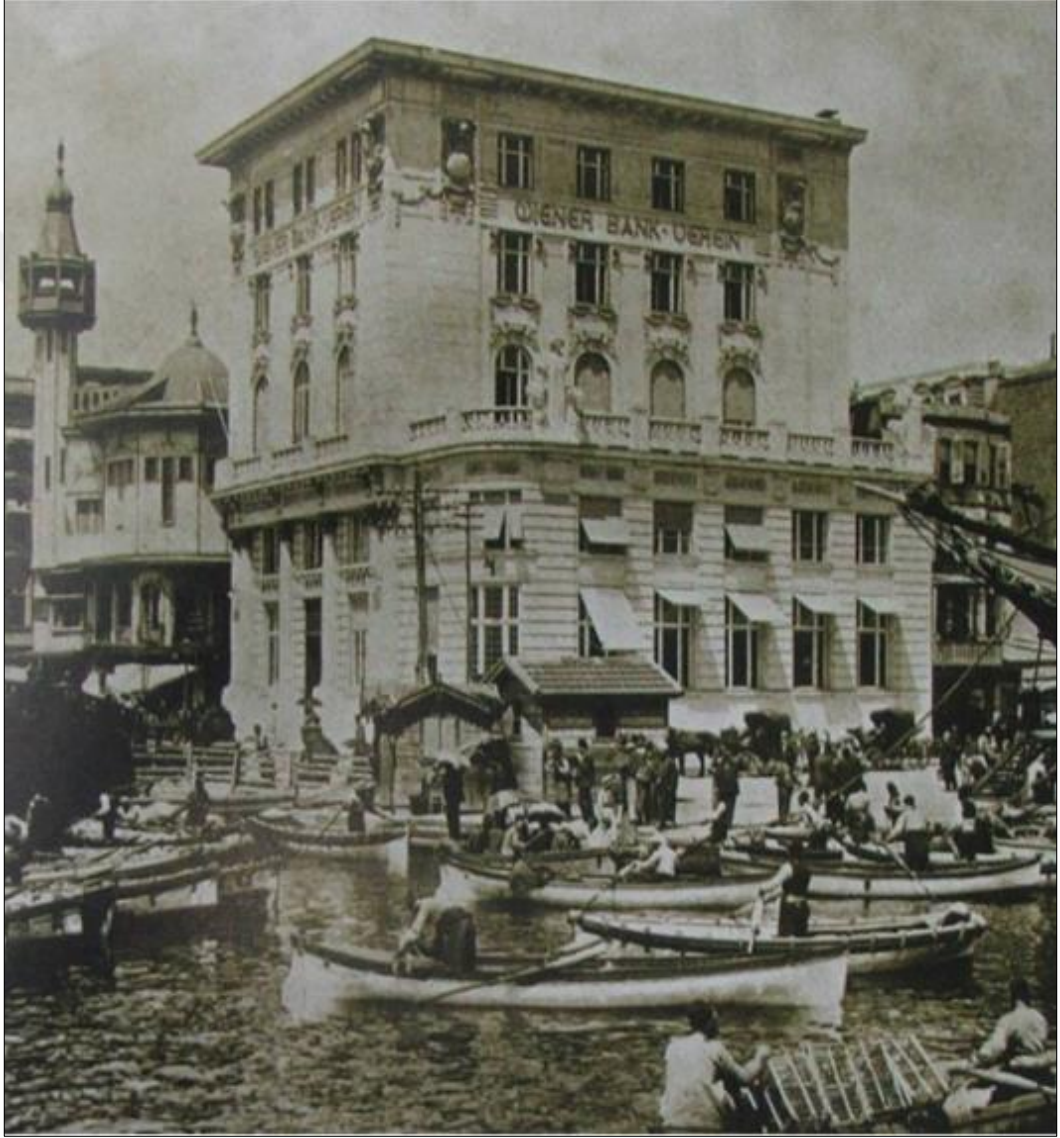
başlar. Banka sektöründeki dış kaynaklı sermayede Almanya ağırlık kazanır. Bu dönemde açılan yabancı banka şubelerinin, büyük Avrupa devletlerinin kendi etki alanı olarak seçtikleri bölgelerde yoğunlaştığı ve kendi devletlerinin çıkarları doğrultusunda kendi firmalarını destekleyerek faaliyet gösterdikleri görülür. Bu bankalar arasında “Selanik Bankası”, “Midilli Bankası (Bank of Mytilene)”, İngiliz yatırımlarını desteklemek amacıyla kurulan “Türkiye Milli Bankası”, Fransız sermayesi denetimindeki “İtibarı Mali Osmanlı Şirketi”; Strasbourg’da bir yabancı grubun desteklediği “Türkiye Ticaret ve Sanayi Bankası”; Osmanlı uyruğundaki Ermenilerin kurduğu “Osmanlı Ticaret Bankası”; karma bir sermaye yapısına sahip “Şirket-i Ticariyye” ile “Sınaiyye ve Maliyye” sayılabilir (Akgüç, 2007).

Osmanlı Devleti’nde şube açarak faaliyet gösteren yabancı bankalar; Fransız kökenli “Crédit Lyonnais ve Banque Française Des Pays Orient (Memalik-i Şarkiye Fransız Bankası)”; Almanya kökenli “Deutsche Palestina Bank”, “Deutsche Orient Bank”, “Deutsche Bank”; İngiliz kökenli “British Oriental Bank (İngiliz Şark Bankası)”, “Anglo-Palestina Company (Şark-ı Karip Ticaret Bankası)”, “Ionian Bank Ltd.”; İtalya kökenli “Societa Commerciale d’Oriente (Şark Ticaret Bankası)”, “Banco Di Roma”, “Banca Commerciale Italiana”; Yunanistan kökenli “Atina Bankası ve “Şark Bankası”; ABD kökenli “Guarantee Trust Co. Of New York” ve “American Express Co.”; Avusturya kökenli “Wiener Bankverein”; Romanya kökenli “Marmaras Blank ve Şürekası”; Hollanda kökenli “Hollantse Bank Uni. N.V. (Banque Hollandaise Pour La Méditerranée – Felemenk Bahrisefit Bankası)”dır. (Akgüç, 2007).

“Bank-ı Osmanî-i Şâhâne”ye tanınan imtiyazlar, ardından güçlü yabancı bankaların şubeler açmaları, temel uğraşısı devlet hazinesiyile yapılan işlemler olan Galata Sermayesi’nin kurmuş olduğu çoğu tek şubeli bankaların tasfiyesine, faaliyetlerini durdurmalarına ya da “Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne)” ile birleşmelerine neden olur. Bu bankalar arasında “Şirket-i Umumiye-i Osmaniye (Société Générale de L’Empire Ottoman)”, “Şirket-i Maliyye-i Osmaniye (The Ottoman Financial Association)”, “İtibar-ı Umumi-i Osmani Şirketi (Crédit Général Ottoman)”, “İstanbul Bankası (The Bank of Constantinople)”, “Kambiyo ve Esham Şirket-i Osmaniye (Le Société Ottoman Change et de Valeurs)” sayılabilir (Akgüç, 2007).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren banker bürolarının yer aldığı büro hanları, modernleşme sürecinde şirketleşip uzmanlık kazanan “bankacılık, tüccarlık,

sigortacılık, komisyonculuk, ticari temsilcilik, avukatlık” gibi iş sahalarındaki faaliyetlerin gereklerine uygun planlanmışlardır. İlk örnekleri Avrupa’da ortaya çıkan büro yapılarını referans alan büro hanları, ticari bölgelerdeki artan arsa değerleri gereği, inşaat alanındaki yeni teknoloji ve malzemelerle dar parsellerde ve çok katlı olarak inşa edilmişlerdir (Özcan, 2009: 96).

Şekil 4.71: “Wiener Bank Verein”, Eski fotoğraf, (Özcan, 2009: 133)

Galata Bankerleri ve yabancı ortaklarının açtığı bankalar da, 19. yüzyıl sonlarından itibaren açılan yabancı banka şubeleri de İstanbul’da hanlarda kiraladıkları odalarda çalışmalarını sürdürür. Faaliyet gösteren bankaların miktarına kıyasla çok az bankanın

kendi kullanımına özel bir banka binası inşa ettirdiği görülür. Bazıları da tasfiye edilen diğer bankaların boşalan binalarını kullanmışlardır. (Özcan, 2009: 117, 118). Bu dönemde açılan bütün bankalara burada değinilemeye de bazılarının kullandığı mekânlardan örnekler verilmesi gerekli görülmüştür. 1864–1893 yılları arasında faaliyet gösteren “Şirket-i Umumiye-i Osmaniye Bankası (Société Générale de l’Empire Ottoman)” nın merkezi, ticaret yıllıklarında (1881, 1889-1890) Galata Camondo Han olarak görülmektedir. (Özcan, 2009: 124). 1871’de kurulan “Avusturya-Osmanlı Bankası”nın 1874 yılında Zulfarise Sokak “Lacivert Han”da faaliyet gösterdiği bilinmektedir. 1872’de ikinci kez kurulan “İstanbul Bankası”da 1874-1881 arasında Lacivert Han’da bulunmaktadır. 1872-1899 yılları arasında faaliyet gösteren “Şirket-i Osmaniye-i Kambiyo ve Esham (La Societe Ottoman de Change et de Valeurs)” da 1881 ticaret yıllığındaki bilgilere göre Galata Sevud Sok. Latif Han’da faaliyet göstermekteyken, 1888 yıllığında Voyvoda Caddesi’nde inşa ettirdiği kendi yapısına taşındığı anlaşılmaktadır (Özcan, 2009: 126, 127). 1875’te kurulan ve 1933’e kadar faaliyetlerini sürdüren Credit Lyonnais Bankası Şark ticaret yıllıklarına göre 1881’de Mertabani sokak Yakut Han, 1889-1890’da Karaköy Köprüsü karşısında Hallaçyan Han’da, 1914 ve 1921’de Karaköy Palas’da çalıştığı, ayrıca Sultan Hamam Allahverdi Han, Pera 333 numarada acentelikleri bulunduğu görülmektedir. 1888’de kurulan Banque de Salonique ise ilk Mertabani Sok No:7 de bir handa, 1910’da Voyvoda Caddesi Assicurazioni Han’ın zemin ve birinci katlarında çalışır. 1914’de Pera’da acentesi bulunur (Özcan, 2009: 128, 130).

“Bank-ı Osmanî-i Şâhâne” dışında kendi binasını inşa ettiren bankalar, “Osmanlı İtibar-ı Umumi Bankası”, “Şirket-i Osmaniye-i Kambiyo ve Esham (La Societe Ottoman de Change et de Valeurs)”, “Bank of Athens”, “Wiener Bank Verein” ve “Deutsche Orient Bank”tır. “Osmanlı İtibar-ı Umumi Bankası”, “Şirket-i Osmaniye-i Kambiyo ve Esham” ın ve “Bank of Athens”in kendi kullanımını için inşa ettirdiği yapılara şirket binaları olarak önceki bölümde yer verilmiştir. Bu bölümde “Wiener Bankverein (1)” ve “Deutsche Orient Bank’ın (2)” İstanbul’da kendi kullanımını için inşa ettirdikleri yapılara değinilmiştir.

1. Wiener Bank Verein Binası

1905-1920 yılları arasında faaliyetlerini sürdüren “Wiener Bank” a ait binanın, Credit Lyonnais’in bulunduğu Hallaçyan Han’ın yerine 1910-1912 yılları arasında inşa

ettirildiği düşünülmektedir. (Şekil 4.73). Banka “İstanbul Kütüphane Sokak El Kâtip Han”da ve “Pera Caddesi 331 numarada (İstiklal Caddesi)” birer acente açmıştır. 1921 ticaret yıllığında adresi “Karaköy Caddesi” olarak gösterilen yapı banka işlevine uygun tasarlanmıştır. Zemin katı, dönemin banka yapıları gibi banka kullanıcıları için kolonlarla çevrili bir hol ve üzerinde galeri boşluğuna bakan bir galeri katı şeklinde planlanmış; bodrum kat kasa dairelerine, üst katlar ise bir koridor boyunca sıralanan çalışma odalarına ayrılmıştır. Wiener Bank Verein’in kapanmasından sonra bir süre Tütün Rejisi olarak kullanılan, bir dönem de bir Fransız Bankası olan “Banque Française des Pays d’Orient” e ev sahipliği yapan bu bina 1944’ten itibaren “Ziraat Bankası” tarafından kullanılmaktadır (Özcan, 2009: 86, 133, 135).

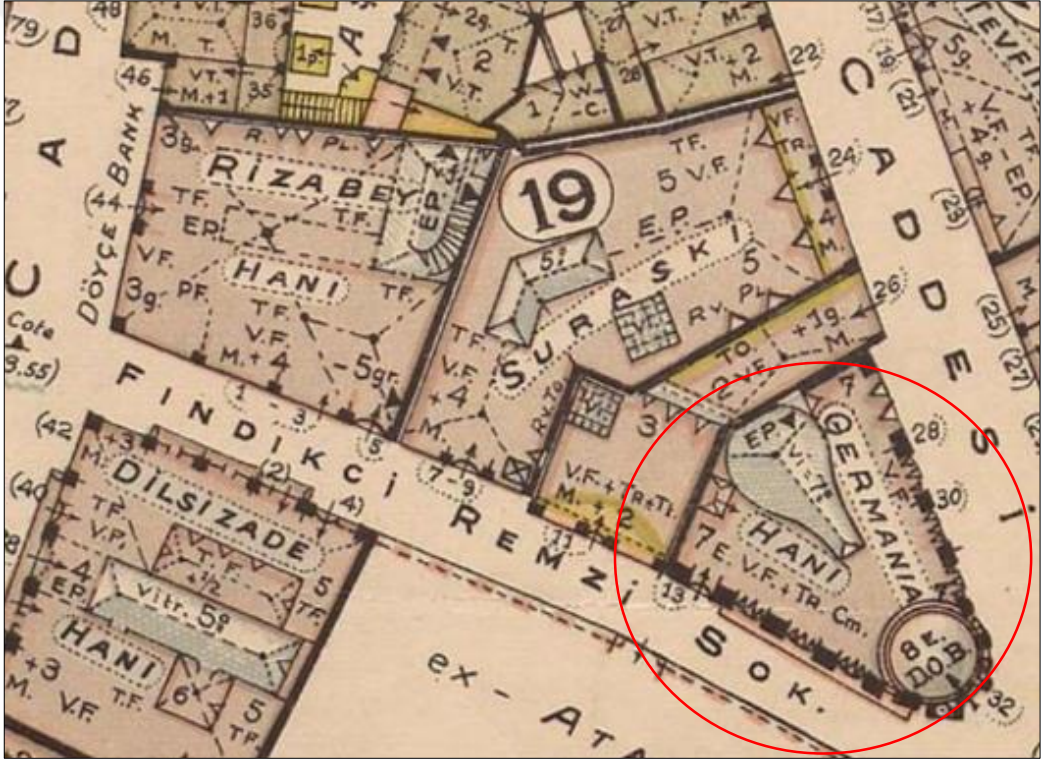
Şekil 4.72 : Wiener Bank Verein Binası a) Güney Batı Giriş Cephesi, b) Denize Bakan Güneydoğu Cephesi, (Altuntaş, 2014: 90, 92).

Şekil 4.73 : Wiener Bank Verein’in Yeri a) 1905 Goad Haritası’nda Credit Lyonnais’in kullandığı Han (solda) b) Pervititch Haritasında Ziraat Bank’ın kullanımında (sağda) gösterilmiştir.

Üst üste iki kütle şeklinde biçimlenen dikdörtgen planlı yapı, bir bodrum, giriş ve asma kat, üç normal katla çatı katına sahiptir. Yapıyı biçimlendiren kütlelerden alttaki kısmın cephesinde geniş açıklıklı iki kat pencereler ve yatay derzlerle enine vurgunun artırıldığı, üstteki kısmın cephesinde zengin süslemelerle vurgulanan bir tasarım anlayışının sergilendiği görülür. Bankanın Karaköy Meydanı yönündeki giriş portalı üzerinde kabartma şeklinde bankanın ismi olan “Wiener Bank Verein” (Viyana Banka Şirketi)” ifadesi yazılıdır. Mimarı ve inşa tarihi hakkında kesin bilgi bulunmayan yapının, bir Avusturya banka şirketince yaptırıldığı neticesine varılmıştır (Şekil 4.71, 4.72, 4.73). (Altuntaş, 2014: 85, 86).

2. Deutsche Orient Bank Bahçekapı Şubesi Binası (Germina Han)

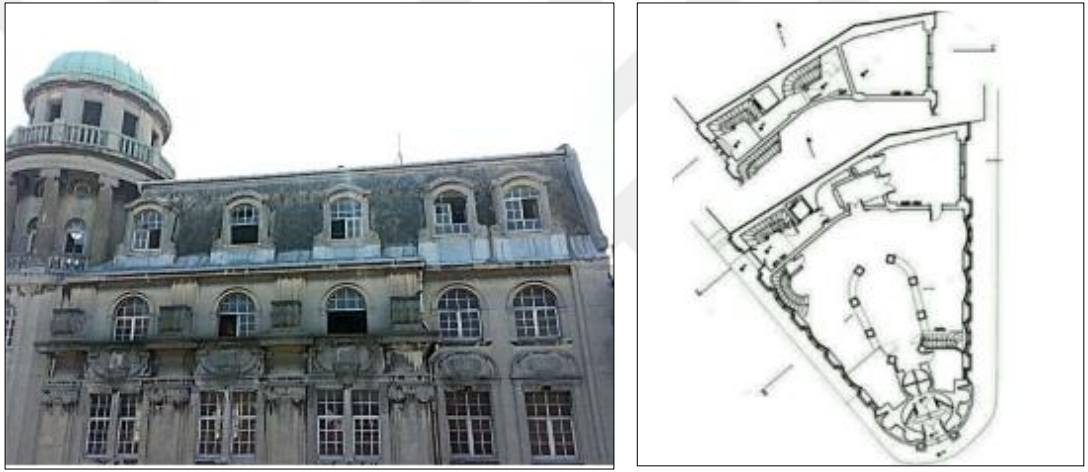

Şekil 4.74 : “Germany Han” (Pervititch Sigorta Planı), (Altuntaş, 2014: 74).

1906 yılında açılan Deutsche Orient Bank 1945 yılında tasfiye edilir. Şark ticaret yıllıklarına göre 1914’te “Voyvoda Caddesi Agopyan (Baltazi) Han” da merkez şubesi, “İstanbul’da Dilsizzade Han” ve “Pera (İstiklal) Caddesi 407 numara” da acenteleri bulunmaktadır. 1921-1938 yılları arasında merkez şubesi “Voyvoda Caddesi”nde “Sigorta Şirket-i Umumiyesi” tarafından inşa ettirilen “Sigorta Han” da

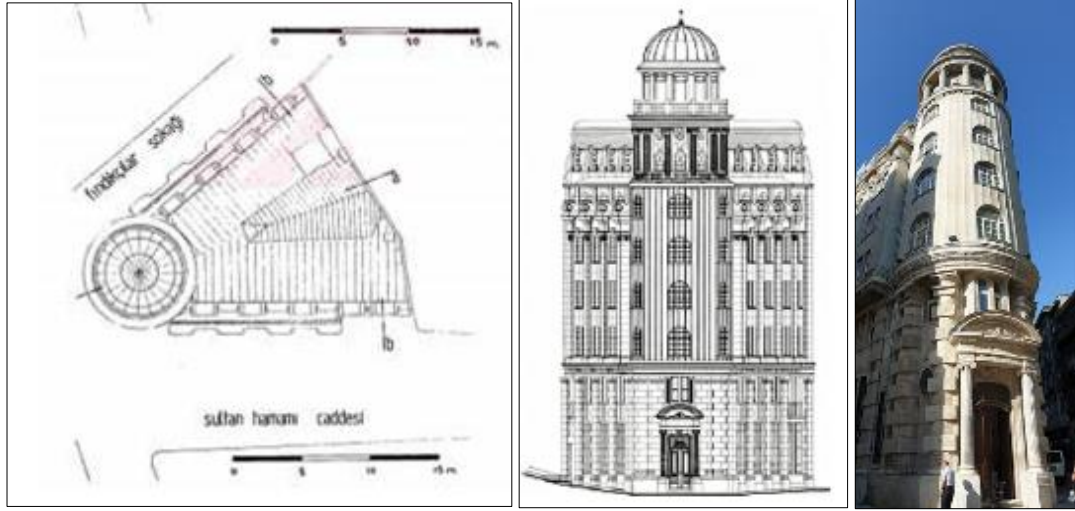
bulunmaktadır. Bu yıllarda banka tarafından yaptırılmış olan ve üzerinde bankanın adının bulunduğu İstanbul yakasındaki Fındıkçı Sokak'taki “Germanya Han”da bankanın İstanbul acentesi bulunmaktadır (Şekil 4.74). (Özcan, 2009: 135).

İstanbul'un ilk betonarme yapılarından olan “Germanya Han”, iki katı “Deutsche Orient Bank” in kullanımına sunularak, üst katları farklı kuruluşlara kiralanmak üzere inşa edilmiştir. “Bankalar Caddesi”ndeki yapılara benzer anlayışla yapılan bu banka binası, demiryolu imtiyazını alan bir ortaklığın merkezi binası olmak üzere tasarlanır. “Sirkeci Tren Garı”nın mimarı “Jachmund” un tasarladığı yapıda Alman mimarisinin etkileri görülür (Altuntaş, 2014: 73).

Şekil 4.75 : Deutsche Orient Bank A.Ş., a) “Sultan Hamam Sokağı”na bakan yan cephesi (solda), b) Zemin kat planı, (sağda), (Altuntaş, 2014: 74 ,78).

Üslubuyla 19. yüzyıl Alman milliyetçiliğinin simgesi olarak da görülebilen yapıyı, II. Abdülhamid Dönemi'nde siyasi ve ekonomik alanda güçlenen Türk Alman ilişkilerinin mimari alana yansıyan somut ifadelerinden biri olarak değerlendirmek mümkündür (Şekil 4.75) (Özkurt, 2016: 343). 16 Ağustos 1909'da Otto Kaufmann'ın müdürlüğünde hizmete giren banka binasına, I. Dünya Savaşı sonunda İstanbul'u işgal eden İtilaf Devletleri güçlerince 25 Ocak 1919'da el konulur. Kapatılan şubedeki para, personel ve kitaplar, bankanın Galata'daki şubesine taşınır. Lozan Anlaşması'ndan sonra bankanın yönetimi 1 Ekim 1923'de banka temsilcilerine iade edilir [45].

Şekil 4.76 : a) Deutsche Orient Bank Bahçekapı Şubesi Binası Vaziyet Planı, (Özkurt, 2016: 617), b) Binanın Restorasyon Projesinden Cephe Çizimi, [44], c) Binanın Giriş Cephesinden Fotoğrafı, [45].

Eminönü Bahçekapı semtinde, Fındıkçı Remzi Sokak, Aşirefendi ve Sultan Hamamı caddeleriyle çevrelenen üçgen yapı adasının Büyük Postane Caddesi ucunda üçgen bir parselde yer alan yapı, zemin üzerine beş katlı inşa edilmiştir (Şekil 4.74, 4.75) İstanbul'un ilk betonarme yapılarından biri kabul edilen Deutsche Orient Bank binası, dairevi planlı bir meydan cephesine sahiptir. Zemin ve birinci kat duvarları taş, üst katları sıvalı olan yapı, en üst bölümde bakır kaplı bir kubbeye sonlanmaktadır. Alman finansının simge yapısı olan ve kule görünümlü silindirik köşeli hacimle dikkat çeken binanın mimarı Jasmund, üçgen köşe parselini dairesel planlı bir kütleyle çözümlerken, ağırlıklı olarak Orta Avrupa'ya özgü bir yeni klasik üslubu uygulamıştır. (Özkurt, 2016: 340-341). Deutsche Orient Bank binasında Alman finansı için uygun bir simge teşkil eden eklektik yaklaşımın mimari benimsemiştir (Özkurt, 2016: 342). Üzerindeki "Deutsche Orientbank A.G." yazısı bulunan kitabesiz, ticari amaçlı bina, çoğunlukla "Germina Han" ismiyle tanınmaktadır. İnşa süreci ve maliyetine ilişkin bilgiye ulaşılamamışsa da 1900-1910 yılları arasında yapıldığı, bu yıllarda çekilmiş olan fotoğraflardan anlaşılabilir (Şekil 4.75, 4.76, 4.77). (Yavuz, 2008: 202).

Cumhuriyetin kurulmasıyla banka faaliyetlerine Aralık 1923'te yeniden başlar. II. Dünya Savaşı nedeniyle Türkiye-Almanya ilişkilerinin kopması üzerine 1944'te tekrar kapanır. Hukuki anlaşmazlıklar nedeniyle 1959 yılı sonunda başlanan tasfiye süreci 15

Ekim 1972'de tamamlanır ve bankanın İstanbul Ticaret Odası'ndaki kaydı 16 Ağustos 1973'te silinir. 1989 yılında yapılan rölöve çalışmasının ardından 1990-1991 yıllarında mimar Sinan Genim tarafından restore edilen bina, 1990'lı yıllarda ve 2000'li yılların başında Yapı Kredi Bankası şubesi olarak hizmet verdikten sonra satılır. Bir süre boş kalan bina 2018 yılında tekrar restore edilerek 2020 yılında Orientbank Hotel İstanbul adıyla otel olarak hizmet vermeye başlamıştır [45].

Şekil 4.77: a) Deutsche Orient Bank giriş kapısı, [46], b) Deutsche Orient Bank kule detay fotoğrafı, [47].

4.2. “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne” Genel Müdürlük Binası'nın İstanbul'da Varoluşunun Anlamı

Mimarlık yaşamımızın her anında etkileşim halinde olduğumuz yapıları, mekânları ve şehirleri biçimlendiren, bizi sürekli etkileyen, davranışlarımızı şekillendiren, ruhsal durumumuzu belirleyen bir sanattır (Roth, 2000: 19). Cansever, “*Mimarlık varlığın bütün alanlarını kapsayan bir disiplindir.*” der. (Cansever, 2009). Kerim Ağa Han, “*Yaşamlarımız üzerinde bu denli sürekli bir etki yapan başka bir sanat biçimi daha düşünemiyorum. .... öyle bir güç ki, yaşamımızın her yönünde, aramızdaki*

ilişkilerde ve bu dünyaya ve içinde bulunduğumuz evrene karşı davranışlarımız üzerinde derin ve sürekli etkisi vardır” demektedir (Porter, 1983: 19). Mimar Albert Speer, milletler ve liderlerinin yaşadıkları devri taştan abidelerle ebedileştirdiğini ifade eder (Dere, 2021: 15).

Tüm sanat eserleri gibi mimari eserler de görünen ve algılanan boyutuyla bir biçim kompozisyonudur. Biçimler, belli tercihleri barındıran eylemler sonucu ortaya çıkar. Eylemler de zihinsel ve duygusal planda bilinçli tercihlere dayanan değerler sistemine göre meydana gelir. Böylece her sanatkârın eseri, biçim, eylem ve değer zinciri üzerinden bir medeniyet tasavvurunun değerler sistemine dayanır. Biçimin ardındaki duygusal derinlik, diğer bir deyişle medeniyet tasavvurunun değerine ait ruh, sanatkârın esere kattığı ruhsal anlam, sanat eserinin simgesel boyutunu oluşturur (Ökten, 2023: 70, 71, 79). Mimari, şehirli bir toplumun pratik ihtiyaçlarını karşılarken, kendini ifade etmesini sağlayan yapım tekniği ve sanattır. Mimari yapılar, barınma gibi işlevsel ihtiyaçları karşılarken, medeni kurumların gelişimini yansıtan somut sembolik bir anlam dünyası da taşır. Dolayısıyla mimari, mensup olunan (aidiyet duyulan) medeniyet tasavvuru fikrinin süreklilik iddiasıyla mekânı düzenleme sanatı olarak da tanımlanabilir (Dere, 2021: 29, 30).

Şekil 4.78 : Banka Binası yapılmadan önce Pera ve Galata, [48].

Şekil 4.79 : 1900'lü yılların başında Voyvoda Caddesi'nde Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Binası ve Caddedeki hareketlilik, [30].

Erk ve mensup olduğu medeniyet tasavvurunun değerler sisteminin ilkelerinden doğan bir kültür ürünü olan mimari eserler, toplumsal değişimlere görünürlük kazandıran araçlardır. Banka Binası da o dönem Osmanlı toplumsal yapısında yaşanan büyük

dönüşümün şehre yansımalarındandır. İslam medeniyet tasavvuruna mensubiyetle biçimlenen Osmanlı toplumsal yapısında ve hayat tarzında, modernleşme sürecinde oluşan Batı uygarlığının değerler sistemiyle biçimlenmiş kurumlar da hayata katılmaya başlamıştır. Banka Binası, her iki medeniyet tasavvurunun çeşitli yönleriyle hayata yansıdığı bu dönemde, toplumsal yapıda çelişkisizlik ilkesindeki kırılmanın bir sembolüdür. Her dönüşüm, kendinden öncesini perdeleyerek kendi gerçekliğini ortaya koyar ve mimari ile de kendini ifade eder.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde devleti eski gücüne yeniden kavuşturabilmek amacıyla girişilen ıslahat hareketleri, kurumların özünü kaybetmeden dönemin fen ve teknik imkânlarına göre yeniden tanzimi ve Avrupa'dan geri kalmamayı hedefleyen çözüm arayışlarıdır. Ancak bu çözüm arayışları ile Osmanlı sistemine dâhil edilen her biçim, ardında taşıdığı değerlerle, hem iş yapma yani eylem biçimlerini değiştirerek toplumsal yapıyı değiştirmekte, hem de dönüşen her değer ve kurumla, yeni ve farklı eylemler için yeni mekânlara ihtiyaç duyulmaktadır. Banka kurumu da bu kurumlardan biridir. Osmanlı Devleti'nin 19.yüzyılda kapitalist yeni dünya düzeni ile entegrasyonunun bir simgesi olarak mimarisi ile şehirde var olmuştur.

Şehir topoğrafyasının yüzyıllar boyu İslam Medeniyet Tasavvuru'nun değerler sistemi hiyerarşisine uygun kullanımı ile biçimlenmiş İstanbul'da, işlevi nedeniyle var olup hayata katılan söz konusu Banka Binası, Batı Uygarlığı'nın kapitalist değerler sisteminin güçlü bir simge yapısı olarak somut ve etkin görünürlük kazanmıştır. Şehir topoğrafyasında büyük kitlesel yapısıyla değerler hiyerarşisindeki değişimi yansıtan Banka Binası, silüette bugün de belli olduğu gibi kapitalist değerler sistemini ağırlığı inkâr edilemez şekilde vurgulamaktadır.

İstanbul'da Banka ile gelen en önemli gelişme ticari ve kültürel yönde olurken, bu dönüşümün İstanbul'da merkezi sembolü, Banka'nın idari merkezi olan yönetim ve merkez şube binasıdır. (Şekil 4.79). Bu mimari yapı, Banka kurumu üzerinden kapitalizmin İstanbul'da somut görünürlük kazandığı, sembol, simgesel yapısı kabul edilmelidir. Bankanın Merkez Şube ve Genel Müdürlük Binası, kapitalist Avrupa sermayesinin Osmanlı Payitahtı İstanbul'a açılan kapısıdır. Günümüzde çok daha güçlü hissettiğimiz küresel kapitalizmin şehirdeki dönüştürme etkisinin bu banka binası ile başladığı söylenebilir. Söz konusu yapı, Batı Uygarlığı'nın kapitalist değerler sisteminin İstanbul'daki ilk simgesel yapısı olması bakımından önem

taşımaktadır. Bu simge bina, hem kurumsal kimliğinin teşvik edip örgütlediği eylemleriyle yani işleviyle toplumsal yapıda, hem de mimari biçimlenişiyle şehirde bir dönüşüm etkisini başlatır. Yapı, Batı Uygarlığının değerler sisteminin simge yapısı olduğu gibi, mensup olduğu İslam Medeniyet Tasavvuru değerler sistemine göre şekillenen Osmanlı Devleti idari sistemi ve toplumsal yapısının çelişkisiz bütünlüğünün parçalanarak dağılışının da simge yapısıdır. Bu mimari yapı günümüzde de, yapıldığı dönemde eylemleriyle Osmanlı malî idari sistemine ve toplumsal yapısına nüfuz etmeye başlayan Batı Uygarlığı'nın değerler sisteminin temsilcisi ve simge yapısı olarak önemini sürdürmektedir. Bu bölümde Banka'nın İstanbul'da var oluşuna anlam kazandıran hususlar üzerinde durulmuştur.

4.2.1. Osmanlı Devleti'nin Malî Sorunları ve Çözüm Önerisi : Banka Kurumu

19.yüzyılda, klâsik Osmanlı iktisadî yapısı değişir, parasallaşır, dışa dönük ve dinamik bir yapı oluşur. Halkın tüketim kalıplarında ithal mallara eğilime yönelik yaşanan dönüşüm ve tarımda yaşanan timar sisteminden iltizam sistemine geçiş, 19.yüzyılda Osmanlı ekonomik yapısındaki iki temel değişimdir. Bütçe açıklarını kapatmak için taşış işlemleriyle paranın altın değeri düşürülerek senyorej hakkı kullanılır. Ayrıca tarımsal yapıda oluşan borçlanma mekanizmasıyla bütçe denklığı sağlanmaya çalışılır. Hazinesinin en önemli gelirlerinden aşar vergisinin toplanmasında banker ve sarrafların oluşturduğu bir kredi mekanizması ve ilkel kredi ağı işlemektedir. Bu ağ, hazinenin gelirlerini azaltan bir mekanizmaya dönüşmüştür. Vergi gelirinin azalması, devleti bütçe açıklarını kapatmak için dış borçlanmaya zorlar. Kapitalizmin gelişirken tarımda ve toplumsal ilişkilerde oluşturduğu etkisi, ithalatın finansmanında tefecilik kurumunu doğurur. Tefecilik, kent yaşamında bankerlik ve modern bankacılık hizmetlerine evrilir. Borçlanma bankacılık müesseselerini geliştirir. Osmanlı Devleti'nin pek çok kurumuyla yeniden yapılandığı, 1839 Tanzimat'la başlayan ve 1856 Islahat Fermanı ile yoğunlaşan düzenlemelerle devam eden modernleşme dönemi, malî yapılanma ile birlikte sağlanmıştır. 1856 Islahat Fermanı ile bankacılık sisteminden ticaret yasasına pek çok reform gerçekleştirilir. Tanzimat döneminde köklü reformlara girişen Osmanlı yönetiminin, bu reformları finanse edecek gelire ihtiyacı bulunmaktadır ve bankerlik kurumuyla bunun sağlanması mümkün değildir. Modern banka kurma girişimleri Tanzimat döneminde başlar (Ergüder, 2011: 73, 75, 79, 135, 136, 141).

Şekil 4.80 : Üçüncü Galata Köprüsü inşa halinde iken ve henüz Banka Binası inşa edilmemiş iken 1875'te çekilen bir fotoğrafta Galata silüeti, [49].

1839 Tanzimat Fermanı'nın gerektirdiği yenilikleri gerçekleştirmek için nakte gereksinim duyan Osmanlı hükümetinin malî sorunlarına, 1840'da bastığı kâğıt paranın neden olduğu sorunların da eklenmesiyle, modern bankacılık işlemleri zorunluluğa dönüşür. Dış piyasalarda parasının değerini korumak isteyen Osmanlı hükümeti, kambiyo işlerini yapacak malî bir kuruma ihtiyaç duyar (Yılmaz, 2009:4-6). Osmanlı Hükümeti, bu kâğıt paranın değerini ve paranın İngiliz Sterlini'ne karşı kurunu sabit tutmak amacıyla, 1844 yılında Galata'da faaliyet gösteren J. Alléon ve Th. Baltazzi isimli iki bankerle anlaşmış, 1847'de anlaşmayı yenilerken bu bankerlerin banka kurmasına izin vermiştir (Akgüç, 2007). Böylece Osmanlı Devleti'nde ismi banka olan ilk kurum 1848'de kurulan “Banque de Constantinople (Bank-ı Dersaadet veya İstanbul Bankası)” olur (Yılmaz, 2009: 4-6). 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren, artan ithal tüketim malları talebinin yol açtığı dış ticaret açıkları nedeniyle bütçe açığı veren Osmanlı Devleti'nde, tüketimi finanse eden bir banka olarak bilinen Bank-ı Dersaadet, dış ticarete güvenilir bir finansman kaynağı olarak Avrupa finans kapitalinin İmparatorlukta varlığına imkân sağlar (Ergüder, 2011: 143, 144).

1820-1854 arası dönemde dış ticaret yoluyla dünya kapitalizmine açılan Osmanlı Devleti'nde, 1854-1875 arasında dış borçlanma ve doğrudan yabancı sermaye girişi

başlar. Artan dış ticaretin finansmanı 1854'te başlayan dış borçlanmayla sağlanmıştır. 1854 borçlanması Osmanlı'nın gelir yetersizliği nedeniyle dış açığı kapatamaz, Kırım Savaşı'nın masraflarını karşılayamaz ve 1855'te yeniden dış borçlanmaya gidilir. İngiliz ve Fransız hükümetlerinin kefaletinde Rothschild Brothers (Londra) firmasından yapılan bu dış borçlanmanın savaş giderleri için kullanımını denetlemek üzere bir İngiliz ve bir Fransız iki denetleme komiseri atanarak, ilk defa Osmanlı Devleti'nde yabancıların malî kontrolü başlar. Osmanlı Devleti'nin borçlanma süreci, uluslararası piyasalarda Osmanlı tahvilatının Avrupalı alıcıların siyasi talepleriyle satın alınması sürecidir. Çift metalli para sisteminin oluşturduğu istikrarsızlık ve Avrupa borsalarından Galata Borsası'na yansıyan finansal kriz, Osmanlı'da para piyasasını düzenleyecek bir kurum olarak merkez bankasına duyulan ihtiyacı artırır. Bu dönem yaşanan parasal istikrarsızlığın ana nedeni, Avrupa ile gelişen dış ticaret ilişkisi kaynaklı cari açığın hazinenin azalan tarımsal vergi gelirleriyle finanse edilememesidir (Ergüder, 2011: 84-86, 145, 147). Osmanlı Devleti, nakit akışını sağlayamamakta, büyük bir problem yaşamaktadır. Çözüm olarak Osmanlı Devleti'ne, Batı'lı sermayedarlar tarafından Batı Uygurluğu'nun değerler sisteminin bir ürünü olan Banka kurumu sunulmaktadır. İkinci bölümde ayrıntılı olarak değinildiği üzere yaşanan malî sorunlara çözüm amacıyla 1856'da ilk olarak İngiliz sermayesi ile bir ticaret bankası olarak Ottoman Bank adıyla kurulan banka, 1863'de Fransız sermayesinin ortaklığıyla ve "Bank-ı Osmanî-i Şâhâne" ismiyle Osmanlı Devlet Bankası statüsünü kazanarak Osmanlı malî idari sistemine ve Osmanlı toplumsal yaşamına katılır. "Bank-ı Osmanî-i Şâhâne" yönlendirici bir güç olarak, Osmanlı Devleti'nin idari sisteminde ve toplumsal yaşamında modern bankacılık faaliyetlerinin sürdürülmesi için gereken düzenlemeleri, faaliyet süreci içinde kendi çıkarları doğrultusundaki yönlendirme ve müdahaleleriyle oluşturup geliştirir.

Bu dönemin en önemli para politikası aktörü olan "Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne)", 1863'te devlet gelir ve giderleri arasındaki dengesizliği gidermek amaçlı avans ve kısa vadeli hazine bonusu düzenlemek, dış borçlanmanın anapara ve faiz ödemelerini alacaklı Avrupa devletleri adına güvenceye alan bir sistemi oluşturmak amacıyla kurulur (Kazgan, 1991: 28). Bankanın 1866'daki anlaşmayla dış borçların gelir kaynaklarından ödenmesini düzenleyici bir aracılığa girişmesi, 1862'den itibaren borçlanmalarda aracılık yapması, yabancı alacaklılar için önemli bir güven sağlar. Paranın, İmparatorluk sınırları içinde yetki ve güç kaynağı olması, para basım

salahiyetine sahip olan Merkez Bankası'nın bu yetki ve gücü paylaşacak kurum olması anlamına gelmektedir. 1870'de Viyana Borsası'ndaki krizle birleşen Osmanlı borç ödeme krizinin etkileri, Banka'nın para piyasasını düzenleyici rolüne ihtiyacı artırır ve imtiyaz süresi uzatılır. 1875'te ilan edilen moratoryumla kredi itibarı azalan Osmanlı Devleti, kambiyonun istikrara kavuşması için kaimeleri tedavülden çeker. Osmanlı Hükümeti'nin ödeyememesi nedeniyle borçlarını para yerine borç senedi ile ödeme kararı alması, dünyada yaşanan malî krizden etkilenen banka ve bankerleri iflasa sürükler. Kriz, düzenleyici ve devletin finansmanını sağlayacak bir merkez bankası ihtiyacını güçlendirmiştir. Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne), dış borçlara aracılık etmenin dışına çıkamamış ve kendine tanınmış senyoraj hakkını kullanmamıştır. 1875'te yeni bir anlaşma ile yetkileri artırılır (Ergüder, 2011: 87, 150-153). Böylece Banka, devlet bütçesini denetleme yetkisi elde eder ve Osmanlı Devleti'nde yabancı alacaklıların haklarının koruyucusu rolünü üstlenir. Banka artık, bütçe komisyonunda temsilci bulundurma hakkına sahiptir (Akgüç, 2007).

Banka Kurumunun Yapısı : Tanzimat adıyla bilinen Osmanlı Devleti'ndeki büyük modernleşme hareketinin bir ürünü olan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin özgünlüğü, kurucuların bankaya kazandırdığı Fransız-İngiliz ortaklığından oluşan yapısından kaynaklanır. 19.yüzyılda farklı ülkelerden sermaye grupları arası birleşmeler yaygın olsa da, söz konusu Banka için Fransız-İngiliz ortaklığı, kuruluş ilkesi olarak statülere girmiştir. İki grubun yönetici kurullarda eşitliğini ve zorunlu işbirliğini getirmektedir ve bu ortaklığa ancak şirketin tasfiyesiyle son verilebilir (Autheman, 2002: 13, 15). Giderek büyüyen dünya düzenine uyum sürecindeki Osmanlı Devleti için, “temsil ettiği sermaye” ve “yönetildiği Paris ve Londra”da bulunan kurullarıyla Banka, dünyada kurulan yeni dengeler içinde konumunu koruması için vazgeçilmezdir (Eldem, 1997: 17-19).

Banka'nın konumunu ifade eden en iyi tanım, büyük ölçüde Batı'nın denetlediği bir sistemde Paris ve Londra ile strüktürel bağları bulunup, “imtiyaz ve varlığını” ise “Osmanlı Devleti”ne borçlu olan, esas itibarıyla de özerk yapıda bir finans kurumu olmasıdır. Bu denli zıtlaşan menfaatler arasındaki Banka Kurumu açısından, “kârlılık ölçütleri”nin ağırlıklı rol oynaması akılcı bir çözümdür. Banka'nın Batı'ya verdiği güvenilir imaj ve 1881 Muharrem Kararnamesi akabinde kurulan Düyûn-ı Umûmiye

ve yan kuruluşları, Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu kaynakların sağlanmasında vazgeçilmez rol üstlenmiştir (Eldem, 1997: 17-19).

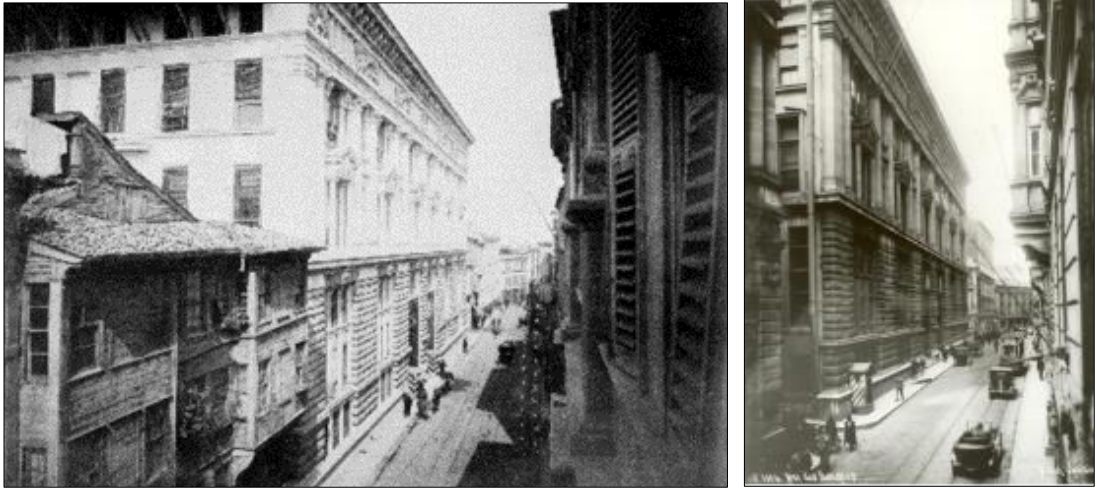
Şekil 4.81 : “Bank-ı Osmani-i Şahane Genel Müdürlük Binası” / İstanbul- Eminönü’nden Bakış / (Abdullah Freres, 1880-1893), [60].

Tanzimat reformlarının zorunlu kıldığı banka kurumu, Osmanlı idari ve toplumsal yapısının o dönem kendi medeniyet tasavvurunun özgün toplumsal kurumlarıyla çözülememiş gereklilikleri doğrultusunda toplumsal yaşama katılmıştır. Batı Uygarlığı'nın kendi medeniyet tasavvuru doğrultusunda yaşadığı tarihi ve toplumsal süreçlerden doğan bir toplumsal kurumu olarak banka kurumu, Osmanlı Payitahtı İstanbul'da önce faaliyetleri/eylemleri ile var olmuş, Osmanlı Devleti'nin malî idari sisteminde vazgeçilmez bir etkinlik kazanmıştır. Ardından Banka, kurumsal faaliyetlerini yani eylemlerini yürütmek için ihtiyaçlarını karşılamak, Batı Uygarlığı'nın ürünü banka, kurumsal yapısının hayat tarzını somut bir mekânsal yapıya dönüştürmek ve faaliyet gösterdiği Osmanlı Payitahtı İstanbul'da görünür kılmak ister. Finansör sermayedarlar, sahip oldukları gücü ve Osmanlı mali sistemi ve toplumundaki etkinliklerini somut olarak ifade etmek istemektedirler. Banka kurumu, İstanbul'da finansın merkezi ve aynı zamanda şirket ve kurumların prestij sergileme mekânı olarak gelişen Voyvoda Caddesi'nde bir arsa satın alarak, yönetim ve merkez şube binasını inşa ettirir. (Şekil 4.80, 4.84, 4.85).

Banka kurumu, kendini var eden Batı Uygarlığı'nı ve yaşam tarzını, banka kurumunun ardındaki sermayeyi, bu sermaye ile kurumun gücünü ve saygınlığını temsil eden bu yönetim ve merkez şube binasının inşasıyla Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'daki varlığını somutlaştırmış ve kalıcı hale getirmiştir. (Şekil 4.82, 4.86).

Şekil 4.82 : “Bank-ı Osmani-i Şahane Genel Müdürlük Binası” ve Çevresi, c1870-1910, Guillaume Berggren (LOC), [50].

Şekil 4.83 : Banka Binası yapıldıktan sonraki süreçte Voyvoda Caddesi'nin gelişimi **a)** Bina açılışının yapıldığı dönem, (Kara ve İşleyen, 2018), **b)** İlerleyen Dönemde (1890-1910) Banka Binası ile aynı hizada bulunan ahşap Vitalis Han yerine A.Generali Han'ın inşa edilmesiyle yapılaşma devam eder, (Sayar, Pekmezci ve Özer, 2015).

Banka Kurumunun Dayandığı Değerler Sistemi : Batı Uygarlığı'ndan doğrudan alınarak Osmanlı malî idari örgütlenmesine dahil edilen yeni bir kurum olan banka, Osmanlı yönetimince “Devlet-i Aliyye Bankası” (Eldem, 1997: 44, 48, 50) olarak isimlendirilmektedir. Banka kurulurken, yönetiminin Osmanlı hükümeti tarafından atanan idarecilerce yapılması talep edilmişse de, sermaye sahipleri bunu kabul etmemiş, yönetimde sadece gözetim ve teftiş ile sorumlu Osmanlı Nazırı'nın bulunması sağlanabilmiştir (Eldem, 1997: 30-36, 83, 84). Asıl idare ikinci bölümde de belirtildiği gibi Banka'nın sermayedarlarını temsil eden Londra ve Paris komitelerindedir.

Her medeniyette olduğu gibi Batı Uygarlığı'nın mensubu olduğu inanç ve ahlâk nizamının içerdiği değerler sisteminde de belirli gayeler, eylemler, ürünler değerlidir ve toplum üyeleri o değerlere yönlendirilir (Özakupınar, 2016: 17-23). Batı Uygarlığı'nın yaşadığı sanayi devrimi vb gelişmelerle yaşanan tarihi süreç sonunda oluşan kapitalist değerler sisteminin ilkelerinden doğan bir kurum olan banka kurumu, kapitalist ekonomik sistem gereği kâr odaklı bir kurumdur.

İngiliz ve Fransız sermayesi ile kurulan Banka, II. Abdülhamid döneminde Batı kamuoyu karşısında olumsuz algılanan bir rejimin merkez bankası olsa da, değiştiremeyeceği siyasi konjoktürde görevini yapmaya kararlı kâr amaçlı bir kurumun faydacı tarafsızlığı içindedir. Bu şekilde Batı ve Osmanlı ile ilişkilerinde “iki taraflı bağımlılığı” fırsat ve kâra dönüştürmektedir. Avrupa piyasasında içinde yer aldığı finans ağları nedeniyle sermayenin uluslararasılaşması bağlamında önemli bir aracı olarak, dönemin ihtiyaçlarını kendi kârlılığını artırarak karşılamaktadır (Ergüder, 2011: 153, 154). Her türlü siyasi kaygıdan önce özel bir kurum olan Banka'nın işleyiş ve politikasını belirleyen ilk dürtü kârın maksimizasyonudur (Eldem, 1997: 17-19). 18.yüzyıldan bu yana değişen anlamıyla uygarlık, 19. yüzyıl kapitalistlerince kapitalizm, ticaret ve serbest piyasayla aynı manada değerlendirilirken, “ticari toplum aynı zamanda medeni toplumdur” anlayışı modern kapitalizmin temel kabullerinden biri olmuştur (Poole, 1993: 40-42; Kalın, 2010).

Kapitalizmin ideal insan tipinin temel sâiki ferdî menfaat ve somut şekli modern kapitalizmi oluşturan burjuvadır. Yahudiliğin etkisindeki protestan veya laik burjuva ahlâkının temeli “bu dünyada başarılı olan öbür dünyada da başarılı olur” fikridir (Tabakoğlu, 2014). Banka kurumunun işleyiş mekanizmasının temelinde de kâr

maksimizasyonunu hedefleyen sermayedarların öncelikli çıkarları bulunmaktadır. Banka Londra ve Paris’te bulunan sermayedarları temsilen seçilmiş komitelerle sürekli iletişim halindedir. Komitelerin onayını almaksızın hiçbir faaliyet gerçekleştirilmemektedir. Osmanlı Devleti’nin Devlet yani Merkez Bankası olmasına rağmen, devlete verilecek avanslar, borç ödemeleri, şubelerin açılması, şube binalarının yeri, tasarımı vb her konuda öncelikle Paris ve Londra’daki sermayedarları temsil eden komitelerin karar ve onayları doğrultusunda faaliyetlerini sürdürür.

4.2.2. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne’nin Kurulduğu Dönemde Osmanlı Toplumu

18.yüzyıla kadar İslam Medeniyet Tasavvuru çağa yön verirken, sonrasında Batı Uygarlığı moderniteyle dünyayı etkisi altına alır (Kaplan, 2022: 34, 37, 38). Modern kapitalizmin hâkim sistem olmasının belirlediği sanayileşme dönemi, aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin 18. yüzyıl sonlarında başlayan yenileşme dönemidir (Tabakoğlu, 2014). 18. yüzyıldaki Batılılaşma teşebbüslerinin esas nedeni, Batı tekniğini kullanımıyla orduya önceki kuvvetinin yeniden kazandırılmasıdır (Koçak, 2008: 33). İslahatın ağırlık noktası, Tanzimat döneminde ordudan idari teşkilata kayar. Ülkenin kurtuluşu, yönetim teşkilatının ve sosyal yapının Avrupa’dakilere benzer biçimde düzenlenmesinde görülür. Batı’nın gücüne erişmek için Osmanlı Devleti ve toplumu, II. Mahmut (1808-1839) ve Tanzimat (1839-1876) döneminden itibaren kültürel olarak değişmeye zorlanır (Özakpınar, 2015: 9, 17, 18, 128).

Dolayısıyla 19.yüzyılda dünyada değişen dengeler, Osmanlı Devleti’nin kendine mahsus kurumsal yapılarının işlerliğini de sarsıntıya uğratarak, değişmeye ve yeni dünya düzenine uyum sağlamak üzere yeniden yapılanmaya zorlamıştır. Bu süreçte yaşanan malî problemler, Osmanlı malî sistemi ve ekonomisini de yenilenmeye yönlendirmiş, bu süreçte banka kurumu Osmanlı malî sistemine dâhil olmuştur. Bu bölümde değişimin algılanması için Banka’nın kurulduğu dönemde Osmanlı Devleti’ndeki toplumsal yapıya ve toplumsal yapının dayandığı değerler sistemine yer verilmiştir.

Toplumsal Yapı : Klâsik Osmanlı zihniyetinin ilk temel unsuru, mensup olduğu İslam Medeniyet Tasavvuru’na ait “tevhid inancı”nın siyasi düzlemde yansımaları olan “üniter ve merkezi devlet” anlayışıdır. İkincisi, geçmişin tecrübe birikimiyle oluşan gelenekçilik yaklaşımı, sisteme yeni şartlara uyum ve esneklik kazandırır. Üçüncü

olarak sistemde, adalet ve refah ideallerinden hareketle devletin varlığının devamı için gerekli gelir sağlama faaliyeti adalete dayanmalıdır. Adaletin hedefi sosyal refahı sağlamaktır. Devletin iktisadî kararlarında gerekçe “ibadullahın terfih-i ahvalleri” yani sosyal refahıdır. Dördüncüsü, Osmanlı ekonomik sistemi “talep yönlü değil arz yönlü”dür, insan alıcı değil verici olmalıdır. Kapitalizmi ve Batı Uygarlığı’nı oluşturan en önemli faktör burjuva zihniyetyken Osmanlı toplum ve ekonomisini ahî zihniyeti yönlendirir. (Tabakoğlu, 2016: 240-243). Osmanlılar, ülkenin her bölgesinde ihtiyaçların yerinde karşılanıp her ferdin “muhtaç olmadan kendine yetecek düzeyde bir iş ve üretimle hayatını devam ettirmesini” sağlayan bir yapı ve ekonomik sistem inşa etmiştir (Bulut, 2019).

Anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti, İslam Medeniyet Tasavvuru’nun ilkelerini hayata aktararak bir idari sistem kurmuştur. Tez çalışmasının birinci ve ikinci bölümlerinde ayrıntılı olarak değinildiği üzere bu sistemde insan kıymetlidir. Toplumsal bir işbölümü vardır. Mülk Allah’ındır. Toplum, mülkün sahibi Allah adına emaneti teslim alıp idare eden Padişah ve tebaasından oluşmaktadır. Tebaanın güvenliği için ve Allah’ın dinini yayıp dünyaya hâkim kılmak için askeri güç önemlidir. Timar sistemi, toprakların işletilmesi, bu üretimin gelirinden hazineye verginin aktarılması, tebaanın geçiminin sağlanması ve aynı zamanda bölgesel olarak askeri birliklerin hazırlığı yani güvenlik için kurulmuştur.

Tanzimat Dönemi’ni başlatan Gülhane Hattı Hümayunu ile padişahın yetkileri sınırlanırken, müslim gayrimüslim eşitliği ve bütün uyrukların haklarına kanun teminatı getirilir, idare, maliye ve eğitim alanlarında ıslahat tasarıları açıklanır. Toplumsal ve siyasal yapı özü bakımından aynı kaldığından, Tanzimat değişiklikleri ıslahat amacına ulaşamaz. Tanzimat siyasal açıdan kaçınılmaz olsa da, toplum yapısına uyuşmayan, uygulanması imkânsız hükümleriyle tepeden inme bir harekettir. Bu dönemde gereken hazırlık yapılmadan, plansız ve systemsiz yeni kurumlar açılmıştır (Özakpınar, 2015: 93-95). Tanzimat Fermanı, kendi gerçeklerimizle (kimliğimizle) teması kaybederek Batı Uygarlığı’nın kültürüne eklenmek anlamına gelmektedir. Başka bir tarihin derinliklerinden gelen toplumsal gelişmelerin ürünü olan kurumlar, kendi tarihimizin buhranlı bir döneminde hazırlık yapılmaksızın kendi toplumsal yapımıza enjekte edilmek istenmiştir (Özakpınar, 2015: 104).

1838 anlaşması, sanayi devriminin Osmanlı Devleti'ne etkisini güçlendirir (Biber, 2009). 1838-1841 arasında İngiltere, Fransa ve diğer Avrupa ülkeleriyle yapılan serbest ticaret anlaşmalarıyla ilk aşamada “Osmanlı Devleti”nin uluslararası ticareti ve ulaşım olanakları gelişip “iktisadî ve toplumsal yapısı”, “Batılı ilkeler” istikametinde yeniden örgütlenir. Kapitalizmin Osmanlı Devleti'nde sıkıntısız işlemesi amacıyla; “malî reformlar, demiryolları inşası, yabancı sermaye imtiyazları, özel mülkiyetin ve yabancılara toprak satışının yasallaşması, özerk eyalet sisteminin kurulması, sanayiye teşvik vb” koşullar da anlaşmaları takiben hazırlanır. Ticaret, dış borçlanma ve doğrudan yatırım yoluyla ülkeye giren dış kaynaklı sermaye, Osmanlı üretim, ticaret ve maliyesini denetime alır (Öztürk ve Keskin, 2011). Bu anlaşmayla iktisadî liberalizm koşulları sağlanırken, Tanzimat reformlarıyla siyasi liberalizmin temelleri atılır. İngiltere'nin yoğun baskısıyla gerçekleşen Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) Fermanlarıyla 1800-1908 arasında “Osmanlı Devleti”nin kapitalizmle entegrasyonu istikametinde siyasi, idari, mali ve kültürel alanlarda düzenlemeler gündeme gelir (Eşiyok, 2010).

19. yüzyıl, Osmanlı başkenti İstanbul'unun, dış ticaret ilişkilerinin yoğunlaştığı limanlarıyla, ticaretin ve finans sermayesinin önemli bir merkezi olduğu ve kapitalist bir kentleşme algısıyla düzenlendiği bir dönemdir (Ergüder, 2011: 72-74, 116, 120, 125). Osmanlı ekonomisi, Avrupa ekonomileriyle eş zamanlı hâle gelmektedir (Tanyeli, 2015: 336, 338, 339). 19.yüzyılda İstanbul'da, yabancı şirket ve işletmeler artar. Daha fazla Batılı'ya ev sahipliği yapan İstanbul'da azınlıkların ayrıcalıkları artarken, şehir de zamanla Batı'lı görünüm kazanmaktadır. Ekonominin dış kaynaklı sermaye çevrelerinin idaresine geçmesiyle Osmanlı Devleti'nin iktisadi bakımdan ülkesine yerleşen Batılılarla ilişkisinin bağımlılığa dönüşmesi, yabancı uyrukluların İstanbul'da faaliyetlerini özgürleştirir (Uluengin, 2008: 7, 8, 17). İstanbul'un merkezi iş alanları, dünya kapitalizmiyle etkileşimi bağlamında gelişmiştir (Uluengin, 2008: 22, 27). Bu gelişmelerin etkisi toplumsal yaşama yansımakta, toplumsal yapıyı da yeniden şekillendirmektedir.

Toplumsal Yapının Dayandığı Değerler Sistemi : İslam Medeniyet Tasavvuru'na mensubiyetle şekillenen toplumsal yapısı, siyasi ve iktisadî örgütlenişiyle Osmanlı Devleti, yüzyıllarca bu medeniyetin hayata geçirilip küresel ölçekte temsil edildiği

güçlü bir devlet yapılanmasıdır (Kaplan, 2022: 32-33). İktisadın temelinde kültür, kültürün de temelinde ahlâk vardır (Tabakoğlu, 2014). Hayatın bireysel ve toplumsal düzeydeki tüm eylemleri gibi, iktisadî eylemleri yönlendiren ilkeler de toplumun mensup olduğu medeniyet tasavvurunun değerler sistemine dayanır. Osmanlı Devleti'nin iktisadî görüşü ise İslam Medeniyet Tasavvuru'na mensubiyetle biçimlenmiştir.

İslâm iktisadı, “Kur'an ve Hadisleri” temel alan prensiplere dayanır. Bu prensipler, İslâm'ın “zamanın değişmesiyle hükümler de değişir” kuralına göre hususi koşullarda farklı biçimlerde yorumlanıp uygulanmıştır. İslâm iktisadında çerçeveyi belirleyen en önemli unsur adalettir. Ruhun ebediliği maddenin geçiciliği nedeniyle insanın amacı, dünya yaşamındaki sınav sürecini en verimli şekilde “ibadet (Allah'a kulluk ve Allah'ı bilmek)” şuuruyla değerlendirip, kalb-i selîmi (temiz kalb) elde etmesidir. İktisadî aktiviteler, yalnızca bu temiz kalbi elde etme ve ahlâki arınma sürecini kolaylaştırıcı tedbirlerdir. Sosyal adaleti temel alan İslam iktisadı; köklü tedbirleriyle, servetin zenginler elinde bir güç olmasını engelleme ilkesiyle, gelir oluşum ve bölüşümünde sisteme müdahale etmiştir. Zenginlik, güç, itibar ve iktidar vesilesi değil, hizmet ve infâk vesilesi olmalıdır. Tekelci eğilimler engellenip anti-enflasyonist para sistemi ve fiyat mekanizmasıyla toplum refahının sağlanması amaçlanır. “Kul hakkı” kavramını esas alan İslâm iktisadı ilkeleri, israfın bertarafı, adil gelir bölüşümü, iktisadî ve siyasî hürriyetin sağlanması, toplumsal adalet, emniyet ve refah olarak özetlenebilir (Tabakoğlu, 2014).

İslam'ın iktisadî ilke ve uygulamalarını esas alan (Tabakoğlu, 2014); yönetimindeki insanları yani Allah'ın kullarını (ıbadullahı), Allah'ın emaneti (vediatullah) olarak gören Osmanlı iktisadî sistemi de bu ilkeler doğrultusunda şekillenmiştir (Genç, 2021). Osmanlılar; insan şahsiyetini esas alan, çıkarlar konusunda topluma öncelik veren İslam iktisadından devraldığı malî sistemi geliştirmiştir. Devletin ve devlet gelir-giderlerini konu alan kamu maliyesinin ilk hedefi, sosyal ve iktisadî adaletin sağlanmasıdır (Tabakoğlu, 2014).

Osmanlı ekonomisinde, iktisadi faaliyetin hedefi devlet ve toplum ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Devlet, bu ekonomi anlayışının gereği kanunları ve kurumları oluşturur. İnanıkları dinin yapısındaki modeli, sosyo-ekonomik dünyaya uygularlar. Osmanlı iktisadî dünya görüşü, provizyonizm, fiskalizm ve gelenekçiliğe ek olarak

eşitlikçi eğilimin hâkimiyeti, itidallilik ve hoşgörü ilkesiyle pekiştirilir. Dinin, Tanrı önündeki eşitlik akidesi sosyal ve iktisadî alana da yansır. Rekabet ve çatışma yerine, işbirliği ve dayanışma değerlerine öncelik tanınır. Osmanlı yönetimi birikimci ve gelişmeci değil, paylaşımcı ve refahı yaygınlaştırıcı metodu tercih etmiştir. Bütün bu değerlerin esas kaynağı İslam dininin değerler sistemidir (Genç M., 2000: 64-70). Ancak 19.yüzyılda dünyadaki değişimler, Osmanlı Devleti'nin askeri, malî, siyasi sorunlar neticesinde sistemde yenileşme girişimlerini başlatır. İktisadî sistemi de içine alan yenileşme girişimleri sürecinde, Batı Uygarlığı'ndan alınan idari örgütlenme biçimleri vasıtasıyla Osmanlı iktisadî ve idari sisteminin İslam dininin medeniyet tasavvuru ve değerler sistemi ile biçimlenen yapısı parçalanmaya başlar.

II. Mahmut döneminde Dîvân-ı Hümayun kaldırılıp, yerini bakanlar kurulu sayılan Meclis-i Vükela veya Meclis-i Has alır. Hariciye, Dâhiliye ve Maliye Nezaretleriyle, bakanlıklar esasına dayalı merkezi idarenin temeli atılır (Şener, 1990). Askeri teşkilattaki merkezileşme, malî teşkilatı da merkezileştirir. Tanzimat sürecinde 25 Mayıs 1840'ta tüm hazineler kaldırılır, çok hazineli dönem kapanır ve Maliye Hazinesi'nde birleştirilir (Özilhan, 2020: 61, 62, 75, 76). Tanzimatla, geleneksel Osmanlı vergi sistemi değişir, vergi adaleti, iltizam usulünün lağvı ve bir gider bütçesinin hazırlanması vurgulanır. (Tabakoğlu, 2016: 686). Malî ıslahatı temel alan hukuki düzenlemeleriyle Tanzimat, bir devletleştirme ve merkezileşme hareketidir (Tabakoğlu, 2016: 678-685). Maliyede ıslahat Tanzimat'ın temelidir; idari ıslahat malî merkezileşme uygulamasıdır (Şener, 1990). Osmanlı Devlet teşkilatı oluşturulan bu yeni kurumlarla belirgin bir değişim yaşamıştır. İslam Medeniyet Tasavvuru'nun değerler sistemine göre kurgulanan sistem, Batı Uygarlığı'ndan alınan örgütlenme ve değerler sistemine göre değişirken iktisadî sistem de değişmiş, toplumsal yapının değerler sisteminde de dönüşümü başlatmıştır.

4.2.3. “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne” ile Osmanlı Toplumunu İlişkisi ve Sonuçları

“4 Şubat 1863”te kurucuları ve Osmanlı hükümeti arasında imzalanan sözleşmeyle kurulan “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne”, 1 Haziran 1863'te “Ottoman Bank” tan devraldığı şubelerini yeni kimliğiyle açar (Eldem, 1997: 29). Banka, banknot çıkarma ve devletin “Hazine Sarraflığı” ile yetkilendirilmiştir. Devlet gelirleri (vergiler) “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne” şubeleri tarafından toplanacak, “Maliye Nezareti”nce üzerine çekilen her

türlü havale banka kasalarından ödenecektir (Öztürk ve Keskin, 2011). Banka özellikle 19.yüzyıl sonunda geliştirdiği ticari hizmetleri ve şube ağıyla giderek toplumsal ve ekonomik tabana yaklaşmakta, Devlet katındaki faaliyetleri daha geniş bir kitleye sunmaktadır (Eldem, 1997: 19).

Kurum, kültürün bir kısmında, insanların yaşam tarzlarının örüntüleşmiş bir parçasıdır (Fichter, 2006: 139). Toplumsal yapı içerisinde kurumlar, birbirleriyle ilintili pek çok temel ve alt kurumla bir yapı veya sistem oluşturur. “Toplumsal kurumlar”ın kendi içyapısında ve diğer kurumlarla ilişkilerindeki aksaklıklar (çelişkiler), sosyal hayatın işleyişinde problemlere yol açar. Toplumsal yaşamın sağlıklı işlemesi ile toplumun temel kurumlarının işlevleri ve kurumlar arası ilişkiler birbirleriyle doğru orantılıdır (Yazıcı M., 2014).

Şekil 4.84 : a) Bankanın ilk “200 kuruşluk banknot”unun “bordür ve metin tasarımı” etüdleri, (solda), [57]. b) Bankanın ilk 200 kuruşluk banknotunun ön ve arka yüzü (sağda), [57].

Sürekli bir içeriğe sahip olarak yapılanıp örüntülenen kurumlar, temel davranış tarzlarıdır ve zorunlu olarak “değerlerle” yüklüdür. Kurumlarda standart (tek biçimli) hareket tarzlarının tekrarlanması, davranışın normatif kodları haline gelmiştir. Bu kodlar kısmen yazılı hukuka girerken, çoğunluğu insanlar üzerinde bilinçaltı sosyal baskı oluşturur. “Sosyal değerler” kurumların temel unsurları olan sosyal ilişki ve roller vasıtasıyla topluluk ve kurumları yaklaştırarak bütünleştirir. Böylelikle, aynı değerleri benimseyen “bireyler ve gruplar”, zorunlu olarak değer yüklü olan kurumlar aracılığıyla bir bütün (toplumsal yapı) meydana getirirler (Fichter, 2006: 139-140; Yazıcı M., 2014). Osmanlı Devleti’nin İslam Medeniyet Tasavvuru’nun değerler sistemi doğrultusunda birbirleriyle uyumlu bir bütünlük oluşturan idari ve toplumsal kurumları, özellikle Tanzimat süreci ile dönüşmeye ve parçalanmaya başlamıştır. Dönüşümün gereği Batı Uygarlığı’ndan transfer edilen Banka Kurumu da, Batı Uygarlığı’nın değerleriyle yüklüdür ve temel davranış yani eylem tarzlarının yinelenmesi yoluyla, Batı’lı değer kodları Osmanlı toplumunda yerleşmeye ve Batı Uygarlığı değerlerinin toplumda yaygınlaşıp benimsenmeye başlamasına yol açar.

Şekil 4.85 : a) Bankanın ilk beş liralık banknotu, “5 livres turques”. “Mehmed Halid mühürlü, Tristram ve Deffès imzalı” [15 Zilhicce 1299]-1882-10-25, (solda), [51], **b)** Bankanın beş liralık banknotunu elinde tutan telgraf memurunu gösteren dönem kartpostalı, (sağda), [52].

Toplumsal yapı, içinde bulunan kurumsal yapıların işleyiş ve etkileşimiyle oluşan sosyolojik bir bütündür. Bir kültürdeki hiçbir kurum, diğerlerinden tümüyle ayrı olamaz. Genel toplumsal yapının bir alt unsuru olan her kurum, tanınabilen bir

davranış örüntüsüyle işlevini yerine getirir. İnsanlar içinde yer aldıkları kurumun öngördüğü davranış örüntüleriyle birtakım işleri gerçekleştirirler. Kurumları oluşturan parçalar bir diğerine dayanır ve birbirleri üzerinde baskıda bulunur (Yazıcı M., 2014). Dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne malî idari sistemine dâhil olan, malî zorunluluklarla sistemin kopmaz parçası haline gelen Banka kurumu, Batı Uygarlığı'nın davranış yani eylem örüntüsü ile faaliyette bulunmaktadır. Banka kurumu, kendini oluşturan değerler sisteminin gereği olan faaliyetlerini sürdürürken, Osmanlı toplumsal kurumlarında bu eylemlerinin işleyişini kolaylaştıracak düzenlemelerin yapılmasını da sağlamaktadır. Bu şekilde banka kurumu, içine dâhil olduğu Osmanlı idari yönetim sistemini ve toplumsal yapısını da kendi değer ve eylem örüntüsüne göre değişmeye zorlayarak dönüşümü yönlendirmektedir.

19.yüzyılın değişen dünya düzeninde varlığını sürdürme ve yeni dünya ekonomisine uyum sağlama çabasındaki Osmanlı Devleti'nin, malî reformlarla yeniden yapılanma sürecinin bir parçası olarak devlet bankası kurulmuştur. Artık sadece bir ticari banka değildir. Osmanlı Devleti'nde önceleri Defterdarlık ve Hazine-i Amire'nin, sonrasında Batılılaşma'nın etkisiyle Maliye Nezareti'nin yürüttüğü faaliyetler, artık Batı Uygarlığı'nın değerler sistemi ve ilkelerinin şekillendirdiği bir kültür ürünü olan banka kurumu tarafından yürütülecektir. Banka devletin hazinedarıdır. Osmanlı Devleti gelirlerini bu bankaya yatırmayı, ödemelerini ve borçlanmasını bu Banka aracılığıyla yapmayı taahhüt etmiş, Banka'ya devlet bütçesini denetleme yetkisi vermiştir. Osmanlı Devleti'nin devlet bankası olarak istediği yerde şube açabilme, her türlü resim ve harç muafiyeti, tevdiat ve iskonto görevleri, emisyon (kağıt para, hisse senedi, tahvil vb kağıtsal değerleri piyasaya sürme) yetkisi gibi geniş ayrıcalıklara sahiptir. Banka "Devlet Bankası" statüsünü kazanmıştır, "Devlet" in yetkisini kullanarak, Haydar Kazgan'ın (Kalyoncu, 1996) ifadesiyle para basacaktır, senyoraj hakkını ve devletin damga yetkisini kullanacaktır. (Şekil 4.84, 4.88) Bankaya tanınan en büyük ayrıcalık, para basma ayrıcalığıdır. Osmanlı Devleti'nin devlet bankası olarak doğu ile batı arasında farklı statüsüyle Banka Kurumu, kapitalist değerler sisteminin yönlendirdiği eylemleriyle ülke çapında faaliyetlerine başlar. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin, başlangıçta kendisine ait bir binası yoktur ve faaliyetlerini Galata'daki Saint Pierre Han'da sürdürür. Osmanlı'nın toplumun faydasını önceleyen malî idari sistemine dâhil olan Banka Kurumu, Batı Uygarlığı'nın kapitalist değerler sisteminin biçimlendirip

yönlendirdiği eylemleriyle hem idari sisteme hem toplumsal yapıya nüfuz ederek, yeniden şekillendirmeye başlar.

Ottoman Bank'dan Londra ve İstanbul merkezleriyle İzmir, Beyrut, Galati ve Bükreş şubelerini devralan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne; 1864'de Selanik, Larnaka, Aydın, Manisa ve Afyonkarahisar'a şube açar. 1868'de Paris'te şube açılır (Autheman, 2002: 54). 1872'de Banka personelinin tamamı 175'e yükselirken, 82'si İstanbul merkez şubededir. 1875'te merkezde çalışan elemanların sayısı 116'ya çıkar. Banka, devlet ve hazine işlemleri nedeniyle hâlâ İstanbul merkezli gelişmektedir. Banka'nın yetkilerini genişleten "17 Şubat 1875" sözleşmesi, şubelere ve örgütlenmesine yeni bir tanım kazandırır. Yeni şubelerin öncelikli vazifesi, devlet gelirlerinin tahsili, yerel harcamaların karşılanması, varsa kalan miktarın İstanbul'a aktarılmasıdır. 1895 krizine dek Banka'nın faaliyetleri hızla gelişir (Eldem, 1997: 114-116, 118). Hizmetlerinin ülke genelinde genişlemesi ve Osmanlı toplumsal dokusunun daha derinlerine nüfuzu, bankanın gelişime güç vermektedir. Bankanın 1872'de Osmanlı topraklarında toplam ondört şubesi bulunurken, 1893'te 38'e, 1906'da 58'e I. Dünya Savaşı arefesinde toplam şube sayısı 91'e çıkar (Eldem, 1999: 285, 416).

Banka şubeleri, Nezaret adına vergileri toplamak için elverişli mekânlardır. Bankanın sunduğu kredi olanakları da Osmanlı tebaası için alternatif bir çözüm oluşturmaktadır. Vergi ödemek isteyen veya ticari ya da özel sebeplerle nakite ihtiyaç duyan Osmanlı tebaası da Banka ile etkileşime geçmektedir. Osmanlı topraklarına yayılan şubeler ağıyla, Banka yönetimi tarafından özenle ve genel olarak yabancılar ve gayrimüslim Osmanlılar arasından seçilen personeliyle, eylemleriyle yeni bir hayat tarzını ve bu hayat tarzını biçimlendiren ardındaki değerler sistemini Osmanlı topluma yayarak benimsetmekte, toplumun değerler sisteminde değişime yol açmaktadır.

Banka eylemleriyle yani faaliyetleriyle, hesap mevduat türleriyle, Banka tarafından Londra'da basılan banknotları, hisse senetleri gibi unsurlarıyla toplumsal yaşama dâhil olup etkileşime geçer. Daha önce toplumsal yaşamda olmayan, banka tarafından basılan, Osmanlı Devleti ve Banka yönetimi adına yetkililerin imzalarını ve dönemin padişahının tuğrasını taşıyan banknotlar, ilk kez bu şekilde toplumda kullanılmaya başlanmıştır. (Şekil 4.84, 4.88).

Yatırım ve mevduat bankacılığı alanlarında doğrudan çıkarları olan İmparatorluk çapında bir ticaret bankası olarak "Bank-ı Osmanî-i Şâhâne", halkla ve özellikle de

nüfusun, 19.yüzyıl sonunun doğmakta olan kapitalist ekonomik sistemine entegre olmuş kesimleriyle doğrudan ilişki içindedir. İmparatorluğun kentli seçkinleri (bürokratlar, tüccarlar, girişimciler), kentli işçi ve memurları, zanaatkârlar ve profesyonellerden oluşan, henüz marjinal ama büyümekte olan orta sınıfı, Banka'nın ticari müşterilerinin omurgasını oluşturur (Eldem, 1999: 2).

Banka, Osmanlı toplumundaki müşterilerine sunduğu hesap türleriyle de toplumsal yapının çeşitli kesimleriyle etkileşime geçer. Ticari müşteri kitlesini hedef alan cari hesaplar, kurumun güvenlik ve itibarını çek defteri gibi pratik avantajlarla mudilerin hizmetine sunar. 6 ayla 3 yıl arası sabit vadeli mevduatlar, tasarruflarını en az altı ay donduran mudilere % 3 faiz kazandırmaktadır. Banka, nakit hesaplarına ek olarak, müşteri portföyleri için mudi adına kupon ve kâr paylarının takibini güvenceye alan bir emanet sistemi oluşturur. Şirketlere, kurumlara ve tüzel kişilere de hesap açılmakta, birçok kuruluş Banka'daki hesaplarına menkul değerlerini emanet etmektedir. Şirket-i Hayriye-i Hamidiye, Ereğli Şirketi, Tütün Rejisi, Baker, Orosdi-Back, Decugis Mağazaları, sarraflar veya muhtelif bankalar gibi ticari kuruluşlar, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, Pertevniyal Valide Sultan Vakfı, Darüşşafaka Mektebi gibi kurumsal mudilere de rastlanmaktadır (Eldem, 1999: 146, 147, 207, 208, 273, 274) Banka böylelikle toplumsal yaşamın her alanına nüfuz etmektedir.

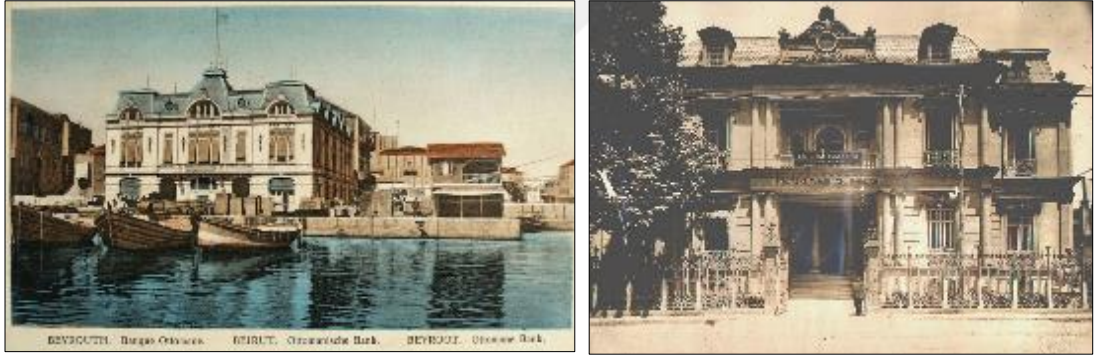
Şekil 4.86 :a) Bankanın danışma bürosu (solda), [54], **b)** "Annuity Day, Imperial Ottoman Bank, Stamboul Branch" - Bankanın İstanbul şubesinde senelik kupon ödeme gününü gösteren çizimler, (sağda), [53].

Ticari senet ve çeklerin vadesinden önce kırdırılarak tahsis edilmesi işlemi olan iskonto, Banka'nın sadece imza ve itibarın yeterli sayıldığı Osmanlı ticari piyasasındaki en önemli faaliyetlerindendir. Banka iskonto işlemlerinde kendini güvenceye alan teminatlı avans işlemlerini geliştirmiş, Osmanlı piyasasındaki güvene ve itibara dayalı sistemi dönüştürmüştür. Öncesinde karz-ı hasen gibi uygulamaların olduğu Osmanlı toplumsal yapısında, borçlu şahıs eliyle paraya dönüştürülebilecek bir değer teminat gösterilip bloke edilmesi karşılığı açılan güvenceli krediler, mal karşılığı (tarım ürünleri), gayrimenkul karşılığı, tahvil, maaş senedi vb karşılığı kredi ve avanslar şeklinde yaygınlık kazanmaya başlar (Eldem, 1997: 147, 207, 208). Banka kısa sürede “yeni tasarruf, yatırım, işlem ve spekülasyon biçim ve araçları” getiren bir modernleşme vasıtası haline gelir (Eldem, 1999: 275, 276).

Banka'nın toplumsal yapıyla etkileşimine çarpıcı bir örnek de “Müslüman Hanımlar Servisi” nin açılması ve bu sebeple Banka tarafından ilk kez 29 Temmuz 1911’de bir kadın personel alınmasıdır (Ammour ve Baruh, 1999). Bankanın açılması üzerinden uzunca bir zaman geçmiştir, Banka’ya para yatırmak veya işlem yapmak isteyen Osmanlı tebaasından Müslüman hanımların artan talepleriyle, böyle bir servis açılmıştır. Şekil 4.86’da The Graphic’te 27 Kasım 1886 tarihinde yayınlanan resimler (Eldem, 1997: 127) görülmektedir. Soldaki resim Salt Arşiv’inde Karaköy kapsamında yer almakta, 1886 tarihli olduğundan Saint Pierre Han’da bir mekân olduğunu düşündürmektedir. Sağdaki resim de Salt Arşiv’inde Eminönü Yenicami Bahçekapı Şubesi’ne [53] ait olarak kaydedilmiştir. 1886’da kiralık bir mekânda açılan Yenicami Şubesi, daha önce değinildiği gibi 1896’da Banka’nın inşa ettirdiği şube mekânına taşınmıştır. Her iki çizimde de, henüz Banka Merkez Binası inşa edilmeden önceki dönemde Banka’nın bir çalışma günü resmedilmekte, sadece hanımlardan oluşan bir müşteri grubu ayrı bir mekânda görülmektedir. Bu çizimlerden, Osmanlı toplumunda Müslüman hanımların da Banka kurumu ile yoğun etkileşimde olduğu anlaşılmaktadır.

Banka, sikke yerine banknot, parayı yastık altında tutma yerine tasarruf hesabı açma, senet yerine çek gibi mevcut ekonomik faaliyet biçimlerine modern alternatifler sunmaktadır. Aynı zamanda esham ve tahvilat vasıtasıyla Avrupa borsalarına girebilme imkânı ya da daha önce mevcut olmayan kredi olanaklarıyla, Osmanlı piyasalarını ele geçiren yeni ekonomik düzenle ilişkileri anlamında modern yeni araçlar getirir. Banka, Osmanlı topraklarındaki faaliyet ağının genişlemesi ve nüfuzunun artmasıyla, daha geniş bir değişim süreci olan Osmanlı toplumunun

zamanın kapitalist dünya sistemine entegrasyonunun bir parçasıdır. Bankanın sunduğu en büyük yenilik, 1891’de mütevazı bir müşteri grubunun küçük tasarruflarını çekmek için açılan aile tasarruf hesaplarıdır. Böylelikle Osmanlı toplumunun her kesimi, bir şekilde Banka kurumu ile etkileşime geçmekte, kurumun eylemleri vasıtasıyla Batı Uygarlığı’nın değerler sistemi ve hayat tarzı ile tanışmaktadır (Eldem, 1999: 146, 147, 273, 274, 275, 276). Osmanlı toplumunun kapitalist dünya sistemine entegrasyon süreci, seçkinlerden başlayıp toplumunun alt katmanlarına nüfuz ederek gerçekleşir. Seçkinler politik ya da ekonomik güçleri yüksek iki belirgin ve büyük gruptan oluşur. Müslüman Osmanlıların oluşturduğu idari seçkinler (bürokratlar ve asker), zengin tüccar ve finansiyer grubu (ağırlıklı gayrimüslimler ve Batı Avrupalı göçmenler) yerli burjuvazinin çekirdeğini oluşturur. 19.yüzyıl sonu bizzat padişah ve yanındaki kadınefendiler, şehzadeler, sultanlar, zamanın idaresindeki en itibarlı makamlardaki paşalar ve beylerden oluşan aristokrat mudiler, bankanın müşterileri arasındadır (Eldem, 1999: 276-278, 412).

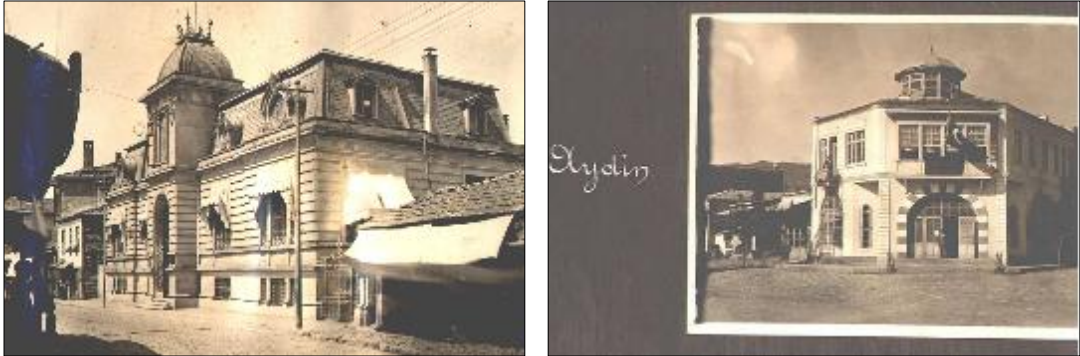
Şekil 4.87 : a) Bank-ı Osmani-i Şahane Beyrut Şubesi, 1906, (solda) **b)** 1864'te açılan, 29 Nisan 1903'te saat 20.00'de bir Bulgar ihtilal komitesinin saldırısıyla tamamen yıkılan Osmanlı Bankası'nın Selanik şubesinin 1904'te Barouh ve Amar'ın tasarımıyla yeniden inşa edilen hali, (sağda), [60].

Banka modernizm ve kapitalizmin bir simgesi olduğu halde nüfusun en geleneksel unsurları olan ileri gelen din adamlarından da müşteri çeker. Modernitenin ürünü olan ve faiz taşıyan tahvil yatırım ve tasarruf aracının “Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne)” 'na emanet edilmesiyle Mevlevihane şeyhleri Şeyh Ali Rıza efendi ve halefleri banka müşterisi konumuna gelir. Şeyhülislam ve aileleri, kazaskerler,

kadılar, imamlar, çeşitli dini vakıf yöneticileri bankada faiz getiren mevduatlara sahiptir. Dini bir vakfa bağışta bulunmak gibi tipik bir geleneksel davranış da biçim değiştirmiş, bir gelenek odağı olan derviş tekkesiyle modernitenin bir simge ve aracı olan banka arasında doğrudan bir bağ kurmuştur (Eldem, 1999: 283, 284).

Şekil 4.88 : Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin 1928'de Gulio Mongeri tarafından tasarlanan İzmir Şubesi, ([55] ve Baruh, 2018).

Şekil 4.89 : Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin Samsun (solda Baruh L.T., 2018) ve Aydın (sağda) şube binaları, [56].

Banka genişleyen şube ağlarıyla Osmanlı ekonomisindeki nüfuz ve etkisini artırdıkça, şubeler ağıyla kurumun hizmetlerine erişen veya bankanın kendi modernite ve rasyonalite dünyasına entegre ettiği daha fazla müşteriye ulaşır. Ülkenin ticari merkezlerinden taşra vilayetlerine doğru yayılırken Osmanlı toplumu, öncakilere göre

daha avantajlı seçenekler sunan yeni bir sistemle tanıştırılmaktadır. Bu süreç, toplumun modernleşmenin ve dünya kapitalist sistemine entegrasyonun etkisiyle geçirdiği daha genel dönüşümlerle yakından ilişkilidir. Banka bir kasa ve Batı ile yakından ilişkili değerlerin taşıyıcısıdır, sadece sosyoekonomik değil kültür ve zihniyetlerde de değişikliklere sebep olmaktadır (Eldem, 1997: 144). Banka, şube ağının genişlemesiyle, faaliyetleri yanında Osmanlı topraklarında somut varlık kazanarak şehirlerde Batı Uygarlığı değerler sisteminin temsil ögesi şube binaları vasıtasıyla da Osmanlı toplumuyla etkileşimini güçlendirir. (Şekil 4.87, 4.88, 4.89).

Bank-ı Osmanî-i Şâhâne, Osmanlı malî idari sistemi ve toplumsal hayatına çok boyutlu yeni bir katman olarak eklenmiştir. İslam Medeniyet Tasavvuru'nun ilkeleri doğrultusunda hayata akseden toplumsal kurumların oluşturduğu Osmanlı iktisadî sistemine dâhil olarak, sistemin etkin işleyişini ve bütünlüğünü zedelemiştir. Bireysel ve toplumsal eylemlerin mensup olunan değerler sistemiyle bağlarını zayıflatıp koparma yoluyla köklü dönüşümlere sebep olmuştur.

Osmanlı Toplumunun Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye Yüklediği Anlam : Bir medeniyet tasavvurunun değerler sistemi ile duygu ve düşünce dünyası biçimlenen bireyler, bu değerlere göre yaşadığında, hayatlarındaki zaruri davranışları/eylemleri, mensup olduğu medeniyet tasavvurunun değerler sistemine uygun şekillenen eylemleri ile var olup görünür hale gelirler. Medeniyet tasavvuru, bireysel ve toplumsal kimliği bu şekilde tanımlar. Sanat ve dolayısıyla bir sanat dalı olan mimari de bir eylem biçimi olup, doğrudan medeniyet tasavvurunun, değerler sisteminin bir yansımasıdır. Toplumun, duygu ve düşünce dünyasının derinliklerinde yer alarak topluma kimlik kazandıran değerler sistemi, sanatkâr üzerinden sanat eserleri ile bireyin duygu dünyasına hitap eder ve duygu dünyasını zenginleştirir. Farklı toplumlarda birey ve toplumun duygu ve düşünce dünyasını biçimlendiren değerler sistemi farklıdır. Bir sanat eseri ile temas, o eserin sanatkârının ötesinde, eseri ve sanatkârı kucaklayan toplumsal yapıyla ve o toplumsal yapının değerler sistemi ile bağlantı kurulmasını sağlar. İslam Medeniyet Tasavvuru, değerleri ve ilkeleri sabit kalmak kaydıyla her dönemde farklı yorumlanıp kurallara bağlanmış bu kurallara göre eylem/davranış biçimleri üretilerek toplumda yaşanır hale getirilmiştir. 19.yüzyıl başlarından itibaren günümüze kadar uzanan süreçte çağa ait biçimlerin üretilmediği görülür (Ökten, 2023: 13, 19). İslam Medeniyet Tasavvuru'na mensup olup, değerler

sistemini kendine özgü yorumuyla hayata aksettiren Osmanlı Devleti'nde 19.yüzyılda malî sistemdeki sorunlara çözüm olarak Batı Uygarlığı'nın toplumsal kurumu olan Banka kurumu sisteme transfer edilmiştir. Banka, kurum olarak faaliyetleriyle/eylemleriyle ve kendisini temsilen inşa ettirdiği yönetim ve merkez şube binasıyla, Batı Uygarlığı'nın değerler sisteminin bir kültür ürünü olarak İstanbul'da varlık kazanmıştır.

Banka, malî idari örgütlenme boyutunda bütçelere, gelir ve giderlere, borçlanmalara vb müdahil olarak Osmanlı Devleti'nin iktidar erkini paylaşan bir kurum olarak sisteme dâhil olmuştur. Banka kurumunun faaliyetleri yani mensup olduğu Batı Uygarlığı'nın değerler sisteminin belirlediği eylemleri, Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin statüsündeki değişiklik nedeniyle artık Osmanlı Devleti adına yapılan eylemlerdir. Toplum nezdinde Banka, kurucu sermayesinin yabancı kaynaklı olmasına rağmen, artık tebaası olarak bağlı olduğu Devlet'in bir kurumudur. Banka'nın bastığı hisse senetleri ve banknotlar üzerinde yazılan "Devlet-i Aliyye Bankası" ifadesi gibi ifadeler, banka kurumunun toplumsal yapıda yer edinmesini sağlayan unsurlardır. Bu durum Banka kurumunun ve eylemlerinin toplum yapısında kabul görmesini ve benimsenmesini kolaylaştırmaktadır.

Bir medeniyet, "kurumlar, terimler ve binalarda" kendini izhar eder (Görgün T.). Mimaride sembolizm olgusu, biçimde etkilidir. Bir yapının biçimsel nitelikleriyle anlamı arasındaki bağıntı, tasarlama sürecinde biçime bir temel altyapı oluşturabilmekte ve semboller bir mimari eserin biçimlenmesinde belirleyici etkide olabilmektedir. (Civelek,1998:VI). Çoğu teorisyen, çeşitli devirlerde doğan biçimlerin toplumlar üzerinde egemen olan politikanın bir uzantısı olduğunu savunur (Turan, 2011: 165). Simgesel işlev, formu (biçimi) simgesel anlamların potansiyel bir taşıyıcısı olarak görmekte ve biçimlendirmede belirleyici bir unsura dönüşmektedir. Bir yapının sembolik işlevi, çoğunlukla yapının fiziksel kullanım işlevi kadar önemli olabilmektedir (Civelek, 1998: VII). Banka Binasının da sembolik işlevi temsil ettiği değerler sistemi açısından büyük önem arz etmektedir.

Batı Uygarlığı, değerler sistemini yansıtan Banka Binası ile İstanbul'da şehir silüetinde somutlaşarak, görünürlük kazanmıştır. Batı Uygarlığı'nın 19.yüzyıl sonunda toplumsal kabul görmüş ve dünyaya yayılmış hâkim mimari üslubu, mimarlık eğitimini Paris Ecole des Beaux-Arts'da alan ve Batı Uygarlığı mensubu sanatkar

mimar Alexandre Vallaury tarafından sistematığıne uygun kullanılarak, bu uygarlığın değerler sisteminin üslup öğeleri ile Banka Binası'nın mimarisine aktarılmıştır. Mimari öğeler, Batı Uygarlığı'nın değerler sisteminin sembolleridir. Banka Binası mimarisi ve üslupsal öğeleriyle değerler sistemini aktardığı bu semboller vasıtasıyla Osmanlı toplumu ile sürekli etkileşim sağlar. Bu mimari eserle sağlanan toplumsal temas, bireylerin ve toplumun duygu ve düşünce dünyasında Batı Uygarlığı değerler sisteminin yer edinmesine çok güçlü katkı sağlamaktadır. (Şekil 4.90, 4.91).

Şekil 4.90 : Bank-ı Osmani-i Şahane inşa edilmeden önce Galata silüeti, [62].

Her medeniyet tasavvurunun kendine özgü temsil öğeleri somuttur ve muhtevası ile bir değeri/ilkeyi çağırıştırır, temsil eder. Mimari eserler de yaşamsal mekân deneyimi yoluyla medeniyet tasavvurunun değerler sistemiyle ilişki kurulmasını sağlayan temsil öğeleridir. Erk temsil öğelerini kullanırken sanatın duyguya hitap eden etki gücünden yararlanır. Toplum bu öğelerle etkileşim yoluyla medeniyet tasavvuruna bağlanır

(Ökten, 2021-2022: 1, 8). Voyvoda Caddesi'nde görkemli mimarisiyle Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin Binası da Batı Uygarlığı'nın temsil ögesi olarak Osmanlı payitahtı İstanbul'da ilk banka binası olarak var olmuştur. Bina Batı Uygarlığı'nın eylemlerinin içinde deneyimlenmesi ve şehir silüetinde vurgulanması yoluyla da Osmanlı toplumunda etkinliğini güçlendirmeye devam eder. Banka, kendi kurumunu, kurumun ardındaki sermaye gücünü temsil eden, Batı Uygarlığı'nın parasal anlamda maddî gücü, kâr maksimizasyonu gibi değerlerini vurgulayan merkez şube ve yönetim binası ile toplumsal yaşamdaki varlığını somutlaştırmış ve kalıcı hale getirmiştir. Bu yapı Banka kurumunun Osmanlı toplumu ile etkileşimini güçlendiren simgesel araçlarından biridir. Bina mimari bir eser olarak aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Batı Uygarlığı'nın kapitalist değerler sistemine eklenmesinin de bir sembolüdür.

Şekil 4.91 : Bank-ı Osmani-i Şahane inşa edildikten sonra Galata silüeti, [63].

Banka Binası'nın Voyvoda Caddesi'ne bakan cephesi, neoklasik üslubuyla, dönemin Avrupası'nda bir banka merkezinden beklenecek görkemi yansıtmaktadır. Haliç'e bakan eski İstanbul cephesi ise oryantalist çizgisi, Osmanlı mimarisine göndermeler

yapan üslubuyla farklıdır. Binanın iki farklı cephesi, Banka kurumunun Batı ve Doğu arasındaki konumunu simgelemektedir (Eldem, 1997: 138, 139).

Şekil 4.92 : a) Bankanın giriş holünün ilk dönemlere ait bir fotoğrafında görülen Arapça kitabe (salt galata arşiv) (üst solda) ve bu hol ve kitabenin günümüzde çekilen bir fotoğrafı (üst sağda) **b)** Bankanın merkez şubesi olarak kullanılan mekanına giriş kapısının üzerindeki kitabe, (altta) (Eldem, 1997: 139).

Topluma kimlik veren medeniyet tasavvuru açısından, bilimsel, düşünsel ve sanatsal boyutlar birlikte büyük bir kompozisyon oluşturarak topluma eksiksiz bir kimlik kazandırır. Bu boyutlardan birinin eksikliği, toplumun kimlik yapısında var olan ciddi anlamdaki soruna işaret eder. Toplumlar kendisine kimlik veren medeniyet tasavvurunu eğitim ve öğretim yoluyla yeni nesillere aktarır, maddi ve manevi yönden temadiyetini böylece temin eder. Sanat eserleri de ortaya çıktığı toplumda nesilden nesile intikal ederek, yansıttığı medeniyet değerini ya da değerlerini duygusal boyut üzerinden yeni nesillere aktarır. Böylece yeni kuşakların duygusal dünyasını eğiterek bütüncül bir kimliğe erişmelerine yol açar. Toplumsal hayatı biçimlendiren ve ona maddi ve manevi çerçeve çizen medeniyet tasavvuru, aynı şekilde toplumun bir ferdi

olan sanatkârı da yönlendirir. Sanatkâr, kendi döneminin ve toplumunun kendisine çizdiği ufuk içinde özgürdür ve eser vermek durumundadır. Belli bir dönem ve toplumda yaşayan sanatkâr ve ürettiği sanat eseri, o toplumda hâkim olan ve yaşanan medeniyet tasavvurundan ve değerlerinden bağımsız değildir (Ökten, 2023: 18, 80).

Şekil 4.93 : a) Bankanın giriş holünde, Arapça kitabenin karşısındaki duvarda yer alan Latince kitabe, (üstte) (Esmâ Ünlü, Aralık 2019), b) Kitabedeki Latince Yazı (Eldem, 1997: 139).

Banka Binası'nın cephelerine yansıyan farklı üsluplar da bu açıdan değerlendirilmelidir. 19. yüzyılda dünyada yaşanan gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin

idari ve toplumsal yapısının bütünlüğünü bozarken, medeniyet tasavvuru değerler sisteminin hayata yansımaları açısından çelişkisizlik ilkesi zarar görmüştür. Toplumsal yaşamın her alanında yaşanan değişimlerle Batılı eylem biçimleri, Osmanlı toplumundaki İslam Medeniyet Tasavvuru'na mensubiyetle biçimlenen özgün eylem biçimlerini ve toplumsal kimliği değiştirdiği gibi, bu çelişkili durum mimari eserlerle şehrin kimlik yapısına da yansımaktadır.

Batı Uygarlığı mensubu olup, mimarlık eğitimini de bu uygarlığın değerler sistemiyle kurgulanıp sistematize edilerek biçimlenmiş bir mimarlık okulunda alan Alexandre Vallury, aynı zamanda İstanbul'da doğup büyüyen ve yaşamını bu şehirde sürdüren bir mimar yani sanatkârdır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin İslam Medeniyet Tasavvuru ile şekillenen mimari eserlerini de yakından inceleme fırsatı bulmuş, toplumsal yaşama akseden değerler sistemi ile etkileşime geçmiş bir mimardır. Vallury'nin Batı Uygarlığı mensubu ve İstanbul'da yaşayan levanten bir mimar olarak, Batı Uygarlığı ve İslam Medeniyet Tasavvuru'nun değerler sisteminin etkilerinden, yaşadığı toplumun koşullarından bağımsız eser vermesi mümkün değildir. Banka kurumunun Batı Uygarlığı ile İslam Medeniyet Tasavvuru arasındaki çelişkili konumunu, Batı Uygarlığı değerler sistemi açısından prestij kazanmış Voyvoda Caddesi'ne bakan kuzey cephesinde ve İstanbul Silüetine katılan Haliç cephesinde farklı mimari üsluplar kullanarak yansıtmıştır. Osmanlı Devleti'nde medeniyet tasavvuru ve değerler sistemi bağlamında yaşanan çelişkili geçiş dönemi, bu şekilde yaşadığı toplumun değerlerini ve bu değerlerden üretilmiş biçimlerini kabul edip, Banka kurumunu üreten ve yöneten Batı Uygarlığı'nın biçimleriyle birleştiren Vallury tarafından Banka binasına aksettirilmiştir.

Dış cephesinde görülen bu iki ayrı medeniyet dünyasının simgeselliği, iç mekânda da giriş holündeki iki kitabede vurgulanmaktadır. (Şekil 4.92, 4.93) Banka Binası'na girerken sağdaki kitabede Latince (Şekil 4.93), soldaki kitabe ise Arapça olarak para kazanmayı övmekte (Şekil 4.92), Banka'nın bağlandığı iki kültürün de köklerinden meşruiyet alma çabasını simgelemektedir. Latince kitabe Şair Martialis'in epigramının son iki mısrasını içerir. ("Dostlardan aldığın herşey kaderin dışında kalır; ancak vermiş oldukların her zaman için servetin olacaktır") (Şekil 4.93) Arapça kitabe ise bir hadis-i şeriften alınan "El-kasibu habibullah" ifadesini içerir (Eldem, 1997: 138, 139). Aynı ifade Kapalıçarşı'nın giriş kapısında da yer alır [64]. Osmanlı Devleti'nin külliyeler, camiler vb inşa edilen tüm mimari eserlerde, mensup olduğu İslam Medeniyet

Tasavvuru'nun değerler sisteminin ifadesi olan inanç ve ahlâk nizamının dayandığı Kuran-ı Kerim ve İslam Peygamberi Hz Muhammed (sav)'in hadisi şeriflerinden alınan ilkelerin, yapının işleviyle ilgili değerlerin vurgulandığı kitabelerde yer aldığı bilinmektedir. Devlet Bankası'nın idare merkezi olarak yapılan bu binada da iktidar erki yapılacak banka faaliyetinde, Osmanlı Devleti'nin mensubu olduğu İslam Medeniyet Tasavvuru'nun değerler sisteminin gerekli ilkesini kitabedeki "başkasına yük olmamak için çalışıp kendi elinin emeğiyle kazanma [64]"ya dair diğer ilkelere de atıfta bulunarak "Helal para kazanan Allah'ın sevgili kuludur [64]" anlamındaki "El-kasibu habibullah" ifadesiyle yapıya işleterek vurgulamakta ve yaşatmaktadır.

Banka, Batı Uygarlığı'ndan nakledilen farklı değerler sisteminin taşıyıcısı bir kurum da olsa, Devlet Bankası statüsündedir ve Osmanlı toplumsal yaşamına katılmıştır. Osmanlı Devlet yönetimi, değerler sisteminin ilkelerini yapının toplum tarafından kullanılacak merkez şube mekânının girişinde bu şekilde vurgulanmasını sağlamaktadır. Eldem (1997), diğer Latince kitabedeki mısraların şiirin tamamından anlaşıldığı kadarıyla "Maddi varlık güvenilmez, hâlbuki dostluktan elde edilenler gerçek kazançtır" anlamına geldiğini, fakat Banka'nın giriş holüne yazılan bu yazının amacının ne olduğunu anlayamadığını, Banka'nın kurum olarak kendini müşterilerin dostu olarak göstermek istemiş olabileceğini belirtir. Bu durumda, Osmanlı yönetiminin değerler sistemini ifade eden "El-kasibu habibullah" kitabesinin karşısına, banka yönetimince Batı Uygarlığı'nı temsilen bir ifade eklenmek istenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Banka kurumu faaliyetleriyle toplumsal yapıya nüfuz etmiş, Devlet ve toplum nezdinde varlığını kabul ettirmiş, ardından, İstanbul'da yönetim ve merkez şube binası yaptırmıştır. Kurumun varlığını somutlaştıran yönetim ve merkez şube binası, 27 Mayıs 1892 günü törenle hizmete girer. Banka ile ilgili her şey toplumda yankı uyandırmakta, binasının mahzenine konmak üzere Londra'dan getirtilen kasa, binanın açılışı vb Banka ile ilgili olaylar gazete haberlerine konu olmaktadır.

28 Mayıs 1892 tarihli Sabah Gazetesi Banka İdare Heyeti için Galata'da Perşembe Pazarı'nda inşa olunan bina için 27 Mayıs 1892'de düzenlenen açılış töreninin şatafatlı bir şekilde yapıldığını belirtmektedir. Haberde çatısının üzerinde zafer dolu Osmanlı Bayrağı şan ve şevketle dalgalandığı, yer yer polis, jandarma ve belediye komiser ve neferatın saygı duruşunda bulunduğu, bahriye musıkasının dahi uygun bir yerde

mevcud bulunduğu belirtilmektedir. Haberde açılış törenine Maliye Nazırı, Borsa Komiseri, Düyûn-ı Umûmiye komiseri vb devlet düzeyinde yetkililerin, şehirdeki sarrafiye ve ticariye erkânından birçok kişinin, banka yöneticilerinin katıldığı belirtilmekte, kurbanlar kesilerek padişah hazretlerine hayır duaları edildiği, padişah hazretlerinin daha nice bu şekilde eserlere muvaffak olması dilekleri belirtilmektedir. Ayrıca Hamidiye Marşı çalındığı ve çeşitli ikramlar sunulduğu da anlaşılmaktadır [13]. Bu haberdeki ayrıntılar, kurumun ve kurumu temsil eden “İdare Binası”nın Osmanlı Devleti’nin malî idari sisteminin bir parçası olarak kabul görmüş olduğunu ve bu kabule uygun olarak bir devlet töreniyle açılışının yapıldığını göstermektedir. Bina üzerinde dalgalanan Osmanlı Bayrağı, bu binanın bir devlet kurumu olarak görüldüğünün ifadesidir. Bina ve kurum, Padişah ve Osmanlı Hükümeti düzeyinde benimsenmiş, mensup olunan medeniyet tasavvurunun değerler sistemine uygun olarak kurbanlar kesilerek ve dualar eşliğinde kullanıma açılmaktadır. Gazete haberlerine yansıyan açılış törenindeki bu eylemlerle, Banka ve yönetim binasının, toplumsal hayatta bireylerin değer dünyasında kabulü konumlandırılmasına destek sağlanmış olmaktadır. Binanın İstanbul’da temsil ettiği değerler sisteminin de toplum tarafından kabulünü kolaylaştırmaktadır.

Bankanın 1896’daki çoğunluğu nazırlar, sadrazamlar, saray kâtipleri vb den oluşan alacaklar listesindeki notlara göre, ödemelerdeki gecikmelerin farklı nedenleri bulunmaktadır. Yaver-i şehriyari Ahmed Şevki Bey’in kredi olarak aldığı borcu kendisine verilmiş bir hediye olduğu kanaati nedeniyle geri ödeyeceği umulmamaktadır. Nafia Nazırı Mahmud Celaleddin Paşa Banka’ya olan 200 lira borcunun aylık taksitlerini ödemeyi reddetmektedir (Eldem , 1999: 278, 279). Osmanlı bürokrasisinde yer alan memurlar, Banka’yı Devlet’in bir kurumu olarak görmekte, krediyi de önceki dönemlerdeki gibi Devlet tarafından kendilerine verilen bir hediye olarak algılayabilmektedirler.

II. Abdülhamid dönemi mali sıkıntılarında düzenli maaş ödemeleri yapılamamış, erkân ve memurlar nakit ödeme yerine maaş senetleri kabul etmeye mecbur kalmıştır. Küçük memurlar bunları mecburen sarraflara kırdırırken, yüksek mevki sahibi bürokratlar bunu onur meselesi yaparak kendi kişisel servetlerine ya da Banka’nın sunduğu kredi imkânlarına dayanırlar. Gösterilen teminatlar genelde maaş senetleri (banka için en güvenilir teminat), esham, tahvilat ve gayrimenkullerdir. (Eldem, 1999: 278, 279). Banka kurulmadan önce, Osmanlı toplumunda İslam Medeniyet Tasavvuru’nun

değerler sistemi ilkelerinden karz-ı hasen gibi uygulamalar bulunurken, artık Banka kurumuna başvurulduğu anlaşılmaktadır.

Banka'nın yönetim ve merkez şubesi binasının, açılışından dört yıl sonra, 1896'da dünya çapında ses getirmesi planlanan bir eylem için seçilmiş olması, bu yapının İstanbul'da temsil ettiği anlamın ifadesi açısından dikkat çekicidir. Ermeni Taşnak hareketinden, 26 kişilik bir grup Ermeni milliyetçisi, Banka'nın Voyvoda Caddesi'ndeki merkez binasını basar ve 13 saat müddetle işgal eder. Banka, konumu gereği yalnız hükümeti değil Batılı devletleri de ilgilendirdiğinden eylemcilerin hedeflerinden biri olmuştur. Bu olay da Osmanlı toplumunda Banka'ya ve Banka'yı temsil eden binaya bakış hakkında bilgi vermektedir.

Banka Kuran Erkin “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne”ye ve Osmanlı Toplumuna Bakışı:

Banka Osmanlı Devlet Bankası olmasına rağmen, aynı zamanda bir İngiliz-Fransız özel şirkettir. Bu çarpıcı özelliğiyle Banka, Devlet maliyesi ve piyasa koşullarıyla ilgili doğru bilgiler sağlayacak kadar Osmanlı, bulunduğu durumları eleştirel gözle değerlendirebilecek kadar da yabancıdır. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Devlet bankası olması sıfatıyla, dönemin malî meselelerinin tam merkezindedir. Osmanlı Devleti'nin malî ve para politikalarının oluşturulmasında etkin olan, parasal girişimlerinin hayata geçirilmesinde şubeleriyle hizmet verip para, bilgi, teknoloji ve personel temin eden Banka, bu politikaların tatbikinde de olağanüstü rol üstlenir (Eldem, 1999: 2,5,6). Banka, borçlu bir ülke olan Osmanlı Devleti'nde yabancı bir banka olarak, dış denetim mekanizmasının güçlü bir aracıdır (Akgüç, 2007). Bu şekilde kurumsal yapısıyla anapara ve faiz ödemelerinde aksamalar yaşayan “Osmanlı Devleti”ni Avrupa sermayesine karşı emniyetli bir yatırım alanı haline getirmiştir (Yılmaz, 2009: 13). Hissedarlarına karşı sorumlu ve kâra bağlı bir kurumdur. Devlet Bankası statüsünde olmasına rağmen, kâr odaklı bir şirkettir (Eldem, 1999: 411, 412). Kârının büyük oranını Osmanlı Hükümeti'ne verdiği avanslardan ve Avrupa piyasalarında Osmanlı Devleti için yürüttüğü borçlanma operasyonlarından sağlamaktadır. Devletin malî operasyonlarını yürüten bir kurum olarak Osmanlı sisteminde güçlü bir konuma sahiptir. Şube ağını genişletmek gibi önemli kararları alırken, ticari çıkarları ön plandadır. Banka şubelerinin açıldığı yerler, Osmanlı topraklarının ekonomik açıdan önem taşıyan bölgeleridir (Eldem, 1999: 2, 5, 6, 285). İmparatorluk ekonomisindeki

pamuk ekiminin gelişmesiyle sağlanan refah nedeni (Autheman, 2002: 54), uluslararası ticaretin yoğun olduğu limanlar gibi bölgelerde kazanç beklentisiyle şubelerini açmaktadır. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne, bankayı kuran sermaye sahibi erk için, Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu kaynakları kullanarak kazanç ve kâr elde edebileceği bir kurumdur.

Banka arşivindeki 1933 öncesi 6000'e yakın personel sicil dosyası kimlik, eğitim, dil, ailevi durum vb zengin bilgiler içermekte, Banka'nın ve ardındaki erkin Osmanlı toplumuna ve Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye bakışı hakkında fikir vermektedir. (Eldem, 1997:263). Kurum, istihdamla ilgili özerk seçim politikalarında, politik, toplumsal ve ekonomik konjunktürdeki değişikliklere bağlı düzeltmeye gider. Devlet'e hizmet veren bir finans kurumudur, hiçbir yabancı devletin kontrolüne girmemeye çalışır. İstihdamın ulusal kriterlere tabi olduğu tek düzey, banka personelinin en üst kademeleridir. En üst kademedeki genel müdür ve yardımcısı, milliyetten çok yararlılıkla ilgilenen Paris ve Londra komiteleriyle bağları nedeniyle daima İngiliz ve Fransızlardan seçilir. Genel müdürlük makamının milliyeti genelde Londra ve Paris komiteleriyle İngiliz ve Fransız hissedarlar arasındaki iç dengeyi yansıtır. 1902'den sonra Fransız unsurunun ağır basması, politik kaygıdan çok İngiliz hissedarların banka sermayesinden çekilmesiyle ilgilidir. Daha aşağı ara kademe personel tamamen gayrimüslim Osmanlı tebaası Ermeni, Rum, Musevi ve Hristiyan Araplar'dan seçilirken, bekçiler, kapıcılar gibi hizmetli personel Müslüman Osmanlı tebaasından istihdam edilmiştir. Kadrodaki bu görünüm, banka idaresinden çok yerel koşulların ürünüdür. Yabancılar, yerli adaylara kıyasla dil (Fransızca), muhasebe ve bankacılık tekniklerinde bilgi ve eğitim avantajlarının sonucu yüksek makamlara ulaşmaktadır (Eldem, 1999: 412-420).

1908 Jön Türk Devrimi ve II. Abdülhamid rejiminin sonu, kontrolde tutulan her tür politik, etnik ve milliyetçi gerginlikleri açığa çıkarır. Banka 1911'e kadar statükosuna yönelik belirleyici tehlikelerle karşılaşmaz. Hükümetle 14 Şubat 1911'de imzalanan yeni anlaşma, 1875 anlaşmasına uygun olarak bankanın idare heyetine üç Osmanlı idarecinin tayinini öngörerek, banka yönetiminin özerkliğine ciddi darbe indirse de genel müdür Revoil bu yeniliğin bankanın özerkliğine zarar getirmemesini sağlar. Yerli idareciler, yeni ve tamamen güçsüz bir idare heyetine dâhil edilirken, idare meclisi Londra ve Paris komitelerinin doğrudan denetiminde bankanın yerel idaresinin hâlâ tek efendisidir. 1911-1912'de İtalya ile savaş nedeniyle önce Batı Anadolu ve

Ege'deki bazı İtalyan şube müdürlerini görevden alan Banka, Mayıs 1912'de hükümetin kararıyla İtalyan memurlarının sınır dışı edilmesini kabullenmek zorunda kalır. Bu durum I. Dünya Savaşı'nın oluşturacağı büyük felaketin ilk adımıdır (Eldem, 1999: 423, 424). 1914'te "Osmanlı Devleti"nin savaşa dâhil olmasıyla, İngiltere ve Fransa açısından "Osmanlı Devleti'ne bağlı bir şirket" olarak düşman kuruluşu statüsüne alınan Banka, "Osmanlı Devleti" açısından da "İngiliz ve Fransız sermayesi" nedeniyle güvenilmezdir. Banka'ya hükümet tarafından el konulması düşünülse de, Banka'nın İngiliz ve Fransız müdürlerinin görevden alınmasıyla yetinilir. Banka da savaş müddetince banknot ihraç imtiyazından vazgeçer, hükümeti kaime basmakta serbest addettiğini beyan eder (Eldem, 1997: 81-83). Böylelikle bu ciddi soruna rağmen yine çıkarları doğrultusunda hareket etmiş, gerekli gördüğü tavizleri de vermiştir. Bu ayrıntılar, Banka'yı kuran sermaye erkinin, Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'yi kazanç sağlayan çıkarları için bir araç olarak gördüğünü, Banka politikalarında değişen siyasi, ekonomik, toplumsal durumlara göre menfaatlerinin gereği esneklikle önemli değişiklikler yapabildiklerini göstermektedir. Benzer sebeple Banka, daha önce de değinildiği üzere Osmanlı toplumunun yapısı gereği talep edilen "Müslüman Kadınlar Servisi" ni açmaktan da kaçınmamıştır.

Banka yönetimi, Osmanlı toplumundaki müşteri kitlesini genişletmek amacıyla, toplumsal yapıyı yakından tanıyıp, bu toplumsal yapıdaki ihtiyaçları tespit ederek, toplumsal kabul görebilecek aile tasarruf hesapları gibi mevduat türleri, teminatlı kredi türleri vb geliştirir (Eldem, 1999: 146, 147, 273, 274).

"Bank-ı Osmanî-i Şâhâne", "Osmanlı Devleti"nin ve toplumunun Tanzimat'la girdiği hızlı modernizasyon sürecinin en önemli aktörlerindedir. Tanzimat'la gelen değişim programında net şekilde modernliği temsil eden, sermayesi ve yönetimiyle zaten Batı'ya bağlı olan bu kurum, sık sık modernlikle geleneğin arasını bulmak zorunda kalır. Uzun yıllar Banka'nın avukatlık ve hukuk danışmanlığını üstlenen Jacques Barozzi, medeni, ticari, uluslararası hukuk yanında, şer'i hukuk konusunda da gerçek bir uzmandır (Eldem, 1997: 151). İki değer sistemi arasındaki çelişkiler uzlaşmadığında ortaya çıkan gerginlikler ve tutarsızlıklar, gelenek ile modernite arasındaki çatışma Osmanlı sisteminin kendi içinde bankaya yansımadan çözülür. Dönemin yönetici seçkinleri batının değer ve modellerini ödünç alıp bazen içselleştirirken, doğunun politik, toplumsal ve kültürel geleneğinde derin kökleri olan tutum ve inançları da korumaktadırlar. Batı modernizmi ve rasyonalitesinin bir odak

noktası olarak Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ise bir yandan yaşamakta direnen geleneklerle uyum sağlarken, bir yandan da moderniteye karşı taahhütlerinin özünü korumaktadır. Bankanın Osmanlı devlet büyüklerinin çok yönlü taleplerini ustaca idare ettiği görülmektedir (Eldem, 1999: 283, 284).

4.3. Bölüm Değerlendirmesi

Bu bölümde öncelikle Osmanlı modernleşmesinin mekânsal yansımalarıyla şehirde başlayan dönüşüm süreci aktarılmış, böylelikle banka binasının inşa edildiği dönem İstanbul'u hakkında genel bir fikir oluşturulması amaçlanmıştır. Ardından Banka'nın inşa edildiği dönemde Galata ve Voyvoda Caddesi incelenerek, bölgedeki gelişimlere yer verilmiştir. Banka Binası'nın inşası öncesi ve sonrasında Voyvoda Caddesi'nde inşa edilen yapılar ve bu yapıların işlevleri hakkında kısaca bilgi verilerek, Banka Binası'nın bölgenin gelişimindeki etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra Osmanlı Devleti'nin ilk merkez bankası için 19.yüzyıl sonlarında inşa edilen yönetim binasının etkisiyle, İstanbul'un başka bölgelerinde inşa edilen yapılara yer verilerek, malî reformların şehirdeki mekânsal yansımaları ifade edilmeye çalışılmıştır.

Batı Uygarlığı'nın yaşadığı sanayi devrimi vb gelişmelerle yaşanan tarihi süreç sonunda oluşan kapitalist değerler sisteminin ilkelerinden doğan bir kurum olan banka kurumu, kapitalist ekonomik sistemin gereği kâr odaklı bir kurumdur. 19.yüzyılda banka binalarının inşasıyla şehirlerdeki finans merkezlerinin değişip yeniden kurulması şeklindeki gelişmelerin yansımaları Osmanlı İstanbul'unda da görülür. Batı'da başlayan Osmanlı Devleti'nin toplumun faydasını önceleyen mali idarî sistemine dâhil olan Banka Kurumu, Batı Uygarlığı'nın kapitalist değerler sisteminin biçimlendirip yönlendirdiği eylemleriyle hem idari sisteme hem toplumsal yapıya nüfuz ederek, yeniden şekillendirmeye başlamıştır. Ardından inşa edilen Banka Binası ile o dönem Avrupa'sında yaşanan finans merkezlerinin gelişimine benzer bir gelişim her yönüyle Voyvoda Caddesi'nden başlayarak tüm İstanbul'a yansımıştır. Sanayi devriminin yaşamın tüm sahalarına yayılan etkileriyle gelişmeye zorlanan banka kurumlarının faaliyetlerindeki ve statülerindeki değişimlerin banka binalarının mimarilerine yansydıkları görülmektedir. Dönemin banka binalarını şekillendiren bakış açısı ve gelişmeler, "Bank-ı Osmanî-i Şâhâne" Genel Müdürlük Binasının mimari şekillenmesinde de etkili olmuştur.

Batı Uygarlığı'ndan transfer edilen banka, önce kurumsal yapısı ve işleviyle, ardından mimarisiyle şehre katılmıştır. Batı Uygarlığı'nın değerler sistemi, önce bankanın faaliyetleriyle/eylemleriyle toplumsal hayata nüfuz etmeye, böylelikle hayata yansımaya başlar. Ardından banka için inşa edilen “Genel Müdürlük ve Merkez Şube Binası” ile yapının işlevselliği ve simgeselliği görünürlük kazanır. Yapı ve mimarisi, hayata işlevsellikle girmiş, işleviyle simge ve etki gücünü ortaya koymuştur. Böylece ekonomik zorunluluklar, kültürel sonuçlar doğurmuştur.

Banka kurumunun ve banka binasının mimari üslubunun ardındaki değerler sistemi, işlevselliğin biçimini tanımlamaktadır. Osmanlı toplumu, bu biçim üzerinden Batı Uygarlığı'nın değerler sistemini tanımakta, yaşamına sirayet eden yoğun ve güçlü faaliyetleriyle tanımaya başladığı bu değerler sisteminin etkisi altında kalmaktadır.

Batı Uygarlığı'nın değerler sistemini yansıtan banka binası mimarisiyle, mensup olduğu medeniyet tasavvurunun ürettiği kültürün İstanbul'da taşıyıcısı, aktarıcısı ve sürdürücüsüdür. Değişim, tüm kültür ürünlerine yansıdığı gibi mimariye ve şehir yapılanmasına da yansımaktadır. Banka kurumu hem faaliyetleriyle, hem şehirde var olan, Batı Uygarlığı'nın kapitalist değerler sistemini simgeleyen yönetim binasıyla, Batı Uygarlığı'nın değerler sistemini yansıtan faaliyetleri ve bu faaliyetlere mekân oluşturan başka mimari yapıların da inşasında etkili olmuştur.

Banka kurumu ve yönetim binasından yola çıkılarak yapılan bu tez çalışmasıyla, temelde mimariyi ve şehir mekânını biçimlendiren veya dönüşümünü teşvik edip yönlendiren temel dinamiğin, medeniyet tasavvuru ve değerler sistemi olduğu anlaşılmakta ve ifade edilmektedir. Mimariye ve şehre özgün kimliğini kazandıran temel unsur, bu mimari üslubu ve şehir yapılanmasını gerçekleştiren toplumun mensup olduğu medeniyet tasavvuru ve değerler sistemidir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Osmanlı İstanbul'unun ilk banka yapısı olarak etkileyici bir örnek olan "Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Genel Müdürlük ve Merkez Şube Binası"nın ele alındığı bu tez çalışmasında, mimari biçimlenmeyi, şehrin gelişimini ve kimlik dönüşümünü yönlendiren temel dinamikler araştırılmıştır. Söz konusu yapının, işlevi nedeniyle kendisini İstanbul'da var eden malî, siyasi, toplumsal gelişmeler dile getirilerek, hangi toplumsal yapıda ve hangi gerekliliklerle şehre katıldığı ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu yapının mimarisini biçimlendiren moderniteye ait Batı'lı ve İslam Medeniyet Tasavvuru'na ait yerli etkenlerin ardından, bu mimari eserin etkisiyle şehirde oluşan fizikî dönüşüme yer verilmiştir. Bu önemli yapının varlığı ve işleyişi üzerinden temsil ettiği medeniyet tasavvuru ve değerler sisteminin, şehirdeki mimari kimliğin, kentsel değişim ve kimlik dönüşümünün biçimlenmesindeki güçlü etkisi ifade edilmiştir.

Konusu itibarıyla tarihsel yönü ağırlıklı olan bu çalışmanın, günümüzde artarak devam eden mimari ve "kentsel dönüşüm" projelerine yeni ve özgün bir bakış açısı sağlanması anlamında güncel bir yanı da bulunmaktadır. Ülkemizde yaşanan son deprem felaketleri nedeniyle dayanıklı yapılar bağlamında ele alınmakta olan kentsel dönüşüm kavramının, mimari üslup ve şehrin kimlik yönü gibi pek çok yönü, acil çözülmesi gereken sorunlar nedeniyle ihmâl edilebilmektedir. Mimarlık ve kentsel dönüşüm kavramlarına günümüzde algılandığından farklı olarak, medeniyet tasavvuru ve değerler sistemi bağlamında kuşatıcı ve özgün kimlik tanımlayan bakış açısıyla, daha derinlikli bir anlam kazandırılması amaçlanmıştır. Bu bakış açısının katkısıyla ülkemizdeki kentsel dönüşüm projelerinin niteliğinin artırılması hedeflenmiştir.

Tez kapsamında Banka Binası, Osmanlı toplumsal yapısının zihniyet ve benimseyerek hayat tarzına aksettirdiği değerler bağlamında geçirdiği köklü değişimin göstergesi bir mimari eser olarak ele alınmış ve var oluşunun arka planındaki malî, toplumsal, kültürel vb çok boyutlu etkenlerle birlikte incelenmiştir. İstanbul'un bu ilk banka yapısından yola çıkarak Osmanlı modernleşmesinde malî reformların İstanbul'a mekânsal yansımaları değerlendirilmiştir. Banka Binası'nın; Batı Uygarlığı'nın kapitalist değerlerini temsil eden mimari bir öge olarak kurumsal yapısı ve mimari üslubu ile şehri dönüştürmedeki etkisi incelenmiştir. 19. yüzyılda İstanbul'da yaşanan kentsel değişimin, tezin giriş bölümünde sunulan medeniyet tasavvuru ve değerler

sistemine dair kavramsal yapı bağlamında değerlendirilmesiyle izahı hedeflenmiştir. Değişimin izahı için Osmanlı Devleti İslam Medeniyet Tasavvuru alanında, İstanbul'da ilk banka yapısı ise Batı Uygarlığı alanında ele alınarak, mimari biçimlenme ve şehirde kimlik dönüşümü etkisini yönlendiren temel kaynağın tespit edilmesine çalışılmıştır. Bu şekilde, Banka Binasının varlığıyla yönlendirdiği dönüşüm etkisinin, medeniyet tasavvuru ve değerler sistemi bağlamında açıklanması amaçlanmıştır. Banka Binası, şehirde bu kurumu ve mimari biçimlenmesini yönlendiren Batı Uygarlığı'nın değerlerini temsil etmektedir. Bu kurumun Osmanlı toplumsal hayat tarzına getirdiği değişimler, şehir silüetinde mekânsal yansımalarıyla görünürlük kazanmaktadır. Tez çalışmasında söz konusu Banka Binası'nın, kurumsal işlevi ve mimari üslubuyla şehri dönüştürmedeki etkisi incelenerek; 19. yüzyıl sonu İstanbul'unda dönem mimarlığına ve şehrin dönüşümüne yön veren temel dinamiklerin anlaşılması amaçlanmıştır.

Tez çalışması; beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; banka kurumuna duyulan ihtiyacın izahı için Osmanlı modernleşmesine, mimariyi biçimlendiren, şehri yapılandıran ve toplumsal değişimler sonucu şehri dönüştüren asıl etkenin tespiti ve konunun ele alınacağı kavramsal çerçeveyi oluşturmak amacıyla “medeniyet”, “kültür”, “medeniyet tasavvuru ve değerler sistemi” kavramlarına değinilmiştir.

İkinci bölümde; Osmanlı modernleşmesinde malî reformlar kapsamında kurulan ilk devlet bankası olan “Bank-ı Osmani-i Şahane” ele alınmıştır. Mimari bir eser olarak Banka Binası'nı yorumlayabilmek ve şehirdeki dönüştürücü etkisini okuyabilmek için, öncelikle yapının işlevini belirleyen banka kurumu ve kuruluş sürecine değinilmiştir. “Bank-ı Osmani-i Şahane” nin dönemin tarihi, siyasi, ekonomik koşulları içerisinde hangi gereklilik ve koşullarda kurulduğunun anlaşılması hedefiyle verilerin sunulduğu ikinci bölümde, tez konusu mimari eserin işlevini belirlemesi bakımından malî bir arka plan oluşturulması amaçlanmıştır. Osmanlı Devleti, tarihi süreçte her türlü yeniliği mensup olduğu İslam Medeniyet Tasavvuru'nun değerler sisteminin ilkeleri doğrultusunda dönüştürüp uyarlayarak toplumsal yaşama dâhil edebilmiştir. Ancak 19.yüzyılda dünyadaki sanayileşme vb değişmeler sonucu askeri, siyasi, ticari, malî vb her türlü sorunun birleşmesiyle Osmanlı Devleti, Sanayi Devrimi'nin ekonomik ve idari örgütlenmesine uyum sağlamak durumunda kalır. Banka kurumu, Batı Uygarlığı'nın değerler sistemi ve tarihsel süreçleri sonucu doğan bir toplumsal örgütlenme biçimidir. Dönemin malî zorunlulukları karşısında, Batı Uygarlığı

mensubu sermayedarların Osmanlı Devleti'nin büyük maddi bir toplumsal ihtiyacını karşılamak üzere sunduğu bir çözüm olarak Banka kurumu toplumsal yaşama dâhil olmuştur. Bu bölümde 19.yüzyılın değişen dünya düzenine uyum sağlama çabasındaki Osmanlı malî sistemi ve ekonomisinde yaşanan problemlere ve çözüm amaçlı yeniliklere değinilerek, malî sistemde banka kurumunu gerekli kılan nedenler vurgulanmıştır. Ardından Banka'nın kuruluş süreci ve faaliyetleri, diğer kurum ve kuruluşlarla ilişkileri, devlet yatırımlarındaki etkisi ve toplumsal yapıya yansımalarına değinilerek, bu yeni kurumun devlet ve toplum yaşamına derinlemesine nüfuz etmiş etkinliğine dikkat çekilmiştir.

Tanzimat reformlarının zorunlu kıldığı “Banka” kurumu, Osmanlı idari ve toplumsal yapısının o dönem kendi mensup olduğu İslam Medeniyet Tasavvuru'nun özgün toplumsal kurumlarıyla çözülememiş olan gereklilikleri doğrultusunda toplumsal yaşama katılmıştır. Banka, büyük ölçüde Batı'nın denetlediği bir düzende “Londra ve Paris” ile strüktürel bağları bulunan, “imtiyazını ve varlığını” ise “Osmanlı Devleti”ne borçlu olan, asıl itibarıyla de özerk yapıda bir finans kurumudur. Banka'nın Hazine-i Amire'nin görevlerini paylaşması, para basma yetkisi, altın ve gümüş paralar için maden temini, vergilerin toplanması, Devlet borçlarının ödenmesi, kredi ve avanslar gibi faaliyetleri, toplumsal yaşamın çeşitli katmanlarında Banka ile etkileşimin tekrarlanan sürekli bir ilişkiye dönüşmesine ve etkinliğinin artmasına neden olmuştur. Banka kurumu vasıtasıyla, İmparatorluğun Avrupa sermayesi ve finansörleriyle bağlantısı kolaylaşmış, bu da ticari ilişkiler ve yatırımların artmasına ve kültürel etkileşimin güçlenmesine sebep olmuştur.

Üçüncü bölümde; faaliyetlerini uzun yıllar Saint Pierre Han'da tüzel bir kuruluş olarak sürdüren Banka'nın, artan fiziki ihtiyaçlarını karşılamak ve kurumsal yapısını temsil etmek üzere simgesel işlevin de gereği olarak inşa edilen merkez şube ve yönetim binası ele alınmıştır. Tüm sanatkârlarda olduğu gibi bir medeniyet tasavvuruna mensup olan mimar ve ortaya koyduğu eser, belli bir toplumsal yapıda ve belli bir dönemde ortaya çıkmaktadır. Batı Uygarlığı mensubu Alexandre Vallauray'nin mimar kimliği ve ortaya koyduğu önemli eseri “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Genel Müdürlük Binası” da, 19.yüzyıl sonu Osmanlı toplumsal yapısında dönemin medeniyet tasavvuru ve değerler sistemi açısından da çelişkiler içeren koşulları içerisinde şekillenmiştir. Osmanlı malî idari sisteminde ve toplumsal yaşamında vazgeçilmez düzeyde önem kazanmış bu kurum için yeni bir yönetim binası yapılması kararı alınır. Bu karar

doğrultusunda bina, Banka'nın da hisse sahibi olarak yönetiminde yer aldığı Tütün Rejisi ile ortak satın alınan arsa üzerinde Mimar Alexandre Vallaury tarafından tasarlanarak inşa edilir. Anıtsal nitelikteki yapı, Banka ve Tütün Rejisi'nin saygınlığına uygun bir yönetim merkezi olarak ikiz bina anlayışıyla tasarlanmıştır. Bu bölümde Banka Binası'nın mimari biçimlenmesi, medeniyet tasavvuru ve değerler sistemi bağlamında ele alınmaktadır. Binanın mimarisiyle, şehirde temsil ettiği Batı Uygarlığı'na ait kapitalist değerler sistemi bağlamında önemine değinilmektedir. Banka ve Tütün Rejisi'nin, Osmanlı İstanbul'unda modern kapitalist değerler sistemini yansıtan ve kurumsal prestijlerinin ifadesi olan ikiz binanın, ön ve arka cephesi farklı mimari üsluplarla tasarlanmıştır. Cephelerde dikkat çeken mimari üslup farklılığı, dönemin Osmanlı toplumsal yaşamındaki gelişmeler, yapının mimarı Vallaury'nin levanten kimliği ve aldığı mimarlık eğitimi ekseninde ele alınarak izah edilmiştir. Alexandre Vallaury'nin yaşamı, ait olduğu kültür ve aldığı mimarlık eğitiminden yola çıkılarak, Batı Uygarlığı'na ait değerler sisteminin yapının mimari biçimlenmesindeki yansımaları ifade edilmiştir. Bu şekilde, banka kurumunun, şehirde merkez binasının mimarisi yoluyla somut bir görünürlük ve varlık kazanarak oluşturduğu güçlü temsil etkisinin, aktarılmış olduğu Batı Uygarlığı'na dair değerler sistemi bağlamında anlamlandırılması amaçlanmıştır.

Dördüncü bölümde; Osmanlı modernleşme sürecindeki malî reformların mekânsal yansımalarıyla şehirde başlayan dönüşüm süreci aktarılmış, ardından Banka Binası'nın Voyvoda Caddesi ve Osmanlı İstanbul'unun fiziki biçimlenmesinde etkili olan mekânsal yansımalarına değinilmiştir. Batı Uygarlığı'nın değerler sisteminin bir temsil ögesi olarak Banka Binası'nın İstanbul'da var oluşu anlamlandırılmıştır. Yapının temsil ettiği ve Osmanlı Payitahtı İstanbul'una aktardığı modernist medeniyet tasavvuru açısından önemi vurgulanarak; mimarinin medeniyet tasavvuru değerler sistemini temsil yoluyla kentsel kimlik değişimini yönlendirme biçimi değerlendirilmiştir. Böylelikle medeniyetler arası etkileşimin mimari üzerinden toplumsal yapının mensup olduğu değerleri dönüştürme biçimi ve yöntemi vurgulanmıştır. Tez çalışmasında elde edilen bulguların sunulması değerlendirildiği sonuç bölümü olan beşinci bölümle tez çalışması tamamlanmaktadır.

5.1. Değerlendirme

19.yüzyılda dünyada değişen dengeler, Osmanlı Devleti'nin kendine mahsus kurumsal yapılarının işlerliğini de sarsıntıya uğratarak, değişmeye ve yeni dünya düzenine uyum sağlamak üzere yeniden yapılanmaya zorlamıştır. Savaşlarda alınan yenilgiler neticesinde askeri alanda başlatılan yenileşme girişimleri ve reformlar, tüm kurumlarla birlikte iktisadi sistemi de etkiler. 1838'de başlayan ticaret anlaşmaları ekonomik dengeleri bozarken, Tanzimat Fermanı ticaret anlaşmalarının işleyişini kolaylaştıran bürokratik ve hukuki düzenlemeleri içermektedir. Osmanlı Devleti'nin tüm toplumsal kurumları gibi İslam Medeniyet Tasavvuru'na mensubiyetle biçimlenen iktisadi sistemi de, yapılan mali reformlarla 19.yüzyılın yeni dünya düzenine uyum sağlamak için dönüşmeye başlar. Bu dönüşümle İslam Medeniyet Tasavvuru'nun vaz'ettiği ilkelerin hayata yansmasıyla şekillenip gelişen Osmanlı kurumlarının ahenkli ve çelişkisiz işleyişini zarar görüp yetersiz kalmaya başlamıştır. Batı Uygarlığı'ndan alınan malî idari örgütlenme sistemi, ticaret kanunları ve banka gibi kurumlar, aynı zamanda kendilerini biçimlendiren zihniyet ve değerler sistemini de Osmanlı toplumuna taşır.

Dönemin siyasi ve ekonomik zorunluluklarının dayatmalarıyla iktisadi sisteme dâhil olan banka kurumu, devlet ve toplum düzeyinde iş yapma yani eylem biçimini değiştirmiştir. Böylece iktisadi sistemin İslam Medeniyet Tasavvuru'nun değerler sistemiyle bağlantısını koparıırken, bu kopmanın etkisi toplumsal yapıya da derinlemesine nüfuz etmiştir. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne, Osmanlı mali idari sistemi ve toplumsal hayatına çok boyutlu yeni bir katman olarak eklenmiştir. İslam Medeniyet Tasavvuru'nun ilkeleri doğrultusunda hayata akseden "Hazine-i Amire, Darphane-i Amire, Para Vakıfları, Karz-ı Hasen" gibi toplumsal kurumların oluşturduğu Osmanlı iktisadi sistemine dâhil olarak, sistemin etkin işleyişini sarsıntıya uğratar. Bu şekilde toplumsal yapının ve idari mali sistemin İslam Medeniyet Tasavvuru değerler sistemi doğrultusunda kurulan çelişki içermeyen ahenkli ve tutarlı bütünlüğü bozulur. Bireysel ve toplumsal düzeyde eylemlerin mensup olunan İslam Medeniyet Tasavvuru değerler sistemiyle bağlarını zayıflatıp koparma yoluyla köklü dönüşümlere sebep olur. Batı Uygarlığı'nın kapitalist değerler sistemi doğrultusunda yaşadığı tarihi ve toplumsal süreçlerden doğan banka kurumu, Osmanlı Devleti'nin değişen dünya düzenine entegrasyonu sürecinde etkin bir araçtır.

Kuruluşundan itibaren uzun yıllar Saint Pierre Han'da çalışan Banka yönetimi, artan etkinliği neticesi kurumun saygınlığı ile orantılı bir yönetim binası yapılmasına karar verir. Banka yönetimindeki İngiliz ve Fransız sermayedarlar, dönemin Batı uygarlığı değerler sistemine uygun saygınlıkta bir yönetim yapısı inşa ettirmek üzere yine Batı uygarlığı mensubu ve aynı zamanda İstanbul'da doğup büyüyen bir levanten olan Alexandre Vallaury'yi görevlendirmişlerdir. Başka bir değerler sisteminden aktarılan her tüzel kişilik ve kurumsal yapıda olduğu gibi, Banka kurumu kendi mimarisini de beraberinde getirmektedir. Batı Uygarlığı'nın 19.yüzyıl sonunda toplumsal kabul görmüş ve dünyaya yayılmış hakîm mimari üslubu, mimarlık eğitimini Paris Ecole des Beaux-Arts'da alan ve Batı Uygarlığı mensubu sanatkâr mimar Alexandre Vallaury tarafından sistematiğine uygun kullanılarak, bu uygarlığın değerler sisteminin üslup öğeleri ile Banka Binası'nın mimarisine aktarılmıştır. Böylece Banka, İstanbul'da önce faaliyetleri ile ardından Osmanlı Devleti'nin 19.yüzyılda kapitalist yeni dünya düzeni ile entegrasyonunun bir simgesi olan yönetim ve merkez şube binasının mimarisi ile şehirde varlık kazanmıştır.

Banka Binası'nın biçimlenmesindeki etkenlerden en önemlisi, Banka kurumunun İngiliz ve Fransız sermayedarların kurduğu özel bir finans şirketi olmasına rağmen aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Devlet (Merkez) Bankası olarak yetkilendirilmiş olmasıdır. Sermaye sahibi bir güç olarak, Osmanlı Devleti'nin devlet bankası olma imtiyazını, devlet bütçelerini denetleme ve para basma yetkisini de elde eden kurum, artık Osmanlı devlet yönetimi ve toplumsal yapısında kararlara katılan güçlü bir erk tir. Bu gücü sağlayan sermaye, banka kurumunu Osmanlı Devleti'nde etkin bir erk haline getirmiştir. Kurum olarak banka, Batı Uygarlığı'nın tarihi süreçlerinden ve değerler sisteminden doğan bir kültür ürünüdür. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin kendi kurumlarıyla çözemediği malî sorunlarının çözümü olarak kurulmuş ve sisteme dâhil olmuştur. Bankanın asıl yönetimi Londra ve Paris'teki güçlü finans çevrelerinin seçtiği sermayedar komite üyeleri tarafından yürütülmektedir. Osmanlı Devleti adına İstanbul'daki yönetimde nazırlık düzeyinde sadece bir gözlemci bulunmaktadır. Batı Uygarlığı mensubu sermaye sahipleri, yöneticiler olarak Banka kurumunu doğuran değerler sistemini, saygınlığını, gücünü, sistemdeki etkin konumunu temsil edecek bu mimari eserin biçimlenmesi, yerinin seçimi, mimarı gibi konularda karar verme yetkisini kullanır. Karar verici erk olarak yapının mimari üslubunun belirlenmesinde en etkin taraf oldukları düşünülmektedir.

19. yüzyılda bankalar, Avrupa'nın önemli kentlerinde finans bölgelerinin değişimini şekillendiren kurumlar olarak öne çıkarken, aynı etkinin Osmanlı İstanbul'una da yansıdığı anlaşılmaktadır. Voyvoda Caddesi, dönemin İstanbul'unda Batı Uygarlığı değerler sistemi doğrultusunda bir finans merkezine ve prestij mekânına dönüşmüştür. Bu caddede inşa edilen Banka Binası'nın işlevsel plan çözümü ve caddeye bakan giriş cephesi, bütünüyle Batı Uygarlığı'nın değerler sistemini yansıtan bir mimari üslup ve sistematikte tasarlanmıştır. Yapının Haliç'e bakan güney cephesinde ise ön cephesinden tamamen farklı bir üslupla kullanılan cumbalar, Osmanlı Barok üslubunun dalgalı geniş saçakları gibi mimari öğelerle Osmanlı geleneksel mimarisini andıran bir mimari üslup kullanıldığı görülür. İki ayrı üslubun aynı yapının iki cephesinde kullanılması, bir levanten olan Vallaury'nin hem doğulu hem batılı kimliğinin bir yansımasıdır. Aynı zamanda yapının Haliç'e bakan arka cephesi şehir silüetine etki ettiğinden, II. Abdülhamit ve yönetici sınıfın şehirde kalıcı etki oluşturacak bu cepheye müdahalede buldukları da düşünülmektedir. Banka kurumunun bütün faaliyetlerinde olduğu gibi binanın yapımı ve tasarımı konusunda da, Osmanlı Devleti yönetimi ile kendi çıkarları doğrultusunda esnek bir tutum sergilemiş, bazı tavizlerde bulunmuş olabileceği ifade edilebilir. Batı Uygarlığı mensubu bir levanten mimar olarak Vallaury'nin; yapıyı yaptıran banka ve reji yöneticilerinin taleplerini, Batı kökenli bilgi ve değerler sistemini kullanarak Osmanlı Hükümetinin talepleri ve kültür politikasını da dikkate alarak uzlaştırmak durumunda kaldığı anlaşılmaktadır.

Mimarın cephe düzenlemelerindeki yaklaşımını anlamak için Vallaury'nin eğitim aldığı dönemde (1868-1878), yüzyıl başındaki katı klasisizmden ayrılarak “serbest bir mimari yaklaşım” a yönelmiş olan Beaux-Arts eğitimini göz önüne almak gerekir. Bu devrin simgesel mimari eseri olarak kabul gören Garnier'nin “Opera Binası”, klasik mimariden seçilen unsurları, “İtalyan Rönesansı” formlarıyla ve Fransa'da uzun dönem direnç gören “Barok öğelerle” buluşturur. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne yönetim binasının kuzey ve güney cephe tasarımlarında kullanılan iki farklı mimari üslup yorumu, “Paris Opera Binası”nın tasarımındaki iki farklı üslubun kullanıldığı cephe yorumunu anımsatmaktadır. İnşası, Vallaury'nin Paris'te eğitim aldığı zamanlara rastlayan Paris Opera Binası da Vallaury'nin en çok etkilendiği önemli binalardan biri olmalıdır. Garnier'nin “Opera Binası”nın ön cephe tasarımında uyguladığı “İtalyan Rönesansı etkisi” yerine yapının arka cephesinde “Fransız Klasizmi”nin geleneksel

mimarisine yöneldiği görülür. Vallaury de “Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Binası”nın ön cephesinde kullandığı neoklasik üslubun yerine arka cephede Osmanlı mimarisine göndermede bulunmaktadır. Bu durumun dönemin mimari anlayışındaki eklektik yaklaşımın, ulusal eğilimlerin gereği ve mimar olarak Vallaury’nin kişisel yorumunun da bir yansıması olduğu anlaşılmaktadır.

Mimari, şehirli bir toplumun pratik ihtiyaçlarını karşılarken, kendini ifade etmesini sağlayan yapıım tekniği ve sanatıdır. Mimari yapılar, barınma gibi işlevsel ihtiyaçları karşılarken, medeni kurumların gelişimini yansıtan somut sembolik bir anlam dünyası da taşır. Dolayısıyla mimari, mensup olunan (aidiyet duyulan) medeniyet tasavvuru fikrinin süreklilik iddiasıyla mekânı düzenleme sanatı olarak da tanımlanabilir. Bir mimari eserin tasarımını ilham eden nitelik ve duygu, yapılışına ölçü ve üslupla girerek, o eseri algılayanlarda aynı nitelik ve duyguyu uyandırır. Bütün kültür eserleri esasta insan zihninin tasarımlarından çıkması ve insan zihninde bir duygu ve anlam uyandırması bakımından manevidir. Her sanat eseri, sanatkârı tarafından, mensup olduğu medeniyet tasavvurunun değerler sisteminin duygusal boyutu ile ortaya koyulur. Sanat eseri, ortaya çıktığı toplum üzerinde nesilden nesile intikal eder. Kendisini şekillendiren medeniyet değerlerini duygusal boyut üzerinden yeni nesillere aktarır ve yeni kuşakların duygusal dünyasını eğitip geliştirerek, bütüncül bir kimliğe erişmelerini sağlar. Önemli binalar, köprüler, kuleler, kaleler gibi eserler, medeniyet değerlerinin mekân-insan ilişkisi ve etkileşimini güçlendiren yaşamsal deneyim yoluyla psikolojik olarak içselleştirilmesini sağlar. Yapıların şehirde sürekli deneyimlenerek kullanılması veya görülmesi, bireylerin ve toplumun iç dünyalarında bu somut biçimler vasıtasıyla geçiş yaptıkları soyut değerlere bağlanıp benimsemelerini sağlar (Ökten, 2021-2022, 9). Vallaury’nin tasarladığı Banka Binası da bunlardan biridir ve Osmanlı toplumunun Batı’lı değerlerle etkileşime geçmesinde, benimsemesinde etkin bir simgesel mimari eserdir.

Modern zamanların öncesinde, İslam Medeniyet Tasavvuru’nun yaşandığı ülkelerde ulu camiler ve Batı Uygarlığı mensubu Avrupa ülkelerinde katedraller, şehirlerin en saygın ve en görkemli yerinde toplumun değerler sisteminin en üst ve tanımlayıcı mevkisindeki mabedler olarak yer almaktadırlar. Toplumların zihin ve duygu dünyalarındaki değerler sistemi, mabed yapılarının temsil ettiği değerler sistemi ve şehir topoğrafyasının önemli yerlerinde konumlandırılışları birbiriyle tutarlıdır. Modern zamanlarda Batı Uygarlığı mensubu Avrupa ülkelerinde katedrallerin önceki

rakipsiz konumlarını, opera binaları, kültür merkezleri ve konser salonları ile paylaştıkları görülür. Söz konusu Banka Yönetim Binası, İslam Medeniyet Tasavvuru'nun değerler sisteminin yansımasıyla biçimlenmiş simge şehri İstanbul'da, kapitalist değerler sisteminin temsil ögesi olarak şehrin yansıttığı değerler hiyerarşisindeki kırılmanın çarpıcı bir sembolüdür. Batı Uygarlığı'nın değerler sisteminin bir temsil ögesi olarak şehirde yer alan Banka Binası, toplumun bireyleri tarafından sürekli deneyimlenerek ve şehir silüetindeki varlığıyla izlenerek, temsil ettiği değerler sistemini Osmanlı toplumsal yapısına, bireylerin zihin ve duyu dünyasına aktarmaktadır. Batı kültürünün şehirdeki varlığına mekânsal olarak kalıcılık ve süreklilik kazandıran İstanbul'un ilk banka binası, oluşturduğu etki ve çekim alanıyla kent içinde, temsil ettiği kapitalist değerler sistemi doğrultusunda belli bir dönüşümü teşvik eder ve yönlendirir.

Medeniyet, sorunları belirli bir düzen içinde çözümlenir hale gelmesidir. Yaşamda karşılaşılan sorunların çözüm olarak neticesi, kurumlar, terimler ve binalardır. Dolayısıyla bir medeniyet, “kurumlar, terimler ve binalarda” kendini izhar eder. (Görgün T.) Şehirlerin kuruluşunda merkez alınıp temel oluşturan yapılar olduğu gibi, şehirlerin değişim ve dönüşümünü başlatan yapılar da bulunmaktadır. İstanbul, tarih boyu ev sahipliği yaptığı dört farklı medeniyete ait değerler sisteminin, silüetine yansıyan simge yapılarıyla farklı kimlikler kazanmıştır. Her değişim döneminde hâkim medeniyet tasavvuru kendi değerler hiyerarşisinin sembol yapılarını ekleyerek, şehri kendi değerler sisteminin hiyerarşisine göre yapılandırır. Hâkimiyet kazanan her medeniyet tasavvuru, topoğrafyanın en önemli noktalarına en yüce değerinin simge yapısını inşa etmiştir. Şehir topoğrafyasının İslam Medeniyet Tasavvuru'nun değerler sistemi hiyerarşisine uygun kullanımı ile biçimlenmiş İstanbul'da işlevi nedeniyle var olup hayata katılan Banka Binası, Batı Uygarlığı'nın kapitalist değerler sisteminin güçlü bir simge yapısı olarak somut ve etkin bir görünürlük kazanmıştır. Şehir topoğrafyasında belirgin büyük kitlesel yapısıyla, Osmanlı toplumsal yapısında değerler hiyerarşisindeki değişimi yansıtan ve kapitalist değerler sisteminin hâkimiyet kazanmaya başladığının ifadesi olan Banka Binası, silüette bugün de belli olduğu gibi kapitalist değerler sistemini ağırlığı inkâr edilemez şekilde vurgular. Günümüzde çok daha güçlü hissettiğimiz küresel kapitalizmin şehirdeki dönüştürme etkisinin bu Banka Binası ile başladığı söylenebilir. Banka Binası, Batı Uygarlığı'nın kapitalist değerler sisteminin İstanbul'daki ilk simgesel finansal işlevli yapısıdır.

Batı Uygarlığı'nda banka yapılarına ihtiyaç duyulduğunda, bu yapılara yüklenmek istenen saygınlık, güç, vb duyguların yansıtılması için tarihteki ve Antik Yunan'daki tapınak benzeri yapılarla özdeşlik kurulduğu izlenmektedir. Mimarların yeni bir yapı türü olan Banka binalarını tasarlamak durumunda kaldıklarında, tarihte insanlar için değer taşıyan tapınak yapılarının mimari simgesel öğelerini kullanarak Banka binalarına anıtsallık kazandırdıkları görülür. Payitahttaki ilk Banka Binası da, Batı Uygarlığı'nın sembollerle Banka mimarisine yansıttığı duyguların etkisiyle biçimlenmiştir. Ve Topkapı Sarayı'nın bulunduğu tarihi şehir merkezinin karşısında, sermayeyi ve bir açıdan da Devlet bankasını temsil eden büyük bir kütle olarak somut fiziki varlık kazanmıştır. Söz konusu bina, yapıldığı dönem İstanbul'unda modernite ve kapitalist değerler sistemine ait özgün kimliğin simge yapısıdır ve Payitaht İstanbul'unu temsil ettiği değerler doğrultusunda dönüştürmede etkin önemli yapılardandır. Yapı, temsil ettiği Batı Uygarlığı'nın kapitalist değerler sisteminin simge yapısı olarak, şehre yansıyan değerler hiyerarşisindeki kırılmayı vurgulamaktadır. Bu çalışmayla, 19. yüzyıl sonlarında şehirde görülen dönüşümün, temelde zorunluluklarla da olsa dünya görüşü ve değerler sisteminde gerçekleşen dönüşümün, mevcut İslam Medeniyet Tasavvuru değerler sisteminin bütünlüğündeki kırılmaya sebep olmasıyla başladığı ifade edilmiştir.

Batı Uygarlığı'nın değerlerinden doğan bir kültür ürünü olarak sisteme alınan "Banka" kurumu, Osmanlı toplumu için yeni bir kurumdur. Banka kurumu, yeni iş/eylem yapma biçimiyle Osmanlı birey ve toplum yaşamının tüm ayrıntılarına nüfuz ederken, zamanla aktarılmış olduğu Batı Uygarlığı'nın başka biçimlerinin de benimsenerek alınmasını sağlar. Nakledilen biçim, zamanla bireylerin ve toplumun duygu dünyasını etkileyerek estetik anlayışını ve değerlerini değiştirir. Zamanla tüm toplumun hayat tarzını ve eylemlerini dönüştürür. Dolayısıyla şehirlerimizde görülen dönüşüm, gerçekte zihin ve duygu dünyamızı şekillendirerek eylemlerimizi yönlendiren değerler sistemimizde başlayan dönüşümün, toplumsal eylemlerimizle hayata yansımalarıdır. Zihin ve duygu dünyamızda benimsediğimiz ilkelerden oluşan değerler sistemindeki değişim ve dönüşüm, toplumsal eylemlerimizle mimarimize ve şehirlerimize yansiyarak şehrin fiziki dönüşümünü yönlendirir.

Banka kurumsal yapısı ve faaliyetleri ile Osmanlı Devleti'nin Malî İdari Sistemine ve Osmanlı toplumsal hayat akışına dâhil olarak öncelikle Devlet'in iş yapma biçimlerini, sonra toplumun eylemlerini değiştirip dönüştürmüştür. Bankanın toplumsal yaşama

dâhil ettiği her türlü örgütlenme, bürokrasi vb eylem, aynı zamanda banka kurumunu doğuran Batı Uygarlığı'nın zihinsel düşünce ve duygu kodlarıyla değerler sistemini de taşımaktadır. Taşınan değerler Osmanlı toplumsal hayat tarzına zamanla yerleşmekte, toplum genelinde kabullenilmektedir.

Mimari eserler, “Medeniyet Tasavvuru” nun şehirdeki güçlü temsil öğeleridir. Banka mimarisinin üslup olarak biçimi ve estetik anlayışı da Batı Uygarlığı'nın değerler sistemini vurgulamakta, İstanbul'da toplumsal yaşamda bu değerler sistemini güçlü ve etkin biçimde yansıtmakta ve bireylere bu değerler sistemini sürekli hatırlatmaktadır. Şehirdeki ilk banka kurumunun yönetim merkezi olarak inşa edilen mimari yapı ve bu yapı için tercih edilen şehir mekânı/bölgesi de ayrıca önem arz etmektedir. Galata bölgesi, geçmişten itibaren çoğunlukla Batı Uygarlığı mensubu yabancılar, levantenler, gayrimüslim azınlıkların yoğun yaşadığı bir bölgedir. Bu bölgenin ticaret ve finans merkezine dönüşmesi de İstanbul'da yaşayan bu toplumsal tabakanın eylemleriyle gerçekleşmiştir. Batı Uygarlığı mensubu bu toplumsal tabakanın eylemlerini yönlendiren değerler sistemi de, Galata bölgesinin bu değerleri simgeleyen mimari eserlerle biçimlenmesini yönlendirmiştir. Böylelikle Galata bölgesi, İstanbul'da Batı Uygarlığı'nın değerler sistemi ve hayat tarzının biçimlendirdiği ayrı bir şehir gibi biçimlenmiştir. Banka Binasının inşası ile de tarihi süreçte kesintisiz devam etmiş olan ticaret ve finans merkezi olması özelliği güçlenerek devam etmiştir.

Yapı ve mimarisi, toplumsal hayata işlevsellikle girmiş, önce işleviyle ardından simgesiyle etkisini ve gücünü ortaya koymuştur. Toplumsal hayattaki ekonomik zorunluluklar, böylelikle kültürel sonuçlar doğurmuştur. Banka kurumunun ve banka binasının mimari üslubunun ardındaki değerler sistemi, işlevselliğin biçimini tanımlamakta ve simgeselliğin duygularını yansıtmaktadır. Osmanlı toplumu, bu biçim üzerinden işlev ve simge boyutları ile Batı Uygarlığı'nın değerler sistemini tanımakta, Banka'nın Osmanlı yaşamına sirayet eden yoğun ve güçlü faaliyetleriyle benimsemeye başladığı bu değerler sisteminin etkisi altında kalmaktadır. Bankanın prestij binasının şehirdeki bu güçlü var oluşu, Osmanlı toplumsal yapısında kurumun ve mimari eserin temsil ettiği değerlerin Osmanlı Devlet yönetimi tarafından da onaylandığı algısını oluşturmaktadır. Banka Binası mimarisiyle, Batı Uygarlığı'nın değerler sisteminin ürettiği kültürün İstanbul'da taşıyıcısı, aktarıcısı ve sürdürücüsü olmaktadır. Batı Uygarlığı, Banka Binası üzerinden Osmanlı toplumuna kendi değerler sistemini aktarmakta, zihinsel ve duygusal manada değişmesine yol açmaktadır. Bu

değişim de, tüm hayat tarzına ve kültür ürünlerine yansıdığı gibi mimariye ve şehir yapılanmasına da yansımaktadır.

5.2. Sonuç

Toplumlar belli bir mekân ve belli bir dönemde, tanımlanmış bir değerler sistemine yani medeniyet tasavvuruna göre yaşar. Medeniyet tasavvuru, birey ve toplum olarak insanların zihin ve duygu dünyasını yapılandıran bir inanç sistemidir. Değerler sistemi, medeniyet tasavvurunun asli ve temel ögesidir. Bu tasavvur vaz'ettiği değerlerle, bu değerleri benimseyip kabul eden insanlara, iyi-kötü, doğru-yanlış gibi yargılarla belirlediği sınırlar ve bu sınırların ihlali durumundaki yaptırımları içeren bir hayat tarzı sunar. Değerler sisteminin bu ilkeleri, toplum genelinde inanılıp benimsendiğinde ve ortak mutabakatla kabul gördüğünde, günlük hayatta eylemlerle somutlaşarak görünürlük kazanır. Değerler sisteminin ilkeleriyle şekillenen günlük eylem gruplarının gerçekleşeceği mekânlar da, yine bu değerler doğrultusunda biçimlenir.

İnsanlar, tüm eylemlerini mensup oldukları medeniyet tasavvurunun değerler sisteminin ilkeleri doğrultusunda gerçekleştirirler. Bir sanat türü olan mimarlık da bir eylem türü olarak değerler sistemi doğrultusunda biçimlenir, kimlik ve anlam kazanır. Mimari, hayatın her safhasında bireyin medeniyet tasavvuruyla ilişkisini yaşamsal deneyim ve gözlem yoluyla yeniden kurup yaşatmak, bireysel ve toplumsal kimliği inşa edip sürdürmek açısından çok önemli belirleyicilikte bir sanattır. Bireylerin ve toplumların, mensup oldukları medeniyet tasavvurunun değerler sistemine göre hayata akseden tüm eylemleri, kendilerine o medeniyete özgü bir kimlik kazandırır. Değerler sisteminin yaşandığı mekânlar olarak mimari eserler de, değerler doğrultusunda biçimlenirler. Böylelikle toplumun yaşadığı hayat tarzının gerektirdiği tekrarlanan eylem grupları, bir sanat türü olan mimari aracılığıyla şehirde fiziken somutlaşır.

Üslupları, malzemeleri, şehir topoğrafyasının özel bölgelerinde konumlandırılış tercihleri, tabiata ve birbirlerine göre nispet ve iktifalarıyla tüm mimari eserler, toplumdaki değerler sisteminin yansımaları olarak biçimlenirler ve böylelikle şehirlere toplumun mensup olduğu medeniyet tasavvurunun özgün kimliğini kazandırır. Her eylem grubunun değerler sistemi hiyerarşisindeki yeri, bu eylem gruplarının gerçekleştirileceği mekânları olarak inşa edilen mimari eserlerin şehir topoğrafyasındaki konumlandırılışlarıyla vurgulanır. Böylelikle değerler sistemindeki

hierarchy, şehirlere aynı değerler sisteminin kimliğini kazandırır. Hristiyan Ortaçağ şehirlerini ya da İslam Medeniyet Tasavvuru'nun Osmanlı yorumunu yansıtan Osmanlı şehirlerine özgün kimliğini kazandıran, bu şehirleri kuran toplumların ortak mutabakatla kabul ettikleri, inanıp benimsedikleri medeniyet tasavvurunun değerler sistemi doğrultusunda şekillenen hayat tarzıdır. Yaşanmayan bir hayat tarzının özgün kimlikli bir mimarisinin ve kimlikli şehirlerinin olması mümkün değildir. Dolayısıyla Batı Uygarlığı'nın iktisadi hayatının oluşturduğu, Osmanlı iktisadi ve toplumsal yaşamına yabancı Banka kurumunun mimarisi de yine Batı'lı mimari üslupların ağırlıklı kullanımı ile biçimlendirilmiştir.

19. yüzyılda bankalar, Avrupa'nın önemli kentlerinde finans bölgelerinin değişimini şekillendiren kurumlar olarak öne çıkmış, aynı etki Osmanlı İstanbul'una da yansımıştır. Banka Binası, inşa edildiği Voyvoda Caddesi'nde barındırdığı fonksiyonlar ve binanın şehrin fiziksel dokusunda var oluşu üzerinden farklı bir etki alanı oluşturmuştur. Varlığıyla bu önemli yapı, Batı Uygarlığı'nın temsil ögesi ve bu kültürün sürdürücüsü olarak kentsel değişimde yönlendiricidir. Banka'nın şehirde, personelinin ikametgâhı olarak kullanılan lojman binasının inşasıyla Taksim Meydanı'nı tanımlayıcı bir yapı olarak yer aldığı, Eminönü Yenicami Şubesi ve Beyoğlu Şubesi ile etkinliğini yaygınlaştırdığı görülür. "Bank-ı Osmanî-i Şâhâne"nin "Osmanlı Devleti"nde sürdürülen pek çok yatırıma girişimci ve ortak olarak dâhil olduğu, bazı kurumların oluşmasında aktif rol aldığı görülmektedir. Banka'nın birebir yönetiminde yer aldığı kurumlardan bazılarının Düyûn-ı Umûmiye İdare Binası, Tütün Rejisi Cibali Tütün Fabrikası Binası gibi yapılarla şehirde varlık kazandığı, şehrin Batı Uygarlığı değerler sistemi doğrultusunda dönüşümünü bu şekilde de yönlendirmeyi sürdürdüğü görülmektedir.

Banka'nın İstanbul'da kurum olarak varlığı ve ardından yönetim binası ile somutluk kazanması, başka sermaye gruplarının da İstanbul'da çok sayıda bankalar kurmasına neden olur. Bu bankaların, Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye rakip olmak ya da kazandığı malî avantajları paylaşmak üzere, Banka'nın yeni yaptırdığı prestij binası yakınındaki mevcut hanlarda yerleştikleri izlenmektedir. Voyvoda Caddesi Banka Binası'nın yapımının ardından çoğu yabancı sermayeli birçok bankanın caddede konumlanmasıyla, 1900'lerde Bankalar Caddesi olarak anılmaya başlamıştır. Ancak I. Dünya Savaşı ile caddenin gelişimi durmuş, Ankara'nın başkent olmasıyla banka merkezleri Ankara'ya taşınmış, cadde eski önemini kaybetmiştir.

“Bank-1 Osmanî-i Şâhâne Genel Müdürlük Binası”nın inşası sonrası, Atina Bankası, Credit Generale Ottoman, Deutsche Orient Bank, Wiener Bank Verein gibi bazı bankaların da, yine Voyvoda Caddesi’nde ve yakınlarında yönetim binaları inşa ettikleri görülmektedir. Banka ve Binasının etkisiyle şehirde başlayan dönüşüm, tez çalışmasında izah edilmeye çalışıldığı gibi şehirde çoğalıp yoğunlaşarak devam etmiştir. Osmanlı toplumu, bu binanın biçimi üzerinden Batı Uygarlığı’nın medeniyet tasavvuru ve değerler sistemini tanımakta, kurumun yaşamına sirayet eden yoğun ve güçlü faaliyetleriyle deneyimlediği bu değerler sisteminin etkisi altında kalmaktadır.

Bu etki zamanla Banka kurumunun Osmanlı topraklarındaki şubeler ağıyla ve yatırım girişimlerdeki etkinliğiyle, ticari faaliyetleriyle tüm ülke geneline yayılmıştır. Banka şube binaları da, Osmanlı topraklarında liman şehirleri gibi ticaretin yoğun olduğu, para trafiğinin arttığı ve banka açısından kârlılık oranının yükseldiği bölgelerde Batı Uygarlığı’nın değerler sistemini Osmanlı toplumuna aktaran birer araçtır. Osmanlı şehirlerinde yaptırılan banka şube binaları, kurumun Batı Uygarlığı’nın değerler sistemine göre güç ve saygınlığını temsil eden simgesel yapılarıdır. Bu şube binaları da değişim ve dönüşümünü yönlendiren belirleyici unsurlar olarak Osmanlı şehirlerinde yer almışlardır. İstanbul’da yönetim ve merkez şube binası ile başlayan toplumsal ve kentsel değişim etkisi, şube binalarıyla tüm ülkeye yayılmıştır.

İnsanlar, bireysel ve toplumsal olarak mensup oldukları medeniyet tasavvurunun inanıp benimsedikleri değerler sistemine göre hayatlarını kurgularlar. Günlük hayatta toplumsal düzeyde tekrarlanan eylem grupları, toplumsal kurumları ve bu kurumların eylemleri için gerekli mekânlar olan mimari yapı türlerini oluşturur. Mensup olunan medeniyet tasavvurunun değerlerine dayalı hayat kurgusunun gerektirdiği tekrarlanan eylemler, mekânları, şehirleri, kullanılan nesnelere de yine aynı değerler sisteminin ilkelerine dayanarak üretilip biçimlendirir. Dolayısıyla mimari ve şehre özgün kimliğini kazandıran, toplumsal hayat tarzının günlük eylemlerini ilkeleri doğrultusunda tanımlayan değerler sistemidir.

İslam Medeniyet Tasavvuru’nun değerler sisteminin özgün bir yorumla hayata aksettirildiği Osmanlı İstanbul’unda iktidar erkini temsil eden Topkapı Sarayı, yönetimin Divan-ı Hümayûn, Hazine-i Amire, Darphane-i Amire gibi malî eylemlerini de içeren mekânları bünyesinde toplamış olmasına rağmen, şehir silüetinde baskın belirgin bir unsur olarak algılanmaz. O dönemde İslam Medeniyet Tasavvuru’nun

inanç ve değerler sisteminin en üstün değeri olarak “Yaratıcı” ya kulluğun simgesi olan camiler çevrelerindeki külliye yapılarıyla şehirdeki en belirgin unsuru oluşturmaktadırlar. Tanzimat dönemiyle somutlaşan modernleşme girişimleriyle, öncelikle değerler sisteminin ve iktidar erkinin bölünmesinin simgesi Bâb-ı Âlî ve nezaret binaları gibi yapı türleri şehir silüetinde belirgin unsurlar olarak yer alır. Ardından Topkapı Sarayı yerine, Ottoman Bank’ın kurulduğu 1856 yılında kullanıma alınan Dolmabahçe Sarayı ile şehirde değerler sistemindeki kırılmanın yansımaları görülmeye başlar. Osmanlı toplumsal yapısının İslam Medeniyet Tasavvuru değerler sistemi doğrultusunda şekillenen hayat kurgusunda, banka kurumunun gerçekleştirdiği eylemler grubu bulunmamaktadır. Ökten’in “yaşanmayan hayatın sanatı olmaz” sözüyle ifade ettiği gibi, Osmanlı mimarisinde toplumsal yaşamda bulunmayan bu eylemleri içeren bir mekân kurgusu ya da yapı mimarisi de geliştirilmemiştir.

Dolayısıyla Batı Uygarlığı’nın değerler sisteminin banka kurumu için biçimlendirdiği banka binası, yine aynı değerler sisteminin anlam dünyasını taşımak üzere geliştirdiği bir mimari yapı türü olarak İstanbul’da yer almıştır. Osmanlı Devleti’nin 19.yüzyılda değişime uyum sağlama zorunluluğuyla kurulan Banka kurumunun taşıdığı, sermaye birikimi ve maddî anlamda finansal güce dair değerleri temsil eden bu bina, Osmanlı toplumsal yapısında daha önce var olmayan bu değer ve zorunlu kıldığı kendine özgü eylemler grubunun şehir silüetinde vurgulanması anlamına gelmektedir. Başka bir medeniyet tasavvurunun ürettiği her biçim (eylem/nesne/yaşam tarzı/yapı vb) gibi Banka Binası da, bağlı olduğu değerle birlikte gelir ve mimari üslubuna yansıtılan o değeri, bu mimari biçimi kullanan, günlük yaşamında gözlem yoluyla temasa geçen alıcı topluma yani Osmanlı toplumuna benimsetir. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Binası, Batı Uygarlığı’nın değerler sisteminin biçimlendirdiği bir yapı türü olarak dönüştürücü etkisiyle kentte varlık kazanıp görünür hale gelirken, şehir silüetinde temsil ettiği değerlerin gücünü vurgulamaktadır.

Banka kurumu ve yönetim binasından yola çıkılarak yapılan bu çalışma sonucunda, temelde mimariyi ve şehir mekânını biçimlendiren veya dönüşümünü teşvik edip yönlendiren temel dinamiğin, medeniyet tasavvuru ve değerler sistemi olduğu anlaşılmakta ve ifade edilmektedir. Dolayısıyla mimariye ve şehir mekânına özgün kimliğini kazandıran temel unsur, o mimari üslubu oluşturan ve şehirleri kuran toplumun, mensup olduğu medeniyet tasavvurunun inanıp benimsedikleri değerler sistemi doğrultusunda şekillenen hayat tarzlarıdır. Kentsel değişim, topluma

nakledilen farklı bir medeniyet tasavvuruna ait biçimlerin ve eylemlerin arka planındaki değerler sisteminin, yeni biçimin alıcı toplumda benimsenmesiyle oluşan zihinsel dönüşümün bir sonucudur. Başka bir medeniyetten alınan biçimlerle başlayan zihinsel dönüşüm, bu biçimlerin taşıdığı yeni değerlerin benimsenerek yaşamın tüm alanlarına yayılmasını sağlarken, eş zamanlı olarak eylemlerin gerçekleştiği mekânları da yani mimariyi de dönüştürmektedir. Başka bir medeniyetten nakledilen her eylem türü şehre kendi değerler sistemiyle birlikte kendi mekân ve mimari biçimini de getirmekte, kendisiyle bağlantılı diğer eylem türlerini ve mekânlarını yani yeni mimari yapı türlerini de taşımaktadır. Böylelikle şehrin değişimi ve kimlik dönüşümü devam etmektedir. Tez çalışması ile şehirde fizikî olarak görülüp algılanan dönüşümün, bireylerin ve toplumsal yapının genelinde zihin, duygu ve düşünce dünyasındaki değerler sisteminde oluşan dönüşümle ilişkili olarak gerçekleştiği ifade edilmiştir. Başka bir ifadeyle toplumun zihin ve duygu dünyasında yer edinen değerler sistemi vaz'ettiği ilkelerle mimari formu, üslubu belirlemekte, şehre kimlik vermektedir.

KAYNAKÇA

- Altan, B. (2007). *Arşiv Belgeleri Işığında Hezaran Han'ın Yapısal Çözümlemesi*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Acar, G. (2000). *Tanzimat Dönemi Fikir ve Düşünce Hayatının Mimari Alana Yansıması*. İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Türk İslam Sanatları Programı, Doktora Tezi.
- Açba, S. (2004). *Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması*. Afyon, Kocatepe Üniversitesi.
- Adda, C. (2000). *L'École des beaux-arts de Paris - Une histoire en abyme*. France [Belgesel film]: ARTE France, Les Films d'ici, Le musée d'Orsay
- Akbaş, H.E., Bozkurt S., ve Yazıcı, K. (2018). Osmanlı Devleti'nde Lonca Teşkilatı Yapısı Ve Yönetim Düşüncesi İle Karşılaştırılması. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Eylül, Özel Sayı, s.165-202
- Akgüç, Ö. (2007). Türkiye'de Yabancı Bankalar. *Muhasebe ve Finansman Dergisi* (e-Muhasebe ve Finansman Dergisi), Yıl: 2007 C.0, S.36, s. 6 - 17, Metin Dili: Türkçe İndeks Tarihi: 29-07-2022.
- Akın, N. (1998). *19.Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*. 3.Basım:Ekim2011. İstanbul, Literatür Yayınları.
- Akın, N. (2005). *Galata ve Beyoğlu Haritaları Üzerinden Bazı Değerlendirmeler*, [online].Web linki : <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/199627>, (Erişim Tarihi : 27 Haziran 2023)
- Akıncı, T. (2021). *Galata : İstanbul'un 700 Yıllık Karakutusu* (2.Basım). İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Akpolat, M.S. (1991). *Fransız Kökenli Levanten Mimar Alexandre Vallauray*. Ankara, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

- Akpolat, M.S. (1994). 'Vallaury Alexandre', *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.6, S.364, ed. Akbayar Nuri vd. 7/364. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını,
- Akpolat, M.S. (2002). '*Tanzimat Sonrası Osmanlı Mimarlığı*', *Türkler*, Cilt 15, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 573-588. [online]. Web linki: https://www.academia.edu/28649881/T%C3%BCrkler_Cilt_15_pdf, (Erişim Tarihi : 11 Nisan 2023)
- Aktemur, A. M. (2005). Osmanlı Bankası'nın Tarihçe ve Mimarisi. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 0 (15), 1-20. [online]. Web linki: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunigsed/issue/2577/33164>
- Aktemur, A.M. (2006), *Karaköy'de Batı Üslubunda Yaptırılmış Sivil Mimari Örnekleri*. Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- Aktemur, A.M. (2012). Alexandre Vallaury'nin Karaköy'deki Eserleri, Publication of Association Esprit, Société et Rencontre Strasbourg / France, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 5 Issue 8, p. 37-74, December 2012.
- Akyürek, G. (2009). Tanzimat Döneminde Mimarlığın Değişen Bilgisi : Fenn-i Mimari, Gazeteler ve Diğerleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi C.7*, S.13, 2009, s.93-120
- Algan, Ö. (2006). *19.yy Batılılaşma Etkisiyle Osmanlı Sarayına Giren Mobilyanın Gelişimi: Dolmabahçe Sarayı Örneği*. Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İç Mimarlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Alioğlu, F. ve Alper, B. (1998). *Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası: Sanayi Yapısından Üniversiteye*. Ekim, 2013, İstanbul(27), s. 40-48.
- Alkan, H., (2022). *19.Yüzyıl Osmanlısından Ticaret Hukukundaki Dönüşümün İktisadi İlişkilere Yansımaları: Kurumsal Bir Analiz*. Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi.

- Alpay, S. (2007). *Voyvoda Caddesi'nin Tarihsel Gelişimi ve Hezaren Han*. İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Rölöve-Restorasyon Programı, Yüksek Lisans Tezi
- Alper, M. (2004). Haliç'te Dönüşüm: Cibali Tütün Fabrikasından Kadir Has Üniversitesi'ne. *Arredamento Mimarlık* (7-8), 82-86.
- Alper, M. (2018). İstanbul Cibali Yenileme Alanının Kent Morfolojisinin Gelişimi ve Değişimi, “DeğişKent” *Değişen Kent, Mekân ve Biçim Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu* ISBN: 978-605-80820-1-4
- Altan, B. (2007), *Arşiv Belgeleri Işığında Hezaren Han'ın Yapısal Çözümlemesi*. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Restorasyon Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Altuntaş, A. (2014). *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Başkentlerinde Banka Yapıları (1850-1950)*. İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Türk İslam Sanatları Programı, Yüksek Lisans Tezi.
- Ameur F., (2017), *Societe Generale: architecture and finance at the time of the Belle Époque*, Architecture & Finance, EABH (The European Association for Banking and Financial History e.V.), Bulletin 2017, s: 30-35, <https://bankinghistory.org/wp-content/uploads/EABH-Bulletin2-Web-new.pdf>, (Erişim : 25.10.2023).
- Ammour, L. ve Baruh, L. T. (1999). *Çalışan Kadından Bir Kesit : (1911-1934) Osmanlı Bankası Kadın Personeli*. Tarih ve Toplum, Mart 1999, S.183, s.143-150
- Apak, S. ve Tay, A., (2012). Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyıldaki Finansal Sisteminde Osmanlı Bankası'nın Yeri ve Faaliyetleri. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Temmuz 2012, s.63-103

- Aslan, S. ve Yılmaz, A. (2001). Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 2., s.93-108
- Aşçı H.B., (2007). *Türkiye'nin 150 Yıllık Borç Serüveni (1855-2005)*. Başkent Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / İktisat Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi
- Autheman, A. (2002). *Tanzimattan Cumhuriyete Osmanlı Bankası, Bank-ı Osmani-i Şahane*. (Çeviren:Ali Berktaş). (1.Basım : Haziran 2002). İstanbul, Ofset Yayınevi.
- Aydemir, A. ve Güneş, H.H. (2016). Merkantalizmin Ortaya Çıkışı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, [online]. Web linki: www.e-sosder.com, ISSN:1304-0278 Kış-2006 C.5 S.15 (136-158)
- Barnes, V. & Newton, L. (2019). "Symbolism in bank marketing and architecture: the headquarters of National Provincial Bank of England". *Management & Organizational History*, 2019, VOL. 14, NO. 3, 213–244, (<https://doi.org/10.1080/17449359.2019.1683038>).
- Baruh, L.T. (2018). Mülkiyet, Finans ve Mimarlık : Osmanlı Bankası Şube Binaları, *Toplumsal Tarih* 290, Şubat 2018.
- Batur, A. (1994). "Düyun-ı Umumiye Binası". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt III, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 111113.
- Bayraktar, K. (2002). Osmanlı Bankasının Kuruluşu. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2.
- Bayram, S. (2012). Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilâtı ve Esnaf Loncaları. *İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (21).81-115
- Baysun, C.M. (1960). Mustafa Reşid Paşa'nın Siyasi Yazıları. *Tarih Dergisi*, 1960, s.15, 124-5

- Beaud, M. (2003). *Kapitalizmin Tarihi*. (Çeviren: Fikret Başkaya). Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, Mart 2003.
- Benevelo, L. (1981). *Modern Mimarlığın Tarihi, Birinci Cilt : Sanayi Devrimi* (Storia dell'architettura Moderna). (Çeviren:Atilla Tokatlı), Şubat 1981, İstanbul, Çevre Yayınları
- Biber, A.E. (2009). Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Sistemine Eklemlenme Süreci ve Azgelişmişliğinin Evrimi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt:6, Sayı:1, Yıl:2009
- Bilicioğlu, İ.Y. (2023). Osmanlı Ticaret Kanunu'nun Meşruiyet Paradigması: Ulema ve Faiz. *İslam Tetkikleri Dergisi - Journal of Islamic Review* 13, 1 (2023): 115-142, DOI: 10.26650/iuitd.2023.1219110, İstanbul Üniversitesi Yayını (25.11.2022 tarihli "Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında İslam Borçlar Hukukundaki Gelişmeler ve Riba Yasağı" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.)
- Biltekin, Ö. (2009). Osmanlı Devleti Dış Borçları, 1854-1954 Döneminde Yüzyıl Süren Boyunduruk. Ankara, Eylül 2009, *Ankara Ticaret Odası Yayını*, s.1-10.
- Bölükbaşı, Ö.F. (2013). *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darphâne-i Âmire*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013
- Bulunur, K.İ. (2013). *Osmanlı Galatası (1453-1600)*. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Bulut, M. (2017). Modern İktisat-Finans Geleneği ve Osmanlılar. *İslam Ekonomisi ve Finans Dergisi*, 1: 33-58
- Bulut, M. (2019). "Sultan II.Abdülhamid Dönemi Eğitim ve Ekonomi'ye Yeniden Bakış", Sultan II. Abdülhamid Dönemi Siyaset - İktisat - Dış Politika - Kültür – Eğitim, *İZÜ Yayınları* NO: 26, Erkam Matbaası, İstanbul, Ocak 2019
- Buluttekin, M. B. (2014). A City Right At The Core Of Global, Political, Economical And Social Changes Of The 19Th Century: Istanbul (19. Yüzyılın Küresel, Siyasi, Toplumsal ve Ekonomik Değişimlerinin Merkezinde Bir Kent

: İstanbul). *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 30-31, Yıl: 2014

Can, A. (2003). *Antik Kent İle Bu Mekanı Üreten Toplumun Değerler Sistemi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi ve Atina Örneği*. İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi

Can, C. (1993). *İstanbul'da 19. Yüzyıl Batılı Ve Levanten Mimarların Yapıları Ve Koruma Sorunları*. İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Rölöve-Restorasyon Bilim Dalı, Doktora Tezi.

Can, C. (2003). 'Alexandre Vallaury', Voyvoda Caddesi Toplantıları, 10.12.2003. [online]. Web linki : <https://archives.saltresearch.org/bitstream/123456789/153543/1/ECOBARCE041.pdf>, (Erişim Tarihi : 07 Kasım 2022)

Can, S. (2002). *Osmanlı Mimarlık Teşkilatının XIX. Yüzyıldaki Değişim Süreci ve Eserleri İle Mimar Seyyid Abdülhalim Efendi*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi.

Can, S. (2011). II.Abdülhamid Dönemi Osmanlı Mimarisi ve Sanat Anlayışı. S.23-43 arası. Devr-i Hamid Sultan II.Abdülhamid, Cilt 5, Kayseri, *Erciyes Üniversitesi Yayınları* No:184/2011.

Cansever, T. (2009). *İslamda Şehir ve Mimari*. İstanbul, Timaş Yayınları, Nisan 2009.

Cezar, M. (1983). 'Güzel Sanatlar Akademisi'nden 100.Yılda Mimar Sinan Üniversitesi'ne'. İçinde *Güzel Sanatlar Eğitiminde 100 Yıl*, (ss. 5-84). İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi.

Cezar, M. (1987). Batı'ya Açılış Döneminde Mimaride Bünye Değişikliği. *Milli Saraylar Dergisi*, Sayı 1, 1987/1, s.12-21 arası.

Cezar, M. (1990). Osman Hamdi Çok Yönlü Bir Kültür ve Sanat Adamıydı, *Hürriyet Gösteri Sanat Edebiyat Dergisi*, 119, Ekim 1990, s.4-8.

- Cezar, M. (1995). *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*. (Vol. 1). İstanbul: Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı.
- Cezar, Y. (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım Ve Değişim Dönemi* (XVIII. Yy. dan Tanzimat'a Mali Tarihi). İstanbul, Alan Yayıncılık.
- Chafée, R. (1977). 'The Teaching of Architecture at the Ecole des Beaux Arts'. İçinde *The Architecture of the Ecole des Beaux Arts* (pp. 61–110). New York N.Y. ;Cambridge Mass.: The Museum of Modern Art; Mass. ;The MIT Press.
- Civelek, Y. (1998). *Symbolism Within "Formalism" : In Contemporary Turkish Architectural Discourse*. Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Clericuzio, P. (2020), "Art Nouveau and bank architecture in Nancy: Negotiating the re-emergence of a French regional identity", *Architectural History*, vol. 63, pp. 219-256. <https://doi.org/10.1017/arh.2020.6>, (Erişim : 25.10.2023).
- Coşar, N. (2009). 'Türkiye'de Bankacılığın Tarihsel Gelişimi', In book: *Türkiye Ekonomisi*, Publisher: Ekin, *Yıldız Teknik Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü (cnevin@yildiz.edu.tr)
- Coşkunçay, E.O. (2018). Galata Surları'nın Yıkım Süreci, *Tasarım+Kuram*, S.25, Mayıs 2018, s.33-58.
- Çağatay, N. (1971). Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık. *Vakıflar Dergisi*, IX.sayı, Ankara, 1971, s.39-56
- Çakır, H.Y. (2019). Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası'nın Kadir Has Üniversitesi'ne Dönüşümü ve Yapılan Uygulamaların Analizi. *International Congress of Academic Research-Uluslararası Akademik Araştırmalar Kongresi*, 16-18 Eylül 2019, Bolu. https://www.researchgate.net/publication/350786310_Cibali_Tutun_ve_Sigara_Fabrikasi'nin_Kadir_Has_Universitesi'ne_Donusu_mu_ve_Yapilan_Uygulamalarin_Analizi

- Çapar, O. (2019). *Osmanlı Devleti'nde Fransız Sermayesi (1838-1914)*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- Çelik Z., (1986), *“The Remaking of İstanbul”*, Washington: University Press.
- Çelik, G. (2007). *İstanbul Tarihi Yarımadası'nda Tanzimat Dönemi İdari Yapıları*. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Tarihi Programı, Doktora Tezi.
- Çelik, G. ve Kuban, Z. (2009). İstanbul Tarihi Yarımadası'nda Tanzimat Dönemi İdari Yapıları, *İTÜ Dergisi*, Mimarlık, Planlama, Tasarım, C.8, S.1, s.67-80, Mart 2009.
- Çelik, Z. (1983). “Spiro Kostof ile Mimarlık Adına Söyleşi”, Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley 1983, *Mimarlık* 83/10, s.13-15.
- Çelik, Z. (1996). *19.Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*. İstanbul 1996.
- Çelik, Z., (1998). *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*. (Çeviren : Selim Deringil). (2.Basım). İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Çevik, U. (2001). *Alexandre Vallauri ve Yapıları Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Çiğdem, A. (1997). *Bir İmkân Olarak Modernite*. İstanbul, İletişim Yayınları.
- Çobanoğlu, A.V. (tarih yok). *Mimari Dönemler*. [online]. Web linki : <https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/msami.bayraktar/64627/13.pdf> , (Erişim Tarihi :30 Nisan 2023)
- Danışman, H.H.G. (2007). İstanbullu Spiro Kostof Anısına Şehirler ve Sokaklar. *Mimarist, Üç Aylık Mimarlık Kültür Dergisi*, Yıl:7, Sayı :23, Bahar 2007, s.6.
- Délaire, E. (1907). *Les architectes. Élèves de l'École des beaux arts, 1819-1893*. Paris: Libraire de la Construction Moderne.

- Demirci, M. (2003). İslam'da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri. *İstanbul: İstem Dergisi*, 2, 129-146.
- Demirci, M. (2017). *Mümtaz Turhan, Erol Güngör ve Yılmaz Özakpınar Geleneğinde Kültür Değişimleri*. Edirne, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Lisans Tezi
- Demirhan, A. (1992). *Modernlik*. İstanbul, Ağaç Yayınları.
- Dere, M.E., (2021). *Türk Modernleşmesi ve Mimarimiz* (1.Basım, Kasım 2021). İstanbul, Büyüyen Ay Yayınları.
- Dinç, E. B. (2012). *Melez Mekansallaşmanın Dışavurumu: Salt Beyoğlu ve Salt Galata*. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimari Tasarım Programı, Yüksek Lisan Tezi.
- Dorina, L.N. (1933). *Twenty-Six Year on the Bosphorus*. Londra 1933, s.196-198
- Drexler, A. (Ed.). (1977). *The Architecture of the Ecole des Beaux-Arts*. New York, MIT Press.
- Duralı, Ş.T. (1999). *Çağdaş Küresel Medeniyet: Çağdaş Küreselleştiren İngiliz-Yahudi Medeniyeti Anlamı, Gelişimi, Konumu*. (2.Basım). İstanbul, Dergah Yayınları.
- Durudoğan, S. (1998). *XIX. Yüzyılda Pera/Beyoğlu'nun Ekonomik, Kültürel ve Politik Yapısının Mimariye Etkileri*. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi
- Dündar, A. (1999). *Arşivlerdeki Plan ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları (Türk İslam Sanatları Tarihi) Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Eisenstadt, S.N. (2007). *Modernleşme, Başkaldırı ve Değişim*. (Çeviren: Ufuk Coşkun). Ankara, Doğu Batı Yayınları.

- Ekinci, E.E. (2016). *Architectural Influences Of Latins In The Ottoman Context*. Politecnico di Milano, Facolta di Architettura e Societa. Scienze Dell'Architettura
- Eldem, E. (1992a). Galata'nın Etnik Yapısı, *İstanbul Dergisi*, S.1, Tarih Vakfı, 1992, s.58-61.
- Eldem, E. (1992b). Nostaljidten Arındırılmış Bir Bakış: Galata'nın Etnik Yapısı, *İstanbul Dergisi*, 1:58-63.
- Eldem, E. (1997). *135 Yıllık Bir Hazine: Osmanlı Bankası Arşivinde Tarihten İzler*. İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Eldem, E. (1999). *Osmanlı Bankası Tarihi*. (Çeviren: Ayşe Berktaş). İstanbul, Ofset Yapımevi, Aralık 1999
- Eldem, E. (2000a). *Bankalar Caddesi: Osmanlı'dan Günümüze Voyvoda Caddesi*. (1.Basım:Ekim 2000). İstanbul, Osmanlı Bankası Bankacılık ve Finans Tarihi Araştırma ve Belge Merkezi Yayınları.
- Eldem, E. (2000b). 'İstanbul: İmparatorluk Payitahtından Periferileşmiş Bir Başkente', İçinde : *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul*, Ed. Mehmet Beşikçi, (Çeviren : Sermet Yalçın), İstanbul 2000, s.160-183.
- Eldem, E. (2005). Ottoman Financial Integration with Europe: Foreign Loans, the Ottoman Bank and the Ottoman Public Debt. *European Review*, Vol. 13, No. 3, 2005, s. 431–445.
- Erdoğan, N.; Şenyurt, O. ve Dökmeci V. (2016). *Tarihsel Süreç İçinde Bankalar Caddesi (Voyvoda Caddesi) ve Günümüzdeki Yapıları*. (1.Basım: Nisan 2016). Kocaeli Üniversitesi Vakfı Yayınları.
- Ergüder, B. (2011). *İstanbul'un Finans Sermayesi Haritası'nda Galata Hanları (1868-1945)*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi.

- Erkılıç, N.H. (2016). Bankalardan Butik Otellere Dönüşüm; Tarihsel Gelişim Sürecinde Karaköy Bankalar Caddesi Örneği, *Kayseri Erciyes Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, IV.Çevre-Tasarım Kongresi 2016*, 05-06 Mayıs 2016, Tarihi Çevrede Tasarım Bildiri Kitabı, s.327-338.
- Ersoy, A. (2000). *On the Sources of the "Ottoman Renaissance: Architectural Revival and its Discourse During the Abdülaziz Era (1861-1876)"*. Harvard University Graduate School of Arts and Sciences, Cambridge, Mass. (Doktora Tezi).
- Eşiyok, B.A. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası: 1838 Serbest Ticaret Anlaşması. *Mülkiye* 2010, Cilt: XXXIV, Sayı:266
- Eyice, S. (1995). 'Empire', *TDV İslam Ansiklopedisi*, 11.Cilt, s.159-161
- Eyice, S. (1996). '19. Yüzyılda İstanbul'da Batılı Mimarlar, Ressamlar Edebiyatçılar', *Habitat II'ye Hazırlık Sempozyumu 14-15 Mart 1996 Bildiriler*, 9-46,10, (1996)
- Eyice, S. (2002). 'Batı Sanat Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı, [s.284-309]', *Türkler*, Cilt 15, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.463-503. Weblink: https://www.academia.edu/28649881/T%C3%BCrkler_Cilt_15_pdf, Erişim 11.04.2023)
- Fichter, J. (2006). *Sosyoloji Nedir*. (Çeviren : Nilgün Çelebi). Ankara, Anı Yayıncılık.
- Genç, H. ve Oktar, T. (2014). 'Tütün İdaresinin Reji'den Tekel'e Dönüşümünün Hikayesi', H. V. Mercimek ve İ. Akçiçek (Dü) içinde, *Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün* (s. 244-271). İstanbul: Tarihçi Kitabevi
- Genç, M. (2000). 'Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri', *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, Ötüken Yayınları, s. 45-46, (Bu çalışma ilk kez *Sosyoloji Dergisi*, III/1, 1988–1989, İÜEF Yayınları,

İstanbul 1989, s. 175-185'te yayınlanmıştır). (Küçükkalay A.M., (2007)'de atıfta bulunulduğu şekilde)

Genç, M. (2007). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. 5. Baskı, İstanbul 2007.

Genç, M. (2021). *Mehmet Genç İle Röportaj*. [online]. Web linki: <http://islamekonomisi.org/osmanli-iktisadi-ve-ilkeleri/> - (Erişim Tarihi : 24 Mayıs 2021)

Godoli, E. ve Barillari, D. (1996). *İstanbul 1900:Art Nouveau Mimarisi ve İç Mekanları*. İstanbul YEM Yayınları.

Göksuçukur, B. (2019). *Türk Modernleşmesi ve Din : Osmanlı Dönemi*. Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi

Görgün, T. (2003). 'Medeniyet', *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 28.cilt,s. 298-301, Ankara.[online].Web linki: <https://islamansiklopedisi.org.tr/medeniyet#2-modern-tartismalar> (Erişim Tarihi:06 Ağustos 2022).

Guenon, R. (2022). *Mukaddes İlimin Sembolleri*. (1.Basım). (Çeviren : F.Karaküçük). İstanbul, Ketebe Yayınları. (Enver Gülşen'in kitaba yazdığı "Takdim" Bölümü :s.9-24) (Orijinal Eser, R.Guenon'un 1925-1950 arası makalelerinin Michel Valsan (Mustafa Abdülaziz) tarafından biraraya getirilmesiyle ilk kez 1962'de yayınlanmıştır.)

Gül, M. (2018). *Modern İstanbul'un Doğuşu*. (3.Basım). İstanbul, Sel Yayıncılık.

Gülenaz, N. (1998). *İstanbul'daki 19. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Ticaret Han ve Pasajlarının Stil ve Fonksiyon Bakımından İncelenmesi*. İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul.

Gündoğar, H. (2006). *Galata Sn.Pierre Kilisesi'nin Tarihi*. İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı, Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

- Güneş, G.A. (2014). Hassa Mimarlar Ocağı ve Mimar Sinan. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Mart 2014, Yıl 7, Sayı XVII, ss.375-391, DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh423>
- Gürsel, S. (1985). '1838 Osmanlı - İngiliz Ticaret Antlaşması', *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt III. İletişim Yayınları.
- Gyetvai A., (2007), *Architecture of the 19th century and the Turn of the century*, Balogh PhD, (handout).
- Habermas, J. (1990). *Modernlik Tamamlanmamış Bir Proje*. (Çeviren: G. Naliş). "Posmodernizm", Ed.: Necmi Zeka, İstanbul, K1y1 Yayınları.
- Heinz, G.K. ve Yaşar, D. (2018). Değerlerin Değişiminin Bankalar Caddesi'ndeki Binalara Yapısal, İşlevsel ve Üslupsal Yansıması, *Yakın Mimarlık Dergisi* – Nisan 2018 C.1, S.2, s.34-50.
- İleri, Ü. (2009). Türkiye'de Toplumsal Değişimin Çalışma İlişkileri Üzerindeki Etkileri. *Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Eğitim Yayını*. Ankara, Hermes Ofset.
- İnalçık, H. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-1 (1300-1600)*. (Çeviren :Halil Berktaş). (2.Basım), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalçık, H.ve Quataert, D. (Ed.) (2004), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-2 (1600-1914)*. (Çeviren: Halil Berktaş). İstanbul, ErenYayıncılık, 2004.
- İpek, N. (2011). *Selanik ve İstanbul'da Seçkin Yahudi Bankerler (1850-1908)*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- Jeanniere, A. (1994). *Modernite Nedir ?* (Çeviren : Nilgün Tural-Küçük), Modernite versus Postmodernite, (Mehmet Küçük), Ankara, Vadi Yayınları.

- Kahya Y. (2012). Garanti Kùltür Binası : SALT Galata Koruma ve Onarıma Yönelik Projelendirme Süreci, *Arredamento Mimarlık Dergisi*, Sayı 254, 2012, s48-62.
- Kahya, F. (2017). Osmanlı Döneminde Sigorta Şirketlerinin Rağbet Ettikleri Şehirler, *VIII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu*.
- Kalın, İ. (2010). Dünya Görüşü, Varlık Tasavvuru ve Düzen Fikri: Medeniyet Kavramına Giriş. *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C.15, S.29, (2010/2), 1-61
- Kalyoncu, C.A. (1996). Devlet Yıkan Banka. *Aksiyon Dergi*,13 Temmuz 1996.
- Kaplan, Y. (2022). *Medeniyet Tasavvuru, Fütühat-ı Medeniyye'ye Giriş*. İstanbul, Nesil Yayınları.
- Kaya, A.; Bağdatlıoğlu, I.Ç. ve Pilehvarian, N.K. (2022). Osmanlı Bankası'nın Tarihi Şube Yapıları ve Günümüz Kullanım Şekillerinin İrdelenmesi, *Yakın Mimarlık Dergisi*, Nisan 2022, C.6, S.1.
- Kaya, E.N. ve İşleyen, E. (2018). Bir Kùltür Yapısı Olarak Salt Galata'nın Çağdaş Restorasyon Kuramı Açısından Değerlendirilmesi, *Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art*, C.3, S.6, Kasım - Aralık / K1Ş / 2018.
- Kayaalp, N. (2008). *Pera'nın Yersiz Yurtsuz Kahramanları: Vallauri Ailesi, Edouard Lebon, Alexandre Vallauri ve M.Vedad Tek*. Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı, Yüksek Lisans Tezi
- Kayaoğlu, E.; Candaş, E.; Kocabat, Y.Z.; İmrak, C.E. (2014). İstanbul'un Tarihi Fünüküleri 'Tünel', *Asansör Sempozyumu 25-27 Eylül 2014*.
- Kazgan, H. (1985). 'Düyun-ı Umumiye', *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt III, İstanbul, s.691-715.
- Kazgan, H. (1991). *Galata Bankerleri*, Türk Ekonomi Bankası, İstanbul 1991, s.140.

- Kazgan, H. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Faiz Uygulamaları*. Finans Dünyası, Temmuz 1996
- Kenanoğlu, M.M. (2006). Arazi Kanunnamesi ve Uygulanması, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 1, 2006 (Bahar), s107-138.
- Kılıç, A.D. (2006). *Vallaury'nin Klasist Cepheleeri*. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Tarihi, Yüksek Lisans Tezi.
- Kılıç, E. (2019). *Yeniden İşlevlendirilen Endüstri Mirası Yapılarında Heyecan ve Memnuniyet Faktörleri: Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası Örneği*. Ankara, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Kiper, N. (2015). 'Osmanlı İstanbul'unda Kentsel Mekanın Değişim Süreci', *Büyük İstanbul Tarihi, Mekansal Gelişim*, C.1, s.428-454.
- Koç, F. (tarih yok). *Devlet Soyun Banka 'Osmanlı Bankası'*, T.C.Yeditepe Üniversitesi
- Koçak, D.Ö. (2008). *19.Yüzyıl Sonunda İstanbul'un Dönüşümü ve Uygarlaşmanın İletişim Ortamı Olarak Osmanlı Tiyatrosu*. İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Konan, B. (2006). *Osmanlı Devletinde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukuki Durumu*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Kostof, S. (1982). 'Majesteleri Kazma : Yıkımın Estetiği', *Şehirler ve Sokaklar*, Ed. Zeynep Çelik, Diane Favro, Richard Ingersoll. (4.Basım). İstanbul, Kitap Yayınevi, 2017 s.15-34.
- Kösebay, Y. (1996). *Galata St.Pierre Hanı ve Yeniden Değerlendirilmesi*. İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Rölöve-Restorasyon Programı, Yüksek Lisans Tezi.

- Küçükkalay, A.M. (2007). Kaotik Bilgiden Senkronik Bilgiye Bir İktisat Tarihi Teorisyeni: Mehmet Genç. *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C.12, S.22, (2007/1), 107-164
- Lewis, B. (2004). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çeviren : Prof. Dr. Metin Kıratlı). (9.Basım). Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Nakiboğlu, A. (2012). 19.Yüzyılda Osmanlı Maliyesinde Değişim, Bürokratik Düzenlemeler ve Maliye Nezaretinin Kurulması, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2012, C.5, S.2, s.74-94.
- Numan, İ. (2013). İrade, İnsan ve Vakıf; Sürdürülebilir Şehir ve Çevre İçin Bir Çıkış Yolu, *Vakıf Medeniyeti ve Şehir Sempozyum*, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Orhonlu, C. (1984). *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım*, (Ed.) Salih Özbaran, İzmir 1984, s.100.
- Ortaylı, İ. (1977). İstanbul'un Mekansal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış, *Amme İdaresi Dergisi*, 2, 77-97.
- Ortaylı, İ. (2018). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. (49.Basım). İstanbul, Kronik Kitap. İstanbul, (1.Basım, Hil Yayınları, 1983)
- Ökesli, D.S.; Tüter, R. and Yılmaz, N. (2016), An Architectural Examination of Early Bank Buildings in Turkey, *Humanities and Social Sciences Review*, CD-ROM. ISSN: 2165-6258 :: 05(03):493–504 (2016).
- Ökten, S. (2013). *Medeniyet Üzerine Notlar*. [online]. Web linki: https://ww3.ticaret.edu.tr/bgur/files/2013/03/12_sadettin_okten_ders-notu.pdf (Erişim Tarihi:05 Şubat 2022)
- Ökten, S. (2015a). *Fincanımda Cola Var!* (3.Basım : Haziran 2015), İstanbul, Tuti Kitap.
- Ökten, S. (2015b). *İçimde AVM Var*. (1. Basım). İstanbul, Tuti Kitap, Mart 2015.

- Ökten, S. (2015c). *Gelenek, Sanat ve Medeniyet*. (1.Basım). İstanbul, Sufi Kitap.
- Ökten, S. (2017). Şehir, Toplumun Medeniyet Tasavvurunun Dış Dünyaya Yansımasıdır. *Düşünce Dergisi*, 2017/7
- Ökten, S. (2020). Zihniyetimizi Kaostan Kurtarmamız Gerekıyor. *TRT Akademi*, ISSN 2149-9446, C.05, S.10, Temmuz 2020, Kültürel Çalışmalar
- Ökten, S. (2021-2022). Öğretim Yılı Şehir ve Medeniyet Ders Notları 1, (Toplam14 Ders *İZÜ Teams*'de kayıtlıdır. Metin içinde ders numarası belirtilmiştir)
- Ökten, S. (2021a). 'Medeniyet Anlayışımız', *Medeniyetimizin Dili*, Bursa Yıldırım Belediyesi, Kültür Yayınları, Nisan 2021, s.17-29
- Ökten, S. (2021b). 'Şehir', *Medeniyetimizin Dili*, Bursa Yıldırım Belediyesi, Kültür Yayınları, Nisan 2021, s.115-131.
- Ökten, S. (2023). *Mihrapta Asılı Kandil* (1.Basım). İstanbul, Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş.
- Öncel, A.D. (2010). *Apartment Galata'da Yeni Bir Konut Tipi*. Kitap Yay., İstanbul 2010.
- Özakupınar, Y. (2013). *'İnsanlığın Geleceği ve İslam Medeniyeti'*, Medeniyet ve Değerler, Açık Medeniyet-İstanbul Yaklaşımı, İstanbul Ticaret Odası Yayını, Yayın No:2012-32, İstanbul 2013, s.333.
- Özakupınar, Y. (2015). *Kültür Değişmeleri ve Batılılaşma Meselesi*. (5.Basım). İstanbul, Ötüken Yayınları. (1.Basım İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1999)
- Özakupınar, Y. (2016). *İslam Medeniyeti ve Türk Kültürü*. (7.Basım). İstanbul, Ötüken Yayınları.
- Özakupınar, Y. (2018). *Bir Medeniyet Teorisi Kültür ve Medeniyete Yeni Bir Bakış*. (5.Basım). İstanbul, Ötüken Yayınları.

- Özcan, Ö. (2009). *İstanbul Tarihinde Bankacılık Faaliyetlerinin Gerçekleştiği Yapılar*. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Tarihi Programı, Yüksek Lisans Tezi.
- Özcan, S. (2010). "Yabancıların Taşınmaz Mal Mülkiyeti Edinimleri: Amasya Örneği, *History Studies, International Journal Of History*, Volume 2/2 2010
- Özilhan, N. (2020). *1851 Londra Uluslararası Sergisi'ne Osmanlı İmparatorluğu'nun Katılımı*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Özkurt, M.Ç. (2016). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Başkent İstanbul'da Ekonomi, Siyaset ve Mimarlık İlişkileri*. İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Türk İslam Sanatları Programı, Doktora Tezi.
- Özkurt, M.Ç. (2021). Taksim Meydanından Günümüze Ulaşmayan Bir Estetik Dokunuş: Osmanlı Bankası Genel Müdürlüğü Lojmanı Ön Cephesindeki Cumba. *Ubcak 5.Uluslararası Bilimsel Çalışmalar Kongresi*, Tam Metin Kitabı, s.88-96
- Özlu N. (2015). 'Alexandre Vallaury', *Türk Mimarisinde İz Bırakanlar I*, Ankara, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Yayını, Afşar Matbaacılık, s295.
- Öztürk, M.Y. ve Keskin N.E. (2011). Osmanlı'da Yabancı Yatırımlar Duyunu Umumiye ve Tütün Rejisi. *MEMLEKET Siyaset Yönetim C.6 S.16* 2011/16
- Pamir, A. (2002). Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri. *AÜ HF Dergisi*, 51(2), 79-119
- Pamuk, Ş. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. (1.Basım). İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş., (2008). *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*. Seçme Eserler II, Türkiye İş Bankası Yayınları, (1.Basım, 2007)

- Poole, R. (1993). *Ahlak ve Modernlik*. (Çeviren : M. Küçük). İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Porter, W. (1983). İslam'da Mimarlık: Biçim Arayışı (Çeviren : Gürayman, Z.) *Mimarlık Dergisi*, S.195, s.18-20.
- Ragon, M. (2010). *Modern Mimarlık ve Şehircilik Tarihi*. (Çeviren:Murat Aykaç Erginöz). İstanbul, Kabalcı Yayınevi, (1. Basım, Mayıs 2010)
- Roth, L.M. (2000). Mimarlığın Öyküsü, Öğeleri, Tarihi ve Anlamı. (Çeviren:Ergün Akça). (3.Basım Nisan 2006). İstanbul, Kabalcı Yayınevi (1.Basım:Haziran 2000, 2.Basım Nisan 2002)
- Sakal, M. ve Gölçek A.G. (2017). *Osmanlı Devleti'nde Mali Bunalım ve Reform*. Sosyoekonomi, ISSN: 1305-5577, DOI: 10.17233/sosyoekonomi.309833, Vol. 25(34), 11-32.
- Say, S.K. (2014). *Beaux Arts Kökenli Bir Mimar Olarak Alexandre Vallauray'nin Meslek Pratiği ve Eğitimciliği Açısından Kariyerinin İrdelenmesi*. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Tarihi Programı, Doktora Tezi.
- Sayar, N. S. (1978). *Türkiye İmparatorluk Dönemi Siyasi, Askeri, İdari Ve Mali Olayları*. İ.İ.T.İ.A. İstanbul, Nihad Sayar Yayınevi.
- Sayar, Y.K.; Pekmezci, I.P. ve Özer, A. (2015). "Construction Techniques and Building Materials of a 19 th Century Official Structure in İstanbul : Adjacent Offices Of Ottoman Bank and The Regie Company, 5 th International Congress on Construction History
- Şener, A. (1990). Tanzimat ve Osmanlı Maliyesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.8, S.2, 1990
- Şenyurt, O. (2006). *Türkiye'de Yapı Üretiminde Modernleşme ve Taahhüt Sisteminin Oluşumu*. İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri

Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı,
Doktora Tezi.

Şenyurt, O. (2009). Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde 'Hassa Başmimarları', *Tübav (Türk Bilim Araştırma Vakfı) Bilim Dergisi*, Yıl:2009, C.2, S.4, s489-503.

Şenyurt, O. (2011). *Osmanlı Mimarlık Örgütlenmesinde Değişim ve Dönüşüm*. Cagalolu, İstanbul, Dogu Kitabevi.

Şişman, A. (2004). *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri, (1839-1876)*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Tabakoğlu, A. (2014). *İslam İktisadı ve Modern Kapitalizm*. (14.02.2014) [online].
Web linki: <https://www.emekveadalet.org/islam-iktisadi/islam-iktisadi-ve-modern-kapitalizm-ahmet-tabakoglu/#6>, (ErişimTarihi: 24 Mayıs 2021)

Tabakoğlu, A. (2016). *Osmanlı Mali Tarihi*. (1.Basım). İstanbul, Dergah Yayınları)

Tanyeli, U. (1990), Mimarlık Terminolojilerinin Doğuşu Üzerine Gözlemler, *Mimarlık*, 1990, S.241, s53.

Tanyeli, U. (1996). 19. Yüzyıl Türkiye'sinde Mimari Bilgi Alanının Yeniden Biçimlenişi, 19. Yüzyıl İstanbul'unda Sanat Ortamı, İstanbul, *Sanat Tarihi Derneği Yayınları*, 1996, s.83,86.

Tanyeli, U. (2015). 'İstanbul Mimarisinde Radikal Değişim Evresi: XVIII. Ve XIX. Yüzyıllar', *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, 8.Cilt adlı eser içerisinde 2015 yılında yayımlanmıştır.

Tekeli, İ. (2010). *İstanbul ve Ankara İçin Kent İçi Ulaşım Tarihi Yazıları*, İstanbul 2010, s. 23-30.

Telli, D. (2021). *Yeniden İşlevlendirilen Endüstri Yapılarında Mekan ve Mekan Kurgusuna Yapılan Tasarım Müdahalelerinin Miras Değerine Etkilerinin Değerlendirilmesi Üzerine Bir Yöntem Önerisi : Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası Örneği*. İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri

Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Bina Araştırma ve Planlama Programı
Doktora Tezi.

Touraine, A. (1995). *Modernliğin Eleştirisi*. (Çeviren : Hülya Tufan). İstanbul, Yapı
Kredi Yayınları.

Tunçer, İ. B. ve Ateş Can, S. (2022). "Endüstri Mirası Yapıların Yeniden
İşlevlendirilmesi: Üç Farklı Tütün Fabrikasının Dönüşümü, *Mimarlık ve
Yaşam* , 7 (1) , 333-357 . DOI: 10.26835/my.1073617

Turan, B. O. (2011). 21. Yüzyıl Tasarım Ortamında Süreç, Biçim ve Temsil
İlişkisi”, *Megaron*, C.6,S.3, s:162-170.

Türkmen Z., (1995). Osmanlı Devletinde Kapitüasyonların Uygulanışına Toplu Bir
Bakış. *AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (6), 325-
341.

Uçman, A. (1989). Ebubekir Ratip Efendi'nin Nemçe Seyahatnamesi. *Tarih ve
Toplum*, Sayı: 69 (Eylül 1989), s. 27.

Uluadam, Z. (2008). *Garanti Bankası Eminönü Şube Binası Restitüsyon Raporu*,
s.1.

Uluengin, Ö. (2008). *Bankalar Caddesi'nin Tarihsel Değişimi ve Büro Binalarının,
İşlevsel, Fiziksel Yönden İrdelenmesi*. İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi,
Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Bina Araştırma ve Planlama
Programı, Yüksek Lisans Tezi.

Uluyol, O. (2019). 19.Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Bankacılığın Gelişimi.
Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi 2019/Ocak (16); (19 – 40),
[online].Web linki: <http://dergipark.gov.tr/muftad>, e-ISSN: 2651-3870,
(Erişim Tarihi : 8 Haziran 2021)

Ülgen, A. (1990). Tanzimat Döneminde Batılılaşma Akımıyla Türk Mimarisine
Giren Üsluplar ve Üslup Özellikleri, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt
3, Sayı 7, Nisan 1990, s.67-71.

- Ülker, Y. ve Toraman, C. (2012). Osmanlı Devletinin Sosyal ve Ekonomik Hayatında Para Vakıflarının Rolü ve Muhasebe Uygulamaları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/2, 55-84
- Van Zanten, D. (1977). ‘Architectural Composition At The Ecole des Beaux Arts From Charles Percier to Charles Garnier’. In *The Architecture of the Ecole des Beaux Arts* (ss. 111–324). New York N.Y. ;Cambridge Mass.: The Museum of Modern Art ;Mass. ;The MIT Press.
- Van Zanten, D. (1978). Félix Duban and the Buildings of the Ecole des Beaux-Arts, 1832-1840, *Journal of the Society of Architectural Historians*, 37(3), 161–174.
- Vlachopoulos, D. (2017), “*The architecture of The National Bank of Greece buildings since 1845*”, *Architecture & Finance, EABH (The European Association for Banking and Financial History e.V.)*, Bulletin 2017, s: 40-45, <https://bankinghistory.org/wp-content/uploads/EABH-Bulletin2-Web-new.pdf>, (Erişim : 25.10.2023).
- Yalçın, O. (2012). Son Bin Yılda Doğu ve Batı Medeniyetlerinin İktisadi Yapılarının Değişimi Üzerine Bir Deneme. *International Journal of Social Science* Volume 5 Issue 5, p. 281-324, October 2012
- Yaman, F.T. ve Şahinbaş, U., (2017). Türkiye’de Kentsel Dönüşüm, *ABMYO Dergisi* Sayı 47 - (2017) - (53 - 77).
- Yavuz, M. (2008). August Carl Friedrich Jasmund ve Mimari Faaliyetleri, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 21, s: 187-209.
- Yazıcı, M. (2014). Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.24, S.1, s.209-223, Elazığ-2014
- Yazıcı, N. (1996). Lonca Sisteminin İşsizlik Sigortasıyla İlgisi Üzerine Bazı Düşünceler. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35 (1), 155-165.

- Yenişehirlioğlu, F. (1983). *Western Influences On Ottoman Architecture In The 18 TH Century*, Das Osmanische Reich und Europa 1683-1789 : Konflikt, Entseunung und Austausch Wien, 1983, s.153-178.
- Yergün, U. (2002). *Batılılaşma Dönemi Mimarisinde, Yapım Teknolojisindeki Değişim ve Gelişim*. İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Rölöve Restorasyon Programı, Doktora Tezi.
- Yetim, Ş. ve Kavraz, M. (2021). Paris Kenti'nin Simgelerinden Charles Garnier Opera Binası, *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 6(1), 2021, (21-42), ISSN: 2564-6109 DOI: 10.26835/my.732790.
- Yıldıran, N. (1989). *İstanbul'da II. Abdülhamid Dönemi (1876-1908) Mimarisi*. İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Yıldıran, N. (1993). *Dış Borçlanmada 33 Yıllık Birliktelik ve Doğu-Batı Ekseninde Bir İkiz Bina: Tütün Rejisi ve Bank-ı Osmanî-i Şâhâne*, Osman Hamdi Bey ve Dönemi, İstanbul, s.41-53.
- Yıldıran, N. (2002). 'II. Abdülhamid Dönemi Mimarlığı', *Türkler, Cilt 15*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.597-607. [online]. Web linki: https://www.academia.edu/28649881/T%C3%BCrkler_Cilt_15_pdf, (Erişim Tarihi : 11 Nisan 2023)
- Yıldız, Ü. (2018). *Son Dönem Osmanlı Mimari Anlayışının Sosyal Yapıya ve Mimarlık Kurumuna Etkileri*. Edirne, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Yılmaz, C.Ö. (2022). *Yeniden İşlevlendirilen Endüstri Yapılarının Yakın Çevreleri Üzerindeki Etkileri; Kadir Has Üniversitesi Cibali Semt Örneği*. İstanbul T.C. Maltepe Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Yılmaz, N. (2009). *Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Yiğitpaşa, N. T. (2010). Mitolojik ve Figüratif Açından Beyoğlu Çiçek Pasajı, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* , 0 (25) , 203-219 . Web linki :Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunigsed/issue/2580/33210>

Yurtoğlu, N. (2018). Türkiye Cumhuriyeti'nde Tütün Tekeli ve Sigara Fabrikalarının Tarihsel Gelişimi (1923-1950), *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* (17), s. 82-116.

İnternet Kaynakları

- [1] https://www.ekodialog.com/Konular/iktisatcilar/merkantilizm_ticari_kapitalizm.html, (Erişim Tarihi : 24 Mayıs 2021)
- [2] https://www.wikiwand.com/en/Ottoman_Bank, (Erişim Tarihi : 30 Nisan 2023)
- [3] https://tr.wikipedia.org/wiki/Taksim_Meydan%C4%B1, (Erişim Tarihi : 25 Temmuz 2023)
- [4] <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/3179>, (Erişim Tarihi : 29 Mart 2023)
- [5] https://twitter.com/zen_saadet/status/964170871798751232, (Erişim Tarihi : 25 Temmuz 2023)
- [6] <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/3439>, (Erişim Tarihi : 22 Ağustos 2023)
- [7] https://twitter.com/Seda_Ozen/status/818218505065627650/photo/1, (Erişim Tarihi : 22 Ağustos 2023)
- [8] <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/3440>, (Erişim Tarihi : 22 Ağustos 2023)
- [9] <http://www.obmuze.com/#sir-edgar-vincentin-genel-mudurlugu/kisiler>, (Erişim Tarihi : 22 Ağustos 2023)
- [10] <http://www.eskiistanbul.net/4907/hotel-summer-palace-tarabya>, (Erişim Tarihi : 22 Ağustos 2023)
- [11] <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/13846>, (Erişim Tarihi : 27 Ağustos 2023)
- [12] <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/115089>, (Erişim Tarihi : 28 Mart 2023)
- [13] <http://www.obmuze.com/#yeni-genel-mudurluk-binasi/toparlanma>, (Erişim Tarihi : 28 Mart 2023)
- [14] <https://manifold.press/eklemlenmek-ya-da-osmanli-bankasi-ile-rodos-un-ne-iligisi-var>, (Erişim Tarihi :26 Ağustos 2023)

- [15] <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/121200>, (Erişim Tarihi : 28 Mart 2023)
- [16] <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/3184>, (Erişim Tarihi : 29 Mart 2023)
- [17] <https://islamansiklopedisi.org.tr/osman-hamdi-bey> , (Erişim Tarihi : 29 Mart 2023)
- [18] <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/91543---0006.jpg>,<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90830---0006.jpg>,<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90830---0007.jpg>,<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90830---0008.jpg>, (Erişim Tarihi :15 Mart 2023)
- [19] <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90830---0011.jpg>, (Erişim Tarihi : 15 Mart 2023)
- [20] <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90830---0008.jpg>, (Erişim Tarihi : 15 Mart 2023)
- [21] <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90830---0006.jpg>, (Erişim Tarihi : 15 Mart 2023)
- [22] <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/3294> (Erişim Tarihi : 29 Mart 2023)
- [23] <https://www.arkiv.com.tr/proje/salt-galata/4709> , (Erişim Tarihi :16 Mayıs 2023)
- [24] https://s3-eu-west-1.amazonaws.com/b2bstorage.arte.tv/files/AN_OPERA_FOR_AN_EMPIRE_TREATMENT_ARTE.pdf, (Erişim Tarihi :02 Ekim 2023)
- [25] <https://www.alamyimages.fr/photo-image-europe-france-paris-opera-garnier-palais-garnier-123216304.html?imageid=0D24C6F3-68F1-47FD-B9E0-08DFEE5B1A5A&p=300107&pn=1&searchId=50c2ff3943ed2433e38987d1e6cb6691&searchtype=0>, (Erişim Tarihi : 06 Ekim 2023)
- [26] <https://www.fikriyat.com/galeri/kultur-sanat/dersaadette-atli-tramvay/7>, (Erişim Tarihi :12 Eylül 2023)
- [27] https://www.reddit.com/r/Turkey/comments/12tszyg/graphic_dergisinde_yay%C4%B1nlanan_bir_resim/?rdt=50210, (Erişim Tarihi :21 Eylül 2023)

- [28] <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/116006>, (Erişim Tarihi : 21 Eylöl 2023)
- [29] <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/194227>, (Erişim Tarihi :21 Eylöl 2023)
- [30] http://bellek.beyoglu.bel.tr/download/Zaman_Tunelinde_Beyoglu_2012.pdf, (Erişim Tarihi : 13 Eylöl 2023)
- [31] <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/186978>, (Erişim Tarihi:12 Eylöl 2023)
- [32] <https://www.instagram.com/p/COYNmNTBGOC/>, (Erişim Tarihi :24 Haziran 2023)
- [33] <http://www.mrc.tc/demirbank-karakoy-subesi>, (Erişim Tarihi:10 Eylöl 2023)
- [34] <https://nomadicniko.com/2019/11/16/bankalar-street/>, (Erişim Tarihi : 24 Haziran 2023)
- [35] https://tr.wikipedia.org/wiki/Assicurazioni_Generali, (Erişim Tarihi : 14.09.2023)
- [36] <https://www.sabanciuniv.edu/en/sabanci-universitesi-karakoy-minerva-han-iletisim-merkezi-0> , (Erişim Tarihi : 25 Haziran 2023)
- [37] <https://www.facebook.com/IstanbulPolicyCenter/photos/a.313808272015168/316828828379779/?type=3> , (Erişim Tarihi : 25 Haziran 2023)
- [38] <https://tr.foursquare.com/v/sabanci-university-istanbul-policy-center-minerva-han/533040b8498ec7dfcd6a9425?openPhotoId=5c18e016894eac002c3f95d>, (Erişim Tarihi : 25 Haziran 2023)
- [39] <https://ozdens.wordpress.com/2010/09/01/new-job/minerva-han2/> , (Erişim Tarihi : 25 Haziran 2023)
- [40] <https://gecmistengunumuzegalata.weebly.com/minerva-han.html> , (Erişim Tarihi : 25 Haziran 2023)
- [41] http://www.endokrin.com/pdf/453707221344_Simurg_2009_Sayi03_Web.pdf, (Erişim Tarihi : 9 Eylöl 2023)
- [42] <https://siska.com.tr/portfolio/salt-beyoglu/>, (Erişim Tarihi : 7 Eylöl 2023)

- [43] https://www.wikiwand.com/tr/%C4%B0stanbul_Erkek_Lisesi, (Erişim Tarihi : 24 Haziran 2023)
- [44] https://www.sinangenim.com/eng/projects.asp?ID=50&Y=1990&PID=216&d_o=detail, (Erişim Tarihi : 24 Haziran 2023)
- [45] https://tr.wikipedia.org/wiki/Germanya_Han, (Erişim Tarihi : 25 Haziran 2023)
- [46] https://twitter.com/m1_mine/status/1188491645278404611/photo/3 , (Erişim Tarihi : 24 Haziran 2023)
- [47] https://twitter.com/m1_mine/status/1188491645278404611/photo/4, Erişim Tarihi: 24 Haziran 2023)
- [48] https://img.ma-shops.com/schmuckstube/pic/6278_img_20181022_0001.jpg, (Erişim Tarihi : 26 Eylül 2023)
- [49] <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90763---0044.jpg>, (Erişim Tarihi : 30 Aralık 2023)
- [50] https://www.ottomanhistorypodcast.com201301pera-istanbul-architecture.html_310722, (Erişim Tarihi : 31 Temmuz 2023)
- [51] <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/164825?locale=tr>, (Erişim Tarihi : 23 Haziran 2023)
- [52] <http://www.obmuze.com/#iki-ve-bes-liralik-banknotlar/kurulus>, (Erişim Tarihi : 23 Haziran 2023)
- [53] <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/2990>, (Erişim Tarihi : 20 Haziran 2023)
- [54] <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/3079>, (Erişim Tarihi : 8 Ekim 2023)
- [55] https://en.wikipedia.org/wiki/Ottoman_Bank, Erişim Tarihi : 08 Ekim 2023)
- [56] <https://jenikirbyhistory.getarchive.net/media/aydin-branch-14738714339-45ed59>, (Erişim Tarihi : 08 Ekim 2023)

- [57] <http://www.obmuze.com/#osmanli-bankasinin-ilk-banknotlari/kurulus>,
(Erişim Tarihi : 23 Haziran 2023)
- [58].<https://gecmistengunumuzegalata.weebly.com/minerva-han.html>, (Erişim
Tarihi : 25 Haziran 2023)
- [59] <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/99491>, (Erişim Tarihi : 25
Eylül 2023)
- [60] <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90476---0045.jpg>, (Erişim
Tarihi : 6 Mayıs 2023)
- [61] <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90463---0005.jpg>, (Erişim
Tarihi : 30 Aralık 2021)
- [62] <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-17---0004.jpg>, (Erişim
Tarihi : 30 Aralık 2021)
- [63] <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90479---0001.jpg>, (Erişim
Tarihi : 30 Aralık 2021)
- [64] [https://millivesunni.wordpress.com/2018/11/16/el-kasibu-habibullah-
kapalicarsi/](https://millivesunni.wordpress.com/2018/11/16/el-kasibu-habibullah-kapalicarsi/), (Erişim Tarihi : 25 Eylül 2023)

ÖZGEÇMİŞ

ESMA ÜNLÜ

Kartal, İstanbul

A. EĞİTİM

Doktora: İZÜ, Şehircilik ve Kentsel Dönüşüm, 2023, İstanbul

Yüksek Lisans: Gebze Teknik Üniversitesi, Mimari Tasarım, 2017, İstanbul

Lisans: Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık, 1997, İstanbul

B. DENEYİM

1997 yılından bu yana mimar olarak meslek yaşamını çeşitli kurumlarda sürdürmektedir. Sektörde bahse konu alanlarda birçok uluslararası fuar, seminer ve kongreye iştirak etmiştir.

C. İLGİ ALANLARI

Mimari tasarım çalışmalarıyla birlikte, mimari-doğal çevre ilişkisi, mimaride anlam, mimari-şehir-medeniyet ilişkisi, mimarinin insan üzerinde etkileri konularında okumalarını sürdürmektedir.